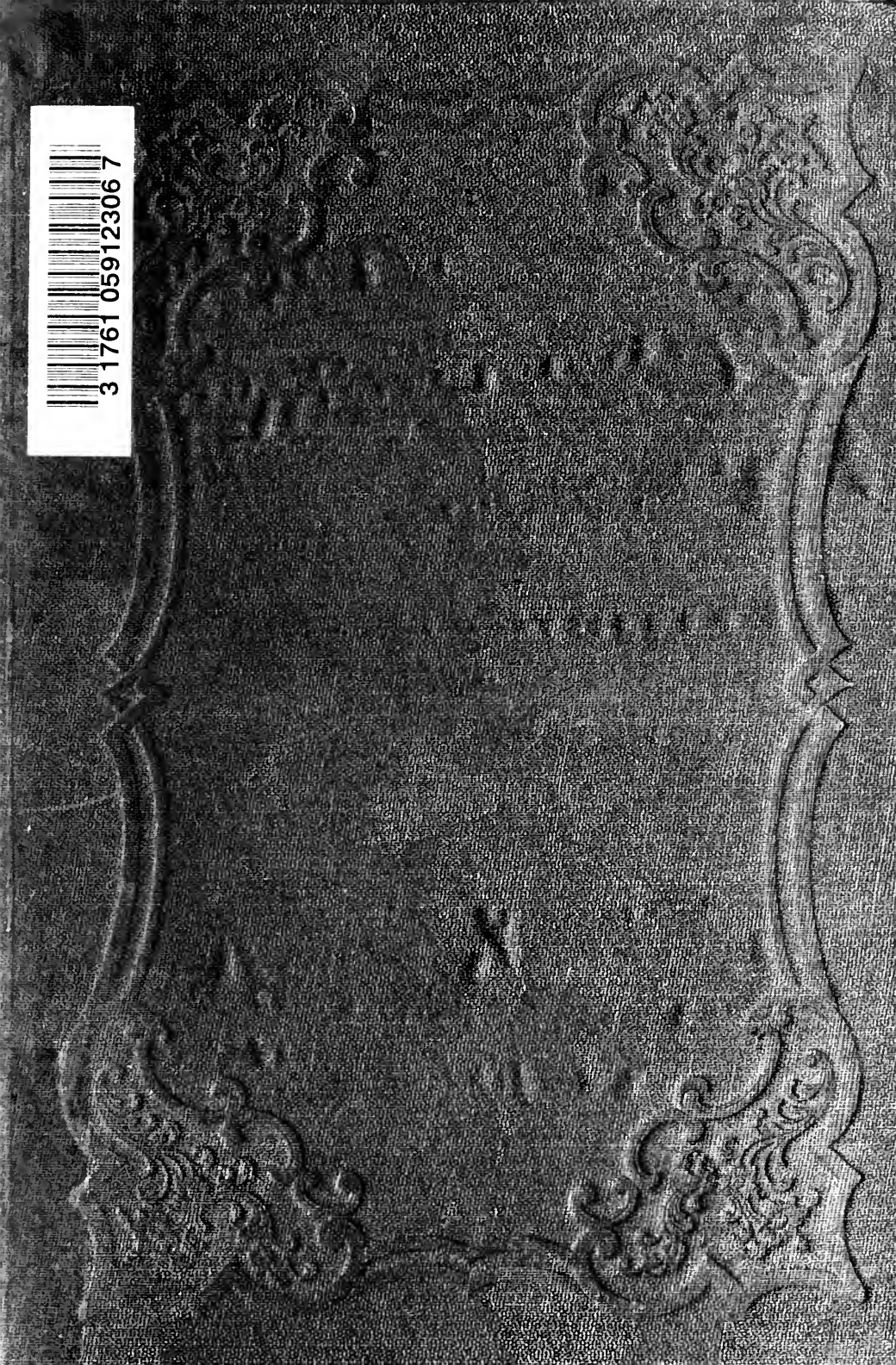

3 1761 05912306 7

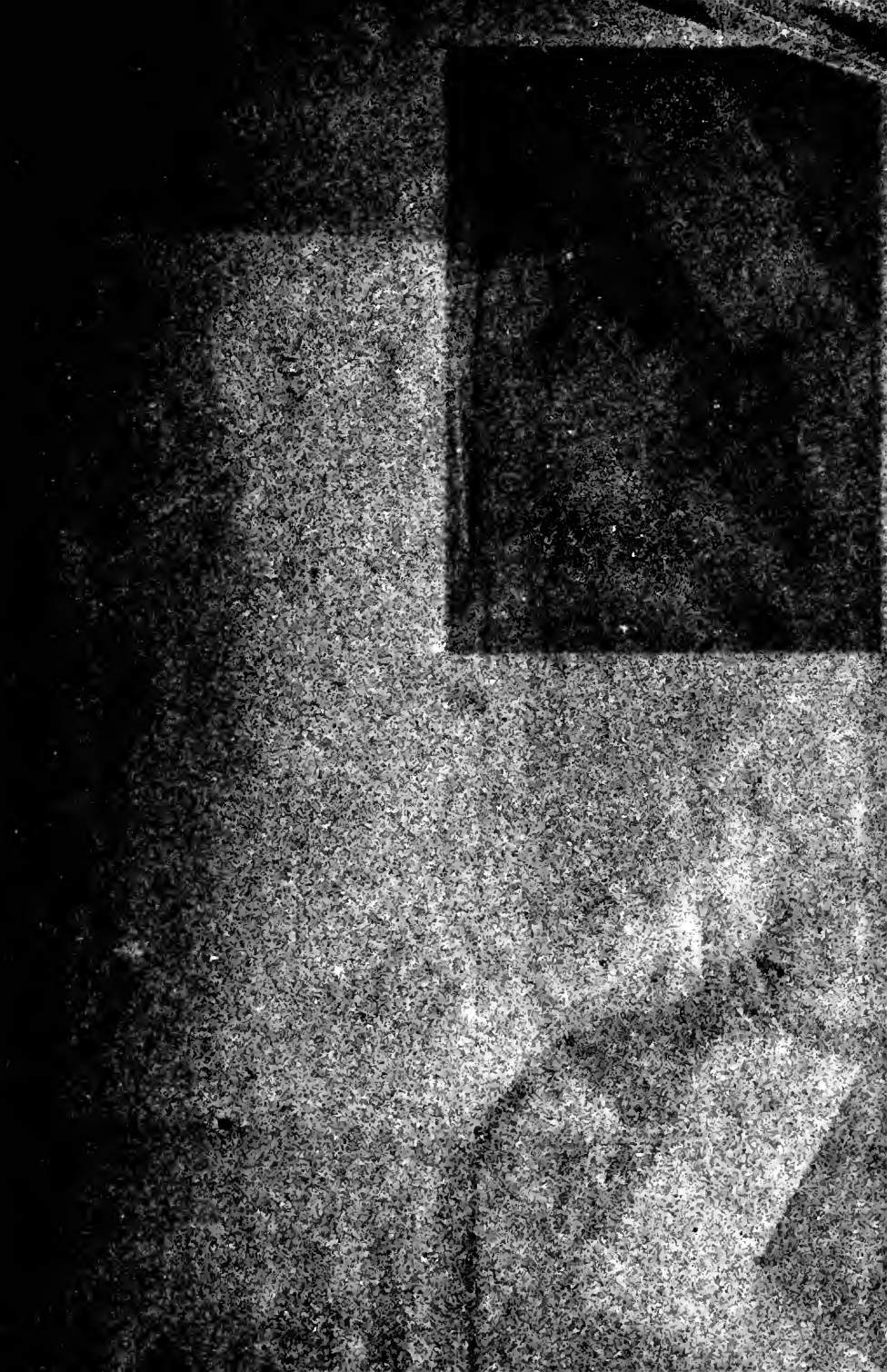

Presented to the
LIBRARY of the
UNIVERSITY OF TORONTO

by

**HUNGARIAN RESEARCH
INSTITUTE OF CANADA**

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVITETT KIADÁSA.

NEGYEDIK KÖTET.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1871.

Pest, 1871. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

TARTALOM.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A nemzeti szakadás korszaka János és I. Ferdinánd ellenkirályok alatt.

ELSŐ FEJEZET.

Az ellenkirályok trónfoglalása.

I. Miért epochalis a mohácsi ütközet? Bár Magyarország az egész kereszténységet s különösen Németországot is védte, ez által nem segítették. Ferdinánd főherceg is több erélyt fejtett ki a megürült trón elfoglalásában, mint előbb megsegítésében. A magyarok megnyerésére tett lépései. Szapolyay működései a királyság megszerzésében Mária királynénál, a tokaji gyűlésen. Mária tiltakozásai. A székesfehérvári gyűlés; Szapolyay királylyá választatása. A rendek végzése. János király követküldései Lengyelországba, Velenczébe, Rómába, Párisba.

II. Ferdinánd nem hallgatván erőszakot javasló német tanácsosaira, ígéretekkel, vesztegetésekkel ügyekszik elnyerni a királyságot. Frangepán Kristóf és Erdődy Simon Jánoshoz szegődik; de más 13 úrral Ferdinánd szerződést köt, melyben az ország jogait biztosítja. A pozsonyi országgyűlés őt királynak választja. Horvátország is őt, de Tótország Jánost ismeri el királyul. Ferdinánd Perényi koronaórt magához édesgeti; az országot jogai függetlensége iránt ismét biztosítja; bejöttéig helytartóvá Mária királynét rendeli. Czerni Jován.

III. Jánosnak hívei háborút tanácsolnak Ferdinánd ellen; de ő a külfejedelmek elismerésében s erkölcsi támogatásában bízik. Jozefics püspök követségi járata Velenczében, Rómában, Párisban. I. Ferencz francia király viszonkövetsége. A bajor hercegek is János mellett nyilatkoznak. János első érintkezései a törökkel; követsége a birodalmi gyűlésbe Ferdinánd által elfogatik s visszautasítottatik. János 1527-ben Budán országgyűlést tart, mely ellenmond Ferdinánd királyságának, s más végzéseket alkot. Zsigmond király

közbenjárása az ellenkirályok közt; de az olmitzi békekísérlet sikeretlen. János Laszkó Jeromost egy szövetség tervével Párisba küldi. Rincon francia követ Budára érkezik. Ferdinánd a moldvai vajdát és Czerni Jovánt János ellen lázítja; de emez, elébb győztes, utóbb Czibaktól megveretik és megöletik. Ferdinánd maga is sereggel jő az országba, s több várost, magát Budát is elfoglalja a Tokajhoz vonult Jánostól. Ez Salm Mikléstől megveretvén, a Tiszán is átkel s hűségre inti az országot. De Ferdinánd, miután Frangepán Kristóf elesett, mind többeket a maga részére von, s a Perényitől átadott szent koronát a maga és neje fejére téteti, Jánost a haza ellenségének kiáltja ki. János, a nemességtől elhagyatván, Erdélybe vonúl, Laszkó Jeromost Szulejmán segedelméért Konstantinápolyba küldi. Ferdinánd erre Budán gyűlést tart, a töröklöz maga is követséget indít és segély végett Németországba távozik, Katzianert elébb János ellen indítván. Ez miután Bodó Ferenczet is elvesztette, Szina mellett újabban megveretik s Lengyelországba menekül.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ellenkirályok harczi.

I. Laszkó sikerrel jár el Konstantinápolyban és szövetséget köt a szultánnal; Ferdinánd követei ellenben elutasítottak. János Statileo püspök által a francia királyal is szövetséget köt, s Utyeszenich Frater György által híveit előkészítvén, az országba visszajő, a ferdinándiakat Kassánál megveri s Lippára megy téli szállásra. A háború a télen és tavaszon is foly, mindenütt János előnyére. Ferdinánd a külfejedelmektől sürget segédelmet.

II. Szulejmán 1529-ben az országba jő; Mohácsen Jánossal találkozik; Budát megveszi, Visegrádot a koronával elfoglalja; Béceset siker nélkül vívja s kitakarodik. Ferdinánd ezután újra harcot kezd Jánossal. Várday érsek a békén működik. Hoberdanecz, Jánost meggyilkolni szándékozik, de elfogatik. Ferdinánd külségyt nem kapván, Konstantinápolyban újra békét kér s Jánossal is egyezkedni akar. Ben a pártfelek még elkeseredve vívnak egymás ellen. János egy török basát szólít be segélyül; de azt, mivel kiméletlenül dúl, visszaküldi. Ferdinánd erre Budát vívatja, de siker nélkül. A pozeni békekísérlet is eredménytelen marad, bár a békét mind a két fél igen óhajtja. Egy évi fegyverszünet köttetik tehát. Ez alatt maguk az urak is több tanácskozmányt tartanak vala Babocsán, Bélaváron, Veszprémben. Perényi nagyraavagyó tervci. Ferdinánd Nogarolát újabban követül küldi Konstantinápolyba; Jánost pedig felszólítja, bízza ügyét a császár békebíróságára. János ellenben a lengyel király közbenjárása mellett kívánja az újabb egyezkedést. Egyik sem jöhetvén létre, Nádasdy Zákányban több urakkal tanácskozván, Kenesén kíván tartatni egy pártatlan országgyűlést. Ide még a császár és Ferdinánd is küld követet; de János a maga híveit a megjelenést

eltiltja, s így a gyűlés eredménytelen marad, s az onnan kihirdetett berenhidai gyűlés sem jön létre. János Veráncsics által a pápa békebíróságát kéri ki, ki azonban a császárra utal. E békekisérletek közt híre jön, hogy Szulejmán újabbban hadjáratra indul.

III. Szulejmán hadjáratának célja, Károly császárral megütközni. Kőszeg hősi védelme a törököt megállítja, ki, mivel a császárt ütközetre hajlandónak nem látja, visszavonul. Gritti áruló tervei. A Bécs mellett összegyűlt nagy had széteszlása Ferdinándot s a magyarokat majdnem kétségbe ejti. Gritti zsarnoksága.

IV. A jánospárti urak e miatt egyezkedni akarnak Ferdinánddal; Magyarer fegyverszünet kötetik s Pozsonyban békeértekezlet tartatik. Ennek folytában Záray fia azon hírrrel jő meg a Portáról, hogy Szulejmán Ferdinándnak békét ad s őt az ország felének birtokában hagyja, ha hódolata jeléül Esztergom kulcsait megküldi. Bécsben a magyar urak ellenzése daczára is örömmel fogadják az ajánlatot, és Sceppert Esztergom kulcsaival Konstantinápolyba küldik. Scepper eljárása. Ibrahim és Gritti fondorlatai. Ferdinánd párthíveinek aggodalmai. Az ellenkirályok kölesönös csábításai, hogy a Gritti által intézendő osztály idejére pártjokat szaporítsák, az erkölesi elajjasodást nevelik. A magyar urak az ország felosztásában megegyezni nem akarván, Ferdinánd újabb követet küld Konstantinápolyba; de ott már Gritti is megváltoztatta a véleményeket s a követnek tudtul adatik, hogy a szultán az egész országot Jánosnak adja, s a viszályokat Gritti által fogja elintéztetni. Gritti bejötté; szándokai. Czibak megöletése egész Erdélyt ellene láztítja; Medgyesen ostromlatatik s elfogatván megöletik.

V. Gritti halála Ferdinándnak új reményeket nyujt, Jánost nagy veszélybe ejti. Ez mindent reáfordít, hogy Szulejmánt megengesztelje s Ferdinándot egyességre bírja. Ferdinánd kormányával is elégedetlen az ország. A panaszok orvoslata végett országgyűlés hirdettetik; ennek végzései. Szulejmán Gritti halála felett nyomozást intéz. Az e végre beküldött Juniszbég ellenséges indulata Jánost arra indítja, hogy Ferdinánddal minden áron meg egyezzek. Frangepán és Brodaries e végett a feltételekkel a császárhoz küldetnek, ki a lundeni érseket indítja a béke megkötésére János udvarába. Azonban, mivel Szulejmán Gritti bűnös terveiről tudomást vévén, János iránt kiengesztelődött, ez újabb feltételeket ad a lundeni érsek elébe, s azok elfogadtatása végett Frangepán érsek ismét a császárhoz megy. A császár az újabb feltételeket is kész elfogadni; de Ferdinánd, a békealku meghíúsulta miatt boszús, egy részről Konstantinápolyban sürgeti a békét, másról ismét hadakozni kezd Jánossal. Kún Bánfyt megveri; Csécsey Kassát elfoglalja. Ferdinánd Kassa visszavételére hadat küld Fels Lenárt alatt, ki Perényit megveri, Frater Györgyöt megnyomja, Tokajt megveszi s Kassát készül vívni, midőn Katzianernek Eszéknél a törököktől szenvedett veresége Ferdinándot

ismét hajlandóvá teszi a békére. A lundeni érsek és Fels ezt Nagyváradon végre meg is kötik.

VI. Szulejmán moldvai hadjárata által János magát is fenyegetve érezvén, országában nagy hadi készüléket tesz, kün segélyt keres az ellentállásra. De a szultán csak a fenyegetésnél marad s adót kíván. János azt megadja; de a veszély miatt ingadozni kezd a török és német között. Menyekzöje Izabellával. A nagyváradai békét Ferdinánd sürgetéseire sem hirdeti ki.

VII. A kedélyek forrongása. A reformatio hatása a fejedelmi tekintély meggyöngyítésére. Terjedése a köztársasági vágyaknak s azon eszmének, hogy a népek maguk kössenek szerződést a törökkel s ben népies kormányt alkotanak. Az örökös tartományokban lappangó liga áterjed Magyarországra és Erdélyre is. A mozgalmaknak emitt kell vala megkezdetni Majláth vajda által, ki a Frater György ellen ápolt gyűlölettel minden pártot egyesít magá körül. Majláth fondorlatai a cél végrehajtására a töröknél s Ferdinándnál. A marosvásárhelyi gyűlés. János a fondorlatok nyomába jut, Erdélyben terem s a készülő lázadást elnyomja; de mialatt Majláthot Fogarasban ostromoltatja, fia születésének hírért vévén, meghal.

TIZENHARMADIK KÖNYV.

A török hódoltatás és német befolyás országot és nemzetet veszélyeztető korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

I. Ferdinánd magánuralkodása. 1540—1564.

I. Frater György, a királyfi gyámja, az országot gyámfiának határozza megörzeni. Intézkedései Erdély lecsöndesítésére. A magyar urak pártokra szakadnak; néhányan Ferdinándra akarják szállítani az országot, ha őket biztosítja, hogy azt a török ellen megvédheti. Frater György tehát Budára megy s a rendeket a királyfi hűségére esküdteti. Ferdinánd egy részről Konstantinápolyban sürgeti az egész ország birtokát, más részről Izabellát ügyekszik rávenni, hogy a nagyváradai békekötés értelmében Budát kezére ereszse; e végett elébb Felset, utóbb Roggendorfot annak vívására küldi. Frater György azonban a fővárost mind csel, mind fegyver ellen megvédi. Roggendorf nagy veszteséggel vonul el Buda alól. Szulejmán Ó-Budánál tábornok utóvédét a királyfi anyjával s gyámjaival Lippára küldi, Budát s vidékét a Tiszáig török birtoknak nyilatkoztatja; Verbőczyt Budán főbíróul hagyja, Majláth Istvánt s Török Bálintot Konstantinápolyba fogságra viteti.

II. Buda elfoglalásának híre Németországot segélynyújtásra, a magyar urakat egyesülésre, Frater Györgyöt arra ösztönzi, hogy Ferdinánddal szerződést kössön Erdély s a Tisza vidékének átadása iránt; de a végrehajtást Ferdinánd készülleteitől feltételezi. Ferdinánd tehát, mind ben, mind a német birodalomban erőt gyűjt; de a reményeket a német had gyávasága s a vezér, brandenburi Joachim, tehetetlensége meghiúsítja. A magyarokat ennél még inkább boszantja Perényi elfogatása. Frater György a történetek után a török iránt ismét hűséget színlel, s végkép lemond a gyalui szerződés végrehajtásáról. A francia Szulejmánt újabb hadjáratra ösztönzi; Ferdinánd azonban s a magyar rendek is hasztalan sürgetik a németeket segély nyújtására. A török tehát Valpót, Siklóst, Pécsét, Esztergomot, Tatát, Fehérvárt megveszi. Az e miatt majdnem kétségbeesett magyarokat Ferdinánd avval biztatja, hogy a jövő évben a császár maga intézendő háborút a török ellen. A magyarok e reményben erősen készülnek a hadjáratra; de a németek arra most sem hajlandók. Nehogy a magyarok bizodalmokat e miatt végkép elveszítsék, a császár 1545-re igéri a hadjáratot; de ő inkább a protestansok, mint a törökök ellen akarván harcolni, Ferdinándot arra bírja, hogy a törökhöz titkon békekövetséget küldjön. A magyarok magukat megcsalatra látván, a nagyszombati gyűlésen szitkozódva kelnek ki a császár ellen; sokan a törökkel külön egyezkednek. Ferdinánd ennél fogva nagyon sürgeti a békét Szulejmánnál. A Pozsonyban összegyűlt rendek a király benlakását szorgalmazták, a törökkel megkötött békét pedig nagy elégedetlenséggel fogadják. Perényi megszabadul. Ferdinánd a Mária királyné hitbérét magához váltja; az 1548-ki országgyűlésen a protestánsok ellen érelyes törvényt kíván, de a rendek abban ellenkeznek.

III. Frater György, tapasztalván, hogy az országot Zsigmond János alatt nem egyesítheti, véglegesen elhatározza magát, hogy azt Ferdinánd alatt egyesítse. E végett Nyírbátorban szerződést köt Ferdinánd biztosaival, mely szerint Izabellának Oppeln és Ratibor adassék Erdélyért kárpótlásul. De Izabella és Petrovics őt a töröknél elárulják, s a budai basát és az oláh és moldvai vajdákat ellene behívják. Frater György azonban ezeket legyőzi, Izabellát békére s a szerződés elfogadására kényszeríti, a törököt pedig ravasz politikája által elámítja. Ezután Ferdinándot sürgeti, hogy biztosaival hadat is küldjön be, ha Erdélyt elveszteni nem akarja. Ferdinánd lépései a császárnál kevés sikerre vezetnek. Frater György Erdélyt neki mind e mellett is átadja, mihelyt Castaldo egy sereggel megérkezik. Izabella távozta Kassára. A szultán erről értesülvén Mohamed beglerbéget küldi Erdély elfoglalására; de Frater György ravasz politikája által őt elámítja, s a török Becse, Becskerek, Lippa megvétele után kitakarodik. Castaldo Lippa visszavételére megy s magával menni kényszeríti Frater Györgyöt is, ki ellen ravasz politikája miatt gyanakodik. Pesti Gáspár árulkodásai. Lippa ostroma. Ulomán

basa szabadon bocsátása Castaldot és Pallavicinét még inkább felingerli Frater György ellen. Pallavicini is vádaskodik. Ferdinánd semmi gyanút sem árul el; de még is nagyon tág utasítást ad Castaldónak, melynek folytatában ez és Pallavicini a cardinált Alvinczen meggyilkoltatják. A cardinál halálának hatása Erdélyben, Rómában. Ferdinánd azért magára vállalja a felelőséget s magát a pápa által a bünsúly alól felmenteti.

IV. A következő évben Mohamed beglerbég Temesvár vívására visszatérvén, azt Losonczy István hősie védelme után megveszi. Aldana Lippát gyáván elhagyja. E két várral az egész temesi bánóság török kézre jut. Castaldo hadai ez alatt Erdélyben lázongnak és dúlakodnak. Ugyanekkor Ali budai basa Drégelyt a hős Szondy halála után megveszi, s több elhagyott apró várat elfoglal. Ferdinánd ez alatt hasztalan sürget segédelmet a németeknél: Teufel Rézmán kit valahára 10—12 ezer emberrel beküld, megvereti és elfogatja magát. Az ország kétségbeesett, védtelen állapota, midőn Ahmed vezér s a budai basa Szolnokot az örség árulása miatt megveszi és Egert megszállja. De ezt Dobó István dicsőségesen megvédelmezi. A felső megyék, védelmokről tanácskozandók, Gönczön gyűlést tartanak, mitől indíttatva, aztán a király is országgyűlést hirdet.

V. Ferdinánd a töröknek ellentállni nem bírván, Verancsics Antalt és Zay Ferenczet békekövetekül a Portára küldi; de a szultán Erdélyt visszaadni kívánja Izabellának. Ez maga is fondorkodik Petrovicscsal visszatérhetésén, bár Ferdinánd őt mindenkép megnyugtanni ügyekszik. E közben Hamzsabég Füleket csellel megveszi, Bornemisza Poroszlónál megveretik, s mivel Eger megvehetésének módját fölfedezni nem akarja, megöletik. Ferdinánd Busbecket is Verancsics után küldi a béke kieszközlése végett; de Szulejmán háborúval fenyeget, ha Erdély a királyfinak határozott ideig vissza nem adatik. Ferdinánd a császár tanácsát kéri ki, s a szerint cselekedve, időt ügyekszik nyerni. De a Petrovics által felizgatott erdélyiek Izabellát s fiát végre is visszaviszik. Ferdinánd másfelé is el lévén foglalva, Erdélyben Dobót nem segítheti, s ez fogolylyá lesz. A budai basa ezalatt Szigetvárat vívja, de Nádasdy Tamás nádor ügyes mozgalmai őt onnan elvonítlni kényszerítik. A felvidéken Forgách Simon egy ideig szerencsével áll.ellen Izabella híveinek; de miután ő Nagyvárad segédelmére sietett, Puchain és Ditrich megveretnek. Szulejmán most Szigetvár lerontását is kívánja a béke díjául. Horvátországban Alapy, Ferhád basát megveri; de Nagyváradot Forgách, éhségtől kényszerítve, átadja Izabellának. De evvel mindinkább elégületlenekké lőnnek az urak, s a francia követ segélyével Jánost ki akarják venni hatalma alól, mit Izabella többek megöletésével hoszúl meg.

VI. Ferdinánd V. Károly halála után császárrá lévén, mivel Németországból segélyt nem nyerhet, a békét Busbeck által erélyesebben sürgeti; de mivel Szulejmán ezt Szigetvár lerontásától föltételezi, a háború már-már

megdőlteni látszik. Telekessy azonban a Hernád vidékére betört Velicsán béget megveri. A bécsi kormány országgyűlésen kívül, pusztán rendelettel akar adót szedetni, de az országtanács ellentáll, s Ferdinánd gyűlést hirdet. Az alkotmány sérelmének szándoka miatt a rendek nagy zajt emelnek, a német minisztereknek az ország dolgaiba avatkozása ellen erőlesen tiltakoznak. Ferdinánd orvoslatot ígér. Busbeck a béke iránt jobb híreket küld. Izabella is oda utasíttatik, hogy Ferdinánddal béküljön meg; de míg ő aztán e felett alkudozik, meghal. János a királyi cím megtagadása miatt nem akar békülni, de serege Hadadnál megveretik. A török béke e közben valahára létre jő. Ferdinánd Miksát utódául akarván elismertetni, Bécsben gyűlést tart. Az urak csak előleges választás után akarnak koronázni, s a király országgyűlésre kénytelen halasztani kívánata teljesítését. Miksa 1563-ban végre megválasztatik s meg is koronáztatik; de a rendek hangos panaszokra kelnek az alkotmány s törvények mind több sérelmei miatt. Ferdinánd Zsigmond-Jánossal is alkudozik, de siker nélkül.

VII. Az egyházi ügyek állapota Ferdinánd kormányidejében. Ferdinánd halála, végintézete.

MÁSODIK FEJEZET.

Miksa király. 1564—1576.

I. Remények Miksa kormánya iránt. Ő a közóhajtás ellenére békét keres; a Zsigmond-Jánossal kifejtett viszályok következtében mindazáltal háborúba bonyolódik. E miatt maga a török ellen segílyt sürgetendő, Augsburgba megy a birodalmi gyűlésre; a Pozsonyba hívott magyar rendekhez ösesét küldi. A Miksa iránt táplált reményekben megcsalatkozott rendek éles panaszokra fakadnak az egyre növekedő sérelmek miatt. Károly főherczeg csak nagy bajjal képes jó végre vezetni az országgyűlést. Az augsburgi német rendek oly feltétel alatt ajánlják meg a segílyt, hogy Magyarország a német birodalomhoz kapcsolassék: Miksa a kívánságban megegyez s arra nézve közreműködését igéri. — A háború megkezdődvén, Thury György Palotát megvédi, Salm Veszprémet, Tatát megveszi; de a meg nem segített Gyulát Kerecsényi két havi ostrom után feladja. Szulejmán maga Szigetvárat szállja meg, melyet Zrínyi Miklós hőiesen véd, mígnem őrségével együtt elesik. A vívás alatt Szulejmán is elhal. A nagy német sereg ez alatt Győr s Komárom táján tétlen vesztegel s aztán szétoszlik.

II. A török hatalom Szulejmán utódai alatt hanyatlani kezd. Szelimel Miksa alkudozni kezd. E közben országgyűlést hirdet. A nemzet sérelmei. Miksa a gyűlést németül nyitja meg; ingerültség. A király a sérelmeket orvosolni igéri s e végett bizottmányokat nevez ki. Békekövetül ismét Veráncsics Antal megy a Portára, ki hosszú alkudozás után végre békét köt. Kine-

vezések. Balassa János és Dobó István a Bocskay György által szítogatott összeesküvés miatt elfogatnak. Parasztlázadás Karácson György alatt. Zsigmond-János Békes Gáspár által Miksával békét köt, s meghal.

III. Erdélyben fejedelemválasztási mozgalmak. Békes Gáspár fondorlatai daczára Báthory István választatik fejedelemmé. Rudolf magyar királylyá választatik s koronáztatik. Lengyelországban Miksa és Báthory vetélytársakul lépnek fel. Miksa fondorlatai Erdélyben Báthory ellen. Ez Békest Fogarasból megszalasztja. Veráncsics halála. Gubecz Máté pórlázadása. Békesértések a török részéről. A lengyel trón újra megürülvén, Miksa és Báthory megint versenyeznek; amaz Erdélyben csinál bajt emennek. De Báthory Békes Gáspárt megveri s pártját vérpatakba fojtja; s aztán a lengyel nemesség többségének pártolása által a lengyel trónt is elfoglalja. Miksa midőn ellene háborút készít, meghal. Egyházi viszonyok.

HARMADIK FEJEZET.

Rudolf országlatának első fele. 1576—1604.

I. Rudolf jelleme, mint kormánytörténetének kulcsa. Magyarországot Erneszt, Horvátországot Károly főherczeg kormányára bízta. A rendek e miatt elégedetlenek s az 1580-diki gyűlésen az alkotmány sérelmek miatt hevesen kikelnek, s követelvén, hogy a király személyes jelenléle alatt tartson gyűlést, zajlongva szétoszolnak. Erdélyt e közben Báthory Kristóf bölcsen kormányozza, ki azonban, miután fia, Zsigmond utódává választatott, korán elhal. Zsigmond kiskorúsága alatt a tartományt egy tanács kormányozza. A törökök rabló kalandjaikon több ízben megveretnek. Rudolf 1582-ben személyesen megjelen az országgyűlésen; de mivel sem a sérelmeket nem orvosolja, sem nádort választatni nem enged, a gyűlés zajos. A következő évben is hasonló jelenetek újulnak meg, míg a főrendek kezességet nem vállalnak a királyért. De ez azután sem teljesíti az ígéretek, sőt több év alatt gyűlést sem tart. A törökök a béke megújításának daczára megint kalandoznak; dúlásaik s az urak zsarnoksága nyomort hoznak a népre. 1586-ban a kalandok mindinkább háborúvá fajulnak el. A törökök több vereséget szenvednek. Az 1587-ki országgyűlés megint sikeretlenül sürgeti a sérelmek megszüntetését.

II. Szinán budai basa veszedelme Szikszó alatt, a törököket egy ideig békében tartja. Erdélyben a jezsuiták nagy bonyodalmakat készítenek. Térítési kísérleteik miatt kiűzetnek. A jezsuiták e miatt Zsigmond fejedelmet reáveszik, hogy a töröktől elhajólván, Rudolfal szövetkezzék, minek nagy hatása van a magyar-török viszonyokra. Bár ugyanis a béke 1591-ben meghosszabbított, Szinán nagyvezér háborúra keres alkalmat, s a kalandokat sűrűn kezdi intéztetni. Az 1593-ki országgyűlés ezek miatt élesen kikel az

erélytelen kormány ellen, mely a török viszonyokat is mindig a magyarok befolyása nélkül kezelteti. A horvát rendek viszont a zsoldosok irgalmatlan rablásai miatt panaszkodnak.

III. A törökök Sziszeket vívják, de nagy vereséget szenvednek. Murad szultán e miatt nagy hadjáratot határoz. Szinán nagyvezér 1593 őszén egy roppant sereggel jó be, de Sziszek, Veszprém és Palota megvétele után téli szállásra megy vissza. Pálffy Miklós, Zrínyi György, Nádasdy Ferencz és Hardeck ezután Fehérvárt vívják, s a segedelmére jövő budai basát egy véres ütközetben megverik. Hardeck Fehérvár vívását folytatni nem akarván, Pálffy a felvidéki hadakhoz csatlakozik s velök Füleket több apró várakkal megveszi. — 1594-ben Magyarország kormányát Mátyás, Tótországét Miksa főherczegek veszik át. Nógrád, Petrinia, Sziszek a tavaszon megvétetnek. Ezután Mátyás főherczeg Esztergomot szállja meg. A város megvétetik, de a sereg nagy fegyelmetlensége miatt a várral nem boldogulnak. Mátyás a táborban, Kassán és Zágráiban részgyűléseket tartat, melyekben közönséges fegyverrekelés rendeltetik. Szinán, kinek közeledtére Mátyás Győr alá szálla, Tatát és Sz.-Mártont megvévén, Győrt táborolja körül, melyet Hardeck gyalázatosan felad. Ezután Pápát is megveszi, de Komáromot hasztalan víván, kitakarodik.

IV. A következő évben fővezérré a derék Mansfeld Károly neveztetik. Az országgyűlés nagy adót vet ki zsoldosok fogadására. Legtöbb reményt kelt Báthory Zsigmond fejedelem. Ő gyóntatójának, Carigli jezsuitának ösztönzéseire a töröktől elhajól s Rudolfal kíván szövetségzni. Az urakat, kik ezt ellenzik s fellázadni akarnak, elfogatja s kivégezteti. A szövetséget Rudolfal megkötvén, s Mária főhgnót nőül vévén, az oláh s moldvai vajdákkal is szövetezik s ezeknek segélyt adván, nagy károkat tesz a török hadakban.

V. Mohamed új szultán békét ajánl, mely nem fogadtatik el, Mansfeld Esztergomot vívja, a segélyre menő budai basát megverik; de meghal. A vezérletet Mátyás főherczeg veszi át s Esztergomot feladásra kényszeríti. Ezután Visegrád is megvétetik. Zsigmond fejedelem a moldvai s havasalföldi vajdákat alattvalóivá teszi; Borbély György által a temesi bánszágban előnyösen harczol s több várat megvesz; maga az oláh és moldvai vajdákkal Tergovistyt veszi meg, Szinán nagyvezért a Dunán átkergeti s Gyurgyevót kiostromolja. Mohamed szultán 1596-ban személyesen hadjáratot határoz; Zsigmondot Rudolftól elvonni hasztalan ügyekszik. A magyarok hadi készületei. Pálffy és Schwartzenberg Vácot és Hatvant megveszi. A szultán Egert megszállja s az őrség árulása miatt megveszi. Miksa főherczeg Zsigmond fejedelemmel Miskolcznál egyesül s a szultánnal Mező-Keresztesnél megütközik; az ütközet győzedelem után szerencsétlenül végződik.

VI. Erdély elégedetlensége Zsigmonddal a törökhözi hajlása miatt; az ifjuság Zsigmond fejedelmet, midőn szándékát, a töröktől elszakadni, közzé teszi, lelkesedve támogatja. De ennek kórságos kedélye erre nem méltó. Vi-

szonya nejevel. Lemondási szándoka a fejedelemségről. Szerződése Rudolfal. Annak végrehajtása a török hadi készületei miatt elhalasztatik. Miksa főherceg Pápát megveszi, de Győrt hasztalan vívja. Pálffy és Schwarzenberg 1598-ban annak kapuit egy petárdával beszakasztván, a várat véres viadal után megveszi; Tatát, Veszprémet, Palotát is visszafoglalja; de Budát szintoly sikeretlenül ostromolja, mint a török Nagyváradot. Báthory Endre cardinal Zsigmondot arra ügyekszik indítani, hogy Erdélyt neki engedje át; de Rudolf biztosai ekkoron már a tartományban vannak, s miután a nemzeti vajdát óhajtó Jósika Istvánt utból elteszik, pártját elnémítják. Erdélyt átveszik. De míg Rudolf az annak kormányára szánt Miksa főherceget beküldeni késik, Boeckay István a tettét már megbánt Zsigmondot Oppelnből visszahozza. De a töröktől félelem Zsigmondot ismét alkudozásra bírja egy részről Rudolfal, másról Báthory Endre cardinállal, kinek Erdélyt át is adja, s nejétől örökre elválván, Lengyelországba távozik. Ez alatt a háború kevés erővel és sikerrel foly Magyarországon. Pálffy és Nádasdy Buda meglopásával nem boldogulván, Székesfehérvárat lepik meg, de a várat el nem foglalhatják. Pálffy a törökök szállítmányait a hajdúk által elszedeti. Más részről a tatárok dúlakodnak; khánjok békeajánlatot tesz, s miután a nagyvezér megérkezett, tartatik is, de siker nélkül, békealku. Pálffy és Nádasdy ezután több apró várat vesznek meg a dunántúl.

VII. Erdélyben Báthory Endre még a pápa által is hasztalan ügyekszik megengesztelni Rudolfot. Ez Mihály havasalföldi vajdát hatalmazza fel a cardinal-fejedelem megbuktatására. Mihály Erdélybe tör, a székelyeket pártjára nyeri, Endrét megveri s megöli. Ő azóta Erdély urának tartja magát; azt kiméletlenül zsarolja s rabolja, az udvartól pedig kívánja, hogy azt oly feltételek alatt bírhasa, mint Báthory Zsigmond. De ezt sem az udvar, sem az ország nem tűri; a nomesség felkel, s Básta Györgytől is támogattaván, a vajdát Miriszlónál megveri s kiüzi. Báthory Zsigmond és Zamojszky őt most saját tartományában is megtámadják s kiverik; Mihály Prágába menekül. — Magyarországon a törökök Nagy-Kanizsát megveszik; mirígyhalál dúl; a pápai vallon őrség fellázad. Rudolf mind mélyebben súlyed kedélykórságába. E miatt Erdélyről sem gondoskodik s az erdélyiek Báthory Zsigmondot ismét behívják; de őt Básta és Mihály vajda Goroszlónál megveri, s Moldvába üzi. Básta az uralomra törekvő Mihályt is orozva meöleti, s a tartományt maga kezdi kormányozni. Magyarországon változó szerenésével foly a török háború: Mátyás főherceg a nagyvezért Sárrétnél megveri; de utóbb ez szalasztja meg Kanizsa mellől Ferdinánd főherceget.

VIII. Básta zsarnoksága Erdélyben. Báthory Zsigmond egy párt s a vele megbékélt török segedelmével ismét bemegy; de csakhamar megint lemond a fejedelemségről s Csehországba költözik. Székely Mózes és Bethlen Gábor a temesvári basához menekül. Magyarországon is mind nagyobb az

előgületlenség, szaporodnak a panaszok. Az 1602-ki országgyűlés. Illésházy ügye. A török háború folytatása. Fehérvár megint török kézre kerül; de Pest, Adony, Paks, Tolna megszabadul. A szaporodó törvénytelenések miatt az 1603-ki országgyűlés felette zajos. Követség Rudolphhoz. A török háború menete 1603-ban. Székely Mózes megint bejut Erdélybe; de csatát vesz és megöletik. Újabb kamarai parancs Illésházy ügyében. Istvánfy az ítéletet Bécsben kimondani nem akarja. Unverzagt, kamarai elnök Illésházyt elfogatni szándékozik; de ő Lengyelországba menekül. Más törvénytelenések. A kassai templom a protestansoktól erőhatalommal lefoglaltatik. A kényuralom s ellenreformatio oka a bekövetkezett százados zavargások s felkeléseknek. Az 1604-ki országgyűlés; Rudolf önkényes 22-dik cikkelye. — A törökkel békealku tartatik, de eredményre nem vezet. A nagyvezér Esztergomot szállja meg; de Básta Erdélyből kijövén, őt visszavonulásra kényszeríti. A magyarok ekkor már felkelőben vannak.

	Lap
IV. Ferdinánd hadikészületei	41
Az ellenkirályok harcza	42
Ferdinánd koronázata	47
A megvert János tervei	48
A Ferdinánd-pártiak budai gyűlése	50
János Tarnovba fut	52

MÁSODIK FEJEZET.

Az ellenkirályok harczai

I. János szövetsége Szulejmánnal	53
A francia szövetség	56
Utyeszenics Frater György	57
János hadi készületei	58
Visszatérte Tarnoból	59
II. Szulejmán hadjárata	61
Buda ostroma	64
Ferdinánd újabb harczai Jánossal	66
Békekisérletek	67
Rogendorf Budát vívja	71
A békekisérlet Posenben	72
Egy évi fegyverszünet	74
A babocsai és bélavári gyűlés	76
Nogarola követsége a szultánhoz	78
A zákányi gyűlés	80
A kenesei gyűlés	82
Veráncsics követsége Rómában	83
III. Szulejmán harmadik hadjárata	85
Kőszeg ostroma	87
Gritti fondorlatai	91
IV. Újabb békekisérlet	95
A pozsonyi békealku	98
Záray követsége	99
Scepper követsége Stambulba	101
Scepper újabb követsége	108
Gritti megérkezte	110

	Lap
Czibak meggyilkoltatása	111
Lázadás Gritti ellen	113
Gritti megöletése	115
V. Gritti halálának következményei	115
Békealkudozások	118
Kölcsönös vádak a szultánnál	122
János főtanácsa Frater György	124
Békekisérlet Ferdinánddal	125
János követsége a császárhoz, Weze császári követ Jánoshoz meg- Ferdinánd békekisérle Konstantinápolyba. Újabb háború az ellen- királyok közt	127 132
A nagyváradi békekötés 1538-ban	135
VI. János veszélyei a béke miatt	137
János násza Izabellával	140
Az ellenkirályok működése Konstantinápolyban	142
VII. Általános forrongás	145
Az erdélyi lázadás. Majláth István	149
János végútja Erdélybe	153
János király halála	155

TIZENHARMADIK KÖNYV.

A török hódoltatás és német befolyás országot és nemzetet veszélyeztető korszaka. 1540—1604.

ELSŐ FEJEZET.

I. Ferdinánd király magánuralkodása. 1540—1564.

I. Frater György tervei és céljai	159
A János-pártiak Magyarországon	161
A kormány berendezése Budán	163
Ferdinánd tervei. Ferdinánd és a török követek Budán	164
Fels Buda ellen küldeték	166
Frater György Erdélyt megbékélteti	169

	Lap
Viszály Izabella és Frater György között	170
Izabella békekísérletei	171
Roggendorf Budát ostromolja	172
Némely várbeliek árulása meghíusúl	174
Roggendorf veszedelme	175
Majláth István török fogsága. Szulejmán Buda alatt	177
Buda török kézre kerül	178
Török Bálint fogsága. Izabella Erdélybe vonúl	179
II. Buda elvesztének hatása	180
Hadjárat Buda ellen	184
Közéletlenség az ügyek vezetésével	185
Alkudozás Izabellával	187
A pozsonyi országgyűlés	188
Szulejmán harmadik hadjárata	190
Esztergom eleste	192
Fehérvár ostroma	192
Fehérvár eleste	194
Bizalmatlanság Ferdinánd iránt	195
A török hódoltatás	197
A császár tétlenségének okai	199
A nagyszombati országgyűlés	200
Frater György politikai fondorlata	203
Békealku a törökkel	204
A pozsonyi országgyűlés	205
A hódolt részek állapota. Szandzsákságok	206
Újabb békealku a törökkel	207
Elégületlenség a békekötéssel	209
A vallás ügye az országgyűlésen	212
III. Frater György állampolitikája	216
Alkudozás Erdély iránt	218
Frater György erőfeszítése a két ország egyesítésében	221
Frater György cselszövényei a török ellen	224
Az egység Erdély átadása iránt	227
Izabella távozása Erdélyből	229
Frater György fondorlatai Erdély javára	230
Castaldó és társai gyanúja Frater György ellen	236
Lippa megvétele	239
Castaldó és Pallavicini összeesküvése Frater György ellen	241
Frater György meggyilkoltatása	243

	Lap
IV. Török hódoltatások	248
Temesvár eleste	249
Lippa elveszte. Katonai zavargások Erdélyben	251
Szondy hőshalála Drégelyben	252
Ferdinánd hiányos védkészületei	253
Teufel veresége	254
Szolnok eleste	255
Eger ostroma	256
Eger megszabadul	262
A szász Móríciz sükeretlen hadjárata	263
A gönczi gyűlés	264
A sopronyi gyűlés	265
V. Veráncsics követségí járata Stambulba	266
Erdélyi ügyek	267
Izabella visszazavárog Erdélybe	268
Nádaszy Tamás nádorrá választatik	271
Füleki eleste	272
Busbeck és Veráncsics békekövetségé	273
A békekötés akadályá, Erdély birtoka	274
Pozsonyi országgyűlés	277
II. János Erdélybe visszavitetik	278
Szigetvár hősies védelme	280
Más vidékek hadi eseményei	282
Erdélyi viszonyok	285
VI. Fegyverszünet a törökkel és békealku	288
Német avatkozás ügyeinkbe	290
Országgyűlés. Sérelmek	292
Béketárgyalások a törökkel és Izabellával	294
Békekötés a törökkel	298
Miksa trónöröklése	299
Koronázat	301
Az ország sérelméi	302
Békealku Jánossal	303
VII. Egyházi viszonyok	305
A jezsuiták megtelepítése. A trienti zsinat	309
A protestáns egyházak	311

-MÁSODIK FEJEZET.

Miksa király uralkodása. 1564—1576.

	Lap
I. Háború Jánossal	316
Török háború	318
Gyula eleste	322
Szulejmán utolsó hadjárata	323
Szigetvár ostroma	324
II. Békealku a törökkel	330
Békekötés a törökkel	336
A jánospártiak titkos terve	338
Pórlázadás	341
Erdélyi ügyek. Békes Gáspár	342
III. Báthory István erdélyi fejedelemmé választatása	344
Rudolf királylyá választatása	346
Békes Gáspár zavargásai	347
A horvát pórlázadás	350
Török rablások	352
Békes Gáspár fondorlatai	353
Békés lázadása	355
Báthory István lengyel király	357
Miksa halála. Egyházi viszonyok	359

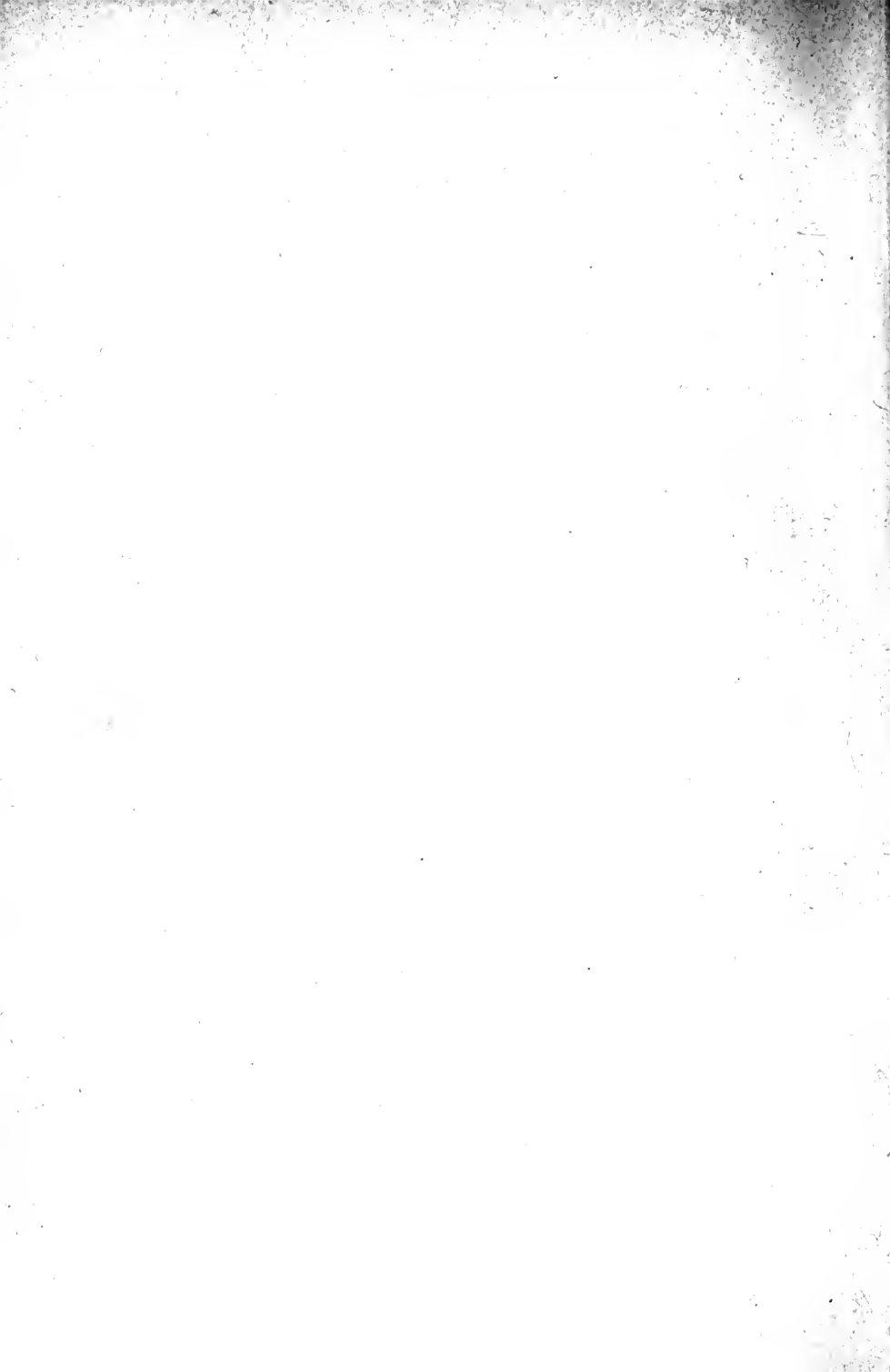
HARMADIK FEJEZET.

Rudolf országlásának első fele. 1576—1604.

I. Rudolf egyénisége	363
A horvát végek	367
Országgyűlések	368
Erdélyi ügyek	370
Török rabló kalandok	371
Országgyűlések	372
Az erőszak alkalmazásának tervezése	376
Az ország sanyarú állapota	381
Kis háború a törökkel	382
Országgyűlés	386

	Lap
II. A hódoltság nyomora	396
A jezsuiták és Báthory Zsigmond Erdélyben	398
Viszonyok a törökkel	400
Országgyűlés	401
Horvát országgyűlés	410
III. A 15 éves háború kezdete. Győzelem Sziszeknél	413
A pákozdi győzelem	414
A felvidéki győzelmek. Fülel s több más vár megvétele	415
Esztergom ostroma	417
Győr ostroma és eleste	420
IV. Országgyűlés	422
Báthory Zsigmond	423
Báthory Zsigmond Rudolffhoz hajól	425
Az ellenzék kiirtása	429
A szövetségi szerződés	432
V. Mansfeld Károly gr. hadjárata	433
Esztergom visszavétele	435
Báthory Zsigmond hadjárata	436
Vác és Hatvan visszavétele	443
Eger eleste	444
A mezőkeresztesi ütközet	445
VI. Báthory Zsigmond állhatatlansága	447
Lemondása Erdélyről	450
Ez évi hadjárat	453
Győr visszavétele	454
Báthory Endre cardinál	456
Zsigmond Oppelnbe távozik	457
Meg visszatér Erdélybe	458
Erdélyt Báthory Endrére szállítja	460
A török háború folyta	462
VII. Erdély szenvedései	465
Báthory cardinál veszedelme. Mihály vajda igényei	467
Báthory Zsigmond újabb nyugtalankodása	470
Mihály vajda zsarnoksága	471
A török háború Magyarországnban	473
Rudolf kórsága	474
Mihály vajda halála	475
A sárréti győzelem	476

	Lap
VIII. Erdély Básta alatt	477
Báthory Zsigmond új mozgalmai	478
Új szerződése Rudolfal. Székely Mózes. Belbajok	479
Illézházy viszályai a kormánynyal	492
A király kormányának vizáságai	483
Székely Mózes fejedelem	486
A kedélyek forrongása	487
Országgyülés	489

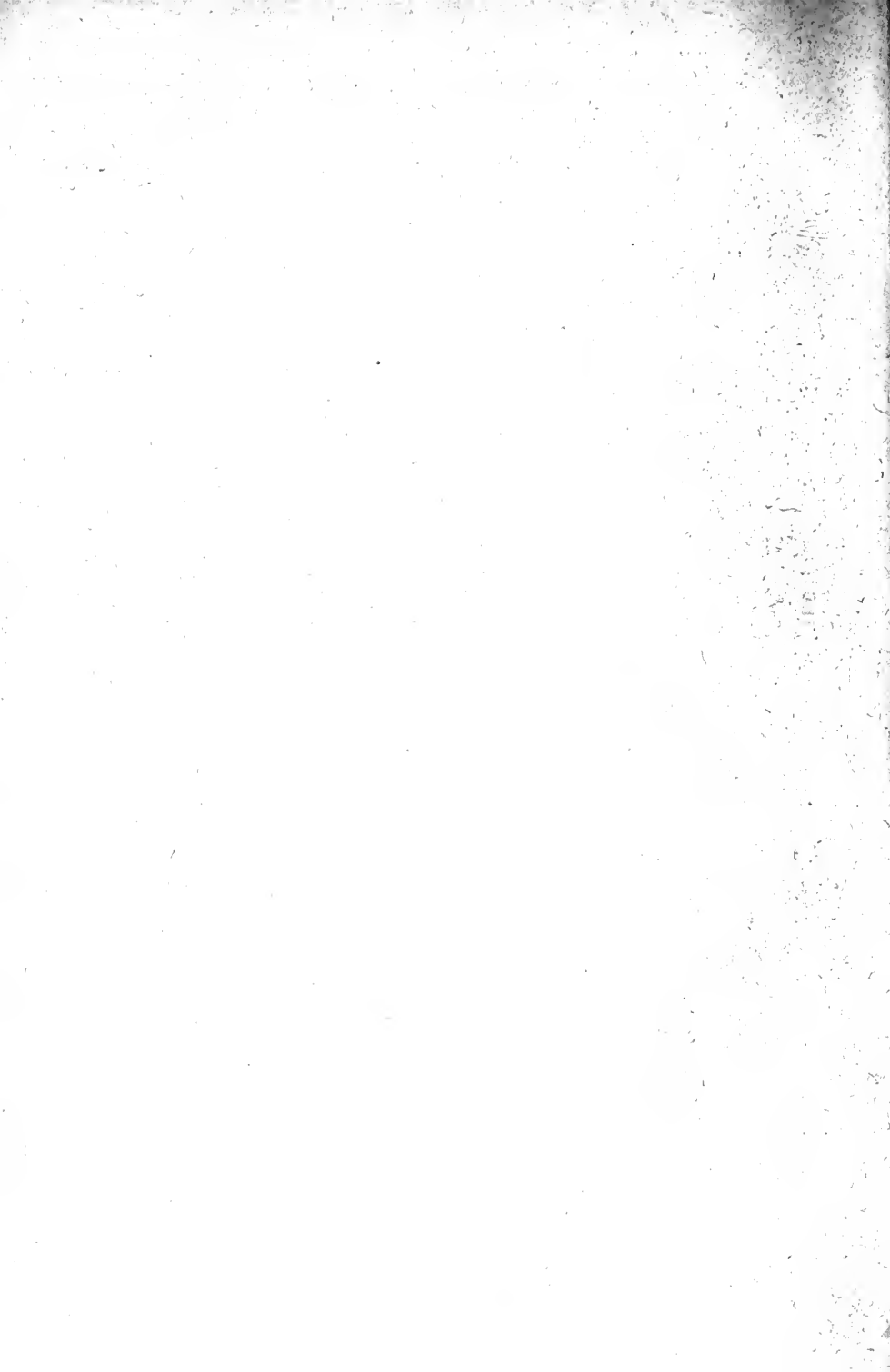
TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A NEMZETI SZAKADÁS KORSZAKA.

JÁNOS ÉS I. FERDINÁND

ELLENKIRÁLYOK ALATT.

1526—1540.

ELSŐ FEJEZET.

Az ellenkirályok trónfoglalása.

I.

A mohácsi vésznep után szomorúan virradt fel a magyar nemzetre nyilvános életének egy újabb korszaka. Mert ezen ütközet, ha nem is egyedül mint egy elveszett nagy csata, de mint oly időpont, melytől kezdve történelmünk az elébbtől egészen különböző irányt vett, valóban epochalis eseménynek nevezhető. Volt ugyan a múlt korban ennél már szerencsétlenebb ütközete is a nemzetnek. A mohi ütközet 1241-ben, midőn a győzedelmes mongolok az országot másfél évig tartó pusztítás által, a szó teljes értelmében, rommá dűlték, mind emberéletben, mind javakban hasonlíthatatlanul nagyobb károkat vont maga után. Az ország csak több év múlva üdülhetett fel az iszonyú csapás okozta nyomorból; de nemzeti királyai alatt, — kiknek érdeke a nemzetétől külön nem vált, kik, daczára a főhatalom kisebb vagy nagyobb terjedelmű gyakorlata miatt támadt belvitáknak is, csak úgy mint maga a nemzet, mindig az ország javát, független önállását, belső s külső virágzatát tekintették főcéljoknak, — e nemzeti királyai alatt az ország ismét csak fel-szedte magát, s okulván veszedelmén, még erősebbé, virágzóbbá lett, mint volt annakelőtte. A mohácsi ütközetnek, mint olyanoknak, közvetlen nem voltak ugyan epochalis következményei; mert bár a király egy hadsereggel, — igaz, a nemesség virágából álló hadsereggel elveszett, de miután a

A mohácsi
ütközet követ-
kezményei.

1526.

török egy hónapi pusztítás után kivonúlt, sem az alkotmány, sem a független nemzetiség nem szenvedett csorbát: mindazáltal még is méltán epochalisanak, új korszakot alkotónak nevezhetjük ezen ütközetet. Ettől fogva kezdődtek a nemzet hosszú szenvedései; ennek következtében álltak be ama körülmények, melyek a török hódításoknak később útát nyitottak, s melyekben az ország trónjára egy új fejedelmi ház ült, melynek, mint több más országok s nemzetek uralkodójának, külön érdekeinél fogva, másutt volt nehezkedési pontja

Magyarország ama véres harczaiban, melyeket egy század óta a török ellen vívott, nem egyedül saját határait, saját nemzeti fenmaradását védelmezte. A magyaroktól számos vereséget szenvedvén, a török több ízben oly szerződés kötésére óhajta bírni kormányunkat, melynél fogva háborítatlanul ígéré hagyni a magyar birtokot, ha neki megengedtetik, hogy Tót- és Horvátországon keresztül bántatlanul intézhesse pusztító betöréseit Németországba. A magyar kormány, ezen ajánlatot elfogadva, hosszú időre, talán mindenkorra biztosíthatja vala Magyarországot a török ellen. De nemzetünk, magát mindig a keresztény civilisatio előharczosának, országát a kereszténység védfalának tekintvén, a török ajánlatát állhatatosan visszautasítá, bizton remélvén, hogy a keresztény köztársaság, melynek békéjét, nyugalmat ekként saját testével fedezi, nagyobb veszély idején őt e nemes önfeláldozásában szintén készséggel gyámolítandja.

E segílyt a nemzet különösen Németországtól igényelheté, melynek leginkább vált javára ezen önfeláldozása. Németország császárai s rendei nem is kételkedtek elismerni, hogy a magyar nemzet e vitéz ellentállása által védfalává lett a török barbárság pusztító árja ellen; a császár s a birodalmi rendek több ízben bevallották, hogy ha Magyarország e hosszú harcban megernyed s legyőzetik, az izlam e pusztító árja azonnal elterjedend Németország belse-

jébe ¹⁾). De bár a magyar nemzet e veszélyt Mátyás király óta több ízben elébe terjeszté a német rendeknek, s bár ezek azt, a töröknek Karinthiába, Styriába, Krajnába intézett becsapásai után tényleg is értezték s ennek következtében a magyaroknak segélyt sürgető kéréseit gyűléseiken többször tárgyalva, a segélyt mindannyiszor megigérték; szavakat mindazáltal soha sem váltották be. Miként láttuk, a mohácsi ütközet előtt is mentek Budáról követek Speierbe, sürgetni a birodalom összegyűlt rendeknek segedelését; de pusztá igéreteken túl most sem nyerhettek egyebet ²⁾). Most pedig, midőn Szulejman I. Ferencz francia királytól izgatva, miként fentebb láttuk, leginkább azért támadta meg az országot, hogy V. Károly császárt s helytartóját Ferdinándot ez oldalról is foglalkodtassa, bizonyosnak tartván, hogy ezek sógoroknak, hűgoknak segedelmére sietendnek ³⁾, — most kétszeres joggal igényelhetette e segédelmet Magyarország.

Míg a nemzet a kereszténység ótalmában vészett, V. Károly császár s I. Ferencz francia király egymással Olaszország uralmáért küzdének. Ferdinánd főherczeg, a császár birodalmi helytartója, a magyar kormány követeitől segélyre kéretvén, nem mulasztá el ugyan, bár a sikerre magának sem vala nagy reménye, támogatni azok kéréseit; de általában ő is nagyobb buzgalmat fejtett ki a királya vesztett ország koronájának elnyerésében, mint annak védelmében a veszély idején. Mihelyt szept. 8-kán Inspruckban a szerencsétlen ütközetnek s Lajos király elesetének hírét vette, az alsó-ausztriai kormánytanács és Mária özvegy királyné által

Ferdinánd
trónra török-
vése.

¹⁾ Ld. egyebek közt Miksa császár 1502-ki utasítását a birodalmi rendekhez küldött követe számára e munka III-dik kötetének 284-dik és köv. lapján.

²⁾ Ld. Ferdinánd levelét Margit főherczeg asszonyhoz 1526-ki aug. 10 és 15-ről. Hatvani M. Brüss. okmánytár I, 38. köv. — Libration. Engelnél: Monum. Ungar. 200. köv.

³⁾ Ld. Szalay: Adalékok a magy. nemz. történetéhez. 3. köv. II.

1526.

azonnal mozgásba tett mindent, hogy az ország koronáját, melyre a nagyatyja, Miksa császár és II. Ulászló közt létrejött szerződéseknél, és házasságánál fogva Annával, az elhunyt Lajos nővérével, tartott igényt, magának megszerezze. Erőszakhoz szükség nélkül nyúlni nem akarván, meghagyja a bécsi kormánytanácsnak, küldjön a maga kebeléből az özvegy magyar királynéhoz azonnal két tanácsost, kik vele együtt működjenek: az előkelőbb várakat s városokat az ő, Ferdinánd hűségére esküvel kötelezzék, azokat szintűgy mint az urakat ősi szabadságaik megtartásáról biztosítsák, s a befolyásosabb uraknak, hogy általok a trón elnyerésében buzgón támogattassanak, 40—50 sőt több ezer forintot, hivatalokat s uradalmakat ígérjenek jutalmul ¹⁾. Hasonló czélból írt magának Mária királynénak, kérvén őt, legyen ez ügyben segédelmére, kitől viszont a maga érdekei tekintetében sokkal többet várhat, mint akár a lengyel királytól, akár az erdélyi vajdától. Ferdinánd ugyanis akként vala meggyőződve, hogy Zsigmond király és Szapolyay János vetélytársakul fognak föllépni ellenében ²⁾. Majd, hogy mind a magyar-, mind a csehországi rendekkel könnyebb összeköttetésbe léphessen, Innspruckból elébb Linczbe, aztán Bécsbe utazott. Addig is mindazáltal, míg ide érkezvén, ügyeit maga intézhetné, megkérte Máriát, küldene hozzá egy meghitt s ügyes magyar urat, kivel a teendőkről bővebben értekezhessek, kijelentyén hogy, ha a királynénak is úgy látszanék, e tekintetben a művelt ügyes Nádasdy Tamás királyi titkárbán, kivel, mint a birodalmi gyűlés alatt hozzá küldött követvel Speierben nem rég ismerkedett meg, helyezni bizodalját ³⁾. Mária a választásban megegyezett; s

¹⁾ Gévy: Urkunden und Actenstücke zur Geschichte von Ungarn im letzten Drittel des Jahres 1526. 17. kövv. 1.

²⁾ Gévy: Urkunden und Actenstücke zur Gesch. der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte I, 8.

³⁾ Gévy: U. o. I, 21.

azontúl Nádasdy lón egyike a legmunkásabbaknak Ferdinánd trónra juttatásában.

1526.

Ő mihelyt Linczbe érkezett, a főherceghez egy névjegyzékét nyújtá be azon egyházi s világi magyar uraknak, kikben ez leginkább bizhatik. E jegyzékben, mely tudomásunkra hozza nagy részét azoknak, kik a mohácsi veszélyt túlélték, a püspökök közül hetet olvasunk: Várday Pál egrit, Erdődy Simon zágrábit, Gosztonyi János erdélyit, Szalaházy Tamás veszprémit, Brodarics István szerémit, Podmaniczky István nyitrai, Országh János váczit; még gyérebnek látjuk az urak sorait, kik közül Báthory nádoron és Szapolyay vajdán kívül, csak a következőket találjuk följegyezve: Perényi Pétert, Báthory Györgyöt és Endrét, Thurzó Eleket, Batthyány Ferenczet, Bornemisza Jánost, Országh Imrét, Erdődy Pétert, Ernusth Jánost, Tahy Jánost, More Lászlót, Horváth Gáspárt, Bánffy Jánost, és néhány kir. titkárt. De utóbb ezek sem hajlottak mindnyájan Ferdinánd pártjára. Nádasdyt Ferdinánd már szept. 20-kán oly utasítással küldé vissza Pozsonyba, hogy különösen Szalaházy Tamás veszprémi és Brodarics István szerémi püspököket, Bornemisza Jánost és Thurzó Eleket ügyekezék megnyerni, hogy aztán ezek által mind Báthory nádor, mind a többi urak pártolása iránt biztosíttassék. Meghagyta tovább Nádasdynak, ígérje meg nevében az ország mind ezen mind egyéb rendeknek, hogy, ha általok az ország trónjára emeltetik, a nemzetet nemesak minden jogai és szabadságai élvezetében megtartandja, sőt gyarapítandja, hanem a török ellen is minden erejével megvédendi ¹⁾. Ugyanazon időben Frangepán Kristóf, Blagay, Zrinyi s más horvátországi urakhoz is hasonló tartalmú leveleket küldetett ²⁾; Szapolyaihoz pedig, kitől nem ok nélkül tartott, hogy igényeinek útját állandja, kit is ezért színlett bizodalom által

¹⁾ Gévay: Urk. zur Gesch. der Verhált. stb. I. 21.

²⁾ U. o. 28.

1526.

ügyekezett megnyerni, nemcsak szép szavakkal teljes levelet, hanem Peremartony Mihály tekintélyes bécsi orvos, a vajda gyermekkori barátja személyében követet is küldött, ki őt kikémlelje és a maga örökösödésének pártolására bírja ¹⁾).

Mialatt pedig Ferdinánd részint maga, részint megbízatából a bécsi kormánytanács, e lépéseket tette: Mária özyveg királyné s a mellette levő magyar urak, kivált Báthory István nádor, — ki még e közveszély idejében sem átalott idegen vagyon után nyúlni, midőn Mohácsról menekülve, a pécsi egyház kincseivel szabadúlni törekvő káptalanbelieket kifosztotta, — és a megbízott Nádasdy Pozsonyban is buzgóan működtek, hogy Ferdinánd útját a magyar trónra egyengessék. Ezek is Szapolyay nagyravágyásában látták a legnagyobb akadályt, mely Ferdinánd igényeinek valósultát megnehezíthetné; mert a vajda pár év óta világosan elárulta, hogy a trón megürülése esetében vágyait arra kiterjeszteni szándékozik ²⁾); sőt legújabbán ellenségei, — úgy tartjuk alaptalanul — még arról is vádolták, hogy e czéljának elérése végett mindjárt a mohácsi ütközet után érintkezésbe lépett volna a törökkel ³⁾). Őt ügyekeztek tehát mindenekelőtt, ha még lehetne, jó szerével, bizalomnyilvánítással, tanácsának kikérésével elfordítani minden lépéstől, mely czéljokba ütköznek. A királyné, a vele levő urak tanácsából, már

¹⁾ U. o. 24. kövv.

²⁾ Említi ezt Szerémy emlékiratának több helyén, Guidotto véleményei követ pedig már 1525-ki szept. 3-ról így ír eziránt: „... il vavoda... Conte de Sepusio... aspira alla suprema dignita del regno“. Ily formán ír b. Burgio pápai követ is 1525-ki jul. 11-kéről. Pray: Epist. Proc. I. 201.

³⁾ Erről vádolja őt Záray, Gévaynál: Zur Gesch. v. Ungarn. — Így b. Burgio is, Gévaynál: Zur Gesch. der Verhält. I, 14. Sőt maga Ferdinánd is a császárhoz és Margit főhgnéhez írt leveleiben. Gévay: Zur Gesch. der Verh. I, 16. Hatvani M. Brüsseli Okmánytár I, 45. Ld. erről Jászayt is: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 60. l.

szeptember vége felé hozzá küldé Gerendy Miklós kir. titkárt, majd ismét Horváth Gáspár fő étekgógó-mestert, hogy véleményét kikérjék: mit kelljen e veszélyes körülmények közt mindenekelőtt tenni az ország megmentésére? És midőn a vajda oda nyilatkozott, hogy az országgyűlés egybehívását véli az első teendőnek: nem is késett azt a királyné és a nádor október 9-kén kelt meghívó leveleiben november 25-kére Komáromba kihirdetni, a hely szokatlanságát avval indokolván, hogy Buda és Pest az ellenségtől fölégettét minden eleségtől megfosztatott ¹⁾. De a királyné már is aggodalommal látta Szapolyay törekvéseit; s hogy őt Magyarországból eltávolítsa, tudtára adván, hogy az országgyűlés tanácsa szerint is kihirdette, inti őt, ezt megelőzve, menne Erdélybe s tartana ott is tartományi gyűlést ²⁾.

Még buzgóbban folyt e működés a főherczeg s pártfelei részéről, miután Ferdinánd október 10-ke [táján Bécsben megérkezett. Nádasdy Tamást azonnal Pozsonyba utasítá, Mária királynét, s igényeinek leghőbb pártolóit Szalaházy püspököt, Thurzó Elek tárnokmestert, és a maga iránt szintoly buzgónak hitt Bornemisza János pozsonyi grófot és budai várnagyot találkozóra meghívni a határszéli Hainburgba. A találkozás a két elsővel október 15-dikén csakugyan megtörtént; s ott végeztettek el aztán a főherczeg érdekében szükségesnek látszó további lépések, különösen azon módok és eszközök, melyek által a nádort és Brodaries cancellárt, Batthyány Ferenez horvát bánt, Frangepán Kristófot és a többi horvát urakat, valamint az erdélyieket is megnyerni, vagy, ha önként is hajlanak, szorosabban Ferdinánd ügyéhez kapcsolni lehetne. A pénz-, czim-, hivatal- s jószágadományok ígéreteiben természetesen nem volt hiány ³⁾.

¹⁾ Kovachich: Vest. Comit. 624. kövv.

²⁾ Práynál: Ep. Proc. I, 274.

³⁾ Ld. ezekről bővebben Jászaynak idézett munkáját a 94. 98. 126. 129. kövv. II.

1526.

E működéseiben nagy előnyére vált Ferdinándnak, hogy őt a cseh korona rendei, daczára a bajor, francia és lengyel fejedelmek ellenkező törekvéseinek, október 23-kán Csehország királyává választották.

Szapolyay
János, mint
trónkereső.

Ezalatt Szapolyay János sem maradt tétlen, hogy valahára fejére tétethesse a koronát, melynek igényletére őt szülei már gyermek s ifju korában rászoktatták, mióta pedig a közéletben föllépett, a hízegők, s az idegen királyokat megúnt, tüzesebb hazafiak közül számosan buzdítgaták. Ő, miután a török kivonultáról értesült, Fegyvernek tájáról, hova Szegedről táborával visszavonult ¹⁾, tokaji jószágába indula. Útközben Bekényi Benedeket a királyné és a mellette levő urak kikémlésére Pozsonyba küldötte ²⁾. Ő ugyanis eleinte a még csak 21 éves jözvegy királyné keze által óhajtott a trónra emelkedni; s e fontos ügyben nem-sokára Thurzó Elekhez is küldött egy Ferencz deák nevű követet, Bajmócz várát igérvén neki általa, ha munkás leend a királyné keze elnyerésében ³⁾. De Thurzó visszautasítá az ajánlatot; sőt azt magának Máriának is elárulta. Hihetőleg e lépésének sikeretlensége bírta arra Szapolyayt, hogy, miután Várday Pál egri püspökkel, Dóczy János kir. kincstartóval s több más urakkal tanácskozott, október 14-re a magyar és erdélyi rendeket Tokajba gyűlésre hívja meg tanácskozni afelett: „a hon védelme s megmaradása tekintetében mit kellessék cselekedni“ ⁴⁾.

Tokajban nagy számmal gyűltek össze a tiszai s felső vidéki urak és nemesek. Ott volt egyebek közt Várday egri püspök, Dóczy János, Perényi Péter, Báthory Endre, Ho-

¹⁾ Szerémy György emlékirata. Magyar Történelmi Emlékek. Írók I, 127.

²⁾ Gévy: Urkund. zur Gesch. von Ungarn.

³⁾ U. o. és Jászaynál 139.

⁴⁾ Ld. Várday levelét Kassa városában. Kovachich: Vest. Com. 627. és Suppl. ad Vest. III, 70. A levelet egészen közli Jászay 79. 1.

monnay Ferencz, Kállay János, Bebék Ferencz, Drágfy Gáspár, Csáky László és Mihály, Czibak Imre, Tornallyay Jakab, Bajony Benedek, Petrovics Péter, a hatvani és rákosi gyűléseken oly nagy szerepet játszott Ártándy Pál és Balázs testvérek, Szoboy Mihály, Glézsány Miklós, Bodó Ferencz, Kismarjay Lukács, Pöstyény Gergely, az erdélyi nemesek, székelyek, szászok, Kassa s több felvidéki város követei, és kit az e gyűlésen kifejtett buzgalma miatt legelől kellett volna emlitenünk, a hatvani gyűlés nádora, Verbőczy István, több másokkal ¹⁾). A gyűlésben, Szapolyay indítványára, két napi tanácskozás után végzéssé lett, hogy az elárult ország fenmaradása végett mennél előbb király választassék ²⁾). Verbőczy ezután mind a gyülekezetekben, mind egyenkint a nagyobb befolyású urak és nemeseknél megereszté ékesszólásának elragadó folyamát, hogy a rendek jóakarátát a lengyel királylyal való rokonsága, nemzetségi összeköttetései, tömérdek jószágai, s a kurucz háborúban szerzett érdemei által egyaránt hatalmas és érdemes Szapolyay János vajdára fordítsa. Emlékezteté hallgatóit a haza jólétére s dicsőségére a nemzeti —, sülyedtére az idegen származású királyok alatt; az 1505-ki országgyűlés végzésére, mely által épen ez okoknál fogva minden külföldi kizáratni rendeltetett az ország trónjáról. Áldá a gondviselést, mely maga is e hatalmas férfit látszék kijelölni a haza kormányára, midőn őt a mohácsi veszélytől, annyi előkelő hazafiak sírjától, szerencsésen megmentette ³⁾). Nevelte Verbőczy beszédeinek hatását, ígéretei, szívetnyerő, nyájas társalgása által maga a vajda is. És így lón, hogy Szapolyay megválasztatása már e gyűlésen végzéssé lett; és hogy e választás a szokott helyen, s az ország összes rendeinek gyülekezetében annak rende szerint

¹⁾ Szerémy e. h. 126. kövv. Istvánfy Lib. IX, 134. Horvát István: Verbőczy Emlékez. II, 250.

²⁾ Horvát István e. h. 251.

³⁾ Istvánfy e. h. 134.

1526.

hajtassék végre, november 5-kére Székesfehérvárra királyválasztó s koronázó gyűlés hirdettetett ¹⁾.

A tokaji gyűlés Szapolyayra nézve ily jó véget érven, gondjait ő mindenekelőtt arra fordítá, hogy magának a koronát, s az ország fő városait biztosítsa. A koronának ő maga volt őre Perényi Péterrel; s ezt nem volt nehéz megnyernie azon ígérettel, hogy őt erdélyi vajdává nevezi ²⁾. Buda, Székesfehérvár, Visegrád és Esztergom elfoglalása végett pedig Kún Gotthárdot egy dandárral haladék nélkül útnak indította. Azonban bár ügyeinek e szerencsés folyama már alapos reményt nyújthatott is a végsükerre; kétsége aziránt sem lehetett, hogy Ferdinánd főherceg, s kik őt pártolják, Báthory István, Thurzó Elek, s több más urak szintén: minden lehető el fognak követni, hogy királylyá választatását megghiúsítsák. Ezen akadályt csak azáltal lehet vala némileg elhárítani vagy legalább meggyöngíteni, ha Mária királyné kezét megnyerhetné. Most tehát eziránt még egy kísérletet akart tenni Szapolyay, remélvén, hogy a tokaji gyűlés végzéseinek befolyása alatt Pozsonyban is módosultak a vélemények. Ez úttal a vajda Horváth Gáspár királyi főtétekfőgömestert, kit titkon pártjára nyert, választá ügynökévé Mária királynénál. Horváth úgy adta elő a dolgot, mintha eziránt semmi megbízatása nem volna Szapolyaytól s csak a közvéleményt tolmácsolná. „Csaknem az egész országban beszélük, úgymond, hogy ha Felsőged a vajda úrnak el nem jegyeztetik, az ország így meg nem maradhat, a veszedelmet el nem

¹⁾ U. o. A gyűlésre meghívó levél Horvát Istvánnál: Verbóczy Eml. II, 250. A városokra a hon védelme végett adó is vettetett. Pray Epist. Proc. I, 276.

²⁾ Egyébiránt, miként került a korona ekkor János kezébe, még nincs felvilágosítva. Perényinek fogságában tett vallomása szerint, a korona Lajos király halála után János kezében volt, Buchholtz: Gesch. Ferdinand des I. Urkundenbuch 329. Ügylátszik Kún Gotthard Visegrádot elfoglalván, ejté azt a várral együtt hatalmába. Erre mutat Szerey György tanúsága is 129 és kövv.

kerülheti. Miértis, kegyelmes asszonyom . . . a miket mondtam, tartozó hűségem szerint mondtam, mint a ki Felségednek ez országban maradhatását óhajtja“ . . . De ő sem volt szerencsésebb az előbbeni kérőknél. Bár azt látszék is észrevenni, hogy Mária női hiúságának hízelt a megkérés, e komoly szavakat vette tőle válaszul: „Ha én, mitől Isten mentsen, ezt találnám tenni, engem bátyáim, a császár és Ferdinánd, azonnal ellenségökül s nem testvérökül tekinténeek. Ferdinánd bátyám minap Hainburgban már megesküldött, hogy élni halni kész ezen ország birtokáért . . . Én pedig testvérem árulója lenni nem akarok soha“¹⁾.

Még nem vett e fontos lépés sikeretlenségéről tudósítást Szapolyay, midőn értesülvén, hogy Kún Gotthárd Budát, Esztergomot, Bakics Pál Székesfehérvárt elfoglalta, néhány ezernyi sereggel Tokajból Buda felé indult, hol november 1-jén még egy tanácskozást vala tartandó a királyválasztó gyűlés előtt. Demeter napján Várday püspök Egerben vendéglé meg őt, honnan aztán Mindszentnap estéjén érkezett meg Budára, melynek leégett házai s a még most is temetetlen holt tetemektől bűzhödő útczái a szenvedett csapás nagyságáról szomorúan tanúskodtak²⁾.

Míg Szapolyay a pártjához szegődött urakkal egy hétig Budán időzött, várva az ország rendjeinek Székesfehérvárra gyülekezését, Ferdinánd ügynökei azon működtek, hogy Várdayt, Verbőczyt s a vajda egyéb fő híveit ígéretes, adományok által amannak pártjára tereljék³⁾. Mária maga ismételve inté levelében az ország rendeit, ne adjanak helyt azok esábitásainak, „kik a közszabadság palástja alatt saját

¹⁾ Horváth lev. október 28-ról Gévaynál: Urk. zu Gesch. von Ung. s utána Jászaynál 139. kövv.

²⁾ Szerémy 129.

³⁾ Ld. Ráskay Gáspár levelét Jászaynál 135. Egyéb adatokat u. o. 127. kövv. Verbőczyre nézve a sz. györgyi s bazini gróf bízott meg, hogy őt „durch gelt, ambter oder ein ander weg“ Ferdinándhoz térítse. U. o. 129

1526.

hasznukat keresik,“ „ne döntsék hazájokat a legnyilvánosabb veszélybe“; hanem gyűljenek össze az általa s a nádor által törvényesen Komáromba kihirdetett országgyűlésre, annak kormányáról intézkedni. „Mert mind ő, mind testvérei semmi egyebet nem kívánnak, mint hogy a nemes ország s a magyar nemzet régi dicsőségét és szabadságát az elveszett várakkal együtt visszaszerezhessék; mire testvérei, Isten segedelmével minden erejüket s mind saját, mind a birodalom és egyéb országaik tehetségeit is ráfordítani kívánják“¹⁾. Mivel azonban e levéltől oly hatást várni már nem lehetett, hogy a vajda-pártiak fehérvári gyűlését meggátolja, Ferdinánd e gyűlésre Beck Markot, Weichselberger Zsigmondot és Breiner Fülepet követeliül nevezte ki avégre, hogy a rendeket az ő és Anna neje jogaira figyelmeztetvén, minden olynemű végzések hozatalában meggátolják, melyek e jogokba ütköznének²⁾. Nehogy pedig még a pozsonyi urak közül is egyiknek vagy másiknak kedve támadjon az ügyekben oly hatalmasan előhaladó vajda pártjára lépni, Pemflinger Istvánt és Rauber Kristóf laibachi püspököt 4000 frttal Pozsonyba indítá. De ezen összeg csak egy csepp volt a száraz földre, az urak között, kik jövedelmeiktől elesvén, pénzért kiáltoztak³⁾. S végre hogy a fehérvári gyűlésre küldött követek működésének súlyt adjon, a gyűlést ellenséges végzésektől elrettentse, pozsonyi pártfeleit pedig összetartsa, nov. 7-kén hat ezernyi sereggel maga Ferdinánd is Hainburgba ment.

Szapolyay
Székesfehérvá-
rott királyllyá
választatik.

De ha Ferdinánd bajosan tudta kielégíteni némely uraknak legyen kapzsiságát, legyen valódi szükségét, Szapolyay sem sokat bizhatott némely hatalmasabbak ragaszkodá-

¹⁾ Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 88. kövv.

²⁾ A követeknek adott utasítás Jászaynál 131.

³⁾ Ad eorum quotidianos clamores coactus fui dare, ... ita, quod Deum testor, de tota illa pecunia summa videlicet 4000 fl. vix centum mihi supersunt. . . Dixerunt enim omnes quod si pecunia non dabitur, infecta re discedent. Jászaynál 144.

sában. Midőn ő nov. 8-kán Budáról Székesfehérvárra indult, egyebek közt Perényi Péter, More László és Török Bálint voltak körülötte; s ha a különben szemtanú Szerémynek hihetünk, ilyféle gúnyszavakat suttogtak egymásnak: „és ez a Szapolyay János akar-e király lenni!“¹⁾ Midőn a vajda kíséretével más nap (nov. 9.) Székesfehérvárra érkezett, ott találta már Lajos király tetemeit is, melyeket Czetriecz Ulrik a király komornoka, Mária parancsából keresni indult volt s a Cselepatak mellett egy nemrég felhányt sirdomb alatt, hova tán halászok temették, feltalált. A vajda már Budáról előre küldi vala Dávid János és Tatai Miklós udvari káplánokat a temetkezési gyászszertartás előkészítésére, s azt még az napon, Ferdinánd követei tiltakozásának daczára, végrehajtatta, atyja hamvai mellé tétetvén le a szerencsétlen ifjú király tetemeit²⁾.

Más nap, nov. 10-kén, megnyitott a királyválasztó országgyűlés. Az urak a székes templomban, a nemesség, mely kivált a szomszéd megyékből elég számosan jelent meg, a város előtti nyomáson gyülekeztek össze. A főrendeknél mindenekelőtt az 1505-ki országos határozat olvastatott fel, mely minden idegent kizár a magyar királyság birtokából; s aztán Szapolyay János egyértelemmel királylyá választatott. E végzéssel Verbőczy a nemesség gyülekezetében megjelenén, ily módon kezde szólani: „Uraim tudjátok, hogy az ország fejetlen, árvaságra jutott, s hogy a fenséges ausztriai főherczeg akar királyunkká lenni; mondjátok meg tehát, mi a véleményetek, kívánjátok-e őt vagy nem?“ „A világért sem!“ volt az egyhangú válasz. „Kit akartok tehát?“ – megszólal újra Verbőczy; mire mindnyájan János vajda nevét kiáltozák. Majd azonban Ferdinánd követei is előléptek, s az ő és a nádor leveleit mutogatva, inték a nemességet, tartózkodnék a királyválasztástól a Pozsonyban levő urak

¹⁾ Szerémy Cap. XL. M. Tört. Eml. I, 132.

²⁾ U. o.

1526.

részvétele nélkül. De ha volt volna is szavoknak némi hatása, nyomban megsemmisíté azt Verbőczy, ki az említett 1505-ki végzést egy lándzsára tűzván, heves szónoklatban előadá, hogy most, midőn az ország minden órán magára várhatja az ellenséget, nem lehet késni a királyválasztással; különben is a felmutatott okmány Lajos halála után Jánosnak biztosítja a királyságot. Az izgató beszéd megtette hatását; s miután Bodó Ferencz felkiálta, hogy nincs itt véleménykülönbség s az ország csak János vajdát akarja királyának: az összes nemesség ismét nagy zajjal kiáltozá, hogy a vajda legyen királylyá. A német követ, látván, hogy mindinkább ellene fordul a tömeg szenvedélye, futással menekült meg a bántalmaktól ¹⁾. A koronázás más nap, nov. 11-kén, a szokott szertartással hajtattott végre Várday Pál egi és Ország János váczai püspökök segédkezése mellett, az érseki székek üressége miatt Podmaniczky István nyitrai püspök, mint legidősb főpap által ²⁾. Nagy hibát követett el az új király, midőn a koronát Perényinek, ki azt a maga őrizete alá helyeztetni követelte, az ünnepély után mindjárt átadta. Az álnok úr, mint látszik, nem is más czélből ment Székesfehérvárra, mint hogy a nemzeti kincset, melyet Ferdinándnak elárulni már akkoron elhatározta volt, kezeibe kerítesse. Tapintatlanságára mutat Jánosnak az is, hogy régibb, állhatatosabb híveinek mellőzésével, őt még az napon erdélyi vajdává, az ifjú Török Bálintot pedig temesi főispánná nevezte; őszinte hívei e két tette miatt búslakodva tölték a nap hátralévő részét ³⁾.

Más nap törvényalkotáshoz fogtak a rendek; végzéseik, a mennyiben eddigelé tudomásra jutottak, következők:

¹⁾ A választás e lefolyását egyezőleg adják elő a jelenvolt Szerény Cap. XLI. e. h. 135. köv. és Magyar Miklós velencei ügynök Gévaynál: Urk. zur Gesch. von Ung. Jászaynál 162. M. Tört. Eml. Okmányok V, 89.

²⁾ A koronázási ünnepélyt is hosszan leírja Szerény e. h. 137.

³⁾ Szerény 137. köv.

Az elveszett főpapok hagyatékai és megürült székeik jövedelmei az ország védelmére fordíttassanak, úgy az egyházak azon kincsei is, melyek a mohácsi ütközet előtt beszedettek, s melyekről a király a kezelőktől számot kérjen. Azon egyházi s világi urak, kik a Komáromba kihirdetett gyűlésre megjelennek, eleve hűtleneknek nyilváníttatnak. A zsidók az országból űzessenek ki ¹⁾. Kiknek házai a háborúban leégtek, hat évig adómentesek legyenek. Az elkövetett hatalmaskodások birói vizsgálat alá vétessenek. Az új király számára a jövő sz. György napig bizonyos adó szedessék. De János király e törvényeket, mint a melyek többjei számos országlakosok közt méltó elégtelenséget s pártoskodást szűlnének, a cancellárrá nevezett Verbóczy tanácsára nem erősítette meg; sőt kijelentvén, hogy a templomok kincseit azoknak visszaadatja, az ország védelmére királyi és családi kincseit s jövedelmeit hűségesen ráfordítani s ha kell, még életét is feláldozni ígérte ²⁾. A nádorhoz s a Pozsonyban levő többi urakhoz mindazáltal a végzés értelmében leveleket íratott, hűtlenségi büntetés alatt intvén őket, hogy 15 nap alatt előtte megjelenjenek, ez esetben hivatalaikat is megtartandók ³⁾.

Az országgyűlés már nov. 12-kén befejeztetvén, János király a következő napon külviszonyai rendezéséhez fogott. Bár neheztelését amiatt, hogy a lengyel követek, kiknek küldetését még a tokaji gyűlésből kérte volt Zsigmond lengyel királytól, a koronázási ünnepélyre meg nem jelentek, és Zsigmond udvara Ferdinándhoz inkább hajlani látszék, el nem titkolható ⁴⁾: sietett még is az újonnan zempléni főis-

¹⁾ A zsidókat, kik ellen hazafiatlan viseletök miatt közönséges volt a hazában az ingerültség, október 9-kén kelt rendeletében Mária is küzdte Pozsonyból. Jászaynál 90.

²⁾ A végzéseket s János válaszát Gévay után közli Jászay 178. k.

³⁾ Egy névtelen levele Praynál Epist. Proc. I, 289.

⁴⁾ Emiatt fakadt ki utóbb annyira Kryczki követ Brodarieshöz írt levelében Jászaynál 291.

1526.

pánná nevezett Homonnay Istvánt megkoronáztatásának hírével s ama kérelemmel hozzá küldeni, kötne vele szövetséget a keresztény hit ótalmára a török ellen ¹⁾. E napokban indította útnak Jozefics Ferencz zengi püspököt is Velenczébe s onnan Rómába és Párisba, oly utasítással, hogy Velenczétől követküldést, a pápától segélyt eszközöljön ki a török ellen, a franczia királyt pedig szövetségre bírja ²⁾. Követ ment Morvába is, ki a magyar korona jogait e tartományra, Sléziára és Luicsiczára érvényesítse, s e tartományok rendeit a váltság iránti egyezkedésre felhívja ³⁾. Nem mulasztá el végre Bánfy János és Endre eszterg. prépost személyében Ferdinándhoz is küldeni követeket, kik neki megkoronáztatása szerencsés végbemenetelét tudtára vigyék s mint újdön megválasztott cseh királyt szomszédilag üdvözljék. E követeket azonban Ferdinánd sokáig letartóztatta, s csak decz. 8-kán, midőn a cseh királylyá lett megválasztatását hírül hozó követséget fogadá, bocsátotta őket maga elébe. A magyar követek királyuk nevében kezét nyujtának Ferdinándnak, melyet azonban ez csak azon föltétel-alatt akart elfogadni, ha Szapolyay, mint erdélyi vajda nevében jönnek. A követek aztán, mivel csak magyarul akartak beszélni, oda utasítottak, hogy követségök tárgyát iratban nyujtsák be, szintűgy adatván ki nekik a minden összeütöközést még nagy gonddal kerülő válasz is ⁴⁾. János ezek után pár hét múlva Esztergomba tette át udvarát, mert Buda még nem emelkedett ki hamvaiból.

¹⁾ Pray: Ep. Proc. I, 286. Szirmay: Nót. Com. Zempl. 50.

²⁾ Ld. e követségekről Szalayt: Adalékok a magy. nemzet történetéhez. 12. kövv. Jászayt 186.

³⁾ Kemény Józ. Deutsche Fundgruben zur Gesch. Siebenbürgens II, 16. De a követség eredménytelenül járt.

⁴⁾ Sanudo Jászaynál: 279. Gr. Kemény Józ. Deutsche Fundgrub. II, 11. kövv.

II.

1526.

Ferdinánd
ellenműködései.

A székesfehérvári események azonban nemcsak hogy el nem rettenték, hanem még erélyesebb működésre ingerelték Ferdinándot, hogy a magyar királyságot, ha másként nem lehet, erőhatalommal is magáévá tegye. Német tanácsosai, kikkel Hainburgban tanácskozott, oly véleményben valának, „hogy a magyarok maguknak királyt nem választhatnak, mert Magyarország örököse s uralkodó királya Ferdinánd, s a magyaroknak egyéb joguk nincs, mint őt a régiebb szerződések szerint örökös urokként elismerni s megkoronázni; . . . mert ha Ferdinánd a maga jogait egy jövőendő választásra akarná alapítani, ebből a vajda is jogot meríthetne a maga megválasztására;“ s ennél fogva „az érkezett hírek után Magyarországnak fegyverrel való meghódításáról kell gondolkodni“¹⁾. Ferdinánd ennél fogva rendeletet bocsátott ki, hogy Pozsony környékére tíz, Győrbe három ezrenyi had indíttassék²⁾. Azonban, — s ez kétségkívül javára vált, a bővebb megfontolás, és magyar párthíveinek tanácsai nemsokára háttérbe szorították a német tanácsosoknak a nemzeti s alkotmányos jogokkal annyira ellenkező véleményét, — Ferdinánd ismét a nemzet választására bízván igényeinek valószínűségét, a befolyásosabb urakkal formasierinti szerződéseket kötött. Ezek szerint ő nemcsak a nemzeti s alkotmányos jogok megtartását, sőt öregbítését ígérte, hanem az uraknak eddigi hivatalaik s javaikban való megmaradását és szenvedhető kárait megtérítését is biztosította; e felett pedig Báthory nádornak Kőszeg várát s 2000 frtot, Batthyány Ferenc horvát bánnak 6000 frtot, Tahy János vránai pörjelnek 1800 frtot ígért eleve is kifizettetni, Brodaries Istvánnak Thurzó Eleknek, Horvát Gáspárnak egyéb jutalmakat biztosítván³⁾.

1) Gévay: Urkund. zur Gesch. von Ung. s. utána Jászay: 191.

2) U. o. 193.

3) Jászaynál 197. kövv.

1526.

Nem kevésbé ügyekezett Ferdinánd megnyerni gróf Frangepán Kristófot, ki a fentebb említett bátor föllépése által a pusztító török dúlások ellen nem különben, mint azon eszélyessége által, melylyel a múlt szeptember vége felé Somogy, Szala, Baranya és Pozsega megyékben támadt paraszt lázadást lecsilapította, magának mind Tótországban, mind a dunántúli megyékben oly népszerűséget szerzett, hogy a Kapronczán összegyűlt tótországi rendek, majd a nevezett megyék is őt választották vala kormányzójuknak és védelmezőjüknek, sőt nem hiányoztak, kik még a trónra is őt óhajtották fölemelni ¹⁾; valamennyien pedig őt választották követül Mária királynéhoz, Erdődy Simon zágrábi püspököt s néhány más társat adván melléje ²⁾. Frangepán azonban, a maga fontosságát érezve, drágán akarta szolgálatát eladni Ferdinándnak. Nov. 10-kén kelt nyilatkozatában azt kívánta tőle, hogy minden javaiért jót álljon, őt magát Magyarország főkapitányává, barátját Erdődy Simont pedig esztergomi érsekké nevezze ki ³⁾. Ő, e kívánatai teljesítésében mitsem kételkedve, akkoron még tüzes pártolója volt Ferdinándnak; s egyebek közt azt javasla neki, hogy figyelembe sem véve a Székesfehérváron történeteket, a komáromi gyűlésre egyenkint újra is hívja meg a vajda híveit, sőt magát a vajdát is; mert ez úgymond, tekintélyöket csökkenteni s mutatni fogja, hogy számba sem vétetnek ⁴⁾. De Ferdinánd, hihetőleg a kegyeltebb Batthyány bán befolyása következtében is, ki az ő bánságában oly nagy tekintélyvel bíró grófot nem igen szívelte, késett választ adni Frangepán föltételeire; minek következtében ez, Erdődy püspökkel Kőrös-hegyen találkozáván, vele együtt János pártjára tért, ki Frangepánnak a boldogult Corvin János herczeg javait, a

¹⁾ Frangepán Kristóf lev. Dandolo Jánoshoz Gévaynál: Urk. zur Gesch. von Ung. 27. Záray Jerom. Gévaynál e. h.

²⁾ Mária lev. Praynál: Epist. Proc. I, 279.

³⁾ Katonánál Hist. Crit. R. H. XX, 8.

⁴⁾ Jászaynál 195

vránai pörjelséget s a magyarországi főkapitányságot —, Erdődynek pedig, nem ugyan az esztergomi érsekséget, melyre Várday Pál már ki volt nevezve, hanem ennek megürülendő helyét, a gazdag egri püspökséget ígérte ¹⁾).

A két úr azonnal a még mindig Székesfehérváron időző Jánoshoz sietett, ki bennök a hűtlenné lett Perényi, Török és More helyett még hatalmasabb pártfeleket nyervén, velök nem is késett szerződésre lépni. Frangepán Zeng, Bihács s több más, egykoron családja birtokaihoz tartozó, de most Báthory nádor kezén levő javakat s 20,000 frtot, és míg az lefizettetnék, a pápai várat s némi harminczadi jövedelmeket, Erdődy Simon pedig az egri püspökségen felül azon kedvezést nyerte a pártesere jutalmául, hogy a zágrábi székebe valamely rokonát ültethesse ²⁾). Frangepán, mint elébb Ferdinánd, úgy most János pártjában is élénkebb tevékenységet ügyekezett ébreszteni. Egy, még Fehérváron tartott országos tanácsban azt javaslá Jánosnak a harcziás szellemű gróf, hogy, miután Ferdinánd el van határozva ellenségesen föl lépni, előzze meg őt a király: maga szálljon táborba Tata vidékén, neki pedig adjon át vagy négy ezrenyi hadat, melylyel Ausztriába törhessen. Pártolta a tanácsot Radics Bosics, a királynak szerb eredetű híve s tapasztalt kapitánya. De Czibak Imre, Dóczy János, Pöstyéni Gergely, Tornallyay Jakab az időszakot már késlelték a táborozás megkezdésére s azt a jövő tavaszra tanácsláak halasztani. Tanácsuk, Frangepán bosszúságára, győzött: a király kijelenté, hogy keresztény vért, ha csak elkerülheti, ontani nem akar; az Isten, ki őt a trónra emelte, elég hatalmas, azon őt vérontás nélkül is fentartani ³⁾). Annyit mindazáltal még is tett János, hogy Ráskay Gáspár által Tatát és Komáromot, a Ferdinánd-

¹⁾ Gévay e. h. s utána Jászay 223.

²⁾ Sanudo Jászaynál 349.

³⁾ Szerémy 142. Istvánfy Lib. IX, 135. köv. Szermeghy, Schwandt-
nernél II. 886.

1526.

pártiak közelgő gyűlésének helyét, elfoglaltatá ¹⁾); minnek következtében a királyné az országgyűlést sz. András napjára, azaz, nov. 30-ra, Pozsonyba helyezte át ²⁾).

E napon, melyen ezen országgyűlésnek megnyílnia kell vala, három nevezetes oklevél kelt, az események folyamára jelentékeny hatást gyakorlandó. Az egyik V. Károly császárnak Granadából Ferdinándhoz intézett levele, melyben őt egész erejével segíteni igéri és tudósítja, hogy nem sokára 100 ezer aranyat fog küldeni ügyeinek elősegelésére ³⁾). Átküldé neki egyszersmind a magyar és horvátországi rendekhez intézett levelét, melyben őket inti, hogy oly ragaszkodással viseltessenek Ferdinándhoz, mint viseltettek Lajoshoz a mohácsi mezőn elveszettek, kiknek „esetét nem vésznek, hanem igazi dicsőségnek s nagyszerű diadalnak kell mondanani; ... mert miként jó alattvalókhöz illett, királyuk mellett hulltak el“. Igéri, hogy nagy készületeket teszen, miszerint a törököt az országtól elverje s öcsesét annak birtokába behelyezze s abban megőrizze ⁴⁾). A másik okmány egy szerződés, egy részről Ferdinánd cseh király, más részről Báthory István nádor, Szalaházy Tamás veszprémi, Brodarics István szerémi püspökök, Batthyány Ferencz bán, Thurzó Elek tárnokmester, Tahy János, a vránai pörjelség igazgatója, Horváth Gáspár főétekgógó-mester, Maczedoniai László pécsi prépost, kir. tanácsos, Gerendy Miklós fehérvári örkanonok,

¹⁾ Ferdinánd levelei Jászaynál 227.

²⁾ Mária lev. a még hűnek vélt Frangepánhoz. Lehoczky: Stematographia II, 142. Ugyan Mária lev. Soprony városához. Datum Posonii in Vigilia festi b. Cather. Virg. a. d. 1526. Soprony város levéltárából.

³⁾ Brüsseli okmánytár. Magyar. tört. Emlékek. I, 47. Említésre méltók e levélben egyebek közt ezen szavak: Je vous aduertiz que, si purement et plainement lesdicts royaulmes (Magyar- és Csehország) estoient a moy, je vous en feroye tresvoluntiers le don, et de maintenant, si quelque chose je y puis ou pourroye pretendre pour la succession de feu nostre grand pere . . . je le vous donne de tresbon cuer.

⁴⁾ Kovachichnál: Suppl. ad. vest. Com. III, 112.

Nádasdy Tamás és Oláh Miklós esztergomi főesperes, kir. titoknokok, Nagy Imre alnádor és Rujay (Révay) Ferencz ítélmester közt, melyben e 13 férfiú Ferdinándnak a királyság elnyerésében minden kitelhető segedelmet ígér; Ferdinánd pedig őket biztosítja, hogy, ha e törekvésük miatt megkárosíttatnának, e kárukat két év alatt megtéríti, elvesztett javaikat visszafoglalja vagy egyenlő értékűekkel pótolandja, őket hivatalokkal s javakkal minden mások előtt jutalmazandja ¹⁾. A harmadik Ferdinánd levele, melyben az említett 13 urat, s az egész nemzetet biztosítja, hogy: Magyarország minden rendeit azon szabadságaik s törvényeikben, melyekkel a néhai magyar királyok ideje óta éltek, ha tán fegyverrel jutna is az ország birtokába, épen úgy megtartja s ótalmazza, mintha mindnyájok akaratával választatott volna királylyá; az egyházi s világi javadalmakat és hivatalokat idegenekre nem ruházza; külföldieket az ország tanácsába nem alkalmaz; II. Endre király rendelvényét, melynek megtartására Magyarország királyai, a koronázáskor megesküdni kötelesek, szentül megtartja“ ²⁾. Hasonló biztosításokat s ígéreteket tőn Ferdinánd azon utasításában is, melylyel Rauber Kristóf laibachi herczeg-püspököt, Zelking Vilmost, Lamberg Jánost, Herberstein Györgyöt, Dornberg Rézmánt és Pemflinger Istvánt, mint a pozsonyi országgyűlésre kinevezett biztosait, december 5-kén ellátta. „A rendek attól ne féljenek — így szól egyebek közt a hosszú s nevezetes oklevél: — mintha mi az ő tanácsaikba külföldieket alkalmazni, vagy

¹⁾ Dat. in Civ. n. Vienna die ultima m. novemb. 1526. A bécsi titkos levéltár eredetijéről. Kiadta már Pray, Katona és Bethlen is.

²⁾ Kovachichnál: Monum. Vet. Legislationis Hung. Segm. II, 38. kövv.

1526.

a javadalmakat s egyházi méltóságokat a magyar nemzettől idegeneknek adományozni fognánk; sőt inkább szabályul tenni és rendelni kívánjuk: miszerint mind ezek örökre azoknál maradjanak, kik a magyar vérből s a magyar nemzetből származtak. És nem kisebb gonddal fogunk munkálkodni azon is, hogy ama gyűlölség, mely . . . a németek és magyarok közt gyökeret vert, kölcsönös atyafiúi szeretetté váljék s kiegyenlítetttség. Igerjék meg végre őszintén (a biztosok), hogy mi őket úgy akarjuk kormányozni, ezen országot úgy igazgatni, miszerint a kegyelem- s kegyelmességben, adakozóság- és jóságban s más igazán királyi tulajdonokban legkisebb hiányt is látniok ne kelljen“ ¹⁾).

Ferdinánd
Pozsonyban
királylyá
kiáltatik.

A pozsonyi királyválasztó országgyűlésre csak gyéren és lassan hullongtak az urak és nemesek; miért is annak fő tárgya napról napra halasztatott. Időközben a királyné tanácsosai az Esslingenben összegyűlt német birodalmi rendeket szólították fel decz. 8-kán kelt levelökben, hogy a régebben megígért hadi segélylyel annál is inkább támogassák Magyarországot a török ellen, minthogy a cseh király jogait ők

¹⁾ „Promittent (commissarii) eisdem Statibus et Ordinibus, quod omnia et singula regni huius privilegia, libertates, decreta, et consuetudines hactenus observatas, de cetero non tantum conservare, firmiterque tenere et adimplere, sed etiam illa eis maiora amplioraque efficere velimus et intendamus. Nec eos vereri debere, quod exteros suis adhibere consiliis, aut alienis a Natione hungarica beneficia, dignitatesque ecclesiasticas conferre velimus. Sed potius nos statuere et ordinem dare velle, ut haec apud eos, qui de sanguine, nationeque hungarica sunt, perpetuo maneant. Nosque non minori cura laboraturos, ut odium siquod inter Germanos atque Hungaros hominum malevolentia et artibus inolevit, in amorem mutuum, fraternumque mutetur et emendetur. Et denique ingenue pollicebuntur, nos velle eos taliter regere, regnumque hoc administrare, ut ne quid unquam in gratia, clementia, liberalitate, benignitate, aliisque vere regiis dotibus desiderare debeant.“ Gévay: Urk. zur Gesch. von Ung. s. utána Jászay 270. kövv.

is híven pártolni akarják a magyar királyság megnyerésében¹⁾. Az országgyűlésen az urak közül még azok sem jelentek meg mindnyájan, kikkel Ferdinánd a fentebb említett szerződést kötötte; elmaradt, névszerint Batthyány Ferencz bán és Tahy János vránai pörjel, el még az oly közel lakó Szentgyörgyi Farkas is, kit deczemb. 14-kén a megjelenésre hasztalan sürgettek Ferdinánd biztosai²⁾. A városok közül egyedül Pozsony és Soprony volt képviselve. A nemesség közül még legtöbbet felcsalt a kíváncsiság, vagy azon remény, hogy Ferdinánd pártolása által alapítsák meg szerencséjüket, mire János pártján, hol a legtöbb hivatal már ki volt osztva, nem lehetett többé kilátásuk³⁾. A királyválasztás e szerint decz. 16-kán minden ellenzés nélkül folyt le: a nádor és Ferdinánd követeinek s végre Mária királyné biztosainak előadása után, kik azt vitatták, hogy a magyar királyok férfi ágának kihalta után mindig a leányágra szállott a korona, Ferdinánd, mint a kinek neje, Anna, a régi magyar királyoktól veszi származását, egy értelemmel királylyá kiáltatott⁴⁾.

A fehérvári és pozsonyi királyválasztásokat hasonló választások követték Tót- és Horvátországban: Frangepán Kristóf, a jánospárti új bán, decz. 18-kára hirdetett gyűlést a tótországi rendeknek, mely azonban elhalasztatván, megéltetett a horvát rendeknek az 1527-ki év első napján

A tót- és horvátországi királyválasztások.

¹⁾ Gévaynál e. h. Jászaynál 299. kövv.

²⁾ Praynál: Epist. Proc. I, 291.

³⁾ Istvánffy Lib. IX, 136. köv. mondja ugyan, hogy nagy számmal jelentek meg az urak és nemesek; de azon 14—15 közl is, kiket névszerint említ, többekről, különösen Batthyány Ferenczről, Török Bálintról, Pekry Lajosról, Nyáry Ferenczről bizonyos, hogy nem voltak jelen. Maga Ferdinánd népesebbnek mondja a gyűlést — a császárhoz írt egy levelében, mint minő a Jánost megválasztó fehérvári gyűlés vala. Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verhaelt. I, 30.

⁴⁾ Istvánffy Lib. IX, 137. Gévay az Österr. Beobachter 1844-ki folyamának 74-dik számáb. Declaratio electionis Ferdinandi Jászaynál 324 kövv.

1526.

Czettinben tartott gyűlése által. E gyűlést, mindamellet is, hogy Batthyány Ferencz volt a horvát bán, nem ő, ki bár leveleiben Ferdinánd iránt hűséget esküdött, de határozottan föllépni még nem mert s folyton Németújvárbán vesztegelt, hanem Ferdinánd biztosai, Obersteiner Pál bécsi prépost, Jurisics Miklós és Katzianer János intézték. E tartományban túlnyomó vala Ferdinánd tekintélye, mióta neki Lajos király a török elleni védelem intézése végett a legjelentékenyebb várakat átadta; s ennél fogva most nem is merült fel nehézség a királyválasztásban: a főbb urak: András knini püspök, a Blagay, Zrínyi, Karlovics, Frangepán György és Farkas grófok, több másokkal egyetemben, hivatkozván a deczemb. 16-kán Pozsonyban történt választásra is, egyértelműleg Ferdinándot ismerték el királyokul¹⁾.

Hasonló egyetértés uralkodott Tótország rendei között is, de nem Ferdinánd, hanem János részére, a január 6-kán Dombrón, Frangepán Kristóf elnöklete alatt megnyitott gyűlésen. Miután Bánfy János és Keserű Mihály, János követei, az 1505-ki rákosi határozatot, mely a királyságból minden idegent kizár, felolvastatták: a rendek, kiknek élén a bán mellett Erdődy Simon püspök állott, minden ellenvetés nélkül Jánost kiálták ki s ismerték el királyoknak. És ekként a szakadás a két király közt nemcsak az anyaországban, hanem a melléktartományokban is ki volt mondva. A rendek e körülmények közt méltán aggódhattak a török becsapásainak leginkább kitett tartományuk védelméről; s ez bírta őket arra, hogy új bánjokat, Frangepánt esküvel kívánják kötelezni, hogy a János és Ferdinánd közti egyesség helyreállítására minden erejét s tehetségét reá fordítandja²⁾. Mind e mellett is azonban félelem fogta el a jövőre iránt a kedélyeket. „Egy oldalról a német, másról a török, — így ír egyebek közt a rendek egyike, Sátor

¹⁾ Chmel: Habsburg. Archiv II, 33. kövv.

²⁾ Jurisich és Frangepán Kristóf levelei Jászaynál 412..

Gáspár, ezen országgyűlésről, Velenczébe —; boldog lesz, a ki magát valamely békés helyre megvonhatja. Azt is hiszem, hogy királyunk, ha a németeknek ellent nem állhat, a törököt hívja be; így szól a közvélemény. Isten segítse a kereszténységet; . . . de annyi bizonyos, hogy háború nélkül nem maradunk“¹⁾).

A választások befejezése után az ellenkirályok abban működtek, hogy benn pártjokat szaporítsák s erősítsék, künn más hatalmak által is elismertessék királyságukat. Ferdinánd, miután az elválasztatását tudtára adó mind magyar- mind horvátországi követséget fogadta, a korona megszerzésére veté gondját, s e végett Perényi koronaőr megnyerésére nemcsak annak rokona, a nádor által tett lépéseket, hanem január 15-kén maga is intézett hozzá levelet. Elmondja, hogy ő neki, mint a becsület, hűség, igazság és méltányosság iránt különös szeretettel viseltető férfiú van ajánlva, nem kételkedik tehát, hogy józan ítéletű ember létére megfontolandja mind az ő, Ferdinánd, jogait, mind azt, hogy csak általa nyerhet az ország segedelmet a birodalomból a török ellen. Szívesen megbocsátja neki azt, hogy a fehérvári gyűlésben a vajda megkoronázásában résztvett, ha ezentúl pártját követni s terjeszteni ügyekszik; miben valamint neki kedves, úgy magának örök hasznú, általa teljes kegyelmével elismerendő dolgot fog eselekedni²⁾). Ferdinándot egyébiránt most eschországi koronáztatásának ügye foglalkodtatá, mi végett január 21-kén útra is kelt Prágába; de távozta előtt, hogy ama híreket megezáfolja, melyeket róla az ellenpártiak terjesztenek vala, mintha ő s a németek a magyar nyelvet, nemzetiséget és szabadságot majdan megsemmíteni szándékoznának, egy nyílt levelet intézett az ország minden rendű lakosaihoz. Ő, úgymond ebben, Szapolyai Jánost, ki nem ügyelvén a királyné, a

¹⁾ Sanudo u. o. 414.

²⁾ Ferdinánd lev. Perényihez Jászaynál 441. kövv.

1526.

nádorsipán s a többi főrendek ellenvéleményére, a koronát, melyre ifjú kora óta minden fortélyokkal törekedett, magának jogtalanul eltulajdonította, mint az ország szabadságainak sértőjét, üldözni fogja ugyan; de Magyarországnak, mely annyi éveken át az egész kereszténységnek védfalúl s bástyául szolgált, császári bátyjával együtt csak javára törekedik. Ez az oka, hogy bár a szerződéseknél fogva alapos jogai vannak az országra, még is bevárni akarta a pozsonyi gyűlésen történt elválasztását, hogy mindenki láthassa, miként nem félelem s rettegés által akarja kicsikarni az engedelmességet és hűséget, hanem mint jó, kegyes és keresztény királyhoz illik, az alattvalók megegyezésével, jóakaratóval és szeretetével kezdi az uralkodást“. Int ezért mindenkit, ne higgyék az ellenpárt híreszteléseit: „ő a keresztény köztársaság irányában oly érdemteljes magyar nemzetet és nyelvet minden erejével védelmezendi; az ország... minden rendeit azon szabadságaik s rendelvényeikben... melyekkel a boldogult királyok idejétől fogva éltek, megtartja; a magyar tanácsba idegeneket nem alkalmaz; az egyházi s világi javadalmakat, hivatalokat és örökségeket külföldieknek nem adja; kapitányai által erőszakot, kártételt, méltatlankodást elkövetetni senkin sem enged; végre minden hozzája esatlakozó iránt nemcsak kegyelmes, hanem adakozó is leend“¹⁾.

A Csehországba távozó Ferdinánd Mária királynét rendelte királyi helytartóvá, a nádort s a többi magyar tanácsosokat adván melléje. Mária egyebek közt felhatalmaztatott, a koronára szállandó javakból is tenni adományozásokat. De igen jellemző a Ferdinánd-pártiakra nézve, hogy Ferdinánd egy levelében figyelmeztette hűgát, hogy tanácsos leend meghatalmazványának e pontját titokban tartani;

¹⁾ Az eredeti latint kiadta Horvát István: Verbóczy Eml. II, 253. Az egykorú német fordítást Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 97.

különben félni lehet, hogy annyira elárasztják őt kérelmezésekkel, miszerint ha mindenek kívánságát kielégíti, neki, Ferdinándnak, visszatértekor nem sok baja lesz a jószágok osztogatásával ¹⁾. Mária még személyesen kívánt volna találkozni Ferdinánddal ennek elútaza előtt, mert a körülmények ép ez idő tájban felette megsúlyosodának. Híre érkezett, hogy Frangepán Kristóf egy dandárral a stájer határszélekre indult, s vele egyetért Batthyány Ferencz is, kit Ferdinánd mindeddig nem elégített ki. A pozsonyi várat a vén Bornemisza még egyre vonakodott átadni; sőt Ferdinándnak e vár környékén levő hadai is nyugtalanokdtak zsoldjuk elmaradása miatt. Jurisics Horvátországban szintén pénzt sürgetett, kijelentvén, hogy a nélkül Frangepán ellen nem képes tovább a tartományt megörzeni Ferdinánd hűségében ²⁾. De Ferdinánd elútazását továbbra nem halaszthatta; pénz nélkül, miben nagy hiányt szenvedett, különben sem remélvén valamely hasznot a találkozásból. Mária nem tehetett egyebet, mint hogy levelekben sürgette bátyját pénzküldés végett, hogy a követelő urakat, kivált Batthyányt, kielégíthesse. „E követelőkre s a várakra már 90 ezer aranyat költöttem, válaszolá neki bátyja, nekem pedig kivált sereggyűjtésre kell a költség, csak a seregben vethetvén bizodalimat“. Igérte mindazáltal, hogy a mit tehet, megtenni el nem mulasztja ³⁾.

E közben János pártján is egyreá, nem különben mint Cserni Jován. az ország délszaki vidékeire nézve igen kellemetlen esemény merült fel a színpadon. Azon zavarok közt, melyek a hazában a mohácsi ütközet után, s a királyválasztások időszakában eláradtak, a nagyravágyás egy alacsony születésű, de nem közönséges tehetségű, ravasz rácznak lelkét is megra-

¹⁾ Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verh. I, 31.

²⁾ Jászaynál 447.

³⁾ Mária és Ferdinánd levelei Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verhált. I, 34. kövv. 41. 46.

gadta, kit emlékeink Csarni vagy Czerni Jovánnak, egykorú Fekete embernek neveznek, mivel halántékától talpáig egy újjnyi fekete vonal húzódott el testén. A nagyravágyó ember nem sokára a török kivonulta után a rácok közül, kik őt mintegy szentnek tarták, oly nagy sokaságot gyűjte össze maga körül, hogy Szapolyay figyelmét is magára vonta. A királyság elnyerését tervező vajda őt még Tokajban magához hívatá, s hit alatt szolgálatába fogadván, s lovakkal és pénzzel megajándékozván, az elpusztult Bácsmegyébe küldé, hol a néptelessé lett helységekben még sok eleség vala található. A fekete emberhez, mittán a Tiszán átkelt s tanyáját Bácsban ütötte fel, a török alatt levő szerb földről is mind számosabban sereglének, „mert mint valamely új prófétát kezdék őt tekinteni“¹⁾. Követőinek száma nem sokára 10–12 ezerre szaporodott. Mihelyt azonban a ravasz ember ily hatalom élén látta magát, megfeledkezett mondott hitéről. A törökök elől féltőkben elvonult s jószágaikra utóbb hazatérő nemeseket házaikból kiszorította. „A föld, úgymonda, az övé s népeé, mert azt elhagyva találta.“ Hasztalan válaszolák neki a nemesek, hogy csak a pusztító s öldöklő török elől futva, ideiglen kénytelenítették elhagyni birtokaikat: ő azt felelé, hogy e földet a töröktől nyerte adományúl. A vádakat, melyek e miatt János királyhoz érkezének, eleinte hűséget színelve ügyekezett elosztatni, követei által azt izenvén neki, hogy parancsoljon vele, kész érette embereivel együtt élni halni. Majd azonban mind tovább ragadta őt a nagyravágyás: a nemesek jószágait czimboráinak örök birtokúl osztogatá, s magát a rácok czárjának neveztetvén, nádort, kincstartót s más hivatalnokokat nevezett. A tél folytában Jován czár Szabadkán, Török Bálint jószágában lakva, zsarnokoskodott a vidék felett. János király azon reményben, hogy neki, ha Ferdinándtól megtámadtatnék, még hasznos szolgálatokat tehe-

¹⁾ Szerémy, Magy. Tört. Eml. I, 125.

tend, minden panaszok daczára türte a garázdát. A vitéz Radics Bosics a dunai naszádosok kapitánya, újabban is többször tanácslá neki, küldené a rakonczátlan népet Ferdinánd birtokaira; „de ő, ki vajda korában, mint Szerémy mondja, vitéz, gondos, serény vala, a trónon félenkké lett; az isten elvette bátorságát“¹⁾.

1526.

III.

Jánost a pénzhiányon kívül, melyben szenvedett, s János követ-
melytől indíttatva több családi jószágát is zálogba vetette, ségei a kül-
ügylátszik, leginkább az tartóztatta a háború megkezdésétől, földön:
nehogy midőn a török végpusztulással fenyegette az orszá-
got, róla benn és künn azt mondja a világ, hogy keresztény
vérrel mocskolja be kezét. Hitte tán azt is, hogy a külfeje-
delmek pártolása és szövetsége oly súlyt adand neki vetély-
társa ellenében, hogy ez nem merészlendi őt megtámadni;
mert a külhatalmakhoz bocsátott követeitől megnyugtató
híreket vett. Zsigmond lengyel király tartózkodóbb volt
ugyan, sőt barátságosabb érzelmeket tanúsított Ferdinánd
iránt, mint János óhajtja vala; de Velence, VII. Kelemen Velenczében;
pápa, a francia és angol királyok jól fogadták követeit.
Jozefics Ferencz zengi püspök, kinek megbízatása Velen-
czébe, Rómába és Párisba szólott, Velenczében barátságosan
fogadtatott; a doge deczember 14-kén biztosítá őt, hogy
Jánosnak királylyá választatásán örvend s jó viszonyban
kiván vele lenni; arra pedig, a mit Jozefics a titkos kihall-
gattatáson kívánt, hogy követet küldjön János udvarába, a
püspök visszatértekor ígért adni bővebb választ. Ellenben
Kamarjay Tamás, Batthyány Ferencz horvát bán követe, ki
szintén azon időben járt a lagunák városában, azon válasz-
szal eresztetett vissza, hogy a köztársaság nem hajlandó

¹⁾ Szerémy. 142. kövv. Istvánfy Lib IX, 139. köv. Wallop lev. Wolseyhez M. Tört. Eml. Okm. V, 77.

1527.

János ellen háborút viselni ¹⁾. Velenczéből 'a zengi püspök 1527 elején Rómába érkezett. A jó fogadtatásról itt annál biztosabb lehetett a követ, minthogy a pápa Ferdinánddal és császári bátyjával háborúban levén, már előbb megizenté volt a Rómából hazatérő Frangepán Ferencz gróf, akoron még ferenczi szerzetes által Jánosnak, hogy királylyá választatását pártolni fogja ²⁾. Már ekkoron, midőn neki a püspök követségét és János levelét előadá, Ferdinánd is óvást tett ugyan a pápa előtt, hogy „választás és egyéb okok alapján neki van joga az országhoz“; és e miatt válaszában tartózkodóbb is lett ő szentsége, biztosítá mindazáltal a királyt, hogy „íranta mindenha oly jó akarattal fog viseltetni, hogy azt minden dolgaiban s ügyeiben érzeni“ ³⁾.

Francia-
országban;

Legtöbb sikerrel járt el János követe Franciaországban, hova az 1527-ki február elején érkezett. I. Ferencz király örvendve, hogy halálos ellenségének, a Habsburg nemzetségnek, bajt szereznie ezen oldalról is alkalom ajánlkozik, nagy szivességgel fogadá a követet St. Germainben. Rincon Antal spanyol kapitány, ki Károly császártól némi sérelmek miatt Ferencz királyhoz pártolt, s azontúl a császár elleni háborúk felszításában egyike lön Ferencz legtevékenyebb ügynökeinek, azonnal követül neveztetett ki Jánoshoz s levelek írtak mind ő hozzá, mind Báthory nádorhoz, Batthyány bánhoz, sőt az egész nemzethez, ezt és amazokat János királyhoz csatlakozni buzdítók. A Jánoshoz írt levélben kijelentvén, hogy az ő trónra-jutását az egész keresztény köztársaságra nézve örvendetes dolognak tartja, egyszersmind aggodalmát fejezi ki, hogy Ferdinánd mint vetélytárs neki bajt szerezni készül; s inti őt erélyesen védje a maga jogait, tekintetbe vévén, hogy a pápa, az angol király, a velencei köztársaság, és kivált ő, Ferencz, a segélylyel nem

¹⁾ Sanudo, Jászaynál 310. kövv.

²⁾ Szalay: Adalékok a magy. nemz. tört. 13.

³⁾ Jászay. 428. kövv.

késendenek. E végett értésére adja, hogy megbizta legyen Rincont, tudja meg, az országnak mely része s mely főszemélyek támogatják ügyét, minő állapotban vannak várai s hadiszerei, mily fegyver- s pénzerőre építi reményeit s különösen mily segedelmet kíván tőle? Végre még nőt is ajánl neki a maga rokonai közül ¹⁾).

VIII. Henrik angol király, kihez nem tudjuk ki küldetett János által követül, a francia király fentebbi levelének állítása szerint szintén jó indulattal viseltetett ugyan János iránt, de mielőtt határozottan nyilatkoznék, bővebb tudósítást óhajtott nyerni a magyar ügyekről, miért is az e végre kiküldött követének, Walloppak, mind Ferdinánd mind János udvarában meg kell vala jelennie. Ő azonban Ferdinánd udvarában, ki a Henrik és János közti viszonyt sejté, letartóztatván, csak levelezés által léphetett a budai udvarral némi összeköttetésbe ²⁾).

Még korábban barátságos viszony keletkezett János és a bajor hercegek, Vilmos és Lajos testvérek közt, Vilmos tartva Ferdinánd hatalmától, ha ennek ausztriai birtokaival, mind Magyar-, mind Csehországot sikerülne egyesíteni, Csehországban mint vetélytárs is föllépett Ferdinánd ellen. Miután pedig ügyekezete ott meghiúsult, testvérével együtt minden módon oda törekedett, hogy legalább Magyarorszában ne verhessen gyökeret Ferdinánd hatalma. E végett Posnitzer Konrád követe által már 1526 elején összeköttetésbe lépett Jánossal. Ürügyül a török elleni segélynyújtást helyezték ugyan a fejedelmi testvérek előtérbe, de e mellett nyilván értésére adatták Jánosnak azt is, hogy legyen szilárd és kitartó, mert Németország fejedelmei s rendei ő ellene Ferdinándot egyáltalában nem hajlandók segíteni, sőt ügye-

1527.

Angol-
országban:Bajor-
országban:

¹⁾ Horváth Mih. Adalékok János kir. külviszonyai történelméhez. Történ. Zsebkönyv 14. kövv. Charrière: Negotiations de la France dans le Levant. I, 155. Istvánfy Lib. IX. 136. Pray Ann. V, 133.

²⁾ Ld. erről Szalayt: Adalékok 20. kövv. és M. Tört. Eml. Okm. V, 77. kövv. 106. kövv.

1527.

kezni fognak királysága ügyét békés úton kiegyenlíteni; miért is ne mulasztson el követeket küldeni az ápril 1-én megnyitandó regensburgi országgyűlésre ¹⁾. János ezt örömmel megígérte a követnek, s csak azt kötötte ki, hogy eszközöljék ki a bajor hercegek, miszerint ha a török ellen segílyt adna a birodalom, a hadak élén ne Ferdinánd, ki e tisztét csak a maga érdekeinek kivívására fordítaná, hanem valamelyik bajor herceg álljon. A hercegek utóbb Kolovrát, János király cseh híve, által neki formaszertinti szövetséget is ajánlottak ²⁾.

Ezen annyi oldalról nyert biztatások és bátorítások lehettek részben okai, hogy János, némely hívei tanácsainak daczára sem akarta fegyverrel megtámadni Ferdinándot. Ő azt hitte, hogy Ferdinánd, kiről jól tudá, hogy pénze szintúgy nincs, mint magának, nem fogja merni az ország békés birtokában háborgatni őt, ki nemesak más külföldi, hanem a német fejedelmek ily jó akarátának, szövetségének is örvendhet, kit ezek már csak azért is fognak gyámolítani, nehogy az országban támadható vizzály miatt a kereszténység ügyét a török ismét veszélyeztesse. De más részről, ha megfontolá, mily hiúk, mennyire teljesítetlenek maradának mind azon segílyigéretnek, melyekkel a külfejedelmek a boldogult Lajos királyt is biztatták; s egyszersmind észbe juttatá azt is, mily kevés a megtizedelt nemzetben az igazi hazafiúi erény, mily nagy az állhatatlanság, melylyel, miután a haza legde-rekább, legszilárdabb fiai Mohácsnál elvesztek, a még életben maradtak nagyobb része, szerencsevadászszá válva, a többetigérőnek oly könnyen eladja hűségét: úgy látszik, János elméjében korán megfordult azon gondolat is, hogy legrosszabb esetben a török segílye, pártfogása által tartsa fel trónját vetélytársa ellen. Ama vádak, hogy ő a mohácsi ütközetből készakarva maradt el, mert a törökkel már akko-

¹⁾ Szalay: Adalékok 26. kövv.

²⁾ Szalay: Adalékok 34. kövv.

ron egyetértett; vagy hogy hívei már a múlt ősön kikérték volna számára a Pesten időző Szulejmán pártolását stb. kétségkívül mind megannyi rágalmak ugyan, melyeket népszerűsége csökkentése végett irigyei, ellenei hintettek el. Nem lehetetlen mindazáltal, hogy a történetbúvárlat még fedezend fel oly adatokat, melyekből minden kétségen felül kiderüljön, hogy János már 1527 elején is összeköttetésbe lépett a törökkel. Van ennek már is némi nyoma, ha talán nem áll is ki minden próbát, vagy nem bizonyít is egyebet mint, hogy János csak az ország déli határainak a török becsapásoktól való megmentése végett érintkezett a török végek tiszteivel. Szerémi, a király udvari káplánja, állítja ugyan, hogy midőn János Esztergomba ment telelni, a török császártól jött hozzá egy futár, kit nehogy a keresztyénység iránt árulónak tartassék, egy hónapnál tovább rejtegetett Csoba Ferencz házában ¹⁾. De a jámbor káplán, mint tudjuk, gyakran a cselédség szájából gyűjtögeté adatait. Nagyobb fontossággal bír az, hogy János Winczerer Gáspárnak a bajor hercegek követének, midőn nála az 1527-ki márcziusban megjelent, egyebek közt oly értelemben nyilatkozott, hogy, ha a német birodalom nem segíti Ferdinándot ő maga sem fog ótalomért folyamodni a Portához ²⁾; ellenkező esetben tehát ezt tenni, már el volt volna határozva.

János király a bajor hercegek ösztönzéseire annál hajlandóbb volt a regensburgi gyűlésre követeket küldeni, mennél több oldalról értesült, hogy a birodalmi rendek nagy része nem látná jó szemmel, ha Ferdinánd hatalma még Magyarország birtokbavétele által is gyarapodnék. Követekké Bánfi János verőcei főispánt és Endre esztergomi nagyprépostot nevezte ki, márczius 15-kén oly felhatalmazást adván nekik, hogy a császárral s a birodalom rendjeivel a török ellen intézendő hadjáratra vonatkozó minden kér-

A német birodalmi gyűlésen.

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Írók. I. 144.

²⁾ Szalay: Adalékok 37.

1527.

désben végezhesse. A követek még külön megbízó leveleket is vittek magukkal a választó-fejedelmekhez s más kitünőbb egyházi s világi urakhoz. Utasításukban pedig kötelességökhöz tétetett előadniok, hogy miután János Magyarország királyává választatott, még a lefolyt télen örömet ráfordította volna minden erejét, hogy az országtól a török által elfoglalt várakat visszavegye; de e szándékában meggátoltatott azon tudósítások által, hogy Ferdinánd ausztriai főherceg és cseh király országát joggalánul elfoglalni készül. Magyarország eddigelé egy maga volt az egész kereszténység védfala a török ellen; de a 150 éves háború által immár meggyöngyülván, annál inkább igényelheti a keresztény hatalmak segélyét, mert ezek azt védvén, magukat védik; mert annak végromlása őket is belerántja az örvénybe. A magyaroknak sokszor volt alkalmuk barátságra lépniök a törökkel; de mivel ez a többi keresztény országok romlására vált volna, készebbek voltak magukat veszélyeztetni, mint a keresztény köztársaság romlására alkalmat nyújtani. Ezért tehát az ország most méltán folyamodik a birodalomhoz segélyért, melylyel jelenleg annál sikeresebben lehetne működni, minthogy hadjáratai a törököt is meggyöngyítették; holott ha az elfoglalt várakban magát a nyár folytán megerősítheti, azokból őt bajos leend kiszorítani: minélfogya gyorsaságra van szükség mindenek felett. — De a követek nem juthattak el a gyűlésre: útközben Ferdinánd emberei által elfogattak, s irományaiktól megfosztatván, haza utasítottak. A bajor hercegek azonban a gyűlés után tudtára adák Jánosnak, hogy követei letartóztatását a birodalom rendei botránkozva hallották, miért Ferdinándot, ki őt, mint hírlik, juliusban szándékozik megtámadni, ellene nem is segítendik ¹⁾).

A János-
pártiak budai
gyűlése.

Ferdinánd nyílt levelét, melyet Csehországba utazta előtt január 19-én közrebocsátott, s melyben ő az országnak

¹⁾ Szalay. 39. kövv.

védelmet, a hozzácsatlakozóknak kegyelmeket ígért, János nem vélte válasz nélkül hagyandónak. Részint tehát, hogy annak hatását megrontsa, részint hogy híveivel a közügyekről bővebben intézkedhessék, február 6-án kelt levelében márczius 17-kére Budára országgyűlést hirdetett. „Vannak, úgymond a meghívó levélben, kik az ország védelmének színe alatt a magyar nemzetet és a magyar nyelvet kiirtani törekednek“¹⁾). De Ferdinánd sem mulasztá el, még e gyűlésen is megkísérteni a jánospártiak hűségét, a maga leveléhez Károly császárnak még a múlt évi nov. végén kelt s fentebb említett levelét is hozzá kapcsolván²⁾). Célját azonban nem érte el. Válaszukban a rendek óvást tesznek az ellen, hogy királyukat Ferdinánd vajdának, magukat alattvalóinak nevezi. „Mi pedig Felségednek ezen országra való örökösödési jogát illeti: tudja meg Felséged, hogy Magyarország sem jegyajándokul, sem hűbérül el nem adományozható, hanem minden külfejedelem hatalmától független ország, melyet sem előbbi, bár törvényesen megkoronázott királyaink, sem saját őseink nem adhattak bárkinek is örökségül, kivált miután annak birtokából a törvény minden idegen fejedelmet kizár“³⁾). Nehogy pedig Ferdinánd ellen csak szóval láttassanak harcolni, ragaszkodásukat János iránt tettel is tanúsítandók, minden ingóságaik tized részét a haza védelmére ajánlották, úgy azonban, hogy a király ezen adóra a rendeket jövőben ne kényszeríthesse, s őket ez iránt eleve is biztosítsa; a tavali fehérvári gyűlésen kivetett adó behajtását pedig függeszse fel. Végeztetett továbbá, hogy azok javai, kik Ferdinándot királylyá választották, koboztassanak el; az ország törvénykönyve új átnézés alá vettetvén, javíttassék meg; az egész országban egyenlő mérték legyen; kik a mohácsi ütközet előtt kihirdetett közön-

1) Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 104.

2) Ld. ezeket u. o. 105. kövv.

3) U. o. 115.

1527.

séges fölkelésből magukat igaz ok nélkül kivonták, fejdíjban marasztaltassanak el; a Lajos király holta után bárki által elkövetett hatalmaskodásokat a királyi felség birói vizsgálat alá vettesse, stb. ¹⁾.

{Zsigmond
király
közbenjárása.

A haza védelmére megajánlott rendkívüli nagy adó, valamint az is, hogy János király Homonnay Ferencz tárnok-mester által a felvidéki városoktól 25 mázsa lőport kívánt kiszolgáltatni ²⁾, oda mutat, hogy János és párthívei azt hitték, miképen Ferdinánd Csehországból hazatérvén, a tavasz nyíltával azonnal megkezdí a háborút. De ő, ki még mindig nagy pénzszükségben szenvedett, s császári bátyjától is arra intetett, hogy hacsak a korona feláldozása nélkül lehet, kerüljön különben bármi áldozatba, ügyekezék Jánossal békét kötni ³⁾, időnyereség végett örömmel elfogadta Zsigmond lengyel király közbenjárását. Zsigmond ugyanis attól tartván hogy, ha az ellenkirályok közt háború támad, a török részéről nemcsak Magyarországot, hanem, ez leigáztatván, az ő tartományait is veszély érheti, azon munkálkodott, hogy a trónkövetelési viszály békés úton intéztessék el; mi végett június 1-re mind a két fél megbizottakat küldene Olmüczbe, kik a békéről az ő birósága alatt alkudoznak. Az ellenkirályoknak semmi reményök sem lehetett ugyan a sükerben, mert lemondani egyik sem akart: de időnyereség végett és a lengyel király iránti tekintetből mind a ketten elfogadták a közbenjárást ⁴⁾; és Ferdinánd Thurzó

¹⁾ Jászay okmánygyűjteményéből. Az adóról s beszédési módjáról szól János levele is a bártfaiakhoz Praynál: Epist. Proc. I, 293. A Szalaházy, Báthory és Thurzó ellen mondott hűtlenségi büntetést említi Sperfogel is Wagnernél: Scep. II, 149. Baththyány már ekkor János felé hajlott; miután pedig Várday érsekkel áprilisban Gután személyesen találkozott, mivel Ferdinánd a vele kötött szerződést nem teljesítette, nyíltan átpártolt Jánoshoz. Gévay: Zur Gesch. d. Verh. I, 50. Szerény 153.

²⁾ Sperfogel u. o.

³⁾ Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verhált. I, 49.

⁴⁾ Dogiél: Cod Dipl. Pol. I, 121. Katona XX, 51.

Eleket, Harrach Lénárt osztrák cancellárt, Jakab boroszlói püspököt, Adler udvari titkárt és Widmann Beát törvénytudort —, János pedig a nem rég kalocsai érsekké nevezett Frangepán Ferenczet, Verbóczy Istvánt, Bánfi Jánost, Endre esztergomi és Statileo János budai prépostokat és törvénytudókat, a határozott napra valóban elküldék Olmüczbe. De a két héti vitatkozások, melyek Szydloviczky Kristóf cancellár és Endre, ploczki püspök, mint a lengyel király képviselői előtt folytak, miként előre is látható vala, nem vezettek eredményre ¹⁾; s a kérdés eldöntése, hogy ki legyen a magyar király? — fegyverszerenesére bízott.

E kimenetelt már akkor sejté János király, midőn Zsigmond közbenjárását ápril 14-én elfogadta. Ezen idő tájban látogatta meg őt ugyanis Laszkó Jeromos, szirádiai kapitány, lengyel senator, s királyának különféle megbízásaiban több európai udvaroknál megfordult követe, nem kevésbé ügyes, mint nyegle diplomata, ki a még mindig útban levő Rincon Antal francia követet megelőzve, nem rég tért vissza Franciaországból, s Jánosnak most sokat beszélt I. Ferencz király barátságos indulatáról. János azonnal szolgálatába fogadta s ápril 26-kán újabb követséggel bízta meg őt a francia királyhoz, kivel a háború előérzetében formászerint szövetséget kívánt kötni ²⁾. Laszkó e czél végett a következő pontokat vitte magával Franciaországba: A két király és örökösök közt örök barátság és szövetség legyen, melynél fogva egymást minden ellenségeik ellen kölcsönösen segítyezzék; a szövetség zálogául János, ha fiörököse nem lenne, Ferencz király fiainak egyikét a maga fiának és örökösének fogadja s azzá országnak is elismerteti; János a háborút Ferdinánd ellen mindaddig

Laszkó
Jeromos.

¹⁾ A vitákat Widmann után közli Pray: *Annal.* V, 134. kövv. s némely újabban felfedezett e kérdésre vonatkozó adatokkal Szalay: *Adalékok* 53. kövv.

²⁾ Charrière: *Negotiations dans le Levant* I, 158.

1527.

folytatja, míg Ferencz fiai a császár fogságából ki nem szabadúlnak, s tudta s megegyezte nélkül nem köt békét ellenével; sőt mihelyt hatalma erősebb gyökeret ver, Ferencz segélyére könnyű lovasságot küldend Olaszországba. Ezek fejében pedig kívánja viszont a magyar király, hogy Ferencz neki a háborúviselésre mind most, mind a jövőben pénzsegélyt adjon; ha a császárral békét köt, abba Jánost is oly módon foglaltassa be, hogy országa birtokában nyugton megmaradjon; ha pedig őt a békébe befoglaltatni képes nem lenne, köteles legyen őt, míg háborúja tart, pénzzel titkon segélyezni. Mind ezekről a követ, utóbb János maga is, hiteles okmányt adand a hozzá küldendő francia követnek; de Ferencz a biztosító oklevelet azonnal adja ki a magyar követnek ¹⁾. Mit s miként végezett ez útjában Laszkó, nem tudjuk; ha a különben nyegle ember egy későbbi állításának hihetünk, a francia király már ekkoron 30 ezer koronást küldött Jánosnak ²⁾. De ha ekkor tán még elhalasztatott is, pár héttel az olműezi békekísérlet után valóban megkötöttet Budán a szövetség.

Rincon Antal, ki Rómát is útjába ejtette, junius 5-én érkezett Budára Baronival, a szintén János királyhoz küldött pápai követtel. Hajót a velencei köztársaság adott számára, melyen Zengbe vitorlázók; de mivel Angrer Gergely, Ferdinándnak Velenczében levő követe nyomába akadt, s intézkedéseket tőn, hogy útközben elfogassék ³⁾, Raguzán és Nándorfehérváron keresztül, junius végén érkezett Budára. Itt aztán Sarlós Boldogasszony napján (jul. 2-án) ünnepélyes isteni szolgálat alkalmával hirdette ki Verbőczy cancellár a két király közt megkötött szövetséget, melybe a pápa, Velence, sőt némelyek szerint Anglia is belefoglaltatott ⁴⁾.

¹⁾ A párisi könyvtár kézirataiból. Ld. Hatvani (Horváth) M. Tört. Zsebkönyv. 16. l.

²⁾ Ld. konstantinápolyi követségét Katonánál XX, 276.

³⁾ Hatvani M. Brüsseli Okmánytár. Magy. Tört. Eml. I, 52. kövv.

⁴⁾ Istvánfy Lib. IX, 136. De téved, midőn a szövetség kihirde-

IV.

Ferdinánd az olmuézi conferentia széteszlása után háborúhoz készült. Arról, hogy vetélytársának az ország keleti részén, Erdély felől is támaszszon ellenséget, régen gondoskodott. Még mielőtt Csehországba utazott, januárban, egymásután két követet küldött volt a moldvai vajdához, hogy őt a maga részére vonja, s arra indítsa, hogy háború esetében Erdélyre törjön ¹⁾. Az eredmény azonban itt nem felelt meg Ferdinánd várakozásának. Jobb sikere volt csábításainak az ország déli részén a Fekete-embernél, ki a Bácskában még szünet nélkül űzte zsarnokságát, s egyebek közt a tavasz elején Török Bálintot is megszalasztotta, midőn ez őt szabadkai birtokából kiűzni szándékozott. Révay Ferenc ²⁾ Ferdinánd részéről még az olmuézi békekísérlet előtt felkereste Jovánt Szegeden, s némi ajándékokkal, melyek jobbára posztóból s ezüst serlegekből álltak, s még inkább azon igérettel, hogy Ferdinánd mind azok várakat s uradalmakat neki adja, melyeket Zsigmond király alatt a szerb despoták Magyarországon bírtak volt, annyira megnyerte a nagyra-vágyó ember szívét, hogy tőle azon ígéretet vihette vissza küldőjéhez, miszerint ha majd Ferdinánd az országba jövend, akkoron ő is támadást fog intézni János király ellen. Az árulás azonban nem maradt titokban a király előtt, ki aztán, midőn Jován Budára hivatva megjelenni nem akart, Perényit küldé megbüntetésére. Ez számos erdélyi lovassággal s két ezer gyaloggal Szöllősnél támadta meg a sokkal számosabb rácz hadat; de megveretett, serege nagy részben leváगतott,

tését márcziusba helyezi. Eziránt minden kétséget eloszlat Wallop angol követ, s a János udvarában akkoron jelenvolt Sternberg tudósítása. Szalaynál: Adalékok 45. köv. János lev. Ferencz királyhoz. M. Történ. Eml. Okm. V, 134.

¹⁾ Jászaynál 446.

²⁾ Istvánfy Lib. IX, 140. Szerény, hibásan, Bakics Pált említi.

1527.

s maga is csak gyors török lovának köszönhette, hogy a Maroson keresztül Nagylakra menekülhetett. A győzedelmétől ittas ráczság ezután még Erdélybe is betört s azt egész Szászvárosig pusztította. Czerni Jován e győzedelme nagy veszélybe ejtjé Jánost, mert akkoron már Ferdinánd is indulóban vala az ország ellen. De szerencséjére, Czibak Imré, a nagyvárad püspökség igazgatója, az Erdélyből visszatért ráczokat a szőgyfalvi mezőn a Maros mellett, július 15-én, egy véres csatában megverte. Jován hadának romjaival Szegedre futott, midőn pedig ott Zákány István, egy gazdag kereskedő, házat czinkosaival felverni szándékozik, Szilágyi László palotájából, hova a zsványok elől a polgárság egy része elzárkózott, Vid Sebestyén által meglövetett s társaitól Tornyos faluba vitetett. Itt őt a Szabadkáról ráütött Török Bálint nem sokára megölette, s fejét Budára küldötte. Czibak győzedelmén oly nagy lőn az öröm, hogy azt nemcsak János király Budán, hanem még Rincon is Krakóban, hova Jánostól utazott, Te Deummal, zenével s diadaltüzekkel ünnepelte ¹⁾).

Az ellen-
királyok
harca.

E közben már Ferdinánd maga is megkezdte a háborút. Junius 29-én kelt levelében jogait újabban is hirdetvén, az ország rendeit még egyszer pártjára szólítja ²⁾). Pár hét múlva azután forma szerint háborút izent és előre küldött seregeinek egy részével Katzianer János horvátországi kapitány által Dévényt, a nem rég meghalt Bornemisza kimúlta után Szalay János paranesnoksága alá jutott Pozsonyt, és a János őrségétől elhagyott Nagy-Szombatot elfoglalta. Július 31-én maga Ferdinánd is bejött seregével, melyet Kázmér brandenburgi örgróf, az olaszországi háborúban magát több

¹⁾ Szerémy 157. kövv. Veráncsics: Magyar krónika. M. Tört. Eml. Írók III. 26. Abban kétségkívül tévedett az író, midőn Jovánt Nyíregyházán öleti meg Török által. Istvánfy Lib. IX, 140. Buchholtz: Gesch. Ferdinánd I. III, 219. Gévy: Urk. zur Gesch. d. Verh. I, 80. 82.

²⁾ Praynál: Epist Proc. I, 296.

ízben kitüntetett idősb Salm Miklós gróf és Rogendorf Vilmos vezérlének. Köpcsénél a nádor s más egyházi s világi párthíveitől fogadtatván, Szalaházy Tamás püspök üdvözlő beszéde után a nemzet jogait és szabadságait fentartani s védelmezni újabban is esküvel ígérte. Míg ezután Katzianer Nagy-Szombathból a bányavárosok felé indult, maga Ferdinánd mintegy 10 ezernyi hadával a Duna jobb partján Buda felé irányozta menetét, Nádasdy Tamást 300 lovassal előre bocsátván. Jánosnak, ki a nemességet a fölkelésre több ízben de hasztalan sürgette ¹⁾, még ekkor is alig volt több Budán két—három ezer harczosánál; s hihetőleg e körülmény bátortalanítá el várainak őrségeit is olyannyira, hogy Győr és Sz.-Márton minden ellentállás nélkül, — Tata és Komárom néhány órai ágyúztatás után, — Esztergom, honnan Várday Pál érsek idején távozott, két napi vívás következtében, Visegrád pedig e közben pusztá felhívásra megadta magát; és végre Buda is, melyet János a naszádosok elpusztulása után védtelenül elhagyott, sz. István király ünnepén tárt kapukkal fogadta be Ferdinándot ²⁾.

János ezen erélytelen magaviselete, s vetélytársának csaknem akadálytalan, gyors előhaladása azonnal köpenyt fordítottatott a süker elvtelen imádóival. More László, Batthyány Ferencz, Török Bálint, Perényi Ferencz egyik a másik után hódolt Ferdinándnak. Perényi még az általa elébb erőszakosan elfoglalt Sárospatakat, a magvaszakadt Palóczy nemzetség örökségét is a pártesere jutalmául nyerte. Ezen urak példáját pedig csakhamar néhány dunamelléki vármegye nemessége is követte, hogy megóvja magát a pusztítástól és kegyetlenkedéstől, melyet rajta Ferdinánd cseh-német hadi népe, kivált Komáromtól kezdve, kiméltelenül

¹⁾ Érzékenyen panaszkodik e miatt János egy utóbbi levelében Ep. Proc. I, 311. Szerémy 174.

²⁾ Ursinus Velius: De bello pannonico. 2. köv. II. Szermeghi: Comment. Schwandtnernél II, 388. Istvánfy Lib. IX, 138. köv.

1527.

elkövetett ¹⁾. Ferdinánd néhány nap múlva megérkezte után Sz.-Mihály napra Budára országgyűlést hirdetett.

János, a mellette hűségesen megmaradt Erdődy Simon püspök, Homonnay Ferencz, Kismarjay Lukács, Bodó Ferencz, Verbőczy István, Dóczy János, Bakics Pál és néhány mások kíséretében Hatvan felé vette útját. Augusztus 24-én Eger melletti táborából biztatá híveit, hogy bár a fővárost elhagyni kénytelenítettett, s néhány vár árulással adta magát, erejét most naponkint gyűjti, s bízik istenben, hogy ellenségét az országból nem sokára kiűzendi. Legyenek tehát állhatatosak a hűségben; Ferdinánd leveleit ne fogadják el, az általa netalán kihirdetendő gyűlésre ne jelenjenek meg. Ki különben cselekedni merészelne, irgalom nélkül fog lakolni ²⁾. De János e reménye nem teljesedett; mert csapás után csapás érte most őt, ki a hatalmának megerősítésére kedvező időt munkátlanul múlni hagyta. Ferdinánd, kinek fővezére, a brandenburgi őrgróf, Budán meghalt, seregei élére most Salm Miklóst helyezte s négy ezer gyaloggal és félannyi lovassággal ellenfelének üldözésére küldötte, ki idő közben néhány ezernyi haddal erősödvén, Sajó-Lád vidékén ütött táborn. Salm, Eger városát s várát minden komolyabb ellentállás nélkül megvette; mivel azonban a városuk fel-dúlása miatt boszús polgároktól élelmi szereket nem nyerhetett, mihelyt a 700 lóval és eleséggel utána indított Mansfeld gróffal egyesült, nyomban János után sietett, ki az ellenség közeledtére Tokajba vonult vissza, csak némi gyöngé csapatokat hagyván a Sajónál. Salm Miklós ezeket némi csatározás után e folyamtól elúzvén, szept. 26-án Tarczal mellett ütött táborn. János vezérei Bodó és Kismarjay pihenést sem akartak engedni az ellenségnek, s őt éjjél után minden oldalról nagy hévvel megtámadták; de bár eleinte

¹⁾ Mária lev. Gévaynál: Urk. zur Gesch. der Verh: I, 98. és János levele Ep. Proc. I, 310. 314.

²⁾ Pray: Ep. Proc. I, 307.

szolgálni látszott nekik a szerencse, mivel sem Czibak sem Erdődy püspök hadainak kapitányai által nem támogattatták, Kismarjay pedig golyótól találva elesett, visszaveretének. Salm győzedelmét használva, 27-én reggel, egész a Tiszáig úzta a futamlókat. Az egy Bodó Ferenczen kívül a harezről többé senki sem gondoskodott; sőt, ha igaz, mit Szerémy mond, Erdődy püspök, Czibak Imre, Dóczy János, Pöstyéni Gergely és Bebék Ferencz titkon fondorkodva, János királyt elfogni s Ferdinándhoz vinni szándékoztak, tőle árulásukért nemcsak kegyelmet, de jutalmat is remélvén. János, az ármányról értesülvén, a további védelemről annál kevésbbé gondolkodhatott, minthogy Czibak a maga dandárával korán reggel átkelt a Tiszán, Bakics Pál rácz fegyvereseivel megszökött, s mindenfelé rémítő zavar uralkodott a táborban: maga is átkelt tehát a Tiszán, s utána nagy rendtelenségben az egész sereg a híd felé tolakodott. De Czibak meg sem várta valamennyiök átkelését, s a hidat elszakasztatta; minek következtében sokan a folyamba vesztek, vagy a rájok rohant németek fegyvere alatt hullottak el. János egész tűzérsege, podgyászszal s eleséggel megrakott szekerei mind az ellenség kezébe jutottak. Ellenségének veszteségét maga Ferdinánd, vezéreinek tudósítása szerint két ezerre számította. A győzelem után Tokaj, Tálya, Regécz, Boldogkő s több más vár a ferdinándiak hatalmába jutott ¹⁾.

János király a szerencsétlen harez után Nagyvárad alá vonult seregének romjaival, s újdön szedendő hadaival biztatgatta megfélemlert párthíveit s intette a Ferdinánd felszólítása következtében Budára gyűlt rendeket, ne koronázzák meg Ferdinándot: ő kevés napok múltával segedelmökre sietend; mert míg él, nem fogja tűrni, hogy az ország szabadsága ellenére, abban a német uralkodjék ²⁾. Írt Perényi-

¹⁾ Ferdinánd lev. okt. 4-ről. Hatvani M. Brüsseli okmánytár I, 67. kövv. Szerémy 175. kövv. Veranesics: Magy. Kron. Történ. Eml. III, 27. köv. Ursin. Velius: Lib. I, 24. Istvánfy IX. 141.

²⁾ Pray Ep. Proc. I, 309. 329.

1527.

nek is, tudatva vele, hogy őt többen hűtlenségről vádolják, minek azonban hitelt adni nem akar; mindamellett is azonban emlékezteti őt eskü alatt tett erős fogadalmaira, őseinek hír-nevére, reményét fejezvé ki, hogy azt ő is szennytelenül szállítandja át utódaira ¹⁾). Hiú remény! Perényi ekkor már Budán, vagy útban volt Buda felé a koronával.

Szeptember 27-ke különben is végzetteljes nap volt Jánosra nézve: e napon még egy más szerencsétlenség is érte őt, mely tán a tokaji vereségnél is nagyobb befolyást gyakorlott ügyeinek balfordulatára. Frangepán Kristóf, miután a Ferdinánd pártjának támogatására Horvátországba visszatért Batthyány Ferenczet Tótországból visszavonulni kényszerítette, Varasdöt szándékozott megívni, melyet Ferdinánd nem rég adományozott Báthory nádornak; s ennek embere Keeskés Pál védelmezett. A várat megszállván, Frangepán azt közelebből megvizsgálandó, egy esapat lovassal szept. 27-kén körüllovaglá. A várbeliek hamar fölismerték a rettegett vezért, s egy szorosba, hol átmenendő vala, néhány lövést küldének ki. Ezek, midőn Frangepán közelökben elhaladt, rejtekükből mindnyájan reája tüzeltek, s ő halva rogyott le lováról. „Istené legyen érte a dicsőség! — írja néhány nap múlva Ferdinánd — ez nagy gyöngítésére válik ott ellenemnek; mert tekintve gróf Kristóf hatalmát, ő nem az utolsók közé tartozott“ ²⁾). Jól sejdíté Ferdinánd Frangepán halálának következményét: a tartomány, mely dombrói gyűlésén Jánost választotta volt királyának, mind a mellett is hogy Brodaries szerémi püspök s volt cancellár, a Ferdinánd részéről tapasztalt hidegség miatt nem rég János pártjára tért, Batthyány Ferencz működéseinek követ-

¹⁾ Pray: Epist. Proc. I, 315.

²⁾ Ferdinánd levele okt. 4-ről. Magy. Tört. Eml. Brüss. Okmánytár. I, 67. Gévay: Urk. zur Gesch. der Verh. I, 111. Zermeghy Schwandtnernél II, 380. Istvánfy Lib. IX, 144 köv.

keztében a kevéssel utóbb Körösudvarhelyen tartott gyűlés végzése szerint, Ferdinándot ismerte el királyának.

„Az országgyűlés — mondja Ferdinánd imént említett levelében — melyre a nemeseket s az ország rendeit összehívtam, múlt vasárnap (szept. 28) kezdődött. De jónak láttam azt kérelmekre még nyolcz napig elhalasztani, mivel, még többen rossz hangulatban lévén, nem jelentek meg. De reményem, az említett vereség meggyógyította őket; és nem gondolom, hogy még más gyógyszerre is lenne szükségök. Már is megjelent itt tegnap (okt. 3-án) az esztergomi érsek, ki szintén beteg volt, több másokkal egyetemben, kik hasonlóképen eljöttek“. Az országgyűlés októb. 7-én nyitvatott meg. Ferdinánd elébb az urak, aztán a rendek gyülekezetében jogait újra kifejtette, az ország szabadságait tiszteletben tartani s azt úgy kormányozni ígérte, hogy megválasztását soha senkinek sem leend oka megbánnia. A nagy számmal megjelent országos rendek a pozsonyi választást megerősítették s megújították; a koronázás napját, hogy arra Anna és özvegy Mária királynék is megjelenhessenek nov. 3-ra tűzték, addig némely törvények alkotásával foglalkozandván. A koronázási szertartást, miután Ferdinánd az ország alkotmányos szabadsága s törvényei megtartását újabban is esküvel fogadta, ugyanazon püspök, Podmaniczky István, hajtá végre, ki egy évvel elébb Jánost kente volt fel. Nov. 4-kén Anna királynénak is fejére tétetett a korona. S ez volt az utolsó koronázás Székesfehérváron. Utóbb a király az alkotott nyolcz törvényezikket erősítette meg, melyek szerint Szapolyay János és Verbőczy István feltétlenül, — pártfelei pedig, ha nov. 25-ig hódolatukat Ferdinándnak be nem mutatják, felségsértőknek s a hon ellenségének nyilvánítottak; Szapolyay adományozásai megsemmíttettek, s a királynak minden kaputól két arany szavaztatott. Ferdinánd cancellárrá s egri püspökké Szalaházy Tamást, országbíróvá Thurzó Eleket, tárnokká Báthory Endrét, erdélyi vajdává Perényi Pétert, királyi személyökké Révay Ferenczet,

Ferdinánd
koronázata.

1527.

budai parancsnokká Nádasdy Tamást stb. nevezte ¹⁾; s Fehérvárról rövid budai tartózkodása után Esztergomba tette át udvarát.

A megvert
János tervei.

János e közben Váradról Erdélybe ment. A tokaji vereség s a nemesség vonakodása zászlai alá gyűlni, teljesen megérlelé benne az elhatározást, hogy a törökkel szövetségbe lépjen, s annak segélyét felkérje. Valamint tévednénk, azt hívők, hogy ezen elhatározásra Jánost egyedül a közjó bírta: úgy viszont iránta lennének igazságtalanok, ha e lépést merő önzésből származtatnók. Egyiknek is, másiknak is megvolt abban a maga része. János, ki előtt nem volt titok, mennyire izgatja a francia király Szulejmánt a Habsburg-ház ellen, egy perczig sem kételkedhetett, hogy az ország Ferdinánd alatt végkép meg fog igaztatni a török által. Saját érdekén kívül tehát, — mint egy későbbi levelében érinti — az is ösztönözhetette őt e lépésre, hogy mielőtt az ország szolgaságba jutna, azon szövetséget kösse meg a törökkel, melyet ez többször maga ajánlott már királyainknak, s így ellenségből a magyar nemzet barátjává tegye a török népet.

Tudván azonban, hogy e szándoka még az eltaposott országban is mennyire népszerűtlen, egyelőre legalább is azon akadályt kívánta elmozdítani, melyet az a vallás részéről szenvedhetne. „János király — u. m. Veráncsics az evangyeliumból megláttatá, ha az tereket segítségül hihatja. Az cseri barátok ezt lelik az evangyeliumban: hogy az ki véle jót téssen, az az ő atyjafia“. Követül János a szintoly kényes, mint nehéz feladat végrehajtására az ügyes Laszkó Jeromost választá, ki csak kevéssel a tokaji vereség előtt tért vissza franciaországi küldetéséből. A követ októberben indult meg útjára.

De addig is, míg a követ visszatérne, még egyszer meg akarta kísértetni saját fegyvereinek szerencsáját. Mialatt Er-

¹⁾ Gévay: I, 113. Ursinus Velius Lib. II. 28. Pray Annal. V, 145. Corp. Jur. H. I, 355.

délyből, hol őt a Ferdinánd párthívei által felbujtott Kolosvár és Gyulafehérvár polgárai elfogni szándékoztak, titkon Tasnádra¹⁾, s onnan néhány nap múlva Debreczenbe ment²⁾, a hadfogadást mind Lengyelországban, hova e végett Fransepán Ferencz kalocsai érseket rég elküldötte volt, mind a hájdúk s alvidéki ráczok közt nagy buzgalommal folytattatá. Mindenek előtt Kassát akarta megbüntetni, melynek bírása, Kakuk Mihály, polgártársaival együtt nemcsak Ferdinándhoz pártolt, hanem azon ezüstöt is lefoglalta, melyet János még a nyáron küldött volt az ottani pénzverdébe³⁾. A hadjáratban megelőzte őt Bodó Ferencz, ki egy dandárral a Tiszán átkelvén, Egert szándékozott urának visszavenni. Bodó karácson napján indult meg; de midőn Keresztesnél táborozik vala, Török Bálint, Pekry Lajos és Bakics Pál, most már Ferdinánd kapitányai által, kiket ez vetélytársa hadromjainak szétverése végett küldött volt a felvidékre⁴⁾, — megveretvén, mások szerint csellel, elfogatott. Bodó Ferenczben legjobb kapitányát, leghívebb emberét vesztette el János. A fogoly, Esztergomba vitetvén, semmiféle ígéretekkel nem volt rábírható, hogy Ferdinánd pártjára álljon: a fényes jutalom helyett, melylyel a pártcsere kecsegteté, inkább akará választani a németújhelyi börtön sanyarúságát, melylyel aztán esküje iránti hűségeért az 1537-ben történt haláláig bűnhesztetett⁵⁾.

¹⁾ Verancsics Magy. Kron. Tört. Eml. III. 28. Szerény 194.

²⁾ Szerény 201. Et hospicium habebat rex Joannes apud suam amasiam Kardosné.

³⁾ U. a. 192.

⁴⁾ Pray: Epist. I, 322.

⁵⁾ Szerény 200. Ferdinánd lev. Praynál: Epist. Proc. I, 324. Istvánfy Lib. IX, 143. Bodónak oly nagy volt adott szava iránt hűsége, hogy bár a nagyobb szabadságban, melyet ígérte, hogy avval vissza nem él, nyert vala, megszökhetett volna, sőt egy napon, bővebb poharazás után Török Bálintnál, részeg fővel azt szerencsésen meg is kísértette, mihelyt kijőzanodott, önként visszament fogságába. 1536-ban még életben volt, s a békealku alatt az ő szabadon bocsátatását is

1528.

A Ferdinánd
pártiak budai
gyűlése.

Ferdinánd vetélytársának ezen újabb mozgalmairól értesülvén, annak hadfogadásait Lengyelországban meggátlandó, Zsigmond királyhoz követeket küldött, más részről az ország rendeinek január 21-re Budára gyűlést hirdetett. A rendek azon hírek behatása alatt, hogy Szapolyay a törököt segélyül hívta, megígérték ugyan, hogy fejenkint felülnek, s minden 20 jobbágy után egy vitézt állítanak; de nyíltan megvallák azt is, hogy külsegély nélkül a hazát megvédeni gyöngék: menjen tehát Ferdinánd a német birodalomba, s hozza meg onnan az ígért segélyt; távolléte idejére pedig rendeljen egy helytartó tanácsot. Ferdinánd e végzés következtében, miután Katzianert 4000 némettel s némi magyar dandárokkal János ellen indította, Hoberdanác Jánost és Weichselberger Zsigmondot pedig Konstantinápolyba küldötte ¹⁾, és végre a helytartóvá nevezett Báthory nádor mellé Várday, Szalaházy és Gerendy püspököket, Thurzó Eleket és Báthory Endrét tanácsul adta, márczius elején Bécsbe ment ²⁾.

E közben János király, a Bodó Ferencz megveretése s elfogatása által szenvedett újabb csapás után minden erejét összeszedvén, Czibak Imre, Verbőczy, Tornallyay Jakab, Dóczy János, Kún Gotthárd, az Ártándyak, Kápolnay Ferencz, Radics Bosich s néhány mások kíséretében, huszárokból s hajdúkból, lengyelekből s ráczokból álló mintegy 13 ezernyi hadával s 18 ágyúval húshagyókor Debreczenből Tokaj felé indult. E vár, valamint Sárospatak is, Perényi új birtoka, Athinay Deák Simon, a király titkos hívének parancsa alatt állván, az átkelés három nap alatt háborítatlanul végbement. A sereg Újhelyen és Terebesen keresztül lassan közeledett Kassa felé. De útközben János, mely alatt

kivánta János király. Tört. Eml. Okm. I, 329. Halálát említi Verán-
csis: Magy. Eml. Írók III, 40.

¹⁾ Gévay: Urk. zur Gesch. der Verh. I, 2, 32. 36.

²⁾ Pray: Epist. Proc. I, 327.

öt Rincon francia követ ismét meglátogató¹⁾, Kassa vívásának szándékával felhagyva, miután hírül vette, hogy Katzianer János Ferdinánd vezére, Török Bálint, Pekry és Bakics Pál hadaival egyesülve feléje közeledik, velök megütközni kívánván, táborával Szina alá szállott.

De Jánosnak, ki királysága elején a kedvező alkalmat hatalma megszilárdítására megragadni oly könnyelműleg elmulasztá, már végkép letűnt szerencsecsillaga. Seregének száma jóval nagyobb volt, mint az ellenségéé; de hiányzott benne a hűség. „Annyira sülyedtek már a magyarok — mondja Szerémy, — mind az urak mind a nemesek, hogy a kinek két fia volt, egyiket Ferdinánd, másikat János pártjára küldötte.“ János keserű érzelemmel tapasztalhatta e hadjárataiban, hogy már azon pártfelek ragaszkodásában sem bízhatik, kik eddig oldala mellett maradtak; hogy ezek közül is többeket inkább csak a helyi s más viszonyok mint a hűséges csatlakozás marasztott mellette; sőt néhányan még árulást is forralnak ellene²⁾. A seregben semmi rend, semmi fegyelem nem létezett; még táborba is elszórtan, külön tömegekben szállának. Négy napig veszteglének itt, midőn őket Katzianer megközelítette. Török Bálint észrevételt tett volna a fővezérnek, hogy János serege sokkal számosabb, miért is az ütközet nem lenne tanácsos. Katzianer erre ama leveleket, melyeket János pártfeleitől vett, Török elébe tartván: „hiszed-e még, kérdezé őt, hogy a vajda seregének csak fele is harczoland ellenünk?“ „Úgy hát se baj, válaszóla Bálint úr, mert ezekhez még Radics is hozzászámítandó, kivel a múlt éjen találkoztam: ő sem harczoland ellenünk.“ Az ütközet napján Dóczy, Radics, Czibak valóban már hajnalban tovaállott; Kisvárday pedig betegnek

¹⁾ Szerémy 312.

²⁾ Így színezi János pártfeleit Szerémy (208. kövv.) ki, tagadhatatlan, sokszor túlságosan gyanakodó, sokszor nem lát tisztán, de, mint szemtanú, még is sokban érdemel hitelt.

1528.

János
Tarnovba fut.

színlé magát. A hajdúk és lengyelek egy ideig vitézül megállták a harcot; de mihelyt a többiek árulását észrevették, ők is megfutottak ¹⁾. A győzedelmes Katzianer még az nap bement Kassára. János király pedig kevesed magával Homonnára, onnan, hihetőleg mivel magát biztosságban nem érezé, néhány nap múlva Lengyelországba, Tarnov várába vonúlt.

¹⁾ Szerémy 214. kövv. Istvánfy (Lib. IX, 142.) e hadjáratot hibásan zavarja össze Bodó Ferencz hadjáratával, mely még 1527 végén s más téren folyt le.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ellenkirályok harczi.

I.

Tarnovban, mely némelyek szerint a maga öröksége volt ¹⁾, bár különben a lengyelek Ferdinánd iránt barátságot ^{János szövetsége Szulejmánnal.} színeltek, háborítatlanul folytathatta János diplomaticai összeköttetéseit a külfölddel s készületeit a háború újabb megkezdésére. Innen írt ápril 8-kán a Regensburgban gyűlésező német rendeknek, bepanaszolván nekik Ferdinánd igazágtalan támadását, s kijelentvén egyszersmind, hogy ennek következtében ott keres segedelmet a hol talál; miből ha a kereszténységet veszély éri, azt csak Ferdinándnak tulajdonítsák ²⁾. Innen küldé május 16-kán Statileo János vál. erdélyi püspököt VIII. Henrik angol királyhoz ³⁾. Innen fogadta szolgálatába Minkwitz szász lovagot, hogy számára némét zsoldosokat gyűjtsön, s lépett a hessz tartománygróffal is összeköttetésbe ⁴⁾.

De mindezeknél fontosabb volt Laszkó Jeromos tudósítása konstantinápolyi követségéről, melyet ez ápril végén nyújtott be Jánosnak. Laszkó a múlt évi deczemb. 22-kén volt szemben először Ibrahim nagyvezirrel, ki tőle eleinte a

¹⁾ Verancsics annak mondja. M. Tört. Eml. III, 29. Mások szerint Tarnovszky úr vára volt.

²⁾ Praynál: Ep. Proc. I, 332

³⁾ M. Tört. Eml. Okm. V, 168.

⁴⁾ Buchholtz: Gesch. Ferdin. III, 243. Szalay: Adalékok 84.

1528.

kivánt segélyért évi adót s a török fensőség elismerését követelte. Még néhány nappal utóbb is azon tanácscsal bocsátá el a követet magától a vezir, hogy ragaszkodjék János a szultán köntösébe, ismerje el őt urául, fizessen évi adót: akkor nyer tőle segélyt olyat, mely Ferdinándot s minden barátait összezúzza. A követ ezt kereken megtagadta; de az Ibrahimra pazarlott hizelgő magasztalásai, s még inkább a nagy ígéretekkel megnyert s a Portánál nagy befolyású, ravasz, fondor, pénzt és hatalmat egyaránt szomjazó Gritti Alajosnak, a velencei herceg természetes fiának, ségedelme által oda vitte az ügyet, hogy a vezir felhagyott az adó sürgetésével, Ibrahim pedig meg lévén nyerve, Laszkó január 27-kén magától a szultántól is oly kegyelmes választ nyert, miszerint Jánost szövetségesévé fogadja s oly mértékben segítendi Ferdinánd ellen, hogy mind a két oldalán biztosan alhatik. Utóbb Laszkó drága ruhákkal s 10 ezer osporával megajándékoztatván, február 3-kán búcsúzni kísértetett a szultán elébe. „Urad ügyei most már az enyéim lesznek — mondá Szulejmán — kell tehát, hogy viszont az én ügyeim is az övéi legyenek“; — s meghagyta a követnek, közölje urával, hogy tőle hű tudósításokat vár a keresztény hatalmak minden ügyeiről. „Én pedig uradnak barátja s tántoríthatlan szövetségese leszek; őt mindenha, mindenki ellen összes erőmmel segítendem, fogadom prófétánkra Mahomedre, fogadom szablyámra“. — „Én pedig esküszöm az élő egy istenre s a megváltó Jézusunkra — válaszolá a követ — hogy az én királyom és uram; Lengyelország királyának kivételével, barátaidnak barátja, ellenségeidnek ellensége leszen. Itt pedig fenséged lábainál hagyom Gritti Lajost követünkül s ügyviselőnkül“¹⁾. Az okmányban, mely aztán Laszkónak a király számára átadatott, ugyanazon ígéreteit esküldözve s átkozódva ismétlé a szultán, hogy őt semmi

¹⁾ Bel: Adparat. ad Hist. Hung. 159. kövv. A követi tudósítás élénk kivonatát adja Szalay: Adalékok 93. kövv.

szükségében el nem hagyja, hanem habár összes hatalma veszendőbe menne is, hogy csak maga, vagy csak néhány muzulmánal maradna fen, köteles legyen őt, János királyt fölkeresni, s ha megtalálta, mondani: „Ime itt vagyok, kész mindenre, a mit kívánsz“¹⁾).

Majdnem ugyanazon időben, midőn Laszko követségi eljárásának e fényes eredményét Jánosnak Tarnovban előterjeszti vala, érkeztek Ferdinánd követei, Hoberdanác és Weichselberger Konstantinápolyba jó barátságot és szomszédságot szorgalmazandók a szultánnál; mert a török basák nem szüntek háborogni a végeken, s mióta Ferdinánd az országba jött, nem csak Jaiczát megvették, hanem már háromszor az ország belsejébe is, majdnem Budáig kalandozóknak²⁾). A kihallgattatáson Ibrahim nagyvezir azt mondá nekik, hogy erre csak egy út vezet, az, ha Ferdinánd Magyarországból kimegyen. Hoberdanác ellenben úgy vélekedett, hogy a jó szomszédság az által lenne legállandóbbá, ha urának a szultán visszaadná a Magyarországtól elfoglalt várakat. „Miféle várakat kívánna tehát Ferdinánd magának visszaadni?“ kérdé Ibrahim, s midőn a követek Nándorfehérvárt, Szabácsot, Péterváradot, Újlakot, Orsovát, a nem rég elfoglalt Jaiczát, Knint, Novigrádot, s még vagy húsz más várat elsámláltak, felkiálta: „csodálom, hogy uratok még Konstantinápolyt is nem kívánja“. Ismétlé aztán, hogy a szultán még Németországra nézve is csak úgy hajlandó a békét megadni, ha Ferdinánd Magyarországból kitakarodik. A szultán maga, midőn utóbb elejébe vezettettek, azon választ adá nekik, hogy majd személyesen egész hatalmával fogja fölkeresni Ferdinándot, hogy visszaadja neki

¹⁾ Szalay e. h. 123.

²⁾ Ep. Proc. 341. S azok a Budáig dülő törökök, nem mint Pray gondolja, Bodó tatárjai (honnan vette volna őket?), hanem, mint Ferdinánd levelei bizonyítják, valóságos törökök voltak. Istvánfy Lib. IX, 149.

1528.

a kívánt várakat, készüljön tehát, hogy őt illően fogadhassa ¹⁾.

János, mihelyt értesüle, hogy vetélytársa is követeket járat a szultánhoz, Laszkót azonnal visszaküldé Konstantinápolyba ²⁾; de az ügy kedvező állásáról hamar meggyőződhetett, s nyugton tehetette készületeit az országba való visszatérésére; mert a Portáról azon utasítást vette, hogy további híradásig az ország déli vidékein tartózkodjék ³⁾. Laszkó, midőn szeptemberben visszatért, Szepesvárat a szepesi grófság címével, Késmárkot, Richnot és Gölniczet nyerte jutalmul a királytól „eszélyes eljárásáért, mely által — azon időben, midőn már egy keresztény fejedelem sem menthette volna meg az országot a török igájától, — nemcsak szövetséget kötött a győzővel, hanem örök békét a király s a szultán, a magyar és török nemzet között, s Magyarországot ekként a már-már reánehazódó szolgaságtól megmentette“ ⁴⁾.

A francia szövetség.

Azon idő tájban, midőn Laszkó második ízben küldetett Konstantinápolyba, János király Rincon francia követtel is értekezett a francia szövetségnek végleges megkötése iránt; mi végett aztán Statileo János nem rég kinevezett erdélyi püspököt május 16-kán kelt levelében meg is bizta, s Rinconnal együtt útnak indította. A püspök elébb Angolországba utazott Rinconnal, s csak októberben jelent meg a francia udvarnál. Ferencz király e hónap 23-kán hatalmazta fel a szerződés megkötésére Antal sensi cardinal-püspököt s főcancellárt. Az egység ugyanazon alapon, melyet már fentebb közlénk, öt nap alatt létre jött; a szövetség Párisban okt. 28-kán véglegesen megkötöttet. Statileo, királya

¹⁾ A követség eljárásáról beadott tudósítás Gévaynál: I, 2, elején.

²⁾ Innen írta jul. 4-kén Velenczébe a francia követhoz azon levelet, melyet Pray (Ep. Proc. I, 305.) hibásan ír 1527-ben keltnek, midőn Laszkó, mint látók, Franciaországban volt.

³⁾ Gévay: I, 2. 49.

⁴⁾ Wagner: Scepus. I, 36. Katona XX, 414.

nevében fogadta, hogy ez Ferdinánd ellen mind addig folytatja a háborút, míg Ferencz király fiai fogságukból ki nem szabadúlnak; hogy János a francia király tudta s meg-egyezte nélkül békére nem lépend Ferdinánddal, s azon esetre, ha fiörökös nélkül halna meg, Henrik orleansi herceget nevezi s fogadtatja el országul is a maga örökösévé. A sensi cardinal viszont Ferencz nevében ígérte, hogy ez a háború terheinek viselésére pénzsegélyt mind maga nyújtand, mind szövetségeseitől eszközlend ki János részére. Az összeg, mely Ferencz által évenkint fizetendő lészen húsz ezer aranyban (20 millia scutorum auri) határozott meg; az első évi járulékot Statileo mindjárt kezéhez veszi. A szövetséget Ferencz azonnal megerősítendi, mihelyt az a magyar király által meg lesz erősítve ¹⁾).

Tarnovban csak Verböczy, Dóczy, Póstyény, Tornal-lyay és Athinay Deák Simon volt a bujdosó király mellett; összeköttetéseit a jobbára Ungvárbán maradt, vagy jószá-
gaikra szétozlott pártfeleivel egy pálos remete által tartotta ^{Utyeszenics}
fenn, kit atyja után Utyeszenics, anyja nevérol Martinuzzi ^{Frater György.}
Györgynek hívtak, emlékeink azonban leggyakrabban szer-
zetes czímével Frater Györgynek neveznek. E rendkívüli
férfiú, ki utóbb a kormány élén számos éveken át intézte a
haza ügyeit, Horvátország Kamizacz nevű helységében egy
földi javakban szegény, de gyermekekben gazdag nemes
atyától vette származását, ki Corvin János hadában szolgált,
s negyedik fiát Györgyöt már nyolcz éves korában a her-
cege szolgálataiba adta. György a hercegtől Hunyad várába
küldetvén, 20 éves koráig ott növekedett, s ennek halála
után 1504-ben János király anyjának, Hedvig tescheni her-
cegasszonynak lön belső szolgálatra alkalmazott nemes
apródjává. Egy ideig utóbb hadi pályán élt, hat lóval szol-
gálván Szapolyay János vajda dandárában; de mivel kedvet
e pályára magában nem éreze, Sz. Pál remetéinek a Buda

¹⁾ Charrière: Negotiations stb. I, 161. 163. 165. kövv.

1528

melletti Sz. Lőrincz zárdájában a szerzetbe lépett. Midőn a király Budát odahagyva, a Sajó mellett táborozott, György vala a sajó-ládi szerzetház pörjele, s nála töltött a király egy pár hetet. Ezóta János szorosabb viszonyba lépett a lángeszű, tevékeny, körmönfont, szolgálatra kész remetével: a király magas állást, gazdagságot, méltóságokat ígért neki, ha sikerülend országát visszanyernie; a remete e fényes kilátások által vonatva, a bujdosó király sorsához kötö a magát. Frater Györgyöt három ízben küldé be a király Magyarországra, hogy a Ferdinánd győzedelmei következtében megfélemlt, elszéyedt, visszavonult pártfeleit, terveiről értesítené, az ingadozókat szellemének hatalma által hűségökben megerősítené, s egyesülésre bírná, ellenszenvöket pedig a töröknek még népszerűtlen pártfogásától legyőzné ¹⁾.

János hadi
készületei.

E közben János családi kincseinek maradványain, melyeket jobbára zálogba vetett, külhadak fogadásában is buzgóan munkálkodik vala. Egy szász dandár, Minkwitz alatt, már egész Olmützig haladt, de onnan, a tél közeledését okolva visszatért, vagy, mi valószínűbb, Ferdinánd hadai által visszaűzetett ²⁾). Szerencsésebb volt János Lengyelországban, melynek királya, Ferdinánd követének minden óvásai daczára is szemet hunyt egykori sógorának működéseire. Még Hedvig királyleány, János unokahúga is segítette őt 600 gyalog és 400 lovas felfogadásában ³⁾). E csapatok szeptember vége felé Athinay vezérlete alatt az ország határszéleire indítottak, Homonnay Ferencz, Somlyai Báthory István, Czibak Imre, Kún Gotthárd, s a kik még hozzá szítának, felszólítottak, hogy fegyvereikkel hozzácsatlakozzanak. A felvidéki népnek ekkoron már sok panasza volt

¹⁾ Ld. Frater György életét: Kisebb Tört. Munkáim. 81. kövv. Pray: Annal. V, 271. Verancsics. Comment. de vita Georg. Utissenii Tört. Eml. Írók II, 22. Szerémy 225.

²⁾ Szerémy 228. Ursinus Velius 84.

³⁾ Szerémy 231.

Ferdinánd német zsoldosainak zsarlásai, féktelenkedései miatt ¹⁾); s mások is látván, hogy Ferdinánd az országot a török ellen megvédeni elégtelen, bánni kezdék, hogy hozzácsatlakoztak ²⁾): a rokonszenv János iránt, ki alatt a török pusztításaitól menekülni reménylének, egyre nőtt. „Vannak, kik Jánost nemcsak befogadni, hanem még be is hívni kívánják, hogy magokat a veszélytől megmentsék; — így írt ez idő tájban Szalaházy cancellár Ferdinándnak — és ne gondolja Felséged, hogy csak néhányan szólnak így, sőt kevesen vannak, kik másként gondolkodnak“ ³⁾). Kún Gottárd alatt rövid időn pár ezernyi fegyveres nép gyűlt össze s Athinayval egyesülvén, a Kassáról elejébe jött Révay István, Serédy Gáspár és Laskano Tamás ferdinándpárti vezéreket szept. 25-én Sárospataknál megverte ⁴⁾).

Ennek hírére János, Verbőczy, Pöstényi és Frangepán Ferencz kíséretében novemb. 3-kán egy lengyel csapatmal maga is bejött az országba. Homonnán 8000 lovas had fogadta őt, s pár nap múlva számos hajdú csatlakozott zászlaihoz. Ungváron egy török csausz jött elébe Mehemet bég belgrádi basától, kit a szultán János védelmére a temesi tartományba küldött. A király Makót tűzte ki november közepére találkozó helyül; hova, miután Debreczenben Czibak, az Ártándy testvérek s több mások tisztelkedését fogadta, a kiszabott időre meg is érkezett. Az urak még nem szokták meg a törökkeli barátkozást, és többen közölök cselt gyanítva, vonakodtak a királyt a tápéi révhez elkisérni, hol reá Mehemet bég várakozott. Az értekezlet tárgyáról nem tudósít forrásunk; csak azt tudjuk, hogy a basa távozáván, némi hadi népet hagyott hátra János mellett. Téli szál-

Visszatérte
Tarnovból.

¹⁾ Wagner Scep. II, 150. Bel: Not. Hung. nov. II, 350. Gévay I, 2, 58.

²⁾ Gévay e h. 41. 46.

³⁾ U. o. 55. kövv.

⁴⁾ Sperfogel Wagnernél: Anal. Scep. II, 153. Istvánfy Lib. X, 154.

1529.

lásúl Temesváron kívánt volna megtelepedni János király; de mivel Szokolyi Endre, kit oda Török Bálint helyezett be várnagyúl, azt feladni nem akarta, Lippa várában szállott meg kíséretével ¹⁾. A tél folytában számos magyar s erdélyi úr ajánlá fel újra szolgálatát a királynak; s még Tahy János vránai pörjel is újonnan hozzá csatlakozott ²⁾.

Aggodalommal látta a szerencse és pártfelei e változékonyságát Ferdinánd, ki egyébiránt, miután Katzianer és a többi hadnagyai a szinai győzelem után a felvidéki városokat mind pártjára hódították, Szepesvárt, Likavát, Hradeket, Trencsént s Jánosnak egyéb felvidéki várait egymás után megvették ³⁾, erősebb alapokra fektetve hitte a maga uralmát. Ellenfelének mozgalmairól értesülvén, pártja főbjeit Pozsonyba tanácskozásra gyűjté, kiktől miután hadfogadásra 20 ezer aranyat nyert segedelműl, Bécsben, Gréczben, Klagenfurtban és Inspruckban is gyűlést tartott többi tartományai rendezel, azokat is segélynyújtásra ösztönözvén. Majd midőn az 1529-ki februárban a Konstantinápolyból valahára visszatért követei által a török ellenséges szándokairól értesült, Európa többi fejedelmeit is segedelem nyújtásra szólítván, ennek a német birodalomtól kieszközlése végett a márczius közepén megnyilandó gyűlésre Speierbe utazott ⁴⁾.

E közben, mióta János Lippán megszállott, több felől megkezdődött a pártháború, több helyt nyögött a nép annak nyomorai alatt. A lengyelek János táborában már meggazdagodtak a fosztogatásokból, s nagyobb részök tova állott az összeharácsolt martalékkal ⁵⁾. Ugyanez volt a panasz Ferdinánd hadi népe ellen. „Kiállhatatlanul nyomorgatják

¹⁾ Szerémy 234—246. Frater György lev. Praynál: Annal. V, 271. Laszkó János Rinconhoz. Tört. Emlékek. Okm. V, 170.

²⁾ Istvánfy Lib. X, 154. Szerémy szerint még Nádasdy Tamás is küldött Jánoshoz Budáról követet.

³⁾ Ursinus Velius Lib. IV, 73. Istvánfy Lib. IX, 146. kövv.

⁴⁾ Ursinus Vel. 92. kövv.

⁵⁾ Szerémy 245.

Felséged alattvalóit, — írta a helytartótanács január 26-kán; — nemcsak eleségétől, hanem pénzétől és ruházatától is megfosztják a jobbagyokat; ... az ellenség sem bánhatnék velök gonoszabbúl: e módon nemcsak hogy meg nem térítik a lázadókat, hanem a híveket is lázadásra ingerlik“ ¹⁾. Tótországban Erdődy Simon püspök, Tahy János és Bánfy János változó szerencsével folytatták a háborút Ferdinánd hívei ellen, kiket idegen hadi nép is támogatott ²⁾. Világosvárt, hol Iván czár garázdálkodásai óta sok nemes hölgy keresett menedéket, miután János török segélyhada sokáig hasztalan vívta, Czibak Imre egy benn lévő pap segélyével csel által vette meg ³⁾. A tavasz nyiltával Török Bálint dandárával Erdélybe menvén, Gerendy Miklós püspökkel, Majláth Istvánnal és Pemfinger Márkkal, Ferdinánd hatalmának megszilárdításán működött, de Péter moldvai vajda által, kit János a szultán felhatalmazása szerint, segedelmére szólított, június 22-kén a Bárczaságban egy véres ütközetben megveretett ⁴⁾. A segélyért Péternek a király Küküllővárt és Beszterczét adá jutalmúl, vajdává [pedig somlyai Báthory Istvánt nevezte ki, ki aztán a szászok egy részén kívül, mely Szebennel Ferdinándhoz hű maradt, rövid idő alatt az egész tartományt János alá hódoltatta ⁵⁾.

II.

Szulejmán az 1529-ki május 10-kén két száz ezret meghaladó sereggel indult meg Konstantinápolyból, segedelmére új védenczének, János királynak. Ferdinánd még Szulejmán hadjárata.

¹⁾ Gévay I, 2, 59.

²⁾ Szermeghy Schwandtnernél II, 395.

³⁾ Szerémy 246.

⁴⁾ Szerémy 250. köv. Veráncsics: Magy. Kron. Történ. Eml. Írók III, 29. Bel: Adparat. 68. A brassai templom felirata Schwandtner I, 887.

⁵⁾ Pray: Epist. Proc. I, 344.

1529.

azon hónapban értesült arról ¹⁾); de értesültek a magyarok is, kik midőn látnák, hegy sem a főbb várak nincsenek védelemre felkészítve, sem a birodalomból ígért segély nem érkezik, hangos panaszt emeltek Ferdinánd s mind azok ellen, kik őt királylyá választották Nyiltan mondák, hogy ígéreteiből egy szót sem teljesített, minek következtében most végveszélyre jut az ország ²⁾. Ferdinánd e szomorú állapotban előbb levelek által ügyekezett megengesztelni a rettentő ellenséget; majd még egy kísérletet is kívánt tenni a béke iránt Szulejmánnál s Jurisich Miklóst követté nevezvén, oly utasítással látta el, hogy a békeért, ha azt kedvezőbb feltételek alatt megnyerni nem lehet, Szulejmánnak évenként száz — Ibrahimnak hat ezer aranyat ígérjen. De Jurisich nem nyert menvédet, s nem juthatott a szultánhoz ³⁾.

De már különben is későn történt volna e kísérlet. Junius végén Lippavár ágyúi örömlövésekkel hirdették a két török csasz által hozott üzenetet, hogy a szultán már Nándorfehérvárnál táborozik s Mohács mezején kíván találkozni a királylyal. Midőn ez Verbóczy, Czibak, Pöstényi s a két szerzetes Frangepán Ferencz és Frater György kíséretében Bácsmegyébe érkezett, Mehemet bég jó vala elébe, s látván a király csekély s nagy részben szerzetesekből álló kíséretét, eziránt észrevételt tón neki, mire János válaszolá, hogy az urak s nemesek még nem hisznek a töröknek ⁴⁾. Julius 19-én Mohácsra érkezvén, Ibrahim nagyvezir elejébe lovagolt üdvözlésére; Szulejmán a következő napon fogadta őt basáinak fényes körében. Midőn János a nagyúr sátora előtt lováról leszállott, Szulejmán néhány lépést tett az érkező elébe, s vele összeölelkezett ⁵⁾. A sátorban Szulejmán maga mellé

¹⁾ Gévay: I, 3, 19.

²⁾ U. o. 21. 29.

³⁾ Gévay. 1. kövv. 29. 35. 39.

⁴⁾ Szerémy 252. kövv.

⁵⁾ A török kútfók igen megfogható okokból védenzi kézsókot emlegetnek (ld. Hammert II, 68.), de a szemtanú Szerémy így adja elő

ültette vendégét, ki miután annak jóvoltáért hálát mondott, egy ritka nagyságú és tűzű gyémánttal kedveskedék neki, mely Mátyás király után maradt atyjára, István grófra: a szultánnak nagy öröme telt a ritka kő szemléletében. Egy órai beszélgetés után a sátorban, Szulejmán még lovait is megmutatta vendégének, ki aztán távozott ¹⁾. De ha Szulejmánnak barátságos magaviselete kimélte is János király személyes érzelmeit; a hazafi aligha nem bánatos szívvel távozott a mezőről, mely most másod ízben lett tanúja a nem rég dicső nemzet megaláztatásának, temetője hajdani nagy voltának.

Ferdinánd e közben bármint óhajtott volna is, nem védelmezhetette az országot. Az ígért külségély sehonnan sem érkezett; még Károly császár is, bár a béke közte és a francia király közt nem rég helyreállott, tétlen marada; s Ferdinánd még augusztus 28-kán is, midőn a török előhad már Budánál száguldozott, indítva érte magát egy felszólítást intézni az összes kereszténységhez, lenne segélyére a hit ellenségei ellen. Gyámoltalanságával különös ellentétben hangzanak a felhívás ama szavai, melyek szerint reményét fejezi ki, hogy ha megsegíttetik, nemcsak a pogányok rab-ságában nyögő szerencsétleneket kiszabadítandja, hanem győzedelmes fegyvereivel még Jeruzsálemet is kiragadja azoknak hatalmából ²⁾. Még Buda védelmére is csak a végső napokban küldött Ferdinánd Nádasdy nem szünő sürgeté-

a találkozást: „Et caesar cum inspiciebat jam sub papilione sua Regem, mox de tentorio suo cucurrit ad Regem; et Rex simili modo, ulnis circuerunt ambabus amplexantes unus alterum, admodum Scariot Christum“. 256. l.

¹⁾ Szerémy 256. kövv.

²⁾ Katonánál XX, 457. De nem hallgathatom el gyanúmat, hogy ezen okmány álgymány. Ursinus Velius: Lib. IV, 101. Bizonyosabb az, hogy szept. 28-kán Linczben kelt levelében keresztadat hirdetett a török ellen, s Lille városát pénzsegélyre hívja fel. Hatvani: Brüsseli Magy. Okmánytár I, 71.

1529.

seire Besserer Kristóf alatt 1100 főnyi segélyt, melylyel az őrség száma 2000-re szaporodott; hogy azonban a német had Budának nem lett üdvére, a következés szomorúan bizonyítja. A magyarok látván Ferdinánd készültségét, Szulejmán ama biztosítása után, hogy a kik ellent nem állanak s János királyhoz csatlakoznak, háboríttatni sem személyeik-, sem javaikban nem fognak, általában nyugton maradtak ¹⁾).

Buda ostroma.

A mohácsi találkozás után Szulejmán Buda felé indította roppant táborát, magával vivén Perényi Pétert is, ki Gajdácsnál a Sárvíz mellett elfogatott ²⁾). Szept. 3-kán a török had Buda alatt táborozott s azt vívni kezdé. A vár parancsnoka, Nádasdy Tamás, körömszakadtaig védeni akarta a hűségére bízott erősséget; de midőn a török azt a megszállás hatod napján felkérte, a német őrség Nádasdyt megkötözte s elzárta s a vár kapuit szabad elköltözés feltétele alatt megnyitotta. Nádasdy a magyarok segélyével megszabadulván, János táborába, Kis-Jenőre menekült, kitől aztán Gritti Alajos közbenjárására, oly feltétel alatt, hogy többé Ferdinándot nem szolgálja, kegyelmet nyert. A vár feladtván, Szulejmán a dűlást, rablást szigorúan megtiltotta; miért a minapihoz hasonló gazdag martalékot remélt jancsárok zúgolódní kezdének, s bosszúságokban a német őrséget, s a hozzá csatlakozott 40 polgárt a Püspökréten mindegyig levágták ³⁾). Ezután a szultán Jánost a vár s a királyság birtokába ünnepélyesen behelyeztetvén ⁴⁾, s Hasszán béget

¹⁾ Gévay: I, 3. 46.

²⁾ Veráncsics: Magy. Krón. e. h. 30. De a korona nem volt Perényinél.

³⁾ Ursinus Velius 105. Szermeghy e. h. 396. Istvánfy Lib. X, 156. Szerémy állítja (260.) hogy Nádasdy a szultán megérkezte előtt a királylyal találkozván, a várat neki fel akarta adni, mit azonban ez a szultán miatt el nem fogadott, s úgy egyezett meg Nádasdyval, hogy azt, ha felkéretik, a szultánnak adja meg. Az elbeszélésben nagy a valószínűség.

⁴⁾ A szertartást leírja Szerémy 262.

3000-nyi haddal védelmére hagyván, táborát Bécs felé indítá. Útközben Visegrád rövid ellentállás után megadta magát, s vele együtt a korona is Szulejmán kezébe jutott. Ferdinánd e drága kincs biztossága iránt aggódva, még mikor a török Belgrádnál és Mohácsnál táborozott, többször felszólítá Báthory nádort és koronaórt, hogy a szent ereklyét, ha Visegrádon biztosságban nincs, Pozsonyba szállítsa; de a nádor mindig megnyugtatólag válaszolt. Midőn a török Tolnára érkezett, még egyszer felszólítá a nádort Ferdinánd; de most már azon választ vette tőle, hogy veszélyben van ugyan a korona, hanem miután őt eskü köti, hogy őrtársa Perényi nélkül ahhoz nem nyúl, ez pedig már fogoly, arról másként már nem lehet gondoskodni. — Ferdinánd e választ vevén, egy pár német zászlóaljot azonnal Visegrádra utasított, azon meghagyással, hogy a koronát ha jó szerével nem lehet, erőszakkal hozzák ki a várból. De mire e dandár a Dunán leúszott, Visegrád s vele a korona már török kézben volt ¹⁾. Visegrád eleste után a török sehol sem talált ellentállásra: Esztergom ²⁾, Tata, Komárom, Győr — honnan Lamberg kapitány még az ágyukat is Bécsbe vitette, — az idegenért harcolni nem akaró német őrségektől üresen hagyattak. Pozsonyból, mely szintén felkérgetett, Szalay János annak parancsnoka, bár eleségben nagy hiányt szenvedett, azt üzente vissza, hogy majd csak akkor ad választ, ha Bécs a török kezében lesz.

Bécsset szept. 27-kén szállá meg Szulejmán. Azt csak mintegy 16 ezer vitéz védelmezte Fülep herceg s a hős

¹⁾ A csász. titkos levéltárban levő okmányok szerint, a néhai Gévay Antal levéltárnok közléséből.

²⁾ Valótlán, hogy Várday Esztergomban kézesókkal fogadta Szulejmánt. A bécsi titk. levéltárból Gévay által vélem közlött okmányok szerint Várday akkor Verebélyen volt; s mint Veráncsics magy. Krónikája is bizonyítja (Tört. Eml. III, 30.) csak utóbb „méne minden népivel Bécs alá, terek császártul kegyelmet kérni;“ mit aztán Szulejmán visszatértekor Dömsödnél meg is nyere.

1529.

Salm Miklós vezérlete alatt, de oly kitartással, hogy Szulejmán a tél közeledte s eleséghiány miatt októb. 15-kén visszavonulót fuvatott. János tíz nappal utóbb Buda előtt fogadta őt. Október 28-dikán Pesten, mielőtt haza indula, Szulejmán a magyar urakat magához hívatván, királyuk iránt hűségre inté; János pedig Várday érseket és Perényit kegyelmébe fogadta. A koronát még innen is magával vitte Ibrahim; de harmad nap visszaküldte azt a Budán tanácsosul vagy kémül marasztott Gritti és Athinay Simon által ¹⁾).

Ferdinánd
újabb harezai
Jánossal.

A török kitakarodta után Ferdinánd ismét harezra szállott ellenével, kit a török szövetség miatt a pápa által is kiátkoztatott az egyházból ²⁾). Katzianer Nagyszombatot és Trenesént őrséggel ellátván, a felvidéken több várat vett meg. Serédy Gáspár Egert foglalta el; de Bódogköt-Bebék Ferenczezel süker nélkül vívta ³⁾). Ezalatt Salm Miklós, a bécsi hős, Esztergom ellen működött: a várost megvette; de a vár alól, mely Budáról segítséget nyert, süker nélkül kénytelenített elvonulni ⁴⁾).

De bár a várat, egyházi szabadságai ellenére, nem akarta idegen kezekbe adni Várday érsek, ellenséges indulattal nem viseltetett Ferdinánd iránt; sőt meghatva az eltaposott haza nyomorú sorsától, mióta a törökök ez országból kimentek, minden ügyeket arra fordítá, hogy a békét a vetélytársak közt valamely módon helyreállítsa. Eleinte Jánost és párthíveit ügykezett a békés egyezkedésre hajlandóvá tenni; miben nem is talált semmi nehézségre. János már december 12-kén maga is írt Ausztria rendeihez, miszerint meggondolván, mennyit szenvedett tartományuk a török hadjárat alatt, minek nem ő, hanem az őt igazságtá-

¹⁾ Hammer II. 69. kövv. Gévy e. h. I. 3. 49. Istvánfy Lib. X, 157.

²⁾ Pray: Annal. V. 228. Riederer: Nachrichten zur Kirchengesch. I, 449.

³⁾ Sperfogel Wagnernél: Scep. II, 154. 156.

⁴⁾ Ursinus Velius Lib. VIII, 140.

lanúl megtámadott Ferdinánd király az oka, ügyekezzenek őt békére, egyességre hajlítani, nehogy kölcsönös vagdalkozásaik miatt még nagyobb baj érje országukat ¹⁾). Az érsek e tárgyban még azután is buzgón működött királyánál, s a végett 1530 elején több levelet intézett hozzája. Egy ily levelet Hoberdanác János, Ferdinánd volt konstantinápolyi követe vitt Budára. A szenvedélyes ember azt hívén, hogy szülői, testvérei János parancsából ölettek le a szerb deszpot által, halálos gyűlölettel viseltetett a király ellen. Lángoló boszújának kielégítésére módot találandó, felkereste az érseket és szolgálatát ajánlá neki béketörökvéseinek sükerítésére. A gyanútlan Várday kapott az alkalmon s általa küldé Budára Jánoshoz intézett levelét. De a királyban gyanút ébresztett, hogy Hoberdanácz menvéd nélkül jött, s bár őt maga elébe bocsáttatá, mozdulatait még is figyelmes szemmel kísérte. S ime alig kezdé olvasni a levelet, észreveszi, hogy Hoberdanácz töréhez nyúl: zajt üt tehát, s előfutott szolgálai által a gyilkost elfogatja; ki aztán vizsgálat alá vettetvén, tétova nélkül megvallá, hogy szívének keserűségében magán boszújának akarta feláldozni a királyt ²⁾).

De Hoberdanácz merénylete nem szakasztá félbe a békekísérletet. Várday január 25-kén (1530) egy hazafias érzelemmel irt levélben tudatá Szalaházy Tamás cancellárral, hogy ő, mennyire a haza java és saját becsülete engedi, kész hűséggel szolgálni Ferdinándnak; de most a pusztulásra jutott ország fennmaradása azt kívánja, hogy félretéve minden gyűlöletet s ellenségeskedést, a béke helyreállításán dolgozzanak. Tudatja vele, hogy a jánospártiak készek Fer-

Béke-
kísérletek.

¹⁾ Pray: Epist. Proc. I, 348.

²⁾ Hoberdanácz vallomása Buchholtznál: Urkundenbuch zur Gesch. Ferdinands 269. Istvánfy Lib. X. 152. Szerinte Hoberdanácz zsákba varratva a Dunába fojtatott. Mi azonban, ha valóban megtörtént, csak 1531 június után történhetett, mert ekkoron szó volt kieserüléséről Bodó Ferenczcel: de Ferdinánd tanácsosai ezt ellenztették. Buchholtz: IV. 549.

1530.

dinánd felekezetének biztosaival Esztergomban vagy Fehérvárott találkozni s a haza megmentéséről tanácskozni; sőt maga János király is kész e végett követet küldeni vetélytársához, vagy a birodalom rendeihez. Kéri tehát őt, ügyeljenek ő is reábirni Ferdinándot, hogy félretéve minden makacsságot, adja megegyezését ily gyűlésre, küldjön menvédet a követek számára, s ne idegenkedjék a tisztességes békétől, gondolja meg, hogy már elég keresztény vér folyt; romlás, pusztulás, istenkáromlás elég volt a keresztény névnek is kiirtására ¹⁾).

Ferdinánd tapasztalván, mily csekély segédelemre tarthat számot a vallásügy miatt megszakadozott birodalomból, s a múlt évben Konstantinápolyból hazatért követeitől megértvén azt is, hogy a töröktől mindaddig nem várhat békét, míg Magyarországot Szapolyaynak át nem engedi: maga is hajlandó volt evvel valamikép megbékülni. E tárgyban ő a császárral is, több levelet váltott 1530 elején. Közölvén vele minden érveit, melyek Magyarország átengedése mellett és ellen harcolnak, azon következtetésre jutott „hogy a becsület, a lelkiismeret, a kereszténység és Németország java szintügy, mint fejedelmi házuknak érdekei, neje és gyermekei és Mária özvegy királyné iránti kötelességei“ egyaránt tiltják, kiereszteni kezéből az ország birtokát; s ennél fogva el van határozva, egy újabb követség által a töröknél ismételni a békekisérletet. A császár, ki főbb hivatásának tartá a birodalomban mindinkább terjedő vallási szakadás, mint a török ellen harcolni, bár ama gondolatra is fellázadni érte büszkeségét, hogy fejedelmi házától egy nem rég szerzett koronát oly könnyen elragadtatni engedjen, e levelekre adott válaszában megismeri ugyan Ferdinánd érveinek fontosságát; s ezért távol is van tőle azt tanácsolnia, hogy lemondjon az országról s kibocsássa kezeiből, mit azokban tart: mindazáltal ő nem lát más módot, hogy Ferdinánd magát

¹⁾ Buehholtz e. h. IV. 56.

gyöngye erejével fenntarthassa, mint „hogy ügyekezzen minden lehető módon, akár a lengyel király közbenjárása által, akár egyébként, az egy lemondáson kívül, bármi feltételek alatt fegyverszünetet kötni a vajdával; ha e törekvéseinek nem lenne is több sikere, legalább azt nyerné velök, hogy igazolva lesz a világ előtt. Újabb követséget küldeni a törökhöz haszталannak látja azon válasz után, melyet a török adott“¹⁾. Ferdinánd csak egy részben követte a tanácsot: nem ellenzé tovább, hogy Zsigmond király, ki magát közbenjáróul ajánlá fel, Jánost felszólítsa, küldene követeket Boroszlóba, kik Ferdinánd biztosaival a békéről értekeznenének; más részről azonban május 27-kén Lamberg Józsefet és Jurisics Miklóst követekül nevezte Konstantinápolyba. Utasítása hasonló volt ahhoz, melyet az első követség elébe szabott: adnák elő, hogy ha Szulejmán a békében megegyezni nem akarna, az egész kereszténység ellene támadand; bizonyítanak be jogait az országhoz: s végre, ha békét másként nyerni nem lehet, ígérjenek Szulejmánnak évenként 100 — Ibrahimnak 10 ezer aranyat²⁾. E közben János a lengyel király felhívására akként válaszolt, hogy egész készséggel átküldi Boroszlóba követeit; de azt kívánja, hogy Ferdinánd a maga részéről idegeneket küldjön biztosokul s ne azon magyar urakat, kik a köznyomornak okai, s valamint a háborút felszították, úgy a békülést is meggátolnák³⁾. A találkozás azonban, melynek már napja is ki volt tűzve jun. 24-re, mint alább említendjük, csak novemberben, Posenben jött létre.

A pártokban még nagyobb volt az elkeseredés egymás ellen, mintsem hogy a békegondolatok valósággá érhettek volna szíveikben. A jánospártiak a ferdinándiakat németeknek, ezek amazokat törököknek nevezték, „mintha a magyar

¹⁾ Hatvani: Brüsseli Magy. Okmánytár I, 74. 77. Gévy e. h. I, 3, 97.

²⁾ Gévy I, 4, 3. s kövv.

³⁾ Buchholtz IV, 61.

1580.

névre már senki se lenne méltó“ — jegyzi meg egy írónk. A harez, bár mind a két-résztől csekély erővel — mert pénzre egyiknek sem volt, — de folyton vívatott; miből mondhatatlan zavar és nyomor áradt a hazára. Oly ellenséges indulattal ölték, égették, pusztították egymást, hogy a török nem követhetett volna el nagyobb kegyetlenkedéseket, mint ekkor a polgártársak egymás ellen, az idegen, német és spanyol hadak pedig, kivált Tótországban, a lakosok ellen¹⁾. „Úgy bántok az országgal, — kiált fel Erdődy Simon püspök Katziánerhez jun. 3-kán írt levelében — mintha annak inkább végpusztulását, mint megszabadítását kívánátok! A mely fejedelem bírni kíván valamely országot, azt mindenekelőtt épségben köteles fenntartani“²⁾. Ferdinánd pártján Tótországban kivált Pekry Lajos, a felvidéken Serédy Gáspár, a Dunántúl Török Bálint háborogtak. Maga Ferdinánd kétezer spanyolt indított meg Bécsből a Dunán s híre szárnyalt, hogy azok számát hatezerre szaporítandja, a háborút ismét komolyabban megkezdendő³⁾. János, miután Budán országgyűlést tartott s lindvai Bánfy Jánost nádorrá választatta, Grittit pedig és Nádasdy Tamást kincstárnokká nevezte, idején gondoskodott a maga védelméről. A spanyol had ellensúlyozására Mehemed szendrői basát szólítja be; a Bódogköt vívó Herberstein, Bebék Ferencz és Serédy ellen pedig Nádasdyt küldé fel Tokaj vidékére. A vitéz férfiú, ki lelkének keserűségében, hogy hazáját elpusztítva, megszakgatva, magát a sors által azon pártra vetettnek látja, mely iránt magában kevés hajlamot érez, oly szándékkal indúlt meg a harezra, hogy abban halálát keresse. A német had megfutamodott előtte; de ő maga épségben tért vissza Budára, hova őt a király junius végén seregével együtt sürgetve visszahívá⁴⁾.

¹⁾ Szermeghy, Schwandtnernél II, 401.

²⁾ Katonánál XX, 573.

³⁾ Brodaries Nádasdyhoz Ep. Proc. I, 352.

⁴⁾ Frangepán s a király uyanahhoz. U. o. 354. köv.

A király e rendeletének oka hihetőleg ama fenyegető hírekben feküdt, melyek Ferdinánd újabb támadásai szándékairól érkeztek Budára, s melyek Jánost arra indították, hogy erejének összegyűjtésén felül Mehemed megérkeztét is újabban szorgalmazza, Grittit pedig Konstantinápolyba küldje. A szendrői basa mintegy 20—30 ezernyi haddal korán megérkezett: János Petrovics Pétert adván melléje, őt Ausztria és Morva azon részeire utasítá, melyek a múlt évi török hadjárattól mentek maradván, dús zsákmányt ígértek. De a szilaj-ember Morva helyett a Vág vidékét, s ott barát és ellenség jószágait oly irgalmatlanul prédálta, hogy a király az e miatt Grittihez Konstantinápolyba írt panaszos levelében nem kételkedett állítani, miképen ily kárt országa eddig még soha sem szenvedett ¹⁾. Mialatt Mehmet bég ily rosz szolgálatot tón a királynak, ez, hogy híveinek panaszait hol teheti, megszüntesse, Nádasdy Tamást egy dandárral Török Bálint ellen küldé, ki Szigetvárból féktelenül rablá, pusztítá a jánospártiak jószágait. De Török idején értesült a szándékról, s várát őrséggel s minden egyéb szükségésekkel oly jól ellátta, hogy Nádasdy, bár hada Szereseny János dandárával tetemesen megszaporodott, a vívással nem boldogult ²⁾.

Még e vár ostromával bajlódik vala Nádasdy, midőn Ferdinánd, Mehemed bégnek kitakarodta után, Rogendorf Vilmost tízezernyi, spanyol-német haddal s pártfeleinek dandáraival Buda vívására küldötte, úgy vélekedvén, hogy ha a fővárost megveheti, a küszöbön lévő poseni békeértekezlet is eredménydúsabb lesz számára. Rogendorf október 31-én érkezett Buda alá, midőn János hadai még Szigetvárat vívták. De, szerencséjére Gritti, ki csak nem rég jött vissza Konstantinápolyból, 3000 törököt hozott magával, s a Szigetvár alól gyorsan visszahívott Nádasdy is, magát Rogendorf

Rogendorf
Budát vivja.

¹⁾ Epist Proc. 359.

²⁾ Istvánfy Lib. XI. 167.

1580.

dorf táborán keresztülvágván, szerencsésen feljutott a várba. Ez ekként őrséggel eléggé el lévén látva, bár falait Rogendorf ágyúí több helyt tetemesen megrongálták; nemcsak az ellene intézett rohamokat visszaverte, hanem több ízben sikeres kitöréseket is tőn. Rogendorf végre meghiúsítva látta minden erőködéseit, s midőn híre futott, hogy a szendrői szandzsák s Bánfy nádor is a vár segedelmére jönnek, december közepén a rossz időjárástól és nyavalyáktól is sokat szenvedett hadát visszavezette ¹⁾. János király Nádasdyt, ki meg is sebesüle, Fogaras földével adományozá meg hűséges szolgálataért; Grittit pedig, a magyar urak nagy botránnyára, s kivált Statileo és Czibak Imre ellenzése daczára, Magyarország kormányzójának czímével és Mármaros-vármegyével, fiát pedig a csak 16 éves Antalt, az egri püspökséggel jutalmazta ²⁾.

A békekísérléslet
Posenben.

A béketárgyalást Posenben ezen ellenségeskedés sem akadályozta meg. Ferdinánd részéről, miként János kívánta volt, csupa német biztosok: a boroszlói püspök, Ditrichstein, Herberstein, Widmann s még néhány más — ; Jánoséról: Verbóczy, Frangepán Ferencz, Laszkó Jeromos, Homonnay Ferencz és Kecset Márton, veszprémi püspök, a Zsigmond király képét viselő poseni s ploczki püspökök és Szidloviczky cancellár közbenjárása mellett, novemberben nyiták meg a tanácskozásokat, mint előre látható vala, egymással egészen ellenkező javaslatokkal. A magyar biztosok, azon alapból indulva ki, hogy az országnak egy fő alatt kell egyesülnie, Ferdinánd pedig, kit a török megszenvedni

¹⁾ Szermeghy e. h. 401. Ursinus Velius 167. Veráncsics: Magy. Kron. e. h. 33. Hosszan leírja a megszállást, ostromot Szerémy, 280. kövv.

²⁾ Veráncsics e. e. 34. Bethlen: Hist. rer. Transilv. Lib. I, 179. Epist. Proc. I, 367. „L'ellesse gouernatore di tutt il Regno d'Ongaria, facendolo Conte di gran Contado di Marmarus et gli dono esso Contado, che importava ottanta milia scudi d'entaratata stb. Francesco della Valle de Padoa. Magy. Történ. Tár. III, 21.

nem akar, e fő nem lehet, azon véleményt vitatták, hogy Ferdinánd ideig-óráig mondjon le az ország tényleges birto-
káról; tartsa meg mindazáltal a magyar király czímét s a
jogot, hogy Jánosnak fiörökös nélküli halála után az ország
reá szálljon. Ez esetben János lemond a magyar korona kö-
vetelésein Morva és Slézia irányában; Mária királynénak
pedig 100 ezer aranyat fizet hitbérül. Ha Ferdinánd e fölté-
teleket elfogadja, János neki békét eszközend ki a töröktől.
A lengyel biztosok javaslata is oda ment ki, hogy Ferdinánd
mondjon le az országnak általa birt részeiről, de János azok-
ért nagy váltságot fizessen. Ferdinánd és Károly császár
ama gondolkodása szerint, melyet már fön-
tebb közlöttünk, a német biztosok egyik javaslatot sem fogadhatták el, s a
gyűlés azon végzéssel oszlott szét, hogy egy évig a felek
közt fegyverszünet legyen, s annak folytában mind a ketten
ügyekezzenek a szultánt is békére bírni ¹⁾. Erre azonban
nem nagy volt a remény; mert bár a fegyverszünetet Lasz-
kónak újabb értekezlete után Rogendorffal, mind ez, mind
maga János megerősítette ²⁾: Gritti már december 23-án
kelt levelében figyelmeztette a császárt, hogy „a török mind
vizen, mind szárazon oly készüléteket tesz a háborúra, mi-
nőket e kor még nem látott.“ Ő fájlalja a kereszténység rom-
lását; de annak nem lehet másként elejét venni, mint ha
Ferdinánd lemond az országról, s mit abból bír, Jánosnak
adja át. Ő nemsokára visszatérend Konstantinápolyba, hírt
viendő a szultánnak az itteni dolgokról: és ha ő felsége
János király érdeke szerint határozza el magát, ügyekezni
fog a szultánt is békére hajlítani ³⁾.

A mit Gritti a császárnak elég nyegleséggel írt, azt
Szulejmán válasza is igazolta, melyet Ferdinánd követeinek

¹⁾ Buchholtz e. h. IV, 62.

²⁾ Ugyanaz IV, 540 és Urkundenbuch 44. Hatvani: Brüss. Okm.
I, 85. 89. Ep. Proc. I, 372. Katona XX, 651.

³⁾ Hatvani: Brüsseli okmányt. I, 81.

1530.

Lambergnek és Jurisicsnak november 17-én adott. Magyarország, úgymond, melyet ő elfoglalt, az övé, s adhatja azt, a kinek akarja. Ő avval János királyt adományozta meg. Miért nevezi tehát magát Ferdinánd, ki békét kér, Magyarország királyának? Ez békére nem vezethet ¹⁾). Még inkább fellobbant pedig Szulejmán haragja, midőn értesült, hogy míg a követek nála jártak, Ferdinánd Budát vívatta. De vagy mivel hadi készületei bevégezve még nem voltak; vagy mivel Gritti s az utána ment Laszko előadásai után időt akart Ferdinándnak engedni, hogy akarátát az országról való lemondására nézve teljesítse, az egy évi fegyverszünetben még is megegyezett ²⁾).

Egy évi
fegyverszünet.

1531.

E fegyverszünet idejét mind az ellenkirályok, mind azoknak pártfelei siettek arra fordítani, hogy a háborúnak azutánra is elejét vegyék, s valamely alkalmas egyesség által állandóbb békét szerezzenek az oly igen megszakgatott, feldőlt országnak. Ferdinándnak ez most azért állott különösen érdekében, mert miután magát az augsburgi birodalmi gyűlésen 1531 elején római királylyá választatta, a fejedelmek és a rendek egy része e választást, miként már akkor is ellenzé, úgy később (1531. okt. 24) a saalfeldi gyűlésen törvénytelennek nyilvánította: e viszonyok közt tehát egy újabb török háború esetében nem nagy segedelmet várhatott a birodalomból. Mi Jánost illeti: neki is mind terhesebbé kezdé válni a török pártfogása, ki mint barát is rémítő pusztítást tön az országban, s ki miatt iránta párthívei is mindinkább meghidegtek. Érzékenyen vette azt is, hogy a pápa őt, mint a kereszténység ellenségével szövetkezőt, Ferdinánd sürgetéseire, egyházi átokkal sujtotta; s bár a pápa az átkot egy titkos consistoriumban mindjárt negyed napon levette is róla; e feloldozást mindazáltal Ferdinánd s a császár iránti

¹⁾ Gévy: 1, 4, 74. 89. 95.

²⁾ Buchholtz IV, 543. és Urkundenbuch 47.

tekintetből nyilván kihirdetni nem akarta¹⁾). De még türethetlenebb lett reá nézve a kormányzóvá kinevezett Gritti fel-fuvalkodott kevélysége, ki nem csak főbb párthíveit, hanem őt magát is több ízben megsértette gőgös, a pártfogót játszó magát viselete által. Sőt nem ok nélkül tarthatott még attól is, hogy a hatalom- és kincsszomjas ember, bizván a török kegyében, végre még az ország birtokára is kiterjeszti féktelen vágyait. Szabadúlni pedig tőle mindaddig semmi reménye sem lehetett, míg a török segélyére szorul. Végre pedig még az is hatalmas ösztönül szolgált Jánosnak a béke becsületes megkötésére, hogy Zsigmond király hajlandónak mutatkozott, Isabella leányát neki nőül adni, mihelyt egy, Ferdinánddal kötendő béke őt az ország birtokában biztosítja. E viszonyok valának főbb okai annak, hogy az 1531-iki s a következő év egy részét annyi követjárás, értekezlet - békekísérlet tölté be mind maguk a fejedelmek, mind külön alattvalóik részéről.

Mi az alattvalók kísérleteit illeti: ezek még a fegyverszünet megkötése előtt tették ennek létesítése végett az első lépéseket. Az ország rendei, már nagyon megunták a végtelen zavart, és szomorú kebellet néztek az ország végromlásának elébe, ha azon valamely módon mennél előbb nem segítenek. Sükeres gyógyszer már egyik királytól sem várának, látván, hogy egyik a magyarok iránt bizodalmatlan, idejét künn, más ügyekkel tölti, és sem az ország még fenmaradt erejét egyesíteni, sem annak ügyeit a gyöngé, tekintélytelen kormánytanács által nem képes jobb karba állítani; a másik pedig az országot a török fenhatósága alá vetette, a segélyül behívott török hadak martalékjává tette, s erélytelenségében legújabbán a fondor, önző, kevély és zsarnok Gritti kormányára bízta. Ily szomorú állapotban levén a belügyek, Perényi Péter, Sulyok György pécsi püspök, Török Bálint,

¹⁾ De Dinteville auxerrei püspök s Rómában székelő franciaia követ lev. Montmorencyhez 1532. febr. 17. Charrièrenél e. h. I, 193.

1531.

A babocsai és
bélavári
gyűlés.

Báthory György főlovászmester, Pekry Lajos, Lengyel János főtétkfogó-mester, és gersei Pethő Tamás márczius 4-én Babocsára gyűltek tanácskozni, mi módon lehetne a veszélyben forgó hazát valahára megmenteni? — s e végett márcz. 19-kére Bélavárra még számosabb urat s nemest hívtak egybe ¹⁾).

Megjelentek mind a két király pártjáról mintegy ötvenen: az elébbieken kívül még Batthyány Ferencz horvát s tótországi bán, Széchy István, Bánfi Antal, Batthyány Orbán, Pekry Miklós, Kápolnay Ferencz, stb. személyesen; Erdődy Simon és Péter, Zsófia, maszovi hercegné, a nem rég meghalt Báthory István nádor özvegye, Perényi Imre nádor özvegye, Kanizsay Dorottya stb. követek által. A közvélemény oda nyilatkozott, hogy ha Ferdinánd a törököt az országban egy hatalmas sereggel megelőzi, mindnyájan hozzácsatlakozandnak; különben a töröknek hódolnak ²⁾). De a nyilvános tanácskozmányon kívül, szűkebb körben titkos értekezletek is folytak itt, melyeknek Perényi Péter adta meg irányát. Péter úr, mióta Szulejmán fogságából megszabadult, az ellenkirályok közt semleges állást foglalt el, s látván ezeknek erélytelenségét s népszerűtlenségét, mindinkább azon kezdé törni fejét, miként lehetne mind a két királyt mellőzve azok pártjait maga körül egyesíteni s magát a török fenhatósága alatt az ország főkapitányává választatni ³⁾). A Porta kegye által, úgy gondolá, a főkapitányság könnyen királlyá is kinőhetné magát. Ibrahim nagyvezirhez e czélzattól nem rég nagy becsű ajándékot küldött, azt izenvén neki a főrendek nevében, hogy ezek

¹⁾ Kovachich: Suppl. ad Vest. Comit. III, 135.

²⁾ Ferd. lev. a császárhoz márcz. 27-ről. Hatvani Brüss. magy. Okmánytár I, 85.

³⁾ Hatvani: Brüss. Okmánytár I, 113. Orator P. Perényi . . . donavit Ibrahim bassae lapidem pretiosum magni valoris . . . Dicebat ipsum Petrum petere a turco, ut sine ulla subiectione Johannis Scepus. esset immediate subiectus ipsi turco.

készek magukat közvetlen a szultán alá vetni egy főkapitány alatt ¹⁾. Itthon az ügyek állása szerint, a többséget egy ily főkapitány választásában, könnyen egyesíthetni hitte maga körül. Tudván, hogy Ferdinándnak nincs módjában jelentékenyebb sereget hozni az országba, egészen tervébe illett a közvéleménynek fentebb említett nyilatkozatát végzéssé tétetnie; s mivel a Portára küldött követe még nem tért meg, s különben is óhajtásának sikerítésére népesebb gyűlést láta szükségesnek: oly határozatot alkottatott a gyűlés tagjaival, hogy a jövő Mennybemenetel ünnepére az ország valamennyi rendei hívassanak egybe a Veszprém városában tartandó közönséges országgyűlésre. „Valamint egyesség, összetartás szerezte s tartotta fenn eddigelé e hazát: úgy ezután is csak hasonló egyesség, összetartás és kölesönös szeretet képes azt megóvni a veszélytől“; — így szól a határozat nyomán készült körlevél, — jöjenek tehát, vagy küldjék megbizottaikat a veszprémi gyűlésbe, hol „félretéve minden gyűlöletet, viszályt és pártoskodást . . . egyedül az Istent s a köztársaság nyugalmaát hordva szem előtt . . . teljes szabadsággal csak arról fognak tanácskozni, mi a kölesönös egyetértés, a magyar nemzet egyessége, a haza védelme s a hit fentartása érdekében szükségesnek fog tekintetni“ ²⁾.

Az első tudósításokat, melyek e gyűlésről hozzá érkezének, oly kedvezőknek tartá magára nézve Ferdinánd, hogy a veszprémi gyűlés megtartásában nemesak megegyezett, hanem a császárt is megkérte, küldene oda a maga nevében egy alkalmas személyt, minőnek ő például Scepper Cornél császári titkárt tartaná ³⁾. A császár nem is késett teljesíteni öcsésének e kívánatát; csak arra inté őt, utasítsa Sceppert oly módon, nehogy ezen eljárása még nagyobb akadályt hozzon a vajdávali békeügybe ⁴⁾. De nemsokára értesüle

¹⁾ Hammer: II, 86. Sperfogel Wagnernél: Scepus. II, 162.

²⁾ Kovachich: Suppl. ad Vestig. Com. e. h. 137.

³⁾ Hatvani: Brüß. Okm. I, 89.

⁴⁾ U. o. 91.

1531.

Ferdinánd a gyűlés irányáról s titkos terveiről, és pártfeleit annak meglátogatásától eltiltotta ¹⁾. Hasonló tilalmat bo-csáta ki János is, ki, úgylátszik már Konstantinápolyból is tudósított Perényi terveiről: „a dietán — írta Frangepán Ferencz Brodariesnak, — egy főkapitányt akarnának választani mind a két király ellen“ ²⁾.

Midőn azonban a veszprémi gyűlést mind Ferdinánd, mind János eltiltotta, a maga módja szerint mindegyik megakart felelni a közkívánatnak, hogy a közbajok orvoslata végett tanácskozások tartassanak. János május végére Fehérvárra országgyűlést hirdetett, melyet azonban oly kevesen látogattak meg, hogy minden eredmény nélkül oszlott szét ³⁾; maga János sem volt jelen: ő az egész évet Erdélyben tölté. Ferdinánd pedig magához hívatá tanácsosait, hogy véleményeiket a teendőkről meghallgassa. Ama kérdésére: kell-e országgyűlést egybehívni s a béke meghosszabbításáról gondoskodni? az lőn a válasz, hogy az országgyűlés több tekintetből szükséges ugyan; de ha a királynak reménye nincs, annyi külsősegelmet egyesíthetni, hogy avval az országot megmenthesse, maga az országgyűlés mitsem segít, s multhatatlanul ügyekezni kell a békét meghosszabbítani ⁴⁾. S utóbb, nov. elején, Ferdinánd eziránt a császár jóváhagyását is megértvén, csakugyan el is küldé e végett Nogarola Lénárt grófot és Lamberg Jánost Konstantinápolyba, oly értelmű utasítást adván nekik, hogy, ha Szulejmánt még adó ígéretével sem bírhatnák reá, miszerint az országot egészen neki engedje át, jelentenék ki, hogy ő, Ferdinánd, kész ugyan ideiglen lemondani az ország birtokáról, ha János neki illő kárptólást ad, sőt, legrosszabb esetben, még ezt is elengedi; de csak oly feltétel alatt, hogy János ne házasod-

Nogarola
követsége a
szultánhoz.

¹⁾ Kovachich: Vest. Com. 648. Suppl. III, 141.

²⁾ Epist. Proc. I, 377.

³⁾ Buchholtz: IV, 546.

⁴⁾ Buchholtz I V, 93. 547. Hatvani: Brüсс. Okmánytár: I, 131.

jék, halála után pedig az ország örökösen reá, Ferdinándra szálljon ¹⁾).

Az ország birtokát illető egyességről maguk az ellenkirályok közt, ezek mindketteje külön terven működött. Minthogy János előbb egy ízben kijelentette, hogy kész ügyét a császár s a birodalmi rendek békebirósága alá bocsátani: Ferdinánd őt most szaván fogta, kívánván, küldjenek mind a ketten teljes hatalmú biztosokat a Passauba jövendő császárhoz s annak elnöklete alatt döntessék el az ország birtoklásának kérdése ²⁾). János e kísérlettől nem mutatkozott ugyan idegennek, s útlevelet is kért küldendő követei számára; de inkább óhajtá a lengyel király közbenjárását, ki viszont oda munkálkodott, hogy 1532 elején Krakóban tartassék egy fényes összejövetel, melyen a békeügy az ő elnöklete alatt a pápa, a császár, a franczia és angol királyok s a német birodalmi rendek követei előtt tárgyalassék az ellenkirályok biztosai által. Zsigmond, ki a maga leányát örömet nőül adta volna Jánosnak, mint elismert magyar királynak, e gyűlés létrejöttét oly buzgón óhajtá, hogy annak minden költségeit fedezni ígérkezett. A császárnak és Ferdinándnak megegyeztet eziránt kieszközleni, s az említett többi fejedelmeket is reávenni, hogy Krakóba követeket küldjenek, Laszkó Jeromos lön megbízva. Ő, nov. elején, mindenekelőtt Ferdinándot kereste fel, ki ekkoron Innsbruckban időzött. De Ferdinándnak semmi bizalma sem volt a krakói gyűlésben, s okul adván, hogy miután a közbenjárásra a császár van megkérve, s ezt ő el is fogadta, Jánosnak pedig az útlevelet a Passauba küldendő követei számára már el küldötte, a dolgon változtatni nem lehet többé. Hasztalan ügyekezett Laszkó meggyőzni Ferdinándot, hogy a békekísérletet már azért is nagyobb sikerrel lehetne megtartani Krakóban, mivel azt a török sem ellenzi, hogy a béke

¹⁾ Gévay: I, 5 füz. elején. Hatvani: Brüss. Okm. I, 92. 144.

²⁾ U. o. 68. Hatvani e. h. 123. 127. 146.

1531.

a lengyel király közbenjárása által tárgyalassék: a király sem a császárhoz, sem a többi fejedelmekhez nem bocsátá Laszkót, s ez november vége felé kénytelen volt hazatérni¹⁾. Útközben mindazáltal Augsburgból, Corsini Endrét, egy fiórenczi nemest, ki néhány hónappal elébb lépett csak János szolgálatába, s titoknokul adatott Laszkó mellé, Franciaországba küldé Ferencz királyhoz, János azon levelével, melyet, ha Ferdniándtól nem gátoltatik, maga vala átadandó a francia királynak. „A rómaiak királya nem akarja, hogy én magamat az ügybe ártsam; de én sem akarom s nem is tehetem azt, hanemha megkéretném“ — lón Ferencz király válasza²⁾.

János boszúsággal hallá a történeteket; s minthogy már a krakói congressus meghiúsult, azt kívánta, hogy a lengyel király legalább a császár előtt tartandó béketárgyalásban vegyen részt, a nélkül maga sem fogván követeit Passauba elküldeni. A császár erről értesülvén, végre megegyezett János kívánatában, s a lengyel királyt is felkéré, küldene Passauba követeket. Mivel azonban Zsigmond e felszólítást későn vette, a passai értekezlet végkép elmaradt³⁾.

A zákányi
gyűlés.

E közben a buzgóbb hazafiak, látván, hogy az ellenkirályoktól már nem várhatni az egyesség s a béke megalapítását; az pedig nem volt előttök titok, hogy a török a fegyverszünet letelte után újabb hadjáratot készül intézni Ferdinánd ellen: hogy ennek nyomoraitól az országot valamely módon megóvják, ismét maguk, de most, úgylátszik, önzetlenebb egyéniségek vették kezökbe az egyezkedés ügyét. November 1-én (1531) Zákányban mind a két pártról többen összejöttek, s úgylátszik, Nádasdy Tamás vezérlete

¹⁾ Hatvani: Brüсс. Okmánytár I, 97. 106. 109. 123. 125.

²⁾ A később elfogott Corsini vallomása u. o. 255.

³⁾ Hatvani e. h. 154. Ld. erről bővebben, valamint Jánosnak a birodalmi gyűlésen tett lépéseiről u. o. 159. Bethlen: Hist. Trans. Lib. II, 190.

alatt ¹⁾, oly végzést alkottak, „hogy újév napján egy közön-
 séges országgyűlést tartsanak Kenesén, a Balaton mellett,
 melyre valamennyi főpapot, urat, és nemest meghívjanak
 tanácskozni, miként tarthassák fenn az országot, önmagukat
 s családjaikat; e tárgyban végezniök is kellend, a nélkül,
 hogy akár Ferdinándot akár Jánost tekintetbe vennék“.
 Hogy ugyanis e kenesei gyűlés az ország sorsára nézve vég-
 határozatot annál könnyebben alkothasson, a tanácskozás
 eredménye abban központosúlt, hogy a nemzet ezentúl csak
 egyet s pedig azt ismerje el királyául, ki az országot képes
 leend sikeresen védelmezni, s jelen nyomorúságos aléltságá-
 ból kiragadni. Végeztetett ennél fogva, küldessenek követek
 mind a két királyhoz, kik a rendek e határozatát nekik
 tudtul adják. A Ferdinándhoz menendők, kérdeznék meg őt:
 bízik-e magában, hogy az országot mind János, mind a
 török ellen megvédheti? Válaszúl azonban nem az annyi-
 szor ismételt szép szavakat és soha sem teljesített ígéreteket
 várják, hanem tettet, valóságot. Jánostól pedig tudnák meg
 a követek; van-e ereje az országot, de a barátként is vesze-
 delmes török segélye nélkül, eléggé védelmezni, s őket biz-
 tosítani, hogy a török az országot ezentúl nem háborgatja,
 a végvárat pedig Nándorfehérvár kivételével visszaadja?
 Különbben készebbek magukat egyenesen a török alá vetniök,
 mi, ha a két király viszátkodása ezután is tart, úgyis elma-
 radhatatlanúl be fog következni ²⁾).

¹⁾ „Esta platica sale de Juan de Scepusio, y por muchas rrazo-
 nes lo sospecho y creo assi, porque el principal della es uno de sus yn-
 timos y fieles“. Hogy e főszemély Nádasdy volt, Thurzó világosan meg-
 írta Ferdinándnak: „A fő szereplő, u. m. Nádasdy Tamás; postaként
 futkos ez ügyben egyik úrtól a másikhoz“. De Nádasdy korántsem volt
 megbízva Jánostól.

²⁾ Ferdinánd lev. a császárhoz, egy Magyarországból érkezett
 levél mellékletével. Hatvani: Brüss. Okm. I, 116. 118. kövv. Említésre
 méltó, hogy volt e gyűlésen egy kis párt, mely egyenesen Grittit javasla
 a trónra emelni, mint a ki a török kegye által az országot legjobban
 megvédheti, a végházakat visszanyerheti, s a két király közt megosz-

1532.

A kenesei
gyűlés.

Mentek-e valóban követek az ellenkirályokhoz, nem tudjuk. De ők e nélkül is nemsokára értesültek hívcik által a végzésekről. Ferdinánd, hallván azt is, miképen a jelen voltak egymásnak esküvel fogadták, hogy történjék bármi, a kenesei gyűlésre mindenesetre elmennek, nem hitte azt, mint előbb a veszprémit tilalom által meggátolhatni; annak tehát magára nézve kedvező irányt ügyekezett adni. E végett meghagyta a városoknak, hogy, ha Kenesére maguk is küldenek követeket, ne mulasztják el azok által az ő érdekeit támogattatni ¹⁾. Megkérte a császárt és a pápát is, küldenének oda maguk nevében szintén alkalmas, a latin nyelvet jól értő követeket. A pápa Pimpinella Antal választott eszi püspököt s házi praelatusát nevezte ki követül; ki azonban későn érkezvén, Pozsonyból visszatért. A császár rothenfelsi Montfort Farkas grófot ereszté Ferdinándhoz, hogy utasítással ettől is ellátva jelenjen meg Kenesén ²⁾.

Az 1532-dik év első napja feltűnt. A Ferdinándpártiak közül számosan gyűltek össze Kenesén; jelen volt gróf Montfort is; de a főbb személyek, kivált János király részéről, hiányzottak ³⁾, s hiányzott maga Nádasdy Tamás is, a zákányi gyűlés lelke, s az egész mozgalom vezére; János-öt a megjelenéstől kegyvesztés alatt tiltotta el ⁴⁾. A fejeiktől megfosztott rendek nem tudtak egyebet végezni; mint hogy a zákányi gyűlés végzését megerősítették, s azt ismételvén márczius 12-kére Berenhidára egy újabb gyűlést hirdettek ki, melyre mindenki köteles legyen megjelenni ⁵⁾. A császári követnek e körülmények közt nem lett tüskés eljárása:

lott, s ezek miatt egymást gyűlölő pártokat legjobban egyesítheti. U. o. 122. Bizonyára, ezek már mélyen súlyedtek; keblökből kivesszettek kellett lenni minden nemzeti érzetnek!

¹⁾ Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 145.

²⁾ Hatvani: Brüсс. Okm. I, 127. 147.

³⁾ U. o. 151.

⁴⁾ Kovachich c. h. 144.

⁵⁾ Gévay: I, 5, 69. Buchholtz IV, 552. Kovachich. 146.

a ferdinándiak, kik vele a pécsi prépost által léptek érintkezésbe, a követküldést a császár részéről igen kedvesen fogadták; s vele a határozatot közölvén, kérték általa a császárt, küldene Berenhidára is követet. De e gyűlést már Ferdinánd sem pártolá többé, bár, ha azt meggátolni nem lehetne, maga is szükségesnek látá, hogy arra is menjen császári és pápai követ¹⁾. Egyik királynak sem levén kedve a maga ügyét a gyűlés bizonytalan kimenetelére bízni, azt mind a ketten letiltották, igérvén, hogy az ország bajainak orvoslataira maguk is fognak hirdetni országgyűlést. Ki is hirdették azt mind a ketten, Ferdinánd Esztergomba, János Pestre. A berenhidai gyűlés ekként elmaradt; de Pestre s Esztergomba is nagyon csekély számmal jelent meg a nemesség, melynek semmi bizodalma sem volt az ilyféle pártgyűlés eredményében²⁾.

E közben a diplomacia is folyton működésben volt, hogy valamikép egyességet szerezzen az ellenkirályok közt, mielőtt a fegyverszünet letelik, melyben Szulejmán csak azért egyezett meg, hogy Ferdinándnak időt engedjen, Jánosnak az országot békés úton átadni. Erre ugyan a mondottak után már egyáltalában semmi kilátása sem lehetett Jánosnak: de aziránt még nem veszté el minden reményét, hogy ellenfelét valamely tisztességes szerződésre bírja. A fő nehézség egyelőre abban feküdt, hogy, miként láttuk, Ferdinánd Passauban a császár, — János pedig Krakóban a lengyel király közbenjárása mellett kívánt alkudozni. E nehézség kiegyenlítésében Laszkó, mint alább elmondandjuk, folyton működött a birodalomban; János maga pedig a pápánál tett kísérletet, mi végett Veráncsics Antal budai prépostot 1532 elején küldötte Rómába. A követ a tényállást előadván, kérte ő szentségét, hogy mint a kereszténység feje, atyja s főpásztora, lépjen közbe a maga tekintélyével Károly

Veráncsics
követsége
Rómában.

¹⁾ Hatvani: e. h.

²⁾ Gévay: I, 5, 69. 77. köv. Kovachich: Vest. Com. 651.

1532.

császárnál s Ferdinándnál, úgy a többi német fejedelmeknél is, hogy ezek, tekintetbe vévén a kereszténység meggyöngült, megszakadozott állapotát, fogadják el a János király által nekik annyiszor ajánlott, most pedig szintén elejökbe vitt békét. Ha most is megátalkodnak, ám neki ne tulajdoníttassék, ha aztán őket s a kereszténységet baj éri; János király annyi béketörekvések után Isten és ember előtt kimentve leszen, ha azontúl a maga és országa igazságos védelmére mindent elkövetend. Mondjon tehát a békeügyben maga ő szentsége ítéletet: János király kész azt egészen az ő elhatározása alá bocsátani.

Veráncsics törekvéseit De Dinteville püspök, francia követ is támogatá. De a pápa azt válaszolá a püspöknek, hogy ez oly játék lévén, melybe Ferdinánd beereszkedni nem akar: a két fél megegyezte nélkül tehát abban ő sem biráskodhatik ¹⁾. Veráncsicsot pedig febr. 22-én oly üzenettel ereszté vissza, hogy miután a császár a közbenjárásra már fölkéretett; az alkudozás azonban e közbenjárás mellett még meg sem kísértetett: János király küldje el meghatalmazottait a császárhoz Regensburgba; a süker biztosítása végett ő szentsége is küldend oda követet. S ha a békeügy ott sem sikerül: ő szentsége kész akkoron elfogadni a békebiróságot, föltéve azonban, hogy az ügy mind a két fél által hozassék elébe ²⁾.

Szerencsésebb volt Laszkó működése Németországban. Ő részint levelei, részint személyes ügyekezetei által a birodalmi rendeknél — kikhez Minkwitz Miklós által maga János is küldött levelet, oda vitte az ügyet, hogy a császár végre megegyezett a lengyel király közbenjárásában ³⁾. De

¹⁾ Charrière e. h. I, 193.

²⁾ Veráncsics levele a francia udvarnál levő Corsini Endréhez 1532. febr. 20-ról. Párisi levéltár. Ld. Hatvani: Történ. Zsebkönyv. 34. kövv.

³⁾ A birodalmi rendek levele a császárhoz. Hatvani: Brüsseli Okmánytár I, 159.

erre nem volt többé idő: Szulejmán már útban vala Magyarország felé. Laszkó most azon volt, hogy Ferdinándnak a birodalom általi megsegíttetését gátolja, s azt ügyekezett elhíttetni, hogy a török nem jó, vagy legalább, hogy még rábírható volna felhagyni a hadjáratral, ha a birodalom nyugton marad. De a császárnak biztos hírei voltak, hogy a török ápril 25-én már kiindult Konstantinápolyból; miért is reá vette a rendeket, hogy Bécs védelmére 30 ezernyi hadat ajánljanak, a maga részéről is ugyanannyit igérvén odaküldeni ¹⁾). Laszkó ezután Franciaországba ment, a korábbi szövetség értelmében is pénzsegélyt eszközölni ura számára Ferencz királytól. Száz ezer aranyat kívánt; de csak húsz ezer adatott meg, melyből öt ezer neki azonnal kézbesített; a többit később vala Ferencz Krakóba küldendő ³⁾).

III.

A magyar helytartótanács, mely Ferdinánd nevében igazgató az országnak általa bírt részeit, értesülvén, hogy a birodalom a török ellen segélyhadat ajánlott, s annak vezérévé Frigyes pfaltzgróf választott, máj. 23-kán kelt levelében sietett őt tudósítani, hogy a török hadjáratára már megindult, Grittit egy török-oláh haddal előre küldötte s ez Szebent vívja; hogy továbbá János Lippán hadakat gyűjt, az ellenségeskedést a fegyverszünet letelte után több helyt megkezdette, s különösen Visegrádot vívatja ³⁾).

A török, mint említők, már ápril 25-kén kiindult Konstantinápolyból. Ferdinánd követei gróf Nogarola és Lambert, — kiknek utasítása akként szólott, hogy a békeért nemcsak az évi adót, hanem azt is megígérhetik Szulejmánnak, hogy Ferdinánd még Esztergomot, Visegrádot, sőt az ország nyugati várain kívül annak többi részeit is hajlandó

Szulejmán
harmadik
hadjárata.

¹⁾ Brüsseli Okmánytár. U. o. 163. 166. 168.

²⁾ U. o. 263. köv. Gévy: I, 5, 78.

³⁾ U. o. I, 156. 157.

1532.

átengedni Jánosnak, s csak az öröködést tartja fenn magának ellenfele halála után ¹⁾, — mivel elébb menlevelet nem kaphattak, csak junius közepén, Szofia táján juthattak Szulejmán elébe. Bár a követek előadása, melyből láthatá, hogy Ferdinánd már nemcsak a fenyegetőzéssel felhagyott, sőt magát a legmélyebben megalázta, gőgjét, kevélységét teljesen kielégíthető: ő mindazáltal már hallani sem akart a békéről. Ő most nem is annyira Ferdinánddal, kit magához kicsinyelve csak Károly helytartójának s Bécs parancsnokának nevezett, mint magával Károlylyal, a francziák és Róma meggyőzőjével, kívánt megmérkőzni. Julius közepén Eszéken táborozott rettentő seregével. Onnan bocsátá el Ferdinánd követeit. A levélben, melyet nekik urok számára átadott, mondja egyebek közt: „Tudd meg, hogy nem ellened, hanem a spanyol király ellen indulok. Reménylem, Németország határain mint bátor férfiú fogadand; mert nem illenék, hogy tartományait odahagyva, megszökjék. . . . Ő már rég hirdeti, hogy ellenem akar kelni. Ám itt vagyok, seregeim élén; ha bátor férfiú, várjon be, s aztán történjék, a mit Isten határozott. Ha bevárni nem mer, küldjön adót“ . . . ²⁾).

János király Szulejmán közeledtéről az előre küldött s Budán nagy pompával fogadott Gritti által értesülvén, már junius közepén meghagyá híveinek, hogy e hónap 24-kére mulhatatlanul Pestre gyűljenek, vele együtt a szultán elejébe menendők ³⁾. De, úgylátszik, a tisztelgéstől felmenté őt Szulejmán, s helyette csak Gritti, ki most az ország főkapitányává is neveztetett, ment le Julius 17-kén Szulejmán eszéki táborába ⁴⁾. Aligha nem egyenesen az ő befolyásának tulajdonítható, hogy Perényi Péter, midőn Ibrahim vezért a táborban meglátogatná, elfogatott, és szabadságáért kény-

¹⁾ Gévay : I, 5-dik füzet elején.

²⁾ U. o. 87.

³⁾ Epist. Proc. II, 15. Fr. della Valle. M. Történ. Tár III, 21.

köv.

⁴⁾ U. o. 18. Történ. Tár. e. h. 27. köv.

telen lón kiskorú fiát túszul adni, ki aztán törökké neveltetett.¹⁾ Észékről Szulejmán, miután útközben Siklós, Egerszeg, Baboosa, Bélavár, Körmend, Ikervár, Szombathely s több más apró vár hatalmába esett, egyenesen Bécs felé tartott, nem kételkedvén, hogy e szép város, miként azt Ibrahim nevezte, ez úttal meg fog hódolni, s a hatalmas padisah most bebizonyítja, hogy „mint egy Isten az égben, úgy császár is csak egy van a földön“.

De másként volt megírva a végzet könyvében. Szulejmán ezúttal Bécsset nem is látta: egy csekély erőd, a tekintélytelen Kőszeg, de melynek a hős Jurisich Miklós volt a kapitánya, megállította őt diadalmenetében, mely alatt már 17 vár és város kulcsait látta lábainál. Jurisich épen Ferdinánd táborába készült 28 huszárral és 10 nehéz lovassal, midőn Ibrahim vezér az előhaddal a várost megközelítette. A vidékről számos ezer nő, gyermek s öreg lévén a városban, kik ott menedéket kerestek, a vitéz férfiú őket nem akará elhagyni. „Én e gyöngye várost védeni merészelttem a hatalmas ellenség ellen, — úgy mond egy, még a megszállás alatt kelt lévelében, — nem mintha azt megvédehetni hittem volna, hanem hogy az ellenséget egyideig feltartóztatván, időt szerezzek a keresztény fejedelmeknek, a török elébe jöniök s annak ellentállniok; ezért tettem ki magamat a legnyilvánosabb életveszélynek“. És e hősiesség elhatározás még is megmentette a gyöngye várost, melyet csak a menedéket keresett parasztekkel védett; kik közül eleitől fogva csak 700-nak volt fegyvere. Aug. 5-kén²⁾ szállá meg azt Ibrahim nagyvezér; 12-én pedig a szultán is megérkezett egész rémítő hadával. Három napi ágyúzás után a város minden külső

Kőszeg
ostroma.

¹⁾ Hammer II, 87. Istvánfy Lib. XI, 177.

²⁾ A megszállás napjáról nem hagy kétséget Jurisichnak második tudósítása, augusztus 30-ról. Ebben kétszer is világosan írja, hogy huszonöt napig küzdött a törökkel, 25 napig tartóztatta fel azt. Aug. 5-kére teszi a megszállás kezdetét annak egy régi leírása is. Hammer: II, 88. ³⁾ alatt.

1532.

erődítései az ellenség kezében voltak; s ez négy oldalról egyszerre hágsók segélyével ügyekezett berohanni a városba; de visszaveretett. Több hasonló sikertelen ostrom után, melyek előtt a város árcai rózsével töltettek be, külön 13 helyen tűzagnak ásattak, ezek közül több ellenásások által megghiúsított; egy mindazáltal 16 rőfnyi rést tört a falon. Az ott megkisértett roham alatt Jurisich legjobb emberei elhullottak; de az ellenség még is visszaveretett. Utóbb két, a város falainak magasságát meghaladó farakást, vagy, mint Jurisich nevezi, fahegyet alkottak, melyekről a városbelieket szakadatlan lődözték. Majd két más rést is nyitottak a szünetlen bömbölő ágyúk; s újabb és újabb rohamok intéztettek, melyek alatt az ostromlónak már zászlókat is sikerült a falakra tűzniök; az aug. 22-kei roham közben egyideig négy török zászló lobogott a falakon; de végre mindannyiszor visszaűzetett az ellenség, levétettek a lobogók. E napon alkalma lett a hős kapitánynak levelet intézni Ferdinánd királyhoz. „Hétszáz fegyveres parasztnak, írta, fele már elhullott; 300 forinton szerzett poromból még csak egy mázsa maradt fenn. Csak az Isten irgalma tart fenn bennünket“¹⁾.

Kevéssel e levél elküldése után török hírnökök jelentek meg a résnél, Jurisichsal szólni kívánók. Újabban föl-kérték a várost. „Míg élek, nem adom meg,“ — volt a válasz. Fél óra múlva a hírnökök visszajöttek, s mondák, hogy a szultán dühös, de Ibrahim segíteni kíván Jurisich ügyén, ha ő megfogadja, hogy vagy évi adót fizet, vagy most egyszerre 2000 frtot tesz le a város váltságául. „A város nem az enyém, válaszolá Jurisich; adót tehát érte nem fizethetek; 2000 aranyom pedig nincs“. Háromszor szólíták fel őt, gondolná meg jól a dolgot; háromszor kérdezők, nem akar-e más választ adni? Egy óra múlva a tárogatók riadása új

¹⁾ Jurisich lev. Ferdinándhoz aug. 28-ról. Praynál: Epist. Proc. II, 22.

ostromra tüzelte a török hadat. Ibrahim a jancsároknak jutalmat ígért, ha a várost megveszik; s ezek dühösen rohantak két felől a résekre, s a várbelieket onnan elűzván, nyolcz lobogót tűztek a falakra. A felényire olvadt őrség újra hatvan embert vesztvén, megsebesült vezérével egy védfal mögé vonúlt, mely a résen belől hamarjában hányatott fel, elszántan, ott állani meg a végső harcztot. A vének, asszonyok s a gyermekek, szóval a város összes lakossága a téren gyült össze, halálos félelem közt várva a roham kimenetét. És midőn az őrséget a résekről visszavonúlni láták, egethasító jajkiáltásban tört ki kétségbeesésök. És ímé! az ostromlókat hirtelen egy megfejthetetlen ijedség lepé meg: hátrálni kezdének, majd rendetlen futásnak erednek az őrségnek e pillanatban intézett rohanása előtt, kettőt még a falra tűzött zászlók közül is a várbelieknek hagyván martalékul. A város meg lőn mentve. A törökök azt mondák, egy mennyei jelenésű lovag lángszablyával üzé le őket a falakról; a várbeliek sz. Mártonnak, az elfoglalt Szombathely bosszúló védszentének tulajdonították a győzedelmet. Pár órával később négy török hírnök jelent meg a résnél, Ibrahim nevében kérvén Jurisichot, jőne át táborába s alázná meg előtte magát; ha szót fogad, a város többé nem fog háborgattatni; Ibrahim kegyelmet nyert számára a szultánnál. „Porom már végkép elfogyott, — így tudósítá a hős aug. 30-kán Ferdinánd királyt¹⁾, — kik körülöttem még életben maradtak, bátorságukat a további védelemre végkép elvesztették; csak egy óráig is lehetetlen volt volna még a harcztot kiállanunk“. Ő tehát menvédet s e fölött két túszt nyervén, a táborba kísérteté magát. Ibrahim az érkező előtt felállá, kezét nyujtá s őt aztán maga mellé ültetvén, barátságosan kérdezé, meggyógyúlt-e már régi betegségéből, melyben konstantinápolyi követjárása alatt szenvedett? Veszélyes-e most nyert sebe?

¹⁾ Jurisich lev. Ferdinándhoz aug. 30-ról. Hatvani: Brüss. Okm. I, 169.

1532.

Miért nem alázza meg magát, vagy nem írt előbb, mint szomszédjai, például Batthyány Péter? Remél-e megsegéllést? S válaszai után jelenté, hogy a szultán neki megkegyelmezett, s a várost és várat neki adományozza. Jurisich erre felállta, s hálája jeléül a nagyvezír öltönyét megcsókolá. „Jőjj most velem a nagyúrhoz, kézsókra“, mondá a basa. Jurisich azonban, ki az ember hiúságát jól ismerte, válaszolá: „Ismerem hatalmat s hiteledet a nagyúrnál; a mit te igersz, ő is megtartja. Sebeim miatt gyöngé vagyok: engedd visszatérnem“. Ibrahim a meglegedés kegyes mosolyával fogadta szavait, s teljesíté azon kérelmét is, hogy örököt rendeljen a résekhez, nehogy a kíváncsiak azokhoz közeledjenek; s azon ígérettel, hogy a tábor nyomban elvonúl, őt hazabocsátá. A jancsárok basája, hazamentében kéré őt, engedné neki magának megtekinteni a belső várat. „Nem lehet, válaszolá a körmönfont kapitány: ott dühös németek és spanyolok vannak, kik előtt nem lennél bátorságban, s az én hatalmam nem is terjed a belső várra“. Örömeben Jurisich a mi kevés ezüst edénye volt, ajándékkul küldé Ibrahimnak, s kérelmére, szívesen megígéré neki, hogy gondja lesz a betegekre, kik a tábortól netalán elmaradnának. A rések őrizetére rendelt örök vérszínű lobogót tűztek a romra, melyen fehér betűkkel e felírás állott: „Csak egy az isten és Mohammed az ő profétája“. Ibrahim ezáltal a maga hiúságát kielégítve, Szulejmán a maga hírnevét megmentve látta a sereg előtt, s azt három héti megszállás után aug. 31-én a város alól elvezették ¹⁾. E napon bocsátá el Szulejmán Nogarola és Lamberg követeket is, kik újabban hozzá küldettek. A levél, melyet nekik átadatott, tartományai elpusztításával fenyegeté Ferdinándot, ha neki harezot nem ad.

Míg Kőszeg a törököt 25 napig feltartóztatta, Ferdinánd saját tartományaiból, a birodalmi segélyből s a császár

¹⁾ Istvánfy Lib. XI, 178. Hammer II, 90. Athenaeum 18 43-dik folyam. II, 180.

által küldött olasz és spanyol dandárokból mintegy 90 ezer-nyi szép sereget gyűjtött össze Bécs kapui előtt, kémlelve a törökök mozgalmait s várva még azok Bécsét megtámadják. De Szulejmán ezúttal nem várvívásra, hanem nyílt csatára jött; s ez okból ostromágyúkat sem hozott magával: midőn tehát látná, hogy a keresztény sereg Bécs alól nem mozdul, — az évszak már őszre fordulván, s élelmi szereinek is fogyatékán lévén, Stajerországon keresztül indult le a Dráva felé, dülő hadaival szerte szét pusztítván a tartományt. Ezek közül egy, körülbelől 15 ezernyi csapatot, Frigyes pfaltzgróf és Katzianer, kik Bécs alól a távozó ellenség után küldettek, a hegyek közé szorítottak; s öt—hat ezret belőle leölvén, a többit megfutamították; ezeket aztán Török Bálint, Bánfi Boldizsár és Bakics Pál vették üzöbe; keresztény foglyaikat pedig elszedték ¹⁾. Szulejmán a fősereggel szept. 25-én Varasdánál, okt. 12-kén Nándorfehérvárnál táborozott, hova mintegy 30 ezernyi foglyot vitt magával ²⁾.

Midőn juliusban a török had Eszékről Kőszeg felé indult vala, Gritti Ibrahimmal tartott tanácskozásai után titkos tervekkel tért vissza Budára, melyeknek célja nem volt kisebb, mint hogy Ibrahim s a s után kegye által maga lépjen fel a megbuktatandó János helyébe a magyar trónra, ha Szulejmánnak sikerül a keresztény hadat megverni, Bécsét elfoglalni. Budára érkezvén, a király ott összegyűlt hadainak nagyobb részét a maga zsoldjába fogadta, s általában úgy viselte magát, hogy még a kevésbbé éles szeműek is átláthatták szándokait. „Vigyázzatok magatokra, — úgy mond egykor Szerémy György udvari pap, Pöstényi tanácsosnak, midőn Grittit löfegyverrel, égő kanócczal s egyéb fegyverekkel ellátott 200 katonával látá menni a királyi palotába, — vigyázzatok magatokra, mert egyszer még a királylyal együtt valamennyien ott hagyjátok fejeiteket a

Gritti fondor
latai.

¹⁾ Hatvani: Brüss. Okm. I, 175. 176.

²⁾ Istvánfy Lib. XI, 182. Katona XX, 828. Hammer II, 91.

1532.

tanácsteremben“. „Bizony, György atya, felelé Póstényi, magam sem gondolám vala, hogy énnyre jussunk“¹⁾. Dóczy János, Batthyány Orbán, Laszko Jeromos, Csáky Mihály, Kállay s többen mások, kik már a zákányi gyűlésen mellette szavaztak, ígéretei által elvakítva, nagyravágyásának készsége eszközzeivé alacsonyodtak. Míg terveinek bővebb kifejtésére Szulejmán hadi szerencséje útát törne, tíz ezerre menő hadával Esztergomot kezdé vívni, a Pétervárad alól felúszott török hajóhad által is támogattatva. De a vár spanyol őrsége, mely még jul. közepén ezer labanczczal megsaporítottatott, Lascano Tamás vezérlete alatt Gritti minden erőködéseit megghiúsította; minnek következtében, miután a török sereg a Dráván áthatolt, s igen valószínűnek látszék, hogy Ferdinánd bécsi táborából nagyobb erővel jövend Esztergom megsegéllésére, sőt Katzianer némi haddal e végre meg is indítottatott, Gritti a királyt a vár alatt hagyván, Ibrahimhoz sietett. János Gritti távozta után az ostromot októb. 16-án feloldá s Budára tért vissza seregével²⁾.

Ferdinánd ezenben bizton remélvén Bécs alatt a győzedelmet, bosszúsan vette hírért a török visszavonúltának, s most már azon volt, hogy „a szép, nagy és hatalmas“³⁾ sereget Magyarországra János ellen vezesse. De a birodalmi sereg nem János, hanem csak a török ellen, Németország védelmére szállott táborba; az olasz és spanyol sereget pedig Károly császár Bécsben, hova csak pár nappal elébb érkezett meg, a szept. 25-kén tartott szemle után Olaszországba ve-

¹⁾ Szerémy 312. Gritti terveit ld. Buchholtz: Urk. Band 51.

²⁾ Brodaries lev. Ep. Proc. II, 18. Károly császár és Granvelle-Perrenot lev. Brüss. Okmánytár I, 176. 180. 194. Istvánfy Lib. XI, 175. Meglepő Granvelle levelében egy pont, melyben mondja, hogy „Le Vayvode est malade, et l'on tient qu'il est empoisonné“. Nem Gritti keverte-e már e mérget? Esztergom ostromáról ld. Történ. Tár. III, 30. kövv.

³⁾ A la verité elle (l'armée) est tres belle, grosse e puissante Brüss. Okmányt. I, 175.

zette; a csehek s morvák, miután a veszély elmúlt, hazamentek. „A szép haderő — panaszkodik Ferdinánd — melytől ügyeim teljes győzedelmét vártam, helyrepótolhatlan romlásomra vált. Elszalasztottuk a legjobb alkalmat egész Magyarország visszafoglalására“ ¹⁾). Érezte, hogy most volt volna valahára alkalma, teljesíteni az ígéreteket, melyeket királylyá választatásakor a császár s a birodalom segélye iránt tett; s hogy ennek, bár akarata ellenére történt elmulasztása miatt még nem egy szemrehányást kellend hallania Magyarországból. Bosszúságában a fizetelenségök miatt útközben rablásra vetemedett olaszok közül a stajerek és karantánok által sokakat leöletett, s aztán maga is Inspruckba távozott, még onnan is, de hasztalan sürgetvén a császártól segedelmet János ellen ²⁾).

De bosszúsan sietett Gritti is Esztergom alól Nándorfehérvárra, Ibrahimmal a teendők iránt tanácskozni s általa azt kieszközleni, hogy a sereg egy része az ország szélein maradjon, Ferdinánd ellen fordítottatandó, ha ez bécsi táborából az országot megtámadná. Kérélmé meghallgattatott: a Szerémségben egy erős sereg hagyatott hátra ²⁾); — s úgy látszik, Gritti egyebekre nézve is jó biztatásokkal tért vissza Budára, mert zsarnoki gögjét ott egyaránt érezteté tehetetlen királyával s annak híveivel. Ekkor-e vagy még a nyáron, mikorra János a maga pártfeleit, mint említők, a szultán fogadása végett Pestre összehívta volt, — meghatározni nem tudjuk, a kormányzó Gritti, gyűlésre hívta egybe az ország rendeit. Dóczy Jánossal, kit az iránta hűtlenné lett Nádasdy visszavonulta után a maga helyettesévé nevezett, a gyülekezetbe lépven, előadá, mily veszély környezi mindenfelől az országot. A szultán kegyéről, befolyása következtében a Portánál, biztosíthatja ugyan a rendeket; sőt igéri a

¹⁾ Gévay: II. 1, 51. 53. 54.

²⁾ Hatvani e. h. 179.

³⁾ Scepper Cornel a császárhoz u. o. 193.

1532.

Szerémség visszakapcsoltatását is; de Ferdinánd nem nyugszik. Őt kell pedig mindenekelőtt megfékezni; ő az ország ellensége. Ő, Gritti, miután a kormányt magára vállalta, azt ezután is egyedül a magyar urak által fogja elláttatni; de költség nélkül semmit sem tehet: kívánja tehát, hogy a közjéért adózzanak. A kormányzó szavait a rendeknek Dóczy János tolmácsolá, „ki mint a sátán álla mindenha oldalánál“. A rendek közt azonban nagy ellenzék támadt az eleitől fogva gyűlölt, idegen s gőgös ember ellen; s midőn némelyek mondanák, hogy hiszen a király sem gyermek már, hanem élemedett ember, tehát hozzá forduljanak, Bajonit és Békényit Jánoshoz küldék, megtudni akaratát. A király, bár szintén sajnosan tűrte már a kevély embert, nem mert ellene vétetni. „Jól tudják a rendek, mondá a követeknek, mennyit szolgáltam a hazának, ezeknek tekintetéből négyszer megesküdték nekem, hogy hallgatni fognak szavamra, és nem hallgattak. Színánál, Tokajnál, Budán árulást tapasztaltam, melynek következeit a török nélkül meg is sínylem vala. A törököt ő nyerte meg részünkre; s most ő a kormányzótök, tehát őt hallgassátok“. A rendek hasztalan kértek tanácsot Verbőczytől: ő hallgatott. Az adó, melyet Gritti a nemesektől s az egyháziaktól egyaránt behajtatni kívánt, ezek ingóságainak felét tette. A rendek sóhajtva s bosszúsan távoztak. Az ingerültség egyre nőtt a pénzsóvár idegen ellen. Nádasdy, Frangepán Ferencz, Verbőczy, a János előtt mind kedvesebbé vált Frater György s más befolyásosabb urak, hogy a zsarnokot nyakukról lerázhassák, a Ferdinánddal való kibékülés ügyében mint mindjárt elmondandjuk, buzgóbban kezdének működni. Gritti, hogy az ellenzékét félelem által némítsa el, Arthándy Pált és Balázst az 1533-ki január 10.-kén ¹⁾, midőn a király vadászni volt, Budán a csatornakút

1533.

¹⁾ Szerémy nyilván mondja, hogy a kivégezés Remete sz. Pál napján 1533-ban történt, miután a testvérek egy évnél tovább Haragos István tornyában fogva tartattak. Veráncsics (Magy. Kron. 34. 1.) sze-

mellett lenyakasztatta. A szerencsétlen testvérek, mivel Buda ostroma alatt a ferdinándiakkal árulási terveket koholtak, azok utóbb kitudatván, még 1531-ben fogattak el, Pál beregi főispán Laszkó csele által, Balázs pedig ugyanazon időben Budán, hova a király által idéztetett. A király nagy váltságdíjért szabadon akarta volt bocsítani fogságból Pál urat; de ennek neje, Ferdinánd hatalmában bízva, késett a pénzt megküldeni. S Gritti bennök, kiket, mivel kormányzóvá kineveztetését hevesen ellenzették, halálosan gyűlölt, retentő példát akart most felállítani az ellenzék elnémítására. De a tekintélyes férfiaknak minden törvényes eljárás nélkül végrehajtott kivégeztetése, még nagyobb ingerültséget szült mind a zsarnok, mind a király ellen, ki őt, bár szintén gyűlölte már, a Portánál való befolyása miatt nem merte korlátozni. Való-e, nem tudjuk, Gritti nemsokára ezután Konstantinápolyban, Ferdinánd követei előtt avval vádolta Nádasdy Tamást, hogy János tanácsa egykor az ő, Gritti, megöletése felett tanakodott, s Nádasdy vállalta volna magára annak végrehajtását. Annyi igaz, hogy Nádasdy viszályban volt Grittivel, s a megyeri értekezlet után került János udvarát. De Jánosnak a többi uraktól nem volt nyugta mindaddig, míg Grittit márcz. vége felé Konstantinápolyba nem küldötte, hol akkoron, hogy Ferdinánd működései megghiúsíttassanak, nagy szükség is volt az ő befolyására ¹⁾.

IV.

János és pártfelei, midőn látják vala, hogy Szulejmán Kösze-
g alól távozva semmi tényleges segedelmet nem nyujt

Újabb béke-
kísérlet.

rint 1531-ben karácson ünnepén vétette volna fejeiket Gritti; de ez akkor nem Budán, hanem Konstantinápolyban volt. Minden körülmény Szerémy időszámításával üt össze. Istvánfy (Lib. XI, 190.) bár egyebet hibásan zavar össze, s hibázik abban is, midőn Athinayt szintén Gritti által öleti meg, az Arthándyak halála idejét helyesen jegyzé fel, egybehangzólag Szerémyvel. 316. l. kövv.

¹⁾ Szerémy 312. 321. Fr. della Valle. Történ. Tár III, 25. 33.

1533.

a megszakadozott ország nyomorúlt állapotának javulására, békéjének, nyugalmanak helyreállítására, minden bizalmokat elvesztették e tekintetben a török pártfogásban, s visszatértek a Ferdinánddal való egyezkedés terveire, egyedül annak sikerültéből remélvén már üdvet a hazára. Frangepán, kalocsai érsek, Brodarics, Nádasdy, Verbőczy és a hűtlenségei miatt Budáról elűzött Athinay Simon helyett nem rég budai tisztartóvá lett Utyeszenics Frater György ¹⁾, kiknek tanácsai legnagyobb nyomatékkal bírtak János előtt, nem szüntek meg őt ösztönözni, fogná fel ismét a békealkudozás megszakasztott fonalát. János annál örömelebb hajlott tanácsaikra, minthogy csak békekötés esetére remélheté nyakáról lerázhatni Grittit, kinek gögje tőle mind többeket elidegeníte, s kitől már királyságát is volt oka féltenie. Mihelyt tehát Gritti, ki nagyravágyó terveinek a zavarok közt könnyebb létesíthetése végett a békét ellenzé, az esztergomi táborból Nándorfehérvárra távozott, a király októb. 15-kén leveleket íratott a császárhoz és Ferdinándhoz, melyekben készségét nyilvánítá a békealkut a császár közbenjárása mellett újra felfogni. A levelek Frangepán érsek által, — nehogy a már szintén gyanús hűségű Laszko, s Gritti emberei tudomására jussanak, nagy titokban íratottak, és ugyan ezen okból a királynak egy morva híve, Szmil Kuna által küldettek Ferdinándhoz, ki ez időben Inspruckba utazott ²⁾. Ugyanazon időben Nádasdy is megbízott, találkoznék Katzianerrel, Ferdinándnak az országba küldött tábornokával, fegyverszünet kieszközlése végett. S hogy János a maga

¹⁾ Symonem Slavum extratruerunt de arce et in loco Rex Maiestas sua . . fratrem Georgium elegerat provisorem Budensis arcis Szerémy 311.

²⁾ Scepper Kornel. lev. a császárhoz. Hatvani: Brüss. Okmányt. I, 193. Laszko ez időben ama kalandos terven működött, hogy a két király mellőztével a lengyel király fia emeltessék az ország trónjára. Szmil Kunáról, mint Jánosnak már 1528-ban hívéről emlékezik Szerémy is 240. l. „Unus egregius virus Cuna de Moravia“.

ó szándékáról eleve is meggyőzze ellenfelét, Esztergom ostromát október 16-kán feloldá, s hadait visszavezette. 1533.

A lépés mind a két oldalról sikeres lön: Ferdinánd Katzianer mellé magyar és német tanácsosai közül többeket kinevezett, kik aztán János biztosával, Frangepánnal, Verböczyvel és Nádasdyval Megyeren a Csalóközben az 1533-ki január 1-től négy hónapig tartandó fegyverszünetet kötöttek, egyebek közt azon föltétel alatt, hogy a két fél biztosai febr. 7-kén Óvárrott uraiktól teljesen felhatalmazva ismét találkozzanak egy állandóbb béke tárgyalása végett ¹⁾. Más részről a császár, János levelét vévén, a maga titkárát, Scepper (ejtsd: Szepper) Kornélt, már novemb. 13-kán megbízá, menne át Ferdinándhoz Inspruckba, hogy ennek bővebb utasítása szerint készítse elő Jánosnak szintott levő követével a békeügy tárgyalását ²⁾. Ferdinánd nem akará, hogy Scepper érintkezésbe ereszkedjék Kunával, mielőtt Katzianer tárgyalásának sikeréről hírt veszen. A lengyel követ azonban, ki e békeügy sürgetése végett szintezen időben járt Inspruckban, s ki János király ügyeibe igen beavatottnak látszék, bizodalmasan közlé Scepperrel, hogy János őszintén kívánja ugyan a békét, de készebb egészen a török szolgaságába vetni magát, mint királyi címéről lemondani; és ha Ferdinánd fegyverei által netalán annyira szoríttatnék, hogy veszélybe jőne, az ország tisztai részeit s Erdélyt elveszteni; azokat inkább a töröknek engedné át, mint Ferdinándnak. Ha azonban Ferdinánd abban megegyezik, hogy királyi címét, s az ország birt részeit a jövőre is megtartsa, ő bizonyosan örömmel nyugton marad, sőt tán arra is reábirható leszén, hogy a bányákat, melyekért most évenkint 20 ezer forint haszonbért kap a Fuggerektől ³⁾, átengedje Ferdi-

¹⁾ Ferd. lev. a császárhoz. Hatvani: Brüss. Okm. I, 183. kövv A fegyverszünet czikkelyeit közli Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 150.

²⁾ A császár utasítása Scepper számára Hatvani c. h. I, 181.

³⁾ Ezeket János Várday érsek közbenjárására 1530-ban adatta

1533.

nándnak ¹⁾. E közleményt aligha nem magának János királynak titkos megbízottából tette a lengyel követ: mint látni fogjuk, végre is e föltételek alatt jött létre a békekötés.

A pozsonyi
békealku.

Miután a fegyverszünet megkötése s az óvári conferentia megtartására vonatkozó végzés Ferdinándnak tudtára adatott, ez Szmil Kunát január 16-kán a lengyel követtel együtt haza ereszté; az óvári tanácskozmányra a maga részéről Katzianer mellé Ditrichstein, Beck, Herberstein s több német tanácsosokon kívül Szalaházy Tamást, Thurzó Eleket és Szaniszlót s Bakics Pált hatalmazta fel a tárgyalásra; a császár pedig, mint közbenjáró, Wese János ²⁾ lundeni érseket és Scepper Kornélt nevezte ki biztosaiul ³⁾. Némi nehézségek kiegyenlítése után, melyeket Ferdinánd utasításai alakja ellen tett ⁴⁾, a biztosok február végén valahára összeültek János megbizottaival, Frangepán és Brodarics főpapokkal és Verbőczy cancellárral, nem Óvárrott, hol dögmirigy uralkodott, hanem Pozsonyban. De alig kezdődtek meg a tanácskozások, midőn márczius elején Záray Jeromosnak január 21-ről Konstantinápolyból kelt levele hirdeté, hogy a béke s barátság Ferdinánd király és Szulejmán közt megkötetett, minélfogva minden ellenségeskedésnek, ha az valahol léteznék, vége szakadjon ⁵⁾. Ferdinánd ugyanis, mialatt a fegyverszünet Megyeren Katzianer és Nádasdy által tárgyalatott, helyesen ítélvén, hogy a béke megalapítása in-

Nádasdy kincstartó által a Fuggereknek haszonbérbe. Praynál: Epist. Proc. I, 357.

¹⁾ Scepper lev. a császárhoz. Hatvani e. h. 185.

²⁾ Wese János, rhosildeni püspök s választott lundeni érsek, ki előbb II. Christiern dán király titkára, hazájából száműzetvén, Károly császár szolgálatába lépett, ezentúl majdnem állandó biztosává lett a császárnak a magyar ügyekben, míg a béke végre Nagyváradon megkötetett.

³⁾ Wese és Scepper megbízatása kelt 1533-ki január 22. Buchholtz Urkundenband 59.

⁴⁾ Hatvani: Brüss. Okmányt. I, 199. 201.

⁵⁾ Pray: Ep. Proc. II, 31. Gévyay: II, 1, 68.

1533.

Záray
követsége.

kább a szultán akaratától, mint az önállástalan János változékony hajlamaitól függ, Záray Jeromos fumei kapitányt az 1532-ki novemberben nagy titkon Konstantinápolyba küldé¹⁾. Szulejmán most a perzsák ellen készült hadjáratra, s hajlandó lón meghallgatni Ferdinánd kérelmét. Záray az említett tudósítással hírül adá, hogy a megkötött békeszerződés részleteivel a maga fia Vespazián, egy török követtel már útnak indult. A váratlan hír mind Budán, mind Pozsonyban nagy meglepetést okozott. János a békebiztosokat eminnen visszahívta²⁾; Grittit pedig nyomban Konstantinápolyba küldötte.

Záray Vespaziánt a török követtel márczius közepén Bécsben nagy ünnepélylyel fogadta Ferdinánd. A tudósítás, melyet hoztak, abból állott, hogy a szultán Ferdinándot fiává fogadja, a fegyverszünetet neki megadja, kész levén a békét véglegesen is megkötni oly módon, hogy az ország Ferdinánd és János közt a mostani birtokalapon megosztassék, mihelyt Ferdinánd a maga megalázása jeléül Esztergom kulcsait neki átküldi. Ferdinánd a követség fogadására valamennyi előbbkelő párthíveit Bécsbe idézte, s most véleményeket kérte a béke föltételei felett. Az urak, kik közül, mint nevesebbeket, Várday Pál érseket, Macedonai László, nagyvárad püspököt, Thurzó Elek kir. helytartót, Batthyány Ferencz bánt, Báthory Endrét, Horvát Gáspárt, Török Bálintot, Losonczy Antalt, Révay Ferenczet s Majláth Istvánt említjük, örömeiket fejezték ki ugyan a valahára remélhető béke fölött; köszönetüket nyilvánítták Ferdinándnak fáradozásaiért, kit, úgymondának, azért választottak királyokul, hogy az országot a török ellen megvédje: de elégedetlenségüket is őszintén kifejezték a béke föltételeivel. Oly béke, mondák, mely szerint az ország két részre osztandó, ha javára lesz is a király többi alattvalóinak, megadván nekik a nyugalmat, a magyaroknak csak ártalmára lehet. Gondolja

¹⁾ Utasítása Gévaynál: II, 1, 55.

²⁾ U. o. 85. Hatvani I, 212.

1533.

meg a király, hogy ő az országnak csak kisebb részét bírja; híveinek jószágai nagy részben az ellenfél hatalma alatt léteznek. Mi fog ezekkel történni az ország felosztása után? Vagy mostani nyomorúságukban maradnak, vagy kénytelenek lesznek az ellenség alá hajólni. A megyék a két király közt annyira meg vannak oszólva, hogy a felosztás által örökös harcznak tétetnek ki. Ferdinánd saját jobbjáinak nagy része felett sem fogja gyakorolhatni királyi hatóságát. Az igazságszolgáltatás lehetetlenné válandik, a bűnösök menedéket nyerhetvén a másik fél birtokában; a rablásnak végessége nem lesz. Aztán gondolja meg a király, mi lesz az ország másik, nagyobb felének sorsa: a török azt a magáénak hirdeti, s nem fogja-e János halála után egyenesen maga alá vetni, s abból többi részeit is elfoglalni? E szándékára mutat már az is, hogy Esztergom kulcsait kívánja. E vár kulcsai, s maga e vár is magában véve bizonyosan csekély nyomatékú a szultán előtt; de nagy fontosságúvá lesz az által, hogy abban Ferdinánd magyar birtokainak fővárosát látja. Azt fogja majd hirdetni, hogy e kulccsal, Magyarország birtokjogát adta át neki a király, hogy azt kegyelméből ismét visszanyerje, mint János nyerte tőle Budavárát. Nem vehetik ugyan rossz néven, hogy a követséget titkon küldötté a törökhöz, tudván, hogy sok ellensége van Konstantinápolyban; de azt méltán megkívánhatták volna, hogy midőn az ő vagyonukról, életükről s hazájukról van szó, közölök egyikkel vagy másikkal eleve közölte volna a dolgot: így az bizonyosan jobb véget ért volna. Ő felsége biztatja őket, hogy a császár segedelmével valamiképen még egyesíthetni reméli maga alatt az országot: ők ezt szívéből kívánják; de kérik őt, ügyekezzenek addig is más föltételeket kieszközölni, s kivált ellenfelét nem fegyverrel, hanem kárpótlással reábirni az alatta levő országrész átengedésére. Csak akkor leend az országnak javára egy hosszabb béke a törökkel ¹⁾.

¹⁾ Gévy: II, 1, 101.

1533.

Scepper
követsége
Stambulba.

A helyes alapokon nyugvó, erős érvekkel támogatott előterjesztés nem maradhatott ugyan hatás nélkül, de Ferdinánd minden áron békét kívánt. Követévé Esztergom kulcsainak átvitelére, s társává Záray Jeromosnak a szerződés részleteinek kialakulására Scepper Kornélt, kit Ferdinánd ügyének támogatása végett maga a császár is ellátott egy levéllel, küldé Konstantinápolyba. Utasítása akként szólt, hogy ügyekezzenek a Portától az egész országot kieszközleni Ferdinándnak, miért ez viszont a császár tengeri ereje által nem rég elfoglalt Koront, Moreában, szerzi vissza neki, Jánosnak pedig kész kárpótlást adni; de ha másként nem lehet, az ország felosztásának, sőt a jelenleg Ferdinánd által bírt némely várak átengedésének föltétele mellett is csak kösse meg a békét ¹⁾.

Scepper ápril 12-kén indult meg Konstantinápolyba, Esztergom kulcsain kívül mintegy 7000 arany értékű ajándokot vivén Ibrahim számára, melyet ez nagy örömmel fogadott; Esztergom kulcsait azonban egy mosolylyal, mely azt jelenté, hogy hiúsága azok bemutatása által is ki van elégitve, visszaadta. Május 26-kán követségét az utasítás értelmében Záray Jeromossal együtt Ibrahimnak előadván, ettől azon választ nyerték, hogy menjenek Grittihez, Magyarország ügyében alkudozzanak vele, kit az iránt megbízott. Gritti egyenesen kijelenté nekik, hogy míg János él, Ferdinánd ne tartson számot Magyarországhoz: a szultán azt Jánosnak adta; de igéri, hogy ennek halála után megszerzi azt Ferdinándnak, ha iránta bizalommal viseltetik. E tekintetben jó volna, ha Ferdinánddal személyesen találkozhatnék. Említé aztán, hogy némelyek híresztelték, mintha ő maga vágyódnék az országra. Esküszik, hogy ez nem igaz; hanem a magyarok, kik közt e rágalom hitelre talált, a leggonoszabb s makacsabb nép a világon. A szultán hű akar lenni ígéréthez János iránt, s ezt akarata ellenére senki

¹⁾ Gévay I, 106. és Hatvani: Brüсс. Okmányt. I, 202.

1533.

kedvéért nem fosztja meg az országtól; ha azonban János önként át akarná adni Ferdinándnak az országot, ám tegye, a nagyúr ezt nem ellenzi. Ugyanezt mondá a követeknek Ibrahim is, ki egyébiránt egy ízben nagy haraggal tört ki, hogy levelében a császár magát Jeruzsálem királyának merte nevezni.

Legjellemzőbb e követség eljárásának szellemére nézve fogadtatásuk maga Szulejmán által, mi junius 23-kán történt. „Fiad, Ferdinánd király, — így szólott a szultánhoz Scepper, miután annak öltönye szélét megesókolta, — a maga javait úgy tekinti, mintha a tieid volnának, a te javaidat pedig a magáéinak nézi, mert te neki atyja vagy, s ő a te fiad. Ha tudta volna, hogy te Magyarországot magad számára kívántad, ő soha sem kezdett volna érette háborút. Ezt most tudván, nagyon örvend, s reményli, hogy az atya ezen országot fiának fogja engedni“. Szóllott aztán Záray is, mondván, hogy Ferdinánd a szultánnal, mint atyjával, folytonos békében kíván élni, s tőle eziránt kegyelmes választ remél. „A mit kértetek — így adá vissza a szultán válaszá-
nak értelmét Junisz bég, a főtölmács — a nagyúr megadja; oly válaszszal mehettek vissza, minőt előtettek mások hasztalan sürgettek. A nagyúr jó és állandó békét ad nektek nem hét vagy 25 évre, hanem örökre, mind addig, míg azt meg nem szegitek. A nagyúr azt soha sem fogja megszegni, sőt kész Ferdinándot, mint fiát, mások ellen is megóalmazni; Mária királynénak pedig, mint leányának, hitbérét s mind azt, mihez joga van, megadni“. Mondá ezután Ibrahim, adnák tudtára Ferdinándnak, hogy Gritti Lajos Magyarországra fog küldetni, Mária hitbérének, a két király birtokai határszéleinek s a békére vonatkozó minden egyéb viszonyoknak elintézésére. A miben Ferdinánd Jánossal megegyezend, azt a nagyúr és ő meg fogja erősíteni; ha azonban Ferdinándnak vagy Máriának panaszuk lenne, csak írjanak hozzá, mint bátyjokhoz, ő ügyvédjük lesz; mert a nagyúr barátja Ferdinánd barátjainak, ellensége ellenségei-

nek. Károly császár, ha békét akar, küldjön szintén követet a magas Portához.

1533.

Mint látjuk, a szultán békét adott, sőt még ótalmat is ígért Ferdinándnak, mint minőt a hűbérúr szokott adni védenczének. És ezt ki is mondá világos szavakkal Szulejmán a Ferdinándhoz szóló levelében. „Követeid — mondja ebben egyebek közt — császári felségem elébe járultak, s elmondták nevedben, hogy engem véduradúl kívánsz fogadni, s kértek, hogy én meg téged fiamúl fogadjalak . . . Kérelmököt kegyelmesen meghallgattam, s fiamúl fogadlak, míg irántam hű maradsz . . . Magyarországot, melyet szablyámmal szereztem, kegyelmességem egészen János királynak ajándékozta. Megparancsoltam Gritti Lajosnak, János király főtanácsosának s Magyarország főkormányzójának és felséges császári portám részéről azon ország védőjének, hogy közted és János király közt minden viszályt egyenlítsen ki“.

A követek, mielőtt e levelet kézhez vették, a szultánál volt kihallgattatásuk után még három hétig időztek Konstantinápolyban, mely idő alatt többször találkoztak Ibrahimmal és Grittivel, kik őket meg is vendégelték. Ibrahimnak egyszer s másszor elejtett szavai oda mutattak, hogy bár a szultán Jánosnak védelmet ígért, mindazáltal Ibrahim és Gritti nem vonakodnának János királyságát feláldozni Ferdinándnak, ha ez annak árát jól megfizetné, s e mellett még befolyásukat is folyton gyakorolhatnák a szultán nevében az országra. Gritti egyenesen kijelenté nekik, miképen visszatérte után megvárja, hogy őt Ferdinánd magához hívassa, mert igen kedves dolgot kíván neki mondani. Ez mindazáltal titok maradjon a magyar tanácsosok előtt, kik közt, úgymond, egy sines, ki Jánoshoz szegődni nem ajánlkozott volna; s hihetőleg ugyanazt cselekedték János pártfelei Ferdinánd iránt; gonosz egy nép ez, semmi hűség benne urai iránt, csak maguk akarnak az országban uralkodni. Addig is azonban, míg Ferdinánddal személyesen találkozni kéreté őt, ne pártolja Nádasdy Tamást, ha hozzá szegődnék; sőt

1533.

inkább szolgálta ki őt az ő kezeibe. E halátlan ember élete ellen törekedett; de ő sem nyugszik, míg rajta bosszúját nem állja ¹⁾).

E tárgyalásokról Jánoshoz jul. 18-kán érkezett Gritti tudósítása. Írá neki, miképen a béke attól van feltételezve, hogy Ferdinánd vele, Jánossal, is megegyezzen; a részletek meghatározására ő, Gritti, van megbízva. Ny ugodt lehet tehát a király, mert Szulejmán akarata szerint az egész ország reá fog szállani ²⁾). Az üzenet tartalma hamar elterjedt az országban s oly nagy aggodalmat ébresztett Ferdinánd eddigi híveiben, hogy ez kénytelennek látta magát körlevelekben inteni őket, ne adnának hitelt az álhírnek; legyenek nyugodtak, bízzanak a jó békében: ő híveit, az országot soha sem fogja elhagyni ³⁾). A követek megérkezéssel ez iránt a kétség eltűnt ugyan; de nem az aggodalom a jövőre iránt a hazafiak lelkében. Ferdinánd a békeszerződés megértése végett az urakat szept. végén Bécsbe hívta. Ők most sem titkolták el nagy kedvetlenségüket az ország felosztása s azon körülmény fölött, hogy ily életbevágó, a nemzet lételet feltételező dolognak egy idegen kalandor által kellene megtörténni. Ferdinánd minden módon ügyekezett őket megnyugtani; de a legtöbben elkeseredett kedélyvel távoztak ⁴⁾).

János, az ellenpártiak elégtelenségét hasznára fordítandó, minden módon ügyekezett őket magához csábítani. Ugyanazt mivelé, mennyire szerét tehette Ferdinánd is azon reményben, hogy az osztály majd a birtokalapon fog megtörténni. Az új béke, bár föltételei tényleg még végre sem hajtattak, már is átkot hintett el üdv és áldás helyett, a vizsálynak, erkölcsi romlottságnak még nagyobb táplálatot

¹⁾ A követek tudósítása Gévaýnál II, 1, 1. kövv. 135. kövv.

²⁾ Pray: Epist. Proc. II, 39. A lundeni érsek lev. Hatvani: Brüss. Okm. I, 216 217.

³⁾ U. o. 40.

⁴⁾ U. o. 43. Gévaý i. h. 144. 149.

adván. A vesztegetés, csábítás mind a két félen napi rendre kerülvén, a hit, hűség, becsületesség még inkább áruvá silányult ¹⁾ A királyok, nehogy az igazságszolgáltatás szigora által híveik sorait gyérítsék, pártjokat gyöngítsék, büntetlenül tűrték, sőt a versenytárs ellen még oltalmazták is azok féktelenségét, s a védetlen népen elkövetett rablásaikat. Így tön például Ferdinánd More Lászlóval.

E kényúr Palota várából már rég ostora volt a szomszéd megyéknek. János király a nyár elején hadat küldött megfélemezésére; várát megvívatta, összerablott kincseit, melyek 200 ezer forintra becsültettek, — királyi kincs azon korban! — az ostromló hadnak zsákmányul vetette, gyermekeit foglyaivá tette ²⁾. A vidéken bár azt méltán fájalták is, hogy János a várbelieket török rabságra engedte vitetni, mind a két pártiak meglegedéssel fogadták a népnymorgató rablónak büntetését; és Ferdinánd még is a fegyverszünet sérelme gyanánt panaszlá be a tényt Szulejmánnál ³⁾. Serédy Gáspár, „előbb alig három, most száz lónak is ura“, a felső vidéket, melynek védelmére küldetett, csak úgy fosztogatta, mint More László Fehért, Veszprémet. Lőcse követei panaszt emeltek ellene Ferdinánd előtt; de a rabló úr azután is csak kegyelemben maradt. Katzianer, ki utóbb Lőcsére küldetett, a jánospártiak által megvesztegetve, velök maga is egy húron pendült ⁴⁾.

Ha János király, mint fentebb láttuk, méltán panaszkodott hűtlenségről, árulásról: e tekintetben Ferdinánd pártján is burjányzott az önzés, haszonvágy, aljasság; magában a titkosabb tanácsban is mélyen elharapódzott e rákfene. „Veszendőben látom a királyt — úgymond levelében

¹⁾ Érdekesek e tekintetben a lundeni érsek levelei Hatvaninál c. h. 220. kövv.

²⁾ Erdődy Simon lev. Praynál: Epist. Proc. II, 34. Istvánfy Lib. XII, 189.

³⁾ Gévaynál: II, 1, 150.

⁴⁾ Sperfogel Wagnernél: Scep. II, 172. Chron. Leibitz. u. o. 52.

1533.

a lundeni érsek — tanácsosainak önhaszonlesése miatt. Bármi végeztetik a titkos tanácsban, legyen az nagy vagy csekély fontosságú, ha belőle semmi magánhaszon nem néz rájuk, végrehajthatlan marad. Hoffmann János . . . mindent kénye szerint akar intézni. Rogendorf . . . hogy általa rokonait méltóságokra segítse, őt mindenben támogatja. Így igazgat Hoffmann mindent Magyar-, Cseh-, Sziléz-, Morva- és Osztrákországban . . . A király ezen emberek mellett maga marad szegénységben . . . A württembergi fejedelemség ezen emberek hanyagsága miatt veszett el; . . . félek hasonló fog történni Magyarországon tekintetében is“¹⁾. „A vajdával, — mondja egy más levelében — könnyen jó lábra állhatna a fölség. De ennek adományából Thurzó, a vajda örökségének nagy részét elfoglalta. Ez pedig a magyarok közt a király részén az első, s oly férfiú, ki önhasznát a közjónak elébe teszi“²⁾. Maga ezen az ország békéltetése végett kiküldött főpap, Weze, is oly tanácsokat adott a császárnak, ügyekének azt némi pénz segélyével egyesíteni, hogy aztán a török onnan folyton csipdestetvén, Nápolyt és Siciliát nyugton hagyja³⁾.

A törökkel kötött békét október elején kelt leveleiben hirdette ki Ferdinánd. A tanácskozásokban, melyek a béke kihirdetését megelőzték, a magyar urak, mint említők, elégedetlenségüket nyilváníták e szerződéssel, mely szerint az ország két részre volna szakasztandó. Ferdinánd s német tanácsosai azon igérettel csillapították le a magyarokat, hogy nemsokára új követség induland Konstantinápolyba készközleni, hogy Gritti legalább azt hozza magával utasításában, miszerint Ferdinándnak s híveinek mind azt visszaadassa, mit János a békealkudozás közben foglalt el. Továbbá, hogy Ferdinánd, Jánossal újabb alkura lépjen az

¹⁾ Hatvani e. h. 221.

²⁾ U. o. 225.

³⁾ U. o. 224.

egész ország átengedése iránt, s ha ez sikerül, ügyekeztek azt Szulejmán által is megerősíttetni. Ha pedig ez kivihető nem lenne, legalább az iránt nyerjen Ferdinánd biztosítást a Portától, hogy János halála után az egész ország ő alatta egyesülhessen. S ezen kedvezményekért Ferdinánd Koron várát adatja vissza a császár által a töröknek ¹⁾). Követül utóbb ismét Scepper neveztetett ki; de mivel őt a császár is megbízni szándékozott a maga nevében, elindulása későbbre maradt. Addig is azonban Záray Vespazián küldetett Konstantinápolyba, Ibrahimnak megvinni Ferdinánd köszönetét, Grittit pedig meghívni, jőne mennélelébb Ferdinándhoz ²⁾).

Vespazián novemberben Konstantinápolyba érkezvén, Ibrahimot, ki már a perzsa háborúba távozott, nem lelé a fővárosban, Grittit pedig, nagy meglepetésére, egészen megváltozva találta. Laszkó Jeromosnak, kit János az elmúlt júliusban küldött Konstantinápolyba, sikerült-e e változást előhozni ³⁾? — vagy elébb Ibrahim, Grittivel egyetértve valóban a szultán akarata ellenére s tudtán kívül ígérte Ferdinánd követeinek, hogy az ország közte s János közt meg fog osztatni, s most Ibrahim távollétében a szultán akarata lett a Portánál túlnyomó? bizonytalan. Csak annyit tudunk, hogy Gritti átvevén Vespaziántól az Ibrahimnak szóló levelet s azt tüstént fel is nyitván, midőn olvasás közben azon pontra jött, mely az országnak egészen Ferdinánd birtokába engedéséről, vagy legalább annak reá nézve kedvező felosztásáról szólt, megállapodék s nyiltan tagadá, hogy ezt Szulejmán valaha megengedte volna. Szintűgy nyilatkozott

¹⁾ Gévay: II, 2, 69.

²⁾ Gévay: II, 2, 79.

³⁾ Laszkó maga legalább saját befolyásának tulajdonítá ezt. *Disturbavi concordiam, — monda visszatérte után — quae ibi debebat fieri; unde oratores Regis Romanorum, qui ibi (Constantinapoli) erant, valde fuerunt irati contra me, et mirabantur quod ego solus potuerim ista disturbare* Brüss. Okmánytár I, 265.

1534.

Ajasz basa, a második vezír, Vespazián előtt¹⁾. Legvalószínűbbnek látszik az, hogy a pénz- és hatalom-sóvár olasz, még is előnyösebbnek látta magára nézve a Ferdinánd és János közötti viszályoknak megörökültét, s miután befolyása oly nagy volt Szulejmánnál, miszerint magáról azt mondhatá, hogy „a török kormányt markában tartja, s kénye kedve szerint igazgatja“²⁾, a szultánt is a maga véleményére hajlította. Ez annál könnyebben sikerülhetett, mivel azon válaszbán, melyet Szulejmán Sceppernek és Záraynak adott, csak az ellenkirályok közti viszályok kiegyenlítéséről, de az ország felosztásáról nem tétetett említés; s mivel most attól sem lehetett tartani, hogy Ferdinánd, háború esetére, segédelmet nyerjen a császártól, kinek a francia királylyal ismét meggyúlt a baja, a feloszlásban levő sváb szövetség pedig nem állott többé rendelkezésére.

Scepper
újabb követ-
sége.

És valóban Szulejmán, ki a perzsa háború miatt elébb óhajtani látszék a békét Károly császárral, most arra semmit sem tartott többé; Scepper Kornélt, ki az 1534-ki tavaszon másod ízben, s most nemesak mint Ferdinánd, hanem Károly követe is jelent meg Konstantinápolyban, majdnem megvétéssel fogadta; Koront, melyet a császár neki csakugyan visszaadatott, hitvány fészeknek nevezte; Ferdinánd számára pedig jun. 2-kán következő választ adott a követnek: Magyarországot, melyet szabljájával szerzett, ő rabszolgájának, János királynak ajándékozta; főúri jogáról mindazáltal nem mondott le: János tehát ha akarná sem szállíthatná azt át Ferdinándra. Egyébiránt Begoglit — így nevezték Stambulban Grittit, — nemsokára az országba küldi, hogy a versenygő felek közt minden viszályt kiegyenlítsen³⁾. Míg pedig Szulejmán ezen választ adá, a fondor Gritti, Scepperrel váltott beszédeiben, a keresztényekhez szítást, a török

¹⁾ Gévy: II, 2, 111. 127.

²⁾ U. o. 108.

³⁾ Gévy: II, 31. 57.

ellen gyűlöletet színlelve, azt sugdosá a követnek, hogy most, midőn Szulejmán a perzsákkal, hihetőleg sokáig fog háborúskodni, volna Ferdinándra nézve a legkedvezőbb idő, újabb háborút kezdeni s egész Magyarországot hatalmába keríteni ¹⁾.

Az ellenkirályok e közben valóságos toborzást intéztek pártfeleik szaporítására, János azon indokkal, hogy versenytársra a szultán parancsából egészen ki fog szoríttatni Gritti által az országból; Ferdinánd pedig oly reményben, hogy a kiket az ország felosztása az ő pártján talál, azok állandólag kötelesek lesznek mellette maradni, szintén nem volt fukar ígéreteivel. Junius 9-kén kelt körlevelében tudtára adá az ország lakosainak, miképen Thurzó Elek helytartót, Szalaházy Tamás cancellárt, és Nogarola Lénártot egy oly bizottmány tagjaivá nevezte ki, mely az ő nevében mindenkinek, ki eddig a János szepesi gróf pártját követte, s hozzá hajolni kíván, bocsánatot osztogasson, az áttérés föltételeit megszabja, s necsak védelmet, pártfogást, kegyelmeket biztosítson, hanem egyéb „becsületes és lehetséges“ dolgokat is igényhessen ²⁾. E bizottmánynyal, mely egyebek közt Erdődy Simon zágrábi püspököt és Bebék Ferenczet rövid idő múlva Ferdinándhoz hajlítá, szerződött aztán Nádasdy Tamás is, ki már a múlt évi tavasz óta érintkezésbe lépett áttérése végett a ferdinándiakkal, most pedig ismervén Gritti bosszúszándokait, őt János pártján bevárni méltán veszélyesnek tartá. Az ügyes férfiú mindemellett busásan megfizettette szolgálatát Ferdinánd által ³⁾.

Ferdinánd udvarában a legfeszültebb várakozással néztek Gritti megérkeztenek elébe. A király nem kételkedett akként nyilatkozni, hogy a vele tartandó tanácskozást kor-

¹⁾ U. o. 64.

²⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 48. köv.

³⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 54. Szentgyörgyi Kovachichnál: Script. Min. I, 133.

1534. mányának minden eddigi eseményei közt a legfontosabbnak tartja; s főcancellárát, Cless Bernát trienti cardinál-püspököt oly kifejezésekkel sürgette a tanácskozásokban való megjelenésre, mintha végszükségében kívánná segélyét ¹⁾). A lundeni érsek pedig, kinek Gritti elejébe menni s vele értekezni kell vala, Ferdinánd kémrendszerének hiányossága ellen pattogott, melynélfogva semmi bizonyos hír nem érkezik Grittiről ²⁾).

Gritti meg-
érkezte.

Ezalatt Gritti törökök s görögökből szedett ezer lovas, ugyanannyi gyalog s a szultántól testőreivé rendelt 200 jancsár kíséretében Péter nevű kisebbik fiával, kit ezúttal Mármaros birtokába szándékozott bevezetni, már útban vala, s pedig, mint Sceppernek Konstantinápolyban tartózkodás nélkül kijelenté, oly szándokkal, „hogy a magyarok kevély fejéit megtörje; mert a ki ezen önfejű nép felett uralkodni akar, ne irtózzék a vérontástól“ ³⁾). Kedélyének e hangulatát már Szilisztriában is eléggé elárulta, midőn Illés előkelő bojár, mivel parancsa szerint, seregének a Dunán átszállítására elég hajót nem teremtett elé, a víz partján felakasztotta ⁴⁾). Jöttének hírére nagy mozgás támadt az országban; az erdélyi urak már a tavaszon ellentállásról beszéltek, eltökélve, fegyverrel fogadni a gögös zsarnokot ⁵⁾). Szándokairól, melyekből nagy titkot maga sem csinált, oly hírek jártak az országban, hogy Dóczy János kincstartót, a maga legbuzgóbb hívét nádorrá emeli, a temesi grófságot, mely Petrovics Péternek, a király rokonának kezében volt, Batthyány Orbánnak adja; Laszko Jeromost, ki nem rég tért meg Konstantinápolyból, s most Budán betegen feküdt, az erdélyi vajdaságba, melynek eddig csak címét viselte, tényleg behelyezi; és miután e főhivatalok ekként hú embe-

¹⁾ Gévay: em. h. 63.

²⁾ Hatvani e. h. 218. köv.

³⁾ Gévay e. h. 65.

⁴⁾ Istvánfy Lib. XII, 196.

⁵⁾ Pray: Epist. Proc. II, 47.

reinek kezeiben lesznek, Jánost erős őrizet alatt a szultánhoz küldi, s Ferdinánddal oly föltétel alatt köti meg a békét, miszerint maga az ország kormányzója s annak Ferdinánd felsősége alatt mintegy alkirálya maradjon ¹⁾. Ezek az országban hihetőleg Mehemet szendrői szandzsák útján lőnek köztudomássá, kit Gritti nem rég egy kérelmének megtagadása által haragított magára.

Dóczy János kincstartó, Batthyány Orbán, Perusich Gáspár és Gritti Antal, a 18 éves egri püspök, a határszéleken mintegy 800 magyar lovassal várták Gritti Lajost, ki ott julius végén megérkezvén, Brassó mellett ütött tábort. Brassóban fogadta őt Kún Gothárd, Majláth István, kinek Ferdinándtól megbízatása is volt elejébe menni ²⁾. De Czibak Imre, bár Erdélynek vajda-helyettese volt, nem mutatta magát. Ő ugyan, valamint Statileo püspök is, azon viszály után, mely közte és Gritti közt ennek kormányzóvá nevezetése miatt támadt volt, szinleg már 1532-ben kibékült ³⁾; de azért nem szűnt meg gyűlölni az ország első méltóságára betolakodott gögös olaszt. Nem rég pedig újabb viszálya is támadt vele. Míg Gritti Konstantinápolyban időzött, Czibak Imre Hunyad várát János királytól magának adományoztatván, ostrommal vívta meg ⁴⁾. Ferdinánd e várát, mint a Corvin János herezeg örökségéből György brandenburgi örgróf birtokaihoz tartozót, a maga felsősége alatt levő országrészhöz számítván, annak háborgatása miatt két ízben is

Czibak meg-
gyilkoltatása.

1) Buchholtz IV, 546. 553. Szerémy 324. Veráncsics: Magy. Kron. e. h. 36. Contarini Fer. velencezi követ Bécsben 1534-ki febr. 3. azt írta herezegének, hogy Nádasdy Tamás menyekzójén ezeket, valamint azt is, hogy Gritti, fiai egyikét Moldva, másikat Oláhország vajdájává akarta tenni, szélteben beszélték az összegyűlt urak. Nagy Iván közlése a velencezi levéltárból Magy. Történ. Tár. III, 98.

²⁾ Gévay: II, 3, 7.

³⁾ Nagy Iván: Franc. Della Valle Emlékirata. Magy. Történ. Tár III, 25.

⁴⁾ Szerémy 323.

1534

panaszt tett Szulejmán előtt, ki aztán Czibakot Gritti által a béke megtartására meg is inteté. De Czibak az intésre mitsem hajtott s a várat megvíván, birtokába vette. Ezen engedtlenség Gritti haragját újra fölébreszté Czibak ellen, kit is e miatt példásan megbüntetni szándékozott; mire egyébiránt, mint utóbb mondá, a szultántól is parancsot vett. Azonban Czibak, úgylátszik, valamely módon értesült Gritti ellenséges szándokáról; s midőn érkezének hírére vette, némi sereget gyűjtött, s avval a Maros jobb partján ütött táborát.

Gritti, mihelyt Brassóra érkezett, azonnal közlé említett szándokát Dóczyval, Czibaknak, mióta ez őt egykoron szemtelen hazugságai miatt pofon csapta, halálos ellenségével, s ennek ösztönzéseire őt azonnal maga elébe is hívatta. Czibak, tán mivel fegyveres ellentállásra magát erőtlennek érzé, szép szerével kívánta a viszályt elintézni; s mivel Paksy Ferencztől, ki 50 lóval szolgált Dóczy dandárában, újabban is intést vett, hogy vigyázna magára, házi káplányát, Horvát Pétert némi ajándékokkal küldé Grittihez, s hivatkozva a mindenféle hírekre, melyek szerint ellene a kormányzó ellenséges szándékkal viseltetnék, menvédet kívánt tőle, mielőtt hozzá menne. Azonban Dóczy, hogy ellenségét törbe csalja, Péter papot megvesztegeti; s ez azon hírrel tér vissza Czibakhoz, ki időközben 200 lovassal Felmérig közeledett Brassó felé, hogy ajándokát a kormányzó kedvesen fogadta s iránta oly szíves indulattal viseltetik, hogy tőle csak jót várhat. Míg azonban Czibak, kételyeiben, vajjon káplányának higgyen-e, vagy gyanújának adjon túlsúlyt, magát mire határozni nem tudta: Gritti Batthyány Orbánnak, kit a sereg főkapitányává nevezett, Dóczy által rendeletet ad, fogná el Czibakot s hozná táborába. Batthyány egy lovas csapattal és szekerekre rakott jancsárokkal nyomban megindula és Czibak kisdud táborát aug. 12-ke éjjelén ¹⁾ körülfogja, őt

¹⁾ Francesco della Valle jul. 21-ke előtti időre teszi; szerinte e napon Gritti már maga is megindult Medgyes felé táborával. Történ.

magát sátorában alva lepi meg. De a zajra fölébredt Czibak, aminthogy rendkívüli erejű ember volt, kétségbeesetten védé magát sátorában, mígnem annak kötelei elmetszetvén, a ponyva fejére borítottatott. A sebeiben haldokló bátor férfinak Dóczy lovas hadnagya, Ghiczy István fejét vette s azt Grittihez vitette ¹⁾:

Gritti épen sátora előtt ül vala, beszélgetve Majláthtal és Kún Gothárdal, midőn Czibak feje neki bemutatatték; s észrevén, hogy a két úr annak szemléletére elrémült, mondá nekik, hogy ezt ő nem rendelte: ő élve, s nem halva akarta látni Czibakot; s oly fájdalmat nyilvánított, — mondja olasz tudósítónk, — mint Caesar, midőn Pompejus feje vitetett elejébe. De a két urat ez meg nem nyugtatá; azonnal eltávoztak a táborból. Czibak szabad száju, nyers ember volt, s az urak közt e tulajdonai miatt nem egy ellenséget szerzett vala magának: de, mint a nagyváradi püspökség igazgatója s vajdahelyettes, nagy tekintélyvel bírt, kivált a nemesség és nép előtt, mely benne szabadítóját tisztelte Cserni Jován, a Fekete ember, nyolcz évvel ez előtt szétvert dúló csordáitól. Megöletésének híre nagy mozgalmat támasztott az egész tartományban. Patóczy Miklós a megöltnek önokaöcscse, Gritti fejére boszút esküvén, véres kardot hordoztatott körül, s a népet a martalékkal is, mely reá Gritti táborában vár, fölkelésre ösztönzé. Alig telt el tíz nap, már is mintegy 15 ezer ember állott fegyverben; és miután Kún és Majláth is élökre állottak, számuk rövid idő múlva 40 ezerre szaporodott. Gritti, bár a mozgalomról értesült, de mivel azt oly hamar ily nagy erőre jutandónak nem hitte, táborával mindjárt Czibak halála után Medgyes felé vonúlt. A polgárok itt sokáig vonakodtak őt városukba eresztteni;

Lázadás
Gritti ellen.

Tár III, 39. Museo Ágoston mindazáltal, mi valószínűbb, aug. 12-két említi. U. o. 66.

¹⁾ Francesco della Valle Történ. Tár III, 37. kövv. Szerémy 327. kövv. Szermeghy Schwandtnernél II, 403. Istvánfy Lib. XII, 196.

1534.

de miután Gritti egy ízben magához rendelt előljáróikat letartóztatta, végre megnyiták kapuikat, úgy mindazáltal, hogy a várdaként megerősített templom az ő kezökben maradjon. Gritti, a maga veszedelmére, megegyezett; és mivel az erdélyiek csoportozásáról mind fenyegetőbb híreket vón, Péter moldvai vajdát és a szendrői szandzsákat segélyére szólította; üzent tüstént Budára is Laszkóhoz, és az ott veszteglő török naszádhad legénységét szinte magához rendelte, s a királynál is segedelmet sürgetett ¹⁾.

János király Czibak halálának hírére szörnyen megijedt; s bár nem kételkedett többé, hogy a vérengző zsarnok nagyravágyó terveit valóban végrehajtani szándékozik, egyideig nem tudta magát mire határozni. Végre azonban Verbóczy még is reávette, hogy ha titkon is mind addig, míg a bonyodalom jobban kifejlődik, Gritti ellen működjék ²⁾. E tanács következménye lön, hogy Laszkó Jeromost Amadé István várnagy által elfogatta és a csonka toronyba záratta ³⁾. Lefoglalt irományaiból, úgylátszik, még inkább kiderültek az áruló tervek titkai ⁴⁾; mert azonnal levelet íratott Szulejmánhoz, kérvén őt, hivatná vissza Grittit, ki az egész országot zavarba hozza s nyilvánosan királyi hatalomra törekedik ⁵⁾. Azután a török hadat Budán marasztván, mintegy ezernyi dandárral aug. 29-kén Nagyváradra indult, s ott várta be a dráma kifejlését; mert ott Statileo püspökkel és Kún Gothárdal találkozván, megértette, hogy az ingerült-

¹⁾ Francesco della Valle de Padua Történ. Tár III, 39. kövv. Museo Ágoston U. o. 68.

²⁾ Contarini velencei köv. levele u. o. 98.

³⁾ Gévy II, 2, 153. Szerémy 324. kövv.

⁴⁾ A nyegle ember a ferdinándiakkal is egyre fondorkodott. „Lasky a esté a Vienne — írá kevéssel elébb a bajor fejedelem a Jánosnál lévő ügynökéhez, — et secretement demeuré avec Mr de Lunden, et aucunes fois de nuyct alloit vers le roy Fernande“. Hatvani: Brüss. Okmányt. I, 296.

⁵⁾ Gévy: II, 3, 70.

ség ellene is nagy a tartományban, mindenki, őt okolván a zsrnok olasz felmagasztalása miatt ¹⁾.

A fegyveres nép száma Kún, Majláth, Patóczy, Balassa Imre, Kendy Ferencz, Mikola László s más urak vezérlete alatt egyre nőtt Medgyes körül; még a Gritti által segélyre hívott, de szintén ellene fordult moldvai had is amazokhoz csatlakozott. Mivel első rohamaikat Gritti visszaverte, éhséggel akarták a várost feladásra bírni; miért azt egy ideig csak körül táborolták. Majd azonban az időközben előhozott ágyúkkal töretni is kezdék a gyöngye falakat, és szept. 29-én közönséges rohamot intéztek. Mivel ekkor a megerősített templomba vonúlt polgárok, s majd Batthyány Orbán magyar dandára is a törökök ellen fordult, az erdélyiek rövid idő múlva mindenfelől behatnak a városba. Gritti mindent veszítve látván, gyöngyeit s drága köveit, melyeknek értékét olasz kísérői 350 ezer aranyra becsülik, magához veszi, s két fiával együtt a moldvaiak táborába akar menekülni, kiknek kapitánya neki védelmet ígért; de elfogatik s Majláth parancsára Dóczyval együtt lefejeztetik. Fiai Moldvába vitettek. Batthyány a magyar táborban levő barátjainak köszönhette megszabadulását ²⁾.

Gritti
megöletései.

V.

Gritti halála jelentékeny változást hozott elő a közdol-
gokban. A mily váratlan volt az, szintoly vérmes reményeket
ébresztett Ferdinánd udvarában. A ludeni érsek már fogsá-
gának hírére is egész Magyarországot megszerezhetni vélte
Ferdinándnak, s a császárt e végett némi pénzáldozatokra

Gritti halála-
nak követ-
kezményei.

¹⁾ Szerémy 335. köv. Francesco della Valle e. h. 41. Contarini levele Tört. Tár III, 83.

²⁾ A Nagy Iván szorgalma által a velencei levéstárból közzétett Franc. della Valle, és Museo Ágoston szemtanúk elbeszélései Történ. Tár III. Veránesics: Magy. Krón. M. Történ. Eml. III, 36. Istvánfy Lib. XII, 196. Szerémy e. h. Gévay II, 3, 63.

1534.

buzdítá ¹⁾. E remények egy részben amá hiten alapúltak, hogy Szulejmán a maga biztosának s kedvencének halálát nem hagyandja boszúlatlanúl; János pedig alig fogja magát a Gritti halálában való részvét gyanúja alól kimenthetni. Más részről mivel, bár Gritti vére az indulatok viharát ugyan lelohasztá, de nem a boszúságot János ellen, a ferdinándiak pártja növekedőben vala: Majláth s más erdélyiek a bécsi udvart avval kecsgették, hogy János ellen, mihelyt tartományukba jő, szintén föllázadnak; s Magyarországból is oly hírek érkezének Bécsbe, hogy, ha most Ferdinánd sereget küld be, a jánospártiak nagyobb része hozzáhajól ²⁾.

Nem is mulasztá el Ferdinánd semmit, mi által érdekeit mind a két irányban elősegítheti. Majláth Istvánt, ki a történetek után Erdélyben főszemélylyé lett, nagy jutalmak ígéretével ösztönzé, hogy e tartományt az ő hűségére esküdtesse; mi iránt tőle vett is biztosítást ³⁾. Ugyanazon czélból Péter moldvai vajdához is követet küldé, ki ott aztán szintén jó sikerrel működött ⁴⁾, Magyarorszában a múlt évben kinevezett toborzó bizottmány teljes működésben volt; sőt még Buda elárulása és Ferdinánd kezébe juttatása iránt is szövettek fondorlatok ⁵⁾. Másrésről Ferdinánd Szulejmán haragját is lehetőleg feltüzelni igyekezett János ellen. Okt. közepén Gritti halálának kétségtelen hírért vévén, azonnal megíratá neki, mily fájdalmat érzett, mily veszteséget szenvedett a szultán e hű szolgáljának halála miatt; mennyi reméli, hogy a szultán ezért Szapolyait méltókép lakoltatni, s országát ő reá, Ferdinándra, fogja ruházni ⁶⁾.

Míg Ferdinánd ekként ügyekezett kizsákmányolni a

¹⁾ Hatvani: e. h. I, 223.

²⁾ Gévay: II, 2, 154. Hatvani I, 226. Contarini levele e. h. 83. 87. köv.

³⁾ Hatvani I, 229.

⁴⁾ Buchholtz: IV, 142. Pray: Annal. V, 277.

⁵⁾ Hatvani I, 228.

⁶⁾ U. o. 236. Gévay II, 3, 12. 18. köv.

kedvező körülményeket, a veszély János királyt is fölizgatta ama, majdnem a gyávasággal határos tespedésből, melybe néhány év óta szegénysége, párthiveinek ingatagsága, és kivált a töröknél mindenhatónak hitt Gritti felfuvalkodása és zszarnoki önkénye miatt sülyedett. Ügyekezését arra fordítá mindenekelőtt, hogy a szultánnál magát Gritti halála miatt kimentse ¹⁾; Erdélyt pedig lecsillapítsa s Ferdinánd fondorlatai ellen a maga hűségében biztosítsa. Miután némely hívei által az erdélyieket némileg megengesztelte, személyesen bement hozzájuk, s gyűlést tartván, a rendek kívánsága szerint Majláth Istvánt vajdává nevezte, ellenére Fráter György tanácsainak, kit nem rég nagyváradi püspökké s kincstartóvá emelt, s egyébiránt e nehéz körülményeiben leginkább hallgatott. Átlátta e lépésének lehető veszélyes következményeit János maga is, mert Majláth, ha néha közönyösnek mutatkozott is a két király közt, még is mindig inkább Ferdinánd felé hajlott; de Majláth bírván ott most legnagyobb népszerűséggel, ügyein másként nem vélt segíthetni. Majláth most a vajda méltóságra való emeltetéseért hűséget színlett ugyan János iránt, és Szebennel együtt az egész tartományt újra neki hódoltatta ²⁾; de kéz alatt most is egyre fondorkodott a ferdinándiakkal, s leginkább neki tulajdonítható, hogy a tartományban azután oly hangulat volt az uralkodó, miszerint Ferdinánd 1535 elején az iránt teljes megalégedését fejezhette ki egy levelében Mária királynénak ³⁾.

De Erdélyen kívül is mindenfelé borús volt János előtt a láthatár. Nádasdy Tamást, ki daczára a Ferdinánddal kötött szerződésének, még folyton közönyös állásban maradt a két király közt, hasztalan ügyekezett, mind a maga, mind

¹⁾ Gévay II, 3, 76.

²⁾ Hatvani: I, 226. 229. Pray: Ep. Proc. II, 67. A szebeniek hódoló levele Dat. Cibinii crastino Festi OO. SS. anno. 1534. Közli Szilágyi Sándor az Új Magy. Muzeum 1858. foly. VII, füz. 339. I.

³⁾ Buchholtz: IV, 142.

1535.

Frangepán érsek levelei által szorosabban magához kapcsolni ¹⁾: ő végre is nyíltan az ellenfél soraiba állott. Laszko Jeromos, mihelyt lengyel közbenjárás által szabadságát visszanyerte, Kásmárk birtokának biztosítása mellett nemcsak maga Ferdinándhoz szegődött, hanem Perényi Pétert s másokat is átcsábítani ügyekezett. Horvátországban pedig Erdődy Simon, zágrábi püspök, mióta szintén Ferdinándhoz pártolt, Zrínyi Jánost, Zlunyi Jánost s más horvát urakat is a maga példájának követésére csábítgatá; és nem sokára oda vitte az ügyet, hogy a horvát rendek az 1535-ki nyár derekán tömegestül Ferdinándhoz készültek csatlakozni ²⁾.

Mind ennek abban feküdt fő oka, mivel mindenki azt hitte, hogy János végkép elveszté Szulejmán pártfogását, és Ferdinánd nem mulasztja el a jóalkalmat, mely most neki a támadó munkálatokra ajánlkozott. Tartott ettől maga János is; miért nem is volt semmire nagyobb gondja, mint hogy Szulejmánt megengesztelje, vetélytársát pedig a béke-réményeivel minden ellenséges lépéstől visszatartsa. Szulejmánhoz, Ibrahimhoz nagy ajándékokkal, melyeknek kiállításában a különben takarékos Frater György kincstartó most nem volt fukar, követek küldettek; s még I. Ferencznek, a Habsburg-ház ellen működni mindig kész francia királynak közbenjárása is igénybe vétetett. Ez ügyben Veráncsics Antal, budai prépost küldetett Ferencz királyhoz, ki aztán a szolgálatában levő Gozzi Seraphin raguzaí nemes utasítá-e végett Konstantinápolyba ³⁾. Ferdinánddal e körülmények közt, melyekben kedvező föltételekre számot tartani egyáltalában nem lehetett, a békét megkötni nem volt ugyan komoly szándoka Jánosnak; mindazáltal, hogy ellenfelét a béketárgyalással a körülmények változtaíg is elfoglalja,

Békealkudo-
zások.

¹⁾ Pray: Ep. Prec. II, 57. 61.

²⁾ Pray e. h. 58. 63.

³⁾ Corsini Endre vallomásai. Hatvani: I, 269. Buchholtz: Urkundenband 126. Gévy II, 3, 17. 31. köv.

Brodarics püspököt mindjárt Gritti halálának hírére felküldé Bécsbé, hogy az egyezkedés megszakadt fonalát összekösse ¹⁾); Frangepán Ferencz által pedig Rómában tétetett e végett alkalmas előterjesztéseket. Íratá, miképen Magyarország veszélyben áll, nehogy a Gritti halála miatt boszús szultán, Jánost elűzve, azt a maga számára foglalja el: ügyekezzenek tehát ő szentsége, mielőtt ilyesmi történhetnék, békére bírni Ferdinándot, hogy aztán a töröknek közös erővel állhassanak ellene, s e végre küldene hozzá sz. széki követet. A Casali testvérek által, kik közül egy Jánosnak állandó ügynöke volt a sz. széknél, sikerült is oda vinni az ügyet, hogy III. Pál pápa a maga kamarását, Rorari Jeromost nevezze ki követévé; de Ferdinánd, kinek ez nem volt inyére, az útlevelet Roraritól megtagadta. És bár ez utóbb titkon még is bejött az országba, működése a nyilvánosság hiánya miatt nem lehetett eredményes ²⁾. A Ferdinánddal folytatott értekezletek s alkudozások, melyekben azután Brodaricson kívül még Frangepán érsek, Verbóczy, Bajoni Bencze és Román Zsigmond is részt vett, szintén nem vezethettek sikerre, miután a felek oly álláspontból indultak ki, melyről maga Ferdinánd igen jellemzőleg mondá: „Én azt kívánom, a mi az övé; ő pedig azt, mi az enyém“ ³⁾.

Ezen alkudozások alatt Ferdinánd részéről számos magyar úr lévén Bécsben, az ország kormányügyei is szóba hoztak valahára. Ferdinánd a német urak tanácsára egy német tábornokot akart volna kormányzóul küldeni az országba; mit azonban a magyarok nagy elégtelenséggel fogadtak, és sürgették a királyt, hogy a mondhatatlan zavarba süllyedt közügy rendezése végett valahára országgyűlést tartson. Ferdinánd ennél fogva elállott szándékától s a

¹⁾ Hatvani: I, 227. 229. köv. 238. Gévy: II, 3, 32.

²⁾ Corsini vallomásai e. h. és Ferd. levelei Buchholtznál Urkundenband 60. köv. Hatvani I, 239. 241.

³⁾ Buchholtz IV, 144. Gévy: II, 3, 17. 34. 46. 55. Pray Annal. V, 278.

1535.

gyűlést október 4-re Nagyszombatba kihirdette. A rendek azonban igen kevesen gyűltek össze; miért, bár igen óhajtották volna tárgyalni az ország fenmaradására czélzó eszközöket, számuk csekélysége miatt azt a siker reményével nem tehetvén, egy felterjesztésökben kérték a királyt, hirdetne ki november végére újabban is országgyűlést, melyre azonban maga is személyesen jelenne meg. A tárgyakat, melyeket ott behatóbb tanácskozás alá kellend venni, négy fő pontban jelölték ki, ugymint: a töröknek az országot elnyeléssel fenyegető hatalmát, az országos szakadást, az eláradt pártviszályok kíséretében járó számtalan hatalmaskodásokat, és a törvénykezés szünetelését. Elismerik, hogy ő felsége a maga részéről minden lehetőt megtett az ország fentartására; de, az ellenségnek túlnyomó hatalma miatt, eddigelé sikertelenül. Ennek oka részint az országos szakadásban is keresendő: ezt kell tehát mindenekelőtt megszüntetni. Egyeséget kell kötni minden áron. Erre van ugyan most némi remény; de ha ez meghiúsúl, fegyverrel is szükség békét szerezni az országban. Ők részükről e czélért minden áldozatra készek. A pártviszályokat sem könnyű ugyan elfojtani; de utóvégre még is multhatatlan megfékezni azon zavargókat, kik az országot pusztítják. És végül a törvénykezés szünetelését sem lehet tovább tűrni; annak helyreállítására is multhatatlanul kell módott találni, hogy valahára mindenki visszanyerje jogtalanul elfoglalt javait.

Mind ezt csekély számuk miatt most nem tehetvén, ismételve kérik a királyt hirdessen oly országgyűlést, mely ellen kifogást tenni ne lehessen, hol tehát mind a rendek teljes számmal, mind maga ő felsége is, kit már nyolcz év óta nem láttak, jelen legyen. Addig is minden jobbágy után egy forintot ajánlanak segedelműl az ország védelmére; feltéve mindazáltal, hogy valóban meg fog tartatni a teljes országgyűlés, melytől a bajok orvoslátát várják, különben képtelenek volnának fizetni. Ha a béke tárgyalása időközben megindúlna, kívánják, hogy abban két nemes is részt vegyen,

A komáromi és esztergomi harminczadot s a felvidéken a katonaság kihágásait addig is mennél előbb megszüntetni kérik; úgy szintén a rossz pénzt is, melyet a féktelen urak minden félelem nélkül veretnek, s mely az ipart, kereskedelmet végkép előli ¹⁾.

A rendek szétoszlása után híre szárnyalt hogy, ha Ferdinánd a kitűzött gyűlésre sem jelen meg, tömegesen Szapolyayhoz pártol a nemesség; miért Ferdinánd nem is késett megfelelni a közkíváнатnak a gyűlés helyéül Pozsonyt, idejéül nov. 19-két tűzvén ki és azon személyes megjelenését is ígervén ²⁾. Szavát azonban, egyebek által elfoglalva lévén, most sem tarthatta meg. A törvények közől, melyek aztán e gyűlésen megalkottattak, ime a nevezetesbek: A király, mikor csak lehetséges, az országban lakjék; távollétében a királyi helytartó s vele együtt hat más, részben egyházi, részben világi tanácsos kormányozzon; ezek alkossák a rendes főbirákkal együtt a legfőbb törvényszéket is; ezekhez járuljon még egy országos főkapitány, kinek tiszte lesz egyebek közt a törvények végrehajtása is. Törvényszék az országon kívül még a rendes birák által se tartathassék. A féktelen urak hatalmaskodását a király minden lehető módon gátolja, rabló váraikat, melyeket a megyék sürgőteleneknek ítélnék, rontassa le; a hadban pedig a fegyelmet szigorúan kezeltesse. E végett banderiumokat csak az arra jogosított urak, s ők is csak tehetségeik arányában tartsanak, nehogy fizetetlen vitézeik, mint már szokássá vált, a szegény nép könyeiből élődjenek, melynek kegyetlenül összevert meztelen testén kívül már úgy sem maradt egyebe. Ki ez ellen vét s féktelenkedik, fejét vesztse. A végvárakba, mihelyt a béke helyreáll, ő felsége magyar kapitányokat tegyen. A haza védelmére minden ka-

¹⁾ Jászay Pál Okmánygyűjteményéből.

²⁾ Sperfogel Wagnernál: Scap. II, 180, 182. Kovachich: Suppl. ad Vest. III, 159.

1535.

putól két forint fizettség. Végül, a békét illetőleg, ő felsége azt a magyar kormánytanács tudta nélkül meg ne kösse; s minden törekvés oda fordítottassék, hogy az ország valahára egy fej alatt egyesüljön.

Kölesönös
vadás a
szultánál.

E közben Szulejmánnal kölesönösen vádolgatták egymást az ellenkirályok Gritti halála miatt. Ferdinánd ezt egyenesen Jánosra róttá bűnül, s Majláthot és társait csak eszköznek mondá, ki által parancsát végrehajtatta, s ajánlkozék Szulejmánnak, bizná ő reá a hűtlen János megbüntetését. Emez viszont mindent a Ferdinándtól titkon fellázított erdélyiek dühének tulajdonított s állítá, hogy Gritti gyilkosai mind Ferdinándhoz szegődtek ¹⁾). Szulejmán egyiknek sem hitt s a dolog megvizsgálása végett az 1535-ki szeptemberben Juniszbég portai főtölmácsot küldé az országba.

Juniszbég, csupán azon oldalról tekintve, hogy barátja volt-e Grittinek, kinek halála okozóit küldeték kinyomozni, nem lett volna veszélyes biztos Jánosra nézve. Ő azt mondá egy napon Sceppernek, midőn ez másod ízben járt Konstantinápolyban, hogy „Grittinél, ezen szajhafinál, czudarabb és gonoszabb ember nincs a világon; s kár, hogy még nem akadt magyar, ki a gazembert megölje“; szigort tehát tőle annak halála vizsgálatában nem lehet várni. De a török hivatalnok hajdan, mint most is, nem mindig a dolog érdemét, hanem igen gyakran önhasznát szokta szem előtt tartani eljárásában. Mivel a magyar ügyet a Portánál eddigelé jobbra Gritti kezelte, Juniszbég abból János részéről kevés hasznot látott; holott Ferdinánd Scepper által ezer arany évdíjat ígért volt neki, mit Junisz nem is feledett el felfrísíteni Ferdinánd emlékezetében, mihelyt Nagyváradra megérkezett ²⁾). És ezen haszonlesés mellett még büszkeség is oly nagy volt a bégben, hogy János és kincstárnoka, Frater

¹⁾ Gévay: II, 3. 10. 12. 14. 17. 22. 35. 41. Hatvani: I, 284. 314. kövv.

²⁾ Hatvani I, 280.

György az elébbi elhanyagoltatás után most semmi igérettel sem voltak képesek megengesztelni gyűlöletét. Juniszbég, míg egyrésről Ferdinándnak mindenben jó szolgálatát ajánlá s egyet-mást a hozzáküldött Nogarola grófnak fel is fedezett ¹⁾, Jánost tartózkodás nélkül gyalázá s pártfelei közt azt híresztelé, hogy a szultán barátságára, segedelmére többé nem tarthat számot ²⁾.

Ez idő tájban fogatott el és vallatott Rogendorf Vilmos és Hoffmann János ferdinándi miniszterek által Bécsben okt. 8-kán Eckel Márk, a bajor hercegek egyikének János királyhoz küldött ügynöke. A fogolynál egyéb irományok közt lefoglaltatott Weinmeister Györgynek a János udvaránál lévő bajor követnek egy emlékirata is, melyben a hercegnek János királyhoz küldött üzenete vala följegyezve. A herceg egyebek közt e tanácsot adatja a királynak: „Ha János király a királyságban megmaradni kíván, szükség, hogy dolgait másként intézze el. Látja, hogy a magyarok, önhasznuk tekintetéből naponkint egyik oldalról a másokra fordulnak. Másként kell tehát intézni az ügyeket; szükség, hogy a király egy erős hadat alkosson, és annak segélyével hatalmasan uralkodjék, miként mások tettek előtte Magyarországon, s a magyarok jelleme is kívánja. Ezt cselekedvén, legyen gondja arra is, hogy a sereget ne kénytelenítettessék saját erszényéből tartani, hanem tegye azt alattvalói, kivált pedig az országban lévő engedetlenek adózásából. E módon országolni s uralkodni fog, de másként nem“ ³⁾.

E tanácsot azonban könnyebb volt adni, mint végrehajtani, kivált oly egyéniségnek, minő János vala. Mitóta a trónon ül vala, alig akadunk oly tettére, melyben bármi csekély erély nyilatkoznék. Félénk, erélytelen, s azon egyen kívül, hogy a törököket gyűlölő közvélemény ellenére, a

¹⁾ U. o. 298

²⁾ Gévy II, 3, 69.

³⁾ Hatvani I, 295.

1535.

kereszténység ezen ellenségének pártfogásáért folyamodott, minden merészebb elhatározásra képtelen, minden gondját csak arra fordítá, hogy fondorlatok s kiesinyes cselszövények által tartsa fen magát a királyi széken, melyen méltósággal megállani, lelki ereje hiányzott; melyről leszállani hiúsága, nagyravágyása nem engedé. Önálló cselekvésre erőtelen, könnyelmű, mindig nyakára hagyott nőni valakit környezetéből, ki ész- vagy jellemerő által a maga felsőbbségét irányában érvényesíteni tudta. A két kalandor idegennek, Laszkónak és Grittinek hatalmaskodását egymás után a gyávasággal határos engedékenységgel tűrte maga felett mind addig, míg bennök trónjának gyámolait látta. Ezek egyikének halála, másikának nyilvánossá lett árulás miatti eltávolítása után Utyesenich Frater György, a nem rég váradi püspökké és kincstartóvá emelt pálos remete lett főtanácsosává, kormányának intézőjévé. E rendkívüli emberben, ki fondorlatokra hajló lángészt nagy tevékenységgel, lángoló nagyravágyást s hatalomszomjat meleg hazafisággal egyesített magában, végre minden körülmények közt hű emberére talált János király. Frater Györgyben a király méghitt, benső barátot nyert, kinek, mivel csak az ő királysága alatt láthatá kielégítve a maga vágyait, nem lehetett más célja, mint urának hatalma és szerencsés kormánya; kinek magánérdekei e szerint soha sem jöhettek ellentétbe urának érdekeivel, amazok csak ezekben találhatván kielégítésöket¹⁾.

Frater György — mert e szerzetesi címével nevezik őt mindig egykorú emlékeinek — kinek tanácsa már az előtt is fontos vala ura előtt, azon minden jókkal közös hazafiúi vágyból, hogy az egész ország egy fő alatt egyesüljön, csak így lehetvén lassankint kiemelkednie nyomorúságos állapotából, — eddigelé mindig a török szövetséget pártolta, remélvén, hogy az által az ország nemcsak barátot nyer a veszélyes

¹⁾ Lásd e rendkívüli ember életírását Hatvani Történelmi Zsebkönyvében 81. köv.

János
főtanácsa
Frater György.

ellenségből, hanem egységét is helyreállíthatja. Ez okból, mennyire befolyása engedé, minden alkudozás alkalmával, mely eddigelé Ferdinánddal tartatott, oda munkálkodék, hogy Ferdinánd az örökösödés biztosítása mellett mondjon le János haláláig az ország birtokáról, melyben a török meg-egyezni úgy sem akar. Ezen alapon sürgette ő a békét még a múlt (1535-dik) nyáron is, midőn a király követei Bécsbe mentek, még mindig azon reményt táplálva, hogy a Gritti halála miatt boszús Szulejmánt végre még is sikerülend megengesztelni. Azonban most, midőn az ellenséges indulatú Juniszbég által hazaviendő, tudósítás után a szultán haragjának kitörését várható s Ferdinánd pártja épen ez oknál fogva naponkint növekedett; most, midőn ennek izgatásai következtében az erdélyiek is megint annyira elidegenedtek, hogy őt, Frater Györgyöt magát sem akarták tartományukba ereszteni, midőn az őszön oda menni szándékozott ¹⁾: végre Frater György is lehetetlennek látta annak kivitelét, hogy az egész ország János alatt egyesüljön, s ő is hozzájárult Brodarics és Frangepán tanácsaihoz, kik e veszélyes körülmények közt nem szüntek meg minden áron sürgetni a megbékülést Ferdinánddal.

János, kit eddig leginkább a törököt megengesztelhetni hitt kincstárnokának ellenzése tartott függőben, november elején Brodarics által megízené Ferdinándnak, hogy a békekötés végett a császárhoz akarja küldeni a maga követeit, kérvén őt, utasítaná ő is oda meghatalmazottát. Ferdinánd ebben megegyezett, úgy mindazáltal, hogy János a maga végelhatározását terjeszsze a császár elébe. Brodarics visszatérte után tehát a békeföltételek János belső tanácsában összeszerkesztettek.

Békekisérlet
Ferdinánddal.

Úgy látszik, ez időben nagyon rosz hírek érkeztek Konstantinápolyból a királyhoz, mert a megállapított pontokon meglátszik, hogy a töröktől való félelem befolyása alatt

¹⁾ Laszkó lev. Hatvani: I, 287.

1536.

irattak. Ime ezek főbbjei: János a koronáról s az országról, Erdélyt is beleértve, lemond Ferdinánd javára, magának csak a királyi czímet tartván meg. Budát és Temesvárt egyenesen a császár kezére ereszti, oly feltétel alatt, hogy Károly e két fő várat a török ellen egész erejével megvédje. A császár e várakat János haláláig vagy Nádorfehérvár visszavételéig tartsa birtokában, és csak azontúl adja át Ferdinándnak.

E nagy engedményekért ezeket kívánja János Ferdinándtól: A mohácsi ütközet előtt bírt egész öröksége adasék vissza, bár kinek kezén legyenek annak egyes részei s bár ki által és mi czímmel idegenítették el; a kiváltást Ferdinánd eszközölje. Ehhez adatik még Jánosnak: tizenhét vármegye a Kárpátok hosszában s öt királyi város, köztök Pozsony és Kassa; továbbá a bányavárosok és a bányák, Körmöczön pénzverési joggal; Huszt, Diósgyőr, Zólyomvár, szóval Mária királyné hitbére. Mind ezeket János holtiglan birandja, s halála után Ferdinándra szállanak. Szepes vármegyét, melyhez még a diósgyőri és a munkácsi uradalom, Visegrád, Déva és a Perényi kezén lévő Pálóczy-féle örökség és a Thurzó birtokában lévő négy vár is hozzáadatik, a császár herczegséggé emeli, s ez „Szepesi herczegség“ czíme alatt János örököseire is átszálland. János mind azt, mi akár örökösen, akár csak holtig leend kezén, királyi czímmel s joggal birandja. Ferdinánd Jánosnak azonnal két százezer aranyat fizetend. Bálványos vára, melyet most a moldvai vajda bír, kapcsoltassék vissza a nagyváradai püspökséghez. A szepesi prépostság püspökséggé emeltessék. A váradai, erdélyi, egri, pécsi és nyitrai püspökök János szolgálatában és tanácsában maradnak; ezeken kívül külön főbírái is lesznek; de a nádori tisztet közösen egy személy által töltsessék be. Ferdinánd az ország jogait és szabadságait esküje szerint fentartandja. A béke és barátság megszilárdítása végett a császár és Ferdinánd Jánost testvérökül fogadják, s neki unokahugaik valemelyikét, az angol vagy a portugali király

leányát nőül szerzik. Bodó Ferencz, Casali János s kik még Ferdinánd fogságában vannak, szabadon bocsáttassanak; ellenben a hálátlan Nádasdy Tamás szolgáltassék ki János hatalmába stb. ¹⁾

1536.

Frangepán és Brodarics főpapoknak nov. 22-kén adott ki a felhatalmazás, hogy e feltételekkel a császárhoz mint közbenjáróhoz utazván, a békét azok alapján Ferdinánd biztosaival megköthessék ²⁾. A császár, kit a követek Nápolyban találtak, a feltételeket olyanoknak találván, melyek alapján az alkudozás sikert ígér, a közbenjárást elfogadta. Ferdinánd megbizottja, Cless Bernát trienti cardinál-püspök azonban a feltételek egynémelyikét, különösen Pozsony, Mária királyné hitbére és a Thurzó-féle négy vár átengedését elfogadhatatlannak tartá; és minthogy János követei mindjárt eleve kijelentették volt, hogy e feltételekből, melyekre urokat úgy is nehéz volt rábírnok, bármit is elengedni ninésenek felhatalmazva: a császár az 1536-ki márcz. 20-kán azt határozta, hogy az egyesség gyorsabb kieszközlése végett a maga részéről követet küldend, ki előbb a viszályos pontok felett Ferdinánd végakarátát megértvén, János udvarában fejezze be az alkudozást. Frangepán urának ezt megviendő, menjen haza; Brodarics pedig a netalán támadható nehézségek megoldása végett maradjon a császárnál; végre a fegyverszünet május végéig huzódjék ki ³⁾. Követévé a császár ismét a magyar ügyekben már járatos Veze János lundeni érseket nevezte ki; és sejtván, hogy Mária özvegyi javainak átengedése lesz a szirt, melyen a békealku hajótörést szenvedhet, oly utasítással láttal el őt, hogy ügyekezzen ugyan minden módon e pont megváltoztatását kieszközölni; de ha János attól elállani nem akarna, még annak elfogadásával is

János követ-
sége a csá-
szárhoz.

Weze császári
követ János-
hoz megy.

¹⁾ Hatvani: I, 318—332.

²⁾ U. o. 309. kövv.

³⁾ U. o. 333.

1536.

kösse meg a békét, föltéve, hogy Ferdinánd Máriát valamikép kártalanítsa ¹⁾).

A ludeni érsek elébb Inspruckba Ferdinándhoz utazott, tőle is veendő utasítást; de ott igen nagy nehézségekre talált Ferdinánd s tanácsosai részéről. Amaz kivált Mária özvegyi javai, emezek a velök sokfélekép kapcsolatban álló Thurzó Elek várai átengedése miatt tettek kifogást ²⁾. „Valóban igaz, mit Nagyságod nekem egy ízben mondott, — írja boszankodva egy levelében a ludeni érsek Granvelle császári cancellárnak — ezen urak nem tudnak sem háborút viselni, sem békét kötni“. A császár a sok vita után is megtartatni kívánta az első utasítást; s a követ csak jun. elején, s így a fegyverszünet letelte után, — melyet azonban út közben meghosszabbított, — érkezett meg Nagyváradra, hol János Gritti halála óta udvarát tartja vala.

Fogadtatása fényes volt. Statileo János erdélyi püspök, és a Debreczen és Hunyadvár adományáért nem rég pártot cserélt Török Balint 500 fényesen felszerelt, jobbára nemesekből álló lovas dandárral egy mérföldnyire lovaglátnak elébe, s kísérek be őt a királyi palotában ³⁾. A békealku sikerére nézve Weze személyesen is volt érdekelve; mert azt remélte, hogy e szolgálata, ha jó véget ér, valamely gazdag magyar püspökséggel fog megjutalmaztatni; e fölött pedig Máriától is elnyeri özvegyi javainak igazgatását, ha azokat Jánostól lealkudnia sikerülend.

De ha már Ferdinánd udvarában is számos nehézségre talált a követ, reményeit, nagy boszúságára, Nagyváradon csaknem egészen meghiúsúlva találta. Mióta Frangepán és

¹⁾ U. o. 345.

²⁾ E viszonyokat s nehézségeket lásd Hatvani: Történ. Zsebkönyv. Frater György élete 122—130. Az e tárgyra vonatkozó okmányokat pedig Hatvani: Brüsseli Okmánytár I, 335—350.

³⁾ Veráncsics, Kovachichnál: Script. mind. II, 48. köv. Magy. Tört. Eml. II, 59.

Brodarics a béke végett a császárhoz indultak, a viszonyokban nagy változás történt. A békefeltételek, melyeket akkor magokkal vittek volt, jobbra Szulejmán haragjának félelméből eredtek: most pedig e félelemtől már megszabadult János király. Szulejmán Ibrahim nagyvezírt ez évi márczius 15-kén, elkövetett hűtlenségei miatt megfojtatta, s lefoglalt irományai közt olyanok is találtattak, melyek Gritti bűnös terveiről tanúskodának. A török követ, ki ezt Váradra hírül hozá, egyszersmind a szultán régi barátságának megújultáról is biztosítá János királyt, csak azt kívánván tőle, hogy Grittinek lefoglalt kincseit szolgáltatassa kezéhez ¹⁾). Mind ezt utóbb Jánosnak Konstantinápolyba küldött s a lundeni érseknek váradi időzése alatt visszatért követe is bizonyította. E követ kétség kívül tudósítá Jánost arról is, hogy Ferdinándnak szintén nem rég Konstantinápolyban járt követe, Barziza János épen nem kedvező válaszzal bocsáttatott haza ²⁾). Ezekhez járult, hogy a császár újabban is háborúba keveredett a francia királylyal. Mind ezeknél fogva pedig a béke, mely, míg János Szulejmán haragjától félhete, életkérdéssé vált reá nézve, e két körülmény következtében a meghatározott feltételek alatt már az ország biztosságának szempontjából sem leheté többé kívánatos. Szulejmánnak alighogy visszanyert barátságát megvetni, Budát és Temesvárt a feltételek szerint a császár kezére eresztetni: annyi volt volna, mint kérlelhetlenül felidézni Szulejmán bosszúját; a császár pedig most, a francziával háborúban lévén, legjobb akarrattal sem védheté meg Budát, Temesvárt, az országot.

Ezen okoknál fogva János, Frater György tanácsára, — ki nélkül, mint Weze mondja, semmi sem történt, kinek szava határozott a nagyváradi udvarban, — némi huza-vonás után egyenesen kijelenté a követnek, hogy a megváltozott

¹⁾ U. o. 44. köv. és illetőleg 55.

²⁾ Gévay: II, 3, 128. Buchholtz Urkundenb. 65.

1536.

körülmények közt a a békét a szóban forgó feltételek szerint megkötni az ország nyilvános veszedelme nélkül lehetetlen. Ő őszintén kívánja az egyesség létrejöttét, mert megunta a változékony török szövetségét; de azt jelenleg csak úgy lehet megkötni, hogy a létező birtokállapot változatlan maradjon, csak így lehetővé reményleni, hogy azt a török sem veendi rosz néven. És mivel a követnek sem akarata, sem felhatalmazása nem volt ezen alapon folytatni az alkudozást, a király Frangepán Ferencz érseket a feltételek ilyeneken való megváltoztatásának kieszközlése végett még egyszer a császárhoz küldé; mert Brodarics, betegsége miatt, elmaradt annak udvarától. A lundeni érsek e szerint süker nélkül távozott Nagyváradról ¹⁾; de távozta előtt a fegyverszünetet Jánossal a következő évi husvétig meghosszabbította ²⁾.

Károly császár a hozzá küldött Frangepán érseket Genuában hallgatta ki s aunnál hajlandóbb lón a békefeltételek kívánt megváltoztatására, mivel egy részről megújult háborúja a francia királylyal nem a legszerencsésebben folyt; más részről a francziától izgatott török készülleteiről is mind fenyegetőbb híreket vett. Ez okokból Held Mátyás alcancellárát októb. végén egyebek közt azon utasítással küldé Ferdinándhoz, hogy miután a jelen veszélyes körülmények közt mindent egy kockára kell tenni, találjon módot, hogy a magyar ügyet bármilyen feltételek alatt mennél előbb elintézzé ³⁾.

Ezt javaslák Ferdinándnak a bel körülmények is. A törökök ugyanis, a múlt nyáron mintegy 20 ezernyi haddal Horvátországba törvén, annak egy részét elpusztították, s

¹⁾ Az ide vonatkozó okmányokat ld. Hatvaninál: Brüss. Okm. I, 351—374. Gévaynál: II, 3, 109. 121. 137. Buchholtz Urkundenb. 71. Az értekezlet folyamát pedig Hatvaninál: Tört. Zsebk. 130—144.

²⁾ Gévay e. h. 139.

³⁾ Hatvani I, 375.

miután Ferdinánd hadai szétfutottak, öt várat könnyű szerrel megvették ¹⁾. Más részről, mióta elhírvült, hogy a császártól a francia háború miatt védelmet várni nem lehet, a szultán pedig János iránt kiengesztelődött; ehhez mind többen átpártoltak Ferdinándtól. Török Bálintot csak hamar követték Bebék Ferencz, s az erdélyiek majdnem kivétel nélkül; maga Majláth István is őszintebben csatlakozott Jánoshoz és ennek parancsára a makacs Szebent keményebben kezdé szorongatni. Ferdinánd azonban boszúságában a miatt, hogy a békealku most is sükeretlen maradt, a híre nélkül kötött fegyverszünetet sem akará megtartani, s Bánfy Boldizsárt 1000 főnyi dandárral a hozzá oly hűségesen ragaszkodó szebeniek megsegülésére küldé. De Bánfy a helyett, hogy csöndben ügyekezett volna behatni Erdélybe, út közben Szatmárt kirabolta s fölégette; miről János értesülvén, Kún Gothárdot sebes napi utakban küldé ellene. Kún Bánfyt megverte, hadát szétkergette; de midőn a megerősített szatmári klastromba vonúlt Horváth Mátyást ostromolná, maga is meglövetett és sebében nem sokára meghalt. Az elfogott Horvátot János király, legjobb vezérének elveszte miatti fájdalomában, mintegy negyvened magával kivégeztette ²⁾. De még sokkal nagyobb kárt okozott János Ferdinándnak az által, hogy Kassa városát, mely a magyarság és János iránt gyűlölettel viseltetett, deczemb. 4-kén, a felesége nevénapjának megülvése végett Nagy-Idára rándult Serédy Gáspár főkapitány távollétében, az ügyes, vitéz Csécsey Lénárt, tályai kapitány, és Kállay János által, kiket Lónyay Gergely, Esztényi György és Gecsey Márton várbeli tisztek is segélyeztek, csellel megvétette ³⁾. A fontos város Csécsey gondos őrködésére bízott.

¹⁾ U. o. 363. köv.

²⁾ Veráncsics, Magy. Tört. Eml. II, 42. Szermeghy e. h. 406. Istvánfy Lib. XII, 203.

³⁾ Sperfogel, Wagnernál Annal. Scep. II, 185. Veráncsics e. h. 46. Istvánfy e. h. 202.

1537.
Ferdinánd
békekisérlet
Konstanti-
nápolyba.

Ferdinánd a békealku megghiúsulta után Rizit és Sprinzensteint követekül küldé Konstantinápolyba, hogy általok Szulejmánnál újabb béke-kisérletet tétessen, egyszersmind pedig, hogy a határszéli basáknak a múlt nyárihoz hasonló betöréseit megszüntettesse. Más részről, hogy a Kassa eleste után veszélyezett felvidéken a háborút nagyobb erővel folytathassa, a rendektől segílyt kérendő, az 1537-ki január 25-kére Pozsonyba országgyűlést hirdetett. A rendek mindamellett, hogy az országban eláradt zavargások miatt a nyomor egyre növekedett, bőséges segílyt nyujtottak a királynak. Pénzül minden jobbágy telek után s a kisebb papságtól fejenkint három forintot, s ha a király személyesen vezérkednék, közönséges fegyverrekelést szavaztak meg, melyben az urak és nemesek mindnyájan személyesen részt veszének, jobbágyaiból pedig minden húsz után egyet küldjenek a kir. zászlók alá. De midőn ezen ajánlatot tették, kérték egyszersmind a királyt, hogy az ország szabadságait újra erősítse és sértetlenül tartsa meg; mire a király a törvényczikelyeket neki megerősítésül bemutató küldöttségnek élő szóval akként válaszolt, hogy bár az országba jöttekor a jogok és szabadságok fentartására már ünnepeyiesen meg esküdött, s ezen fogadalmát okmányilag is megerősítette: ha mindazáltal a rendek kívánják, kész az elébbihez hasonló okmányt kiadni, s az idők mostohasága miatt eléggé elrongyollott szabadságokat, a béke helyreállván, meg is tartani ¹⁾.

Újabb háború
az ellenkirá-
lyok közt.

Az országgyűlés után Ferdinánd a felvidéki városok segedelmére küldött Ebersdorfer és Serédi által azonnal megkezdette a háborút, mely azonban, minthogy Perényi Péter, ki ez időben némi sikeretlen alkudozás után Ferdinánddal ²⁾, semlegességéből kilépett, s Bebék Ferenczezel egyesülve, János király ügyét hatalmasan támogatta, mind

¹⁾ Corp. Jur. Hung. I, 363.

²⁾ Ld. ezt Buchholtznál Urkundenbuch 323. kövv.

addig eredménytelen maradt, mígnein Fels Lenárt újabban mintegy nyolcz ezernyi hadat hozott a felvidékre. Ferdinánd vezérei most már tízezer fegyveressel működhetvén, Regézet, Tályát, Boldogköt s két hónapi vívás után Sárostr, Perényi várát is megvették. E közben György váradi püspök és Majláth István tetemes erővel jelentek meg Perényi és Bebék segélyére; de mivel a vezérek közt egység nem volt, a püspök hadai a Bodrogon átnyomattak, Perényi pedig és Bebék, midőn Felsnek elsánczolt táborát megtámadták, megveretvén, a Tiszán keresztül úzettek. A győzedelmes Fels ezután a tavasszal János hatalmába esett Tokajt is visszavette és Kassát készült megszállani. ¹⁾

Míg a háború ekként folyt a felvidéken, Ferdinánd követei is visszatértek Konstantinápolyból. A válasz, melyet visszahoztak, most sem volt kedvező ²⁾; sőt a francia király által izgatott török már kora tavasszal háborgatni kezdé Ferdinánd birtokait. Khoszrev bosnyai basa és Murad verbozáni vajda Klissát megszállották, s miután az annak öt ezernyi haddal segélyére érkezett Krusich Pétert megverték s megölték, a sziklavárat meg is vették ³⁾. Más részről Mohammed szendrői basa, Verőcze és Pozsega vármegyékben folytatta hódításait. Ferdinánd ezeknek meggátlása végett a nyár folytában osztrák, tirol, cseh és magyar tartományaiból Katzianer János vezérlete alatt oly szép hadat gyűjtött össze, minő még nem volt e vidéken zászlai alatt. A gyalogok száma a cseh Schlick Albert, a tiroli Lodron, az osztrák Hardeck, a stajer Ungnad, a karantán Mager vezénylete alatt tizenhat, a lovasságé, mely jobbára magyar és tótországi huszárokból álla, Batthyány Ferencz, Pekry Lajos, Bakics Pál és a palotai rabló More László alatt nyolcz ezerre téte-

¹⁾ Sperfogel Wagnernél Scep. II, 186. köv. Szermeghy, Schwandt-
nernál II, 410.

²⁾ A követek tudósítása Gévaynál: III, 1, 1. kövv.

³⁾ Isvánfy Lib. XIII. 208. köv.

1537.

tik. Ferdinánd nagy reményekkel kecsegteté magát e hadjárat eredménye iránt; mert a török had Mahommed alatt nem haladta meg a 15 ezeret. Annál sajnósbban esett októb. elején hallania, hogy a szép sereg, miután a vezérek hanyagsága miatt elébb az eleség hiányában kitört nyavalyák által megtizedeltetett, aztán Katzianer gyávasága vagy árulása következtében Eszék alatt oly körülmények közé jutott, hogy míg egy része magának a fővezérnek példájára a táborból ütközet nélkül szétfutott, a másik része amazok gyávasága miatt lehangoltatván és zavarba hozatván, vezérekkel, a derék Lodronnal, Bakicscsal és Magerrel együtt levágotott. „Elfutottak, mint a hűtlen pásztorok, csúfosan odahagyván nyájukat“ — u. m. egy levelében Ferdinánd Cless Bernát cardinál-érsekhez. „Nagy szívfájdalmat okoz látnom, — írja ismét, Mária királynéhoz nov. 20-kán — hogy miután ezen ügyet oly jól intéztem, hanyagság és hiba miatt ily nagy szerencsétlenségnek kellett történnie s ily gonoszúl végződnie; mert ha e hadjárat úgy vezettedik vala, mint azt értelmesen lehetett s kellett volna vezetni, kétségkívül vissza lehet vala foglalni valamennyi végházat egész Belgrádig, nevünk s erőnk tekintélyét pedig annyira megerősíteni, hogy a magyar határszélek biztosítva lettek volna. És ezen semmi által nem indokolt megfutamlás mind ezt megrontotta. Nem is mulasztom el meglakoltatni Katzianert érdeme szerint; s e végett már mind őt, mind a többi kapitányokat magam elébe idéztem, hogy meghallgassam mentségeiket s gyáva megfutamlásuk okát“. Katzianer csakugyan börtönbe záratott; midőn pedig onnét a következő évben, magoknak Ferdinánd némely minisztereinek, különösen Hoffmann János kincstárnoknak titkos segélyével Kosztajniczára szökött, s Mohammed basával egy szerződés kötése iránt alkudoznék, a Zrínyiektől egy lakoma alkalmával megöletett ¹⁾).

¹⁾ Ferdinánd lev. Hatvani I, 385. Buchholtz Urkundenb. 271. kövv. Isvánfy Lib. XIII, 210. Veráncsics. Magy. Kron. 38. köv. Katzianer gyanítható viszonyainak, melyet a törökkel folytatott, felvilá-

Az eszéki vereség miatt elrémült tartomány rendei dombrói gyűlésökön Pekry Lajost kivánták bánná nevezettni. Ferdinánd, ki róla már a múlt évben is akkép nyilatkozott ¹⁾; hogy miután őt borzasztó kegyetlenkedéseitől és rablásaitól szép szerével vissza nem tarthatja, végre is keményebb eszközökhöz kellend nyulnia, megegyezését színlé a rendek ajánlatában; de midőn Pekry a bánságban való megerősítettése végett Gréczbe hozzá utazott, Batthyány Ferencz és Thurzó Elek ösztönzéseire őt elfogatta, s börtönbe záratta, méltán ugyan szörnyű embertelensége bűnhesztésüil, de mivel a törvényes formákat mellőzte, törvénytelenül ²⁾. Bánná utóbb Nádasdy Tamás és Keglevich Péter lett.

A háború, melyet Ferdinánd János ellen a felvidéken viselt, meglassítá ugyan, de nem szakasztá félbe a békealkudozást, melyet most Frangepán és Brodaries, bizonytalan, Bécsben-e vagy Pozsonyban, folytattak egy ideig a lundeni érsekkel ³⁾. Ezen értekezletekről még nincs részletes tudomásunk; úgy látszik mindazáltal Ferdinánd eleinte nagy nehézségeket tőn a János által újabb alapul kitűzött föltételek ellen. De Katzianer veresége ebben is engedékenyebbé tette őt s december 20-kán a lundeni érsek Fels Lénárttal ismét Nagyváradra ment a még fenforgó nehézségek kiegyenlítésére ⁴⁾; hol aztán az alku valahára befejeztetvén,

A nagyvárad
békekötés
1538-ban.

gositására szolgálnak azok, miket alább az 1540-ki események közt elmondandunk.

¹⁾ Hatvani I, 352.

²⁾ Buchholtz Urkundenb. 291. kövv. Istvánfy Lib. XII, 217.

³⁾ „De l'archeuesque de Londen — így ír Ferdinánd az 1537-ki junius 28-án Máriának — ay eu nouvelles, que a commancié a traitier; mais il a falu, que l'on enuoia ong secretair vers le Vainode pour auoir resolucion de aucuns articles . . . vos aferes ne seront mis en obly“. Hatvani. I, 381. köv. A két fél közti igazságszolgáltatás és a kassai foglyok szabadon eresztése végett Held Mátyás esász. alcancellárral külön folyt az értekezlet u. o. 382.

⁴⁾ Je suis de jour a aultre atendant de sauveir ce que l'archeues-

1538.

a béke február 24-én, 1538-ban meg is köttetett, s Ferdinánd által jun. 10-kén megerősítettet. Főbb pontjai a felette nevezetes okmánynak következők:

Károly császár és Ferdinánd Jánost testvérökké fogadják; a országot közös erővel védendik; János lemond minden eddigi szövetségeiről, s Ferdinánddal köt szövetséget. A császár és a római király Jánost Magyar-, Horvát-, és Dalmátországok királyául címезendik. Ha Jánosnak fia lesz, Ferdinánd neki a maga leányai közül adand nőt. A mit ki az országban bir, kir. hatalommal tartja meg; a határok biztosok által tűzetnek ki. Horvát- és Tótország Ferdinánd, Erdély János kezén marad. János halála után az ország minden hozzá kapcsolt részekkel Ferdinándra szálland; s ezen örökösödést minden jánospárti püspök, hivatalnok s városi előljáró esküvel erősítendi. Ha Jánosnak fia lesz, ez atyjának minden ősi és szerzett magán javait szepesi herczeg címe alatt öröklí. Az ősi javak elidegenített részei a béke kihirdetésétől számítandó két év alatt országos költségén váltatnak vissza; mi ezekből Ferdinánd kezén van, addig is a császár zárlata alatt leend. Míg a szepesi herczegség János fiának teljesen át nem adatik, addig Ferdinánd s örökösei ne bírassák az egész országot; s minden hivatalnok esküvel kötelezze magát, hogy csak e föltétel alatt lesz hű Ferdinándhoz. A herczeget a császár és Ferdinánd köteles birtokában megvédeni. Ha János magtalanul hal meg, hogy a császárnak nagyobb érdeke legyen az országot a török ellen védeni, örökségének fele a császárra szálland, másik feléről János szabadon rendelkezhetvén. Ha János halála után özvegye gyermeke nélkül marad életben, az örökség fele ezé leend, míg második házasságra nem lép. Ez utóbbi esetben 100 ezer forintot kap jegyajándokul. Ha Jánosnak leányai

que de Lunden et Feltz auront tratie auesques les comis du vaiuode qui se deuoient trouuer ensemble le 20 du moeis pasé. Ferd. lev. 1538. január 12. U. o. 386.

lesznek, s azokat még maga ki nem házasíthatj, a császár és Ferdinánd kötelesek őket, mint királyleányokat, illően ellátni s férhez adni. Ferdinánd, midőn az ország másik része is reászálland, az ország jogainak, törvényeinek megtartására újra hitet teend, s erről új alattvalóinak írott biztosítványt adand. A kölcsönös sérelmek a királyok s alattvalóik közt feledésbe menjenek; az elfoglalt javak régi birtokosaiknak visszaadassanak. Pártot változtatni ezentúl tilos; a foglyok szabadon eresztetnek. A törvényes adományok mind a két részen megmaradnak. Mária királyné a maga özvegyi javait háborítatlanul birandja. Az erdélyi só csak János —, a marmarosi csak Ferdinánd ország részében fog árultatni. Megtámadtatás esetében, mint testvérek közösen védjék egymást. Mivel János királynak mindenek felett szívében fekszik az ország fenmaradása: a béke kihirdetése akkorra halasztatik, midőn a császár azt az ország veszedelme nélkül megtörténhetőnek ítélendi. Ha a császár és Ferdinánd férfi maradvékainak magva szakad: az ország János fimaradvékaira szálland; ezek híjában a nemzet királyválasztási joga ismét érvényre jut. Ha János a maga birtokából ellenségei által elűzetnék, illő eltartásáról Károly és Ferdinánd közösen gondoskodnak. Az egész országra nézve egy közös nádor választassék; a többi hivatalokat és méltóságokat mindegyik király tetszése szerint töltendi be ¹⁾.

VI.

Midőn János e béke megkötésére annyi alkudozások után magát valahára elhatározta, kétsége nem lehetett, hogy Szulejmán arról minden titoktartás mellett is értesülend, s vele haragjának egész súlyát éreztetni fogja. De ez ellen most sikeres védelmet remélhetett a keresztény fejedelmek támogatásában. A váradi békét megelőzőleg, III. Pál pápa közbenjárására, február 8-kán (1538-ban) Nizzában a csá-

János veszé-
lyei a béke
miatt.

¹⁾ Hatvani II, 3—17.

1538.

szár s a francia király is nemcsak kibékültek, hanem egymással s a pápával, Velenczével s több más keresztény fejedelmekkel szövetséget is kötöttek a török ellen, mely szerint a következő évben egy közönséges hadjárat lett volna intézendő. Ennek siettetése végett a pápa 1538 nyarán Rorari Jeromost követül küldé mind Ferdinándhoz, mind Jánoshoz; ehhez különösen azért is, hogy az alatta lévő püspökségek rég elmaradt megerősítését, miért Statileo mindjárt a váradi béke után Rómába küldetett, az illetőknek megvigye ¹⁾).

János királyt azonban erre nem kellett ösztönözni: annak ő maga is a legnagyobb szükségét érezte, mert tudósításai már a tavaszon akképen hangzának: hogy Szulejmán nagy hadi készüléket teszen, Péter moldvai vajda ellen; de mivel a váradi békének minden titkolózás daczára is hírért vette, reá, Jánosra, is boszús, ki is ezért méltán tarthat, hogy Szulejmán a szomszéd Moldvából Erdélybe is átcsap ²⁾). János ennél fogva, bár Szulejmán szándokairól bizonyos tudósítást nem nyerhetett, minden esetre oly készüléket kívánt tenni, hogy a törököt, ha netalán Erdélyt is megtámadná, szép erővel fogadhassa. A császárt és Ferdinándot a veszélyről tudósítván, fölkérte, hogy a szövetségben kikötött segílyt mennél előbb állítsák ki. A várakat kiigazíttatá, eleséggel, lőszerrel és őrséggel bőségesebben elláttatá. Majláth István vajdának, ki mellé Balassa Imrében a tavasszal társat is nevezett, meghagyta, hogy a szorosokat Moldva és Havasföld felől erősítse meg, s mivel a százokban bízni nem lehetett, Brassóba, Szebenbe magyar őrséget vessen. A nemesség ősi szokás szerint, véres kard körülhordása által, fölkelésre intetett; s mindenfelé rendelet küldetett, hogy a vének, az asszonyok s gyermekek, mihelyt eziránt újabb parancsot vesznek, a legközelebbi kulcsos városokba vonuljanak; minden takarmány és eleség, mely tova nem szállít-

¹⁾ Hatvani II, 18.

²⁾ Pray : Ep. Proc. II. 73. köv.

ható, megégettséki. A hadsereg oly erélylyel gyűjtetett, hogy a százezret megközelíteni reménylék; mert a ki csak fegyvert foghatott, a külön helyeken felállított táborokba gyűlt. „Nincs senki, — írta lelkesedve Veráncsics Antal, — ki most a hitért és hazáért, a szabadságért és javaiért a törökkel szembeszállni ne merne, ne kívánna“¹⁾. Még nagyobbá lett a lelkesedés, midőn Laszkó Jeromos, Ferdinánd vezére, János udvarába érkezett, hirül hozó, hogy Ferdinánd hét ezer labanczot s 3000 veterán spanyolt és ugyanannyi magyar huszárt indított meg János segítyezésére s e had már Buda felé közelget.

Szulejmán aug. közepe táján kelt át 160 ezernyi seregével a Dunán, s miután Radul oláh vajda és bojárai hódolatát fogadta, egyenesen Szucsavának, Péter vajda székhelyének tartott, honnan ez, kincseit is hátrahagyva, Erdélybe, a birtokában levő Csicsó várába menekült. Szulejmán, megelégedvén avval, hogy az elfutott testvérét, Istvánt emelte vajdjává, menhelyére őt követni nem szándékozott. Jánoshoz mindazáltal egy csauszt küldte, ki által hálátlanságát szemére vetvén, haragjával fenyegette, ha Péter vajdát kezéhez nem szolgáltatja. De ugyanakkor titkos hírnök is érkezett az ajándékok által már elébb megnyert Lufti basától, tudtára adó Jánosnak, hogy a szultán Erdélyt most nem háborgatandja; de haragjának megengesztelése végett szükség, hogy János magát megalázza, hadi készületeit kimentse, Gritti lefoglalt kincseit kiadja s jelentékenyebb ajándékot küldjön. János, kivált Frater György tanácsára egy pillanatig sem habozott a választásban a dacz és a maga megalázása közt, kivált miután Ferdinándtól összesen csak 3000 spanyol és néhány zászlóalj huszár jött segítségül, s még ezek is csak a Tiszánál jártak. A rendeket azonnal Kolozsvárra gyűjté, s a küldendő ajándok kiállítására végett, melynek harmadát saját kincstárából lenne merítendő, nagy adót vetett az országra.

¹⁾ Veráncsics, Katonánál XX, 1142. 1146

1538.

Az ajándok egy részével tüstént követ indult Szulejmánhoz, őt biztosítandó, hogy hadi készületeit nem ellene, hanem Péter vajda ellen tette, s őt Csicsó várában már vivatja is. Szulejmán, kire az ajándékokban most is bőven részesített Lufti basán kívül kétségkívül Jánosnak összegyűjtött nagy ereje, s a Ferdinándtól érkező segélye, melynek számát a hír felette megnagyította, s a könnyen védhető tartomány helykörülményei is hatottak, megengeszteltnek mutatkoztak, s a követet azon parancssal bocsátá vissza, hogy Péter vajdát kiadni el ne mulasztja; s ezután vissza is tért Konstantinápolyba ¹⁾).

János megszabadult a veszélytől. De tapasztalván, mily csekély a segedelem, melyet Ferdinándtól s a császártól várhat, azóta egyre ingadozott az osztrák és török barátság közt. Hihetőleg azért küldé november elején Statileo püspököt is Ferencz francia királyhoz ²⁾), hogy tőle hitelesen megértse, fog-e létesülni a nizzai szövetség által a jövő évre határozott közönséges hadjárat a török ellen, hogy aztán e szerint intézhesse a maga ügyeit. Ugyanazon időben a váradi béke megerősítése végett Spanyolországba küldött Frangepán érsek által a császárnál is kérdést tétetett a küldendő segély iránt. A császár a maga részéről mindent ígért s közlé a királylyal azt is, hogy a lundeni érseket már elküldé a német fejedelmekhez, hogy velök a hadjárat iránt értekezzenek ³⁾).

1539.

János násza
Izabellával.

Az ígéreték, úgy látszik, egy időre megnyugtatták János királyt, s azok teljesülését várva, az 1539-ki februárban végre a már többször szóban volt egybekezelését is megállította Izabellával, Zsigmond lengyel királynak a Sforza Bonával kötött második házasságában nemzett leányával, kit Székes-

¹⁾ Veráncsics: De reb. ges. Joannis Kovachichnál Script. min. II, 63. és Magy. Tört. Eml. II. 81. kövv. Katonánál: XX, 1160. Constit. DD. nob. Trans. Edernél: Script. rer. Trans. II, 173. Szermeghy, Schwandtnernél II, 412. Istvánfy: Lib. XIII, 219.

²⁾ Pray: Ep. Proc. II, 71. köv.

³⁾ Hatvani: Brüß. Okmányt. II, 22. Lantz: Papiers d'État 277.

fehérvárott meg is koronáztatott. E házasság Ferdinándot a nagyváradi béke végrehajtása iránt nagy aggodalomba ejté; s azóta nem szűnt meg sürgetni a békeokmány kihirdetését. Lépéseket tett ez iránt nemcsak magánál Jánosnál, és a lengyel királynál; hanem a császárnál is, mivel a kihirdetés ideje a szerződés szerint ennek ítéletétől volt felfüggesztve. A császár e végett Held Mátyás alcancellárt küldé Német-újhelybe, hol János biztosával, Frangepánnal kelle találkoznia.

A körülmények azonban, nem fejlődtek olyanokká, hogy Jánosban nagy bizalmat ébreszthettek volna a nyeresendő segély iránt, ha a töröktől megtámadtatnék. A smalkaldi szövetség tagjai a hozzájuk küldött lundeni érsek felszólítására csak azon föltétel alatt ígértek segélyt a török ellen a császárnak, ha elébb a vallási viszályokat egy általános béke által megszünteti s az új vallási felekezetnek szabadságot biztosít. A többi német rendek sokat beszéltek; de nagy buzgalmat tetemesb segély nyújtására ők sem mutattak. Még a esehék s más örökös tartományok rendei is csak saját hazájok határainak védelmére kívántak szorítkozni ¹⁾. Mária királyné pedig, ki Belgium kormányán a vallási viszályokba igen bele volt keveredve, nem szűnt meg sürgetni császári bátyját, hogy egy közönséges török háború helyett inkább Németországra, a vallási viszályok teljes elfojtására fordítaná gondjait ²⁾.

E viszonyok nem maradtak titokban János előtt, ki Németországban többekkel, s kivált a bajor hercegekkel folytonos összeköttetésben állott. S tudta kétség kívül azt is, hogy a francia király nemcsak hogy semmi hajlamot nem mutat a török háborúra; hanem inkább a törökkel fondorkodik; a pápa által Nizzában kötött szövetségből pedig Velenzével együtt már tényleg kilépett; és a viszályok s a háború

¹⁾ A lundeni érsek levele Máriához. Hatvani II, 25.

²⁾ Lantz: Corresp. des Kais. Karl V. II, 289.

1539.

okai újra gyűlnek közte s a császár között. Ő tehát Ferdinánd sürgetéseire a béke kihirdetése iránt azt üzente Frangepán által, hogy miután jelentékenyebb segély bizonyossága nélkül ezt tenni annyi volna, mint magát a török által az országból kiűzetnie: biztosítsa őt Ferdinánd mindenek előtt öröksége birtokában, az országot pedig a török hódoltatás ellen, s akár Konstantinápolyban kész a békét kihirdettetni. Held utóbb még Budára is elment a dolgot újra sürgetni; de csak annyit sem birt kieszközölni, hogy Frater György kincstárnok, tanácsos társaival a béke megtartására esküt mondjanak ¹⁾.

Az ellenkirályok működése Konstantinápolyban.

A béke kihirdetése helyett János, vagy inkább, míg ő fiatal nevével mézes heteit élé, tevékeny minisztere, Frater György, azon munkálkodott, hogy a régi barátságot Szulejmánnal, helyreállítsa; mi iránt még a francia és a lengyel királyok közbenjárása is kikéretett ²⁾.

Ferdinánd ellenben, hogy Jánost a töröknél bemártsa, s ha lehet megbuktassa, Laszkó Jeromost, Jánosnak, mióta tőle elvált, mérges ellenségét küldé Konstantinápolyba, lényegében oly utasítással, hogy engedje meg Szulejmán, miképen Jánost, ha a béke föltételeit meg nem tartja, országából elűzhesse, s ezt magának tarthassa meg ³⁾. Más részről mivel a törökök a határszéleket szüntelen háborgaták, s jelenleg is Novigrádot vívták ⁴⁾, segély-kérés végett szept. végén Pozsonyban országgyűlést tartott. A király ez iránti előterjesztését egyebek közt avval indokolá, hogy ő Magyarországot, mely őt örökségileg illeté, leginkább a török elleni védelem végett vette kormányra alá. A rendek a sürgető szükség tekintetéből megadták ugyan a segélyt; minden

¹⁾ Buchholtz: V, 120. Pray: Epist. Proc. II, 76. Bethlen: Hist. rer. Trans. I, 288. 309.

²⁾ Pray: Ep. Proc. e. h.

³⁾ Ferd. levele a császárhoz. Gent. 1540. máj végén. Az utasítást közli Gévay III, 2, 12. 16. 25 és III, 3, 69. 70.

⁴⁾ Pray: Ep. Proc. e. h.

házhelytől 1 forintot s 30 denárt és minden 100 jobbágy után 2 lovaszt szavazván meg; de amaz állítás is igen érdekes vitatkozást eredményezett, mely a körül forgott, miképen a rendek úgy tudják, hogy Ferdinánd nem öröködési jognál, hanem a rendek választásánál fogva tétethette fejére a magyar koronát; továbbá hogy Ferdinánd épen azért választott meg, mivel azon remény kecsegteté a rendeket, hogy ő a birodalom erejével is védelmezendi az országot: a magyar nemzet századnál tovább áll már őrt a kereszténység nyugalma felett, szolgál annak védfalául; és ha e hosszú harc alatt megfáradva, meggyöngülve a kereszténység harczát egymaga már nem bírja, méltán megvárhatná, hogy valahára a szomszédok is nyujtsanak neki sükeresebb segedelmet. Ily apróbb erőfeszítésekkel, mint a nemzet mostani ajánlata, Ferdinánd soha sem fog czélt érni: erre nézve szükséges, hogy többi tartományait s a birodalmat is állítsa ki a sikra a kereszténység közös ellensége ellen. A nemzet meggyöngülésének fölemlítése a vitát átvitte az ellenkirályok miatti szakadásra s a nagyváradi békekötésre is. Keserű érzellemmel említék e tekintetben, hogy e szerződés a nemzet felett annak közbenjötte nélkül kötöttetett s az átkos szakadás ez által mintegy törvényesítettet: kívánják ennél fogva, hogy az ország másik részében lakó testvéreikkel tanácskozhassanak. A minden tekintetben jogos kívánság azonban az udvar által azon igérettel mellőztetett, hogy ha majd a szerződés a kihirdetésig megérlelődik, a király nem fogja elmulasztani, egy e végett összehivandó országgyűlésen meghallgatni a nemzet véleményét ¹⁾).

Laszkónak a János megbuktatására irányzott minden törekvése mellett sem sikerült Konstantinápolyban kedvezőbb érzelmeket ébreszteni Ferdinánd iránt; sőt még saját orrát s füleit is csak busás ajándékokkal mentheté meg a csonkítástól; küldője részéről pedig, kitől már a birt ország-

¹⁾ Kovachich Jos. Monum. Vet. Legislat. 52. kövv.

1539.

részért is adó követeltetett, hat hónapi fegyverszünetnél egyebet nem volt képes kieszközteni ¹⁾). De e mellett János iránt is folyton fenyegető hangulatban maradt Szulejmán. November elején követ érkezett tőle Budára ²⁾), követelő, hogy János a moldvai vajdát, ki Csicsó várában magát kegyelemre megadta volt, s a moldvai hadjárat alatt követelt adónak hátralékát mennél előbb Konstantinápolyba küldje. A követ oly válaszszal bocsáttatott vissza, hogy a szultánnak mind a két kívánságát teljesíteni fogja a király. És valóban 1540 elején határozattá is lett tanácsában, hogy a váradai püspök s kincstartó maga vigye el a gazdag ajándokot, s találékony eszével minden módon ügyekezzen megengesztelni Szulejmánt; Péter vajda pedig el is küldetett Konstantinápolyba ³⁾). Köz hír szerint Frater György 200 ezer arany értékű kincset vala magával viendő; elutazását azonban mind továbbra halasztotta. A takarékos miniszter nem örömet cserzté ki kezeiből az akkoron nagy kincset; s minthogy már több ízben sikerült pusztá ígéretekkel s biztatásokkal lecsillapítani a boszús szultánt, most is működésbe tette eg sz ravaszságát, hogy legalább addig halaszthassa az ajándok átvitelét, míg elválík, hogy mit végzend Ferdinánd személyes találkozása alkalmával a császárral, kit Belgiumban fölkeresett. A francia király közbenjárása is újragénybe vétetett: Statileo püspök, midőn Ferdinánd kívánsága szerint a béke kihirdetése ügyében a császárhoz küldetett, utasításul vette, hogy előbb a francia királylyal értekezzen ⁴⁾). De utóbb a kincstárnok követségi járata végképen elmaradt ama veszélyes forrongásban, melynek ez évben Erdély különösen színhelyévé lett; mely azonban e tartományon kívül Magyarországbán, sőt Bécsben és Ferdinánd cseh-német örökös tartományaiban is messze szétágazott.

1540.

1540.

¹⁾ Gévay III, 2, 23. 43. 47. és III, 3, 72.

²⁾ Pray: Ep. Proc. II, 77.

³⁾ Veráncsiás Katonánál XX. 1304. kövv. 1512.

⁴⁾ Pray: Ep. Proc. II, 82.

VII.

1540.

Általános
forrongás.

A gondolat- és lelkiismeret-szabadság, melyet a reformatio, a vallási s egyházi átalakulás megalapított, nemcsak az egyházi hatalmat rendítette meg, hanem általában minden tekintély s fejedelmi hatalom elvének alapját meggyöngítette. Az emberek, kik elég merészek voltak vitatkozni az ősi hiedelmek, a vallási s egyházi hitágazatok s hatalom felett, melyek isteni eredet fénykörétől vétettek körül, a fejedelmi hatalom és tekintély elveinek feszegetésétől sem rettentek vissza. S e vitatkozások hevében a fejedelmi felsőség isteni jogán nem egy rés törtetett. E vitákat felette elmérgesíté azon ellentállás, melylyel Károly császár és Ferdinánd király az egyházi s vallási reformokat meggátolni, elfojtani törekedtek.

A vágy és törekvés, mely a gondolat és lelkiismeret felszabadítására volt irányozva, mindinkább fölkelte a vágyat és törekvést szabadulni a fejedelmi hatalom alól is, mely a gondolat és lelkismeret szabadságát korlátolá. A szabadság, mely e tekintetben Schweitz köztársaságaiban létezett, esábitó példányul tünt fel számosak szeme előtt mind a polgári, mind az úri rendben. Ferdinánd esch-német tartományaiban, sőt Magyarországon is mind a két félen, e vágyaknak s törekvéseknek még más indokai is voltak. Mióta a török támadásait oly sűrűen intézé, a köz terhek felette megnövekedtek; a népeknek pénzben, emberéletben nagy áldozatokat kelle tenniök ama támadások visszaverése, meggátolása végett. És a népek fájdalmasan tapasztalták, hogy maguknak nyugalmat eddigelé ezen áldozatok árán sem szerzhettek: a török szakadatlan megújítá támadásait s folytatá hódoltatásait: a békéért hozott áldozatok mind sükeretlenek maradtak. Ennek okát ama versenygésben látták rejleni, mely Ferdinánd és János közt folyt a magyar királyság birtoka felett. Ám a lengyelek, gondolák sokan, s

1540.

mondák is egymásnak, alig érezhető áldozattal, némi ajándékokkal, miket a töröknek időről időre küldenek, képesek megvásárolni a békét; s miért ne követhetnők mi is e példát? Minthogy pedig erre nézve Ferdinánd és János nagyra-
 gyásában látták a főakadályt: mindinkább megbarátkozni kezdének ama gondolattal, hogy mellőztessék mind a két fejedelem; alapíttassék egy a schweitzizhoz hasonló szövetséges köztársaság, mely külön nemzeti s népies kormányok alatt a lelkesület szabadságát kikiáltsa, Lengyelország példájára a törökkel a béke megvásárlása iránt alkura lépjen, neki évenként a maga nyugalmáért némi adót fizessen.

E mozgalmak, e forrongások szélesben el valának terjedve Ferdinánd cseh-német tartományaiban. Részt vettek azokban a Bernsteinok vezetése alatt a legtöbb cseh és morva urak, az egy Fürstenbergen kívül valamennyi sleziai hercegek, kiknek élén a lignitzi herceg állott; részt vett a többi sziléz, morva, osztrák és stajer rendek nagyobb része, s a városok majdnem mindnyájan; sőt ha tudósítónk ¹⁾ nem csalatkozik, néhányan még Ferdinánd miniszterei közül is. Az említett czélok elérése végett mind ezen tartományok rendei egy idő óta mind egymással, mind a szász és hesszeni fejedelmekkel s a smalkaldi párt egyéb tagjaival titkos szövetségeket kötöttek, melyeknek feje s lelke a lignitzi herceg volt. A „liga“ nemesak az említett, hanem más hasonló czélokból is minden nemzetbelinek nyitva állván, hatalmas eszközökkel az osztrák tartományokat Ferdinánd ellen fellázítani, s Magyarországgal és melléktartományaival összekötetésben, a népies kormányt kikiáltani, melynek aztán első kötelessége leende a törökkel szerződésre lépni.

Ezen eszmék mind a vallási szabadságra, mind a törökkel egyenesen az ország részéről kötendő szerződésre nézve

¹⁾ E tudósító Scepper Kornel csász. tanácsos, ki ezen forrongásról s Ferdinánd minisztereiről egy felette érdekes emlékiratot nyújtott be Károly császárnak. Ld. azt egész terjedelmében Hatvani: Brüss. Okmányt. II, 74—91.

Magyarországban is igen sok pártolót nyertek; s ennél fogva alaposan föltehető, hogy ama „liga“ a magyar urak és rendek közül is nem egy tagot bírt kebelében. Az 1539-ki pozsonyi országgyűlésen, melynek vázlatát fentebb adtuk, oly értelemben folyt a vitatkozás, mintha a rendek nagyobb része beavatva volt volna e titokba. De halljuk e viszonyokról magukat a szemtanúkat. Scepper Kornél, mint alább említendjük 1540 tavaszán a császár részéről követségben járt János királynál. Útjában vendége lőn Egerben Frangepán Ferencz kalocsai érseknek, ki az egri püspökséget is bírja vala. „Beszélgettem — úgymond Scepper — az érsekkel a felől, hogy útamban a népet s még inkább a nemeseket majdnem mindenütt elmaszlagítva találtam a hitünkkel ellenkező új tanok által. A lelkészek és iskolatanítók, kikkel a latin nyelv végett jöttem volt érintkezésbe, csaknem mindnyájan Melanchton Fülep iskolájából kerültek ki; minek én rossz következményeit látom“. — „Az érsek erre azt válaszolá, hogy a magyarok valóban majdnem mindnyájan, úgy azok, kik a római király, mint azok, kik János király pártjához tartoznak, egészen elpártoltak a hittől, és sem istenre, sem a szentekre nem gondolnak többé; sőt elcsábítani törekednek a népet is, mely eddigelé még nem volt annyira, mint az urak, elmételyesedve; hozzáadván, miképen az volna szándokuk, hogy a papokat elűzzék s az egyházi javakat lefoglalván, részben eltulajdonítsák, részben a töröknek fizetendő adóra fordítsák...“

A magyarok példáját Slezia, Morva, Ausztria rendei is hajlandók követni, romlására a római királynak, ha ez jobban nem gondoskodik, mint eddigelé Tudja bizonyosan, hogy Ausztria, Morva- és Csehország főbbjei, különösen azok, kikkel a király legtöbb jót tett, nem törekednek egyébre, mint saját hatalmuk növelésére s ő felsége kárára, félvén, hogy egykoron majd számot kérend tőlök sáfárkodásukról...; hogy többen közülök megboszulni vágnak a Katzianer Jánoson elkövetett gyalázatot, ki rokonuk és szö-

1540.

vetségesük volt. Ezeknek hatalmát könnyen megítélhetni abból, hogy Katzianert bécsi fogságából elbocsátották és még is büntetlenek maradtak: miből gyaníthatni, hogy azok nem mások, mint maguk a királyt környező főemberek. Hasonlókép, hogy némelyek e nagyok közül még nem feledték el apáik s rokonaik halálát, kik a király uralkodásának kezdetén Németújhelyt kivégeztettek. Ezek közül többen be vannak maszlagítva ama szerencsétlen véleményekkel és szívekben lutheranusok; másoknak sem hitők, sem törvényök; mások még rosszabbak, kiknek mindegy, török-e az urok, vagy keresztény, csakhogy őket megszokott módjok szerint hagyja élniök. E fölött többen kétségbeestek a folytonos adók miatt, melyek tőlök naponkint szedetnek a magyarországi török háborúra, nem látván semmi valószínűséget arra, hogy ennek valaha vége szakadjon

Mi Magyarországot illeti, — folytatja Frangepán éresek — ezen országnak majd minden hatalmas embere, néhány igen keveset kivéve, új emberek s az alsóbb osztályból származók, kik gazdagokká s hatalmasokká lettek részben hitveseik által, kiknek apái vagy első férjei a múlt háborúkban meghaltak; részben rablások és fosztogatásokból; részben mivel gyakran átfutottak egyik királytól a másikhoz. Ilyenek például Nádasdy Tamás, Serédy Gáspár s többen mások. Ezt figyelembe véve nem lehet csodálni, hogy ily egyéniségek az új dolgokat szeretik, és semmitől inkább nem idegenek, mint attól, hogy igazságos, becsületes, keresztény életre szoríttassanak; mi mégis megtörténnék, ha a király föléjükbe kerekednék, mit is azért lehetőleg meggátolnak. Jól tudja, hogy Thurzó Elek a főbbek egyike a szövetségben, ki egyáltalában nem óhajtja, hogy a római király és János király közt béke legyen, valamint azt sem, hogy egész Magyarország a római király ő felsége kezéhez jusson. Thurzó gátolta eddig s gátolandja ezután is a Szepesség visszaadását János királynak, mi nélkül Magyarország egészen soha sem egyesülend a római király alatt. E tekintetektől szerzé el Thurzó,

feleségének első házasságából való leányát is gróf Salm Miklósnak, hogy ligájokba ezt is megnyerje, ez által pedig a Rogendorf családot: és mind ezt a czélből, hogy kárhozatos szándékukat ő felsége ellen egykor végrehajthassák, magukat felszabadíthassák az említett országokat egy szövetségben egyesíthessék, s ennek nyugalmáért aztán a töröknek némi adót fizessenek. E fondorlatokról — mondja Scepper — az érsek kivált Fels Lenárt urat vádolá, őt gonosz zsvány-nak nevezvén“.

A *liga* e terveinek sükerítését mindenek előtt Erdélyben kell vala megkezdeni, hol a mozgalom szerencsés kimenetelét az ottani sajtáságos viszonyok leginkább reményleni engedék. A végrehajtás Majláth István vajdát illette. Majláth hűsége János iránt eleitől fogva kétes vala. Őt, mióta vajdává lett, egyre ingadozni látjuk a két király s azon terv közt, hogy Magyarországtól elszakadván, a moldvai s havasföldi vajdák példájára, a török pártfogása alatt maga legyen urává a tartománynak. A váradi békekötés óta a gyakori és súlyos adózások az elégületlenséget mind közönségesebbé tették; és senki sem kételkedett, hogy a török pártfogását, ha vajdáik alatt egyenesen lépnek vele szerződésre, sokkal olcsóbban megszerezhetik, mint a mennyi most tőlök hól a törökhöz küldendő ajándékok, hol a hadi készületek ürügye alatt szedetik. És Majláth nem mulasztá el őket e hitőkben megerősíteni. De voltak az adókon kívül más okok is, melyek miatt urak, nemesek e tervet legkivánatosbnak láthaták. Némelyeket születési gög ellenségeivé tett Frater Györgynek, ki annyira fejökre nőtt, hogy nemesak most mindent egymaga intézett, hanem János halála után is valószínűleg gyakorlandó vala felettök e hatalmat; mert nem hitték, hogy a váradi kötmény szerint Erdély s a tiszavidék valaha jó szerével átengedtesék Ferdinándnak. Másokat hasonló kilátások a jövőbe arra ösztönöztek, hogy a szakadásnak véget vetve, az országot Ferdinánd alatt egyesítsék. Másokat ismét, kik attól féltek, hogy János halála után Fer-

Az erdélyi
lázadás.
Majláth
István.

1540.

dinandra száll az ország, a németek gyűléte kötött Majláth pártjához. Mind ezen különböző, egymással részben ellenkező véleményeket Majláth a Frater György ellen minden módon ápolt gyűlélet által egy párttá ügyekezett egyesíteni: ezeket a Ferdinánd alá hajlással, amazokat a török pártfogás alatt alkotandó népies, nemzeti kormányval biztatta; a király és minisztere ellen pedig valamennyit fölizgatta. Balassa Imre gyöngé eszű s még gyöngébb jellemű levén, vajdatársa járszalaga után indult.

A magyarországi urak közöl párkülönbség nélkül számosan titkos egyetértésben álltak Majláthtal, s őt most, midőn látták, mily bajban van a király s minisztere a török haragja miatt, a terv végrehajtására ösztönözték, s maguk és Ferdinánd segédelmének ígéretével bátoríták. Nádasdy Tamás, Majláth sógora, Balassa Menyhért, Imrének, a vajdának testvére, a Kassa elvesztése miatt engesztelhetlen Serédy Gáspár, a János király ellen, mivel négy várát igénylé, minden fondorlatra kész Thurzó Elek, a két király közt ingadozó, majd egyikhez, majd a másikhoz szító Perényi Péter, a János király ellen egykori fogsága miatt boszút forraló Laszko Jeromos, — mindnyájan támogatták, titokban ösztönözték a vajdákat. Úgy látszik, Hoffmann János és Fels Lenárt, Ferdinánd miniszterei szintén be voltak avatva a fonderlatokba. Annyi bizonyos, hogy a ferdinándiak évek óta ápolták a nyugtalanságot Erdélyben, s most, midőn a vajdák maguk szándékoztak kitűzni a lázadás zászlaját, örömet kezet nyujtottak nekik annak sikerítésére.

Majláth István 1540 elején követet küldött Kostantiinápolyba, ki által a szultánnak évi adó fejében tizenkét ezer aranyat ígért, ha kezét János királyról levéven, Erdélyt neki békében engedi kormányoznia. Az ajánlat elfogadása esetében még avval is kecsegteté a Portát, hogy Erdély példáját Magyarország is mielőbb követendő, hajlandó levén a két királyt, kik az országot vesztére vezetik, abból kizárni s adót fizetni a Portára; Ausztria, Slezia, Cseh- és Morva-

ország főemberei pedig csak e követség eredményét várják, hogy ők is részt vegyenek a szövetségben. Ugyanazon időben Majláth, a maga testvérét, Dömét, az oláh vajdához küldé, hogy vele a nyujtandó segély iránt egyezkedjék. A követek azonban mind a két helyt süker nélkül jártak. Lufti nagyvezír, a követséget meghallgatván azt kérdezé: él-e még János király? — s midőn erre igenlő választ nyert, mondá neki: azt kívánja tehát az igazság, hogy a vajdák engedelmeskedjenek a királynak, kitől egyébiránt a szultán könnyen megkaphatja, a mit akar. Az oláh vajda pedig Majláth Dömét még fogolylyá is tette ¹⁾).

De a balfordulat már nem ijeszté vissza Majláthot a lázadástól; hanem a töröké helyett Ferdinánd pártolását kérte ki mind egyenesen maga, hozzáküldött követei, mind magyarországi barátai által, biztosítván őt hogy, ha sz. Iván napjáig segélyére 12 ezer fegyverest küld, egész Erdély hódoland neki; Erdélyt pedig Magyarország nyomban követendi ²⁾). Úgy látszik, Majláth vett is e segély iránt némi biztatást; minek következtében márczius 8-ra (1540) Marosvásárhelyre országgyűlést hirdetett. Addig is alattomban mindent elkövetett, hogy a nemességet, a székelyeket és szászokat felizgassa ³⁾). Mi azonban annyiak tudtával készüle, titokban nem maradhatott. A közönségben mindenféle hírek szárnyalának a mozgalomról. „Még nem tudjuk eléggé, — úgymond Veráncsics — mi célra irányoznak azok. Mondják, hogy le akarják foglalni azon nagybecsű ajándékokat, melyek a török császárhoz küldendők, s melyeket minap Kállay János, nehogy elraboltassanak, Segesvárbán zárt el. Mások azt beszélik, hogy az új Bálványos várat, (Szamosújvárt) szándékoznak lerontani, melyet György remete s

¹⁾ Így adta elő e követi eljárások eredményét utóbb maga Frater György Sceppernek. Ennek emlékirata. Hatvani II, 81.

²⁾ Ferdinánd levele Máriához 1540. jun. 16.

³⁾ Veráncsics Katonánál: XX, 1338. 1341.

1540.

kincstárnok tavál építtetett. Némelyek mondják, hogy a papok ellen intézik fulánkjokat; mondván, hogy nekünk nem kell duslakodnunk: kenyér és ruha elég a papnak. A király azonban és minisztere Vegedy Imre tordai főesperes, Bethlen Farkas és mások által ¹⁾ korán s jól értesültek az összeesküvés egész terjedelméről; s mennél veszélyesebbnek látták azt, annál erélyesebben készültek elnyomására. Petrovics Péter az alvidékre a ráczokhoz küldetett, hogy őket szolgálatba fogadja. Buda és Nagyvárad táján nagy csöndben sereg gyűjtetett, melynek élére aztán Török Bálint nevezetett ki vezérré ²⁾.

Majláth, látván, hogy tervei idő előtt elárultattak, s e miatt pártfelei közül is sokan visszavonólnak, megfélemlert, s a marosvásárhelyi gyűlésnek más irányt adott, mint különben szándoka volt. Csak arra szorítkozott, hogy a tartomány sérelmei gyorsan összeiratván, azok orvoslata végett a királyhoz nemzetenkint négy-négy tagból álló küldöttség menesztessék. A követek utasításuk szerint oda törekedtek, hogy a király gyanúját eloszlassák; Frater György kincstárnokot pedig elmerítsék. Esedezve kérék a királyt, tudatná velök, mi állapotban vannak ügyei a törökkel, várhat-e onnan békét, vagy háborútól kell félnie? Mert attól tartanak, hogy az ország míg ide s tova ingadozik, észrevétlenül Horvát- és Tótország sorsára jutand, melynek elseje már majdnem egészen meghódított, másikának fenmaradása hajszálon függ. Évenként súlyos adók szedetnek tőlök, a nélkül, hogy tudnák, mi végre; mert úgy látják, ajándékokkal már alig lehetend megengesztelni a törököt. Uralkodása alatt már több adó szedetett fel Erdélyben két millió arany forintnál. A nemesség jobbágysai már 25-ször róvattak meg; még súlyosabb adókkal terheltettek a szászok, kiket a kincstartó

¹⁾ Veráncsics Katonánál: XX, 1339. és Sunthamer budai polgár. Scepper emlékiratában.

²⁾ Serédy lev. Felshez. Buchholtznál V, 128.

önkénye szerint taksál. Az országból már minden pénz kiszivárgott, úgyannyira, hogy a kereskedés is puszta csere által üzethetik ¹⁾).

1540.

János a követeknek azt mondá, hogy a választ maga viszi meg s őket elzáratta. Seregei Török Bálint alatt már megindultak volt; s miután Budát Rátkay István, a jó reményben hagyott királynét Pöstényi és Bajoni gondviselésére bízta, maga is a sereg után sietett. Török Bálint a Királyhágón akadálytalanul áthaladván, Almást, Diódot, Létát Balassa Imre várait megvette. A király máj. 7-kére Tordára országgyűlést hirdetett, s a két vajdát maga elébe idézte. De ezek Fogaras várába zárkózván, maguk helyett csak menstégeket küldtek; miért a gyűlés által felségsértésben elmarasztaltatván, halálra ítéltettek, és Török Bálintnak meghagyatott, hogy őket Fogarasban ostrom alá vegye. Török régi barátját örömet megbékéltette volna a királylyal, s ettől nemcsak bántatlanságot, hanem Fogarasért cserében Galád várát is kieszközleni ígérte; de Majláth magának még Becsét és Becskereket is adományul, barátjainak pedig, Balassának és Gerendy Mártonnak elfoglalt javaik visszaadatását kívánta, mit azonban meg nem nyerhetett ²⁾). Erős várán kívül abban bízott Majláth, hogy Ferdinánd királytól is érkezik számára segedelem. Ferdinándot ugyanis a vajda pártfelei még János király bejötte előtt Erdély összes rendeinek nevében megkérték, küldjön be némi hadakat, ígervén, hogy mindnyájan hozzá állanak; különben, ha sorsukra hagyatnak, el volnának határozva magukat a török karjaiba vetniök ³⁾).

Más részről Majláth magyarországi barátjai is mindent megkísértettek, hogy Ferdinándot segélyére bírják. Serédy Gáspár ez iránt már márcz. 27-kén írt Fels Lenártnak ⁴⁾).

¹⁾ Veráncsics Antal Bona királynéhoz Katonánál XX, 1348.

²⁾ Veráncsics Statileohez. Katonánál XX, 1360.

³⁾ Buchholtz V, 115.

⁴⁾ U. o. 128.

1540.

Thurzó Elek mihelyt értesült, hogy az összeesküvés fölfedeztetvén, János király Erdélybe készül, Gerendyt, a ferdinándpárti erdélyi püspököt, a király után küldé. Németalföldre, hova Károly és Mária testvéreit ment vala látogatni. Thurzó, attól tartván, hogy az egész fondorlat föl talál fedeztetni, a maga ellen támadható gyanút feladással előzte meg: Gerendy által nemcsak az erdélyi lázadást, hanem azon terveket is fölfedezte Ferdinándnak, melyek ellene az örökös tartományokban szövetnek; s levélben is buzgón kéré őt, ne szalaszsa el a jó alkalmat, mely őt nemcsak Erdélynek, hanem Budának, Kassának, az egész országnak urává teheti, valamennyi főbb emberek el lévén tökévelve nem tűrni tovább János és minisztere zsarnokságát, kik őket, ha lehetne fejökön járatnák ¹⁾. — Majláth maga Török Bálintnak engedékeny megszállása alatt folyton összeköttetésben volt magyarországi barátjaival, kik nem is szüntek sürgetni Ferdinánd segélyét. Ez bővebb tanácskozás végett Herbersteint Magyarországba, a császárhoz pedig, kit Belgiumban már nem talált, s kivel utóbb Hagenauban találkozott, Nogarola grófot küldé tanácsáért. A császár akképen vélekedett, hogy „ne mulasztaná el ugyan Ferdinánd e jó alkalmat; de előbb vizsgálná meg jól, bízhatik-e egész bizonyossággal a sükerben; mert ha a pocsolyát előbb felkavarja, mintsem tudja, hogy abból kivergődhetik, a dologból sok baj és kellemetlenség támadhat“. Egyébiránt a császár, már áprilban, midőn Németalföldön mulat vala, értesült a Mária királynéhoz küldött levelekből az erdélyi zavarokról; s részint e miatt, részint hogy a váradi béke kihirdetése iránt végezzen, Scepper Kornélt utasítá János királyhoz ²⁾.

¹⁾ Ferdinánd Mária királynéhoz Hagenau 1540. jun. 16.

²⁾ Buchholtz téved, állítván, hogy Scepper annak következtében küldetett Jánoshoz, mivel ez Statileot járatta a császárnál. A két követség nem áll egymással összeköttetésben, s nem áll az sem, mit Buchholtz mond, hogy János Sceppert erdélyi hadjárata előtt bocsátotta vissza. Statileohoz máj. 25-kén ment utasítás, merre vegye útját a csá-

Scepper junius elején Gyulaféhvárrott találta a királyt. János és Frater György itt fölfedezték neki az összeesküvést egész terjedelmében, miképen az még Ferdinánd tanácsosai közé is elterjedt. „Ha Majláth és Balassa — úgymond János egyebek közt, czélt ér vala, a római királynak is meggyült volna baja, nemcsak Magyarországon, hanem egyéb tartományokban is. Ő ezt egész bizonyossággal tudja, s jobban ismeri a római király főbb embereinek szándokait, mintsem hinnék. Jövendő idő, midőn a római király ő felsége át fogja látni, hogy ő igazat mondott, s úgy találndja, hogy hibázott, bizván miniszterei hűségében“. Majláth magyarországi barátai látván, hogy a távollevő Ferdinándtól, ki most még csak értekezlet végett küld hozzájuk követet, segély egyhamar nem várható; Fogaras pedig feladásra kényszeríthetnének, Ferdinánd hitveséhez, Anna királynéhoz folyamodtak. A királyné Erdődy Mihályt egy levéllel küldé Jánoshoz, melyben őt inté, hogy hagyja békében a vajdákat; különben nem lesz képes megakadályozni, hogy azok barátai segedelmekre ne menjenek. A hírnök egy időben járt Erdélyben Scepperrel, s közlé vele is, hogy Perényi s más jánospártiak szintén nagyon elégedetlenek a király e viselete miatt, és sem ők, sem más magyar urak nem fogják tűrni, hogy a háborút a vajdák ellen tovább folytassa. És valóban járt is híre, miképen Balassa Zsigmond minden jószágait el akarja zálogosítani, hogy a fogadandó haddal a vajdákat megsegítse, s még kurucz háborút is forgatott elméjében ¹⁾).

E közben János király, kit május végén egyik oldalán szélhűdés ért, mind súlyosabban kezdte szenvedni. Némely kuruzsolók tanácsaira jul. 10-kén Szászsebesre vitette magát; de baja az utazás miatt még inkább növekedett. Életéhez már magának sem levén reménye, tanácsosaival a köz-

János király
halála.

szárhoz; Scepper pedig máj. 20-kán már Pozsonyban volt, s Jánossal Gyulaféhvárrott jun. 8-kán találkozott. De utasítása, még nem jött napvilágra.

¹⁾ Scepper emlékirata. Hatvani II, 80. kövv.

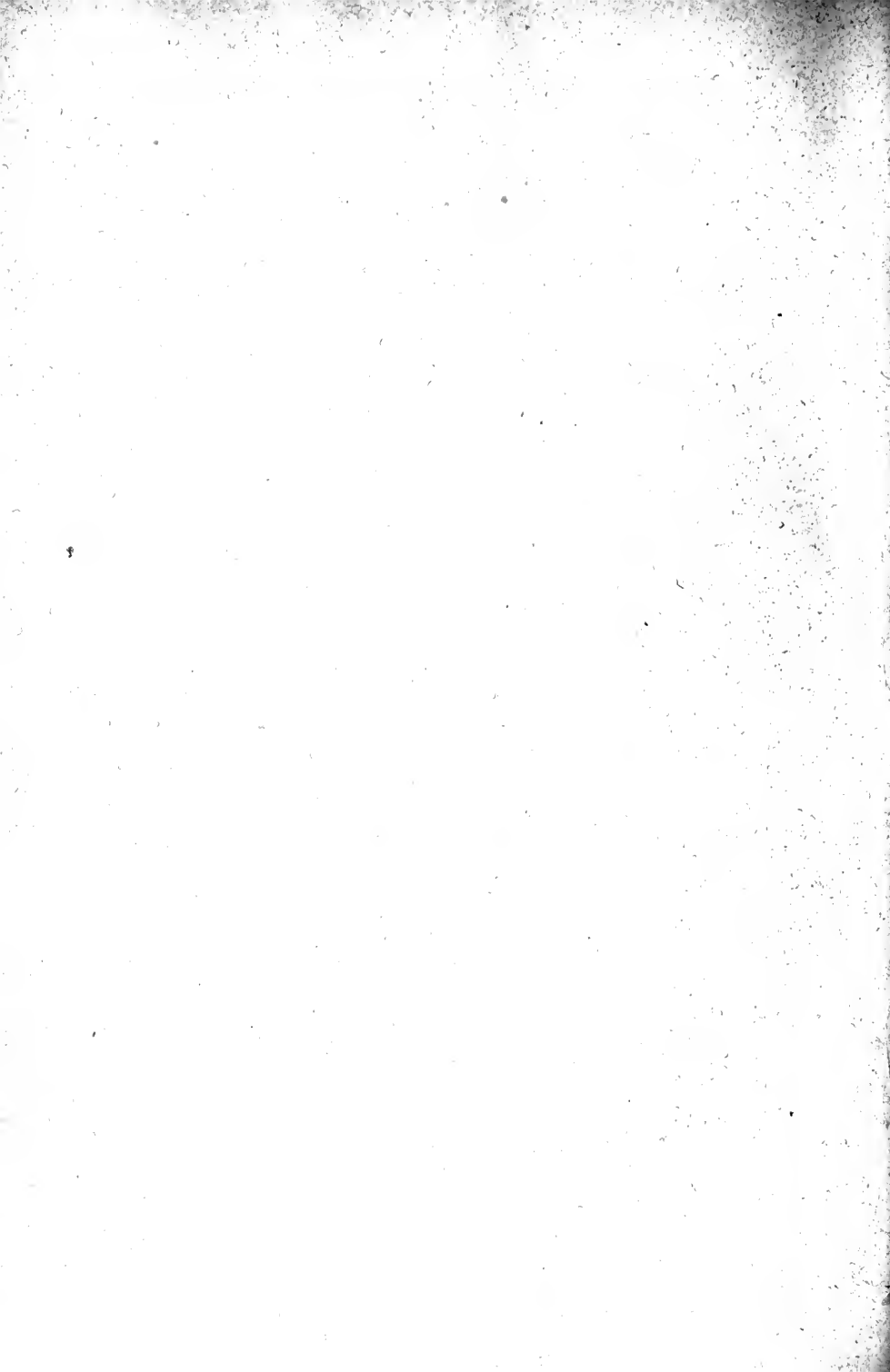
1540.

ügyekről gyakrabban értekezett; egyebek közt, mivel Frater György távozása most nem látszék tanácsosnak, Verbőczyt és Eszéky János pécsi püspököt nevezte ki követekül, kik a rég óta készen tartott ajándékot, — ötvenezer aranyat, 10 arany, 100 ezüst csészét s billikomot, 40 aranszövetű ruhát, — Konstantinápolyba megvinnék. Épen midőn tanácsosaival értekezik vala, vette az örömhírt Budáról, hogy Isabella királyné fia szült. A városban s a táborban nagy ünnepély rendeztetett, melyben a király is részt vőn. De e fáradság életerejét végkép kimeríté s más nap egy újabb szélhűdési roham következtében ágyba esett, onnan többé fel sem kelendő. Halálát közeledni érezvén, inté az ágya köré gyűlt tanácsosait, ne kérnének királyt az osztrák házból, nehogy még súlyosabb baj érje a hazát, mint az ő vizsálya voltak Ferdinánddal. Fiát János-Zsigmondot, ha jónak látják, koronázzák meg . . . A szultánnak küldjék el mennél előbb az ajándokot, hogy lássa, miképen még haldoklásában is hű maradt hozzá. Maradjanak ezentúl is annak pártfogása alatt: ez válandik javokra; ez által fog az ország fenmaradhatni, nevének s gyermekének ügye biztosíttatni. Nem javaslaná ezt, ha a keresztény fejedelmek közt keresztényi szeretet és egység léteznék; s ha nem tapasztalta volna, hogy ezekben több az önzés, nagyravágás, hanyagság és megvetése a magyar ügynek, mint a kegyelet és méltányosság. Szulejmánhoz folyamodjanak tehát, az ő pártfogását keressék“. Ezután Frater Györgyöt fiának s hitvesének gyámjává nevezte; a többieket pedig annak gyámolítására szólította. Ekkor szava elállott, tagjaiból az életjel eltűnt, s mozdulatlan, étek nélkül kilencz napig vívódott. Julius 22-kén mintegy álomból fölébredve, nyitá fel ismét szemeit: ez utolsó fellobbanása volt a kialvó életerőnek: pár percz múlva megszűnt élni ¹⁾).

¹⁾ Veráncsics lev. Statileohoz. Kovachich: Script. min. I. 48. k.

TIZENHARMADIK KÖNYV.

**A TÖRÖK HÓDOLTATÁS ÉS NÉMET BEFOLYÁS
ORSZÁGOT ÉS NEMZETET VESZÉLYEZTETŐ
KORSZAKA.**

ELSŐ FEJEZET.

I. Ferdinánd király magánuralkodása. 1540—1564.

I.

János király végrendelete ¹⁾ szerint a gyámság özvegye s árvája fölött a kormányzói hatalommal együtt Utyesenich Frater György és Petrovics Péter kezébe jutott; de ha emennek adott is némi tekintélyt rokonsága az elhunyt királylyal, s a népszerűség, melylyel az alvidéki rácok közt dicsekedhetett: szavának a tanácsban s a kormány ügyeiben egyaránt gyöngye [értelme s jelleme nem kölcsönözhetett jelentékenyebb súlyt; míg ellenben Frater Györgyöt a haldokló király akaratan felül a kezeiben lévő kincstár s a legfontosabb közügyek szálai, mindenek felett pedig lángesze, ügyessége, a helyzetnek bár nem mindenki előtt kívánatos, de tényleges urává emelte. Azonban Frater György nem feledhette, hogy mind azokban, kik vele eddig János király zászlója alatt állának, szintoly kevés személyes barátot számol, mint a mily kevés buzgó pártolója van a főbbek között az ügynek, mely most kivált az ő védelmére bizatott. Tudta, hogy Frangepán érsek, Eszéky és Statileo püspökök, mind a hárman irigyei, titkos ellenségei; hogy Verbőczy, Bathyány Orbán, kivált pedig a büszke, indulatos, hatalmára sokat tartó Török Bálint nem szívesen engedelmeskednek az alárendelt helyzetből királyi gyámmá lett remetének; tudta,

1540.

Frater György
tervei és
céljai.

¹⁾ Ld. erről Veráncsicsot, Magy. Történ. Eml. Írók. II, 151.

1540.

hogy Frangepán, Statileo, Perényi Péter, Bebek Ferencz, Ráskay István és többen mások, különféle okokból, a nagyváradi békekötés értelmében Ferdinándra kívánják szállítani az országot, mit a török túrni nem hajlandó; azokban pedig, kik ellen János nem rég fegyverre kelt, ő maga még inkább ellenségeit tekintheti. De a lángeszű s erős akaratú férfiú meggyőződve az iránt, hogy a török a jelen körülmények közt készebb az országot teljesen meghódolttatni, mint Ferdinándnak átengedni, s bízva abban is, hogy személyes irígyein s ellenségein végre is diadalmaskodik, teljesen eltöklélte magát, a nagyváradi békét mellőzve, végrehajtani a haldokló király intéseit.

A király hosszú haldoklása elegendő időt engedett neki, áttekinteni a helyzeteket, tájékozni magát a teendők iránt s megválasztani a módokat és eszközöket, melyek céljára vezethetik. És midőn a király elhunyt, mind ezek iránt tisztában volt önmagával. Legközelebbi célul e három dolog elérését látta legsürgetőbbnek: Török Bálintot, a királyi sereg vezérét, s a többi tanácsosokat magával, míg a veszély tart, egyetértésre indítani; a török pártfogását a királyfi és anyja számára biztosítani; a lázadást, ha lehet jó szerével, különben fegyver erővel gyorsan elfojtani, s a tartományt, mielőtt Ferdinánd közbelépne, lecsöndesíteni.

Azon mély benyomás hatása alatt tehát, melyet a király hosszú vívódása, végbeszéde s kimulása a kedélyekre tön, a király hült tetemei fölött felhívá a jelenlevő urakat, hogy a boldogult végakarátának teljesítése végett egymással minden személyes és nyilvános ellenség ellen szövetséget kössenek, s a királyfi és anyja védelmére magukat esküvel kötelezzék. A beszédnek nagy lön hatása az urakra. Maga Török Bálint is, kinek ingatag jellemétől leginkább tarthattott, annyira meg volt indulva, miszerint fejét köté le, hogy a királynét és fiát minden tehetségével védelmezendi, a vajdákat pedig, legyen szép szerével vagy erőhatalommal, eggyességre kényszerítendi. Végzéssé tétetett azután, hogy

Eszékly és Verbőczy az ajándékokkal nyomban a Portára induljanak; Török Bálint pedig, Telegdy Miklós és Báthory Endre Majláthtal haladék nélkül alkuba ereszkedjenek; végre a lengyel király megkéressék, hogy leánya és unokája érdekében küldjön Buda és Kassa ótalmára segédelmet, és a török jó akaratát ő is ügyekezze kieszközteni ¹⁾.

Ezután Frater György, hogy a Fogarasba zárkózott lázadó urak és titkos pártfeleik reményeit minden közelebb-ről jöhető segélyben meghiúsítsa s az egyezkedést velök ez által siettesse, Radul havasalföldi vajdához, kinek támogatásában Majláth még bizni látszék, követet küldött, s neki, ha a barátságos viszonyt a királynéval s fiával továbbra is fentartja, Vinczet és Borbereket, mely javak régtől fogva az oláh vajdák birtokában voltak, de néhány év előtt Majláth által lefoglaltattak, visszaadni ígérte ²⁾. Továbbá a székelyeket és szászokat Szászsebesbe gyűlésre hívta, melyben sérelmeiket s kívánataikat előadnák. A székelyeket Andrassy Márton és Kornis Miklós által már a gyűlés előtt megnyerte volt; most pedig a szászok is meghunyászkodtak és hűséget esküdtek a királyné s fia iránt ³⁾. A szászok hűségesküje újabb keresztvonás lón a vajdák s titkos pártfeleik számo-lásain, kivált miután majdnem minden vár, s a főbbek, mint Déva, Csicsó, Diód, Görgény, Szamos-Újvár, Almás, Hunyad, Gyulafehérvár, Szászsebes stb. kivétel nélkül Frater György rendelkezése alatt léteztek; s ezekbe most biztos hűségű rácz veteránokat vetett, s kapitányaikká pártfeleiket nevezte ki.

Míg azonban Frater György és tanácsostársai a vaj-A jánospártiak dakkal Erdélyben alkudoztak, Magyarországon komoly Magyar- veszély fenyegette Izabella királyné és fia ügyét. A vélemények itt három felé ágaztak. Egy párt az országot a váradi országban.

¹⁾ Verancsics, Kovachichnál: Script. min. I. 53. kövv.

²⁾ Verancsics, Kovachichnál: Script. min. I. 59.

³⁾ U. o. 58.

1540.

béke értelmében Ferdinánd alatt tényleg egyesíteni kívánta; a másik, a németektől idegenkedve, János végrendelete szerint, a királyfi számára akarta fentartani az országot; a harmadik párt, melynek élén Frangepán érsek és Perényi Péter állott, végrehajtani kívánta ugyan a békét s Ferdinándnak adni az országot, de csak azon feltétel alatt, ha ő a császár segédelmével oly erőt képes kifejteni, mely az országot a netalán ellenségesen fellépendő török ellen megvédelheti. Perényi, Frangepán, Bebek Ferencz, Balassa Zsigmond és Menyhért Egerben tanácskozáván, e véleményöket maguk tudatták a királyné tanácsosaival, őket mindjárt János király halála után arra intvén, hogy a törökkel újabban ne szerződjenek, hanem Ferdinánddal egyezkedjenek a váradi béke végrehajtása iránt, Fogaras vívásával pedig azonnal hagyjanak fel, különben hadsereget visznek a vajdák felszabadítására ¹⁾. A királyné ezen urakat az elpártolástól visszatartandó, Ráskay Istvánt küldé hozzájuk; de ez maga is pártjokhoz csatlakozott, s az öt úr aug. 30-kán levelet írt a császárhoz, tudatván vele, mily feltétel alatt kívánják Ferdinánd alatt egyesíteni az országot. „Félünk — írák egyebek közt, — hogy a török császár az országot vagy egyenesen magának foglalja el, vagy a boldogult király fia védelmének ürügye alatt veszi birtokába. A török hatalmának mi a magunk erejével nem állhatunk ellen. Már boldogult királyunk is azért lépett felségeddel s Ferdinánd királylyal egyességre, . . . tudván, hogy a török hatalmának Felségeden kívül senki sem képes ellentállani. Mi is . . . azon vagyunk, hogy minden barátaink és rokonaink ezen békekötéshez ragaszkodjanak, remélvén, hogy Felséged ezen ügyről komolyan gondolkodik; mert múlhatatlanul szükséges, hogy Felséged és Ferdinánd király ezen ügygyel vagy végkép felhagyjon, vagy komolyan fogja fel azt; késlekedés, tétovázás bennün-

¹⁾ Ferdinánd lev. aug. 18-káról Buchholtznál: V, 142. Veráncsics lev. aug. 26-ról Katonánál XX, 1399. 1401.

ket bizonyos veszélybe ejtene. . . . Könyörgünk ennél fogva, s az örök isten irgalmára kérjük Felségedet, ne késsék az országról gondoskodni . . . légyen az béke, adófizetés, vagy fegyverhatalom által. . . . De ha felséged mind ezekből semmit sem volna hajlandó cselekedni, isten szerelmére kérjük Felségedet: ne kívánja veszedelmünket, hanem parancsolja s eszközölje ki testvérénél, engedje meg, hogy az országnak azon részét is, mely ő alatta létezik, a többivel egyesítvén, valamely módon megmenthessük. Felséged bölcsen átláthatja, mennyire érdekében van a kereszténységnek, háborúiban a törökkel, nemzetünket maga mellett s nem maga ellen látnia. Mi, részünkről semmit sem mulasztandunk el, mit jó keresztényeknek, jó magyaroknak, jó hazafiaknak és hű alattvalóknak tenni illik, csak el ne hagyassunk Felséged által“¹⁾

A királyné tanácsosai Erdélyben mind ezekről értesülvén, s tudván azt is, hogy Ferdinánd az országba s Buda ellen hadjáratot készít, Majláthtal s társaival, kiket épen e körülmények ösztönöztek kitartásra, egy évi fegyverszünetet kötöttek, és Erdély kormányát ideiglen Bornemisza Boldizsárra bízván, a király hullájával s hátrahagyott kincseivel egy erős dandár kíséretében Budára siettek; és miután mind az erdélyi oláhok rabló szándékait megghiúsították²⁾, mind a ferdinándiaktól hányt cseleket elkerülték³⁾, a király tetteit Székesfehérvárott eltakarították, s pártfeleikkel a Rákos mezején gyűlést tartottak. A jánospártiak, kivéve az említett öt urat s a Balassákat mindnyájan megmaradtak Izabella királyné és fia hűségében; s mivel a császár és Ferdinánd sikeres védelmében eddigi tapasztalataik után már nem bíztak⁴⁾, a csecsemő János-Zsigmondot közakarattal

A kormány
berendezése
Budán.

¹⁾ Gévy III, 3, 88.

²⁾ Veráncsics, Kovachichnál e. h. 62.

³⁾ Fels Lenárt levele, Praynál: Epist. Proc. II, 85.

⁴⁾ Hispanum, Germanumque dudum iam adulta nausea respuentes. Veráncsics Kovachichnál e. h. I, 67.

1540. királylyá kiáltották, s nagykorúságáig az ország kormányát a királynéra s főbb tanácsosaira bízták oly módon, hogy Frater György ezentúl is a kincstárt kezelje, Petrovics, mint temesi gróf, az alvidéket igazgassa, Török Bálint a sereg élén álljon ¹⁾).

Ferdinánd
tervei.

Ferdinánd udvarában versenytársának halála e közben nagy mozgalmat hozott elő. Az ő sürgetéseire Károly császár Laszkó Jeromost, ki, mint fentebb láttuk, a nyár elején tért vissza Konstantinápolyból, jul. 8-kán oda ismét visszaküldé, újabban is megkísérteni: nem volna-e Szulejmán reá-bírható; hogy Ferdinánd országlását engedékenyebb szemmel nézze ²⁾? Ferdinánd pedig, midőn János halálának híret vette, Andronicus Tranquillust, Gritti egykori titkárát, sietve Laszkó után küldé: „futna, repülne“ Konstantinápolyba, s avval együtt ügyekeznek ott, ha másképp nem lehet, a szultánnak 30, a fővezírnek hat, Juniszbég főtől-mácsnak két ezer arany évenkénti ajándokot ígérve, kieszközölni, hogy a nagyvárad békekötés értelmében az egész országot birtokába vehesse ³⁾. Addig is azonban, míg a török választ adna, a birodalom megígért segélyére támaszkodva, Budát, ha jó szerével nem sikerülne, fegyverhatalommal szándékozott elfoglalni, s e végett Fels Lenártot szept. második tizedében hadsereggel Buda felé indította; egyszersmind a lengyel királynak megizente, hogy bár a váradi békekötést, melyet a boldogult János király megsértett, nem volna köteles megtartani: ő azt mégis pontosan végrehajtani kívánja ⁴⁾; gróf Salm Miklóst pedig hasonló üzenettel Budára, Izabella királynéhoz küldötte.

Ferdinánd és
a török követei
Budán.

A királyné fekete posztóval bevont teremben, egyszerű gyászruhába öltözködve, halvány arczczal fogadta a grófot, s előadására gyöngé, töredező hangon akkép válaszolt: hogy

¹⁾ Veránesics lev. Katonánál XX, 1416. köv.

²⁾ Az utasítás kelt: Hagenoviae 1540. jul. 8-kán.

³⁾ Gévay III, 3, 70. 83. 94. 98. Hammer II, 567.

⁴⁾ Buchholtz: V, 142.

ő, tapasztalatlan fiatal nő, kit lelki s testi szenvedések lesújtottak, ily fontos ügyben magától nem határozhat; ő felsége, a római király, engedjen neki időt, míg ez iránt atyjának, Zsigmond királynak tanácsát kikéri. Ha Ferdinánd a halasztásban megegyezni nem akarna, hanem mindjárt fegyverhez nyúlna, sem neki, sem a császárnak nem válnék dicsőségére egy, könyei árjában elgyöngült özvegyet, s bölcsejében síró gyermekét hadsereggel ostromolni ¹⁾). E válaszzsal Izabella csak időt akart nyerni; mert Zsigmond király véleményét már rég tudja vala. Ez ugyan is még aug. 18-kán kelt leveleiben tanácslá neki, hogy az országot egyelőre birtokában tartsa; s bár mit mondanak is mások annak ügyeiben, az ő megkérdezése nélkül semmit se végezzen; ő minden lehető megteend, hogy ügyét biztosítsa. Ugyanazon nap a gyámok s kormányzóknak is azt tanácslá, óvakodnának az ország sorsát fegyverszerencsére bízni; várják be a Portára küldött követeket, s lássák meg, mi remélhető azon részről. Ezen kívül a császárnak és Ferdinándnak is írt Zsigmond király. Amannak kijelenté, hogy szívesen közremunkálанд, nehogy Magyarország, hol leánya s unokája létezik, a török hatalmába essék; s kérte őt, gondoskodnék ő is ezen országról, hol neki meg testvére van. Ferdinándot végre arra kérte, hogy míg az ügy békésen elintéztetik, ne engedje meg a maga párthíveinek, hogy Izabellát háborgassák ²⁾).

Salm gróffal csaknem egy időben érkezett Budára egy török esausz Konstantinápolyból. Eszéky és Verbőczy elindulta után ugyanis Majláth István szintén követet küldött volt a portára, ki ott amazok ellen működne; Izabella gyermekének törvényes ágyból származását kétségbe vonná; Fráter Györgyöt és pártját bevádná, miképen őt csak azért üldözik, mivel a tartományt a nagyúr hűségében eddigelé fentartani törekedett, s kérné őt, engedje neki át bizonyos

¹⁾ Jovius: Lib. XXXIX, 354 Istvánfy Lib. XIV, 228.

²⁾ Buchholtz c. h.

1540.

adó fejében Erdély vajdaságát, biztosítván őt, hogy Erdély példájára rövid időn egész Magyarország egyenesen a porta védelme alá adja magát. A szultán e követtséget meghallgatván, nem tudta mit higgyen; Verbőczyt és Eszékyt tehát várakozni hagyá s egy esauszt küldé Budára, ki neki a királyfi születéséről bizonyos hírt hozzon. A királyné mély gyászban, s fiát ölében tartva, fogadta a követet; és miután magát és fiát a szultán védelmébe ajánlotta, emlőjét nyujtá gyermekének. A csauszt e jelenet annyira meghatotta, hogy a szép királyné lábaihoz borult, s kezét a gyermekre tévén, megesküdött, hogy ő és nem más leend Magyarország királya ¹⁾.

Fels Buda
ellen küldetik.

Ferdinándot azonban nem elégíté ki a Salm gróf által hozott válasz s Fels Lenártot, ki Óvárrott táborozik vala, Buda megszállására küldé. Fels okt. elején már Észtergomnál álla táborával, hol aztán vele Perényi, Révay, Bánfy s több más urak dandárai egyesültek. De Izabella, mihelyt ennek híret vette, az ostromtól remegve, Szepesházy Tamást, Székesfehérvár tekintélyes biráját, nyomban Ferdinándhoz küldé, üzenvén neki, hogy ő kész megtartani a nagyváradi békekötést: kéri ennél fogva ő felségét, egyezkedjék vele békés úton; Frater György s a többi urak neki esküvel ígértek engedelmességet. Ferdinánd erre annál inkább hajlott, mivel épen e napokban vette Zsigmond király levelét, mely tudtára adá, hogy követe Bécs felé már útban van, ki vele az ország birtokáról értekezzék. Ő tehát okt. 17-kén Felshez, ki időközben Visegrád alsó erődeit vette meg s Buda fölött a felhóvíznél ütötte fel táborát, oly utasítást küld vala, hogy Várday Pál érseket, Perényi Pétert, Révay Ferenczet és Salm grófot maga mellé vevén, a királynéval és tanácsosaival értekezésbe ereszkedjék; amazt a váradi béke megtartása felől —, emezeket kegyelméről biztosítsa, ha a fővárost kezére bocsátják; de hosszúra ne hagyja nyuj-

¹⁾ Veránesics lev. Katonánál XX, 1418. l.

tatni az alkudozást, s a várbelieknek csak három napot engedjen a magok elhatározására. Ha az értekezés sükeretlen marad, nyuljon fegyverhez, de gondja legyen reá, hogy a királynénak és fiának bántalma ne történjék ¹⁾).

A lengyel követ csakugyan pár nap múlva megérkezett Ferdinándhoz, s biztosítá őt, miképen ura a kereszténység s Magyarország érdekének tekintetéből örömmel megegyezzenne, és segedelmére is leend, hogy az ország a váradi béke alapján Ferdinándra szálljon. Kéri tehát Ferdinándot, távolítsa el minden fegyveres erőszakot; őt pedig, a követet, ereszze Budára, hogy a netalán elágazó véleményeket urának tekintélye által összeegyeztetvén, az ügyet Ferdinánd kívánsága szerint jó végre vezethesse. De Ferdinánd némely tanácsosai s köztök leghevesebben Frangepán érsek sokáig ellenzék a lengyel követ Budára eresztését ²⁾); s maga a király is csak akkor egyezett meg ebben, midőn hírül vette, hogy Fels értekezése Izabella biztosaival sükeretlen maradt ³⁾). Szívére kötö mindazáltal a követnek, venné reá a királynét annak világos kijelentésére, miképen mind az, mi-ben Frater György a váradi béke ellen fondorkodik, az ő akaratja ellenére történik, s ő teljesen el volna tökéelve, e békét a királynak arra vonatkozó feltételei szerint elfogadni ⁴⁾). Az egyességet mindazáltal a lengyel követ sem volt képes kieszközölni.

A sereg, mely ó-budai táborában tétlen hevert, ostrom helyett rabolni járt a szomszéd helységekre; mert Fels maga, köszvénynyel bajlódván, labanczai közt kevés fegyelmet

¹⁾ Buchholtz: Urkundenbuch 313. köv. és V, 143.

²⁾ U. o. 299. köv. és 314.

³⁾ Az értekezet folyamáról még nincs tudósításunk; de eredménytelenségéről panaszodik Ferdinánd maga Sanchez követének adott utasításában Buchholtznál Urk. B. 315. „Ügy értesültünk — mondja egyebek közt — hogy, ha rögtön teljesítjük is minden kívánataikat, mégis kétséges volt, elfogadják-e az egyességet“

⁴⁾ Buchholtz. e. h. és 346.

1540.

tart vala, s ezek a rablásaikat ellenző magyar fegyvertársaikkal is több ízben összeverekedtek. Egy napon oly mérgesség vált e verekedés, hogy a rend helyreállítása végett a helyszínére sietett Fels és Perényi, kőhajítás által magok is megsebesíttettek, s végre is csak a hajóhadról előparancsolt spanyolok és dalmaták által választhatták el egymástól a verekedőket. Ezen s hasonló jelenetek miatt a német és magyar vezérek közt is felbomlott az egyetértés, úgy hogy kölcsönösen vádolgatták egymást a királynál, mígnem ennek parancsa a tábort a dunántúli részeken téli szállásokra osztatni rendelte. Fels tehát, miután Pestet három zászlóalj labanczczal megrakta, és Visegrád fellegrádat 8 napi vívás után megvette, nov. végén Tata és Pápa vidékén, jobbjára Török Bálint jószágain helyezte el katonáit; Perényi pedig Székesfehérvárat szép szerével pártoltatta Ferdinándhoz ¹⁾).

Még Ó-Budán táboroz vala Fels, midőn végre Eszéky és Verbőczy követektől is érkezett hír Izabella tanácsosaihoz. A szultán a Budán járt csausztól megértvén, hogy Ferdinánd hada Budát megszállani készül, nagy haragra gyűlt, Verbőczyt és Eszékyt azonnal a diván elébe hivatá, s biztosítván őket, hogy a boldogult János király fiát atyja országában minden erejével megvédeni, egyszersmind tudatá velök, miképen határszéli basáinak meghagyta, hogy szükség esetében Buda védelmére siessenek; a következő évben pedig maga is eljövend Budára. A követek pár nap múlva haza indultak, magokkal hozva Szulejmánnak a királyfit atyja országában megerősítő okmányát, s a fejedelemség jelképeit; egy arannyal átszőtt bíbor ruhát, egy kardot s aranyos nyelvű buzogányt ²⁾). Laszkó ellenben, ki csak amazok elutazta után érkezett meg Stambulban, Buda ostroma miatt oly haraggal fogadtatott Szulejmántól, miképen szerencsésjé-

¹⁾ Fels levele Praynál: Epist. Proc. II, 90. Istvánfy Lib. XIV. 229. köv. Veráncsics: Magy. Kron. e. h. 45.

²⁾ A követek lev. Praynál: Ep. Proc. II, 87. és Gévay: III, 102. Hammer: II, 167.

nek tarthatá, hogy az orr- és fülesonkítást, mint Rusztem, másod vezír javaslá, elkerülhette; kilencz hónapig mindazáltal a legszorosabb őrizet alatt tartatott ¹⁾).

Frater György, kit lángesze a királyné többi tanácsosai közt hamar oly túlsúlyává tön, hogy bár a kormányzó czímét még nem viselte, annak hatalmát már tényleg gyakorolja vala, mihelyt Buda sorsa s a török pártfogása iránt megnyugodhatott, ismét Erdélyre fordítá figyelmét, hol Majláth István szünet nélkül fondorkodék. Balassa Imrét javainak visszaadása által nem sokára sikerült is a királyné hűségére hajlítani; de Majláthnál a Ferdinándtól szintén nem rég visszapártolt Bebék Imre épen oly hasztalan kísérlé meg hazafias előterjesztéseit, mint gúnyorát ²⁾); hasztalan figyelmeztette őt a moldvai vajda is, miképen ha nem szűnik meg Ferdinánd érdekében működni, a portáról vett parancs következtében kénytelen lesz Erdélybe törni hadaival ³⁾). Ő mind erre mit sem hajtott; s 1541 elején a három nemzet gyűlésében oly végzést alkottatott, hogy mindnyájan Ferdinándhoz csatlakoznak, mihelyt ő 3000 gyalogot, 1000 nehéz lovast és némi tüzérséget küld segedelmökre ⁴⁾). Frater György erről értesülvén, a meggyőződés szívreható hangján inté, kéré a szászokat, kik Majláthot leginkább pártolák: ne döntenék egy nagyravágyástól indított, nyugtalan emberre hallgatva, e pártoskodás által veszélybe magokat, hazájokat; higyenek neki, a lelke mélyéből mondónak, hogy a török császár egy perczig sem türendi Erdélyt Ferdinánd birtokában, kinek hatalma őket nem képes megvédeni. A török már megindult az ország felé; nagy ideje tehát, hogy annak haragját hazájokról elfordítsák ⁵⁾).

1541.

Frater György Erdélyt megbékélteti.

¹⁾ Gévay: III. 3 füzetben közli Laszkó naplóját.

²⁾ Ld. Bebék levelét Ep. Proc. II, 93.

³⁾ Gerendy Péter lev. U. o. 88.

⁴⁾ Ferdinánd levele az erdélyiekhez, Eder Script. Transilv.

II, 241.

⁵⁾ Kélt a levél ápril 7-kén, 1541-ben. U. o. 289.

1541.

Viszály
Izabella és
Frater György
között.

Azonban Frater György a török hadjáratát is örömes elfordította volna az országról. Nehogy tehát erre Ferdinánd, ki seregeit, mint mondók, a télen át is az országban marasztá, Budának egy újabb megszállása által okot adjon, nemcsak a pápa közbenjárásához folyamodott, — kérvén őt, hogy miután a török el van tökélve, az országot inkább egyenesen maga alá vetni, mint abban Ferdinándot megszenvedni, ügyekezni ezt reábirni, hogy az ország megmaradhatása tekintetéből hagyna fel sükeretlen, csak a törököt ingerlő törekvéseivel annak birtokára ¹⁾; hanem maga is némi alku-dozásokba kívánt volna ereszkedni Ferdinánddal. De ezeket most Izabella királyné maga hiúsította meg. A királyné és minisztere közt korán kifejlett a viszály. Az ifjú nőben, mint utóbbi élete is bizonyítja, sok büszkeség, önállóság s olasz anyjától öröklött fondorlati hajlam létezett. A különben lángeszű miniszter pedig tőle, kinek főtámasza gyanánt tekinté magát, engedelmességet követelt s tán nagyon is szigorúan gyakorolta irányában gyámi tisztét.

A feszültség ekképen hamar idegenséggé —, és mint-hogy Izabella, midőn a miniszter véleményére nem hajlott, kénytelen lön határozatait elfogadni, mindinkább gyűlöletté fejlődött ki. A kora özvegységének unalmi közt izgatott, szeszélyes, könnyelmű nő annyira megunta ideig-óraig tartó kellemetlen helyzetét, hogy azt kész lön egy királysággal megváltani, mely neki, ifjú napjaiban élvezet és dísz, gyönyör és fény után sovárgónak, mind ezek helyett csak gondot, kellemetlen tárgyalásokat szerzett s őt hajlamainak megtagadására kényszeríté. Már a lengyel követ által is, midőn 1540 végén Bécsbe visszatért, számtalan panaszt emelt a kincstartó ellen Ferdinánd előtt, s kérte ezt, segítse ki őt elnyomott helyzetéből, ő kész atyja tanácsai szerint ő felsége kívánataira hajlani ²⁾.

¹⁾ Ferdinánd utasítása Sanchez számára Buchholtznál Urkund. B. 317.

²⁾ Ugyanott.

Midőn pedig értesült, hogy Ferdinánd neki nem hisz, 1541.
 s úgy vélekedik, hogy Frater György nem gyakorolhatna Izabella béke-
 udvarában oly nagy hatalmat, ha azt Izabella túrni nem kísérletei.
 akarná: az 1541-ki február elején Bebék Imrét küldé hozzá, azt izenvén általa, hogy megunván Frater György türhetetlen gyámságát, minden áron kész átadni Budát s vele az országot; ha ebben a miniszter részéről ellenzésre találna, őt még elfogatni, sőt megöletni sem iszonyodik, csak Ferdinánd által segíttessék, s különösen a pesti őrség rendelkezése alá helyeztessék, melyet a kezében lévő kulcsok segélyével a vár egy kapuján könnyen bebocsáthat ¹⁾.

Ferdinánd az ajánlatot elfogadta s febr. 8-kán oly választ adott, mely szerint addig is, míg János ősi javai kiváltatván, a váradi béke végrehajtást nyerhet, a királynénak 32 ezer frt évi jövedelemmel Pozsonyt, Nagyszombatot és Trencsént biztosítá, úgy mindazáltal, hogy Budát tíz nap alatt kezéhez juttassa ²⁾. Azonban Bebék valóban áthágta-e megbízatása határait — miről őt Izabella vádolta? vagy Frater György jött nyomába a fondorlatnak? bizonytalan; csak azt tudjuk, hogy a királyné utóbbi válaszában akként nyilatkozott, hogy kész mindent elfogadni s megtartani, mit Ferdinánd az ő szüleivel végezend. A tíz nap Buda átadására, igen rövid határidő; igéri mindazáltal, hogy az arra kínálkozó alkalmat nem fogja elszalasztani. Közbejött gróf Gorka Endre, lengyel követ is; de a dolog ideiglen abban maradt ³⁾.

Hihetőleg e fondorlatok fölfedezése bírta reá a kincstartót, hogy a veszélyt, mely Budát a pesti őrségtől fenyegetheté, elhárítani ügyekezék. A török had által tehát, mely még az őszszel bejött s Kalocsánál telet, a tavaszon pedig a bosnyai basákkal is megszorodott, húsvétra kelve, Vá-

¹⁾ Buchholtznál: Urkund. B. 302. és V, 148.

²⁾ U. o. Urk. B. 305. kövv.

³⁾ Buchholtznál: V, 149. és Urk. B. 310. kövv.

1541.

czot megvétette s aztán Pestet is vívatta, de süker nélkül: az ősszel behagyott labanczok, Nyáry Ferencz és Hörváth Bertalan alatt magyar hadakkal erősödve, vitézül ellentálltak, s a törökök már ápril elején elvonultak a város alól ¹⁾.

E közben Ferdinánd újabb hadjáratra készült Buda ellen. Február elején magyar birtokaiban minden házhelytől 100 denárt szedetett, s bentelelt hadainak szaporítása végett a nemességet személyes fegyverrekelésre szólította ²⁾. A vállalat sikere iránt most felette nagy reményeket táplált, mert vett hírei a körülményeket igen kedvezőknek mutatták fel neki. E hír szerint a Pest alól elvonult törökök Frater Györggyel viszályba keveredtek, s őt avval vádolván, hogy általa megcsalattak, az országból haza takarodtak; továbbá, hogy Török Bálint is meghasonlott már a kincstartóval s Budát dandarával együtt odahagyta; s végre, hogy Szuléjmán, ki a telet Drinápolyban hadikészületekkel tölté, visszatért Konstantinápolyba, mi annak bizonyosságul vétetett, hogy a persával lévén megint baja, személyesen, tehát nagyobb hadjáratot nem fog intézni Magyarországba. És mind ezek felett még a lengyel követ is, Gorka Endre, Budáról Bécsbe érkezvén, a királyné szándékairól s készségéről az egységre, jó híreket hozott. „Úgy remélem, — írja e napokban Máriának — hogy isten segélyével most egyik vagy másik módon célra jutok“; — s a fővezérré nevezett Roggendorfot mintegy 20—25 ezernyi haddal már ápril közepén Buda vívására indította ³⁾; maga pedig pár hét múlva Regensburgba, a birodalmi gyűlésre ment, bővebb hadi segélyt kieszközölni, mi végett még Frangepán érseket és Nádasdy Tamást is oda rendelte.

Roggendorf
Budát ostro-
molja.

A király e reménye most nem is látszék alaptalannak. Frater György Roggendorf erős seregének, mely május első

¹⁾ Veráncsics: Magy. Krón. Tört. Eml. III, 45. Ferdinánd lev. Máriához ápr. 22 Hatvani Brüss. Okm. II, 37.

²⁾ Katonánál XXI, 10. köv.

³⁾ Ferdinánd levele Máriához, Hatvaniánál e. h.

napjaiban már Buda körül táborozott, csak 2400 fegyverest vethetett ellenébe a vár falai mögött, mert Török Bálint csakugyan kiszorult a várból; s mi reá nézve tán még veszélyesebb volt, egy részről a királyné a lengyel követtel, más részről Révay Ferencz néhány budai polgárral fondorkodott a várnak Ferdinánd kezére juttatásán. Roggendorf, a lengyel követek alkudozásának súlyt adandó, a sz. Gellért hegyére ágyúkat vonatott fel s a várat egy ideig onnan lődöztetvén, beizent a királynéhoz: ne vetné el Ferdinánd ajánlatait; ne daczolna tovább a veszélylyel; különben kénytelen lesz magát a királyi lakot is összelődöztetni. Frater György a hírnököt oly válaszszal utasítá vissza, hogy a királyné nem esztelen, Magyarországot a szepesi hercezségért cserébe adni; Roggendorft ellenben valóban eszeveszett vén embernek látja, ki másodszor is azon veremben keresi veszedelmét, hol egyszer már meglakolt ¹⁾. A királyné azonban, remegvén az ostromtól, a várat minden áron át akarta adni Roggendorfnak, miként Bebék által kijelentette volt, Pozsonyba vonulandó. Bízván, hogy a hűségre megesküdütt polgárság feltétlen engedelmességgel fog iránta viseltetni, szándékának végrehajtása végett országtanácsot hirdetett, eltökélve, Frater Györgyöt, ha ellenkezni merészlene, emberei által elfogatni. De a körmönfont püspök ideje korán értesült a tervről, mely oly gondatlanul őriztetett, hogy már ápril végén Bécsben is közbeszéd tárgyává lett ²⁾; s a csíny meghíúsítására kellőleg felkészülve jelent meg a tanácsban. A tervet ő a jelenlévő lengyel követektől vélvén származottnak, őket a tanácsból kivezetteté s aztán a városból is kiűzeté, elhelyezett emberei által utánok kövekkel dobáltatván; a királynét pedig azontúl, míg a vár vivatek, szorosabb őrizet alatt tartatá ³⁾.

¹⁾ Jovius: Lib. XXXIX, 360. köv.

²⁾ Eiseler Nádasdyhoz Praynál: Ep. Proc. II, 103.

³⁾ Ferdinánd lev. Zsigmondhoz máj. 16-kán, Buchholtznál Urk.

B. Poitiers tudósítása a császárhoz. Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 24.

1541.

Roggendorf ezekről értesülvén, a Madárhegyre is ágyútelepet vonatott s onnan a szombati és fehérvári kapuk közti falakat kezdé töretni. Junius elején a Sz. János temploma táján a falak és földművek leomlása által nagy rés támadt, s más nap az ellenség korán reggel rohamot intézett. Egy csapat a Frater Györgytől vezetett várbeliek vitéz ellentállása daczára is felhatott a várba, s a szélső házban állomást foglalván, zászlaját is a falakra tűzte. De több órai heves, véres harc után a vívók még is visszaűzettek. Hasonló sorsa lett Perényi rohamának az Ország-nemzetség háza mellett nyitott résen, hol Petrovics és Batthyány Orbán vezérlé az őrséget. A vívóknak e nap 800 emberökbe került. Roggendorf ezután tűzakkal ügyekezett lerombolni a falakat; de az ellenség e működését is megghiúsították a bányavárosokból még a megszállás előtt berendelt bányászok.

Némely vár-
beliek árulása
megghiúsúl.

De nem sokára az ellenség fegyverénél veszélyesebb ellensége támadt a várbelieknek: éhség és árulás. Az eleség szűke miatt zúgolódó népet Frater György ékesszólása s ügyes intézkedései által azonban valamiképp csak nyugton tartá; de hogy az árulás a várat Roggendorf kezébe nem ejté, csak e vezér hiúságának s ügyetlenségének vala köszönhető. Révay Ferencz már az év elején megbizást vett Ferdinándtól, hogy a polgárokkal titkon értekezzék. Ezóta Révay folyton e cselszövény sikerítésén törte fejét; s most egy részről az éhség, másról a fogsághoz hasonló helyzete miatt boszús Izabella is kezére működtek. A város kisbírája Filetinszki Pálczán Péter, Bácsi Benedek és Ferencz, Korcsolyás Péter, Dreilinger Tamás, Bornemisza Gergely és Tamás tekintélyesebb polgárok, kiket Révay rég csábítgatott, a német templomnak temetkezési helyül szolgáló udvarából a Duna felé nyíló kis ajtó kulcsát valamiképp, tán épen a királyné által kezökbe kerítvén, Révayval az árulás tervét

elkészítették. Révay, egyéb ígéreteken felül még a magavárai egyikét, Szklabinát is átírta nekik, ha a csejt jó végre vezérlik. Révaynak, a terv szerint, jun. 13-ka éjjelén 1000 magyar katonával kell vala a polgárok által megnyitandó ajtóhoz lopódnia. De Roggendorf, vagy mivel a magyarokra gyanakodott, vagy mivel a dicsőséget magának és németei-nek kívánta fentartani, saját fiának vezérlete alatt német katonaságot rendelt az ajtóhoz, míg maga nagyobb erővel állott lesbe. A polgárok a kijelölt órában az ajtót csakugyan megnyitották, s a németek nagy robajjal kezdének azon betolakodni. Egy ór tehát a zajt észrevévén, feléjük siet s a jelszót kéri, és midőn a németek azt válasz nélkül hagynák, nagy lármát üt. Az őrségnek azon vidéken elhelyezett része, kevés percz múlva fegyverben álla s a németeket hevesen megtámadja s hanyathomlok úzi vissza. Frater György az árulás felett más nap szigorú vizsgálatot tartatott; a gyanúsokat, kik a németekkel ki nem futottak, elfogatta, s közülök többeket kivégeztetett.

Budát ezentúl nem érte veszély Roggendorf táborából; mert jun. végén a már hetek óta útban lévő Szulejmán előhada, melyhez dandárával Török Bálint is hozzá csatlakozott, Kelenföldén ütött tábort s a hajóhad is megérkezett Nándorfehérvárról. Roggendorf, ki seregének egy részét ennek következtében a Gellérthegy délkeleti lejtőjére szállította, mind szárazon, mind kivált a vizen előnyösen működhetik vala, mert hajóhada jóval nagyobb volt a törökénél. Perényi Péter, a magyar had főkapitánya, nem is szűnt meg őt erre ösztönözni. De a vén ember nem fogadta be a jó tanácsot, s csak védelemre szorítkozott. Több hét eredménytelen csatározások közt folyt le, melyek alatt a táborba érkezett Salm Miklós és Herberstein Zsigmond némi alkudozásokat is tartának a várbeliekkel, de siker nélkül. Egy napon Török Bálint megizente Perényinek: sietne magát és magyar hadát a különben bizonyos vereségtől megmenteni, „mert a hatalmas szörnyeteg már közelget, elnyelendő egész táboru-

Roggendorf
veszedelme.

kat“. Perényi ennek következtében kijelenté Roggendorfnak, hogy ha táborából még most sem mozdul, ő a magyar hadal, melyet a bizonyos veszélynek kitenmi nem akar, annál inkább kénytelennek látja magát elvonulni, minthogy a Dunán vert hidat egy szélvész elszakítá. Ez végre reábirta Roggendorfot, hogy a sereget hajóhada segítségével aug. 21-ke éjjelén Pestre szállítsa. A visszavonulás azonban, tudtára esett a töröknek. És alighogy az ágyúk a magyar lovassággal a pesti partra áttétettek, az ellenség a költözőkő tábort minden oldalról megrohanta. A zavar iszonyú, a megszárlás rémületes lön. Frater György egy szénacsúrt a várhegy oldalán meggyújtatván, a menekvőknek s üldözőknek egyaránt világított. A hullámokban visszatükröző lángok világa iszonyú képét tüntette elő a parti tolongásnak, a túlterhelhetések miatt sülyedező, vagy a Duna közepén harczolva haladó naszádoknak, s az úszva menekülni törekvőknek. Sokan a budai parton szorúltak, kik aztán vagy felkonczoltattak, vagy fogságba estek. De még Pesten sem volt nyugalma a menekvőknek. A török had egy része csaknem egy időben ért a németekkel a pesti partra; minek következtében ezek, egyre üzetvén, vágatván, rémültökben Pestet is odahagyták. Roggendorf maga is megsebesülve jutott Komáromba s onnan Somorjára, hol aztán néhány nap múlva meghalt. A sereg nagyobb része elveszett: „kiket levágának és a kik futásukban a Dunába veszének, és kiket Pesten levágának, többen vótanak 16,000 embernél“, úgymond Veráncsics. A Pestre vitt ágyúk összesen török kézbe jutottak. És ez lett vége a hadjáratnak, melytől Ferdinánd, mint jun. végén írott levelei tanúskodnak, a legszebb-eredményeket várta vala. ¹⁾.

¹⁾ Ferdinánd levelei Máriához, Révayhoz: Buchholtznál V, 148. 154. Katonánál XXI, 2. Hatvaninál II, 39. Gévay: III, 3, 118. kövv. Veráncsics: Magy. Krón. e. h. 45. kövv. Bethlen Farkas. Lib. III, 367. Istvánfy Lib. XIV, 233. kövv. Herberstein naplója Kovachichnál: Sammlung Ungedr. Schriften 258. Thurzó lev. Praynál: Ep. Proc. II, 112.

Szulejmán ugyanazon időben, midőn előhadát Buda ^{1541.} megsegelésére indította, Ahmed nikápolyi szandzsákbéget s Majláth István a fejedelmi székébe nem rég visszahelyezett Péter moldvai török fogsága. vajdát Erdélybe a nagyravagyó, nyugtalan Majláth István megbüntetésére küldötte. A vajda s a basa látván, hogy az általok megszállott Fogaras megvétele csak huzamosabb vívás után sikerülhetne, Majláthot alkudozás színe alatt s menlevél és tűszok által is biztosítva, táborukba csalták s ott fogolylyá tévén, Nándorfehérvárra a szultán elejébe küldötték. Szulejmán Konstantinápolyba, a héttorony nevű várdába vitette őt, honnan többé sem barátai sem maga Ferdinánd törekvéseinek, melyeket Frater György nagy ravaszsággal ellensúlyozott, nem sikerült kiszabadítani a nagyravagyó urat. Erdély szerencésnek vallhatá magát, hogy a királyné és fia iránt a basa előtt kijelentett gyors hódolata következtében nagyobb pusztulástól megmenekülhetett ¹⁾.

Augusztus 26-kán maga Szulejmán is Pest alá érkezett, s miután az elébe vezetett mintegy 800 német foglyot leölette, s a Pesten elfoglalt ágyukat megszemlélte, seregét másnap a Duna jobb partjára tévén, Ó-Budánál szálla táborba. Frater György aug. 28-kán az urakkal s előbbkelő nemesekkel, kik mintegy negyvenen voltak, tisztelkedni ment a szultánhoz. Más nap a csauszok agája Szulejmán nevében a királyné, a királyfi s az urak számára ajándékokat s üzenetet vitt a várba. Az üzenet abból állott, hogy a paradisah a királynét üdvözli, barátságáról, pártfogásáról biztosítja; s minthogy a mozlem törvény tiltja idegen nő hajlékába mennie, a kis herezeget pedig látni s fiainak is bemutatni kívánná, kéri a királynét, küldené le őt a táborba. Az üzenet nagyon megijeszté Izabellát. Tanácsosai közül

Szulejmán
Buda alatt.

¹⁾ Veráncsics: Magy. Krón. e. h. 72. kövv. Névtelen levele Veráncsicshoz a budai veszedelemről. Magy. Tört. Eml. Írók II, 162. kövv. és De Obsidione Budensi u. o. 173. kövv. Jovius Lib. XL, 362.

1541.

némelyek javaslák, válaszolna kitérőleg; de Frater György helytelennek, sőt károsnak látván bizalmatlanságot árulni el a szultán iránt, kinek akarata ellen daczolniok úgy sem lehetne, feltétlen engedelmességet tanácsolt. Az egy éves királyfi tehát, két előkelő úrhölgy s dajkája gondjaira bízva, aranyos kocsiban a táborba vitetett, Frater György, Török Bálint, Petrovics, Verbőczy, Batthyány, Podmaniczky s több mások kíséretében. A városon kívül előkelő török urak várták s ünnepélyes menetben vezették be őket Szulejmán sátorába. Ez a gyermeket megszemlélvén, Szelim és Bajazet fiainak is megmutatá, mondván nekik, öleljék és csókolják meg őt. Az urak ezután fényesen megvendégeltettek.

Buda török
kézre kerül.

E közben a kíváncsi nép közé vegyült jancsárok kisebb csoportokban, mintegy látni óhajtvá a város és vár belsejét, mind számosabban gyűlögének a kapuk mellé, az utcákra s a bástyákra. Miután mintegy 3000-re szaporódtak, s a vett utasítás szerint elhelyezkedtek, a jancsárok agája az utcákon körüllovagolva kihirdetteté, hogy személye, vagyona mindenkinek illetlen marad; de fegyverét mind az őrség mind a polgárság azonnal tegye le s adja át, ez lévén a hatalmas császár parancsa. Budavár ekként néhány óra alatt, a gyászos emlékü mohácsi ütközet 15-dik évfordulati napján török kézre került. Szulejmán, mihelyt a vár elfoglalásának végrehajtását hírül vette, a királyfit anyjának visszaküldé; de a tanácsosokat letartóztatván, divánt tartatott, melybe ezek is meghivattak. Tudtokra adatott, hogy a padisah elhátározta légyen, Budavárát, míg a királyfi felnő, a maga birtokába venni s török kapitány és őrség védelmére bízni; „mert ily várost nem lehet női kézen hagyni; a nők változékonyak, mint a szél, s majd egy majd másfelé hajólnak“. A magyar urak hasztalan adák elő: „hogy a vár biztossága végett nem szükséges abban a török őrség; eddig magok is megtudták s a jövőben is megtudandják azt védelmezni: ők a császár szolgálatában mindenre készek; de azt egyáltalában nem kívánják, hogy a várba török kapitány tétes-

sék“¹⁾. Értésökre adatott, hogy a szultán akarata változhatlan. Az urak ezután kivezettetvén őrizet alá tétettek. A diván utóbb arról tanácskozott, mit kelljen tenni a királynéval, a királyfival s az urakkal? A vélemények különfélék valának: egy basa azt mondá, küldessenek mindnyájan Konstantinápolyba s helyeztessék az ország egy basa kormányára alá; egy másik méltatlannak állítá, egy siró asszony kedvéért s védelmére minduntalan oly költséges hadjáratot intézni, küldené tehát a szultán a királynét vissza atyjához, s gyermekét neveltetné Konstantinápolyban, az urakat öletné le, s az országot tenné török tartománnyá. „Hát a szultánt, ki a királynének és fiának védelmet ígért, szószegéssel vádolhassák a keresztények“? mondá ekkor Rusztem basa, a harmadik vezír, és Szulejmán veje, kinek nejénél, Mirmah szultánnónél, Izabella kérelmekkel, ajándékokkal működött tanácsosainak szabadságáért. Szulejmán, nevének becsületére maga is büszke, akképen mondá ki akaratát, hogy Budavár s a Duna vidéke a Tiszáig török tartomány legyen; a királyné fiával s annak gyámjaival Lippára költözzék s a Tiszántúl és Erdélyben uralkodjék; Török Bálint, ki, míg Ferdinánd híve volt, igen sok kárt tett a törököknek, s kitől most is leginkább lehetne tartani, Konstantinápolyba fogságba vitessék; Verbőczy Budán maradjon, mint az új török tartomány főbirája.

Török Bálint
fogsága.

Harmad napon az urak, Török Bálintot kivéve, szabadon bocsáttattak. Szept. 2-kán Szulejmán maga is fellovagolt a várba, s a sietve mecsetté alakított főtemplomban végezte imádságát, Szept. 4-kén a királynének egy aranyos és kék betűkkel arab nyelven írt okmány küldetett át, melyben a szultán esküvel ígéré, hogy a királynét és fiát kijelölt országában megvédi, s emennek, mihelyt nagykorúvá nő, Budát is visszaadja. Izabella más nap tanácsosai kíséretében szomorúan indult meg Lippa felé. Ugyanekkor Salm és Her-

Izabella
Erdélybe
vonúl.

¹⁾ A török fogságból megszökött Komora Endre vallomásai Buchholtznál Urk. B. 318.

1541.

berstein Ferdinánd követei jelentek meg a táborban. Ferdinánd, nehogy a török, mint hírlék, ismét Bécs alá menjen, alkudozásokkal kívánta őt visszatartóztatni. De Szulejmánnak most nem volt szándokában Bécs ellen indulni; s a követeket, kik Magyarország birtokáért adót ígértek, oly válaszszal bocsátá el, hogy a béke díjául, az adó mellett, még Esztergomot s a múlt évben elfoglalt Visegrádot és Tatát kívánja átadatni. Budavárban Szulejmán, mások szerint, Mahomed basa, hitehagyott magyar neveztetett ki szandzsákká. Kaireddin effendi lón a törökök bírāja, Verbőczy István az egész tartományé, ötszáz ospora, vagy is tíz arany forint napidíjjal. A basa Frater György házában foglalt lakást; a királyi palota Verbőczynek adatott szállásul. Őt azonban a búbánat hazájának veszedelme miatt és a mirígyhalál már a következő évben megölte, s a zsidó temetőbe vitte végső nyughelyére. Szulejmán szept. harmadik tizedében takarodott ki a szerencsétlen országból ¹⁾.

II.

Buda elveszté-
nek hatása.

A török álnoksága, melylyel Budát védelem színe alatt hatalmába kerítette, az országban s azon kívül is minden-
kire felette nagy hatást tón. A török, Buda birtokában, szomszédjává lett a német birodalomnak, s alig lehetett feltenni, hogy Budáról tovább terjeszkedni vagy onnan legalább pusztító hadjáratokat a birodalomba is intézni ne akarna. A császár s a birodalom rendei ez okból most már élénkebben kezdék érezni, hogy Magyarország megsegítését saját érdekek is sürgetőleg követeli. A császár ezóta ismét komolyabban kezd gondolkodni egy személyes hadjáratról a tö-

¹⁾ Veráncsics: Magy. Krón. e. h. 55. kövv. Névtelen levelek Veráncsicshoz a budai veszedelemről e. h. Jovius Lib. XL, 370. köv. Veráncsics: Castigat. in Jovium Kovachichnál: Script. min. II, 14. és Magy. Tört. Eml. II, 183. kövv. Istvánfy Lib. XIV, 237. Hammer II, 172. Herberstein naplója Kovachichnál: Sammlung ungedr. Schrift. 259. Gévay III, 4-dik füz.

rök ellen; a birodalom rendei pedig most minden felhívás nélkül ez ügyre fordíták figyelmüket. Különösen a protestans fejedelmek, a szász és brandenburgi választók, a hesszeni tartománygróf és Móricz, Ernő és János szász hercegek Naumburgban mindjárt az ős kezdetén tanácskozmányt tartának a török ellen intézendő nagyobb hadjárat iránt, s e végre készeknek is nyilatkoznak tetemes áldozatot hozni, egyedül azt kötvén ki, hogy vallásuk miatt legalább tíz évig ne háborgattassanak saját tűzhelyeiken ¹⁾). Vilmos bajor herceg s az egyházi választó fejedelmek és más kath. rendek is nagy kedvet mutattak segélynyújtásra. Hasonlókép a cseh korona s Ferdinánd egyéb alattvalói is belátták már, hogy nagy ideje a szomszédságban dúló lángok oltására sietniök, nehogy azoknak végre magok is martalékaivá legyenek.

Bent az országban a kétségbeesés vészkiáltása hangzott egyik végétől a másikig. Azon urak, kik János király halála után a váradi szerződés végrehajtását kívánva, Ferdinándhoz csatlakoztak, nagy zajt emelének mindenfelé Frater György ellen, ki törekvéseiket megghiúsította. Perényi Péter, ki jobbára a királyné országrészében fekvő birtokait is félté, Báthory Endrét, Drágyt, Bebéket, Ráskayt, a Homonnay testvéreket, Imrét, Antalt, és Gábort mindjárt a török kimenté után magához gyűjté Sárospatakra, s velök a teendők iránt tanácskozáván, szövetséget kötött, melynek a kölesönös védelmen kívül az volt célja, hogy az országot Ferdinánd alatt egyesítsék ²⁾). Valószínűleg e tanácskozmány eredménye volt azon gyűlés is, melyből Borsod, Gömör, Nógrád, Heves, Abauj, Sáros, Szepes, Zemplény, Zólyom, Bihar, Szolnok, Szatmár, Szabolcs, Bereg és Ugocea megyék rendei követséget küldének Ferdinánd királyhoz, hogy őt az ország egyesítésére és külsegély eszközlésére ösztönözzék,

¹⁾ Navez csász. követ tudósítása 1540. nov. 12. Hatvaninál II, 40. kövv.

²⁾ Buchholtznál: Urk. B. 332.

1541.

egszersmind pedig kijelentsék, miszerint meghatva hazájok ennyire sülyedtének fájdalmas érzetétől, készek annak megszabadítására fegyvert ragadni s mindenöket feláldozni; nevezne ki tehát ő felsége vezérletökre a törvények szerint magyar főkapitányt s találna módot, mely által az örökös zavargások közt támadt bajok valahára orvosoltatnának !).

Ezen egyesülést eddigelé, a török hatalmának félelme miatt leginkább Frater György gátolta meg. A személyes okokon kívül erre kétségkívül az indította volt leginkább a püspököt, mivel a birodalom által nem támogatott Ferdinánd erejét igen csekélynek látta az ország védelmére, melyet neki a francia király által is ellene folyton ingerlett. Szulejmán átengedni egyáltalában nem volt hajlandó; minél fogva úgy vala meggyőződve, hogy az országot Ferdinándra szállítani annyi volna, mint a török kezébe juttatni. De az álnok hűtlenség, melylyel Szulejmán Budát elfoglalá, s a nagy hatás, melyet ezen esemény az egész kereszténységre okozott, s melynél fogva most ennek bővebb segélyezését alaposan lehetett remélni, az ő politikáját is egészen megváltoztatta.

Követve a közvélemény szavát, mely szerint az ország fenmaradása csak az egyesülésben s vég erőfeszítésben látszék lehetségesnek, a királynéval s Petrovicsal és Statileoval egyetérve, még az őszön követeket küldött Ferdinándhoz ²⁾, ki aztán Serédy Gáspárt hatalmazta fel az egyezkedésre. Ennek alapjául mind a két részről a nagyváradi békekötés lön elfogadva, s Ferdinánd nevében Serédy, Izabellában Frater György, Petrovics és Statileo Gyalun már deczemb. 29-kén (1541-ben) aláírtak egy általános szerződvényt, mely szerint az ország a váradi béke feltételei alatt Ferdinándra lészen szállítandó. A részletek iránt azonban még sok nehézség fordult elő, mert Frater György nemcsak

¹⁾ Ferdinánd válasza a követség előadására Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 179. kövv.

²⁾ Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 182.

a maga számára azt követelte, hogy ezentúl is az ő kezén hagyassék az átadandó országrész kormánya, hanem a királyfit is teljesen kielégíttetni s biztosíttatni kívánta annak birtokában, mi neki a váradi békében kikötetett; János király öröksége pedig nagy részben még mindig Thurzó Elek s mások kezén volt, kik attól kárpótlás nélkül megválni nem akartak.

A megállapodás végre akként történt, hogy Ferdinánd e javakat s mind azt, mi a váradi békében meghatározottat, két év alatt Izabellának kezéhez szolgáltatja, addig pedig a másoknál lévő javakért évenként 12 ezer frtot fizetend; a királyné székhelye Szepesvár leend, mit a király azonnal visszavesz Thurzótól; Frater György erdélyi vajdává nevezetik, s mihelyt e szerződés mind a két részről aláírva leend, a királyné fiától Szepesvárra költözik ¹⁾. Serédy s maga Ferdinánd is minden módon siettetni kívánta e szerződévény végrehajtását; Frater György minndazáltal az ország biztosságának tekintetéből azt mind addig halogatni szándékozott, míg elválik, mily erőt lesz képes Ferdinánd az ország védelmére összegyűjteni.

Ferdinánd e tekintetben most nagy munkásságot fejtett ki. Előbb az osztrák, azután a cseh korona tartományainak rendivel különkülön gyűléseket tartott, és sikerült is neki őket bővebb segedelem megajánlására bírnia. És miután az 1542-ki febr. 12-re Beszterczére Magyarország rendjeinek is gyűlést hirdetett, a birodalmi gyűlésre ment Speierbe, hogy ott ne csak a múlt évben, Regensburgban megajánlott segély kiállítását, hanem annak megszaporítását is hatályosabban sürgesse ²⁾.

A besztercei gyűlés rendei kik 34 vármegyét képviseltek, nem válhatnak a hazafiság hiányáról. A szünni nem

¹⁾ Buchholtznál: V, 172. köv.

²⁾ Ferdinánd említett válasza a magyar követséghez. Kovachichnál, e. h. 182. köv.

1542.

akaró belviszályok megszüntetése végett határozták, hogy minden birtok visszaadassék törvényes urának, ha bár ez a királyné pártjához tartoznék is. A honvédelemre minden jobbagy-kaputól egy forint, a nemesség és városi polgárság részeről, összes értékük hatvanada szavaztatott meg, minden jobbagytelek örök becsára 40 frtra tétetyén. Ha pedig a király a hadjáratot személyesen vezetné, az összes nemesség felkelése is elhatározatott oly módon, hogy jobbagyaiból minden húsz telek után egy vitézt állítson ki magával ¹⁾.

Hadjárat
Buda ellen

E haderővel, hozzáadván még Ferdinánd egyéb tartományainak megígért segedelmét, az 1542-ki tavaszon valószínű sikerrel lehetett volna működni Buda ellen, melynek őrsége Verbőczyvel együtt elhalt a pusztító dögmirigyben. Ferdinánd egy ideig hajlandó is vala élére állani a nemzeti seregek; de a féltékeny, előítélettel teljes osztrák tanácsosok, kikre ő, fájdalom, mindenben kelletinél inkább hallgatott, lebeszélék őt szándékáról. E helyett tehát bevárni határozta a szokott lassúsággal készülő német birodalmi hadat, melynek a felett hogy későn jött, buzgalma sem nagy volt harcolni az idegen országért ²⁾. S így a kedvező alkalom elszalasztatott, mert a török Budapest őrségét nem sokára tetemesen megszorította.

A birodalmi sereg Joachim brandenburgi örgróf vezérlete alatt a nyár derekán valahára Mosonyhoz érkezett; gyors előrenyomulással s bátor támadással, még ekkor is meg lehetett volna venni a fővárost; mert Frater György kikémlelteté, hogy nagyobb erő nem jó annak segélyére. De Joachim, bár aztán Vitelli Sándor alatt még 3000 pápai zsoldos, Ungnad alatt mintegy 10 ezer osztrák és stájer gyalog, Perényi, Báthory Endre, Serédy s más urakkal pedig 15 ezer magyar lovas csatlakozott hozzá, úgyhogy a keresz-

¹⁾ Corpus Jur. H. I, 370. Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 167. kövv.

²⁾ Jovius: Lib. XLII, 403. Ferdinánd lev. Máriához Hatvaninál II, 47.

tény had 80 ezerre szaporodott, — Joachim még is egy egész hónapot elvesztegetett komáromi táborában. A magyar főemberek, s köztök kivált Perényi, haladék nélkül Buda alá kívánták vezetni a roppant erőt; ezt javaslá Malignan marquis, a hajóhad vezére, ezt Vitellio és Ungnad is. De a kényes Joachim herczeg s a mellé adott, mindent sokáig fontoló s még is fonákul mérő tanácsosok, hogy seregek-vérét kimélik, a gyöngébb Pestet határozták megszállani; mely alá aztán szeptember végén valahára le is vezették a sereget. De ott is annyi erélytelenséget és ügyetlenséget, annyi lanyhaságot tanúsítottak, hogy egy sükeretlen rohamkísérlet után már egy hét múlva ismét elszállottak a város alól; s mintha csak országot látni jöttek volna, mihelyt híre szárnyalt, hogy a rumeliai beglerbég mintegy 30 ezernyi sereggel Nándorfehérvárra érkezett, „szégyennel s az egész kereszténység kárára“ — mint egy német író mondja, — visszavonulót fuvattak, mire aztán a birodalmi had sietve széjjel oszlott. „Sem fegyveres népben, sem más hadi szükségletekben nem volt ott hiány — írja Ferdinand a császárhoz — mert a sereg mindennel eléggé el volt látva; hanem hiányzott egy jó agyvelő, mely azt jól vezérelje“. És csak néhány napig kellett volna még a város alatt maradniok, hogy az magát megadja; minek következtében Buda is könnyen megviható lett volna ¹⁾).

E hadjáratnak, melyhez kezdetben annyi remény csatlakozott, s melyet most maga Ferdinand s a németek is gyalázatosnak neveztek, teljes sükeretlensége csaknem kétségbe ejtette a nemzetet. „Ha, — mondák — e nagy erő sem tudott valami jót végrehajtani, mi kilátásunk lehet a jövőre, midőn majd a török nagyobb sereget hozand az országba“ ²⁾!

Közelégület-
lenség az
ügyek veze-
tésével.

¹⁾ Ungnad hivatalos tudósítása Buchholtznál Urk. B. 329. Ugyanaz, és Joachim, Frater György és Ferdinand levelei Hatvaninál II, 57—73. Veráncsics: M. Tört. Eml. II, 226. kövv. Jovius e. h. Istvánfy Lib XV, 246. Schärtlein, Fesslernél VI, 615.

²⁾ Ferdinand lev. a császárhoz okt. 17-ről. Hatvaninál e. h. 64. k.

Azonban nem egyedül a német had kudarcza ébreszté a nemzetben e köz elégtelenséget, e hangos zúgolódást. Az urakat tán még a török félelménél is nagyobb rémületbe ejté azon tény, hogy Ferdinánd, a nagy tekintélyű Perényi Pétert, egyikét épen azoknak, kik a keresztény had becsületét megváltani leginkább ügyekeztek, tanácsosai vádaskodásának következtében, oly gyanúból, mintha a törökkel fondorkodnék ¹⁾ elfogatta, s bár a fogoly a vádpontokat kielégítőleg megczáfolta ²⁾, törvényes eljárás és ítélet nélkül, Pekry Lajos mellé Németújhelyt börtönbe záratta. E hatalomesíny hallatára Báthory Endre s több más urak azonnal boszúsan távoztak a táborból. Thurzó Elek királyi helytartó pedig tisztéről is lemondott. „Oly tanácsosok mellett, — írá nov. 12-kén Nádasdynak ³⁾ — minők a fejedelmet környezik, én sem érzem magamat biztosságban. Tűrhető volna talán, ha mind ez egyenességgel történnék; de annyira mennek a szemtelen emberek, hogy a tanácson kívül is, lakomaik s más társalgásaikban hasonló zsarnoki rendszabályokról beszélnek. S ez okból kénytelen vagyok lemondani helytartói tisztéről; mert mit várhat az ember magára ily tanácsosok mellett, kik hivatalbeli képtelenségöket vagy hanyagságukat mások bevádolásával ügyekeznek takargatni“. Az elégtelenség, zúgolódás oly általánossá lett az urak között, hogy Ferdinánd tanácsosnak látá Bornemisza Boldizsárt Báthory Endréhez s néhány más urakhoz küldeni, ki őket biztosítaná, hogy a Perényi ellen foganatba vett szabályoktól magukra nézve nincs ok tartaniok ⁴⁾.

Ha a német sereg dísztelen hadjárata s Perényi elfogása már a többi urakat is boszantá s aggasztá, mennél inkább kellett ezen eseményeknek hatni Frater Györgyre, ki-

¹⁾ Ferd. lev. a császárhoz okt. 17-ről. Hatvaninál e. h. 64. k.

²⁾ Ld. az ide vonatkozó okmányokat Buchholtznál Urk. B. 323—340. és V, 177.

³⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 124.

⁴⁾ Bornemisza utasítása okt. 15. Buchholtznál V, 188 *) alatt.

nek bizodalma különben is igen gyöngé volt Ferdinándban! Az egyezkedés az ország átadása iránt időközben jelentékeny haladást tőn. Ferdinánd a gyulai szerződvényt ápril 23-kán megerősítette; kiadta egyszersmind azon okmányt is, mely által Frater György királyi kegyelméről biztosított, a váradi püspökség és a pécsváradi apátság birtokában megerősített, s kincstartói hivatalában, s pedig mert az irományok Budával együtt elvesztek, a multa nézve számadási kötelezettség nélkül, meghagyatott ¹⁾. De Frater György a szerződvényt Izabella által nem engedte előbb aláíratni, mintsem a birodalmi sereg által tényleg fedve látta az országot ²⁾. Midőn a birodalmi sereg Pest felé megindult, Izabella királyné, valamint az alatta lévő országrész rendei s Frater György is mit sem kételkedvén a főváros visszavételéről, külön követeket küldének Ferdinándhoz Bécsbe, kik a megerősített szerződvényt s a tartomány hódolatát neki megvinnék ³⁾. Mind ezek után semmi egyéb nem hiányzott az országnak Ferdinándra szállításából, mint a várak átadása; és Báthory ezek átvételére, Serédy pedig a királynénak a Szepességbe kísérésére is meg volt már bízva.

Azonban, miként maga Ferdinánd is eleve gyanútá, a német had diestelen visszavonulása s Perényi elfogatása mindent megrontott. Maga Perényi is meginté Frater Györgyöt, gondolná meg, mit cselekszik, mert a ki vele, Perényivel, így bánt, Frater György iránt sem lesz kíméletesb, mihelyt a hatalmat kezéből kibocsátja. Frater György teljesen kiabrándult; s ez óta Erdély s a maga biztossága tekintetéből ama ravasz, kétszinű, tekervényes politikát tette működésbe, mely szerint Ferdinánddal is lehetőleg jó viszonyban maradni, s a török kegyelmét és pártfogását is biztosítani ügyekezett

¹⁾ Buchholtznál V, 176.

²⁾ Történt az aláírás jul. 26-kán. Izabella lev. Dogielnél I, 148. Katonánál XXI, 186. Ferdinánd már gyanakodóvá lett a halasztás miatt; ld. levelét a császárhoz jul. 11-ről Buchholtznál.

³⁾ Ferd. lev. okt. 17. Hatvaninál II, 64. Buchholtz: V, 188.

1542.

a maga s a kormánya alatt lévő országrész számára. A török irányában e ravasz politika most annál mulhatatlanabb lett, mivel a török híret vette az egyezkedésnek, s Péter moldvai vajdát a miatt Erdély dulására küldé. A rumeliai beglerbégtől pedig, ki a német had kitakarodta után nem is ment tovább Nándorfehérvárnál, még inkább félhetett Frater György; azonban, hűségének színlelése által mind a kettőt sikerült eltávolítani az országtól ¹⁾).

A p zsonyi
országgyűlés.

Ferdinánd annál kevesbé kételkedhetett, hogy a török a jövő évben az országot ismét nagyobb erővel fogja megtámadni, minthogy a francia király Károly császárral megint háborúba bonyolódván, Szulejmánt is hadjáratra ösztönözte s neki hír szerint 300 ezer aranyat küldött a költségek fejében ²⁾). Ferdinánd tehát, hogy az ország védelem nélkül ne maradjon, még az 1542-ki Mindszent napon Pozsonyban országgyűlést tartatott. A kedélyek a lefolyt események miatt még most is oly ingerültek valának, hogy a király azok lecsilapítása s az aggodalmak megszüntetése végett szükségesnek látá eleve biztosítani a rendeket, hogy Pérenyi elfogatásából, mire egyébiránt fontos okok által indított legyen, másokra s általában az ország jogaira s a szólás szabadságára nézve semmi megszorítás nem fog származtatni. A rendek ez által némileg megnyugtatra, vagy inkább elégedetlenségök mellett sem feledkezve meg a haza iránti kötelességeikről, minden jobbágy-kaputól két aranyat, s a nemesi birtok becsárának a múlt besztercei gyűlésen meghatározott hatvanadát, s ha a király a hadjáratot személyesen vezérelné, a közönséges felkölést is megajánlák. Szóba jött a nádorválasztás is; de a többség azt elhalasztani kívánta, míg az ország minden részei nem egyesülnek; s a nádori

¹⁾ Az erdélyiek levele. Epist. Proc. II, 120. Frater György lev. Ferdinándhoz októb. 29. Buchholtznál. Izabella lev. ugyanahhoz Erzsébet nap utáni hétfőn. U. o. Ferdinánd lev. decz. 7. Buchholtznál V, 202. Hatvani: Frater György élete. Történ. Zsebkönyv. 261—299.

²⁾ Hatvaninál II, 56. Buchholtznál V, 196.

szék elébe tartozó ügyek birájául, Révay Ferencz nádori helyettség, a királyi helytartóság mellé pedig, mely tiszt-ségre Ferdinánd Thurzó Elek lemondása után Várday Pál érseket nevezte, négy egyházi s ugyanannyi világi úr és 12 nemes választatott tanácsossá ¹⁾).

Az országgyűlés végén a rendek egy levelök által újabbán felszólíták a német birodalom rendeit, kik 1543 elején Nürnbergben valának összegyűlendők, hogy tekintetbe vévén a veszélyt, mely feléjük is mindinkább közeledik, ügyekezzenek azt, míg késő nem lesz, velök vállatvetve elhárítani. Egy másik hasonló tartalmú levéllel pedig Adurno Jeromos egri prépostot a császárhoz küldötték ²⁾. Maga Ferdinánd elébb Prágában a csehекnél — kik a múlt tavasszal ígért segedelmet kiállítani elmulasztották, utóbb pedig Nürnbergben a német birodalom rendeinél működött, hogy tetemesebb haderőt gyűjthessen össze a török ellen. De ügyekezetei mind a két helyt sikeretlenek maradtak ³⁾. A népeket, most mind a cseh-osztrák tartományokban, mind a birodalomban mindenek felett a vallás szabadságának kivívása foglalkodtatá; s e törekvésükben nemcsak hogy segílyt nem akartak adni Ferdinándnak a török ellen, sőt még uralmát is végképen lerázni ügyekeztek vállaikról. Scepper Kornél beszéli, hogy ez év folytában egy napon többekkel találkozott a konstanci püspökké lett lundeni érseknél, s ott hitelt érdemlő személyek beszélék, miképen „az ügyek oly állapotban vannak Németországban, hogy félni lehet, miképen a városok többsége, s velök együtt több püspök és gróf csatlakozni fog a svajeciakhoz s ezek példájára népies kormányt alapítand meg Németországban. Fürstenberg Frigyes erre azon észrevételt tevé: miképen jól tudja, hogy Ausztriában és a szomszéd tartományokban is szörnyű fon-

¹⁾ Kovachich: Vest. Com. 658. Corp. Jur. I, 377.

²⁾ A császár lev. Praynál Epist. Proc. II, 127.

³⁾ Veráncsics: M. Tört. Eml. II, 228.

1543.

dorlatok vannak működésben a császár s a király ellen“¹⁾. E körülmények közt nem csoda, hogy Ferdinándnak a török ellen segélyre vonatkozó minden ügyekezetei megghiúsultak; s a császár is, a francia háborúval mentegetődzve, vigasztalás nélkül bocsátotta haza az egri prépostot.

Szulejmán
harmadik
hadjárata.

E közben Szulejmán már a tél folytatában (1543) megizente Frater Györgynek, hogy „áprilban oly seréggel induland meg az országba, melynek terjedelme hasonló lesz a tenger vizéhez; mert, úgymond, Ferdinánd, a gonosz lélektől indíttatván, Pestet újabban vívatá; de az isten mérget vetett a németek torkába“. Meghagyja neki ennél fogva, hogy a kormánya alatt lévő tartományból szarvas marhával, juhval, liszttel lássa el seregét, s az adót is küldje elébe²⁾. És most csakugyan elébb, mint szokása volt indítá meg tömérdek hadait Szulejmán; május végén már Nándorfehérvár alatt táborozott, hova aztán Szalánczi János és Fekete János által Frater György is sietett neki megküldeni a 10 ezer arany frtnyi adót³⁾. Szulejmán, ki a határszéli basák és a rumeliai beglerbég által már elébb megkezdette volt a háborút, Buda birtokának biztosítása végett ez alkalommal a Dráva táján még nem hódolt várakat s a dunántúli vidék nevesebb várait s városait tűzte ki hadjárata céljául. Rendeletere szerint Ulomán, bosnyai basa, más határszéli bégekkel Tótországban néhány kisebb várat már ápril elején elfoglalt⁴⁾. Ezek egyikéből futott meg More László, a híres rábló úr is; de elfogatván, s Konstantinápolyba küldetvén, nehogy ott Majláth és Török Bálint sorsára jusson, fiaival együtt törökké lett⁵⁾.

A törökök ezután május elején Valpót, a fogoly Peré-

¹⁾ Scepper többször idézett emlékirata Hatvaninál: II, 90. köv.

²⁾ Buchholtznál: V, 190.

³⁾ Ez év eseményeit részletesen elbeszéli Veráncsics: Magy. Tört. Eml. II, 226—252.

⁴⁾ Pray: Ep. Proc. II, 131.

⁵⁾ Istvánfy Lib. XV, 256. köv.

nyi Péter várát, szállották meg, melyet a vitéz Árky Mihály nem magas, de erős falak s mély árkok mögött mind halálilig megvédeni szándékozott. A megszállás nyolczad napján Szulejmán előhada is megérkezett Ahmed rumeliai beglerbég vezérlete alatt. A falak Ahmed ágyúinak több napi szakadatlan működése alatt nagy részben halomra dültek; de az elszánt őrség derék kapitánya alatt a törökök számos rohamait mindig nagy veszteségekkel verte vissza, mígnem a várban menedéket keresett nagy számú vidéki parasztság s az igen megfogyott őrség jul. 23-kán, újabban is feladásra szólíttatván, a védelmet folytatni kívánó Árkyt elfogta s a várral együtt az ellenség kezébe szolgáltatta ¹⁾. Valpó alól junius végén Perényi másik vára, Siklós alá vonúlt, és a várost magát, miután falai nagy részben lerontattak, kevés nap mulva, meg is vette az ellenség. A fellegvárat, Zsigmond király egykori fogságának helyét, nagyobb őrség még sokáig képes lett volna megvédeni; de miután ennek száma eleitől fogva sem haladta meg a két százat, Vas Mihály várnagy, annak megtarthatásához a tengernyi ellenséggel szemközt minden bizodalját vesztvén, a vívás 11-dik napján szabad elköltözés feltétele alatt kapuit megnyitatta. E közben Pécs városa is az ellenség hatalmába esett. Szaniszló püspök, még mielőtt az ellenség mutatkozott, egyházi kineseivel s káptalanával rútol megfutott; példáját aztán a polgárok többsége is követte; a hátramaradt esőcselék nép pedig a csekély számú huszárokkal, kik a város védelmére küldettek volt, az üres házakat prédálgatta. Kászon bég, szegszárdi várnagy, erről értesülvén, minden ellentállás nélkül urává tette magát a városnak ²⁾.

Szulejmán Siklós megvétele után egész halát megindítá Buda felé; dulárai ez alatt a Balaton mindkét partjának

¹⁾ Veráncsics: Magy. Tört. Eml. II, 231. Istvánfy 259.

²⁾ Veráncsics: Magy. Tört. Eml. II, 131. Istvánfy 259. Mart. Stella Schwandtnernál I, 604. Jovius Lib. XLIII, 476.

1543.

vidékét prédálták fel; más hadai pedig út közben Pécsváradot, Szászvárt, Ozorát, Dombót, Simontornyát, Palotát, s más kisebb várakat jobbra minden ellentállás nélkül foglalták el. Felkérített Székesfehérvár is; de ennek polgárai követséget küldének Szulejmánhoz, mely kijelentené, hogy a féktelen uraktól különben is sokat szenvedő várost neki készséggel megnyitandják, midőn Esztergom s egyéb meghódoltatni szándékolt városok vívásából visszatérend¹⁾. Szulejmán engedett kérésöknek s tovább haladván, július 22-kén nagy pompával vonult be Budavárba; seregét pedig Esztergom alá indította. A jól megerősített vár Lascano Márton és Salamanca kapitányok alatt mintegy 1500 főnyi német, spanyol és olasz őrséggel s minden szükségletekkel jól el vala látva, s aug. 6-kán vissza is verte az első rohamot. De az idegen honért nem lelkesedett kapitányoknak inkább szívökön feküdt összerabolt kincseik megmentése, mint az ország s a kereszténység ügye, s a még teljesen ép várat aug. 10-én szabad elmenetel feltétele alatt gyalázatosan feladták²⁾.

Esztergom
eleste.

Ezen aligvárt siker után Szulejmán, seregének egy részét Tata megvételeire küldvén, Esztergomot pedig őrséggel jól ellátván, a derék haddal Fehérvár felé indult. Tatára nem rég küldetett volt Komáromból Tasso Hanibal vezérlete alatt 300 olasz s ugyanannyi német őrség: de a gyáva kapitány, bár elébb a vár védelmére önként ajánlkozott, Esztergom elestének hírére vévén, annyira megrémült, hogy azt az első felkérésre általadta; miért aztán társával a német kapitánynyal együtt fejét veszté Komáromban³⁾.

Fehérvár
ostroma.

Fehérvár miatt a király maga is nagy aggodalomban volt, nemcsak mivel erősítése elhanyagolva léteztek, hanem mivel attól tartott, hogy a török ott egyszer magát meg-

¹⁾ Veráncsics e. h. 238. kövv.

²⁾ Istvánfy Lib. XV, 262. Stella, Jovins eml. h.

³⁾ Veráncsics: Magy. Tört. Eml. II, 247. Istvánfy 266.

fészkelvén, nyílt utat nyer egész Bécsig. E végett tehát Diskau Ottó vezérlete alatt egy német dandárt, a Tournier Fülep alatt Győrben létezett olaszokból pedig egy ezredet küldött a város védelmére ¹⁾ s kapitányává Varkócz Györgyöt nevezte ki. E gondoskodás azonban oly későn történt, hogy Varkócznak, miután 50 nehéz lovassal a száguldó dulárok közt a várba kevéssel annak megszállása előtt nagy bajjal eljutott, alig maradt néhány napja, hogy a külvárost, honnan a belső várat legtöbb veszély fenyegette, némileg megerősíthesse. Az erélyes vezér mindazáltal annyira feltűzelte az őrséget és polgárságot, hogy midőn Szulejmán a várost aug. 16-dikán körülfogta, mindnyájan megesküdtek élni-halni annak védelmében. A török aug. 29-kén, a magyarokra nézve annyiszorta gyászos emlékű napon intézte az első rohamot a külvárosra; de nagy veszteséggel veretett vissza. A lelkes védelemben még a nők közül is többen kitüntették magokat, részint lándzsákkal harczolva, részint köveket s egyéb védszereket hordva a védők számára. A nap sükere még inkább emelé a várbeliek egy részének bátorságát; de a halottak tetemes száma, a tüzerek s löszerek nagy hiánya, miszerint a városban létező mindössze is csak négy nagyobb ágyút s néhány mozsarat sem lehetett huzamosabb működésben tartani, már ekkor is megernyeszté a polgárok egy részének erélyét.

Szeptember 1-jén, az évszak szerint szokatlanul, sűrű köd ereszkedett a mocsáros vidékű városra; s a törökök azt felhasználva, másodszor is rohamot intéznek vala a külvárosra. A várbeliek most is vitézül ellentálltak; de a 40 ezer vívó másfél órai kemény harc után, őket visszanyomta. A védők, látván a külváros megtartásának lehetlenségét, a belvárosba sietének vissza; de a polgárok attól tartván, nehogy a védőkkel sarkaikban lévő vívók is betolakodjanak, oly hamar bezárták a kapukat s felvonták a dobogót, hogy a védők

¹⁾ Ferdinánd levele Máriához jul. 24. Hatvaninál II, 92.

1543.

közül is sokan kiszorultak, s részint az árkokban, részint az őket üző vívók fegyvere alatt lelték halálukat. Ezen utolsók közt volt maga a várnagy, Varkócz György is, ki az ellenség előre nyomulását meggátolni ügyekezvén, szintén kiszorúla, s a kapu előtt hősileg harczolva esett el. A vezérrel együtt e napon mintegy ezer ötszázan veszték el a védők közül. Szulejmán a külváros birtokába jutván, újabban feladásra szólíttatá a várbelieket. Az őrségnek, bár 500-ra olvadt, még most sem tört meg bátorsága, s a várost tovább is védeni határozá; de a polgárság annak megtarthatásán kétségbeesve, nehogy a makacs védelem az ellenség haragját felingerlje, titkon követeket küldé a török táborba, s bántatlanság föltétele alatt a kapukat megnyitni ajánlkozott. Az őrség szabadon bocsáttatott; de a polgárok közül többen lefejeztettek. Az ős koronázási város Esztergommal együtt egy századnál tovább hordta a török igát. Szulejmán, hadjáratának eredményével megelégedve, szeptember második felében haza takarodott; de Rusztem vezért beun marasztotta ¹⁾).

Fehérvár
eleste.

Rusztem ötvenezernyi sereggel még egy hónapig táborozott a Rákoson, mert Ferdinándnak is sikerült valahára mintegy negyven ezer fegyverest összeszedni tartományai-ból, kikkel Szulejmán visszavonulta után legalább is Esztergomot, Fehérvárt visszavenni, szándékozott. E végett még Frater Györgyöt is felszólítá, csatlakoznék ő is hozzá az erdélyi hadakkal. A püspök, ki szept. 6-kán kelt levelében biztosította volt a királyt, hogy bár a tiszai vidéknek s Erdélynek a pusztítástól s vég megigáztatástól megmentése végett kénytelen is, mint neki parancsoltatott, érlelmi szeretket szállítani a török táborába, s egyebekben is, míg az isten Ferdinánd fegyvereinek jobb szerenesét nem ad, eszélyesen és színelve viselni magát a török irányában, de szívében a legjobb indulatot táplálja ő felsége iránt ²⁾), — készséggel

¹⁾ Veráncsics, M. Történel. Eml. II, 247. köv. Istvánfy Lib. XV, 267. köv. Stella, Schwandtnernál I, 616. Jovius, e. h.

²⁾ Buchholtznál: V, 204.

hajlott a király felhívására; s maga is úgy vélekedvén, hogy a szultán távozta után, az ősz folytában sükerrel lehetend a török ellen működni, már készülleteket is tön átkelni a Tiszán, midőn hirül vette, hogy Ferdinánd hadai széteszlottak. A csehek s morvák ugyanis, mihelyt a törökök mozdulataiból kitűnt, hogy Szulejmán Fehérvár megvétele után haza készül, mivel országukat veszély többé nem fenyegette, a korán beállott rossz idővel mentegetődzvén, haza kívánczotak. A táborban lévő magyar urak nagy boszúsággal látták a csehek és morvák e szándokát, s azonnal felírást intéztek a királyhoz, kérvén őt, állana személyesen a sereg élére s gátolná meg annak széteszslását, „mert ha ő felsége egyéb népei csak a magok határai védelmére szorítkoznak, Magyarország pedig sorsára hagyják, magok is kénytelenek lesznek másként gondoskodni fenmaradásukról, kivált miután jobbágyaikat a török alattomban hódolásra izgatja s nekik a maga uralma alatt jobb sorsot ígér; mi miatt a parasztság már több helyt össze is csoportosodott, s urait megtámadta, elfogta, s javaikkal együtt adta át az ellenségnek“. Ferdinánd e sürgető kérelemre szept. 19-kén meg is jelent a pozsonyi táborban; de a cseheket, morvákat ő sem bírta viszatartóztatni: a tábor szept. vége felé széjjel oszlott ¹⁾.

A magyar urak, a mily reménytelve s lelkesedve üdvö-Bizalmatlanság
zölték a táborban valahára megjelenő királyukat, szintoly Ferdinánd
kétségbeesésnek engedték át magokat, midőn láták, hogy a iránt.
szép haderő minden szerenese-kísérlet nélkül távozik az országból. A bizodalom Ferdinándban az eddigi keserű tapasztalatok után annyira elveszett, hogy — miként ez maga írja októb. 18-kán kelt levelében a császárnak, — „számosan közölök elhatározták legyen, inkább adózóivá lenni a töröknek, mintsem hogy általa lassankint hódoltassanak meg, vagy jobbágyaik áldozataivá legyenek, és e végett követeik által alkudozni is kezdének a törökkel“. Ferdinánd látván e

¹⁾ Az urak és Fr. György lev. Buehholtznál V, 203. Urk. B. 229.

1543.

levertségöket, őket maga köré gyűjté s avval biztatá, hogy a császár az általa megvert francziát békére szorítván, a jövő télen személyesen eljő a birodalmi gyűlésre, s ha ott a rendeket egy közönséges felkelésre bírhatja, minek sikerítése végett semmit sem is fog elmulasztani, személyesen álland a birodalmi sereg élére, hogy Magyarországot a török hatalma alól felszabadítsa. Látván pedig, hogy az urakat e biztatás némileg megnyugtatta, mihelyt Bécsbe visszatért, buzgóan kérte a császárt, ne mulasztaná el személyes megjelenését a gyűlésen; mert ha rajta még most sem lesz segítve, „ő maga, neje s gyermekei minden tartományaival együtt rövid időn végkép megromlanak s elpusztúlnak“¹⁾).

Míg a császárnál a következő 1544-dik év folytatában intézendő nagyobb hadjárat ügyében ekként működék, az előkészületeket arra az országban is megtétetni kívánta Ferdinánd. Ez volt célja, midőn a rendeknek november 29-ére mindjárt a tábor széteszlása után országgyűlést hirdetett. Ezek a király említett biztatásai következtében elfojtván boszúságukat a dolgok e nyomorúságos menete fölött, hadi költségül minden kaputól két aranyat, — a császár vagy a király személyes vezérlete esetére pedig ezen felül közönséges felkelést ajánlottak²⁾). Hasonló hadi segélynek az ország többi részeiből való kieszközlése végett, a király a gyűlés után Bornemisza Pált Nagyváradra küldé, hogy Frater Györggyel, kit az ország egyesülésének reményében ekkoron nemcsak kincstartói tisztében megerősített, hanem a kormánya alatti részekre nézve, ünnepélyes okmánynyal királyi helytartóvá is nevezett, a tiszai részek és Erdély rendeivel országgyűlést tartson. A rendek, Frater György előadására lelkesedve fogadták a király felhívását, s a fölött, hogy kapunként három forintot szavaztak meg, mindnyájan személyesen fegyverre kelni s jobbagyaikkal együtt megje-

¹⁾ Ferdinánd a császárhoz okt. 18-kán 1543. Hatvaninál II, 94.

²⁾ Corp. Juris Hung. I, 384.

lenni ajánlkozának a király zászlója alatt. Frater György 1544. maga ezentúl még 20 ezer zsoldost ígérkezett fogadni, ha erre a királytól felhatalmaztatik és pótlékköltséggel ellátatik ¹⁾).

Maga Ferdinánd idő közben Prágába ment e dolgok felől a cseh-morva rendekkel is értekezendő ²⁾); azután pedig, 1544 elején Speyerbe utazott, hogy az ott összegyűlt birodalmi rendeket is bővebb segélyezésre ösztönözze. A császár azonban, bár mily buzgón könyörgött ezért nála Ferdinánd, más ügyekkel lévén elfoglalva, a gyűlésre nem jelent meg; miért a birodalom rendei is csak némi pénzsegélyt ajánlának a török ellen. Nehogy azonban a kedélyeket Magyarországon ismét a múlt évihez hasonló levertség foglalja el, a császár, mind Ferdinánd mind Frater György szívreható kérelmeire, máj. 7-kén kelt levelében határozott ígéretet tőn a magyar kormánytanácsnak, hogy a jövő 1545-dik évben egy hatalmas sereget személyesen vezetend Magyarországon meg szabadítására ³⁾).

A hadjárat elhalasztásának 1544-ben nagy kárát látta az ország; mert a török kézre jutott várak őrségei az országot védetlennek látván, büntetlenül folytathatták foglalásukat. Így esett el a derék Amade Péter alatt csak kevés őről sokáig védelmezett, és segedelmet nem kapott Visegrád; mi által a török egész Komáromig, Győrig urává lőn a Duna vidékének; így jutott Nógrád, Hatvan s a dunántúl is több apró vár török kézbe. A magyarok általában nem vádolhatók, hogy önvédelem nélkül hajóltak volna a török iga alá; de nem lévén, ki őket egyesítse, vezérelje, apró harezokban ⁴⁾ véreznek el a nagy számú ellenség minduntalan meg-

¹⁾ Bornemisza követségi tudósítása Buchholtznál: V, 205. 174. kövv. és vallomásai Fr. György halála pörében. Történ. Tár I, 260.

²⁾ Ferdinánd a császárhoz lev. ok. 18-ról. 1543. Hatvaninál II, 94.

³⁾ Buchholtznál V, 211. 214.

⁴⁾ Lásd ezeket részletesen Istvánfynál Lib. XVI, 272. kövv. Stellanál, e. h.

1544.

újított támadásai alatt a nélkül, hogy vérök, s nem ritkán bámulandó és örök emléket érdemlő vitézségök a hazának jelentékenyebb hasznot hajtott volna. A tiszamelléki vármegyék, látván hogy, ha védelmőkről önmagok nem gondoskodnak, még Eger is, evvel pedig az egész tiszavidék eleshetik, julius folytában (1544) Sajó-Sz.-Péteren gyűlést tartottak. A rendek, kínos aggodalmaik közt kétes jövődjök felett, de a császár ígérétében bízva, addig is, míg annak teljeseését látnák, nem segedelemért, hanem csak azért könyörögtek isten irgalmára királyuknál, nevezné ki valahára a múlt évi besztercei gyűlés végzései szerint az ország főhadnagyát, ki őket, midőn szükség, az ellenségre vezesse, a nemesség jószágait a féktelen urak kezéből kivegye, s a Frangepán Ferencz halála által megürült egri püspökségnek többektől bitorlott jövedelmeit Egervár erősítésére szedesse s fordítsa; a magok részéről a jelenlevők örömmest lemondván minden igényekről e püspökség azon jövedelmeire, melyek bármí módon jutottak kezeikbe ¹⁾.

A közvélemény úgy tartá, Magyarország sorsa azon kérdésen forduland meg: akar-e, fog-e a császár, mint ígéri vala, személyesen élére állani egy nagyobb hadjáratnak a török ellen? És erre most alapos reményt nyújtott a szept. 18-kán (1544) megalakult crespyi békekötés, mely által Károly császár nemcsak véget vetett a francia háborúnak, hanem I. Ferencz királynak a török ellen nyújtandó segedelemét is kikötötte. Midőn azután közhírré lett, hogy a császár a birodalmi segély kieszközlése végett 1545 elejére Wormsba országgyűlést hirdetett, melyen maga is meg léssen jelenendő; titkárai egyikét Veltwick Gellértet pedig hasonló czélből követévé nevezte ki a magyar rendekhez, kik az év elejére Nagyszombatba szintén országgyűlésre hivattak: mindenki reményleni kezdé, hogy valahára tán már vége lesz a nemzet szenvedéseinek, s a keresztény fejedelmek kö-

¹⁾ Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Comit. III, 185.

zös erőfeszítése, a kereszténység s évvel együtt Magyarország ügyét kiragadandja a veszélyből. De, fájdalom; a nemzet ismét csalatkozott szép reményeiben.

A császár a maga hívei s ügynökei által már jóval a wormszi gyűlés előtt tudósított, hogy a német birodalmi rendek mind addig nem hajlandók nagyobb erőfeszítésre a török ellen, míg a vallásszabadság s évvel együtt saját tűzhelyeik békéje legalább is 10—15 évre nem biztosított, az egyházi zsinat pedig, melynek megnyitását a császár ép ez időben nagyon sürgette, el nem halasztatik. A protestans fejedelmek s más rendek nem alap nélkül vélték hihetni, hogy a császár csak azért sürgeti most oly annyira a zsinat megnyitását, hogy annak kétségkívül a protestansok vallás-érdekei ellen alkotandó végzéseit ellenök erőhatalommal is végrehajtsa, s az ellentállókat megrontsa; ez oknál fogva tehát mindenek előtt a vallásszabadságra vonatkozó törvényt kívánták megalkottatni a wormszi gyűlésen, csak e feltétel alatt lévén hajlandók megsegíteni a császár testvérét, Ferdinánd királyt. Minthogy pedig a császár el volt tökévelve, nem engedni a protestansok kívánatainak, s így cleve is tudta, hogy a török elleni tetemesb segély meg nem ajánlatik, e nélkül pedig a hadjáratra maga sem volt hajlandó: oly utasítást adott ennél fogva a nagyszombati gyűlésre küldött Veltwicknek, hogy csak annyit jelentsen ki a rendek előtt, miképen a császár adott szavát a hadjárat személyes vezérlete iránt még mindig hajlandó beváltani, ha a birodalmi rendek végzése által elégséges pénz és haderő tétetik rendelkezése alá.

A császár
tétlenségének
okai.

Midőn a követ deczember közepén (1544) Bécsben megérkezett, Ferdinánd annak utasítását olvasván, elsomorodva látá, hogy ismét füstbe megy minden remény. És mivel tudta, hogy a magyarok múlt nyári újabb veszteségeiket is csak a császár szavában bízva türik nyugodtan; méltán attól tartott, hogy a csalódás által még valamely erőszakosabb kitörésre ragadtatnak. Meghagyá tehát a követnek,

1545. hogy a császár jövetelének kétséges voltáról senkinek a világon, még legbizodalmasb tanácsosainak se tegyen említést; sőt társalgás közben minden módon ügyekeztek a császár jöttében való bizodalmat megerősíteni. „Csak egy kétséges szó is erről, úgymond, elég volna arra, hogy a magyarok, kik az utolsó török hadjárat óta szinte kétségbeestek, s még csak a császár eljövetelét tekintik végső reményhorgonyuknak, tüstént fellázadjanak s külön szerződjenek a törökkel“. — „És valóban, írta a követ a császárnak, a magyarok elég nyiltan beszélnek az adózás által megszerzendő török pártfogásról“. De a király tanácsosai, a követ hallgatása daczára is sejték a körülményeket: Batthyány Ferencz nyiltan megmondá a királynak, hogy ha a követ csak általános biztatásokat hozott, jobb leszen nem is mennie a nagyszombati gyűlésre ¹⁾.

A nagyszombati országgyűlés.

Az országgyűlés Vízkeresztre (1545) volt kihirdetve, de Ferdinánd annak megnyitását, a császári követ utasításának megváltoztatása végett febr. 2-kára halasztotta. A birodalmi s a török ügyek e közben határozottabb alakot nyertek. A császár, ki épen nem sietett a wormszi gyűlésbe, s köszvényes bajok ürügye alatt Belgiumban, Mária királynénál időzék, III. Pál pápát a trienti zsinat megtartására valahára reábirta, aminthogy az nem sokára — márcz. 15-kén nyilván is kihirdettetett. A német protestans fejedelmek ezt a császár részéről egyenesen háború-üzenetnek tekintették; s a török elleni hadjáratra többé senki sem gondolt, Ferdinánd ennél fogva, a császár tanácsára, már az év első napjaiban Konstantinápolyba küldé Adurno Jeromos egri prépostot, hogy a szultántól adófizetés feltétele alatt békét eszközöljön ²⁾.

¹⁾ Veltwick első tudósítása a császárhoz deczemb. 11. 1544. Hatvaninál II, 107. kövv.

²⁾ Az utasítás kelt Bécsben 1544-ki deczemb. 29-én: Buchholtznál. Urk. B. 342.

E követség, bár titokban tartatott, még is hamar köz-
hírré lett az országban, s midőn az országgyűlés megnyitta-
tott, s a császári követ küldetése czélját előadá, nagy vihar-
ban tört ki a rendek boszúsága. „Sire — írja Veltwick a
császárnak ¹⁾ — életemben soha sem hallottam féktelenebb
szitkokat, mint e diétán, felséged s a római király ellen.
Mondák, hogy már felséged is öcsce példáját követi; hogy
eddig itt járt követei mindig megcsalták a nemzetet; s én
sem volnék másért küldve, minthogy egyet s mászt ígérjek,
mit megtartani esze ágában sem volna a császárnak, ezt is
csak azért, hogy egy kevés pénzt lehessen kisajtolni az or-
szágból; . . . hogy a császár lemondott a kereszténység ügyé-
ről, . . . különben nem egyezett volna meg öcscsével, hogy
ez egy orvost (Adurno az volt elébb) küldjön Konstantiná-
polyba békét kérni, oly károost, minő csak valaha köttetett
ellenséggel; s nem is kétlik, hogy e kérelem a legalázatosabb
modorban, történik; . . . hogy Frater György csak a derék
ember, ő ért csak a kormányhoz. . . . Némelyek még arról is
beszéltek, hogy le kell ölni a németeket és cseheket Nagy-
szombatban. De a többit, Sire, mit még hallanom kellett,
nem merem levélre bízni“.

Batthyány Ferencz az országtanács nevében bemutatá
a követnek a császár két levelét, azt, mely május 7-kén
(1544-ben) íratott, s azt, mely e gyűlésre küldetett, hogy a
kettő közti nagy különbséget szemé elébe állítsa. A követ
hasztalan védelmezé s mentegeté a császárt, mint lehete, a
német fejedelmek hangulatával, kiknek hozzájárulása nélkül
a császár meg nem kezdhetné a hadjáratot. Egy úr erre fél
óraig tartó beszéddel válaszolt a német politika helytelensé-
gét fejtegetvén. „Beszédjében egyebek közt egy példabeszé-
det is mondott, mely jóslatnak tekinthető: szóla egy kiszá-
radt fáról, melyet a szomszéd fák megvetének, gúnyolának,

¹⁾ Veltwick 4-dik tudósítása február 22-dikén Hatvaninál
II, 119.

1545.

de mely meggyúlván, oly tüzet szíta fel, hogy egy óra alatt valamennyi szomszédja is porrá égett“¹⁾).

Mivel azonban, a császári követ mindig oly értelemben szólott, hogy a hadjárat kérdése még egyáltalában nem tekinthető eldöntöttnek, s a császár, kit eddig betegsége gátolt, nem sokára elmenend Wormsba, ott minden lehetségest megkísértendő, hogy a rendeket a segélynyújtásra hajlandókká tegye: hosszú heves vitatkozások után, a hadjárat megvalósultának esetére, az országgyűlés a szokottnál sokkal nagyobb mérvben rendelte meg a közönséges felkelést, intézkedvén, hogy az urak s nemesek személyes szolgálatukon felül minden tíz jobbágytelek után egy lovast —, a királyi s koronai javak s jövedelmek bérlői s az egyházi tizedek birtokosai minden 100 frt után egy lovast, a főpapok a tíz jobbágy után kiállítandó telekkatonán felül tizedeiktől minden 100 frt után öt lovast, a szabad királyi s más nagyobb városok lelkészei minden 100 frt jövedelem után két lovast, a szegényebb papok s káplánok tízen egy lovast stb. stb. küldjenek a királyi zászló alá. Adó fejében a királynak minden telek után 20 denár, a végházak erősítésére s őrségeik díjazására pedig egy frt lón megajánlva, úgy mindazáltal, hogy ezt az országtól választandó két kincstárnok — egy úr s egy nemes — kezelje s kizárólag a várak védelmére fordítsa. Ugyanezen célra kelle fordítani a pénzverdék és harminczadok jövedelmeit. Az egri püspökség és a szarvaskői uradalom jövedelmei Egervár ellátására szolgáljanak. Perényi Péter annyi kérelem után bocsáttassék valahára szabadon: a rendek bizonyára nem látják, hogy az ő bűne nagyobb volna, mint ama spanyol kapitányoké (Lascano, Salamanca), kik Esztergomot feladván, az országnak oly nagy romlását okozták, s kik még is büntetlenül maradtak, vagy tán még

¹⁾ „Disoit des sentences que sembloient prophetie d'une arbre seche, dont les voisins moquoient, et que de ceste arbre s' allumoit ung feu que brusloit en une heure tous ses voisins“, e. h. 122. l.

még is jutalmaztattak. Perényi úrért a rendek magokra vállalják a kezességet ¹⁾).

Az ország állapotát a császári követ általában oly szomorúnak látta, hogy nem kételkedett kijelenteni a császárnak, „miképen annak, úgy mint van, fenmaradnia lehetetlen, s vagy a parasztság és kisebb nemesség, melyet a különben kis számú urak fölmésztenek, fog egyenesen meghódolni a töröknek; vagy az urak csatlakozóndának Frater Györgyhez. A császárban még nem veszték ugyan el minden bizalmokat; de pár hónapnál tovább ez sem fog tartani ²⁾).

És valóban Frater György, miután a császár segélyébe vetett reményeket meghiúsulni tapasztalta, az év folytatában oda kezdé irányozni törekvését, hogy az urakat, kik védelmet a császár által nem támogatott Ferdinándtól már nem remélhetnek, arra bírja, hogy mielőtt az ország részenként szakadoznék el, s Esztergom, Fehérvár stb. után egyenesen a török járom alá kerülne, egyesüljenek inkább az ő kormányára és Zsigmond-János uralma alatt. E végett ő június 7-kén a tiszai s erdélyi rendekkel Debreczenben gyűlést is tartott, s egyebek közt oly végzést alkottatott, hogy alkalmas követek neveztessenek, kik az adót s ajándékokat menél elébb megvívén, az országnak török pártfogás melletti egyesítéséről is értekezzenek Konstantinápolyban ³⁾, biztositá egyszersmind a rendeket, hogy ha őt ügyekezeteiben hűségesen támogatják, benne mindenha szabadítójokat fogják látni ⁴⁾. De Frater György ezen ügyekezeteit, melyeket titkon Báthory Endre, Drágfy Gáspár s több más színleg ferdinándpártiak is elősegítettek, Ferdinánd konstantinápolyi békealkudozásainak sükere utóbb meghiúsította.

Fr. György.
politikai fon-
dorlata.

¹⁾ Corp. Juris Hung. I, 390.

²⁾ Hatvaninál e. h. 124.

³⁾ E gyűlés végzéseit közli Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 191. kövv.

⁴⁾ Ld. erről Ferdinánd követének tudósítását Konstantinápolyból Buchholtznál V, 218.

1545.

Békealku a
törökkel.

Ferdinánd ugyanis, miután híret vette, hogy Adurnó Jeromos, az év elején Konstantinápolyba küldött követe, útközben, Drinápolyban meghalt, Sick Miklóst nevezte ki helyébe követül, oly módon, hogy a nyár folytában szintén oda útasított Veltwick Gellért császári s Montluc francia követtel közösen működve, állandóbb békét eszközöljön ki a szultántól.

De az alkudozásokban, melyeket a francia követ alattomos fondorlatai nehezítettek, négy pont felett sehogy sem tudtak a felek megegyezni. A nagyszombati országgyűlés óta számos úr és nemes, kiknek javai a török szomszédságában léteztek, magokat a dúlások s rablások ellen biztosítandók, a határszéli szandzsákokkal külön szerződést kötöttek s a békéért összesen 11 ezer arany fizetésére kötelezték magokat; de értesülvén, hogy a béke felett a király is sükeresen alkudozik, magokat is e közönséges békébe kívánták foglaltatni s ama szerződéstől elállottak. Ferdinánd természetesen pártolta őket; a porta azonban ama részletes szerződések megtartását követelte. A más két pont Perényi Péter, és Török Bálint javaira vonatkozott, melyeket a török nem akart átengedni Ferdinánd hatósága alá. A negyedik végre a „timárokat“, vagy is azon földeket illette, melyeket a magyar szandzsákok katonáik közt bérbirtokul osztottak ki a határszéleken. E nehézségek miatt az állandóbb békét megkötni nem sikerült, s Veltwick november elején csak másfél évi fegyverszünettel tért vissza, mely alatt azonban a béke újabban tárgyalatnék. „A törökök magok is igen óhajtják e békét — írja Veltwick a császárnak; de a felett, hogy a francia is izgatja őket, még nem tudnak a föltételekben megállapodni Magyarországot és Erdélyt illetőleg, mely hozzájok oly közel esik, s oly kész a háború folytatására, ha a többi keresztények által segítettik“¹⁾.

¹⁾ Veltwick tudósításai a császárhoz Hatvaninál II, 127—138. Buchholtz: V. 215. kövv. Hammer: II, 198.

És valóban, hogy a szenvedett súlyos csapások s a hazának oly mély süllyedése sem fosztotta meg meg önérzetétől a nemzetet, magának Ferdinánd királynak is volt alkalma tapasztalni, midőn a rendekkel 1546 elején Pozsonyban országgyűlést tartott, s a nagyszombati dietán emelt vádat, „míszierint már mutatni sem meri magát az országban“ ¹⁾ megczáfolandó, személyesen megjelent. Viseletök tisztelet-, de egyszersmind méltóságteljes volt a király irányában. Megismerték ugyan annak hazájok javára czélzó fáradozásait; de egyszersmind értésére adták, hogy azok mind sikertelenek maradnak, ha ő az országban nem lakik, annak védelméről, a száműzött belbéke és rend helyreállításáról önmaga nem gondoskodik. Kérték tehát, lakjék huzamosabban az országban, ennek lévén minden tartományai közt legtöbb oka igényelni a gondos, erélyes kormányt. Kérték arra is, hogy miután a törökkel megkezdett alkudozások kivált az ő személyeiket, javaikat, hazájokat illetik, a békealkut ezentúl magyar hazafiak által intéztesse. A király azon felszólítására, hogy állandó adót vessenek ki az országra, kijelentették, miképen az ország eddigi hanyag védelmének következtében, a török foglalásai, rabló kalandjai s a belzavarok által annyira elrongyollott ezen országrész, mely még őt uralja, végső szegénységbe süllyedt ugyan; mindazáltal teendők a mennyit tehetnek, a végek jó karban tartására minden jobbágytelektől egy aranyat ajánlanak. E fölött az egy telkes nemesek és a papok fejenként 50 denárt, s a lelkesek még minden saját kenyerekön élő híveiktől is egy-egy denárt; a király udvartartására pedig, minden jobbágytelek után a birtokos nemesek saját erszényökből 20 denárt fizessenek. Ha aztán látandják, hogy ezen adó nem a féktelen uraktól magán czélokra bitoroltatik — mert, fájdalom, a hon ezen enyészetnek indult állapotában sem hiányoztak, kikből a polgári erény és honszeretet annyira kiveszett, hogy még

²⁾ Hatvaninál II, 120.

1546.

a halál és szolgaság e váltságdíját is magoknak tulajdoníták el, — hanem az ország javára fordíttatik, a rablások, hatalmaskodások megszűnnek, a rend csak valamennyire is helyreállíttatik, aug. 10-kén ezen mennyiségű adót még egyszer be fogják szedetni ¹⁾. De hogy a rendek ezen reménye s óhajta a végek védelme s a belbéke és rend helyreállítása tekintetében nem igen ment teljesezésbe, bizonyítják azon kis országgyűlések végzése, melyek utóbb Hidvégen és Körmenten tartattak ²⁾.

A hódolt
részek álla-
pota.
Szandzsák-
ságok.

De még nyomorúságosabb volt az állapot ama részeken, melyek közvetlen a törököt uralták. Szulejmán régibb s újabb foglalásait a szorosán vett Magyarországon 15 szandzsákságra osztotta, melyeknek ezek voltak székhelyei: Buda, Esztergom, Fehérvár, Neograd, Hatvan, Szeged, Veszprém, Mohács, Siklós, Pécs, Simontornya, Szegszárd, Pozsega, Szerém és Vég-Szendrő. E szandzsákok mindnyájan a budai beglerbég, vagy is helytartó hatósága alatt léteztek. 1545 folytában Chalil defterdár Budára küldetett, hogy e szandzsákságok adóját szabályozza. Az általa kidolgozott defter, azaz: rovás „Chalil könyvének“ czíme alatt 140 évig szolgált a budai helytartóság adótörvényeül, s lón örökös viszály és számtalan nehézségek forrása a magyar és török kormány között lefolyt békealkudozásokban. Chalil, míg Budán időzött, rendeletet vón, vizsgálná meg a fehérvári szandzsák magaviseletét, ki arról vádoltatott, hogy a szerződésileg biztosított templomok edényeit elrabolta. A nyomozás nem vált hasznára Székesfehérvárnak. Chalil nem csak a szandzsák tetteit vizsgálta meg, hanem felkutatta még az általa megkímélt királyok sírboltját is, és a mi aranyat, ezüstöt vagy más drágaságot talált, mind elvitte Konstantinápolyba ³⁾. A néptől nemcsak pénz szedetett adóul: a

¹⁾ Corp. Juris Hung. I, 399.

²⁾ Ld. ezeket Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 198.

³⁾ Hammer: II, 195. köv.

gyermek is megtizedeltettek, kik aztán Konstantinápolyban törökökké, jancsárokká neveltettek; magok a szülék is nem egyszer gyermekeikkel kénytelenítettének leróni az elviselhetlen adót. A helységekbe mindenütt török tiszték s birák tétettek, kik a népet az adón felül is zsarnokilag sa nyargatták; csak egy mód volt szabadulni a zsarlásoktól: az izlamra való térés, mi aztán a legnagyobb gonosztevőnek is büntetlenséget szerzett; míg ellenben gyakran a legártatlanabb tettekért is súlyos birságokat rótt a szegény népre a korlátlan önkény. Nem csoda, ha e zaklattatások miatt a nép száma oly igen megfogyott, hogy, például az elébb népes Nagy-Körös városában 1552-ben már nem volt több 52 házhelynél ¹⁾.

Mi már a trienti zsinat kihirdetésekor előre látható vala, megtörtént, a vallási háború kitört a császár s a smalkaldi szövetség tagjai közt. A török részéről ennél fogva hosszabb békére lévén szükségök, Károly és Ferdinánd Veltwick Gellértet az 1546-diki jul. 16-kán újra Konstantinápolyba küldötték egy állandóbb béke megszerzése végett ²⁾.

Újabb béke-
alku
a törökkel.

Nem sokára a követek távozta után Ferdinánd a rendeknek országgyűlést hirdetett. A rendek itt egyebek közt panaszt emeltek az ellen, hogy a követség tudtok s hírók nélkül küldetett a törökhöz; holott nagyobb előnyöket lehetett volna attól várni, ha ő felsége azt nehánynyal a magyar urak közől, kik a török viszonyokban jártasabbak, eleve közli, s az ő tanácsuk szerint íratja meg a követek utasítását. Ezen uraknak hihetőleg sikerült volna az is, hogy az országban lévő többi pártokat is egységre bírják a követség által kieszközlendő tárgyakra nézve.

¹⁾ Balla Gergely: Nagy-Körösi kronika 19. köv. I. Thury Pál: *Idea Christianorum hungarorum in et sub turcismo. Cassoviae 1613.* című munkájában érdekes adatok találtak a török kényuralomról.

²⁾ Károly levele a szultánhoz Hatvaninál: II, 138.

1546.

Erre azonban a rendek azt nyerték válaszul, miképen elhihetik a rendek, hogy ő felsége ezen követséget nem intézte igen fontos, felette sürgetős s éretten megfontolt okok nélkül. Tévednek, ha azt hiszik, hogy a követség tárgyai felett ő felsége hívei egyességre juthattak volna a többi pártokkal. S ennek bebizonyítására közli velök, hogy épen azon időben, midőn a követek megindultak, ama külön pártbeliek közül néhányan szintén járatták a magok embereit Konstantinápolyba, kik ott nem csak nem javaslák, hanem minden módon megakadályozni törekedtek a fegyverszünetet s békekötést.

A rendek egyébiránt, bár többféle más sérelmeik is voltak, melyekre nem nyertek orvoslatozt, a pénzsegélyt mindazáltal készségesen megszavazták, rendelvén, hogy a nagy böjt második vasárnapján és Lőrincz napján az urak és birtokos nemesek a közszükségek fedezésére minden jobbágytelek után egy-egy forintot, a királyné számára pedig mind a két ízben husz-husz denárt fognak fizetni saját erszényökből. Az egytelkes nemesek curiájoktól Lőrincz napján ötven denárral, a lelkészek minden hívők után egy-egy denárral, azon lelkészek pedig, kiknek jobbágyaik vannak 40 —, a kápolnák rectorai végre 50 denárral adózzanak. Az adószedőkre nézve végeztetett, hogy azok pünkösdkor Pozsonyban számot adjanak sáfárkodásukról. — Kérik végre a királyt, hogy ezentúl a törökhöz intézendő követségekbe mindig magyart is nevezzen ki a török ügyekben jártasabb hazafiak közül ¹⁾. Hihetőleg e kérelem birta reá Ferdinándot, hogy Veltwick mellé Ugrinovics horvát urat is leküldje Konstantinápolyba.

1547.

A fentebb említett nehézségek miatt azonban, melyeket Veltwick a mult évi követjárásában tapasztalt, most is felette hosszúra nyúlt az alkudozás. A követek csak az 1547-ki junius 19-én nyerhették ki az oklevelet, mely szerint

¹⁾ Jászay Pálnak a m. cancell. levéltárából másolt Okmánygyűjteményéből.

a béke öt évre biztosítottatott oly feltétel alatt, hogy Ferdinánd a szultánnak évenként 30 ezer aranyat fizessen azon három ezer aranyon felül, mely Rusztem fővezérnek ígértett évi ajándokul ¹⁾).

Midőn a követek visszatértek, Ferdinánd a béke kihirdetése végett nov. 25-kére Nagyszombatba országgyűlést rendelt, maga helyett gróf Salm Miklóst és Nádasdy Tamás országbirót küldvén oda biztosokul. De bár a békeokmány némely titkosabb pontjai ki nem hirdettettek ²⁾, s az országgyűlésre küldött példányban maga a 30 ezer frtnyi adó is csak e határozatlan kifejezéssel érintetik: „említett követünk . . . ama (Perényi- s Török Bálint-féle) javak váltságul illő tiszteletdíjt ígért évenként márczius hónapban fizettetni:“ ³⁾ a béke föltételei mindazáltal, úgy látszik, teljesen ismeretére jutottak a rendeknek, kik nem is mulaszták el megjegyezni, „hogy a törökök sokkal károsabb föltételeket hirdetgetnek“; minél fogva e békekötést, mely a törököt az ország egy részének birtokában mintegy törvényesíti, már a gyűlés megnyitása előtt az ország legmélyebb gyalázatának, hazájok sírjának tekintették ⁴⁾. Ily értelemben írt maga az országtanács már aug. 4-kén a császárnak és Ferdinándnak, midőn értesüle, hogy a Konstantinápolyban megalakult béke el- vagy el-nem-fogadására három hónap engedtetett e fejedelmeknek. Az országtanács akkoron azt javaslá, hogy miután a császár ellenségeit a birodalomban legyőzte, a békét helyreállította, a töröknek ellenben a perzsával gyűlt meg a baja, ne erősítsék meg a szerződvényt; hanem annyiszor ismételt ígéreteik szerint, intézzenek valahára egy

¹⁾ Hammer II, 201. kövv.

²⁾ „Ea que sunt in articulis praesentibus inclusis secretiora et quae non sunt necessaria ad publicandum, teneatis apud vos secreta“... írta Ferdinánd deczember 5-kén a kormánytanácsnak Hatvaninál II, 141. k.

³⁾ U. o. 143.

⁴⁾ Praynál: II, 159.

1547.

közönséges hadjáratot s űzzék ki a törököt, mielőtt magát erősebben megfészkelné az országban. Az efféle hosszabb fegyvernyugvások, mondák, mindig nagy kárára váltak az országnak; mert a török a békében sem szűnik meg hódolttatásait terjeszteni. A nemzet erélyét a husz évi balszerencse még nem törte meg; s most sem kíván mást, mint hogy a császár által támogatva, komoly harcban szabadítsa meg magát a zsarnok-iga alól. — De mivel ezen előterjesztések akkoron sikeretlenek maradtak, a rendek most arra kérték a királyt, hogy legalább a velök közlött békefeltételeket hajtassa pontosan végre a törökök által; mert a múltnál már is súlyosabb zsarlásokkal kezdik terhelni a végházak körül lakó szegény népet; azt pedig, hogy ez a királynak és urainak járó adóját megfizesse, minden módon meggátolják.

Biztosai által a király a belviszályok mellőzésére, a belbéke s rend fentartására intette a rendeket. Ezek köszönettel fogadták az atyai intést; mert magok is megvallák, hogy az ország nyomorúságos állapotának e belviszályok nem kisebb tényezői, mint maga az ellenség. De kijelentik egyszermind, hogy ezek orvoslatára multhatatlanul szükséges egy erélyesebb kormány s a királynak valahárai benlakása. Erre különben is számos törvény kötelezi az ország királyát. Ha pedig ő felsége ebben ezután is gátoltnék, küldje be hozzájuk legalább a maga fiát, Maximilian herceget, a kormány élére, miként ezt már a múlt pozsonyi országgyűlésen reményleni engedte. És ezt annál inkább követelhetik, mivel a eszekhez is beküldötte másod szülöttét, Ferdinándot. Annyi nyomor közt, mennyi e szerencsétlen országot elárasztá, felette terhes ugyan az adófizetés; de hogy a király meggyőződjék, miképen a nemzet e tekintetben is minden lehetségest kész megtenni, minden házhelytől két forintot ajánlanak, oly módon, hogy abból 160 denár a végek jó ellátására fordíttassék, a többi 40 denár ő felsége költségeinek fedezésére maradván. „Mivel pedig régi s új példákbl

látják, hogy a népeket valamely nagyobb bűnök miatt a mindenható istennek boszúló haragja szokta sújtani; s megismerik azt is, hogy a hajdan virágzó Magyarországnak semmi sem volt nagyobb ártalmára, mint a jobbágyok elnyomatása, kiknek jajveszéklése szünet nélkül emelkedik fel az isten színe elébe: azért tehát, hogy a mindenható haragját magoktól elhárítsák, kegyelmét valahára megnyerjék,“ a jobbágyoknak 1514-ben eltöröltt szabad költözési jogát helyreállították ¹⁾). Ezen s több hasonló üdvös törvények megalkotása után az Augsburgban összegyűlt birodalmi rendekhez küldettek követek, kiknek feladata lón, támogatni Ferdinánd azon indítványát, mely szerint állandó évi segédelmet sürgetett a határszéli várak jó karban tartására; s kétségkívül e követek előadásainak is nem csekély része volt azon sükerben, hogy a birodalmi gyűlés Ferdinándnak e végre évenként 100 ezer frtot szavazott meg ²⁾).

Ferdinánd, midőn a nagyszombati törvényeket az 1548-ki febr. 22-kén Augsburgban kelt leiratában megerősíté, a rendek azon kérelmére, hogy az országban lakjék, azt válaszolá, miképen magok is tudják, hogy eddigelé a magát védeni már elégtelen ország megsegítése végett tölté künn idejét; most azonban a béke helyreállván, nem késendik bejöni s akként intézni a belügyeket, hogy okuk legyen megelégedni kormányával. De ezen ígélet most sem ment teljesedésbe; s fölötte csekély kárpótlás volt ezért az, hogy Perényi Péter, úgy a nemzet, mint egyesek többszöri sürgetéseire, öt évi fogsága után valahára szabadon bocsáttatott, föltételül szabotván, hogy Egert s a püspökség jószágait kezeiből azonnal kieressze s 40 ezer aranyat fizessen. De Perényi már nem élvezhette szabadságát: életerejét a bűbánnat annyira felemészté, hogy miután németújhelyi börtöné-

¹⁾ Corp. Juris Hung. I. 408. V. ö. Veráncsics levelét Katonánál XXI, 749.

²⁾ Ld. a magyar követek előadását Hatvaninál II, 148. kövv.

1548.

ből Bécsbe vitetett, kevés napok múlva megszűnt élni. Eger ezután Péter úr özvegyétől, Székely Klárától, kiadatván, püspökéül Oláh Miklóst nyerte, ki jövedelmének két harmadát a vár védelmére fordítani köteleztetett ¹⁾).

Említésre méltó az is, hogy Ferdinánd, indítatva azon számtalan kellemetlenségek és nehézségek által, melyek abból származának, hogy a bányavárosok, még mindig Mária királyné rendelkezése alatt lévén, a kir. kamarától nem függetek, azokat s általában mind azon javakat, melyeket Mária özvegyi jogon bírt, 1548-ki márcz. 7-kén, Augsburgban a császár közbenjárása mellett kötött szerződése által évenkénti 54 ezer frtnyi kárpótlás feltétele alatt magához váltotta ²⁾). Ferdinánd ezután a bányavárosok igazgatását s a bányák kezelését illetőleg egy e végre kiküldött bizottmány által 1550-ben egészen új rendszert dolgoztatott ki s állapított meg, mely szerint a haszonbérletek megszüntetvén, a bányák ezentúl állandólag kamarai kezelés alatt maradtak ³⁾).

A vallás ügye
az országgyűlésen.

Hatása azon győzelem következményeinek, melyet Károly császár a protestansok felekezetén Németországban nyert, némileg Magyarországon, vagy legalább annak a Ferdinánd által bírt részében is érezhető lett. A király, ki Németországban császári testvére mellett oly nagy buzgalmat fejtett ki a protestansok ellen, Magyarországon sem nézhette közönyösen az új tanok terjedését, melyet a nemzeti fenmaradásában fenyegetett országnak szertezilált, szétromgyollott állapota s ebből származott közzavar nagyon elősegített. Az országgyűlésnek tehát, melyet az 1548-ki okt. 16-kán személyesen megnyitott, különösen az új tanok elfojtását tűzte ki céljául Ferdinánd. De a rendek minden

¹⁾ Istvánfy Lib. XVI, 289.

²⁾ Hatvaninál II, 153. kövv. és 184. kövv. 225.

³⁾ U. o. 181. 227. 229. 233. Ezen utolsó szám alatti levélben a pisetumról s a bányatizedekről igen érdekes adatok fordulnak elő.

osztályában annyi pártolója volt már Luther ¹⁾ és Melancthon tanainak, hogy czélt ebben nem érhetett. Felszólítására, hogy alkotnának az eretnekségek elfojtása s a vallás és egyház védelme tekintetében szigorúbb törvényeket, a rendek nem mulaszták el ugyan tárgyalni a vallás ügyét; de mellőzvéen a lelkiismeretek minden erőszakolását, helyes tapintattal abban látták a vallási bajok egyedül czélszerű orvoslatát, hogy a püspökségek s más egyházi hivatalok, melyeket jövedelmeik elsajátítása végett a mohácsi ütközet óta nagy részben az egyházzal mit sem gondoló világiak bitoroltak, alkalmas egyénekkel töltsenek be, „kik mind magok tanítsák szóval és példával a gondjaikra bízott nyájat, mind helyeteseiket s a lelkészeket kötelességeik pontos teljesítésére szorítsák; . . . kik továbbá jövedelmeikből iskolákat állítsanak, melyekben a tudomány és igaz vallás taníttassék; . . . papokká csak fedhetlen életű s a tudományokban jártas férfiakat szenteljenek; a lelkészségekre ezeket nevezzék ki; magok pedig folyton egyházaik határában székeljenek. Ő

¹⁾ Luther többekkel levelezett is az országban. Egyebek közt Révay Ferencz kételyben lévén az úrvacsorája iránt hiendökről, 1539-ben egyenesen Luthertől kért felvilágosítást. Luther egy levelét, mely tudtomra, még nem látott napvilágot, ime itt közlöm a Soprony városi levéltárban őrzött eredetiről: „Martinus Luther, Der Edlen, tugentreichen Frawen Dorothea Irrgerin, Vidve zu Kopinz, meiner gunstigen guten freundin Gnad und Friede ym Christo, Edle, tugentreiche Frau, Weil — — ir Andres itzt von euch erfordert, sich dienstlich zu erzeugen vorhat, Bitte euch, wollet yhr ym gvnsten befohlen haben, denn er ist ia, wie yhr wisset, ein frommer Mensch, Vnd er sorget, das er nicht ein Jahr da mecht sein vnd euch mit sich ynn die Fahr zihen, doch werdet ihr wol wissen yhm zu raten, wo not furfallen würde. Ich hab yhm meines Verstands rat mitgeteilet, wo es sein kan, das er so sich halte. Christus vnser lieber Herr sey mit euch und stercz euch sampt den ewrn allen ynn seinem heiligen beruff. Amen.

M. Stieffel hat mich gebeten, wenn ich Schrift zu euch hette, das ich euch solt von seinet wegen fast seer grussen vnd sein pater noster wunschen. Er stehet Gott lob wol. Az elején a hézag olvashatlan.

1548.

felsége gondoskodjék a felsőbb iskolákról s az azokba járó ifjúság segélyezéséről, hogy tanulmányaikat bevégezhessek. Nehogy az egyházi férfiak jövedelemhiány miatt mulasszák el tisztök fontos teljesítését, az egyházi javak, melyek világiak kezén vannak, az illető egyháziaknak adassanak vissza. . . . Mivel pedig az ő felsége ország részében levő püspökségek e zavaros állapotokban jövedelmeik nagyobb részétől meg vannak fosztva, úgyannyira, hogy a püspökök egynemelyikének mindennapi kenyere is alig van már: eszközölje ki ő felsége a pápánál, hogy a még föl nem kent püspökök megerősítése a curiától ingyen adassék ki; hogy ekként elegendően legyenek az országban, kik a papokat felavathatják; mert a felkent püspökök hiánya miatt szenved az ország a papokban is oly nagy hiányt“. A papok száma ekként elegendő leendvén, azon jobbára iparúzó világiak is tiltassanak le a prédikálástól, kik eddigelé a földesurak engedelméből a tanítói tisztet bitorolták.

E törvényből látjuk azon okok főbbjeit is, miért terjedhetett nálunk oly gyorsan a reformatio, melyet, míg a kath. egyház alkalmas tanítóknak oly nagy hiányt szenvedett, a külföld egyetemeiből, jobbára a witembergiből hazakerült, s tudományosan kiművelt Siklósy Mihály, Henkel János, Stöckel Lénárt, Czirják Márton, Linczy Dénes, Buday Boldizsár, Lányi Keresztély, Zigler János, Szalay Mihály, dévai Bíró Mátyás, Gálszécsy István, Debreczeni György, Kopácsy István, Huszár, Gál, Radányi Vazul, Kálmáncsehi Márton, Sztáray Mihály, Batizi Endre, Ozoray Imre, Szegedy István, Thury Lukács, Derecskey Döme és több mások buzgó hirdetése az ország minden részeiben megismertetett, s a főbb urak közül is Thurzó Elekkel, Révayval, Nádasdyval, Perényivel, Drágyfó Gáspárral, Petrovicscsal, Bebékkel s több másokkal megkedveltetett ¹⁾. Luther tanai s az úgy-

¹⁾ Ribinyi: Memorab. Augustanae Confessionis. I. köt. Hist. Diplom. Reformationis in Hung. 1710. Huner: Histor. Eccl. Transilv.

nevezett augsburgi vallástétel ellen tehát, melyet már annyira pártolának, semmi szigorúbb szabályt nem sikerült a rendeknél kieszközölni Ferdinándnak. Más szemmel nézték azonban az urak Calvin és Zwingli még nem eléggé ismert tanait, melyeket leginkább az elébb magyar Luthernek nevezett Dévay Bíró Mátyás, miután 1543-ban schweitz útból hazatért, kezde kivált a magyar ajkú országlakosok közt szélesebben terjeszteni ¹⁾. E tanok ellen, — melyeknek követői helytelenül anabaptistáknak, sacramentáriusoknak nevezettek, a rendek sem ellenzik, hogy a király sürgetései szerint törvény alkottassék, mely által azok követői az országból kitiltatnak. De valamint elébb a Luther, úgy ezentúl a Calvin tanai hirdetését tiltó rendszabályok is sikeretlenek maradtak; s mind szélesebben elterjedtek azok, különösen a magyarok közt, kivált miután az 1545-ki szept. 20-kán Erdődön tartott zsinaton 12 cikkelybe ²⁾ foglalt határozatok Dévay Mátyás és társai által Calvin tanainak értelmében magyaráztattak ³⁾. Ártalmasabb volt e törvéynél a 32-dik cikkely, melyben a rendek a jobbágyok szabad költözését, zavargásaik miatt, a következő országgyűlésig megszorítottak. Adó fejében, a király ismételt sürgetéseire, bár a köz elszegényedés miatt nehezen esett, házhelyenkint két frtot szavaztak meg; de egyszermind szívére kötötték a királynak, hogy ígéretei szerint lakjék már valaha huzamosabban az országban; a rendek ősi jogait és szabadságait pedig tartsa fen, a hivatalokat csak magyaroknak osztogassa ⁴⁾.

Lampe: Hist. Reform. in Hung. Pray: Specim. Hierarch. II. k. Budai Esaiás: Magyarország históriája. II. köt.

¹⁾ Ribinyi e. h. 60.

²⁾ Lásd ezeket Lampe: Lib. II, 93.

³⁾ Pázmány: Hodegus III. k. V. r. 214. l.

⁴⁾ Corpus Juris Hung. I, 418.

1548.

III.

Frater György
állam-
politikája.

„Én Felséged s a kereszténység iránt a legjobb indulatot táplálom szívemben; míg azonban az isten Felséged ügyeinek jobb sükert nem ad, ügyekezni fogok ezentúl is ugyanazon eszélyességgel, miként eddig tettem, távol tartani az ellenséget, hogy ezen ország isten irgalmából valahára megmentessék, magam pedig Felséged szolgálatában idő s alkalom szerint jobban eljárhassak“. Ezt írta Frater György az 1543-ki szept. 6-kán Ferdinándnak, mentségül, hogy az elmúlt évi szerződést Erdély s a tiszai részek átadása iránt az ország nyilvános veszélye nélkül végre nem hajthatja. Említők, miként a rendkívüli embernek egyik fő törekvése eleitől fogva az volt, hogy a kétfelé szakadt országot egy vagy más módon egyesítse, ezt látván fenmaradhatása fő feltételének. Ezen czélból kötötte ő a fentebb előadott szerződést 1542-ben Ferdinánddal, midőn azt remélheté, hogy a császár s a birodalom segélye az országot a török ellen megvédeni; e czélból tőn 1545 óta, midőn a császár a smalkaldi szövetség ellen háborút indított, s a birodalmi segély reménye hosszú időre meghiúsulni látszék, újabb kísérletét a török pártfogás mellett János herczeg alatt egyesíteni az országot. De e kísérletet egyebek közt Rusztem fővezér ellenséges indulata, s a Ferdinánd és Szulejmán közt létrejött béke meghiúsította: most tehát Frater György, híven hazafias elvéhez, ismét azon kezdett működni, hogy Ferdinánd alatt egyesítse az országot.

Ennek szüksége most sürgetőbbnek látszék mint bármikor eddigelé. A török kormány a mogorva, pénzszomjában telhetetlen Rusztem nagyvezérsége alatt mind hűtlenebbnek bizonyítá be magát azon ígéreteihez, melyekkel Izabellát, midőn Budától megfosztá, egyéb birtokaiban sértetlenül fentartani fogadta volt. Legújabbán a temesi tartományra terjeszté ki vágyait, Temesvár, Becse és Becskerek váraiba

török őrseget kívánt bocsáttatni ¹⁾. Frater György, kinek csak nagy bajjal sikerült e várak megtartása, ezóta változhatlanul elhatározta magát, hogy Erdélyt s az ország többi részeit Ferdinánd alatt egyesítse. A barátságosabb viszonynál fogva, mely a béke következtében Ferdinánd s a török közt beállott, e tervet most annál kivihetőbbnek is gondolá, minthogy egy részről meghalt Ferencz francia király is, kinek izgatásai szítogatták eddigelé leginkább az ellenszenvet Szulejmánban Ferdinánd ellen; más részről Szulejmánt is hosszú időre elfoglalni látszék a nem épen szerencsésen folytatott perzsa háború. Ezen okokból fel lehetett azt is tennie, hogy Szulejmán Erdélynek Ferdinánd kezére eresztését, ha különben az Izabella megegyeztével történik, most nem fogja annyira, mint eddigelé ellenzeni, s e miatt a Ferdinánddal és a császárral kötött békét megszegni. Ha pedig azt még is megszegné, ez által csak azt bizonyítaná be még világosabban, mit nem rég Beese és Beeskerek átadásának követelése által is elárult, hogy tudnillik az országot Izabella gyöngye kezeiből alkalmilag végre még is saját hatalmába szándékozik keríteni. Ezt föltéve pedig, az ország fenmaradása múlhatatlanul kívánja vala, hogy az mennél előbb Ferdinánd alatt egyesítettessék, ki most a császár segedelmére ismét támaszkodhatván, még is erősebb gátot vethete, mint ő maga, a török hódítási vágyainak.

Igy állván a dolog, Frater György, Erdély rendeivel együtt mindjárt a török béke megkötése után írt a császárhoz, hogy „miután a becsület és hűség a királynétól és ártatlan fiától, ezeknek kellő ellátása nélkül, elszakadniok nem engedi, intézkednék ő felsége a szerződések szerint oly módon, hogy a királyné iránt való kötelességeiktől feloldassanak“. A válasz oly értelmű lön, hogy küldenének követeket Augsburgba; mit aztán Frater György a királyné nevében

¹⁾ Veráncsics levelei Katonánál XXI. 597. 650. 659. 673.

1549.

is megigért ¹⁾). De Zsigmond lengyel király halála miatt az értekezlet Augsburgban létre nem jöhett, annak siettetése végett Frater György az 1548-ki pozsonyi országgyűlés alkalmával, a királyné, a rendek s a maga nevében, hármas követséget küldött Ferdinándhoz öt megkérni, hogy ha a nagyváradi békekötés végrehajtását nagy nehézségek gátolnák, találjon ő felsége, császári bátyjával egyetemben módot, hogy a királyné és a fia kielégítettén, Erdély s a tiszavidék az ő kormánya alá hajólhasson ²⁾).

Alkudozás
Erdély iránt.

Ferdinánd ennek következtében 1549 elején gróf Salm Miklóst, Nádasdy Tamást, Bornemisza Pál veszprémi püspököt és Báthory Endrét nevezte ki biztosokul, kik az ország átadása fölött a kincstartóval végeznének. Hogy pedig a szándok a török kormánynál, ha annak netalán idő előtt tudomására jutna, kimenthető legyen, egyszersmind egy más bizottmányt is nevezett ki a két országrész közti pörös ügyek és határok elintézésére. Végre Frater György kívánata szerint némi spanyol zsoldosok is útnak indítottak, kik az alkudozás sikerültének esetében némely főbb várak őrizetét megerősítenék ³⁾). Azonban a dolog, részint mivel Báthory megbetegedett, Nádasdy pedig gyűlöletből Frater György ellen, kit sógora Majláth István fogsága fő okának és megszabadulása gátolójának tartott, részint mivel aztán Salm a rendelkezése alá adott sereggel a rablásaik s hatalmaskodásaik által egész megyéket rettegettségben tartó s kárba ejtő Balassa Menyhért és Basó megfékezésére indult ⁴⁾ —, részint végre, mivel a felek a találkozás helye fölött megegyezni

¹⁾ Buchholtznál: VII, 241. Ide vonatkoznak Frater György és Izabella levelei is Hatvaninál: II, 165. 166.

²⁾ A hármas követség előadása és Ferdinánd válasza Hatvaninál: II, 169—179.

³⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 175.

⁴⁾ Váraik megvették; Balassa Erdélybe menekült, de Basó tizenheted magával lefejeztetett. Istvánfy Lib. XVI, 283. kövv.

nem tudtak, sokáig elhuzódott ¹⁾). Augusztus elején végre 1549.
Nyirbátorban szemben lett Salm a püspökkel.

Mint hogy az eddigi alkudozások, melyeknek alapjául a váradai béke tétellett, leginkább azon nehézségen szenvedtek hajótörést, mely a Szapolyayféle ősi javak kiváltásából eredt: az alkudozó felek e javak kérdését most egészen mellőzték, s miként már 1544-ben is forgott szóban, az oppelni és ratibori herezgeéseket Sléziában tették alapjává az alkudozásnak. Ferdinánd biztosai e herezgeéseket 15,000 magyar frt évi jövedelemmel ígérték a királyfi részére kárpótlásul; a királynénak jegyajándoka fejében 100 ezer aranyat köteleztek; Frater Györgyöt pedig biztosították, hogy Erdély kormányának megtartása mellett Várday Pál halála után az esztergomi érsekségre s kardinali méltóságra fog kineveztetni. Frater György gyámfia számára még azt kötötte ki, hogy Ferdinánd a maga leányai egyikét adja neki hitvesül; a határszélekre peddig mennél elébb egy erős zsoldos hadat küldjön, igérvén, hogy mihelyt az megérkezik, Erdélyt a biztosoknak haladék nélkül átadja. Saját személyét illetőleg azonban, minthogy végnapjait nyugalomban kívánja tölteni, magát Erdély kormánya alól fölmentetni óhajtja ²⁾).

Az erős hadsereget nem ok nélkül kívánta a püspök a határszélekre küldetni: a szintoly gögös, mint hígeszű Petrovics, — kiről Nádasdy azt állítá, hogy mindenha fő gondja volt a ráczok ragaszkodását magának biztosítani s aranyat gyűjteni, — kit Veránesies akként jellemez, hogy soha sem volt ép értelmű s kire legjobban illenek azon mondat, hogy vajha vagy régen meghalt, vagy soha sem született volna ³⁾), — a kormányból lett kiszoríttatása s legújában a miatt,

¹⁾ Epist. Proc. II, 181. 182. 184.

²⁾ Epist. Proc. II, 191. 208. Istvánfy Lib. XVI, 292. Tinódy Katonánál XXI, 925.

³⁾ Katonánál XXI, 1079. köv.

1549.

hogy a püspök ő nélküle értekezett Ferdinánd biztosáival, erősen fondorkodott a tartományban. Ő nemcsak a rendek egy részét, kivált Majláth István régi barátait, hanem Izabellát, annak anyját Bona királynét sőt még a portát is felizgatta vádaskodásai által Frater György ellen. Izabellának különben is számtalan volt a panasza a szűkkezü kincstartó s a néha tán igen is szigorú gyám ellen. Bona királyné Zebridov Endre kujavi püspököt küldé május folytában Erdélybe s általa oda is működött, hogy Izabellát a cseréről lebeszélje ¹⁾. A török pedig egy csausz által kémelettete ki a dolgok mibenlétét. Frater Györgynek ekkoron sikerült ugyan a lengyel követet jó szóval, a törököt arannyal és szép ígérekkel lerázni nyakáról, Petrovics és társai, Patóczy és Losonczy Antal fondorlatait pedig megghiúsítani ²⁾; de eleve is látta, hogy még számos akadálylyal kellend megküzdenie, míg célját érheti: kivánta tehát, hogy a király minden esetre mennél előbb egy erős hadat állítson a határszéleken rendelkezése alá. Azonban Ferdinánd, kivált miután értesült, hogy most Izabella is ellenzi Erdély átadását, attól tartván, nehogy a török ez által a béke megszegésére ingereltessék, további lépéseit Erdély ügyében a császár tanácsától függeszté föl; s a kincstartónak 1550-ki január 8-kán megíratta, hogy mielőtt a szerződés végrehajtását megkezdené, a császárral kíván ez ügy felől a tavaszon tartandó augsburgi gyűlésen értekezni. Még inkább megerősödött e szándokában Ferdinánd, midőn márcziusban egy hitehagyott német, most portai tolmács, érkezett udvarához követségben a szultántól, színleg, hogy ennek győzedelmeit a perzsákon hírül hozza, valóban pedig, hogy kikémlélje, mi való Izabella és Petrovics vádjaiiban ³⁾? A tolmács, ki Ferdinánd némi vigyázatlan szavaiból ⁴⁾ a dolog valóságát kipuhatolta, Fra-

1550

¹⁾ Katonánál XXI, 861.

²⁾ Tinody Katonánál 850.

³⁾ Buchholtz: VII, 244. Pray: Ep. Proc. II, 195. 197.

⁴⁾ Veránesics Katonánál XXI, 1098.

ter Györgyre nézve rosz hírrel tért vissza Konstantinápolyba, s nyomban ismét Erdélybe küldetett levelekkel Izabellához, a rendekhez és Petrovicshoz, melyekben nekik meghagyattott, „hogy az áruló barátnak ezentúl senki se engedelmeskedjék; hanem őt lánczra verve, vagy, ha élve elfogni nem lehet, fejét küldjék a portára“; Ferdinándnak, pedig Malvezzi által megizentetett; ha a békét szereti; óvakodjék a barátot pártfogása alá venni ¹⁾).

Izabella és Petrovics azonnal foganatba akarták venni a szultán parancsát; emez a ráczokat gyűjté zászlai alá, amaz Patóczy és Losonczy Antal által a székelyek és szászok közt szed vala hadat. De Frater Györgyöt e fondorlat nem találta készületlenül. A Nagyváradnál készen álló hadaival Erdélybe megy, Ekemezőn, a Kükülő folyam mellett táborba száll, a székelyeket pártjára vonja, a rendeket Medgyesre gyűjti s általok Konstantinápolyba követeket küldet, kik eljárását a nemzet nevében kimentenék, s a portát elébbi rendeleteinek visszavételére birnák; Ferdinándot pedig a maga biztosainak s hadainak, mentül elébbi elküldésére sürgetőleg felszólítja. Ferdinánd küldött is ugyan Salm Miklós alatt Egerhez némi hadat, Báthory Endre által pedig a tiszavidéki nemességet ülteté fel; de nem a végett, hogy a püspököt segítsék, hanem, hogy Szolnok mellett a Tisza és Zagyva összefolyásánál, hol a török várat építeni szándékozott, ezt megelőzve, a várat a fontos helyen sietve magok építtetnék fel. Frater Györgynek, nehogy a török ezt békeszegésnek vegye, nem mert segedelmet küldeni, hanem a nyáron Augsburgba ment hogy a császárral találkozzék; miért aztán hasztalan is sürgeté a püspök Salmot és Báthoryt, sietnének a Maros völgyébe s foglalnák el Dévát, mielőtt az Petrovics kezeibe esnék. És így lön, hogy Petrovics Dévát s Alvinczet valóban elfoglalta, Csanádot pedig

1550.

Frater György
erőfeszítése
a két ország
egyesítésében.

¹⁾ Epist. Proc. II, 208. Buchholtz: VII, 245. Történelmi Tár: I, 240.

1550.

egy rácز had által vıvatni kezdette. Frater Györgyöt nagy veszély fenyegeté, mert a királyné kérelmeire a budai basa s a moldvai és havasalföldi vajdák is parancsot vőnek, hadaikkal Erdélybe sietni. Már Salm is, ki, rendelete hiányozván, Egerből őt megsegíteni nem merte, aggódni kezdett felette. De a rendkívüli embernek a veszély csak erélyét fokozta fel. Mihelyt meggyőződött, hogy Ferdinánd vezéréitől segílyt már nem várhat, Varkócz Tamás nagyváradi kapitányt a Csanádot egyre vívó ráczok ellen küldé; maga pedig Izabellát és Petrovicsot Gyulafehérvárban mind addig ostromolja vala, mígnem vele oly szerződésre léptek, hogy a budai basát s a moldvai és oláh vajdákat, kik Erdély felé már útban voltak, visszatérésre bírják; a szerződés szerint aztán maga is elbocsátá seregeit ¹⁾.

Azonban, akár mivel a királyné szegte meg ígérétét, akár mivel a basa s a vajdák, már a tartomány határain lévén, nem engedtek felhívásának: Frater György néhány nappal utóbb hírül veszi, hogy Kászon basa a Maros völgyén, az oláh vajda a Vöröstoronynál, a moldvai az ojtosi szorosnál már részint betörték, részint betörni készülnek. A veszély tehát, mely néhány napig elhárítva látszék, most annál nagyobbá lett, mivel már serege is jobbára széteszlott. „Ha az országot megtartani óhajtjátok, siessetek segedelmünkre; különben elvesz Erdély“ — írá Ferdinánd biztosainak ²⁾. De mivel ebben már nem sokat bízott, a rendeket és a székeleyeket sürgetőleg tordai táborába szólítja, s hallatlan erőfeszítéssel néhány nap alatt majdnem ötven ezernyi sereget bővölt össze zászlai alá. Kendy János által, ki Erdélyben akkoron a legügyesebb vezérnek tartatott, az oláh vajdát megvereti s kiűzeti; maga pedig a moldvai vajdát támadja meg s mihelyt annak hadát kiszalasztotta, a Maros völgyébe

¹⁾ Praynál: Epist. Proc. II, 205. 207. 213. 217. kövv. Buchholtz VII, 246. Katona: XXI, 1150. 1156.

²⁾ Epist. Proc. II, 217. 220.

siet s Piskinél tábort ütven, a budai basát, kinek előhadá már Dévához közeledett, csupán jöttének hírével visszavonulásra kényszeríti; majd, midőn a veszély itt megszűnt, az időközben újra betört moldvai vajda ellen fordulván, azt is megszalasztja. Ez alatt Varkócz is derekasan megfelelt feladatának: a ráczokat Csanádnál megtámadván, a várból kitört Perusich segedelmével annyira megverte, hogy vezérök, Cserepovics, alig menekülhetett meg hadának felével. Nagylak, Csálya, Egres, Oroszlámos, Petrovics várdái, egyenkint Varkócz kezére jutottak ¹⁾.

Erdélyt egyedül a rendkívüli ember erélye, lángesze és cselekvési sebessége mentette meg; mert a királyi hadak, sem őt magát, sem Varkóczot nem támogatták. A veszély múltával nem is mulasztá el Frater György komolyan figyelmeztetni Ferdinándot hogy, ha Erdélyt elveszteni nem akarja, a jövő évre idején gondoskodjék annak védelméről; mert bizonyosnak tarthatja, hogy a török nagyobb erőt küldend a tartomány ellen. Hasonló értelemben sürgette a császárt is Frigyes pfaltzgróf által 1551 elején hozzá intézett levelében. „Bizonyos vagyok benne, így ír egyebek közt e fejedelemnek, hogy a török semmit sem mulasztand el a jövő nyáron, hogy ez országot birtokába keríthesse: a Jézus Krisztus irgalmára kérem tehát Méltóságodat, buzdítsa a császár és a római király ő felségöket ezen ország védelmére, nehogy a török mind reánk, mind az egész kereszténységre gyászt hozzon“ ²⁾. Erdély, s vele együtt még a pozsonyi országtanács is követeket küldé e végett Augsburgba Ferdinándhoz. Ennek ugyan magának is szíven feküdt Erdély birtoka; de míg a császártól és a birodalomtól egy újabb török háború esetére segélyigéretet nem vesz, semmi lépést

¹⁾ Frater György, Báthory és Veráncsics levelei Praynál: Ep. Proc. II, 213. 220. 226. 290. Katonánál: XXI, 1081. 1134. 1150. 1161. Révay: De Monarch. Cent. VI, Schwandtnernál II, 735.

²⁾ Ep. Proc. II. 226.

1550.

sem mert tenni, mit a török békeszegésre magyarázhatna; a követeknek mindazáltal most ígéretet tőn, hogy a segély kieszközlésében buzgóan fog működni. Ezt saját érdekei is úgy kívánván, nov. 22-kén (1550) egy magán beszélgetés alkalmával nem is mulasztá el az ügyet szívére kötni a császárnak, s őt megkérni, egyeznék meg benne, hogy ez iránt a birodalom rendeinek is előterjesztést tehessen. De Károly, ki a protestans felekezet megtörését tartá hivatásának, s jelenleg is a fellázadt Magdeburg ellen szándékozott igénybe venni a birodalom segélyét, a király kérelmére egyáltalában nem hajólt, s neki, midőn élénkebben ismételné, hogy lelkiismeret dolgának tartja, a török ellen segélyt kérni, boszúsan válaszolá, hogy oly dolgokat is lelkismeretére vesz, miket nem kellene, s a vitatkozásnak rögtön véget vetett. De Ferdinánd a szokottnál most több erélyt fejtett ki bátyja irányában s decz. 14-kén egy hosszú levélben újra is elejébe terjeszté, „hogy a császárnak, mint a kereszténység fejének, ez fő kötelessége, azért lévén istentől hatalma, hogy karddal kezében védje a kereszténységet nemcsak az eretnekek, de még inkább a hitetlenek ellen“. Kijelenté egyszersmind, hogy „miután inkább tartozik engedelmeskedni az istennek és lelkismeretének, mint a császárnak, s becsületének csorbulása is veszélyben forog, ha Erdélyt, mely magát a kereszténység pajzsának s előfalának jogosan nevezheti, török kézre jutni engedi“, az előterjesztést a rendek előtt nem mellőzheti. A császár végre engedett s Ferdinánd két nap múlva megtette az előterjesztést ¹⁾, melynek azonban nem nagy lett az eredménye.

Frater György
cselszövényei
a török ellen.

Frater György, mihelyt a veszélyt Erdélyről ez évben elhárította, minden ügyekezését arra fordítá, hogy a törököt a múltak miatt megengesztelje s Erdély iránt biztosságba ringassa, míg azt maga Ferdinándra szállíthatja. És sikerült is az ajándékokat most nem kimélő ügyes püspöknek a török

¹⁾ Hatvaninál: II, 238. 244.

haragját magától elfordítani: letételéről azontúl szó sem lőn többé, s a török, ha nem bízott is benne, türte kormányát. De Izabella és Petrovics sem maradtak tétlen, s hogy a kincstartó terveit megghiúsítsák, a serdülő királyfi megkoronáztatását kezdék sürgetni a portánál. Frater György mihelyt erről értesült, kívánta Ferdinándtól, küldene hozzá követeket, kikkel a királyné és fia kielégítéséről bővebben értekezhessek, mert a gyors cselekvés most múlhatatlanul szükséges a sikerre. Ferdinánd erről most maga is meg lévén győződve, mivel Salm Miklós már nem volt életben, Báthory Endrét és Teufel Rézmánt hatalmazta fel az értekezletre, mely aztán az 1551-ki febr. 3-kán Diószegen tartott meg, s oly végzést eredményezett, hogy Ferdinánd a jövő tavaszon egy erős had élén küldje ki Erdélybe biztosait, kik a szerződést a királynéval megkötvén, a tartományt is haladéok nélkül átvegyék ¹⁾.

Izabella csakugyan célt ért újabb lépéseire nézve a portánál: márczius első napjaiban Aly csausz azon parancsal érkezett Gyulafehérvárra, hogy a királyfi azonnal megkoronáztassék, Becse és Beeskerek, miket Izabella ezen engedelem fejében ígért oda, török kézre eresztessék s 50 ezer frtnyi adó küldessék a portára. A királyné e rendelet végrehajtása végett elébb Gyulafehérvárra, s mivel ott célt nem ért, Enyedre országgyűlést hirdetett, meghíván oda Frater Györgyöt is, ki nélkül a rendek ily fontos ügyben végezni nem akartak ²⁾.

A püspök ezt Ferdinándnak nyomban megizenvén, s őt a biztosok azonnali kiküldésére felszólítván, bár eseltől tartó barátai ellenzék, egy had élén jelent meg Enyeden. A múlt év óta, midőn a hazát a török, oláh és moldvai hadak pusztításaitól megmentette, igen megerősödött tekintélye, szóhatalma s bátorsága itt minden ellenségeit elnémitá;

¹⁾ Pray: Epist. Proc. II, 229. 233.

²⁾ U. o. 243. kövv.

1551.

aranya és színlelése pedig a török követet annyira megnyerte, hogy az nemcsak a királyfi megkoronáztatásának elhalasztásában megegyezett, hanem iránta különben is a legjobb indulattal távozott. Leveleiben, melyeket általa a szultánnak és befolyásosabb basáinak írt, minden ellenezett fondorlatot csak onnan állita származni, hogy ő a porta hű szolgálja; s újabban is megerősíttetni kéré magát Erdély kormányának élén ¹⁾).

Ferdinándot oly annyira megijeszté a kis királyfi megkoronáztatásának terve, hogy Nádasdy Tamást, Báthory Endrét és Herberstein Zsigmondot már márczius 30-kán kinevezte biztosokul, oly utasítással, hogy a királynénak jegyajándoka fejében 100 ezer aranyat s lakhelyül Frankenstein és Münsterberget —, a királyfinak kiválthatlan ősi jószágai fejében Oppeln és Ratibor sziléz herczegséget, kötelezzék le oly módon hogy, ha azok 15 ezer magyar frtot nem jövedelmeznének, a hiány máshonnan fog kiegészíttetni. Egyébiránt a herczegnek, mihelyt nagykorúságra jut, Ferdinánd még leányai egyikét is nőül adja ²⁾). Egy hónap múlva aztán Castaldó János cassianiói örgróf vezérlete alatt 3000 spanyolból, egy tirolí gyalog s egy cseh lovas ezredből 500 sziléz nehéz lovasból s Losonczy István alatt mintegy másfél ezer magyarból álló hadat indított meg Erdély felé, a biztosok által kötendő szerződés végrehajtására.

Mielőtt a sereg megérkeznék, Frater György a békés módokat kívánta megkísérteni Izabella megegyeztetének eszközzésére; s e végett május 7-kére mind a három nemzetnek országgyűlést hirdetett Tordára, hova a kir. biztosok egyike, Herberstein, is megjelent. A rendeknél teljesen célját érte a kincstartó; de Izabella és Petrovics hadat gyűjtött s a budai basát segélyre szólítá ³⁾). Frater György ennek

¹⁾ Pray: Ep. Proc. II, 369. kövv, Buchholtz: VII, 252.

²⁾ U. o. Annales V. 430. Ep. Proc. II, 246. Katona XXII, 4. Buchholtz e. h.

³⁾ Epist. Proc. II, 252.

következtében látván, hogy a királynéval jó szerével nem boldogul, Gyulafehérvárat, honnan Izabella, mindenét behagyva, a megszállás előtt távozott, vívni kezdé, s Castaldot is a tartományba hívá seregével ¹⁾). A királyné meggyőződött, hogy további ellenszegülése hasztalan, kivált miután titkára, Raguzai Antal is oly parancsral tért vissza a Frater György levelei által elámitott szultántól, hogy a királyné és Petrovics ne nyugtalankodjanak, hanem tartsanak békét a kincstartóval, kinek a kormány ismét visszaadatott ²⁾). A várat tehát Izabella feladatá s a szerződés megkötésére késznek nyilatkozott.

A feltételeket, melyekben Frater György a biztosok-
kal eleve megegyezett, ő is elfogalta; de a sléziai hercegségek jövedelmeit 25,000 frtig kívánta kiegészíttetni; abban viszont megegyezett, hogy a jegyajándoka fejében kikötött 100,000 arany hat százalékos kamat mellett pár évig még Ferdinándnál maradjon. A szerződés e szerint megkötöttvén, Frater György aug. elejére Erdély s a tiszai megyék rendinek Kolozsvárra országgyűlést hirdetett, hova aztán a bús királyné, Frater György s a királyi biztosok is mind átmentek. Idő közben Petrovicsal is megtörtént az egyesség: a biztosok neki Temesvár, Lippa, Becse, Becskerek s a kezén levő többi várak átadásáért a munkácsi uradalmat kötötték le. E várakat aztán Báthory Endre azonnal át is vette Ferdinánd részére.

Az egyesség
Erdély átadása
iránt.

Legtöbb bajuk volt a biztosoknak magával Frater Györggyel. Ő, ki elébb oly nagy uralkodási vágyat nyilvánít vala, most szerencsésen végrehajtva lévén az ország egyesítésének nagy műve, melyet annyi éveken keresztül oly sokfélekép tervezett, mintegy előérzetében a szomorú sorsnak, mely reá a közel jövőben várt, végkép visszavonulni

¹⁾ Epist. Proc. II, 256.

²⁾ Frater György levelei Ep. Proc. 369. 381. Malvezzi tudósítása Buchholtznál VII, 249.

1551.

kivánt a világ zajos szinpadáról; és csak a biztosok, Castaldó és a király előterjesztései, hogy mily szükséges még az ő közremunkálása ezen országrészek megtartására, tették őt végre hajlandóvá, hogy a kormány élén tovább is megmaradjon, úgy mindazáltal, hogy a várak az ő kezén hagyassanak, de a kincstár kezelésére alkincstartó neveztessek ki melléje ¹⁾).

A szerződések minden oldalról befejeztetvén, az országgyűlés Kolozsvárott augusztus első napjaiban megnyitott. A szerződés itt, a mennyiben az országot illette, felolvastatván s megerősítettvén, az okmányok kicseréltettek; majd a rendek, kiket a királyné a hűség köteléke alól fölmentett, mutatták be hódolatukat a király iránt. A koronát s egyéb királyi jelvényeket Izabella saját kezeivel nyujtá át Castaldónak, magát és fiát e közben Ferdinánd pártfogásába ajánlván. Castaldó s a királyi biztosok viszont Ferdinánd nevében tettek a királynénak ígéreteket, hogy ő és fia atyailag fognak pártfogoltatni, s a rendeknek, hogy régi szabadságaik és jogaikban fentartatnak. Végül Castaldó kijelenté, miképen a király akarata, hogy legifjabb leánya, Johanna, János herczegnek a szerződés szerint azonnal eljegyeztessek. Az eljegyzés aug. 11-kén a kolosmonostori templomban hajtattott végre, nagy megnyugvására a rendeknek, kik e házasságban zálogát látták nemcsak a barátságos viszonynak Ferdinánd s a királyné közt, hanem annak is, hogy hazájokat a király minden tehetségéből védelmezendi. A koronát időközben Báthory Tokajba, s onnan a reá ott várakozó gróf Pallavicini Sforza és Serédy Gáspár Bécsbe vitték. Velök ment Balassa Menyhért is, ki bűnbocsánatot nyert a királytól. A királyné is nemsokára elutazott fiával együtt Kolozsvárról. Frater György Zilahig kísérte őket, hol tőlök érzékenyen búcsuzott el. Zokogva szorítá kebléhez a királyfit

¹⁾ Egykoru emlékirat Hatvaninál II, 252. 253. Ferdinánd emlékirata a pápához Buchholtznál Urk. B. 591.

s könnyeivel és csókjaival árasztá el őt; az elválásnál mind neki, mind anyjának egy-egy erszényt adott pár ezer arannyal. Izabella ezután Petrovics, Kendy Antal, Csáky Mihály, Patóczy Ferencz s néhány más úr kíséretében Kassára utazott, onnan csak a következő évben távozandó Lengyelországba ¹⁾).

1551.

 Izabella
távozása
Erdélyből.

Nehogy a török az ügyek e menetét fegyveres közbelépés által idő előtt megzavarja, az erdélyiek a portának már június elején oly színben adatták elő az eseményeket, hogy midőn Frater György a tőle kívánt adót összegyűjtvén, azt már-már megküldendő vala, Petrovics és Balassa Menyhért fellázadtak, s néhány várral együtt az adó egy részét is hatalmasan foglalták el; a rendek ennél fogva Frater Györgyöt behíván, a nyugtalanok ellen fegyvert fogtak s tőlök Gyulafehérvárat visszavették; de a zavarok alatt Ferdinánd is némi hadakat küldött az országba; most azonban, miután a királynéval kibékültek, abban fáradsanak, hogy a németeket eltávolítsák s az adót mennél előbb megküldjék a Portára. A szultán ekkor hitelt látszék adni az előterjesztésnek, s meghagyta a rendeknek, hogy a németeket mennél előbb űzzék ki országukból, különben ő maga fog ellenök hadat küldeni. Erdély az ő országa, s János fia az ő szolgálója: míg tehát a rendek a Porta iránt hívek maradnak, mindaddig bizhatnak kegyelmében; különben súlyosan fognának lakolni ²⁾. De az erdélyiek üzenetétől eltérőleg beszélt Malvezzi, Ferdinándnak a portánál lévő követe, ki jul. 8-kán kelt utasításánál fogva előadta, hogy miután Erdélyben zavarok támadtak, Ferdinánd, mint keresztény király kötelességének ismerte e tartományt, melyhez a váradi béke szerint különben is joga van, pártfogása alá venni. A dolog

¹⁾ Frater Gy. lev. Praynál: Ep. Proc. II, 275. Die Eroberung Siebenbürgens Hatvaninál: II, 255. kövv. Egy udvari tiszt emlékirata az 1551 augusztus óta történekről. U. o. 258. Buchholtz: VII, 255. Miller: Epistolae Ferdinandi et Maxim. I, 349.

²⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 266.

1551.

már annyira ment, hogy Erdély magát neki a rendek közmegegyeztéből alávetette, mit ő annál kevésbbé vonakodott elfogadni, minthogy a békén az által semminemű sérelmet nem ejt; kész mindazáltal a szultánnak megfizetni az adót, melyet eddig a királyné és Frater György fizetett ¹⁾). De a szultán ezek hallatára oly haragra gyúlt, hogy Malvezzit tüstént a fekete toronyba záratta; Szokoli Mehemed rumeliai beglerbégnak nyomban parancsot küldte, hogy seregével a Szerémségbe siessen ott veendő további rendeleteit; Frater Györgynek és az erdélyi rendeknek pedig meghagyta, hogy a királyfit, kit szandzsájokul rendelt, az országból a németek által, mint Petrovics írja, kivitetni ne engedjék, különben mindnyájokat kardra hányatja ²⁾).

Frater György
fondorlatai
Erdély javára.

Frater György a török e nagy ellenzését s egyszersmind Ferdinánd hadi készületlenségét látván, ismét régi fondor, kétszinű politikájához kívánt nyúlni a török irányában; s megkéré Ferdinándot, hogy míg több véderőre tehet szert, hagyná őt a maga módja szerint banni a törökkel, s közlé egyszersmind a tervet is, mely szerint ezt Erdélytől távol tartani szándékozik. A terv abból állott, hogy Petrovicsot vádolja be, mint a ki Becsét, Becskereket, Lippát, Temesvárt Ferdinándnak átadta, míg ő, Frater György hű maradt a szultánhoz. Továbbá, hogy Ferdinánd hadai azért jöttek be, mivel Ferdinánd leánya János hercegnek eljegyeztetett; de ezeket ő a maga erejével is képes lévén eltávolítani, nincs miért jönne be a török sereg ³⁾). E fondorlattal ő csak addig kívánná tévedésbe ejteni a törököt, míg Ferdinánd időt nyer a nem rég átvett várakat kellőleg megerősíteni s a császár és a birodalom segélyét kieszközleni. De Ferdinánd e cseles fogásban nem akart megegyezni, s meghagyta a püspöknek, hogy a pusztá valóságát írja meg, ha

¹⁾ Buchholtznál: VII, 260.

²⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 285.

³⁾ Így adja elő e tervet maga Ferdinánd Buchholtznál Urk. B. 594.

kell, a Portára; az adót ugyan megfizetheti, de csak azon feltétel alatt, ha a török a békét Erdélyre is kiterjeszti. Frater György engedelmességet ígért ¹⁾: de midőn hírért vette, hogy Szokoli beglerbég 80 ezernyi haddal és 50 ágyúval táborozik Szalánkemén mellett; más részről pedig látá, hogy a német had, melyet Ferdinánd Castaldó alig hat ezernyi seregének erősítésére küldeni ígért, egyre késik: nem hitte az országot megmenthetni, ha ama fondor, cseles politikát nem követi. Hűségéről tehát mind a Portára, mind a beglerbéghez ámitó leveleket írt: hogy ő Erdélyt most is a királyfi nevében kormányozza; s arról nem tehet, hogy Temesvár, Lippa, Solymos Ferdinánd hatalmába esett, mert azok nem az ő, hanem Petrovics kezében voltak; hogy a királyfi nem ment ki országából; „Kassán van saját városában, hova őt csak azért kísértette, mivel még életében feleséget akart neki adni, s nem talált hozzá méltóbbat Ferdinánd leányánál; és mivel úgy értette, hogy e király most békében van a császárral, azért szánta az ő leányát a királyfinak, s azért ment ez Kassára, hogy vele összekeljen. Ő ott is szolgálja a hatalmas császárnak“.

A beglerbég, egy szerb pap hitehagyott fia, látván, hogy csakugyan azon várak adattak át Ferdinándnak, melyek Petrovics kezében voltak; ellenben Frater György még mindig Erdélyben van, hitelt adott neki s maga is tanúskodott hűsége mellett a szultánnál ²⁾. A püspök azonban, nehogy ellenségei által e kétszinű politika miatt Ferdinánd előtt gyanúba ejtessék, nemcsak Nádasdy Tamásnak megmutatá e leveleket ³⁾, hanem azok másolatát magának Ferdinándnak is megküldé, a szükség kényszerével mentvén parancsának e megszegését ⁴⁾. Más részről pedig azon esetre, ha a török, ámitásai daczára is ellenségesen szándékoznék

¹⁾ Ep. Proc. II, 277.

²⁾ U. o. 282. 297. 200.

³⁾ U. o. 397.

⁴⁾ Buchholtznál: Urk. B. 594.

1551.

fellépni, minden tőle kitelhetőt megtett Erdély biztosítására; s Ferdinándot sem szűnt meg sürgetni, hogy seregeit szaporítsa, Temesvárt, Szolnokot, Egert idején jól láttassa el; és nehogy a török a föld népét árulásra csábítsa, tanácslá neki: szabadítaná fel súlyos igájok alól a parasztokat, kik miután uraik által annyira kifosztattak s elnyomattak, hogy feleségeiken s gyermekeiken kívül alig mondhatnak egyebet sajátjoknak, könnyen hitelt adnak a töröknek, ki őket a felszabadítás ígérete által csalogatja hódolásra. Isten is jobban megengesztelődik, úgymond, ha e szegény, elnyomott nép felszabadíttatik.

Látván pedig, hogy Ferdinánd erszényéből a hadi készületek szűken telnek, Szebenben országgyűlést tartott, s a rendek által mind a mellett is, hogy az évi adó már be volt szedve, házhelyenkint újabban 32 denárt szavaztatott meg a várak ellátására; s e fölött, a király kívánsága szerint, az erdélyi püspökség egész évi jövedelmeit előlegezte Castaldónak; sőt a maga részéről is egy ízben 20, utóbb megint tíz ezer aranyat fizetett le a vezérnek. Tanácslá végre a királynak, helyezze, legalább ideiglen, a temesi bánúságot is az ő hatósága alá, s engedje meg, hogy maga is átmelessen Temesvárra: így, mondá, a beglerbéggel könnyen elfogja hitethetni, hogy azon részek is, melyek előbb Petrovics kormánya alatt voltak, már szintén az ő hatósága alá kerültek, s nem függnék többé Ferdinándtól; minek következtében őt ezen részekről is elfordíthatja s visszavonulásra bírhatja: ez pedig annál szükségesebb volna Temesvár megmentése végett, mivel félni lehet, hogy a rácszág, melyet a török rég óta avval csábít, hogy nagyobb szabadságot, jobbletet adand neki, mint a minőt földesurai alatt élvez, tömegesen meg fog hódolni a töröknek, mihelyt a bánúságba jó hadaival, mit ő talán még is képes lenne meggátolni. De Ferdinándnak, bár különben teljes megelégedését fejezte ki leveleiben a püspök eljárása iránt ¹⁾, ennyi bizalma még sem

¹⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 278.

volt benne, vagy a török irányában működésbe tett álnok politikáját nem akarta a maga részéről is elősegíteni: e tanácsát tehát nem követte; hanem hogy Castaldót, ha megátamadtatnék, új birtokainak védelmére képesebbé tegye, Pallavicini Sforza gróf vezérlete alatt szeptember közepe felé mintegy hat ezernyi újabb német hadat indított meg Erdély felé.

A beglerbég egy hónapi veszteglés után hadait a Dunán Péterváradnál átszállítván, a Tisza partján haladt felfelé, azon várakat akarván elfoglalni, melyeket hiedelme szerint Petrovics árult el Ferdinándnak. Beesét szept. 19-én árulás által ejté hatalmába. Három nap múlva Beeskereket vette meg, melyet az új őrség gyáván oda hagyott. A kisebb erődök, kastélyok, névszerint Fellak, Nagylak, Bodorlak, Eperjeske, Galád, Zádorlaka, Bessenyő, Csálya, Horogszeg, Sár-Kis-Somlyó, Egres, melyekben jobbára még a Petrovics által behelyezett rácz őrségek léteztek, minden ellentállás nélkül hódoltak. Hasonlót tőn szept. 28-kan Csanád is, melyet Nagy Péter magának Frater Györgynek parancsára adott át, mihelyt felkérített. A püspököt erre az bírta, mivel folytonosan összeköttetésben lévén a török táborral, biztos hírt yett, hogy a beglerbég e vár megvételeivel hadjáratát befejezi; nem akarta tehát őt az ily nagy erő ellenében különben sem tartható csekély vár ellentállása által ingerleni.

E közben Báthory Endre, ki a tiszai megyék felkelt hadával Lippánál táborozik vala, azt kívánta Frater Györgytől, hogy ő is oda küldje az erdélyi nemességet. De a püspök épen azon oknál fogva, melyből Csanádot feladatta, nemcsak Báthory felszólítására nem hajlott, hanem az időközben Egerbe érkezett Pallavicini grófnak is tanácsolja vala, maradna veszteg hadával Várad táján. És valóban a beglerbég Csanád elfoglalása után nem is akart már újabb vállalatba fogni; hanem Szeged felé indult vissza, midőn a lippai polgárok követsége őt szándokának megváltoztatására bírta.

1551.

Midőn ugyanis Báthory Endre a tiszai nemességgel Lippa mellől elszállott, a város polgárai, kik közt számos idegen, kivált raguzai kereskedő létezett, azt hívének, hogy Csanád után a sor rájuk kerül: hogy az ostrom alatt szenvedendő károktól magokat megóvják, követeket küldének a beglerbéghez, a várost feladni igérvén, ha azt feldúltni nem engedi. A beglerbég az ajánlatot elfogadta, és hadával a város alá szállott, mely aztán, minthogy a polgároktól fenyegetett Pethő János csekély őrségével a fellegrvárból is kivonult, október 8-dikán Ulomán basa vezérlete alatt török őrseget fogadott kebelébe ¹⁾). A táborozási évszak már különben is végére járván, a beglerbég, elébbi szándoka szerint, ismét Szeged felé vette útját ²⁾). Most azonban meg a Temesvár körüli rácok, kik a töröknek nagy részben meghódoltak volt, attól tartván, hogy e miatt magyar uraiktól meglakolnak, s tán ingereltetvén a Temesvárbán nyerendő martalék vágyától is, sürgetve kérék a beglerbéget, jőne hadaival Temesvár alá, melyet segedelmök által szintén könnyen megvehetne. A beglerbég hajólt kérelmökre, s egy hadosztályt a város alá küldött, melyet azonban Losonczy István várkapitány visszavert. A rácok most újabb követség által rimáncodnak vala a beglerbég előtt, ne hagyná abban az ostromot, hanem jőne maga is egész hadával a város alá; különben ők feleségeikkel, gyermekeikkel együtt kiirtatnak a boszúló magyaroktól. Szokoli, maga is rác származású, megszánta őket, s mivel az időjárás még kedvezett, október 18-kán egész hadát a vár alá vezette, s ezt vívatni is kezdé. A derék Losonczy István azonban, támogatva Perez és Aldana spanyol és a vitéz Dombay Mihály gyalogsági kapitányok által, oly sikerrel intézett néhány kitérést a vívók ellen, hogy a beglerbég, meggyőződván, miképen e vár nem lesz oly könnyen megvehető, mint őt a rácok hite-

¹⁾ Istvánfy Lib. XVII, 300. Egykorú emlékirat Hatvaninál II, 275

²⁾ Hajdár basa levele. Ep. Proc. II, 303.

gették volt, seregeit alóla már októb. 27-kén téli szállásokra vezette ¹⁾).

Ez alatt Erdélyben mind nagyobb bonyodalomnak indultak az ügyek. Frater György azon álnok politikája mellett is, melyet a török irányában követett, Ferdinánd uralmának a tartományban megerősítéséről s ennek védelméről oly erélyesen intézkedett, hogy Castaldó szept. 27-kén a királyhoz írt tudósításában nem kételkedett kijelenteni, miképen a „váradai püspököt naponkint buzgóbbnak találja, mint eleve hitte volna, ő felsége szolgálatában“ ²⁾). De e naptól kezdve gyorsan nagy változást látunk beállani a fő személyek közti viszonyokban. Miután a segély Pallavicini alatt Nagyváradra megérkezett, melylyel Castaldó hadai mintegy 11 ezerre szaporodtak, ez nem vélte tovább tétlenül nézhetni a török had foglalásait, és sürgetni kezdé Frater Györgyöt, állítsa ki mennél előbb az erdélyi hadakat, hogy azok vele együtt a törökre induljanak. De Frater György, kinek magoktól a török basáktól is biztos hírei voltak, hogy a beglerbég, miután hitegetései által teljesen elámíttatott, seregeit korán visszavezetendi, Castaldóval egyáltalában nem volt egy véleményben. Ő a török írást azután is amaz álnok politikát akarván folytatni, szept. 29-kén azt válaszolá Castaldónak, hogy Erdélyből, mely az oláh és moldvai vajdák részéről még nincs biztosságba helyezve, nem távozhatik; különben is nehéz dolog az erdélyieket reábirni, hogy határaikon kívül táborozzanak, miről még bővebben kellend tanácskoznia a három nemzettel; hogy azonban kétezer székelyt nem késendik táborába küldeni. Kérte egyébiránt Castaldót, írná meg a királynak: elégítse ki a királynét mennél előbb, hogy Kassáról távozhassék; mert még most is sokak szeméi vannak feléje fordulva, s ő nem tudja miért, de keblét némi veszély sejtelméi aggasztják. Egyébiránt ha ő felsége

¹⁾ Egykorú okmány Temesvár ostromáról Hatvaninál II, 275—286. és Batthyány lev. U. o. 309.

²⁾ Buchholtznál: VII, 260.

1551.

mindent oly gondosan elintéz, hogy ez évben a veszély elháríttassék, bizik, hogy a jövőben a török nem fogja őt többé háborgatni ¹⁾). Frater György ezt azon tudósítások benyomása alatt írta, melyeket a török táborból vett, hogy a beglerbég Csanád alól visszaindul. A törökök előnyomulása Lippa és Temesvár alá őt is nagy aggodalomba ejtő ugyan egy időre; de megnyugtatót őt Hajdár basának okt. 13-kán kelt levele, melyben egyebek közt ezeket olvashatá: „Bár Ferdinánd király azt írja uraságodról a császárnak, hogy minden a ti megegyezésekkel történik: mi még is tudjuk, hogy az nem való. Mióta Csanád nekünk átadatott, világosan láttuk, hogy a lázadás és minden zavar csak Petrovics Pétertől származott. Uraságod pedig hű a császár iránt. — . . . Nekünk ugyan parancsunk volt, Erdélybe menni; de miután hallók, hogy Uraságod az adót megfizette, sem magunk nem mentünk be, sem a tatárok, oláhok s moldvánoknak nem engedtük, hogy bemenjenek . . . Ulomán basa itt Lippán fog telelni; mi pedig most Belgrádba visszatérvén, a szendrői tartományban töltendjük a telet“ ²⁾). Frater György e biztosítás után egyáltalában nem akarta jó viszonyait megzavarni a törökkel; s nemcsak maga nem volt hajlandó hadba menni, hanem mindent ráfordított, hogy Castaldó hadjáratát is meggátolja; mert, mint alább látandjuk, biztos reménye volt, hogy a tél folytában sikerülend neki, a jövő nyáron letelendő békét Ferdinánd és a szultán közt meghosszabbíthatni.

Castaldó és társai gyanúja Frater György ellen.

Azonban Castaldó, kit Frater György, nem tudjuk miért, a török irányában követett politikája titkaiba nem avatott be, mindinkább gyanakodni kezdte a püspökre. Nevelték e gyanúját még inkább Pesty Gáspár sugdosásai; ki elébb Frater György titkára, ettől nem rég Castaldó szolgálatába állott, s elébbi ura iránt, nem tudjuk, mi okból, heves

¹⁾ Buehholztnál VII, 266.

²⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 303.

gyűléssel viseltetett. E sugdosások következtében Castaldó ki a püspök gyanús viseletét a török iránt magának megfejtteni nem tudta, azt kezdé hinni, hogy ő Erdélyt a töröktől magának akarja megszerezni, s vele együtt Ferdinánd seregeinek veszedelmére fondorkodik: ezt írta legalább október elején kelt leveleiben Ferdinándnak, kérvén őt egyszersmind, tudatná vele titkos írásban, mit tevő legyen a püspökkel, ha meggyőződnek, hogy gyanúja valóban alapos; mert még elrejtí gyanúját, nem akarván hinni, hogy valóban oly ördögi szándokai volnának ¹⁾. A gyanú egyszer fölébredve lévén, a püspök minden tette gyanús színben tűnt elő; s másként nem is lehetett, miután neki, a török irányában követett álmító politikája szerint arra kellett törekednie, hogy ezt a maga hűségéről meggyőzze; Castaldó pedig e politika titkát nem ismerte. Így lévén a dolog, ha különben Castaldó tán jó hiszemmel cselekedett is; — mi még kétséges: Pesty Gáspár alattomos vádjai, bár mily szemtelenek s valószínűtlenek voltak is, teljes hitelre találtak a vezér előtt, legalább úgy adattak elő általa a királynak.

Október 16-ka éjjelén Pesty nagy titokban Castaldóhoz ment, s esküdözések közt, hogy igazat mond, kijelenté neki, „hogy Frater György törekvése nem egyébre czéloz, mint hogy őt, Castaldót, s az egész királyi sereget a török hatalmába ejtse; mi megtörténvén, s adófizetéssel a törököt is megnyervén, magát Erdély urává teendi, . . . és Istenen kívül senki sem veszi ki azt kezeiből“ ²⁾. Bár a titkár semmi alapos bizonyítványokat nem mutathatott elő a vezérnek, ez a vádat, mint valóságot adta elő Ferdinándnak, s tőle újabban is utasítást kívánt, mit legyen teendő a püspökkel? Ferdinánd már elébb is megizente Salazar titkár által Castaldónak, mihez tartsa magát; miután pedig Castaldónak említett levelét vette, Hoffmann János, Trautson János és

¹⁾ Buchholtznál: Urk. B. 582.

²⁾ Praynál: Ep. Proc. II. 307.

1551.

Gienger titkos tanácsosok és János alkanczellár véleménye szerint oly utasítást küldött Castaldónak hogy: „míg látja, miképen Frater György a maga gonosz szándokait halasztja, addig ő is színlelje, hogy annál kevesebb okot adjon neki az árulásra. A hadseregben éjjel nappal órködjék s azt talpon tartsa. De ha észrevenné, hogy a dolgot másként nem lehet intézni mint, hogy vagy magát engedje megöletni, vagy maga ölesse meg Frater Györgyöt: ekkor inkább ügyekézők őt megelőzni s útból eltenni, mintsem hogy bevárja a csapást, s magát az ország és a kereszténység kárára megöletetni engedje“¹⁾.

Ez időtáiban végre Pallavicini is Castaldóhoz csatlakozott az újonnan hozott hadosztálylyal; és mióta a két tábornok együtt vala, Frater Györgynek tőlök nem lőn többé nyugta, mígnem az erdélyi haddal, mely mintegy 50—60 ezer emberből állott, októb. 20-ka táján szintén megindult Magyarország felé, hol Castaldó Temesvárat szándékozik vala felmenteni. A két sereg Dévánál találkozott; de azután is elkülönözten maradt egymástól, mind meneteiben mind megszállásaiban. Útjokat, miután híre érkezett, hogy a beglerbég Temesvár alól visszavonúlt, a Maros völgyén folytatták Lipppa felé. Útközben érkeztek a táborba a király hírnökei, kik Frater Györgynek az esztergomi érsekségre lett kineveztetése okmányát, s a bíbornoki kalapot hozták meg. Castaldó ágyulövésekkel tisztelgett az új cardinalnak. De ő, mintha már sejtelmek lettek volna a szomorú sorsról, mely őt a közel jövőben várta, az örömekek semmi jelét nem mutatta az új méltóság fölött²⁾. Ellenségei ebben annak jelét látták, hogy vágyai már sokkal nagyobb dolgokra volnának függesztve³⁾. De a császárhoz és Ferdinándhoz írt leveleiben a cardinal meleg kifejezésekben jelenté háláját az

¹⁾ Buchholtz: VII, 269.

²⁾ Hatvaninál: II, 266.

³⁾ Thuanus: Lib. IX, 251.

új méltóságért, mely által, mint mondá nem annyira feldisítve, mint lekötelezve érzi magát még nagyobb buzgalmat fejteni ki amaz iszonyú ellenség ellen; sőt életét is kész feláldozni a kereszténység védelmében, „e martyrkoszorú hiányozván még csak teljes boldogságára“¹⁾.

Az egyesült sereg nov. 3-kán szállotta meg Lippát, melyet Ulomán basa öt ezer törökkel védelmezett. A cardinál, Castaldó és Nádasdy a Maros bal-, Báthory és Patóczy annak jobb partján kezdék meg a vívást. Nov. 5-kén a város már a mieink kezében vala; Ulomán csak mintegy 1500 fegyveressel vonúlhatott vissza a fellegvárba, a többiek levágtak vagy a Marosba ugrasztattak. Castaldó ezután a fellegvárat is vívatni akarta, s e végett faltörő ágyúért is küldött Szebenbe; de Frater György azt mindenkép akadályozá, s abban működött, hogy Ulomán az őrséggel szabadon bocsáttassék, feltéve, hogy Beese és Beeskerek visszaadatásának kieszközlésére kötelezi magát; s e végett egy éjjel titkon értekezett is a falaknál Ulománnal²⁾. E fölött Ulomán —, s az ő közbenjártával, a beglerbég által a béke meghosszabbítását is kieszközölhetni vélte a szultánnál; mire semmi remény sem maradna fen, ha most Ulomán s őrsége kardra hányatnék, vagy fogságba ejtetnék³⁾. Nov. 28-kán, midőn az élelmi szerekben hiányt szenvedő erdélyi had türelmét már különben is elvesztette s tovább táborozni nem akart, a többi vezérek valahára szintén elfogadták a cardinál véleményét; s Ulomán az őrséggel, december 5-kén a várból kivonulván, útnak eredt. Távoztá előtt az említett várak s a béke ügyében a cardinál hosszan értekezett Ulománnal; s aztán az elvonulókat egy rácز lovas dandár által a Temes folyamig kísértette. Azon túl a cselben álló Balassa Meny-

Lippa
megvétele.

¹⁾ Buchholznál: VII, 274.

²⁾ Pethő János vallomása a cardinál halála pörében Praynál Ep. Proc. II, 316.

³⁾ Pécsi és Nádasdy vallomása. Epist. Proc. e. h.

1551.

hért néhány más úr társaságában megtámadta a török csapatot; de attól megveretett ¹⁾).

Ulomán s őrsége megmentésében Frater Györgynek, miként a beglerbéggel váltott leveleiből ²⁾ kétségtelenül kitünik, nem más volt célja, mint a szultánt a megmentett basa s a beglerbég által reábirni, hogy a Maros bal partján fekvő tartományt is az ő kormányára bizza, Becsét s Becske-reket neki visszaadassa, a jövő évben hadjáratot, mint az ő hűsége következtében szükségtelent, ne intézzen, a békét pedig Ferdinánddal megújítsa. És ezeknek kieszközlésére nem csak Ulomán, hanem maga Szokoli beglerbég is ígéretet tön neki deczemb. 8-kán Belgrádból hozzá intézett levelében. De egészen más czélokot láttak ebben Ferdinánd vezérei, Castaldó és Pallavicini. Ők, a büszke grófok, már azon függés miatt is, melyben őket az alacsony származású barát maga irányában tartá, reá boszúsak, a lippai táborozás folytában nyilvánított magaviseletét, akár mivel azt, titkos okait nem ismervén, valóban árulásnak tarták, akár mivel olyannak láták, melynek ürügye alatt a cardinálra minden vádat felhalmozhatnak, s a megrontására tervezett ármányait igazolhatják, a legkétségtelenebb árulás színében adták elő a királynak. „Győződjék meg Felséged, — írá Lippáról, nov. 30-kán Pallavicini, hogy az emberinél mélyebb értelem sem elegendő az ő természetének és jellemének kinyomozására. Ő ugyanazon pillanatban nevet és sír, ígér és tagad, szent szándékot és ördögi tetteket nyilvánít; egy órában minden hitet érdemel, másban kézzel foghatóvá tesz minden kételyt és gyanút. Végre még is inkább töröknek, mint kereszténynek, s inkább Lucifernek, mint Jánosnak hiszem

¹⁾ Egykorú emlékirat, Hatvaninál II, 287. Ferdinánd emlékirata a pápához Buchholtznál: Urk. B. 601. és VII, 270. Schradt Kristóf Mária királynéhoz Hatvaninál e. h. 307. Istvánfy Lib. XVII, 302.

²⁾ Közli ezeket Hammer az 1-ső kiad. III. kötetének jegyzetei közt s utána Hatvani Frater György életében. Történelmi Zsebkönyv. 418. kövv.

öt Látszik tudni, a mit én gondolok; mert ugyanazon pillanatban, midőn gyanúm tetőpontját érte, úgy intézi dolgát Felséged szolgálatában, hogy eszem is elvész bele, s hinnen kényszerít, hogy az másként nem is lehet. Ezt minden órában látom, érzem, kézzel tapintom úgy annyira, hogy már istenre bíztam a dolgot: sugallja ő, mi legyen a legjobb, hogy annak idején végrehajthassam, mit tennem kell. A végrehajtáshoz több ízben már oly közel álltam, miként lehetetlennek látám, hogy az elmaradhasson. Azt a mi történt, s a mi szándékban van, latinul íróm meg Felségednek¹⁾.

E levél kétségtelenné teszi, hogy Castaldó és Pallavicini már Lippa alatt elhatározták, eltenni útból e rendkívüli embert, ki míg él, soha sem fogná tűrni, hogy kényök kedvök szerint gazdálkodhassanak Erdélyben. A két tábornok ellenséges indulata nem maradhatott titok a cardinál előtt; tudta azt is, hogy őt a Lippa alatt törtétek miatt a királynál bevádolták. Ő tehát deczemb. 3-kán kelt levelében több czélszerű tanácsainak közlése után, megkérte a királyt: engedné meg, hogy előtte személyesen megjelenhessen, s mind Ulomán elbocsátásának, mind egyéb tetteinek, melyek miatt gyanúba hozatott, okait, mint reméli, ő felségének teljes megnyugtatóására megfejthesse²⁾. Három nappal később újabban is írt Frater György a királynak, tanácsolván neki, hívná össze mennél előbb az országgyűlést, hogy, ha a békét meghosszabbítani nem sikerülend, a hadjáratot korán meg lehessen kezdeni; ő maga e végett decz. 21-kén fog gyűlést tartani Erdélyben. S mivel ennek bevégezése után azonnal ő felségéhez kívánna utazni, ismételve kéri őt, adná meg erre engedelmét³⁾. Ferdinánd a tanácsot követve febr. 2-kára (1552) csakugyan kihirdette az országgyűlést; mit a carli-

Castaldó és
Pallavicini
összeesküvése
Frater György
ellen.

¹⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 314.

²⁾ Buchholtznál: VII, 275. és Batthyány lev. Mária királynéhoz Hatvaninál: II, 309. kövv.

³⁾ Buchholtznál: VII, 276.

1551.

nállal decz. 12-kén tudatván, meghagyja neki, hogy ő előleges értekezés végett Bálint napra menjen fel udvarába: „egyébiránt, eléggé meggyőződött már, úgy mond egyebek közt, hogy a cardinálnak iránta való állhatatos hűségét sem fenyegetések sem hizelgések nem képesek megingatni“; személyes találkozásuk neki nem csak kedves, hanem több tekintetben hasznos is leend, miért őt kéri is a hozzámenetelre ¹⁾. Ugyan ezen napokban (decz. 9-kén) válaszolt neki a bíbornoki méltóság kieszközlését megköszönő levelére a császár is, reményét fejezvé ki, hogy még sok hasznos dolgot hajtand végre a kereszténység javára: „mert mi, úgy mond, nagyabecsüljük bátorságodat és lelki nagyságodat, mik oly jelesék, hogy nem kételkedünk kijelenteni, miképen jelenleg valamennyi egyházi férfiak közt legkitünőbb vagy, mind karral, mind tanácsal bajnokul védelmezvén a hitetlenek dühe ellen a kereszténységet“.

Míg azonban a császár és a király, bár mindenekről teljesen értesülve voltak, mik a cardinál személyére s terveire vonatkoztak, iránta ily érzelmeket nyilvánítanak, őt szolgálataiért ily magasztalásokkal halmozák; és míg különben leghevesebb régi ellenségei is, mint Batthyány Ferencz, azt hitték, hogy ő most a fegyverszünet meghosszabbításán működik, s más nem is mondhattak ellene, mint hogy ennek érdemét, ha sikerül, magának akarja tulajdonítani ²⁾. Castaldó és Pallavicini, kétségkívül személyes érdekből, egy iszonyú ármány végrehajtását érlelgették elméjükben. Pallavicini, mint a királynak nov. 30-kán írta, már többször végre akarta hajtani a véres tettet; de mindannyiszor kételye támadt, elég leend-e a maga igazolására, mit a lippai táborozásból a cardinál ellen felhozhat. Jobb alkalomra vártak tehát; s ez nem sokára megérkezett.

A lippai hadjárat bevégezte után a cardinál a kir. zsol-

¹⁾ Buchholtznál: VII, 278.

²⁾ Hatvaninál: II, 309.

dos hadat nem akarta Erdélybe visszavezettetni. Erdélyben a múlt évi szűk termés miatt nagy hiány vala az élelmi szerekben; s mivel az erélytelen Castaldó a zsoldosokat már a múlt évben sem tartá kellő fegyelemben: Frater György komolyabb összeütközéstől fél vala a nép és a had között. E fölött a török, mint látók, már a múlt nyáron sem akarta Erdélyben túrni a királyi hadat; most pedig, midőn a cardinál minden fortélyait oda fordítá, hogy a jövő juniusban lejárandó békét Ferdinánd számára meghosszabbítsa, minden újabb gyanút kerülnie kellett a fényes kapu előtt. Frater György tehát azt kívánta, hogy a zsoldos had az élelmi szerekben is bővelkedőbb tiszai vidéken helyeztessék el téli szállásokra. Mivel pedig a már mindenben árulást sejtő hadnagyok ebben megegyezni egyáltalában nem akartak, azt kívánta, hogy a tartomány belsőbb részeire, a mezőségre vitessék a sereg, s legalább azon szász városok maradjanak üresen, melyeken Aly csasz, ki miként a királynak is följelenté, a szultántól hozzá küldetett s már Havasalföldön várja behívattatását, keresztülutazandó léssen. De Castaldó és Pallavicini ebben az árulási szándok kézzel fogható jelét vélték, vagy színlelték látni, miután a tartomány azon vidékének lakossága magyar, a várak pedig a cardinál hatalmában voltak. Kétségkívül azért kívánja ezt, gondolák, mivel a tél folytában, tán épen a deczemb. 21-re Maros-Vásárhelyre kihirdetett országgyűlés alkalmával, a mezőségen szétszórt zsoldos hadat törökök, oláhok segedelmével megrohanni s vezéreikkel együtt felkonczolni szándékozik ¹⁾. A két hadnagy elérkezettnek tartá az időt, midőn a királytól vett utasítás szerint, inkább megelőzniök, mint bevárniök kellett a csapást.

Frater György az erdélyi hadakat, s azokkal együtt Frater György meggyilkoltatása. még az 1500 főből álló vajdai banderiumot is elbocsátván,

¹⁾ Goilel Vida, Castaldó hadi titkára, deczemb. 20-kán kelt emlékiratában Hatvaninál II, 293.

szokott testőrsége kíséretében deczemb. 13-kán alvinczi kastélyába ment néhány napi kinyugvásra. Pár nap múlva Castaldó és Pallavicini is oda érkeztek a zsoldos had egy részével, s mint a cardinál vendégei, a kastélyban szállottak meg. Ez oly meggyőződésben, hogy a kir. sereg s fővezérei közt teljes biztosságban van, deczemb. 16-kán még cselédjeinek nagyobb részét és testőrségét is Gyulafehérvárra küldé, hol a következő napon a tiszti kart megvendégelni szándékozik; s így csak a néhány emberből álló kastélyőrség s pár apród maradt személye körül. Deczemb. 17-kén korán reggel a cardinál podgyászásának elszállítására rendelt szekerek érkeztek a kastély kapuja elébe, mely aztán felnyittatván, azontúl nyitva maradt. Lopez Endre ekkor a kastélyt mintegy 150 spanyollal, mintha csak látni jöttek volna, megszállotta. Pallavicini pedig Campeggio, Monino, Scaramuzza, Mercada és Avila tisztekkel s Ferrari Mark Antal titkárral nagy csöndben a cardinál előszobájába lopódzék. Mark Antal egy levéllel lépe a cardinál hálóteremébe, ki pongyolában, asztalánál ülve, tán épen óráit végeze. Ez a belépőt megpillantván magához inti s a levelet átveszi. Míg aztán a cardinál az olvasásba merült, a titkár rárohanván, őt törével nyakán s torkán megsebzí. A cardinál erre felugrik, a gyilkost izmos karokkal megragadja s a földre teríti. De ekkor berohan Sforza is említett czimboráival, s kardjával a cardinált arczán és nyakán megvágja. Monino hátmögül pisztolyát süti rá; mások tőreiket merítik testébe. „Jézus Mária!“ kiált a cardinál és szörnyet hal. A gyilkosok ezután Vas Ferencz apródra rohantak, ki a zajra ura szobájába sietett, s őt is hét sebbel borítva halott gyanánt hagyta k ura hullája mellett. Mercada, mielőtt a többiekkel távoznék, a cardinál fülét, melyről azt regélték, hogy születésétől fogva szőrös volt, levágta, hogy a királyhoz küldésék. A halott két hónapnál tovább feküdt a helyen, hol lerogyott, míg végre a fehérvári kanonokok őt egyházuk sirboltjába szállították, s e szavakat vésették sírkövére:

„Omnibus moriendum est“ — mindenkinek meg kell halni.¹⁾

Castaldónak a véres tett után első gondja volt a cardinál kincseit biztosítani s a történelhető mozgalmaknak elejét venni. Az elhunyt kincsei 300 ezer aranyra becsültettek²⁾; de végre is alig került azokból elő néhány ezer; s bár Castaldó a királynak utóbb azt írta, hogy a kincs többi részét hihetőleg a várnagyok lopták el: még is alaposnak látszik a gyanú, hogy azt ő idején s ügyesen önmaga tette el kéz alól³⁾. Castaldó még a gyilkosság napján Gyulafehérvárra s onnan Szászsebesre sietett. Ez utóbbik helyről tudósítá a történetekről Ferdinándot, s a Lippáról hazafelé indult Nádasdyt. Zavaroktól félvén, e tekintélyes férfiúban keresett támaszt, és sürgetve kéré őt, jőne haladék nélkül Erdélybe; mert „tetszett, úgymond, a mindenható istennek a boldog emlékezetű váradi bibornok urat a halál bizonyos hirtelen nemével a más világra szólítani . . . Mark Antal mindenek közt első kétszer szúrta át torkán a főtisztelendő urat“⁴⁾. Majd Kendy Ferenczet bírta reá nagy ígéretekkel, menne tüstént a székelyföldre s venné elejét a kitörhető zavaroknak; mert a székelyek közt nagy népszerűsége volt a meghaltnak, kit atyjok, jótévőjök gyanánt szerettek. És valóban halálának híre nagy benyomást tön e népre. Mindenfelé lázongó mozgalom támadt az össze csoportosult s a véres tett elkövetőire boszút kiáltozó nép között. Kendynek nem sokára sikerült ugyan őket kissé lecsilapítani, s a boszút is háttérbe szorították saját bajaik; de elhunyt jótévőjök emlékezete sokáig fenmaradt közöttök. Castaldó az eseményt Izabellának is mindjárt megírta, úgy látszik azon reményben, hogy

¹⁾ Actum Hermanstat. den 20. dec. Hatvaninál II, 293. Istvánfy Lib. XVII, 308. kövv. Buchholtz. VII, 283.

²⁾ Bethlen Farkas I, 528. Timon: Epist. Chron. 158. Verancsics: Magy. Krón. 92.

³⁾ V. ö. Buchholtz: Urk. B. 584. Hatvani Tört. Zsekbönyv 454.

⁴⁾ Praynál: Epist. Proc. II, 317.

1551.

tőle talán még némi fölfedezéseket is nyerhet, melyekkel aztán a maga tettét igazolhatja. De a királyné, bár gyűlöletét az elhunyt iránt még a halál sem olthatta el, semmi újat nem tudott ellene felhozni. Válaszában némi drágaságokat követel vissza s néhány lovat kér a megholt méneséből; s aztán egy királyi hölgyben meglepő elvetemültséggel, saját kezével veté hozzá: „ha semmi egyebet nem nyerhet, legalább ereklyét küldjön neki a bíbornok ama foltos bundájából (melyben megöletett) vagy lába körmeiből, melyet, úgymond, annyiszor tartott élénkbe, hogy megcsókoljuk; istennek hála hogy pápává nem lett“¹⁾.

Ferdinánd a felelőséget a véres tett miatt, részint mivel az az ő, bár feltételes, utasítása szerint lőn elkövetve, részint több fontos államokokból, egy perezig sem kételkedett magára vállalni; miből önként következett, hogy Frater György tetteit a világ előtt kétségtelen ámulásnak kellett hirdetni; mely a halált megérdemelte; ámulásnak, melyet a körülmények miatt csak e módon, a mint történt, a rendes igazságszolgáltatás mellőztével lehetett s kellett is megbüntetni. Csak innen lehet megfejteti, hogy Ferdinánd, ki december 14-kén a tett előtt három nappal még bizodalmasan, szolgálataira számolva, írt Frater Györgynek s őt bővebb tanácskozás végett a közügyek felett magához hívá, pár nap múlva, a nélkül, hogy a cardinál ellen újabb vádakot hallott volna, őt bűnösnek s ily rendkívüli büntetésre méltónak nyilatkoztatta a pápához, a császárhoz, Mária királynéhoz s a magyarországtanácsához írt leveleiben. „Mind a magam mind a titkárom leveleiből — írta Ferdinánd az 1552-ki január 2-kán Mária királynéhoz²⁾, — eléggé megértette ön . . . azon gyanút, melyet végül tápláltunk Frater György ellen; ki fondorlatokat s összeesküvést kezdett szőni nemcsak a magam, hanem az egész kereszténység kárára, úgy annyira, hogy

¹⁾ Buchholtz : Urk. B. 583.

²⁾ Hatvaninál : 313.

Castaldó tábornokom, ha el akarta kerülni a veszélyt, mely magát, a sereget s a tartományt fenyegette, kénytelen volt, az én tudtommal siettetni a csapást.“ Ugyan ezen szavakban írt a császárhoz is, midőn a Castaldótól összeszerkezett vádakat neki megküldötte. „Ezekből látandja Felséged, hogy a mennyire dicsértem őt jó magatartásáért, embereim tudósítása szerint, kezdetben: szintúgy kényteleníttetem most azt írni, hogy annyiféle módon nyilatkozott roszasága, hogy máskép írni nem lehet róla mint ezen irományban áll“¹⁾. Halálának módját pedig ekként igazolja az országtanácshoz január 8-kán írt levelében: „Tudva van, hogy a kereszténység köz üdve végett ilyesmi, sőt még nagyobb dolog is gyakran szabadnak tartatott“²⁾.

A pápához maga Pesty Gáspár, a fő vádló küldetett január 2-kán a cardinál megöletését igazoló okmányokkal. De III. Julius azokat egyáltalában nem tartá meggyőzőknek. Ha oly gonosz ember volt, minőnek ezen irományokban ábrázoltatik, — mondá a pápa, — miért ajánlották őt oly buzgón a cardináli méltóságra? S hihető-e, hogy a hetven éves aggyastyán csak az utolsó két hónap alatt, kineveztetése óta vált volna oly gonoszszá³⁾? Ferdinánd ennek következtében Gregoriánczy Pál zágrábi püspököt küldé egy hosszú emlékirattal⁴⁾ Rómába kieszközleni, nehogy azon egyházi törvények, melyek az egyházi méltóságokban lévő férfiak gyilkosaira átkot mondanak, foganatba vétessenek. Sőt abban is megegyezett, hogy a szent szék a cardinál halála okainak kinyomozása végett perfolyamot indítson; s május 3-kán (1552) személyesen megjelent Linczben s ügyvédekot vallott Martinengo pápai követ előtt. A pör csak a következő évben nyert folyamot. Grétzben, Németújhelyt, Győrben, Soprony-

¹⁾ Buchholtznál. Urk. B. 582.

²⁾ Pray: Annal. V. 450. Istvánfy Lib. XVII, 310. kövv.

³⁾ A pápa levele Ferdinándhoz, Batthyánynál: Series Episcopor. Csanadiens. 139.

⁴⁾ Buchholtznál: Urk. B. 589.

1551.

ban s Erdélyben összesen 116 tanú hallgattatott ki. De bár a vallomásokban ¹⁾ csak azon vádak fordulnak elő, melyeket történetünk folyamában magunk is előadtunk, az ítéletet III. Julius az e végre kiküldött négy bíbornok előadására s a császár által sürgettetve, hosszú vonakodás és nagy nehézségek után az 1555-ki február 14-kén végre felmentőleg mondotta ki ²⁾. A közvélemény azonban másként ítélte ³⁾, midőn följegyezte, hogy a tény elkövetői mindnyájan kevés idő múlva bűnhődtek: Pallavicini török fogságba került s megöklötetett s megvesszőztetett; Mark Antal Olaszországban más tette miatt felakasztatott; Mercada egy veszekedésben jobb kezét vesztette el, s utóbb vadkan által öletett meg, Scaramuzzát saját fellázadt katonái vagdalták össze; Monino Piemontban fejeztetett le.

IV.

1552.

Török hódolatások.

Az 1552-dik év szomorú, de a nagy veszteségek s nehányak gyalázatos gyávasága mellett a magát föláldozni kész, hősies hazafiság egyes dicső, örök emlékezetre méltó hadi tetteiben is gazdag év volt Magyarországon. Az ország rendei, kik, mint említők, febr. 22-re (1552) Pozsonyba gyűjtettek, előre is látván, hogy a török, kivált miután Frater György sem él többé, Lippa megvétele nem fogja boszúlatlan hagyni, azon reményben, hogy a hadjáratot maga Ferdinánd, vagy Miksa fia vezérlendi, bőséges segédelmet, minden kaputól 3 frtot, s a személyes fölkelésen kívül minden 10 telek után egy lovast, minden 20 telek után egy gyalogot, s a papságnak minden 100 frtnyi tizedjövedelmétől két lovast ajánlottak.

¹⁾ Közlé ezeket Pray: Ep. Proc. II, 383. Podhradszky: Történelmi Tár I, 246. Buchholtz: Lib. VII, 287.

²⁾ Buchholtz: Urk. B. e. h. és VII, 286.

³⁾ „Nec excusationibus, nec largitione nec blandimentis obtineri potuit, quin vulgus secus judicaret et iniqua caedes crederetur. Istvánfy Lib. XVII, 310. Thuanus: Lib. X, 294.

Nem is volt fölösleges ezen gondoskodás; bár a veszedelmét, a király távolléte s ennek következtében a közfelkelés elmaradta miatt ez sem fordíthatta el. A háború már február végén megkezdett. Tóth Mihály egykori szegedi bíró és Nagy Ambrus öt ezer hajdúval Szegedet meglepven, a várost elfoglalák. Míg azonban a várat vívják vala, bár segedelmökre némi lovasság s német és spanyol hadak is érkeztek, a vár megsegítésére jött budai és szendrői basák által megverettek ¹⁾. A budai basa ezután a dunántúli vidékre csapott és Veszprémet vette meg. Junius végén a török hadak Ahmed basa másod vezér és Szokolovics Mohammed beglerbég vezérlete alatt Temesvárat is megszállták. Ebben most is a hős Losonczy István volt a kapitány, s parancsa alatt 2200 főnyi magyar, német, cseh és spanyol őrség létezett, Losonczy, mihelyt az ellenség szándokairól értesült, az erdélyi vajdává nevezett Báthory Endrét és Castaldót nem késett segélyezésre felhívni, de hasztalan; Erdélynek magának is elég volt a baja az erélytelen Castaldó alatt ellenség módjára dúló idegen zsoldosoktól. Castaldó csak némi lőport indított útra; de Aldana lippai kapitány azt is lefoglalta. A hős férfiú látván, hogy segílyt ezektől hasztalan vár, midőn az ellenség a várost már megszállotta, nejéhez, Pekry Annához, küldött egy futárt s meghagyá neki, vesse zálogba javait, fogadjon hadat, vegyen lőport minden pénzén, s küldje azt be Temesvárba; az őrséget pedig esküvel kötelezte, hogy a nagy fontosságú várat vele együtt mind halálíg megvédendi. Az érkezendő segíly reményében ezek néhány hétig bajnokul ellentálltak, s a törökök ismételt rohamait azok nagy veszteségével visszaverték. Losonczy neje e közben híven teljesíté férje parancsait. Tóth Mihály vezérlete alatt öt száz hajdút s több szekér lőport indítván meg Temesvár felé. De e segíly nem érke-

Temesvár
eleste.

¹⁾ Istvánfy Lib. XVII, 315. Tinódy Sebestyén, Katonánál: XXII, 231.

1552.

zett a várba: a dandár egy része már a Marosnál szétfutott; a többieket a portyázó törökök vágta le; minek következtében azon csapatok is visszafordultak, melyeket Varkócz Tamás nagyváradi kapitány küldött a vár megsegéllésére.

Losonczy ez alatt, bár az ellenség több rést tört a falakon, elszántan védé magát, s a törököt tízszer visszaverte a falaktól. Azonban a spanyol és cseh őrség kitartása mind inkább ernyedett; s midőn soraikat az áttört falak mögött mindinkább gyérülni látnák, s poruk különben is végképen elfogyott, föllázadtak s a kapitányt szabad elmenetel föltétele alatt a vár feladására kényszerítették. Midőn az őrség kitakarodék, Losonczyt Szokolovics Mohammed és Kaszim basák egy darabig tisztelgve kísérték a táboron keresztül. De alig távoztak mellőle, midőn a jancsárok a kiköltözött gyermekek s ifjak közül a szebbeket ragadozni kezdék; egy jancsár még Tomory Endrét, Losonczynek aranyos sisakját s pánczélát vivő apródját is lerántá lováról. Ekkor végre Losonczynek is kimerült türelme; s a mellette lovagló Forgáchhoz és a spanyol Perezhez fordulván, mondá: ilyen a török húség; de ha már halnunk kell, ne haljunk meg boszúatlanul; majd kardot ránt s egy közelében volt török tisztet nyomban levágott. A vezér példáját a többiek is követték; a harc heves, de rövid volt: a maroknyi csapatot az ellenség körül fogván, felkonczolta. Losonczy fején és baloldalán halálosan megsebesítve, de még életben fogatott el, midőn keresztül szúrt lova elbukott. Ahmed vezér elébe vitetvén, annak szöszegését kemény szavakban vetette szemére; de a török azt válaszolá, hogy Ulomán basával is így tettek taval a magyarok, midőn Lippából kivonúlt, és szitkokra fakadván a már különben is haldoklót lefejezteté, s fejét Konstantinápolyba küldé ¹⁾.

¹⁾ Istvánfy Lib. XVIII, 324. kövv. Tinódy, Katonánál XXII, 257. kövv. Forgách: II, 46. Buchholtz: Urk. B. 606. Pray: Ep. Proc. II, 329. Hatvani: Brüss. Okm. Tár II, 343. köv. 351.

Temesvár után kétségkívül Lippát vala vivendő a török had; de Aldana Bernát, kit Castaldó őrséggel hadi s élelmi szerekkel bőségesen ellátva hagyott volt kapitányul a várban, be sem várta a megszállást. Mihelyt Temesvár megvételének hírére vette, bár arról is értesült, hogy a vár segélyére több dandár megindított, daczára Ocsároovics Döme, Záray Pál és néhány spanyol alhadnagy ellenzésének, ágyúit szétrepeszteté, véd s eleség szereit felgyújtatá, az erődök egy részét légberöpítetté s a várból menthetlen gyávasággal megfutott, távoztakor még a város néhány házeit is felgyújtatván. Aldana Erdélybe visszatérván, Castaldó által elfogott s Bécsbe küldetett. A hadi törvényszék ott őt halálra ítélte; de Miksa főherczeg hitvese, a spanyol Mária, kegyelmet nyert földijének. Lippa elveszte után Solymos és Csanád várakat is üresen hagyták spanyol és magyar őrségeik; utóbb pedig a gyöngge, roskadozó falú Lugas és Karansebes is meghódolt; és ekként az egész temesi tartomány a török birókába jutott, másfél századnál tovább hordozandó annak igáját ¹⁾.

1552.

Lippa
elveszte.

Míg ekként a temesi tartomány elveszett, Erdélyt is nagy veszély fenyegette az erélytelen Castaldó vezérlete, s a nyavalyás Báthory Endre vajdasága alatt. A német zsoldosok ott fizetlenségök miatt már a tél folytában is lázongtak. Midőn a törökök Temesvárt megszállák, Castaldó a lázongó zsoldosokat elfoglalandó, őket annak segedelmére szándékozott küldeni; de ők mozdulni sem akartak, s a helyett Kolozsvárt kezdék bombázni. Az e miatt dühösségre gerjedt nemesség fegyvert ragadt, s közölök két százat levágván s még többet megsebesítvén, a többieket a város alól elkergette. Castaldó ezután ágyúikat elvétette s a főbb czinkosok közül tizennégyet felakasztatott. De az erélytelen vezér ezután sem tudott köztök fegyelmet tartani. „E fegyel-

Katonai
zavargások
Erdélyben.

¹⁾ Istvánfy e. h. 329. köv. Buchholtz: Urk. B. 608. Pray: Ep. Proc. II, 330. Hatvani e. h. 344. 350.

1552.

metlen, makacs, barom nép, melyet még saját romlása sem tart vissza a kicsapongástól, — írja maga Castaldó — sokkal inkább pusztítja s ejtheti kétségbe az országot, mint magok a törökök s tatárok“. Utóbb Gyulafehérvárat is felgyújtották. És mind ez akkor történt, midőn a moldvai vajda feles hadakkal, melyekben törökök s tatárok is voltak, Brassónál a tartományba ütött. Castaldó, szerencsére, e város közelében táborozott a spanyolokkal, kiket a Tordánál táborba gyűlt nemesség is támogatandó vala. Az ellenség ennél fogva némi csatározások után visszavonult ¹⁾).

Szondy hős
halála
Drégelyben.

Az ország e veszedelmeit nem kevésbé nevelte az, hogy Aly, budai basa, mihelyt Veszprémet, mint említők, elfogalta, hadait a Dunán átvezetvén, éjszak felé intézett hadjáratot; minek következtében gondolni sem lehetett a délkeleti részek megsegülésre. Aly basa még juniusban megszállá Drégely várát. Valamint utóbb Losonczy Temesvárnál, úgy itt Szondy György dicsőítette meg a magyar nevet s vívott ki magának hervadhatlan babért. A török, miután a vár tornyát halommá lőtte s mellette nagy rést nyitott, Márton orozfalvi pap által szólíttatá fel Szondyt, adná meg a tarthatlanná lett fészket. De a hős várnagy hallani sem akart a feladásról; hanem eltökélten mind halálig védeni a romot, két énekes apródját, s két fogoly török ifjút skárlátba öltöztetvén s kápájokat pénzzel megrakván, oly kérelemmel küldé Alyhoz, hogy neveltetné apródjait vitéz férfiakká, magát pedig takaríttatná el tisztességesen, mert ő élve nem hagyja el várát. Ezután minden vagyonát a várudvarra hordatván, felgyújtá, lovait leszúrá, s felmaradt vitézeivel a vívókra rohana. Viadal közben egyik lába meglövetvén, térdre esett, s így folytatá aztán halálharczát, míg végre élet nélkül terült el a földön. A basa, ellenségében is tisztelve a hősies erőt, őt a várral szemközt álló dombon tisztességesen elte-

¹⁾ Castaldó levelei Buchholtznál: Urk. B. 607. kövv. és VII, 295. 309. Ferdinánd levelei Hatvaninál e. h. II, 337. 341. Schradt lev. u. o 348. Kendy Fer. lev. Praynál: Ep. Proc. II, 327.

metteté, s egy lobogós kopját tüzetett sírjára. A szép példa követés nélkül maradt. Drégely után Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő minden ellentállás nélkül —, az erős Buják pedig öt napi tötetés után megadta magát.

Ferdinánd király e híreket kínos aggodalomban hallá egymás után Passauban, honnan az egész nyár folytában nem szünt meg sürgetni a császárt, fogadná el a protestansoktól ajánlott s az ott összegyűlt birodalmi rendektől már hosszasan tárgyalt békét, hogy aztán ezeket is segélyre bírhasssa a török ellen; és adná ki rendeleteit valahára a török ellen megajánlott pénzek beszédésére is, „hogy elháríthassa a maga, gyermekei, országai és alattvalói teljes megromlását; mert ez ama segély nélkül nemcsak valószínű, de már szinte bizonyos“ ¹⁾. Az országtanács meg a birodalmi rendeket kéré, sürgeté a megváltó Krisztus Jézus halálára, ne vonnák meg e veszély pillanataiban segedelmöket Magyarországtól, mely egy századig pajzsa, véd fala volt nemcsak Németországnak, hanem az egész kereszténységnek ²⁾. De fájdalom, a német rendek, belviszályaik közt süketek maradtak a kétségbeesett nemzet e jajveszékéseire. A császár is soká ellenzé beszédetni a török elleni pénzsegélyt, attól félvén, nehogy a múlt években beháborúk által zaklatott Németország ezen újabb teher miatt fellázadjon ³⁾. Augusztus elején végre megadta ugyan erre az engedelmet; de a pénz, mely még csak ezután vala behajtandó, későn érkezett már az ország segélyére. Móríc, szász választó fejedelem kész haddal ajánlközött ugyan Ferdinánd szolgálatába lépni a török ellen, ha kieszközli, hogy a császár Fülep hesseni fejedelmet fogságából szabadon bocsássa, János Fridrik szász herceget, Móríc személyes ellenségét pedig, nehogy távol léte alatt tartományait háborgassa, visszatértéig a

Ferdinánd
hiányos véd-
készületei.

¹⁾ Ferdinánd levelei Hatvaninál II, 334—340.

²⁾ Praynál: Epist. Proc. II, 322.

³⁾ Ferdinánd levele a császárhoz augusztus 5-kén. Hatvaninál II, 341.

1552. maga udvarában letartóztassa. Ferdinánd egy ideig ezért is ostromlá a császárt, de süker nélkül ¹⁾).

Teufel
veresége.

E szerint a maga erejére hagyatva, nagy bajjal tudott Ferdinánd a nyár közepén összegyűjteni olaszokból, németekből s morvákból mintegy 10—12 ezer főre menő sereget, melyet aztán a magyaroktól Ördög Mátyásnak nevezett Teufel Rézmán győri kapitány vezérlete alá helyezte, és nehogy Aly basa Nógrád megyéből a bányavárosokba is átesapjon s magát ott megfészkelje ²⁾), Fülel tájára küldött, hol a felvidéki megyék nemessége mintegy hét ezernyi hadal táborozott. A két sereg, alkalmas időben egyesülve s értelmes kapitány által vezéreltetve, könnyen tönkre tehetne volna Aly basának 12 ezernél nem nagyobb seregét. De fájdalom, Ferdinánd most sem volt szerencsés a vezér megválasztásában. Teufel a helyett hogy, mint utasításul vette, s miként a táborában lévő magyar hadnagyok, Keglevich György, Rátkay Pál, Dezsőfy Ferencz, Dombay Mihály, Sbardellati Ágoston, váczai püspök s többen mások javaslák, a nemesség hadával egyesülne, egyegi táborából Drégely vívására indult; de Aly basa által Palásznál megtámadtván, aug. 11-kén rútul megveretett. Sbardellati püspök, Dezsőfy Ferencz, több más jeles vitézekkel a harctéren hulltak el; a német dandár Detritz Marcell vezérlete alatt mindenek közt első keresett a futásban menekülést; követte példáját Pallavicini Sforza is az olaszokkal egy erdőbe vonulván, de dandárának nagy részével elfogatott. A foglyok közt, kiknek számát négy ezerre teszik, volt maga a fővezér Teufel Rézmán is, ki Konstantinápolyba vitetvén, mivel nevét s rangját makacsul megtagadta, zsákba varva vízbe fojtatott; Pallavicini azonban 16 ezer aranyon megváltotta magát ³⁾).

¹⁾ Ferdinánd levelei Hatvaninál e. h. s kövv. II.

²⁾ Hatvaninál II, 347. kövv.

³⁾ Tinódy, Katonánál: XXII, 305. kövv. Istvánfy Lib. XVIII, 332. kövv. Forgách: II, 61. kövv. Veráncsics: Magy. Kron. e. h. 93.

„Vajha e fővezér (Teufel) — írja keserűségében Batthyány Ferencz szept. 2-kán Mária királynénak ¹⁾, — ezen ütközet előtt a menybe vitetett, vagy a pokolba szállott volna le, jobban megtanulni a vezéri tisztet, hogy annyi szegény had oly gonoszul ne veszett volna el alatta . . . Ha még Szolnok és Léva is elesik, az egész tiszai vidék s valamennyi bányaváros a török alá kerül Oly veszélyben s nyomorban van most a szegény Magyarország, hogy az anya gyermekét eldobva, a férj hitvesét elhagyva kénytelen futni az ellenség elől; maga az isten is annyira megnehezíté rajtunk kezét, hogy a mezőn az ellenség fegyvere, a városokban a döghalál emészt fel bennünket. Ettől féltém én eleitől fogva, látván ügyeink nagy hanyatlását. Mert oly nemzettől kormányoztatunk, mely magát sem tudja kormányozni: a hol az úr szolgáltaiban nem bízik, ezek neki nem szolgálhatnak szeretettel . . . A királyi felség Pozsony felé akar táborba menni; de mi hasznot hajthat ezen oly kései hadjárat, át nem láthatom . . . Ha hazából kivándorolnom kellene (de kérem az istent, küldjön rám itt inkább halált) . . . könyörgök felséged előtt, tekintsen reám s hitvesemre kegyes szemmel“.

Ily kétségbeesett volt már a hangulat magokban a király magyar tanácsosaiban is a közügyek, kivált a honvédelem fonák vezetése miatt. Pedig midőn Batthyány ezeket írta, még nem sujtatott le minden csapás az árva hazára, melyek arra ez évben mérettek. Batthyány még reménylé, hogy legalább az erős, mindennel bőségesen ellátott Szolnok fog megtartatni a tiszai vidék védelmére; de hiú volt e remény is. Aly basa győzedelmeiből Budára visszatérvén, rövid pihenés után aug. végén Szolnok alá vezette hadait, s reábirta Ahmed vezért is, hogy Erdély helyett, melyet a temesi tartomány meghódoltatása után szándékozott megtámadni, de melyről oly hír szárnyalt, hogy a védelemre jól fel van készülve, hadait szintén oda vezesse. A Tisza és

Szolnok
eleste.

¹⁾ Hatvaninál e. h. 353:

1552.

Zagyva összefolyásánál fekvő, s e fölött mély és széles árok-tól köryezett erős várban, melyet két év előtt gróf Salm Miklós roppant költséggel épített, 24 nagyobb ágyú, 3000 szakállas és spanyol puska, a pornak s más lőszereknek és eleségnek nagy mennyisége létezett, úgy hogy azt egy értelmes vezér s elszánt vitéz őrség hónapokig megvédehlte volna. Az őrség 1100 magyar, német, spanyol és cseh gyalogból s 300 huszárból állott, de a kikben sem a haza eszméje lelkesedést, sem a tekintélytelen várnagy, Nyáry Lőrincz, erkölcsi erőt nem vala képes ébresztetni. Az annyiféle nemzetbeli őrség külön csapatai csak azon egyben egyeztek meg egymással, hogy bizodalmok a várnagyban, kedvök a védelemre egyformán hiányzott, s midőn szept. 2-kán Ahmed vezér is a vár alá érkezett, a következő nap éjjelén az őrség rútol megszökött. A várnagy, vagy mivel már meg nem futhatott, vagy mivel azt tennie becsületézeté még sem engedé, szept. 4-kén, midőn a várban uralkodó nagy csönd által neki bátorított törökök azt megrohanták, egymaga állott a kapu védelmére. Elfogatván s a vezér elébe vitetvén, őrizet alá helyezettett, honnan azonban megvesztegetett órével együtt megszökött. Utóbb Nádasdy Tamás hadi törvényszék elébe kívánta őt állíttatni; de Oláh Miklós cancellár pártfogása által végre még is kegyelmet nyert ¹⁾).

Eger
ostroma.

Szolnokról Egernek tartott a százezret meghaladó török sereg, mit sem kételkedvén, hogy miután az erősebb Szolnok oly könnyen birtokukba jutott, Eger is, melyet Aly basa Ahmed vezér előtt gyöngé akolnak nevezett, az első felhívásra megadja magát. De itt becsület s hazaszerető hős férfiak álltak a gáton, dicsően meghalni, mint gyalázattal élni készebbek. A várat annak ura, Oláh Miklós püspök s cancellár Dobó István és Mecsey István várnagyok védelmére bítta volt; s jobbakra nem eshetett volna választása.

¹⁾ Tinódy: Katonánál XXII, 273. Istvánfy Lib. XVII, 336. Forgách 67. II, Veráncsich: Magy. Kron. 95.

Még a Temesközben időzött Ahmed, midőn a gondos várnagyok sejtven az ellenség terveit, a királyhoz, a püspökhöz s a szomszéd vármegyékhez követeket s leveleket intéztek, kérvén őket sietnének segedelmet nyújtani a fontos várnak, mely a felföld kapujának tekinthető, s csak 200 lovas és ugyanannyi drabant által őriztetik. A kormány e felhívásra Pető Gáspár és Zoltay István alatt egy század lovast és Bornemisza Gergely deák vezérlete alatt harmadfél század gyalogot küldte a várba. Még több segély gyűlt a szomszéd vármegyékből. Mert bár a vármegyéknek Szikszón tartott gyűlése, tán mivel az urak Egert veszélyben forogni még nem hitték, elég hidegen fogadta az ott szintén megjelent Mecskey segélynyújtásra buzdító felhívását, utóbb mindazáltal, midőn a török Szolnokot is megszállá, még sem hagyták azt egészen magára. Borsod, Abauj, Sáros, Szepes, Ung és Gömör megyék, Kassa s a többi felvidéki városok, az egyes urak közül pedig Serédy György, a nem rég meghalt Gáspárnak öcsese, Báthory György, Homonnay Gáborné, s a jászai prépost, részint lövészekkel, részint drabantokkal szaporíták a vár őrségét, úgy hogy ennek száma, midőn az ellenség a várat megszállá, hatvanöt híján két ezerre ment. Dobó ezeken felül a kézi munkákra még száznál több parasztot, sütő s főző nőket, kovácsokat, molnárokat, ácsokat sebészeket stb. rendelt be a várba.

A török, még mielőtt a vár alá érkezett, felkéré azt levele által, javaikban, személyeikben bánatatlanságot ígervén, ha szavára hajólnak; halállal fenyegetve, ha ellentállnak. A várnagyok e levelet vévén, annak hozóját vasba verték, magát a levelet pedig a vitézek gyülekezetében felolvastatván, Vas Miklós által a királyhoz vitették. Azután a vitézeket esküdtették meg, hogy mindnyájan készebbek meghalni, mint a várat feladni, s közakarattal elvégeztették, hogy az ellenség küldötteit bebocsátják ugyan, de leveleit olvasatlanul vetik tűzbe; továbbá, hogy a ki a vár megadását csak szóba is hozná, vagy árulást tervezne, legyen az fő

1552.

vagy közember, a halál fia legyen. A két várnagy pedig kötelezte magát, hogy a hadnagyok tudta, megegyezte nélkül semmi fontosabb dologban nem intézkedik. A szakmát akként oszták fel magok között, hogy Dobó különösen a védművekre s a tüzéségre —, Mecskey a hadak vezérletére ügyeljen, melyek aztán Pető Gáspár, Zoltay István, Bornemisza Gergely és Fügedy János hadnagyok alatt helyeztek el a külső s belső várban.

Az ellenség szept. 11-kén szállá meg a várat, s falait több napig erősen törette fél mázsás golyókat szóró roppant ágyúiból. Dobó, bár összesen csak kilencz tüzére volt s ezek segedelmére parasztokat kénytelenített alkalmazni, eleinte 4—5 napig élénken viszonzá az ellenség tüzét néhány nagyobb ágyújából; de utóbb a porral való gazdálkodás végett a tüzelést meglassítá. Volt gondja arra is, hogy a mi rést az ellenség nappal lött, azt éjjel a várnép földdel töltött kassokkal, hordókkal, s gerendákkal megerősített földhányásokkal csinálja be. A monostornak s más nagyobb házaknak tetejét mindjárt a megszállás elején leszedette, hogy gyúladástól épen maradjanak; a takarmányt pedig vizes tehénbőrökkel ótalmaztatá a tüzes golyók ellen. A megszállás tizenharmad napján (szept. 24) a várbeliek minden ügyeközete daczára is már több helyt nagyon meg voltak rongálva a falak; mit látván a vívók, ismét levelet küldének a várbeliekhez. A hírnököt, miként Tinódy Sebestyén tudósít „a szerzés szerint beereszték; de semmit tőle el nem vevének: nagy fazék szenet előemelének, s a levelet vele megégettették; füstivel az embert igen füstölék, vasba verék s árokba verejtezék“. A következő négy napon a nyitott réseket az ellenség újra nagy tüzzel tágítá, és Sz. Mihály napja hajnalán három felől közönséges rohamot intézett. Az ó-kapunál, melynek bástyájára 27 zászlóval rohant a török, nagy veszély fenyegette a várbelieket; mert bár mily vitézül állott is ellen az ott állomásozó Pető Gáspár bajnokaival, nem gátolható meg, hogy a törökök a toronyba ne jussanak, honnan aztán,

magok a kőfalak által fedve lévén, nagy kárt tőnek a magyarokban. Dobó azonban, ki hol gyalog, hol lovon serénykedék, látván népének nagy hullását, rögtön az ágyúkhöz sietett, s a tornyot oldalt mind addig lödözteté, míg végre sikerült onnan kiűzni az ellenséget. A más két oldalon Zoltay István és Bornemisza Gergely vitézei a résre törekedő ellenségben részint fegyverrel részint a reáhányt tüzes szerekkel oly sokakat leölének, hogy a török dél tájban elcsüggedve, mindenütt visszavonúlt a falak mellől, ezreket hagyván halva azok alatt. De a várbeliek sem jutottak ingyen a diadalhoz: sokan elhulltak, még többen megsebesedtek; amazok közt Bolyki Tamás a borsodmegyei legénység vitéz hadnagya, Posgay János és András deák, egri bíró, halála volt legérzékenyebb veszteség; emezek közül Pető Gáspár hadnagy sokáig képtelenné lón a bajnoki munkára. A sebesülteket 13 sebész vette ápolása alá, kiket a várnagyok gondoskodása a megszállás előtt hozott volt a várba.

A törökök azt hívnék, hogy a kiállott harez a várbelieket megfélemlítette, más nap (szept. 30) Sáry Endrét, kit Arszlán fehérvári szandzsák tartott foglyul, harmadszor is levéllel küldék be a várba. Ez azonban most sem bontatott fel, hanem ketté szakasztatván, felét a levélhozó kényteleníteték elnyelni, másik fele megégettették. Csak az ostrom után tudták meg a börtönbe vetett Sártyól annak tartalmát, mely szerint a török magasztalván vitézségöket, nagy jutalmakkal ösztönte őket a vár megadására; s nehogy Losonezy sorsától tartsanak, biztosítá őket, hogy míg a várból kivonólnának, az ozmán had három mérföldnyire vonúl vissza, Arszlán basa pedig túsul adatik kezökbe. A leveleken kívül szóval is csábíták a törökök a megszállottakat, mindenféle nyelven kiáltozván be hozzájuk. Hegedűs István, a Serédy György által beküldött legénység hadnagya, ezen ígéretek által elesábítva, néhány barátjával összeszólalkozott, hogy „Dobó Istvántól ostrompénzt kérnének; ha nem adna, a várból ők kimennének; mert lám a törökök jót

1552.

beszéllenek“. A hadnagyok azonban a fondorlat nyomára jutván, Hegedüst a várpiaczon azonnal felakasztották, pártfeleiket pedig fülesonkitással bélyegeztették meg.

Az árulásnál azonban még nagyobb veszély fenyegette a várbelieket okt. 4-kén. A lőpor, mely jobbra a főtemplom sekrestyéjébe volt fölhalmozva, esetleg felgyúlván, a sekrestyét, a mellette lévő két száraz malmot, a monostor s a várfal egy részét, s az ott állomásozó vitézek közül Nagy Pált, Báthory drabantjainak hadnagyát, nyolczad magával légbé röpítette. Az iszonyú dördülés nagy zavart okozott a legénységben; még nagyobb baj volt az, hogy a porkészlet tetemesb része elveszett, s malom sem létezett több a lisztőrlésre. De az erélyes Dobó és Mecskey e bajokon is segítettek: a legénységet bátorító beszédeikkel megnyugtatták, a megrongált falat gyorsan kitataroztatták, a két malom romjaiból ácsaik által egyet üttetének össze, s mivel kén és salétrom a várban bőségben volt, 12 külljét alkottatának, melyeknek éjjeli nappali feszített munkája rövid időn helyreépítelte a porban támadt hiányt.

Az ellenség e közben tüzes golyókkal lődöztetett a várba, s aknákat ásott a falak alá. De a várbeliek a gyúladásokat gyorsan elolták; az aknákat pedig ellenásásokkal rontották meg. Majd ismét rohamot intéztek a törökök a földbástyára; de onnan is visszaveretvén, a palánk karóit oly keményen kezdék szakgatni öreg ágyúikkal, hogy a palánk, s a földdel töltött hordók és kasok hajolni kezének. Dobó azonban kötelekkel, lánczokkal ezeket is megóvá a kidőléstől. Egyéb fortélyaikban sem nyertek a törökök több sikert, melyekkel a várbelieket fárasztani, meglepni ügykeztek. Legveszélyesebb volt ezek közül az, mely szerint az árkokba oly nagy mennyiségű hasábfát hordatának, hogy a halom a falak magasságát is meghaladta, s oly közel esék a falhoz, hogy annak lőréseit is bedugaszolhatták. De a leleményes eszű Bornemisza Gergely, gyúanyagokkal megtöltött hordókat eregetett a halomra s azt porrá égette; majd

ismét löporral s a kartács egy új nemével megtöltött kerekeket hengerített le a sánczokba s ott halált szórt, rémülést terjesztett a vívók között. Október 12-kén a második közönséges rohamot intézték a törökök. Huszonnyolcz zászlóalj, kezdé meg azt az ó-kapunál, hol a falakon a múlt napokban nagy rés törtetett, s maga a kapu is beszakasztatott. De eleve gondoskodtak a várnagyok e veszélyről, s a kapu mögött téglából s agyagból erős falat emeltek volt. A réseken mindazáltal az egész napon át nagy tüzzel folyt a harc. A török vezérek mind újabb s újabb, pihent csapatokat hajtottak az ó-kapunál, a bolyki, a tömlöcz s a földbástyáknál tátongó résekre. De mind hasztalan: az őrség, melyet Dobó, Mecskey, Bornemisza, Zoltay, Fügedy szóval s példával nem szűntek lelkesíteni, mindenütt visszaverte a vívókat. Ezen napon 20 mázsa löport fogyasztának el a várbeliek.

Ahmed e makacs ellentállás miatti dühében Aly basának is élénk szemrehányásokat tón, s hadnagyaival más napgyűlést tartván, okt. 14-kére még egy közönséges rohamot rendele, buzdítván mindenkit, ne túrnék, hogy szégyennel kelljen elvonulniok. A zsbongás, a zaj mely a várba a török táborból mindjárt éjjél után felhatott, sejteté az őrséggel, hogy e napon minden eddiginél keményebb harcot kellend állaniok. A roham mindazáltal csak déltájban kezdődött; Ahmed maga intézte azt az ágyútelepei védelmére felhánt sánczokból; Aly, Ulomán, Arslán basák s a többi hadnagyok az egész százezernyi sereget talpra állították, hogy újabb s újabb csapatokkal támogassák a lankadókat. A szégyentől ösztönözött Aly basa első kezdé meg a rohamot a tömlöcz-bástyánál. De ott Dobó maga áll vitézeivel a réseken; s bár lábán s jobb kezén megsebesítették, bár a halál sűrűn dúl mellette, s maga aranyos sisakját tartó apródja is elesik mellette, Pethő Gáspár dandárjától megsegítettvén, hosszú, véres harc után végre e pontról teljesen visszavéré a vívókat. Ekkor észreveszi, hogy a földbástya nagy veszélyben forog s Aly basa aranyos bíbor zászlaja már fenlobog.

1552.

annak ormán. Rögtön intézkedik tehát, hogy a lankadó legénység felfrissítésére néhány csöbör bor, segélyére pedig pihentebb csapatok álljanak a részre; sebeinek daczára maga is oda siet, s míg a segély megérkeznék, egy csoport parasztot és asszonyt állit a lankadók támogatására. A férfiak fegyverrel, a nők kövekkel, forró szurokkal, vízzel s égő üszökkel oly jelesen viselék magokat, hogy nemcsak a vívókat hátrálni kényszeríték, hanem még Aly zászlaját is elnyerték. Veli bég, a hatvani szandzsák, súlyos sebbel mellén vitetett tova a falaktól.

Nem kisebb volt a veszély a bolyki-bástyánál, hol Arszlán, fehérvári szandzsák, vezérlé az ostromot. A könnyen megmászható résen a vívók oly hevesen rohantak előre, hogy az őrséget visszanyomván, több zászlót tűzhettek ki a falak ormára. Bornemisza, Zoltay és Fügedy látván a végveszélyt, lelkesítő szavakkal buzdíták vitézeiket: „csak még egy óráig ne tágítsanak, ez az ellenség utolsó rohanása; ha őt most visszaverik, nem tér többé vissza, s kitartásukat dicsőséges hírnév jutalmazandja.“ Míg aztán a vitézek fellelkesedve rohantak az ellenségre, Bornemisza a tömlöczbástyáról oly sikerrel kezdé kartácsolni a feltörekvő törököket, hogy azok rémülve futának vissza az árkokba, s a falon lévők nem gyámolítottán, részint leölettek, részint az árkokba taszítottak. Tinódy Sebestyén egyedül e helyen 140-re teszi a mieink, 8000-re a törökök veszteségét. Nem kisebb dicsőséggel küzdött Mecsey 500 lövészevel az ókakupunál, hol a jancsárok agája intézte a harcot.

Eger megszabadul.

Ott is három ezernél több török hullott el, míg végre megszűnt a harc. Hasztalan erőködék az aga újabb rohamra tüzelni jancsárait, hasztalan üzék a csauszok buzogányaikkal a falakra a többi népet. „Isten ellen, ki a magyarokkal harczol, hiában erőködnének“, — lön a válasz. Az éj beálltával Eger meg lön mentve. Bár a falak annyira megvoltak rongálva, hogy több helyt lőháton is fellehetet volna nyargalni, Ahmed vezér nem intézett több rohamot e romok

ellen, melyek mögött annyi vitézséget, oly megtörhetlen erkölcsi erőt tapasztalt örködni; s október 18-kán elvonult a vár alól. A várbeliek, kik közül csak mintegy 300 vitéz esett el, míg az ellenség vesztesége számos ezerre ment, — a törökök elvonulása után istennek hálát adván, egyedül a nagyobb golyók közül, melyek a várba lövettek, 12,000-et szedtek össze, és szerencsés megszabadulásuk hírével a törököktől elvett három jeles zászlót küldöttek Bécsbe a királyhoz. A két várnagy hivataláról lemondván, helyökbe Bornemisza Gergely és Zarkándy Pál neveztettek ki várnagyokká. Dobó a vár hősiességének jutalmául a következő évben zászlós úrrá s erdélyi vajdává neveztetett; Mecskey azonban nem vehette el a neki szánt jutalmat: mert midőn e végett a királytól Bécsbe hívatva, Várkonyon keresztül utazott, a legényei s a helybeli parasztság közt támadt verekedésben, melynek csilapítása végett maga is közéjük ment, egy öt nem ismerő paraszt szekerczójétől homlokon találva, a szebb halála méltó hős megszűnt élni ¹⁾).

Említők, hogy Dobó István még a vár megszállása előtt A szász Móríc felküldötte Bécsbe a maga emberét, Vas Miklóst. E követ sükeretlen a megszállás alatt még másodszor is fenjárt Bécsben; de mind hadjárata. a kétszer csak pusztá biztatást hozott onnan vissza; s aligha az e miatti bosszúságnak is nem volt abban része, hogy a vár megszabadulása után Dobó, Mecskey társával együtt lemondott a várnagyságról. Miután Károly császár öcsésének sürgető kérelmeire a passauai szerződést, mint mondá, csak is azért, hogy öcsese ügyeit Magyarországon elősegítse, valahára elfogadta s megerősítette, Ferdinánd aug. közepén Bécsbe tért vissza. A szerződés után Fülep hesseni fejedelem is szabadon bocsáttatván, Móríc szász fejedelem szintén hajlandóvá lett Ferdinánd szolgálatába állani hadaival. Ő azonban a vártnál kevesebb hadat s azt is későn, csak szept.

¹⁾ Tinódy Katonánál XII, 313. kövv. és utánna Zsámboky: Append. Rer. Hung. (Bonfini 1606-ki hanoviai kiadásában) 795. kövv. Istvánfy Lib. XVIII, 337. köv. és Forgách II, 69. kövv.

1552.

vége felé hozott magával; Ferdinánd ezekhez még a münsterbergi hercegnek szolgálatba vett dandárát s azon lovas csapatokat is hozzá adta, melyeket Schwendi Lázár a császár zsoldjába fogadott volt Csehországban ¹⁾; a vármegyéket pedig szeptember és októberben kélt leveleiben szólítá fel, hogy az elmúlt márcziusi gyűlés végzései szerint dandárait Nádasy Tamásnak és Balassa Menyhértnek az ország főkapitányainak zászlai alá mennél előbb állítsák ki ²⁾. Mórícz herceg okt. közepén valahára le is érkezett ugyan Győr alá ³⁾. De a magyar uraknak nem tetszék e későn s oly csekély erővel megkezdett hadjárat, melytől a roszt időnek korán beállta miatt sem várhattak jelentékenyebb eredményt; sőt méltán attól féltek, hogy a német had távozta után a budai basa még csak ingerültebben fogja megtámadni a felvidéket. Mórícz herceg tehát, alig egypár héti táborozása után Győrnél, mihelyt Eger megszabadultáról értesült, október utolsó tizedében elhagyta az országot.

A göncei
gyűlés.

Bár Ahmed vezér Eger alól elszállván, az országból kitakarodott, a felső tiszai megyék még azután is méltán aggódtak megmaradásuk miatt, látván, hogy a török Szolnokon s Hatvanban nagyszámú őrséget hagyott, Szécsényt pedig nagyon erősíti. Ennél fogva, mivel a kormány részéről a végek tekintetében kellő gondoskodást nem tapasztaltak, Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Gömör, Borsod és Torna megyék rendei december 29-kén önszántukból gyűltek össze Gönczön, hogy a felvidék kulcsává lett Eger és Füleki várak biztosításáról tanácskozzanak. Több napi értekezlet után azt határozták, hogy e megyék pénztárából Egerben állandólag 200, Füleken 100 lovas tartassék; az urak közöl

¹⁾ Ld. Ferdinánd és Schwendi leveleit a császárhoz Hatvani-nál: II, 344. kövv. és Lantz: Correspondenz des Kais. Karl V. III, 430. 439.

²⁾ Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 221. Katona XXII, 385.

³⁾ Innen írt okt. 15-kén Bebék Ferenczhez Praynál: Ep. Proc. II, 334.

pedig mindenik javainak arányában egy-egy dandárt tartson e várakban.

A végzés a királynak is megküldetvén, Ferdinánd rosszaságát nyilvánítá ugyan a miatt, hogy a megyék engedelem nélkül tartották meg a gyűlést; a határozatokat mindazáltal, mint az ország javára szolgálókat, megerősítette ¹⁾). Nehogy pedig tanácskozási alkalom hiánya miatt több ilyenféle gyűlések tartására, vagy panaszra adjon okot, az 1553-ki jan. 18-kára Pozsonyba országgyűlést hirdetett, melynek ideje utóbb április 9-re, helye pedig Sopronyba tétetett át. A kir. előadásokban az ország védelme, az adó, a vallás és a jobbágyok ügye volt kitűzve a tanácskozás fő tárgyaiul. Az elsöre nézve a rendek, bár az ország az ellenségtől annyira megszakgattatott, készséggel ajánlkoztak, valahányszor szükséges, személyesen fölkelni, kivánták mindazáltal, hogy a törvények szerint a király maga, vagy elsőszülötte, Miksa cseh király álljon a hadjárat élére: s ő felsége úgy erről valamint a törökkel kötendő béke ügyéről a magyar tanácsokkal is értekezzen. Valahányszor pedig a török valamely várat vi vagy nagyobb erővel indul az ország pusztítására, a szomszéd megyei urak s nemesek az ország kapitányának felhívására vagy személyesen felkelni, vagy magok helyett egy jól felkészült lovast, jobbágyaikból pedig minden 25 házhely után egyet köteleztessenek küldeni annak zászlai alá. Az idegen hadak kapitányainak azonban ne engedje meg a király, hogy a népet kényök szerint keltsék fegyverre, sem azt, hogy a parasztság ingyen, munkadíj nélkül hajtassék a vármunkákra. Adó fejében, minden házhelytől két frtot ajánlának. Az Eger hősiességében megbénult hazafiak élrelmezésére s a múlt évek alatt török fogságba jutottak kiváltására ezen felül minden házhely után 10 denár, s a nemesek erszényéből ugyanannyi rendeltetett behajtatni. A jobbágyok szabad költözése tekintetében végeztetett, hogy

A sopronyi
gyűlés.

¹⁾ Kovachich: Suppl. ad Vest Comit. III, 221. kövv.

1553.

az a jövő országgyűlésig korlátolt alakjában maradjon; ha pedig a szegény nép elnyomása addig meg nem szünnék, akkoron új törvény alkottassék; a szolgálati napok száma mindazáltal, „hogy a jobbágy lélekzethez juthasson“ 52-ről 40-re szállítottott. A vallás tekintetében szívesen alkotott volna Ferdinánd az evangélikus felekezetek ellen szigorúbb törvényeket; de a rendek elegendőknek találták az eddigi rendeleteket, melyek szerint a papság buzgó tanításra utasítottott. E helyett azonban sürgették a királyt, hogy a mosonyi és sopronyi főispánságokat s más hivatalokat és várkapitányságokat, melyek idegenek kezén vannak, honiaknak adja ¹⁾).

A király e gyűlés után Oláh Miklóst esztergomi érsekké, s helyébe Újlaky Ferenczet egri, Bornemisza Pált erdélyi, Zaberdin Mátyást nagyváradi, Veráncsics Antalt pécsi, Kamonczy, másként Pétervárad Balázst vácsi, Gregoriánczy Pált győri, Kövesy Endrét veszprémi, Musnay Ferenczet esanádi püspökké, Tahy Jánost pedig a dunai részek főkapitányává nevezte ki ²⁾).

V.

Veráncsics
követségi
járata
Stambulba.

A múlt évek alatt elveszett várakat s országrészeket sem a felére olvadt s kifáradt ország gyöngéjével, sem a szűken folyó birodalmi segélyvel nem lévén reménye visszafoglalhatni, nehogy a török hódoltatásait még tovább terjessze, s még Erdélyt is elfoglalja, melynek birtoka, mint mindjárt elmondandjuk, különben is igen kétes vala: Ferdinánd, miután a budai beglerbéggel hat hónapi fegyverszünetet kötött, 1553 nyarán Veráncsics Antal püspököt és Zay Ferenczet, a dunai hajóhad kapitányát, békeszerzés végett Konstantinápolyba küldé, hol időközben már Malvezzi is kiszabadult volt a fekete toronyból. Utasításuk szerint a

¹⁾ Corp. Juris Hung. I, 451.

²⁾ Veráncsics: Magy. Tört. Eml. II, 280. köv.

követek egész Magyarorszáért 140, a birt részekért s Erdélyért pedig 40 ezer frt évi adót ígérhettek. Augusztus 25-kén megérkezvén, mindjárt harmad napon kihallgattatást nyertek; mert Szulejmán a perzsák ellen hadjáratra való indulandó. Előadásukra válaszul nyerték, hogy Erdélyt ne is nevezzék; mert a szultán azt János király fiának adta; s a béke felett csak azon magyarországi részekre terjeszthetik az alkudozást, melyek még Ferdinánd kezében léteznek. A diván ennél fogva úgy akarta, hogy Malvezzi Erdélynek János herceg részére visszaadása végett Bécsbe visszatérjen, magával vivén az öt évre szóló új fegyverszünet okmányát is, mely szerint az évi adó 30 ezerről 15 ezer frtra szállította; Veráncsics és Zay pedig amannak visszatértére Konstantinápolyban várakozzanak ¹⁾).

Erdélyben az erélytelen és köszvényes Báthory Endre vajda, s az önző, kincsszomjas Castaldó, kiknek kezében Frater György halála óta e tartomány létezett, nem tudták meggyökereztetni Ferdinánd uralmát. Izabella királyné sem volt megelégedve a cserével, nemesak mivel Ferdinánd késett neki átadni Ratibort, melyet maga is csak 1552 végén vehetett át György brandenburgi örgróf kiskorú fiának gyámjaitól; nem is egyedül azért, mivel Oppelnben mindent rosz állapotban talált, s a jövedelmeket pedig keveslé ²⁾): hanem még inkább azért, mivel II. Henrik francia király,

Erdélyi
ügyek.

¹⁾ Veráncsics és Zay levelei, Szalay közlése a Tört. Eml. IV. kötetében 3—82. Veráncsics párbeszéde s naplója: Magy. Tört. Eml. II, 268. kövv. Pray: Ep. Proc. II, 339. Hammer II, 239.

²⁾ Lásd e viszonyokat részletesen Hatvaninál: Tört. Zsebkönyv 468. kövv. Ferdinánd és a császár leveleit Hatvaninál: Brüсс. Okm. II, 257. 363. Ferdinánd a szerződésben arra kötelezte volt magát, hogy a mennyiben Oppeln és Ratibor jövedelmeiből az évenként biztosított 35,000 magy. frt ki nem telnék, a hiányt máshonnan pótolandja. Hogy azonban e pótlék mennél kevesebbre menjen a hercegségek jövedelmeit biztosai által oly szigorú számítással írtá össze, hogy Izabellát gúnyra ingerelte: „a király biztosai, — írja egy levélben Castaldóhoz, — nálam vannak, hogy a halakat és madarakat megtaksálják“.

1553.

ki a Habsburg ház iránti gyűlöletet atyjától, I. Ferencz királytól, örökségül vette át, nem szűnt meg őt igazolni Ferdinánd ellen. Delavigne francia követ 1552 nyarán egyenesen felhívá a királynét; ügyekezniék fiát visszahelyezni elvesztett országába, igérvén, hogy királya ezt minden módon elősegítendi a Portánál ¹⁾). Az elvesztett hatalom s királyi fény édes emlékezetének felidézése könnyen elcsábítá a különben is elégedetlen, szeszélyes királynét; és mióta II. Henrik király maga is segedelmet ígért neki levelében, mind ő, Izabella maga, mind párthívei, kivált Petrovics, kit e végett a francia király szintén felszólított ²⁾), minden ügyeket arra fordították, hogy János herceget Erdélybe visszavigyék. Hasztalan ügyekezett ezután Ferdinánd Izabellát Ratibor átadása, a két hercegség jövedelmeinek méltányosabb összeírása stb. által, mennyire tőle kitélt, megnyugtanni; hasztalan eszközte ki tőle egy levelet is a szultán számára, melyben vele kijelenteté, hogy Ferdinánd által kielégítettett, minek következtében a szultán is engedné át Erdélyt Ferdinándnak ³⁾). Petrovics a töröknek azonnal tudtára adá, hogy a királyné e levelet kényszerítve, s oly körülmények közt írta légyen, melyekben még fia életéért is remegnie kellett; sőt a királyné és fia térdet hajtva könyörögnek a szultánnak, vegye őket, a maga árváit, ismét pártfogása alá s vitesee vissza országukba ⁴⁾).

Izabella
visszasovárog
Erdélybe.

Mióta Castaldó 1553 tavaszán összeharácsolt kincseivel s a nép átkaival terhelve a spanyol és német hadakkal Erdélyből távozott ⁵⁾), Izabella is új reményre ébredt a tarto-

¹⁾ Delavigne lev. Izabellához Buchholtznál: Urk. B. 612.

²⁾ II. Henrik levele Hatvaninál: Brüss. Okm. II, 359. kövv.

³⁾ Ferdinánd és Izabella lev. Hatvaninál: Brüss. Okm. II, 364. III. 9. 24.

⁴⁾ Petrovics lev. Hatvaninál, Brüss. Okm. III. 10.

⁵⁾ „Multo auro et argento onustus“ — mond Istvánfy. „Nullum est hominum genus, quod non illi — omnium mortalium nequissimo — maledicat“, — írja Pécsy Gáspár Nádasdynak. Praynál: Ep. Proc. II, 360.

mány visszavétele iránt. Követei, kik e végett Konstantinápolyban jártak, ez iránt nemcsak szóbeli biztosítást, hanem egy aranyos levelet is hoztak vissza, melyben a szultán Erdélyt János király fiának parancsolja visszaadni ¹⁾. A királyné pártfelei, Kendy Antal, Patóczy Ferencz, Bethlen Gábor és Gergely több másokkal együtt még a nyár folytában fellázadni szándékoztak. Bethlen Gergely segélyért is járt a budai basánál; Petrovics pedig a nyár derekán egy dandárral jött Debreczen tájára, hogy török segélylyel a Tisza vidékét is felláztassa ²⁾. Terv szerint Petrovicsnak Váradot és Gyulát kellett volna elfoglalnia, míg az erdélyiek Báthory Endrét s az új vajdákat, Dobó Istvánt és Kendy Ferenczet üznék ki Erdélyből. Azonban mind a hárman erős dandárokkal jelentek meg a tordai gyűlésen, mely a végett hirdettetett ki, hogy Báthory az új vajdákat tisztségökbe helyezze be. A gyűlés ennél fogva csöndben folyt le ³⁾. Petrovics azonban nem szűnt meg követei s levelei által segélynyújtás végett működni az új budai beglerbégnél, Tujgun basánál. Ez egy ideig hajlott is a lázongók kérelmére, s Budáról, Szegedről és Hatvanból mind több fegyverest gyűjtött Csongrád és Szolnok táján; de midőn a Konstantinápolyból visszatért Malvezzitől megértette, hogy a szultán a békére hajlik, segedelmét tőlök megtagadta. A magára hagyott Petrovics csekély erejét ezután Tahy János főkapitány és Záberdin váradi püspök október közepén visszafűzték. Ugyanazon időben Dobó István vajdának Erdélyben is sikerült a pártosok hadát szétesztatni, s a tartományt Bethlenvár megvételeivel egy időre lecsöndesíteni ⁴⁾.

¹⁾ Az egri várnagyok levelei Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 18. Petrovics lev. u. o. 22.

²⁾ U. o. 12. kövv. Veráncsics: Magy. Tört. Eml. II, 286. kövv. és IV, 40.

³⁾ Praynál: Epist. Proc. II, 345.

⁴⁾ Praynál: Ep. Proc. II, 347. 348. kövv. 354. kövv. 361.

1553.

E közben Ferdinánd mindent elkövetett, hogy Izabellát megnyugtassa. 1553 nyarán a királyné testvére, Zsigmond lengyel király, Ferdinánd leányai egyikét vette nőül. A menyasszony testvérei Miksa cseh király és Ferdinánd főherceg a menyekző alkalmával nem mulaszták el, atyjok utasítása szerint e tekintetben is hatni Zsigmondra és Izabellára. A császár részéről Poictiers, lüttichi cancellár, ment követül a menyekzőre; s ennek is külön utasítása volt értekezni ez ügyben a királynéval. Izabella a maga kívánatainak s panaszainak hosszú sorát egy emlékiratban küldé el általa a császárnak ¹⁾). Ferdinánd e követeléseket oly túlságosaknak találta, hogy nem kétkedett a császárnak kijelenteni, miképen azokat kielégíteni nem áll hatalmában; s nem is tekintheti azokat egyébnek ürügynél, melynek színe alatt fiának visszahelyezését czélozza Erdélyben ²⁾). Ez időben tért meg Konstantinápolyból Malvezzi is ama válaszzsal, hogy ha Ferdinánd békét akar, előbb János király fiát helyezze vissza atyai örökségébe. Ferdinánd ennek következtében arra kívánta bírni Izabellát, hogy a Konstantinápolyba visszamenendő Malvezzivel ő is küldjön egy követet, ki a szultánnak kijelentse, hogy a királyné és fia a kötött szerződéssel meg van elégedve s Erdélybe nem kíván többé visszatérni. Izabella bátyjától is ösztönöztetve, némi feltételek alatt, melyek 100 ezer frtnyi jegybérének lefizetésére vonatkoztak, erre hajlandónak nyilatkozott ugyan; de ha őszinte volt volna is e nyilatkozata, a pártfelei által János herceg visszahelyezése iránt szőtt terveket, már akarva sem lett volna képes meggátolni. Ezek minden áron szabadulni kívántak Ferdinánd uralmától; s miként a követeknek Orzieszky lengyel cancellár mondá, maga az ifjú herceg is igen vágyódott Erdélybe visszatérni s még anyjának is szemrehányásokat tön e tartományról lemondása miatt ³⁾).

¹⁾ Hatvani e. h. III, 24. kövv.

²⁾ U. o. 28.

³⁾ U. o. 33.

Ferdinánd azonban, míg Izabellával teljesen megegyezhetne, magok az erdélyiek által is meggyőzni kívánta a szultánt, hogy a királyné s fia visszatértét ők sem óhajtják; s e végett 1553 végén az erdélyi püspök s a vajdák által Végh Jánost küldette követségben a törökhöz ¹⁾. De Ferdinándnak e követségre épített reményei hamar meghíúsultak. A szultán Izabella és Petrovics többszörös kérelmeire, melyeket a francia követ d'Aramont is erélyesen támogatott, változhatatlanul elhatározta, hogy Erdély János király fiáé legyen s az 1554-ki ápril 7-kén Aleppóban kelt levelében a vajdáknak s az erdélyieknek egyenesen meghagyta, hogy a királyfit vigyék vissza; az oláh és moldvai vajdákat pedig már elébb oda utasítá vala, hogy ebben segélyére legyenek Petrovicsnak, kit díj-elengedés mellett lugosi és karansebesi szandzsákká nevezett ²⁾. Sándor moldvai vajda, ennél fogva meginté Kendy Ferencz vajdát, ne ellenezze a királyfi visszahelyezését, ha Szentivány és Vécs várait megtartani kívánja; mert mind ő, mind Petraskó, a Ferdinándhoz szító Mircse helyébe kinevezett oláh vajda, a királyfi helyreállítása végett nem sokára Erdélybe fognak törni ³⁾. Ferdinánd mind ezekről a Konstantinápolyból visszatért Végh János által is épen akkor értesült, midőn Malvezzit Erdély adója fejében 10,000 arannyal már útnak indította. Őt tehát Komáromban megállíttatván, azonnal írt a szultánnak, kérvén őt, hogy míg a tárgyalás alatt lévő békeügy be nem fejeztetik, Erdélyt se engedje megtámadtatni, melyért az adót, mihelyt ez iránt válaszát veszi, haladék nélkül megküldendi ⁴⁾.

1553.

1554.

E bizonytalanságban a béke felől a király arról gondoskodék, hogy legalább az országban, kivált annak elébb Erdélyhez tartozott részeiben szerezzon maga iránt buzgóbb

Nádasdy Tamás nádorrá választatik.

¹⁾ Praynál: Ep. Proc. III, 17.

²⁾ Veráncsics lev. Nádasdyhoz. Praynál: Ep. Proc. III, 12.

³⁾ U. o. 8.

⁴⁾ U. o. 17.

1554.

csatlakozást. Mióta Erdély az anyaországgal ugyanazon kormány alatt egyesült, a rendek több ízben kérték a királyt, töltené be valahára az oly régóta megürült nádori méltóságot. Ő tehát most e végett márczius 1-jére (1554) Pozsonyba országgyűlést hirdetett. Az udvar szokott módon három hazafit jelölt ki a magas méltóságra: Nádasdy Tamás országbirót, Báthory Endrét és Batthyány Ferenczet. Az elsőnek azonban oly nagy volt népszerűsége és tekintélye, hogy a másik kettő versenyezni sem kívánt vele; Batthyány hajlott korával, Báthory gyöngge egészségével mentette ki magát. Nádasdy e szerint a király s a rendek egyező akaratából nádorrá neveztetett. Az ápril 15-kén kelt megerősítő királyi okmányban hatósági köre a szokotton túl még a királyi marschalra is, mely hivatalt jelenleg Pallavicini Sforza viselte, kiterjesztetett ¹⁾. Helyébe országbiróvá jul. 1-jén Báthory Endre lón kinevezve.

Fülek eleste.

A válaszra azonban Konstantinápolyból az egész nyáron hasztalan várt Ferdinánd, miért aztán Malvezzi is Komáromban maradt, honnan a török biztosítása előtt a nála levő pénzösszeg veszélyeztetése nélkül meg sem indulhatt ²⁾. Míg az idő e bizonytalanságban telék, Hamzsa, szécsényi szandzsákbég, ki a múlt évben, midőn a követek Konstantinápolyba mentek, minden váltságdíj nélkül bocsátatott szabadon fogságából, melybe még a veszprémi őrség által ejtett, Fülek felső várát egy ott fogva volt szerezseny segedelmével csel által hatalmába kerítette. Az alsó vár még két hétig tartá magát a felsőbe jutott törökök ellen; de mivel Bebék Ferencz, Perényi Gábor és Balassa János a segedellel késtek, s végre Tujgun budai basa is megjelent a vár alatt, ez is, utána pedig Salgóvár is török kézbe esett ³⁾. E

¹⁾ Praynál: Annal. V, 497. Istvánfy Lib. XIX, 355.

²⁾ Ferdinánd levelei Hatvaninál: III, 35. 37. Szalaynál: Veráncsics összes munkái III, 282.

³⁾ Szalaynál u. o. 424. Ep. Proc. III, 25. 36. Veráncsics: Magy. Kron. 97. Istvánfy Lib. XIX, 353.

két vár birtoka által a török egészen a bányavárosokig terjeszté hódoltatásait. Más részről Velibég a hatvani szandzsák is gyakran kikalandozott martaléért a Tisza és a Mátra vidékére. Bornemisza Gergely, egri várnagy, egy ily alkalommal meg akarta fenýíteni a rossz szomszédot, de vesztére: október 17-kén Poroszlónál cselbe kerülván, dandárának egy része levágatott, maga pedig Zolthay István és Nagy Balázs hadnagyokkal együtt elfogatott s Konstantinápolyba vitetett, hol, mivel hitét megtagadni, és a módot melylyel Egert legkönnyebben megvenni lehetne, elárulni nem akarta, egy évi fogsága után a héttoronyban, Ahmed vezér által felakasztatott. Zolthaynak még Budán megengedettett a maga kiváltása ¹⁾.

1554.

Malvezzi e közben még mindig Komáromban várakozék a szultán levelére, melytől a király, mint mondók, az erdélyi adó megküldését felfüggeszté. A levél október folytában valahára megérkezett; és minthogy Malvezzi ekkoron beteg volt s nem sokára meg is halt, Ferdinánd király nov. 23-kán a belga Busbeck Augert küldé el az erdélyi adóval s némi arany s ezüst edényekből álló ajándékokkal Konstantinápolyba, oly utasítást adván neki s a még mindig keleten lévő Veráncsics és Zay követeknek, hogy Erdély békés birtokára minden módon kieszközleni ügyekezzenek a szultán meg egyezését ²⁾. Busbeck 1555 elején Konstantinápolyban megérkezvén, Veráncsicssal és Zayval Amaziába utazott, hol Szulejmán a perzsa háború bevégezte után téli szállását tartja vala. Átadván az erdélyi adót, az alkudozások folytában a szultánnak 80 ezer —, nagy befolyású, kedvencz lovászmesterének 20 ezer, a három vezérbasának összesen 28 ezer aranyat ígérték a követek Erdélyért ³⁾. De mind evvel sem szerezhettek érvényt Ferdinánd igényeinek. Hogy Szu-

Busbeck és
Veráncsics
békekövetsége.

1555.

¹⁾ Szalaynál e. h. és 383. 390. 393.

²⁾ U. o. 333. 376. 424. Ep. Proc. III, 35.

³⁾ Veráncsics levelei Katonánál: XXII, 644. Busbeck levele u. o. 655. V. ö. Hammert: II, 240. köv.

1555.

lejmán múlt évi rendelete a királyfi visszaállítása iránt mind eddig nem hajtatott végre, leginkább azon múlt, hogy Izabellának ama tapasztalatai után, melyeket a török hűségéről a maga kárával szerzett, most midőn kenyérszegésre került a dolog, még sem volt bátorsága a maga és fia jövőjét a török hitére bízni. E mellett Katalin lengyel királyné, Ferdinánd leánya is mindent megtőn, hogy őt az Erdélybe meneteltől visszatartsa. Azonban Rusztem vezér a múlt őszőn Mahomed tolmács által megízené Izabellának, hogy ne bizalmatlankodjék tovább a szultánban, ha azt kívánja, hogy ettől végképen el ne hagyassék. Petrovics ennek következtében, Busbecket megelőzve, egy követet járatott a Portához, ki a királyfi nevében kijelenté, hogy már teljesen el van tőkélve Erdélybe visszamenni, s e végett Zanakba, Magyarország határszélére jött; de Ferdinánd hadaitól be nem bocsátatik ¹⁾. Bár e közben a megbukott Rusztem helyét Ahmed basa foglalta el a fővezérségben, a dolgon az mit sem változtatott; s Ferdinánd követei minden erőködések s ígéreteik daczára is csak oly választ nyertek, hogy a szultán hat hónapi fegyverszünetet enged Ferdinándnak; ennek folytában Busbeck határozott választ hozzon királyától: akarja-e Erdélyt szép szerével átengedni a királyfinak, — ettől függvén, hogy megegyez-e Szulejmán a király magyarországi birtokaira nézve a hosszabb békében; Veráncsics és Zay Busbeck visszatértéig maradjanak Konstantinápolyban. Más részről János herczegnek, — kit István királynak nevez — máj. 15-kén megíratta, hogy az említett idő leteltéig maradjon Zanakban; mert ha őt Ferdinánd Erdélybe jó szerével nem akarja visszaereszteni, oda őt magyarországi basái s az oláh és moldvai vajdák által erőhatalommal is visszahelyezteteti ²⁾.

A békekötés
akadálya,
Erdély birtoka.

¹⁾ Veráncsics levele: Összes munkái III, 344.

²⁾ Szulejmán levelei Praynál: Ep. Proc. III, 42. 61. Katonánál XXII, 686. 691.

„Elgondolhatja Felséged — így ír vala Ferdinánd a császárhoz, midőn a visszatért Busbecktől a szultán levelét s követei tudósítását Augsburgban kezéhez vette, — elgondolhatja Felséged, mily zavarban vagyok s mily káros volna mind magamra, mind országaimra nézve lemondani Erdélyről, miután oly súlyos költségeket viseltünk annak megnyerése s megtartása végett“. — „Alázatosan kérem Felségedet, mint a kereszténység fejét, magamnak és az enyéimnek pártfogóját, urát és atyját: adjon nekem jó tanácsot, mihez tartsam magamat ezen alkudozásban a törökkel; mert csak két út van előttem, melyen indulhatok: visszaadnom, a mit követel, vagy ezt nem tévén, háborút kezdenem“¹⁾. A jó tanács azonban, mely ezen esetben egyet tőn a hadi segélylyel, nem volt könnyű dolog a császár helyzetében, kinek ekkoron minden erejét igénybe vették ellenségei, a francia király s a protestans fejedelmek. „A válasz iránt, melyet ön a töröknek adjon, — írja neki ennél fogva Károly okt. 19-én — igen nagy zavarban vagyok, tekintve egy részről a török mozgalmait az ön tartományai felé, ha Erdélyt nem adja vissza . . . ; más részről pedig azt, hogy a töröknek, bár mit ígér, sem lehet hinni“. Nem javasolhatja tehát neki, hogy átadja Erdélyt, honnan a török még inkább megkárosíthatja többi országait. Hanem, miután a háborút bár mit téve is alig lehetend elkerülnie, tanácsolja neki: küldjön a töröknek határozatlan választ; elégítse ki mennél előbb Izabellát s a királyfit, hogy ezt követeik által ők is mondhassák a szultán előtt; a határozatlan válasz mellett vesztegesse meg a török minisztereket. És ha e módon nem nyerhetne is egyebet: nyerend időt, mely alatt készületeit a maga védelmére megteheti. Ha a török az időzést, nem tűrné: értekezzék alattvalóival; s ha bár ezek Erdély visszaadását javasolnák is, az ő véleményök szerint határozza el magát a teendőkre:

¹⁾ Ferdinánd levelei Hatvaninál III, 37. kövv.

1555. hogy ekként kötelezve legyenek őt segíteni is annak fentartásában, a mit tanácsoltak“¹⁾).

Ferdinánd sem Erdélyről lemondani, sem háborút magára vonni nem akarván, mindenben a császár tanácsa szerint cselekedett: Izabellával újabban kívánt egyezkedni; tanácsosait s országai főbjeit az adandó válasz végett a maga körébe gyűjté²⁾); s aztán ezeknek tanácsai szerint is, időnyerés végett Busbecket nov. 14-kén oly utasítással küldé vissza Konstantinápolyba, hogy kész mind Izabellának és a királyfinak ellátásáról még bővebben rendelkezni, mind az Erdélyért járó adó fejében az eddiginél többet fizetni, ha azt a szultán békében engedi bírnia; melyről egyébiránt, mielőtt a többi keresztény fejedelmek és saját országai rendeinek véleményét meghallgatná, lemondania nem is állana szabadságában; miért, ha kérelmére a szultán épen nem hajólna, hogy az illetőkkel tanácskozassék, legalább egy évi fegyverszünetet engedjen neki³⁾). És hogy ebben annál inkább czélt érhessen, jól tudván, hogy a törököt a francia király izgatja leginkább, maga iránt ebben is jobb indulatot ébresztendő, a Velenczében székelő ügynökének, Gaztelu Domingónak tanácsára, a császárnál az iránt is tön lépéseket, hogy azon hadi foglyok, kik az utolsó háborúban a császár szövetségésének, az angol királynak hatalmába estek, szabadon eresztessenek; „mert, úgymond, egy magas állású férfiú nagy titokban közlé ügynökével, hogy e föltétel alatt a francia király a töröktől legalább egy pár évre békét szerezne számára“⁴⁾).

A magyar urak közül kikkel tanácskozott a király a törökhöz küldendő válasz iránt, nem tudjuk; de ezeken kívül az ország összes rendeivel is akarván még ez ügyben

¹⁾ Hatvaninál: III, 40.

²⁾ U. o. 41.

³⁾ Miller: Epist. Ferdin. et Maximil. 89.

⁴⁾ Ferdinánd lev. a császárhoz Hatvaninál III, 43.

értekezni, az 1556-ki újvénapra Pozsonyba országgyűlést 1556.
 hirdetett. „Mivel, — úgymond meghívó leveleiben, — a Pozsonyi
 szultán abbéli kívánságának, hogy Erdélyt s a tiszai része- országgyűlés.
 ket, Váradot, Gyulát, Kassát... a néhai János király fiának
 visszaadjuk, valamennyi hű országlakosaink tanácsa s hozzá-
 járulta nélkül meg nem felelhetünk:.. híveinkkel, kiknek
 vagyona, öröksége, sőt élete forog szóban, ezen és más ügyek
 iránt is tanácskozni akarunk“¹⁾). Miután a követ már nem-
 csak utasítását rég kikapta, de Konstantinápolyban is meg-
 érkezett, a tanács, melyet a király az ország rendeitől óhaj-
 tott, nem a törököknek adandó válaszra, hanem az ország
 védelmére vonatkozott s tulajdonképen nem más volt, mint
 a nyujtandó hadi segedelem azon esetre, ha a török, mint
 félni lehetett, a válaszszal meg nem elégednék. Az ország
 védelmére vonatkoznak tehát a végzések is, melyeknek fon-
 tosabbjai következők: azon egy frnyi adóval együtt, mely
 még a múlt évi gyűlés szerint Gyertyaszentelő-boldogasszony
 napján vala beszedendő, az év folytában még két más forint
 hajtassék be minden házhelytől, melyek az ország különféle
 szükségeire a királyi kincstárba szolgáltatassanak. Ezen felül
 az urak és nemesek minden jobbágyuk után saját erszényük-
 ből fél forintot adózzanak a végházak erődítésére; e pénz az
 alispánok kezébe szolgáltatassék; az erődítési munkákra pedig
 minden 100 jobbágy után négy szekeret állítsanak három
 napi munkára. Továbbá a végek védelmére minden 100
 jobbágy után három lovas állandólag fegyverben tartassék a
 többi hadak mellett, az ország kapitányainak zászlai alatt;
 s azon esetre, ha az ellenség valamely végházat megtámadna,
 annak védelmére minden közelebb eső urak és nemesek köte-
 lesek fölkelni a nádor zászlai alatt. Ha pedig a király, vagy
 fiai közül valamelyik közönséges hadjáratot intézne: az urak
 és nemesek személyes felkelésükön kívül minden 100 jobb-
 ágy után tíz jól fegyverzett lovast, saját költségükön, vigye-

1) Praynál: Annal. V, 507. Kovačich: Vest. Comit. 693.

1556.

nek magokkal, s a jobbágyok is szintazon arányban tíz puskás lovast, az egytelkes nemesek pedig hárman egyet állítanak ki az ország zászlai alá. Ily nagy teher rakatván a jobbágság vállaira, annak szabad költözködési joga örök időkre s azon szabályok mellett állíttatott helyre, melyek 1514 előtt divatoztak: a mely úr vagy nemes jobbágyát szabadon költözni nem engedné, első megintés után 100, a második után két száz forint bírságban marasztaltassék el; s ha még a harmadik megintésre sem hajólna, azon jószágát veszítse, hol letartóztatott jobbágya lakik. Pelsőczy Bebék Ferencz és fia, György, elkövetett hatalmaskodásaik és engedetlenségök miatt, hűtleneknek, a haza ellenségeinek íteltettek ¹⁾).

II. János
Erdélybe
visszavitetik.

Midőn az országgyűlésnek vége szakadt, már Erdélyt is elveszettnek lehetett tekinteni. A diván, megértvén a Busbeck által küldött választ, a követeket szoros őrizet alá vetteté; Aly basát oly utasítással küldé vissza a budai beglerbégységbe, hogy János herceget Erdélyben egész erejével támogassa; az erdélyiekhez pedig oly parancs küldetett, hogy a herceget minden ellenzés nélkül fogadják be ²⁾). Az erdélyiek ennek következtében azonnal gyűlést tartának Marosvásárhelyen s követeik által már február 9-kén előadták a királynak: hogy vagy teremtsen elegendő erőt védelmökre a török ellen, vagy oldja fel őket a hűség esküje alól, s engedje, hogy a királyfit tartományukba visszavezethessék. De a követek márczius 13-án azon válaszszal bocsátattak haza, hogy miután az alkudozások a törökkel és Izabellával nincsenek befejezve, a tartomány maradjon csöndességben s ne induljon a nyugtalanok szavára ³⁾). Az erdélyiek e válaszból látván, hogy a királytól segélyt nem várhatnak, mielőtt a török bejöne s tartományukat elpusztítaná, kivált a Dobóval rég meghasonlott s Ferdinándtól most végkéig

¹⁾ Corpus Juris Hung. I, 469.

²⁾ Busbeck lev. Katonánál XXII, 819.

³⁾ Sigler, Bélnél: Apparat. 74. Forgách Lib. VI, 139.

elhajlott Kendy Ferencz és Balassa Menyhért ösztönzésére, a magok erejével kísérték meg Zsigmond Jánost atyai örökségében helyreállítani. Petrovics Lugasról behivaték s a herczeg helytartójává nevezteték. Behívattak az oláh és moldvai vajdák is. Balassa egy moldván had segélyével Gyulafehérvárat vívni kezdé s Bornemisza Pál püspököt szabad elköltözés feltétele alatt annak feladására kényszeríté. Idő közben a szászok is engedelmességet ígértek Petrovicsnak. Dobó István vajda, kinek összesen csak két ezer fegyveresből álló dandára volt, mely azonban fizetelenség miatt nagy részben széteszlott, Ferdinándtól segedelmet hasztalan sürgetvén, Szamosújvárba zárkozóék, melyet aztán Balassa Gyulafehérvár megvétele után azonnal megszállott. Ugyanazon időben Izabella magyarországi párthívei is fegyvert fogtak s Varkócz Tamás és Pathóczy Ferencz Nagyváradot, eesedi Báthory György Husztot táborolták körül. Az egy Dobón kívül nem lévén, ki Ferdinánd uralmát Erdélyben védelmezné, a három nemzetnek június elején Szászsebesen tartott gyűléséből Kendy Ferencz vezérlete alatt követeket küldettek Lengyelországba Izabellához, kik őt fiával együtt behoznák. A királyné egy lengyel dandár kíséretében, melyhez aztán útközben több magyar és rác csapat is csatlakozott, szept. 23-kán indult meg Lembergől s októb. 22-kén ünnepélyesen vonult be Kolozsvárba. Az egy hónap múlva egybegyülekezett rendek a kormányt öt évig, míg t. i. János herczeg nagykorúvá nő, teljes hatalommal a királyné kezébe adták. Most már Dobó is hasztalannak látta a további ellentállást Szamosújvárban, melyet eddigelé egy maroknyi csapattal vitézül megvédett. November 28-kán tehát a várat szabad elköltözés feltétele alatt általadta; de Perényi Gábor fondorkodása következtében Kolozsvárott elfogatott s fogolyként vitetett vissza Újvárba, honnan csak egy év múlva szökés által sikerült megszabadulnia ¹⁾).

¹⁾ Sigler Bélnél e. h. 75. köv. Forgách: Lib. VI. 140. kövv. Ist-

1556.

Szigetvár
hősies vé-
delme.

Hogy Ferdinánd Erdélyt ekképen minden védelem nélkül hagyta sorsára, oka az volt, mivel ugyanazon időben Magyarországon is mind a felvidéken, hol Bebek Ferencz többekkel együtt Izabellához hajólván, fellázadt, mind a Dunán túl, hova a budai helytartóságba visszahelyezett Aly basa intézett hadjáratot, háború volt a nyakán. Aly a szomszéd szandzsákok által már május végén elzáratta Szigetvárat; maga pedig június közepe felé egy erős haddal jött annak vívására. A fontos vár, mely Kanizsával egyetlen véd fala volt a dunántúli vidék déli részének, szerencsére jó karban és jó kezekben volt: kapitánya a hős Stancics Horváth Márk derék őrségével el vala tökéelve, azt mind halálig megvédeni. Négyyszer rohanta meg a várost az ellenség és mindannyiszor nagy veszteséggel veretett vissza; de az ötödik roham végre még is hatalmába ejté azt s az őrség a városból a belső várba vonúlt. Utóbb egy szerencsés kirohanás alkalmával, a törököket megint kiverék ugyan a városból, s ez alkalommal a jancsárok agáját is harminczad magával foglyul ejték; de mivel falai nagyon meg voltak rongálva, június végén ismét kénytelenek lőnek a belső vár falai mögé vonulni. Aly basa ezután az egész vidék lakosságát mozgásba tette, hogy a vár széles és mély árkait fával, rőzsével betöltesse. A tömérdek terjedelmű fahalom jul. 5-kén két ponton már a vár falainál is magasabbra emelkedett; de a várbeliek a bekövetkezett éjjel az egyiket, utána való estén a másikat felgyújtották s porrá égették.

Azonban a török sem veszté el türelmét; s míg az árkot újabban is, de most már földdel betölteni ügykezett, a falakat nehéz ágyúiból szakadatlan lődözteté. „A falak, — így ír a hős várnagy jul. 10-kén a királynak — több helyt már egészen rommá lettek, a lőrések védjei lerombolvák, a bástyák annyira megtörtettek, hogy azokra még fel sem me-

hetünk. Legénységem óránként kevesbedik; s ágyúimat nem használhatván, csak fegyverrel védjük magunkat a réseken. . . . Ha gyorsan nem érkezik segedelmünk, a végházzal együtt elveszünk“. De a segély, ha bár nem közvetlen is már ekkoron közel vala. Nádasdy Tamás nádor és Zrínyi Miklós horvátországi bán Aly basát Szigetvár alól elvonandók, magyarokból, horvátokból s németekből álló mintegy tíz ezernyi seregökkel a múlt évben török kézre jutott és Szigetvártól csak két mérföldnyire fekvő Babocsát kezdék vinni. Aly a vár veszedelméről értesülvén, jul. 21-kén Sziget alól csakugyan annak védelmére indult. A két sereg, melyet a Rinya mocsáros vize választott el egymástól, annak partjain egy pár napig heves csatákat vítt; de Nádasdy, bár a szerencse neki szolgált, élelem hiánya miatt végre kénytelen lőn Kanizsa felé visszavonulni. Aly basa ezután ismét visszament Szigetvár alá; de mivel a falakat ott e néhány nap múlva annyira mennyire helyreállítva, ostromműveit pedig szétromtva találta, s e fölött a várbeliök egy szerencsés kitörése következtében seregét is lehangoltnak tapasztalta, a vár alól nem sokára végképen elvonult.

Szeptember elején Ferdinánd főherczeg egy újabb német dandárt hozott a nádor hadaihoz, melyek aztán Korotnát rohammal megvették, s a török őrségeket Babocsából s több más apró erődből kiugrasztották. De mivel az élelemszállítás körüli rendetlenségek, még ezután sem orvosoltattak, a sereg Kanizsa és Szigetvár kijavitása és ellátása után október végén téli szállásokra vezetettetett ¹⁾. A nyeresmény, melyet e hadjárat felmutathatott, nem volt ugyan nagy, s annál sokkal többre teendő a veszély elhárítása, mely e vi-

¹⁾ Oláh Bélnél: *Apparat*. Dec. I, 41. Sigler u. o. 76. Forgách: *Lib.* VI, 145. Istvánfy: *Lib.* XIX, 359. kövv. Herold, Schwandtnernál I, 626. kövv. Pray: *Ep. Proc.* III, 93. Wagner: *Scepus* I, 176. A leégett Sziget város lakosai Ferdinánd rendeletéből Soprony külvárosában nyertek téli szállást. Ferd. levele Dat. Viennae 4-a nov. a. d. 1556. Soprony városi levéltár ered.

1556.

déket Szigetvár elveszte után érte volna; az ország mindazáltal nagy örömmel üdvözölte a király azon elhatározását, hogy valahára egy magyart és egy főherceget, fiai egyikét, helyezte a hadak élére, melyek a Castaldók, Teufelek, Puchaimok s Dietrichek vezérlete alatt annyi haszontalanul elveszett költség mellett oly káros is volt az országra szintúgy, mint Ferdinánd uralmára nézve.

Más vidékek
hadi esemé-
nyei.

Hogy a vezérlettől egy arra alkalmas magyar ember kezében minden tekintetben több előnyt lehet várni, még világosabban kitűnt ezen évnek a felvidéken lefolyt eseményeiből. A pozsonyi országgyűlésen hűtleneknek bélyegzett Bebék Ferenczen és Györgyön kívül még Perényi Gábor és Tarczay György több másokkal átpártoltak Izabellához, s miután a Bebékek a töröktől is kaptak némi segédelmet, Ferdinánd uralmát a felvidéken nagy veszélybe ejtik vala. A király ezek ellen, Lőcse s a többi városok sürgetéseire, tíz zászlóalj labanczot s 600 nehéz lovast küldött Puchaim és Dietrich Marcell vezérlete alatt, hozzájuk rendelvén Forgách Simon szepesi várnagy alatt egy ezred magyar huszárt. „Míg Forgách velök volt, szerencsésen folyt a hadjárat, — úgymond Forgách Ferencz, Simonnak rokona, s utóbb nagyvárad püspök ¹⁾ —; a sereg Tarkót és Nagyidát megvévén, lerontotta, s aztán Krasznahorkát, Bebék várát kezdé vinni. Itt azonban, miután Forgách Simon az Izabella-pártiak által már rég ostromlott Nagyvárad megsegéllésére küldetett, a német vezérek Bebék Ferencznek számra csak félannyi, alig három ezernyi seregétől megtámadtatván, szept. 1-én csúful megverettek. A németek, vezéreik példájára oly eszeveszetten futottak szét, hogy bár a cselből félő Bebék által nem üzettek, 18 ágyújokat s társzekerüket mind egy völgyben hagyták prédául az utánok eredt ellenségnek ²⁾. A labanczok utóbb magok verték vasra gyáva vezé-

¹⁾ Commentarii in hist. sui temporis Lib. VI, 183.

²⁾ Commentarii in hist. sui temporis Lib. VI. és Chron. Leibitzer. 183. Wagnernál Annal. Scep. II, 57.

reiket. Ferdinánd ezután szerencsés választással Telekessy Imrét, a nádor hadának egyik alvezérét nevezte ki a felvidék főkapitányává, ki aztán Perényi Gábort, Varanó mellett megverte, s tőle és a Bebékektől több apróvárat elvett ¹⁾, s míg élt, e vidéken tetemesen gyarapítá Ferdinánd uralmát.

E három irányban folytatott háború fölött még azon körülmény is igen elfoglalta Ferdinándot és megkönnyítette Izabellának uralmát Erdélyben és a tiszai részeken megerősítnie, hogy Károly császár, koronáiról lemondván, magával s a világgal meghasonlva, Sz. Justus zárdájába vonúlt, minél fogva a császárság terhe egészen Ferdinánd vállaira háromlék. Ferdinánd ezóta engedve a szükségnek, végkép lemondott Erdélyről, mely már különben is elveszett, s követei által a békét Konstantinápolyban egyedül magyarországi birtokaira sürgette, melyek közt ekkor még Gyulát és Nagyváradot is kezeiben tartá, amazt Mágócsy Gáspár, emezt Forgách Simon vitézsége által. De a követek, kik sokáig őrizet alatt tartatnak vala, Ferdinándnak ezen újabb utasítását ²⁾, a szultán hosszú távolléte miatt, csak az 1557-ki június 28-kán adhatták elő, s azt nyerték válaszul, hogy a szultán a békét kész megadni Magyarországra, kívánja mindazáltal, hogy Szigetvár, melyből birtokai minduntalan háborgattatnak lerontassék s a király az elmaradt két évi adót megfizesse ³⁾. Hasztalan ügyekeztek e kemény föltételeket lealkudni a követek: Veráncsics és Zay aug. közepén végre is csak e válaszzal küldettek haza, négy évi ott mulatásuk után, Busbeck az alkudozás folytatására tovább is Konstantinápolyban marasztatván ⁴⁾.

A háborút e közben, bár csekély erővel mind a török, mind az Izabella-pártiak folytatták Ferdinánd ellen. Zrínyi Miklós a báni tisztségről, melyet 12 évig viselt, a tárnok-

¹⁾ Istvánfy: Lib. XIX, 377.

²⁾ Lásd ezt Millernél e. h. 149.

³⁾ A követek levelei Katonánál: XXII, 965. kövv.

⁴⁾ U. o. 972. kövv. és Kovachich: Script. min. II, 180—223.

1557.

mesteri méltóságba tétetvén át, Horvátországban 1557 elején roszúl folytak az ügyek. Miután Lusthaler várnagy Kosztajniczát a bosnyai Ali basának elárulta, a török csapatok gyakrabban átkeltek az Unna folyamon Horvátország dűlására, s azt egészen a Kulpáig elpusztították. A király ennél fogva az egy ideig üresen hagyott bánságra Erdődy Pétert nevezte ki. Míg azonban őt a betegség ágyához kötö, Ferhád basa, Alinak Bosnyában utóda, öt ezerre menő hadal a Száván átkelvén, annak vidékét egészen Zágrábig pusztítá. De a betörés most nem maradt büntetlenül. Lenkovics a határszéeli német nehéz lovaság kapitánya, és Alapy János, híres huszár hadnagy, még a Kerecsényi testvéreket is magokhoz csatolván, Ferhádöt ezer lovasból s néhány száz gyalogból álló dandárúkkal Szent-Ilona helységnél oly erélylyel és szerencsével támadták meg, hogy Ferhád, miután seregének nagyobb fele részint leváगतott, részint a Szávába üzetett, maga is csak bajosan tudott megmenekülni. Hamzsabég, fehérvári szandzsák szerencsésebb, Tatát utóbb Nagy, mások szerint, Eszéky várnagy távollétében megvette. A várnagy fejvesztéssel bűnhödött hanyagságáért ¹⁾.

Váradot a királyné párthívei Báthory György vezérlate alatt a múlt év óta megszállva tartották, minthogy rohamkísérleteiket Forgách Simon várnagy vitézül visszaverte, inkább éhség, mint fegyver által szándékozván azt hatalmukba ejteni; miben végre czélt is értek. A várbeliek, miután a királytól sem pénzt sem eleséget nem kaptak, a nyár folytában oly inségre jutottak, hogy éléstárukban mindössze sem volt több három mérő lisztnél. A kiéhezett legénység végre fellázadt, s Forgách kénytelen lón feladni a várat; melybe aztán Izabella Varkócz Tamást nevezte ki kapitányul ²⁾.

¹⁾ Forgách: Lib. VIII, 204. Istvánfy Lib. XX, 379. kövv. de hibásan teszi Tata elestét 1559-re.

²⁾ Forgách Fer. Lib. VII, 198.

Bár a június 1-jén Pozsonyba gyűjtött országos rendek a királynak ez évre is minden jobbágytelek után két frtnyi segélyt szavaztak meg, a költséghiány miatt Telekessy is tétlenségre volt kárhozthatva a felvidéken, egyébiránt szép számú külföldi hadaival. „E hadak a nyomorú nép fosztogatásán kívül az egész nyáron át semmit sem műveltek, — úgymond Forgách ¹⁾. -- E fosztogatást pedig nem az ellenség földén, hova az erős őrségek miatt kikalandozni nem volt tanácsos, hanem a király birtokába üzték. A katona, zsoldját ki nem kapván, mind magának, mind lovának rablással szerzé meg élelmét. Ez a kincstár gazdálkodása miatt történt; mert a rablással begyűjtött eleség ára a zsoldból levonatot. A szegény nép, mely semmi kárpótlást nem nyert, annyira elnyomorodott, hogy számos nagy helység végkép elpusztult, mások alig tengődhettek“.

Izabella párthívei sem háborgatták most e népszarlásban a király zsoldosait. Az urak mind Magyarországon, mind Erdélyben hamar megbánták a királyné visszahozását. Némelyeket az indított volt pártolására, mivel Petrovicstól azon ígéretet vették, hogy a török Lippát, Temesvárt, s a többi várakat a tiszai részekben Izabellának visszaadandja: most pedig bár ezért követeket is járattak Konstantinápolyban, fájdalommal tapasztalták, hogy nemcsak e reményük nem teljesedik, hanem még attól is félhetnek, hogy a török Erdélyből is el akar egy részt szakasztani. Szalánczy János és Kemény János követek oly válaszszal tértek meg Konstantinápolyból, hogy a királyné birtokainak egy részről Küküllővár és Déva, más részről Feketető és Szilágy legyenek határai; a Bárczaság pedig s ni a mondott határokon kívül esik, török földdé legyen ²⁾. Másokat ismét, ki nem elégitett vágyak idegenítének el tőle. Balassa Menyhért és

Erdélyi
viszonyok.

¹⁾ Forgách Fer. Lib. VII, 199.

²⁾ Praynál: Ep. Proc. III, 122. A királyi követek levelei Konstantinápolyból Katonánál XXII, 971.

1557.

Serédy István még a hűségeskü letételétől is kivonták magokat. Kendy Antalt, ki Izabella bejöttkor kincstartó vala, végkép elkedvetleníté az, hogy midőn az udvartartás költségeit szabályozni akarná, hivatalától is elmondíttatott. Izabella azután mind e hivatalt, mind a vajdaságot betöltetlen hagyván, egyedül a vén Petrovics és az udvarában lévő lengyelek, kivált Niszoczky által intézte a közügyeket. Perényi Gábor, Bebék Ferencz, — amaz Tokaj, emez Gyalu és Kolosmonostor adományának s a felette igényelt vajdai méltóság elnyerésének reményében egy ideig nagyon forgóldtak körülötte; de midőn vágyaikat teljesedni nem tapasztalnák, Perényi magyarországi jószágaira távozott, Bebék Ferencz pedig Tarczay Györggyel Budára, s onnan a tavasz elején (1557) Drinápolyban időző szultánhoz ment, tőle kérendő a vajdasági hivatalt, s a múlt években elveszett Fülel és Salgó várak visszaadatását. Ezeket ugyan nem nyerte meg; de a szandzsáki czímet megadta neki Szulejmán ¹⁾. Izabella mindazáltal ezután sem akarta őt felruházni a vajdasággal. Ferencz úr fia, Bebék György, ennek következtében vissza is hajólt Ferdinándhoz ²⁾.

A királyné s pártja közt kifejlett ezen meghasonlás bírhatta reá Telekessyt, hogy sokáig tétlen hadait az ősz kezdetén mozgásba tegye. Mindenek előtt Szőlőst, Perényi kastélyát lepte meg, s avval együtt magát Perényit is családostul hatalmába ejté. Perényi utóbb a pártcsere föltétele alatt kegyelmet nyert a királytól. Telekessy ezután Munkácsot szállotta meg; honnan azonban, midőn Balassa Menyhértet és Bebék Ferenczet moldván és török segélyhadakkal közeledni hallá, a Tisza vidékére vonúlt, és Szathmár vívását kísérté meg. De, az említett Izabella-párti urak őt ide is

¹⁾ Serédy György lev. Praynál: Ep. Proc. III, 108. kövv. Aly basa lev. u. o. 117. A Kanstantinápolyban lévő követek levelei Katonánál XXII, 952. kövv.

²⁾ Praynál: Ep. Proc. III, 124. Sigler Bélnél: Appar. Dec. I, 78.

kövezték; minek következtében Telekessy, miután Németit felgyújtotta s Balassa és Bebék hadaival egy ideig ágyúzott, onnan is visszavonúlt. Balassa ezután Tarczayval Szőlős alá szálla; de nekik sem szolgált a szerencse: Tarczay egy golyótól találva elesett, és vele együtt nemzetsége is, melynek utolsó ivadéka volt, sírba szállott. A várat Székely Antal vitézül megvédte, míg nem Telekessy annak segedelmére érkezett, ki aztán Balassával abban egyezett meg, hogy a vár lerontassék ¹⁾.

E közben Izabella, látván hogy követei Lippáért, Temesvárért a szultánnál hasztalan könyörögnek, II. Henrik francia király pártolását is igénybe vette, s e czélből és némi pénzsegély kieszközlése végett somlyai Báthory Kristófot 1557 végén Párisba küldötte. Henrik király nagy szivességgel fogadta a követet, s nemesak közbenjárását megígérte a szultánnál, hanem ajánlatot is tón, miszerint a maga leányát János hercegnek nőül adja, és segedelmére Ferdinánd ellen öt év alatt öt ezer gyalogot tartand Felső-Magyarországban. Báthory ezen üzenettel 1558 tavaszán egy francia követ kíséretében tért vissza Erdélybe. A francia király válasza teljesen kielégítette Izabellát, de nem a francia követ utóbbi eljárása Erdélyben. Ez maga is tapasztalván, a királynéval viszályban lévő uraktól is hallván, mily kevésbé fejedelmi nevelést kap az ifjú herceg, mily hozzá nem illő személyektől környezteteti őt az anya, s ez maga is mily esztelenül pazarolja tartománya jövedelmeit: az említett urakkal vállat vetve, azon kezde működni, hogy a királyné s fia külön udvart tartsanak; Izabella Nagyváradra tegye át lakását, a herceg pedig az urak felügyelete alatt Erdélyben maradjon. Az urak e végett követeket is küldének a portára, kik hogy annál biztosabban czélt érjenek, a királynét arról is vádolták, hogy már megint azon fondor-

¹⁾ Sigler c. h. 79. Forgách Lib. VII, 199. Istvánfy Lib. XX, 385. Veráncsics levele Katonánál XXIII, 13.

1557.

kodik, miként adhassa át Erdélyt Ferdinándnak. Izabella e fondorlatok nyomába jutván, Bebék Ferencz s a két Kendy ellen boszút esküdött, s őket Balassa Menyhért, Perusich Gáspár és Daczó Tamás, amazoknak különben is ellenségei által, Gyulafehérvárott szeptember 1-je éjjelén saját lakásaikon megölette. Izabella a véres tettet az utóbb egybehívott tordai országgyűlésen avval ügykezett igazolni, hogy ezen urak őt nemcsak Erdélytől, de életétől is megfosztani törekedtek, s Bebéknél mérég találtatott, melylyel őt megégetni szándékozott; hívei által ezután végzést hozatott, mely a meggyilkoltakat árulóknak bélyegezte, javaikat s roppant kincseiket a királyné kincstára számára foglaltatta le¹⁾. A három úr fondorlataiban az öreg Petrovics is részesnek tartatott; de ő már a múlt évi október 13-kán természetes halállal előzte meg a királyné boszúját.

VI.

1558.

Fegyverszünet
a törökkel és
békealku.

Miután Veráncsics és Zay Konstantinápolyból a múlt (1557-ki) nyár végén hazajöttek, ott maradt társuk, Busbeck Auger, 1558 elején hét hónapra szóló fegyverszünetet eszközölt ki²⁾, mely alatt az állandó béke iránt is folytatattának az alkudozás. De a porta e békét csak azon feltétel alatt akarta tárgyalni, hogy az elmaradt két évi adó megküldésék, és Szigetvár, mely a dunántúli vidéknek s a német tartományoknak is védelmére szolgált, lerontassék. Ferdinánd e föltételt józanul el nem fogadhatta; mielőtt azonban a szultán üzenetére választ adna, a német birodalom rendeit is, kik 1558 elején Frankfurtban császárválasztásra valának összegyűlendők, újabban segélyre kívánta szólítani. A török béke ügyét Ferdinánd, miután márczius 14-kén V. Károly

¹⁾ Forgách: Lib. VIII, 206. kövv. Sigler, e. h. 81. Veráncsics lev. Katonánál XXIII, 57. Ep. Proc. III, 135.

²⁾ Veráncsics lev. Kászon budai basához Katonánál XXIII, 3. k. Hammer II, 261.

helyébe — ki csak pár hónappal utóbb halt meg sz. Justus zárdájában, — császárrá választatott, nem is késett a birodalmi rendek elejébe terjeszteni. Szigetvár lerontását ezek sem látták ugyan elfogadható föltételnek; erszényüket mindazáltal nem voltak hajlandók bőségesebben megnyitni; s midőn a „török segély“ iránti határozatukat, — mely szerint csak a múlt regensburgi gyűlésben tett ajánlat hátralelkainak beszédére szorítkoztak, — az új császárnak tudtára adták, neki egyszermind egy tisztességes béke megkötését is ajánlották.

Ferdinánd császárrá emeltetése, — tekintve azt, hogy eddigelé leginkább V. Károly s az általa Németországban felszított vallási viszály volt annak fő oka, hogy Magyarország a német birodalomból mind a mellett sem nyerhetett bővebb, sükeresebb segélyezést, hogy ennek gyűlései azt számtalanszor „a kereszténység védfalának“ vallották, — sokakban nagy reményeket ébresztett a magyarok között ¹⁾. E reményeket azonban nem kevésbé meghütötte a frankfurti gyűlésnek a török elleni segélyre vonatkozó határozata. Ferdinánd tehát a magyar tanácsosok meghallgatása után oly választ adatott Busbeck által a szultánnak, hogy Szigetvár lerontását császári méltósága nem engedi; az elmaradt két évi adót azonban nem vonakodik megfizetni, mihelyt a szultán a fegyverszünet alatt elfoglalt Tatát visszaadatja ²⁾.

E válasz következtében történhetett, hogy Velicsánbég, füleki szandzsák, 1558 őszen több bég társaságában 3—4 ezernyi haddal Szikszó felé egészen a Hernádig dült és rabolt, különösen Bebék György jószágait pusztítván. De a vitéz Telekessy Imre sem maradt tétlen. Hadait Bebék György és Pethő János dandáraival egyesítvén, október 13-kán Kaza helységeknél a Sajó mellett a törököknek, midőn prédával terhelve, s magokkal két ezernél több foglyot hur-

¹⁾ Veráncsics levelei Oláhhoz Katonánál XXIII, 39. kövv.

²⁾ Buchholtz VII, 349.

1558.

czolva, visszatérőben valának, útját állá; s bár dandára összesen csak 1200 vitézből állott, oly jeles győzedelmet vívott ki rajtok, hogy a bégek közül többen seregök nagyobb részével a csatateren maradtak; a többiek pedig, kik a sűrű köd által fedve, futni ügyekvének, a Sajóba ugrasztattak, vagy fogságba estek. Velicsán bég maga több sebből vérezve, század magával alig menekülhetett meg a veszélyből ¹⁾. A vereség igen nagy benyomást tett Konstantinápolyban. Kászon basa Budáról visszahívatott s Tujgun basa oly parancsossal küldetett helyébe beglerbéggé, hogy az ügy felett szoros vizsgálatot tartson; melynek következtében azután Velicsánbég többekkel együtt vasra veretve küldetett Konstantinápolyba ²⁾.

A béke méltányosabb feltételeinek elfogadására mindazáltal a vereség sem tette a Portát hajlandóbbá. Busbeck tudósításai Konstantinápolyból még egyre úgy hangzának, hogy Szigetvár lerontása nélkül a szultán nem fog meg egyezni a békében. E körülmény kapcsolatban avval, hogy egy részről a török Tatát nagy buzgósággal erősítetté ³⁾, más részről Izabella, miután a három urat megölette, Balassa Menyhértet főkapitánynya nevezvén, felső Magyarországbán a háború folytatására utasította, s különösen Kis-Várdát, mely a Tiszán inneni vidék fő védfalául szolgált, 1558 őszén újabban is, ez évben már másod ízben vívatá, Ferdinándot is védeszközeinek szaporítására, nagyobb pénzerő összegyűjtésére inté. Az ősz folytában e végett német örökös tartományaiban mindenütt országgyűléseket tartatott ⁴⁾; s magyar birtokaiból is bőségesebb adót kívánt szedetni. A pénzsegély eddigelé mindig a csaknem évenként összehívott országgyűléseken vettetett ki az országra, miként ezt ennek alkotmá-

Német avat-
kozás
ügyeinkbe.

¹⁾ A vezérek levele a királyhoz Katonánál: e. h. 84. Forgách Lib. VIII, 218.

²⁾ Veráncsics levele Katonánál e. h. 215. kövv.

³⁾ U. o. 119.

⁴⁾ U. o. 117.

nyos alaptörvényei kívánták. Most azonban egyebet javasoltak Ferdinándnak német tanácsosai. A király folytonos távol létében nem egyszer történt, hogy német cancelláriája útján küldé át rendeleteit a magyar országtanácshoz, vagy az országban lévő idegen hadak vezéreikhez. A német cancellária ebből jogot kezdte magának tulajdonítani, mind sürűbben s korlátlanabbul avatkozni a magyar kormány ügyeibe. És most annyira vitte a dolgot, hogy már e szokássá lett pénzsegélyt is, az országgyűlés közbejötté nélkül, csupán körlevelek által akarta volna beszédetni. Szerencsére most nem egy, a német tanácsosok minden intésére hajló helytartó, hanem Nádasdy Tamás nádor ült az országtanács élén, ki ragaszkodásával az uralkodó iránt színtoly tiszteletet párosított magában az alkotmány irányában. Az országtanács tehát felterjeszté a királynak, hogy kívánságát a körlevél kibocsátása iránt, mint az alkotmányos törvényekbe ütközőt, nem teljesítheti. Erre egy leirat érkezett a tanácshoz, azt vité, hogy a közjó felette áll minden törvénynek; hogy azon törvények, melyek a múlt korban szükségeseknek találtak, a jelen körülmények között nem szolgálhatnak zsinórmértékül, s bízást félretehetők, ha a közjó úgy kívánja; hogy a jog, a szabadság, mely a közjával ellentétben van, rabszolgaságra vezet stb. Az országtanács mindazáltal szilárdul ragaszkodva meggyőződéséhez s kötelességéhez, újabban is alázattal terjeszté fel, hogy a kívánt rendszabályhoz nem járulhat. Mi sem gátolja ő felségét, hogy az országgyűlést egybehívja, mely mint eddigé, úgy most is megfelelel a közjó igényeinek. Az ország törvényeit épen azért vélik megtartandóknak, mert általok mind a közjót, mind az alkotmányos szabadságot biztosítva hiszik, s mert e törvények megtartásának reményében hívta meg az ország ő felségét is a maga kormányára, védelmére. Ferdinánd, ki tán csak is azért akart volna e szabályhoz nyúlui, mivel nagyobb pénzsegélyt kívánt, mint a mennyit az országgyűlésen az eddigi szokás nyomán megszavazandónak remélt, a

1559.

dolgot tovább nem erőszakolta; s az országtanácsnak kijelentvén, hogy felterjesztéseiket őszinte, hűséges érzelmeiből származtatja, az országgyűlést Pozsonyba az 1559-ki január 6-kára kihirdette, tudtára adván az országnak, hogy mivel magának Csehországba s onnan a birodalomba kellend mennie, a gyűlésre elsőszülöttét, Miksa cseh királyt küldi le maga helyett ¹⁾.

Országgyűlés.
Sérelmek.

A kitűzött napon összegyűlt rendek előtt nem maradt titokban a király említett szándoka, „s a gyűlés — mond Istvánfy — nagy panaszok és lárma közt elég zajosan folyt le“. Az alkotmány sértésének szándoka mindenek előtt a számos évek óta meggyűlt sérelmeik bepanaszlására ösztönzé a rendeket. „Mielőtt a királyi kívánatok tárgyalásába fognának, — úgymond a törvényezikk, — mély fájdalomtól és a múlhatatlan sükségtől kényszerítve, nem mellőzhetik, hogy azon felette nagy s elviselhetetlen elnyomatásokat, melyeket mind szabadságaik és kiváltságaik sérelmei által, mind több másféleképen is ő felségének hadnagyaitól s más mind magyar, mind külföldi tisztviselőitől a közjog és az ország törvényei ellenére több év óta s már igen hosszasan szenvedtek, ő felségének röviden elő ne adják s azok kegyelmes orvoslatáért ne könyörögjenek. Ezt ők már előbb is, majdnem minden gyűléseiken sürgették, s ő felsége kegyelmesen meg is ígerte; miért aztán ők is könnyen hajóltak pénzsegélyt illető kívánataira; a bajok mindazáltal mind nagyobb és nagyobb rakásra gyűltek . . .“ Elpanaszlák aztán mily felszámíthatatlan károkat és nyomorgatást szenved az ország a katonaságtól, mely azon ürügy alatt, hogy zsoldja nem fizettetik, kiméletlenül pusztítja és zaklatja a lakosokat, — és annak tisztjeitől, kik nemesak fosztogatnak, hanem ő felsége hű alattvalóinak javait, földjeit is gyakran elfoglalják; — továbbá, mily önkényes zsarlásokat és zaklatásokat szenved az ország a királyi biztosoktól, kik, mivel ő felségé-

¹⁾ Buchholtz: VII, 346. Kovachich Suppl. ad Vest. Com. III, 241.

gétől küldettek, minden törvényteleniséget büntetlenül elkövethetni vélnek. E bajok orvoslása végett egyebek közt kéri a királyt, éljen a magyar ügyekben ezentúl kizárólag magyarok tanácsával, kik az ország törvényeiben jártasak; különben is az ő javaik, életök, fenmaradásuk forogván szóban, ők jobb tanácsot fognak adhatni, mint a magyar ügyeket nem ismerő, s az idegen veszedelmével nem sokat törődő külföldiek. Igazságosnak látják tehát, hogy valamint a magyarok nem alkalmaztatnak a külföldi kormányügyekben; úgy a külföldiek se vegyenek részt azokban, mik egyedül Magyarország jogait, szabadságait illetik. Kéri ennél fogva ő felségét, hogy valamint a magyar cancelláriából nem küldetnek rendeletek Németországba, úgy a német cancelláriából és kamarából se engedjen semmit rendeltetni, mi Magyarország jogait és szabadságait érdeкли.

Miután e sérelmek orvoslátát atyja nevében Miksa király megigérte, a királyi előadások tárgyalása került szőnyegre. Ferdinánd ezekben azt kívánta, hogy pénzsegélyül minden jobbágy-telek után 3 frt, állandó katonaságul pedig azon 3 lovas mellé, kik minden 100 jobbágy után állíttatni szoktak, mind az egyházi mind a világi személyek, amazok a tized, emezek a kilenczed fejében szedett minden 100 frtnyi jövedelmök után két lovas tartanak, és mind e két nemű segély hat évre ajánltassék meg. A rendek azonban az állandó legénységre nézve az eddigi határozatok mellett kívántak ezután is maradni; pénzsegélyül pedig két forintot szavaztak meg, és mindegyiket csak a folyó évre; mert a fölött, hogy az ország vagyoni állapota változik, „attól is tartának a rendek, hogy ha e segedelmet hat, vagy, mint utóbb kívántatott, három évre ajánlanák, majd ezen egész idő alatt nem tartatnék országgyűlés, melyen sérelmeiket és szükségüket előadhatnák, s azok orvoslátáról tanácskozhatnának. Miksa király nevének mindazáltal, ki most először lépett magyar földre, házhelyenként 20 denárt szavaztak. Ferdinánd a megalkotott 56 törvényt Augsburgban, márcz.

1559.

10-kén azon szokatlan formában szerkesztett kijelentéssel erősítette meg, hogy miután ilyféle sérelmeket a rendek neki már többször előterjesztettek, s azok orvoslata iránt intézkedett is: fájdalmasan érti, hogy panaszai okai még mind- eddig nincsenek megszüntetve ; valamint azonban hiszi, hogy eddigelé királyi tisztét e tekintetben nem mulasztá el, úgy gondja lesz ezután is reá, hogy azok orvosoltatván, hű alatt- valói jogaik és szabadságaikban fentartassanak ¹⁾).

E pénzsegély a már oly szűk határookra olvadt ország romjaiból, bár a mindenkép elcsigázott lakosok vagyonához képest tetemes, de elegendő már nem lehetett a fennmaradt részek védelmére, ha ezek, mint félni lehetett, a töröktől és Izabellától egyszerre megtámadatnának. Ferdinánd tehát a német birodalom rendeitől is kért segédelmet, mit aztán ezek három évre fél millió forintban határoztak meg. Ferdinánd ekkoron már értesülve volt, hogy Szulejmán ifjabb fiának lázadása miatt, ki a per. sával is szövetséget kötven, Egyiptomot elfoglalta, ez évben nem fog ellenségesen föl- lépni az országban, s ez iránt a budai basához is határozott parancsot küldött ²⁾). Márczius folytában érkezett hozzá Busbeck titkára Hooz Gáspár is oly tartalmú levelekkel, hogy miután Rusztem vezérrel részletesebben értekezett s ez Szigetvárt, ő Tatát hasztalan kívánta, úgy hiszi, hogy a mostani birtokállapot alapján a békét nyolez évre meg lehetne kötni. Ferdinánd erre ápril 29-kén Wyss Albertet négy, egymástól különböző okmánynyal küldé a Portára, melyek elseiben békefeltételül még Füleket és Tata vissza- adása, és Hamzsabégnek, ki e várakat meglopta, megbüntete- tése kívántatott, negyedike pedig Rusztem végnyilatkozata szerint volt szerkesztve. Busbeck e leveleket vévén, mivel teljesen meg volt győződve, hogy a török Füleket és Tatát semmi áron nem adja vissza, mindjárt a negyedik, Ferdi-

Békétárgyalá-
sok a törökkel
és Izabellával.

¹⁾ Corp. Jur. Hung. I, 484.

²⁾ Veráncsics Katonánál: XXIII, 217. 226. köv.

nándra nézve legkevesbé kedvező föltételeket tartalmazó okmányt nyújtá be Szulejmánnak. De ez Szigetvár átadásának, vagy legalább lerontásának föltételétől egyáltalában nem akart ellállani; s a békét e szerint megkötni most sem lehetvén, Busbeck még tovább is kénytelen volt Konstantinápolyban vesztegleni ¹⁾.

Míg e tárgyalások folytak, Izabella részéről is jártak követek Konstantinápolyban, nem annyira többé Lippa és Temesvár visszaadatását, — mihez a diván határozottan tagadó válasza után remény sem maradt fel többé, mint inkább a Lippa és Temesvár felé szolgáló határszélek kitüzését sürgetők. Busbeck a béke tárgyalása alatt mindig azt kívánta a Portától, engedné meg, hogy az Erdély és Magyarország közti viszonyokat Ferdinánd és Izabella magok, külön alkudozás által határozhassák meg. Midőn tehát most Izabella követei haza eresztettek, e tekintetben oly értelmű utasítást hoztak magokkal, mely szerint a királynénak nemesak szabadságára hagyatott hanem javasoltatott is Ferdinánddal megegyezni, s annak leányát is nőül szerezni a maga fiának; feltéve mindazáltal, hogy Erdélyből semmit se engedjen át Ferdinándnak. Izabella az engedelmet most annál örömesőbb ragadta meg a béke megkötésére, minthogy bajai mindinkább meggyültek alattvalóival, kik szeszélyes pazar kormányát, s lengyel tanácsosainak túlnyomó befolyását megúnván, a kormányt János kezébe akarták áttenni. Ehhez járult, hogy Lengyelországból titkos hírt vett, miképen Balassa Menyhért főkapitány Ferdinándhoz pártolni s magát Erdélyt is annak kezébe játszani szándékozik. Izabella, már különben is beteges, ezen okoknál fogva mennél gyorsabban megkötni kívánta a békét Ferdinánddal, s e végett nagy titkon Gyulay Mihályt Bécsbe küldé.

Gyulay a lengyel király Bécsben székelő követe által is támogatva, nem sokára a következő pontokban egyezett meg

¹⁾ Hammer: II, 261. köv.

1559.

Ferdinánd biztosaival: Erdély, Munkács, Huszt egész Máramarossal, s mi a Tiszántúl jelenleg kezén van, Jánosé marad; Abaujvár ellenben, melynek fővárosa, Kassa, úgy is Ferdinánd hatalmában létezik, egészen ennek birtokába hajól; Ugocsa és Bereg mind a két részre fizetnek fél-fél adót. Ferdinánd a maga leányai egyikét Jánosnak nőül adja. Még csak az egy királyi czímben, melyet Izabella fia számára igényelt, Ferdinánd pedig megadni nem akart, nem tudtak a felek megegyezni, midőn Izabellának szept. 20-kán (1559) történt halála az ügynek más fordulatot adott. János herceg s a magyar tanácsosok, kik közt Balassa Menyhért szava lön a legnyomatékosabb, megértvén a békeügy mibenlétét Niszoczkytól, ki abban egyedül vala beavatva, az alkudozásokat folytatni kívánták ugyan az e végett 1560 telén Bécsbe küldött Csáky Mihály cancellár és Hagymásy Kristóf huszti várnagy által; s az ügy sükerítése végett a lengyel király is oda küldé a gnesznai érseket: de mivel János a királyi czímen kívül birtoka határait is kiterjesztetni kívánta; Ferdinánd pedig a királyi czímben megegyezni, s a határokra nézve a Gyulayval megállapított egyezéstől elállani egyáltalában nem akart, az alkunak süker nélkül szakadt vége ¹⁾).

1560.

Az utasításban, melyet János fejedelem ezen alkudozás alatt követeinek az 1560-ki ápril 1-jén küldött volt, meghagyta nekik, hogy ha a békét megkötniök nem sikerül, legalább egy évi fegyverszünetet eszközöljenek ki Ferdinándtól. A béke ennél fogva sem ezen sem a következő év nagy részében nem lön megzavarva. A bajnoki munkára vagy kalandra vágyók mindazáltal e rövid szünet alatt is találtak tért, hajlamukat követhetni. Basilikus Heraclides Jakab, egy Creta szigetbeli hajós kalandor fia, miután Moldvában magának ravaszul némi pártot szerzett, onnan Sándor

1561.

¹⁾ Forgách: Lib. IX, 229. kövv. Sigler Bélnél: Appar. Dec. I, 87. János lev. követeihez Bethlen Farkasnál Lib. V, 2. kövv. Istvánfy: Lib. XX, 395. Epistolae Huberti Langveti legati Saxonici in aula Ferdinandus Ep. 8. Lib. II, 28.

vajda által kiűzetvén, Laszky Alberthez Kézsmárkra vetődött, s ezen úrnak közbenjárása által a király kegyelmét is oly mértékben megnyerte, hogy Ferdinánd őt a moldvai vajdaság elfoglalására pénzzel és fegyverrel segítette. Mi még a kalandos hadjáratra hiányzott, megszerzé azt Laszky Albert, ki a nem rég meghalt Serédy György özvegyének keze által a magvaszakadt Serédyek összeharácsolt roppant kincseinek birtokába jutott. A két kalandor Zay Ferencznek, Telekessy Imre halála után kassai főkapitánynak segedelmével mintegy 1700 főből álló dandárt gyűjte össze, s annak élére a vitézségéről híres Székely Antalt, nyerte meg kapitányul. A csekély had lengyel és orosz földön keresztül Moldvába hatolván, oly szerencsével harezolt, hogy a megvert s országából kiűzött Sándor vajda Konstantinápolyban kénytelenítettett menedéket keresni, s a kalandor Bazilikus, adományai s az adó megtoldásának ígérete által, oda vitte az ügyet, hogy vajdaságában a török által is megerősítettett ¹⁾).

Míg ezek Moldvában történtek, Ferdinánd és János között is elhintetett egy újabb, hosszú háborúskodás magva. Báthory Endre a János iránti hűségében már rég ingadozó Balassa Menyhértet Ferdinánd pártjára hajlította. A pártcserének a Balassa kezén lévő s általa szintén Ferdinánd alá vetendő Szatmár, Nagy-Bánya, Tasnád és Munkács, melyek azonban Balassa holta után a királyra szállának, örök birtokul pedig a Fuggerektől nem rég 32 ezer frton kiváltott Detrekő lett jutalma ²⁾. A háború ennek következtében 1562 elején csakugyan kitört a felek között. A ferdinándiak, János hadi készületeiről értesülvén, őt megelőzve, Olesva várát, nem messze a Tisza és Szamos összefolyásától, január 2-kán utóbb Kovászó várát és Báthort is megvették. János viszont Balassának Erdélyben fekvő várait, Diódót, Létát és

¹⁾ Forgách: Lib. XI, 271. Engel: Gesch. der Nebenländ. des Ungr. Reichs IV, 1, 37, és 2. 198. Bazilikus azonban nem sokára megöletvén, Sándor ismét visszanyerte vajdaságát.

²⁾ Forgách e. h. 284. Az adománylevél Praynál: Annal. V, 537.

1562.

Hadadot foglalta el. De néhány nap múlva Hadad megvétele után, Balassa Menyhért, Zay Ferencz és Báthory Miklós társaságában királyi hadakkal e vár alatt terem s Jánosnak Báthory István és Német Ferencz vezérlete alatt ott táborozó nyolcz ezernyi hadát széjjel verte, egész táborszerét elfogta s Hadad várát is visszavette. A Kolozsvárt betegeskedő János udvarában e vereség híre oly rémületet okozott, hogy a fejedelem Csáky Mihály és lengyel udvarnokai tanácsára már Lengyelországba készült menekülni, midőn az ütközetből megszabadult Báthory István és Kristóf testvérek oda érkezvén, őt még is maradásra bírták. Az ellenségtől nem sokára meg is szabadult János, mert a győzők nagy értékű prédájokat biztosságba teendő, Hadad alól Szatmárba mentek vissza ¹⁾). János, kinek ugyanazon időben a fellázadt székelyekkel is meggyúlt a baja, a budai és temesvári basákat hívá segélyül. A háború ennek következtében közönséggé készült válni az országban: a budai basa mintegy 20 ezernyi haddal sietett Szatmár alá s azt, bár sikeretlenül, pár hétig vívatá; a füleki szandzsák Balassa Jánost, midőn Szécsényt vívni kezdé, meglepte s megverte, Bebék Györgyöt, s Mágócsy Gáspár volt gyulai várnagyot többekkel együtt foglyává tette, ellenben Zrínyi Miklós, Szigetvár kapitánya, sógorával, Tahy Ferenczcel a Drávánál szalasztott meg egy török hadat; Nádasdy Tamás nádor pedig gróf Salm Eck győri kapitánynyal Hegyesdet, a törökök egyik rabló fészkrét vette meg ²⁾).

Békekötés
a törökkel.

Míg az országban ekként már-már közönséggé készült válni a háború, Konstantinápolyban az oly rég óta hasztalanul sürgetett béke ügye váratlanul jobb fejlemény-

¹⁾ Sigler, Bélnél e. h. 84. Forgách: Lib. XII, 285. Istvánfy: Lib. XXI, 410.

²⁾ Forgách: 288. kövv. Sigler e. h. 85. Katona: XXIII, 567. Pray: Ep. Proc. III, 160. Istvánfy Lib. XX, 399. XXI, 413. kövv. Mágócsy Füleken kiválthatta magát; de Bebék Konstantinápolyba vitetett.

nek indúlt. A komor, daczos, pénzsomjas Rusztem 1561-ben meghalálozott, s a helyébe lépett új nagyvezér, az emberies, vidám kedélyű, udvarias és önzetlen Ali basával az ügyes Busbeck oly sükeresen folytatta az alkudozást, hogy a föltételeket, melyek szerint alapul a jelen birtok-állapot vétetett, Szigetvár és Tata kérdése pedig teljesen mellőztetett, Ferdinánd már jun. 1-jén (1562) kelt levelében elfogadhatta, minek következtében Busbeck aug. 17-kén Ibrahim portai tolmács kíséretében a béke okmányával valahára haza bocsátatott. A béke nyolcz évre szólott oly feltételek mellett, hogy Ferdinánd magyar birtokaitól évenként 30 ezer forintot fizessen adóul, Jánossal pedig a kérdés alá sem jöhető Erdélyen kívül, a szorosan vett Magyarorszáiban létező kölcsönös birtok felett külön alkudozzék. A békébe Balassa Menyhért, Báthory Miklós, s mind azon urak, kik az utolsó időkben Ferdinánd pártjára hajóltak, szintén befoglaltattak, Busbeck a török követtel, nov. végén Frankfurtban találta Ferdinándot, hol ő elsőszülöttét, Miksa cseh királyt római királylyá választatta. Ibrahim, lengyel származású hitehagyott, anyai nyelvén mondott beszéddel adta át Ferdinándnak a béke oklevelét s az urától küldött ajándékokat ¹⁾.

Ferdinánd a maga életerejét még e béke megkötése előtt hanyatlani érezvén, nehogy a trónváltozás János-Zsigmond nagyravágyása mellett ismét viszályokat okozzon, Miksa fiának öröködését Magyarorszáiban is még a maga életében óhajtotta biztosítani, mi végett 1561 őszén, az urakat, számszerint mintegy hatvanat, tanácskozás végett Bécsbe hívta. A nemzet azon reményben, hogy Miksa, királylyá választatván, atyjának távollétében állandólag az országban fog székelni, már 1558-ban s azóta is több ízben kérte volt Ferdinándot, engedné meg, hogy elsőszülötte utódjává választassék s koronáztassék ²⁾. De Ferdinánd, hihetőleg mivel

Miksa
trónöröklése.

¹⁾ Hammer: II, 279. Istvánfy XXI, 421. köv. Katona XXIII, 584. köv.

²⁾ A csász. titkos levéltárban több e tárgyra vonatkozó okmány

1562. ez időben Miksára, a reformatio iránt világosan kimutatott rokonszenve miatt neheztelt ¹⁾, s oly gondolatokat is forgatott elméjében, hogy koronáinak örökségét másodsülöttére, Ferdinánd főherczegre szállítsa, a nemzet ebbeli kivánságának teljesítését mellőzte. Most azonban, midőn tudomására jutott, hogy Ferdinánd főherczeg egy augsburgi leánynyal, még 1550-ben titkosan házasságra lépett, más részről atyja s a sz. szék intéseit Miksa is hódoló engedelmességgel fogadta, az öreg király egészen felhagyott az örökösödés rendének megváltoztatására vonatkozó terveivel ²⁾. De ha ennek következtében Ferdinánd most már örömet hajlott a nemzet óhajtásának teljesítésére, a király-választást mindazáltal mellőzni, s a helyett csak az urak egy ünnepélyes kijelentése által, miszerint Miksát királyuknak ismerik, kívánta őt felruházatni a magyar királyi czimmel; s ez volt czélja az urak Bécsbe gyűjtésének. A nemzet azonban bár Miksát előbb kifejezett kivánsága szerint a trónon szemlélni most is óhajtá, de azon jogának gyakorlatáról, miszerint a trónra emelt dynastia tagjai közül királyát szabadon választhatja, lemondani egyáltalában nem akart: miért is az urak most Nádasdy Tamás nádor által kijelentették, hogy Miksa megkoronáztatását törvényes országgyűlésen formaszerinti megválasztásnak kellend megelőznie ³⁾.

A bécsi gyűlés e szerint eredmény nélkül oszlott széjjel s Ferdinánd Miksa királylyá választatását kénytelen volt

létezik, miként e levéltár egykori tisztviselője Gévay Antal a szerzőnek bizonyítja.

¹⁾ Über Maximilians angeblichen Protestantismus. Taschénb. der Vaterländ. Gesch. 1813. 283. l.

²⁾ Buchholtz: VII, 480. kövv. VIII, 703.

³⁾ A csász. titk. levéltárban létező említett okmányok szerint így igazítandó meg Istvánfy előadása (Lib. XXI, 407.), mely szerint a nádor nemcsak az előleges választást, hanem azt is vívatta volna, hogy Ferdinánd életében más királyt nem óhajtának, mintha csak azért kívánta volna az ügyet elhalasztani, hogy Ferdinánd halála után a kedveltebb Ferdinánd főherczegre adhassa szavazatát.

országgyűlésre halasztani. E gyűlés megtartása azonban a következő 1562-dik évben részint a trienti zsinatban fölmerült tárgyak miatt, melyek Ferdinándot Inspruckba utazni kényszeríték, részint az országban uralkodó dögmirigy miatt, melynek Nádasdy Tamás, a babérra s borostyánra egyaránt méltó nádor is áldozata lett, nem volt lehetséges. Mihelyt azonban ezen akadályok elhárultak, a királyválasztó gyűlést Ferdinánd az 1563-ki aug. 20-kára nem késett kihirdetni. A királyi meghívó levelek szerint ennek okául azt adván a király, hogy a császári teendői miatt is gyakran kényszerített távollétében Miksát, már Csehország koronázott s a római birodalomnak választott királyát, maga helyett a magyar kormány igazgatásával kívánja megbízni: a rendek teljes készséggel szándékoztak ugyan hozzáfogni a királyválasztáshoz; de mivel élénk emlékezetben tarták, mennyi bajba került 1554-ben is betölteni valahára az oly sokáig üresen hagyott nádori méltóságot: most a jó alkalmat megragadva, mindenek előtt nádort kívántak választani, állítván, hogy a hazai törvények a királyválasztásnál a nádor jelenlétét is megkívánják. De Ferdinándnak nem volt ínye szerint a nagy hatalmú nádori méltóság, melylyel aztán a királyi helytartóság is összekötendő vala, mit még is egy maga által választott egyén kezében örömeztőbb látott; a minthogy Nádasdy halála után Oláh Miklós esztergomi érseket mindjárt ki is nevezte helytartóvá. A rendek egy ideig szilárdul sürgették ugyan e miatt a nádorválasztást; de végre az udvartól megnyert urak őket is reávétték, hogy követelésöktől elálljanak. Miksa ezután ellenszólás nélkül, közakarattal királylyá kiáltatott és szept. 8-kán, másnap pedig neje, Mária is, ünnepelesen megkoronáztatott ¹⁾.

1562.

1563.

Koronázat.

A kedvetlen hangulatot, melyet a nádorválasztás mellőzése s az öreg király hosszú vonakodása, e szót „királylyá választatott“ a törvényben Miksára alkalmazni, minél fogva

¹⁾ Liszthy Bélnél: Appar. Dec. I, 310. Forgách: Lib. XIII, 322.

1563.

Az ország
sérelmek.

azt végre is e kitételrel „királylyá neveztetett“, kelle felcserélni ¹⁾, — a rendekben ébresztett, a koronázási ünnepélyek sem voltak képesek megváltoztatni. Az országgyűlés ezután még egészen nov. 23-káig kihuzódott; de „azon felette nagy zavarok miatt, melyek a közügyekben uralkodtak, alig volt még ennél zajosabb országgyűlés“, — úgymond Forgách Ferencz váradi püspök. Fájdalommal tapasztalták a rendek, hogy azon sérelemből, melyeknek orvoslátát az 1559-ki országgyűlésen oly érzékeny s élénk szavakkal kötötték a király szívére, bár az akkor ünnepélyesen megígértetett, mind ez ideig egy sincs megszüntetve: hogy a német cancelláriai s más tisztviselők még mindig oly jogtalanul avatkoznak a magyar ügyekbe, mint előbb, s még a jelen országgyűlésen is nem a magyar királyi cancellár, hanem Seld György német birodalmi alcancellár adta át a rendeknek a királyi előterjesztéseket; hogy a német kamara a kir. bányák igazgatására mindinkább kiterjeszti hatóságát ²⁾; hogy a királyi hadak külföldi hadnagyai, kiknek kezébe adattak jobbjára a végvárak is, az országlakosok „javait erőszakosan elfoglalják, jövedelmeiket fosztogatják, s mi mind ennél tűrhetetlenebb, a nemzetet megvetéssel, gyalázó elnevezésekkel illetik, az urakat, nemeseket méltatlanul szidalmazzák s kiállhatatlanul zaklatják, a törvényeknek nem engedelmeskednek“, — szóval, a régi panaszok okai még mindig egész súlyokkal nehezednek a nemzetre. Az ezek miatti keserűséget pedig, magok a királyi előadások is nem kevésbé nevelték. Bár a béke a törökkel megkötetett, pénzsegélyül a király jobbjágtelkenkint még is három forintöt kívánt, s pedig a következő négy évre, világosan oly szándékkal, hogy ezen idő alatt nem tartand országgyűlést. A pénzsegélyt a rendek nem ugyan három, de két forintban megajánlották, hanem csak egy évre, nyilván kijelentvén, hogy az országgyűlést, mely

¹⁾ Zsámboki Kovachichnál: Script. M. I, 43.

²⁾ Hatvani: Brüss. Okm. II, 227. kövv.

nem csak azért van rendelve, hogy az adó ő felségének megajánltassék, hanem azért is, hogy a sérelmek előadassanak s más; az ország javára néző közügyek tárgyalassanak, — ezentúl is évenként hívja össze ő felsége; akkor azután a szükség szerint pénzsegélyt is lehetővé szavazni. Buzgón kérték aztán a királyt, parancsolja ki az országból az idegen várnagyokat, s nevezzen helyökbe érdemes, alkalmas magyarokat; addig is pedig míg kiszállítatnának, ne engedje őket garázdálkodni, hanem szorítsa az ország törvényeinek megtartására, a lakosok vagyonának s birtokjogának tiszteletére. Szüntesse meg végre a német cancellária avatkozásait is az ország kormányába; mert már annyira megy ebben a dolog, hogy a magyar cancellária rendeleteinek senki sem engedelmeskedik, mondván, hogy más rendelet van a német cancelláriából; miből aztán mondhatatlan zavar, s az egyesekre ezerféle kár és igazságtalenség származik¹⁾.

A béke Ferdinánd és Szulejmán közt meg lévén kötve, János-Zsigmond 1563 elején somlyai Báthory István váradi kapitányt küldé Bécsbe békekövetül. A nehézségek azonban, melyek miatt az alkudozás három évvel előbb sikertelen maradt, János királyi czíme, s az országból néki adandó osztályrész, melyet az általa jelenleg birtakon is túlterjesztetni kívánt, még most is fenállván, csekély reményt engedtek a sikerre. Ferdinánd nemcsak a királyi címet állhatatosan ellenzé, hanem már leányát sem akarta Jánosnak nőül adni; birtokrészét illetőleg pedig azt kívánta, elégedjék meg Erdélylyel, annak régi határai szerint. Utóbb János késznek nyilatkozott ugyan lemondani a királyi címéről, egyedül azt tartván fel, hogy miután e címet Szulejmántól országával együtt kapta, azt legalább ennek életében s hozzá küldendő leveleiben használhassa. De Ferdinánd, jul. 9-kén kiadott válaszában ebben sem akart megegyezni, képtelenségnek

1563.

Békealku
Jánossal.

¹⁾ Corp. Juris. Hung I, 496.

1563.

állítván, hogy midőn maga még életben van, Miksa, fia pedig nem sokára meg fog koronáztatni; ugyanazon időben három királya legyen az országnak. Sőt ellenzé még azt is, hogy János magát Magyarország és Erdély fejedelmének czímezze, azt kívánván, hogy valamint birtoka, úgy fejedelmi czíme is csak Erdélyre terjedjen. János úgy látá, hogy Ferdinánd csak azért akarja hosszúra nyújtani az alkudozást, hogy Báthory István Miksa koronázásán is jelen lévén, a világ ezt a fejedelem alárendeltsége jeléül vegye. Meghagyta tehát Báthorynak, hogy az egyességet siettesse, mert jelenlétét a koronázáson egyáltalában nem engedi meg. A követ tehát újabb utasítása szerint kijelenté, hogy a fejedelem nem ragaszkodik tovább a királyi czímhez; de Erdély mellett az egész tiszántúli részt, a tiszánineniből pedig Máramaros Huszttal, Munkácsot, Tokajt és Szerencset az illető vármegyékkel kívánja magának osztályrészül, a császár valamelyik leányát pedig nőül. De az egyesség e föltételek mellett sem alakulhatott meg, Ferdinánd egy hajszálnyit sem akarván eltérni első nyilatkozatától. A fejedelem, aug. 7-kén Blandráta György orvosát s tanácsosát újabb utasítással küldé Báthoryhoz, meghagyván ennek, hogy ha csak fontos ok nem kívánja maradását, a koronázás előtt térjen vissza, Blandrátát magányos személy gyanánt hagyván ott. Báthory ezután vissza is vonúlt Nagyszombatba, s onnan csak a koronázás után követte a királyt Pozsonyba; mert ez most valahára engedékenyebbnek mutatkozván, nem ellenzé tovább, hogy Johanna leányát János nőül vegye s Magyarországot is bírja egészen a Tiszáig, úgy hogy ezentúl még csak Munkács, Tokaj, Huszt és Máramaros birtoka és azon urak jövődő viszonyai felett folyt az alkudozás, kiknek birtoka a tiszántúl léteznek, minők például az ecsedi Báthory Miklós és György. Ezen stadiumában létezett az alkudozás, midőn a fejedelem okt. 9-kén követeit végkép visszahívta, okul adván, hogy miután a császár utolsó válasza mind az ország fentartására, mind saját személyére nézve igen fontos dolgo-

kat foglal magában, ezek fölött magyarországi s erdélyi alattvalóival s nagybátyjával, a lengyel királylyal bővebben kellend értekeznie ¹⁾).

1563.

VII.

Az egyházi ügyek iránt Ferdinánd soha sem viseltetett ugyan közönyösséggel; haladó korával azonban buzgalmát is nőni látjuk a kath. egyház fentartásában s a reformatio terjedésének gátlásában. Azon korszakból, melyben Szulejmán nagyobb hadjáratait intézve, hódoltatásaival az egész országot elnyelni fenyegetődzék, több levele létezik, melyek által oly irányban ügyekezett hatni császári bátyjára, hogy felhagyván harcával a reformatio ellen, erejét a kereszténység védelmére a török ellen egyesítse. De mióta félelme e tekintetben csökkent, ő is kevesebb engedékenységet mutatott a reformatio iránt; bár egyébiránt dicséretére válik, hogy a vértanúkat nem szaporítá, a lelkiismeretet erőszakosabb eszközökkel kényszeríteni nem kívánta. Ez azonban már nem is volt volna könnyű dolog, miután a reformatio azon hadi zaj közt, mely az országot a mohácsi vésznap óta kevés szünettel csaknem folytonosan tölté be, a hatalomtól kevésé korlátolva, ellenben számos hatalmas úrtól s városi közönségtől pártolva, igen nagy haladást tett az országban.

Egyházi
viszonyok.

Már fentebb említők, mily józan törvényt alkottak az ország rendei 1548-ban, midőn Ferdinánd a törvényhozás útján akart gátokat vetni az új tanok terjedésének. „Töltse be ő felsége — válaszolák a rendek — a megürült püspökségeket s más egyházi méltóságokat és hivatalokat alkalmas egyénekkel, kik a népet mind önmagok tanítsák, mind lelkészeik által buzgóan taníttassák; a főpapok egyházaikban tartózkodva, rendeljenek a vallás tanítására alkalmas lelkészeket, állítsanak fel iskolákat, s espereseik által ügyeljenek

¹⁾ János levelei Báthoryhoz Praynál: Epist. Proc. III, 166—176. Forgách Lib. XIII, 334. Bethlen Farkas Lib. V, 33. Isvánfy Lib. XXI.

1545—1563. arra, hogy a lelkészek s tanítók kötelességöket pontosan teljesítsék“. Említők, hogy midőn Sbardelati István váci püspök Sibrik úrral királybiztosul küldetett ki a vallási állapotok megvizsgálása végett a felvidékre, hol a reformatio legelőbb gyökerezett meg: Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kis-Szeben városok minden tétova nélkül megvallák, hogy ők az ágostai vallástételhez tartják magokat, s ennek értelmében Stöckel Lénárt, a híres bártfai tanító által magok is készítettek egy vallástételt (confessio pentapolitana), mely aztán másoktól is zsinórmértékül tekintetett a vallási ügyekben: a kormány kénytelen volt engedni a szükségnek s tűrni az új tanokat. És valahányszor azután Ferdinánd a rendeket a vallás tárgyában újabb törvények alkotására hívta fel: ők mindannyiszor az 1548-ki törvény értelmében nyilatkoztak, s a zavarok meggátlása végett legfelebb az anabaptisták, és sacramentariusok új felekezete ellen mondtak tilalmat; vagy az egyházi hivatalok alkalmas egyénekkel való betöltését s az egyházi javak visszaadását rendelték meg, és szabadságaik s kiváltságaikban biztosították az egyháziakat, büntetést mondván azon urakra s nemesekre, kik a főspereket hivatalos eljárásaikban, a jószágaikban lévő lelkészek meglátogatásában gátolják.

A törvényalkotás és a kormány részéről ily csekély ellentállást találván a reformatio, az mind a mellett is, hogy az 1545-ki erdői zsinat óta két felekezetre szakadt, mind nagyobb terjedelmet nyer vala az országban, s az új egyházi felekezetek mind erősebben megalakultak az e végre tartott számos zsinatokon. 1554-ig ennek maga a kath. egyház is kevés akadályt vetett elébe; ezen évtől kezdve azonban, midőn Oláh Miklós lett esztergomi érsekké, élénkebben megkezdődött a harcz az egyház s a reformatio között. Oláh a maga kineveztetését megelőzőtt országgyűlés e tárgyra vonatkozó végzeményeiből is látván, hogy a törvényalkotástól szigorúbb törvényeket a reformatio ellen hasztalan várna, más módok által kezde működni nemcsak az új tanok terjedé-

sének meggátlására, hanem mit maga is legcélszerűbbnek látott, a minden tekintetben mély süllyedésnek indult kath. egyház belső erősítésére. Kivált mióta az 1554-ben Eperjesre küldött királyi bizottmány eljárásának eredménytelenségéből, — minél fogva a következő évben Ferdinánd maga is kénytelen lőn az említett felvidéki öt királyi városnak szabad vallásgyakorlatot engedni ¹⁾, — a tilalmazó szabályok célszerűtlenségéről meggyőződött; és mióta az 1558 elején Derecskey János honti főesperes kiküldetéséből a bányavárosokba tapasztalta azt is, hogy a reformatiot már fölvelt lelkészekre és közönségekre hasztalan küld hittani czikke-lyeket, hogy azokat a vallás ügyeiben szabályul fogadják el ²⁾; maga is leginkább oda fordítá ügyekezését, hogy az egyház belső emelése s buzgóbb tanítás által vessen gátot a reformatio terjedésének.

Ez bírta őt reá, hogy miután az egri, győri, nyitrai, veszprémi, pécsi és zágrábi püspökökkel tanácskozott, az 1558-ki szeptemberben Znio-Váralján megyéje papjaival zsinatot tartson, hogy nekik a kérdésben forgó egyházi tanokról oktatást, felvilágosítást adjon, egyszersmind pedig a papság erkölcsiségére vonatkozó szabályokat is alkosson. Ezen egyház, ha nem téríté is meg azokat, kik a reformatiot már fölvtették, — mint ezt, például, a megjelenni sem akart bányavárosok lelkészeiről tapasztalta; de minden esetre hatékonyabb volt meggátolni a kath. egyház további süllyedését, mint „ama két jámbor ember bilincsei, kiket — mint neki a bányavárosok szept. 2-kán kelt levelökben szemére veték — az evangeliom miatt magánál letartóztatott“ ³⁾. Oláh érsek befolyása alkotta a következő 1559-ki évben tartott országgyűlésen is ama törvényeket, hogy az egyházi törvényszékek rendesen megtartassanak, a püspökök egyházmegyéikben a főesperesek által gyakori vizsgálatokat, időn-

¹⁾ Ember Pál (Lampe): Lib. II, 107.

²⁾ Ribinyi: I, 110. kövv.

³⁾ U. o. 122.

1545—1563.

ként pedig zsinatokat tartsanak, melyek látogatásától a lelkészeket földesuraik letartóztatni ne merészeljék. Úgy látta az érsek, hogy a reformatio leginkább a követői által tartott zsinatoknak, különösen a már többször említett öt városinak (1548), a beregzsászinak (1552), a szintén 1552-ki nagy-szebeninek, az 1554-ki szatmárinak, az 1556-ki kolozsvárinak s az 1559-ki selmeceinek köszönheti gyors haladását és megerősödését: ő is ugyanazon eszközt ragadta meg tehát a maga egyházának emelésére s a reformatio fejlődésének gátolására. A többi püspököknek is példát adandó, mindjárt 1560 tavaszán egy újabb zsinatot is tartott Nagy-Szombatban ¹⁾. Az érsek példája a többi püspöknél sem maradt hatás nélkül: ezen évek alatt hasonló buzgalmat látunk kifejtetni Draskovics György pécsi, Bornemisza Pál nyitrai püspökök által; sőt maga Veráncsics Antal egri püspök is, ki hogy a reformatio iránti hajlamairól egy időben nem ok nélkül vádoltatott, maga az is eléggé tanúsítja, hogy unokáját Bártfán Stöckel Lénárt, a „pentapolitana confessio“ szerzője által neveltette, — most a másik szélsőségbe esve, még üldözni is kezdé a másként hívőket ²⁾.

Az érseknek a katolika egyház helyreállításában maga Ferdinánd is minden módon segedelmére ügyekezett lenni, kivált mióta császárrá is megválasztatott ³⁾. E tekintetben különösen két rendelete méltó az említésre; egyik, mely szerint az 1560-ki ápril 10-kén „nehogy az egyházi javakkal, ha világi használatra fordíttatnak, magok az egyházi hivatalok s az isteni szolgálat is elenyésszenek: a főpapok és urak megfontolt tanácsából „valamennyi egyházi javakat, — kivéve melyeket az iskolák fentartására rendelt, — akár az ő, akár mások adományából jutottak világi kezekbe, ezen adományokat megsemmisítve, visszavétetni s egyházi tulajdo-

¹⁾ Péterfy: Concilia s. Hung. II, 45.

²⁾ Saját levelei Katonánál XXIII, 350. kövv.

³⁾ Ld. egyebek közt Veráncsics levelét Katonánál XXIII. 363.

nosaiknak átadatni parancsolta ¹⁾; a másik következményeiben még fontosabb rendelet az, mely szerint a szintén világi kezekből kivett széplaki apátságot és bényi prépostságot az 1561 január 1-jén a jezsuiták szerzetének adományozta, hogy azok jövedelméből Nagyszombatban iskolát állítsanak ²⁾.

Oláh érsek figyelmét nem kerülhette el, mily nagy sikerrel működik már is a Lojola Ignácztól 1540-ben alapított s a pápától három évvel később feltétlenül megerősített „Jézus társasága“ mindenütt, hova csak elhatolt, szintúgy a hierarchiai hatalom megszilárdításában, mint a trienti zsinat első ülésein meghatározott hitágazatok érvényességre juttatásában, s következőleg a reformatio haladásának akadályozásában. Ő tehát, eltökélve e szerzetet Magyarországon is megalapítani, a szerzet ausztriai tartományának főnökét Victoria Pétert már 1559-ben meghívta magához Nagyszombatba, vele erről értekezendő. Ferdinánd említett alapítványa következtében, az ellenreformatióban nem sokára nálunk is oly nagy szerepet játszott szerzet két tagja, Seidel János és Flander Antal, kiket más kettő is nyomban követett, már 1561-ben megvetették alapjait az utóbb oly nagy hatású nagy-szombati főiskolának.

Ugyanezen év folytában a pápa s a fejedelmek közt határozattá lett, hogy a trienti zsinat, félbeszakasztott munkálatainak folytatása végett a következő évben újra összegyűljön. Követül Ferdinánd, ki őt mint magyar királyt képviselje, Draskovich György pécsi püspököt, a magyar clerus pedig a maga részéről Kolozsvári János csanádi és a még fiatal ugyan, de lángeszű, s ritka ékeszszólású Dudich Endre knini püspököt nevezte ki. Midőn a zsinat 1562 elején megnyitattott, a pápa kijelentette, hogy az csak folytatása az 1552-ben megszakadt zsinatnak. E nyilatkozat után az egyházi szakadásnak megszüntetéséről, a vallási felekezetek

A trienti zsinat.

¹⁾ Corp. Jur. Hung. I. 494.

²⁾ Timon: Epit. Chron. 369.

1563.

egyesüléséről gondolni sem lehetett többé. Az elébbi gyűlésben megállapított hitágazatok szerint a protestánsok hittanai anathemával sujtattak; mialatt pedig az így meghatározott hitágazatok a kathol. világban uralkodókká lettek, más részről a protestánsok egyházi iránya is nemcsak megszilárdult, hanem néhol, kivált Európa éjszaki részeiben s Angliában már a statushatalommal is egybeolvadt, minél fogva a felekezetek egymáshoz többé nem közeledhettek. A zsinat feladata tehát ezen utolsó ülései alatt nem lehetett más, mint a kath. nemzetek s a pápa, mint fő egyházi hatalom közti viszonyokat szabályozni, a már elébb megkezdett belső reformokat bevégezni, s az egyházi fegyelmet megállapítani, mind ez által pedig a további kilépéseknek a kath. egyházból elejét venni.

Ferdinánd szintúgy, mint Oláh érsek a magyar clerus főbb tagjaival együtt azt hitte, miképen a felekezetek közti szakadás Magyarországon még nem oly merev, hogy némi engedmények által az egyházi szertartásokban és fegyelemben az elszakadtak egy részét visszatéríteni, vagy legalább a további kilépéseket teljesen megszüntetni nem volna lehetséges. Ilyennek tekintették különösen az úrvacsorájának mind a két szín alatti vételét s a papok házasságát; köveiknek adott utasításaikban tehát a többi kivívandó reformok közt különösen e két pont kieszközlését hagyták meg. Ferdinánd az 1563-ki áprilisban ezek iránt sokat értekezett az őt Inspruekban meglátogatott pápai követtel, a zsinat elnökévé nem rég megválasztott Morone cardinallal; Oláh érsek pedig máj. 25-kén kelt levele által a magyar clerus nevében újabban is buzgón kérte a zsinatot, hajólna a követek által benyújtott reformok elfogadására. A 70 éves aggastyán élénk színekkel festé egyebek közt, mily szükséges volna Magyarországon a reformatió terjedésének meggátlása végett megengedni a papok házasságát. Bár, úgymond, a papokká avatandók hittel köteleztetnek a nőtlenségre, utóbb még is sokan nősülnek; s midőn őket nejeik elbocsátására

kényszeríteni akarja, miként ezt már többeken fogság s elcsapás által meg is kísértette: készebbek elpártolni az egyháztól, mint megválni nejeiktől. A kehely használatát pedig számos földes urak kívánják, kik aztán, bár egyebekre nézve jó katolikusok, papjaikat is elűzik, ha azt tőlök megtagadják. Így aztán az úr nyája részben a házasság, részben a kehely miatt papjaitól megfosztatván, „a farkasok martalékává” lesz. „A Krisztus Jézus kinszenvedésére kérünk beneteket, szent atyák, — így végzi levelét az érsek — adjatok tanácsot mit tevők legyünk e bajok és nehézségek között; válaszoljatok kegyesen levelünkre“¹⁾.

Bár azonban a kehely használatának megengedését a francia király is sürgette, a többségben lévő spanyol és olasz papság a Rómából vett intések szerint, érdemleges tárgyalásba vétetni sem engedte e két reform-pontot; s Ferdinánd és a magyar clerus követei, kiknek egyike, Kolozsvári csanádi püspök, 1563 elején meghalt, nem bírtak egyebet közölni mint, hogy az engedély megadása mind a két pontra nézve a pápára bízott. Ferdinánd tehát, miután a zsinat december elején befejeztetett, IV. Pius pápánál sürgette e két pontra az engedélyt. A pápa 1564-ben április 16-kán Oláh érsekhez intézett bullájában az úrvacsorájának két szín alatti kiszolgáltatását némi feltételek alatt végre megengedte ugyan; a papok házasságát mindazáltal teljes hallgatással mellőzte. Sőt Ferdinánd és IV. Pius halála után, ennek utóda, V. Pius a kehely használatát is újra tiltotta²⁾.

Ferdinánd és Oláh érsek ezen törekvéseivel párhuzamosan az evangelikusok is nagy buzgalmat fejtének ki ezen évek alatt vallástételeik meghatározásában s egyházi testületeik megalapításában. A két protestáns felekezet Erdélyben az 1552-ki szeczeni zsinaton kezdett határozottabban

A protestáns
egyházak.

¹⁾ Buchholtznál: Urk. B. 694.

²⁾ Péterfy: Conc. S. Hung. II, 157. Katona: XXIII, 805.

1563.

elválni egymástól. Még tovább fejlett e szakadás 1556-ban a kolozsvári s három évvel utóbb a medgyesi zsinatokon, hol a két felekezet közti különbség az úrvacsorájáról készült vallástételben már határozottan kimondatott. Azonban a gyakori vitatkozásokból az úrvacsorája fölött lassankint egy másik vitapont is fejlett ki a praedestinatoról, mely úgy az erdélyi mint magyarországi egyházakban is nagy zajjal tárgyaltatott, míg végre 1561-ben az aggastyán Kópácsi István elnöklete alatt Kolozsváron tartott nevezetes „erdélyi zsinat“ a zavarnak véget vetett ¹⁾.

E vitatkozások az úrvacsoráról s a praedestinatoról Magyarországon is élénken folytak ugyan; de a két külön tan követői nyilvános vallástétel által még nem váltak el egymástól. Erre legelőbb is azon zaklatások adtak okot, melyekkel Veráncsics Antal egri püspök 1560 óta a megyéjebeli protestansokat háborgatta. A nemesség ekkoron szorosabban egyesült hiedelmeinek védelmére a püspök ellen; midőn pedig általa a királynál e miatt bevádoltatnék, védíratához, melylyel szövetségét 1562-ben igazolta, a maga vallástételét (az úgynevezett egervölgyit, melyet Juhász Péter, debreczeni lelkész Calvin tanai szerint készített) hozzákapcsolva küldötte fel a királyhoz. A két felekezet közti szakadás azonban forma szerint csak a tarczali zsinaton, mely szintén 1562-ben tartatott, ment végbe. Itt Beza Tódornak genfi vallástétele s Calvin kátéja elfogadtatván, a két egyház közti különbség határozottan kimondatott. A következő évben a tordai zsinat e végzéseket szintén magáéivá tette, s ekként a magyar és erdélyi reformatusokat is egyesítette egymással.

Még teljesebb bevégzettségét adott e szakadásnak s a felekezetek testületi elkülönöttségének az, hogy a tarczali vallástételnek Perényi Gábor ellentmondott s felforgatása végett Újhelyen még ugyanazon 1563-ki esztendőben újabb

¹⁾ Ember Pál: I, 110. kövv. Ribinyi I, 106.

zsinatot tartott. E zsinat a fenforgó vitatárgyak eldöntésére követői által még a wittembergi és lipcsei akademiákat is felszólította, melyek természetesen ellene nyilatkoztak. E vallástétel azóta, miként a három évvel később tartott gönczi zsinat czikkelyeiből kitűnik, csaknem valamennyi tiszavidéki egyházközségek által el lőn fogadva ¹⁾. S így alakult aztán a helvét hitvallást követő tiszavidéki s erdélyi népség „magyar hite“, ellentétben az ágostai vallástételt befogadott bányavárosok, felvidékiek és erdélyi szászok „német hitével“.

Ezek mellett még egy harmadik, az unitariusok hitfelekezete is keletkezében volt ezen évek alatt; de, miként alább látandjuk, ez csak később alkotta meg magát külön egyházi testületté az 1557-ben alkotott s az 1563-ki tordai országgyűlésen megerősített törvény védelme alatt, mely szerint határozatott, hogy mindenki, kényszerítés nélkül, azon vallást követhesse, melyet akar, a lelkészek választásában s a szentségek használatában teljes szabadsággal bírjon; méltatlanságot, erőszakot egy felekezet se kövessen el a másikon ²⁾.

E szabadsággal azonban csak a protestans felekezetek élhettek megszorítás nélkül. A kathol. egyháznak Erdélyben sok üldöztetést kelle szenvednie, kivált Petrovics Péter életében, ki a visszatért királyné által nemcsak a ferdinánd-párti Bornemisza Pál püspököt kiűzette; hanem a káptalant is eltörültette s az egyházi javakat is elkoboztatta; sőt egyes templomokkal s papokkal is éreztette dühét: a kolozsvári templom kincseit, ékességeit elrablá, oltárait, szobrait összetörtété; a kolosmonostori szerzeteseket pedig elűzé, s több kath. papot megbélyegeztetett, fejük bőrét a tonsura helyén kimetszetvén. Erdélynek a 17-dik század végeig nem volt többé püspöke, bár a cím fenmaradt, s mint a török által

¹⁾ Ember Pál: 117. kövv. Ribinyi: I, 200.

²⁾ Sigler. Bélnél: Appar. Dec. I, 87.

1564. elfoglalt más „in partibus infidelium“ létező püspökségek czime más javadalmak birtokosaira ruháztatott.

Ferdinánd nem sokára azután, hogy a pápának engedélyt az úr vacsorájának mind két szín alatti vételére nézve kihirdette, az 1564-ki július 25-kén, életének 61-dik évében megszűnt élni ¹⁾. Végintézetében, mely által nemzetségének jövőendő örökösödési rendét is meghatározta, három fia közt akként osztotta fel birodalmát, hogy a magyar és cseh királyságon kívül alsó és felső Ausztria Miksáé, Tirol, Vorarlberg a sváb és elsassi uradalom Ferdinándé; Stiria, Karántföld, Krajna s a görcei grófság stb. Károlyé legyen.

¹⁾ Batthyány Ferencz, midőn betegségét súlyosodni látá, kérte a sokszor még ekkoron is dolgozó fejedelmet, kímélné magát a munkától. „Nem a munka emészt engem -- válaszolá a császár -- hanem szerencsétlenségem s a bű, melyet fiaim okoznak: Miksának lutheránussága és Ferdinándnak az a rossz felesége“. Forgách: Lib. XIV, 338. Istvánfy: Lib. XXI, 436.

MÁSODIK FEJEZET.

Miksa király uralkodása. 1564—1576.

I.

Miksa 37 éves korában a magyarok nagy reményei közt vette át atyja halála után az ország kormányát. Benne nyájas, könnyen megközelíthető, a vallás ügyében türelmes, hadvezérletben jártas, bátor, elhatározott fejedelmet kezdének a magyarok ismerni még atyja életében, ki távol léte alatt több ízben bízta volt reá a magyar ügyek kormánylatát. Gyakorlottságánál fogva a hadviseletben, melyet V. Károly esászár táborozásaiban szerzett, azt reménylék a magyarok, hogy a diestelen és az ellenségtől szigorúan soha meg nem tartott békének véget szakasztván, a török ellen nagyobb szerencsével kezdendi meg atyjánál a háborút. E reményben megerősíté őket a király jul. 26-kán (1564-ben) kelt körlevele, melyben trónra léptét a nemzetnek tudtára adván, annak jogait, szabadságait épségben fentartani ígéré, s az ország lakosait felszólítá, hogy a haza védelmére minden történhető esetben készen legyenek ¹⁾).

1564

A törökkel 1562-ben megkötött béke felbontása s egy nagyobb erővel intézendő hadjárat valóban nem sokára közbeszéddé kezdé válni. Részint e hangulat, részint Arszlán budai basa levelci, melyekben határozott választ kívánt, akarja-e Miksa a békét fentartani? — annál sürgetőbbé te-

¹⁾ Wagner: Diplomata. Sáros 207. Katona: XXIV, 6.

1564.

vék e kérdés gyors eldöntését, mivel a török adó két év óta fizetetlen maradt, s ennek még továbbra halasztása a törököt könnyen békeszegésre ingerelheté. E végett tehát Miksa nem sokára trónuralépte után Bécsbe nagy tanácsot hívott egybe. A háború mellett egyebek közt Zrínyi Miklós nagy hévvel szónokolt, fejtegetvén, mily ártalmas e béke az országra, mely alatt a török mind erősebben megfészkei magát s mind tovább terjeszti hódoltatásait. A kérdést mindazáltal békére döntötte el Szulejmánnak épen ez idő tájban érkezett levele, melyben Ferdinánd halála felett részvétét nyilvánítván, s Miksát a trónon üdvözölvén, egyszersmind igéré, hogy a vele kötött békét, ha a feltételek teljesítettek, továbbra is kész fentartani. A tanács ennél fogva a béke fentartását s az adófizetés folytatását tette határozatává¹⁾.

Háború
Jánossal.

A béke mindazáltal nem tartott sokáig. Somlai Báthory István az év őszén értesülvén, hogy Balassa Menyhért a tokaji szüret lefoglalása végett Szatmárból az őrség nagy részével távozott, Nagyváradról azonnal a város alatt termett s azt és várdáját Balassa családjával együtt —, utóbb pedig Nagybányát is hatalmába ejté. Zsigmond-János fejedelem, Báthory e szerencsésjétől felbátorítva, seregeit vele egyesíté, s miután Hadad s Atya várakat és Nyirbátort megvette, Ecsedet és Kis-Várdát pedig oly szerződésre kényszerítette, hogy ha a királyi hadaktól két hónap alatt meg nem segíttetnek, kapuikat neki megnyitandják, seregét a Tiszán Tokajnál átvezetvén, Kassa felé indult. A megeredt esőzések azonban az utakat oly annyira járhatatlanokká tették, hogy szándékával felhagyni és hadait visszavezetni kényszerítetett²⁾.

1565.

Maximilián nem nézte tétlenül határainak e sérelmét. 1565 első napjaiban Schwendi Lázárt, egykoron V. Károly császár hadnagyát, 7000 német zsoldossal a felvidék védel-

¹⁾ Forgách: Lib. XIV, 340. Istvánfy: Lib. XXII. 438.

²⁾ Forgách: 343. Istvánfy: 441.

mére küldé, ecsedi Báthory Endrét, Perényi Gábort és Balassa Menyhértet is melléje rendelvén dandáraikkal. Ugyanazon időben Csáby Ákos hajós kapitányt s a nem rég szolgálatába állott Csernovics Mihály volt velencei tolmácsot a két évi adóval Konstantinápolyba küldé, követelvén általok, hogy János fejedelem Szatmár és Nagybánya visszaadására kényszeríttessék. Schwendi azonban nem várta meg a követtség eljárását, hanem az említett magyar urakkal egyesülve, hadait február elején megindítá s Tokajt, Szerencset, Szatmárt, Nagybányát és Erdődöt hatalmába ejté. A megijedt János fejedelem már Nagyváradot is féltvén, békekötés végett Báthory Istvánt a királyi táborba, onnan pedig a Szatmáron megállapított feltételek megerősítése végett Bécsbe utasítá. A béke azonban nem jöhetett létre. Szulejmán ugyanis Miksa támadó működéseiről a budai basa által értesülvén, nagy haragra gerjedt, s a budai és a temesvári basákat János fejedelem védelmére utasítá, és Csábyt letartóztatván, Csernovicsot Hedajet csaszú kíséretében oly üzenettel küldé vissza Bécsbe: hogy a békét fentartani kívánja ugyan, de felette rossz néven veszi, hogy válaszáat a király Szatmár és Nagybánya iránt be sem várván, maga szerzett magának elégtételt, sőt még újabb foglalásokat is tett a fejedelem birtokában; követeli tehát, hogy Tokaj és Szerencs a fejedelemnek visszaadassék. Még inkább összebonyolítá az ügyet az, hogy mire Csernovics a nevezett csaszúszal Bécsbe érkezett, a fejedelem segélyére sietett budai és temesvári basák Pankotát elfoglalták, s a most már bátrabbá lett János fejedelem is akként módosítá a béke föltételeit, hogy Miksa neki necsak a most elfoglaltakat adja vissza, hanem mind azt is engedje át, mi a Tiszántúl még a király birtokában létezik, mikért maga viszont Munkácsot és Husztot adná cserében. A békének ezen újabb alapon kieszközlése végett még a lengyel király is követet küldött Bécsbe, Báthory István támogatására. De Miksát a szatmári békepontok megváltoztatása s Pankota megvétele annyira felboszantá,

1565.

hogy Báthory Istvánt és Hedajet csauszt őrizet alá tétette, Csernovicsot pedig azon követeléssel utasítá vissza a Portához, hogy ez Pankotát adassa vissza, a fejedelmet pedig a szatmári egység megtartására kényszerítse.

Török háború.

Bár mily igazságosnak látszék is Bécsben e kívánság, Konstantinápolyban más volt a vélemény. Szokoli Mohammed, a harczias szellemű új nagyvezér Csernovicsot és Csábyt oly válaszzsal ereszté vissza, hogy a szatmári egység, melyet János fejedelem a Porta megegyezte nélkül kötött, nem lehet érvényes, s ha a király a békét fentartani kívánja, az elfoglalt helyeket Jánosnak adja vissza, Hedajet csauszt pedig bocsássa szabadon. És hogy e fenyegetésének súlyt is adjon, a maga unokája, Szokoli Musztafa bosnyai helytartó által Horvátországba egy betörést intéztetett. Mire a követek Bécsbe érkeztek, a háború már javában zajlott az országban. Haszán, temesvári basa, János hadaival egyesülve, Erdődöt negyvennégy napi megszállás után megvette, s hogy okot a további vizzályra ne adjon, lerontatta. János fejedelem e közben Nagybányát foglalta el. Schwendi mind ezt a magyar urak boszúságára, tétlenül nézte szatmári táborából, s bár időközben újabb hadakkal is erősödött, miszerint serege 18 ezer főre ment, Erdőd eleste után a Szamos és Tisza összefolyása mellett szállott táborba; miután pedig az őt oda is követett Haszán basával egy ideig csatározott, Bécsből vett utasítása szerint szeptember közepén a basával fegyverszünetet kötván, hadait Kassára vezette vissza. Ez alatt a bosnyai basa a Zrínyiek birtokához tartozó Kruppát szállotta meg. Bakics Máté a vár vitéz kapitánya, azon reményben, hogy a segélyre szólított Auersperg krajnai főkapitány által, ki a vártól nem messze az Unna balpartján 7—8 ezernyi sereggel ütött tábor, idején megsegítetik, vitézül védte magát. Frangepán Ferencz, Farkasics Péter és Ghicz Farkas a magyar-horvát dandárok hadnagyai azonban hasztalan ösztöngék Auersperget a támadásra; hasztalan kérték őt, adna erősítésökre csak ezer embert, hogy

az Unnán átkelvén, a törököt hát mögül támadhassák meg: Auersperg sem maga nem mozdult tétlenségéből, sem a nevezett hadnagyokat nem engedé működniök; minek következtében Musztafa a várat a megszállás 25-dik napján megvette, s hősie őrségét mind egy szálíg levágatta. Ugyanaz lett utóbb Novi sorsa is. Musztafa ezen eredmények után neki bátorodva, a Száván is átkelt s Kőrös vidékét kezdé dúlni; de itt Erdődy Péter bántól megveretvén, visszafutott ¹⁾.

Miksa a béke fentartása végett még egy kísérletet kívánt tenni, s Hosszútóty Györgyöt oly utasítással küldé Konstantinápolyba, hogy mihelyt Pankota és Kruppa visszaadatik, az évi adót is megküldendi. De bár a Porta jó indulatának megnyerése végett némi ajándékokat s ezekkel együtt néhány szabadon bocsátott török foglyot is vitt magával a követ, eljárásának sikerében nem nagy volt a remény, s Miksa háborúra készülendő, az ország rendeit az 1566-ki febr. 2-ára Pozsonyba gyűlésre hívta; maga pedig miután annak vezérletét öcsésére, Károly főherczegre bízta, Augsburgba, a német birodalmi gyűlésre utazott. Az országgyűlés Pozsonyban fölötte zajosan kezdődött; mert a nemzet csalatkozva érzé magát azon reményeiben, melyekkel Miksa kormányra léptét üdvözölte. Ferdinánd végső kormányévei alatt nagy rakásra gyűltek a nemzet sérelmei. Miként fentebb látók, az utolsó országgyűlések nem győztek eléggé panaszkodni a német cancellária avatkozásai, a német hadvezérek s várkapitányok hatalmaskodásai s a szegény nép verejtékén élő idegen zsoldosok s némely urak dandárainak zaklatásai miatt. És mennél inkább remélték a rendek, hogy Miksa e sérelmeket mindjárt kormánya elején megszüntendi, s a nemzet egyéb igazságos kívánatait is betöltendi,

¹⁾ Forgách: Lib. XV, 350. kövv. Zsámboky: Expugn. arc. Tokaj. Bonfin 1606-ki hanoviai kiadásában toldalékul 812. Istvánfy: Lib. XXII, 446. kövv. Bethlen Farkas: Lib. V, 45. kövv. Hammer: II, 308. kövv.

különösen hogy mennél előbb nádorválasztást intézend: annál nagyobb volt most ingerültségök, látván, hogy e sérelmek az új király kormánya alatt még inkább szaporodnak; különösen, hogy az országtanácsban megürült helyek be nem töltenek; hogy míg a magyar püspökök, a török foglalások miatt székeikből elúzve, püspökségeiknek csak címzeit viselik, azon egyetlen püspökség is, mely még épségben áll fenn, a győri, egy idegenre, a velencei Delfino Zakariásra ruháztatott, ki aztán még fondorlataival is boszantá püspöktársait. Mind ezen s hasonló sérelmek miatt felette fájlalták az ország rendei, hogy a király még ezen első gyűlésre sem jelenik meg személyesen, s ennek következtében a sérelmek orvoslata s kívánataik teljesítése ismét bizonytalan időre halasztatik el. Nevelték az ingerültséget magok a királyi előadások is, melyek szerint az adó két évre kívántaték meghatározatni; mi által értésökre adatott, hogy a király hosszabb ideig nem akar országgyűlést tartani. Bántá őket azon kívánság is, hogy adó fejében minden jobbágyra 3. frtot vessenek ki akár egész akár csak egy negyed telek volna annak birtokában. De mindenek felett sérté őket az előadások ama pontja, melyben felszólították, hogy alkotnának oly törvényt, mely szerint az urak és nemesek minden birtokcímeiket, az elhunyt királyok minden adományleveleit törvényes vizsgálat alá terjeszteni köteleztessenek; a magvaszakadt családok javai pedig a mellék ágak mellőztével a királyi kincstárra szálljanak. A kedélyek ezek miatt annyira fel voltak ingerülve, hogy a rendek az adót megtagadni s azon kívánság kifejezésével, hogy a király személyes jelenléte mellett újabb országgyűlést hirdessen ki, szétoszlani szándékoztak. De végre még is győztek a főherczeg előterjesztései; és miután a sérelmeket és kívánatokat egy roppant esomagban a királyhoz Augsburgba elküldötték, 28 törvényczikkelyt alkottak, melyekben az adót egy évre minden egész telek után két forintra határozták, a honvédelem tekintetében pedig a Ferdinánd alatt lefolyt utolsó országgyü-

lések intézkedéseit megújították, kérvén egyszersmind a királyt, hogy a sérelmek orvoslata végett még ez év végén, vagy a jövő elején saját jelenlétében tartson újabb országgyűlést ¹⁾).

Mire az országgyűlésnek ily módon, márczius közepe táján, vége szakadt, Hosszútóty is kihallgatást nyert a szultánnál; mivel azonban sem az adót meg nem vitte, sem Tokaj és Szerencs visszaadása iránt határozott választ nem adhatott, a vén Szulejmán oly haragra gyúladt, hogy Hosszútótyt Wyss Alberttel, Miksának a Portánál székelő állandó követével együtt elzáratta, és saját vezérlete alatt hadjáratot hirdettetett Magyarországra ellen, hogy annak még a Miksa királyt uraló részeit is meghódoltassa. Pertev basa, másod vezér, mintegy 30 ezernyi sereggel mindjárt márczius elején útnak indított Gyula ostromára ²⁾).

Miksa a veszélyről értesülvén, a birodalmi rendeknél segílyt sürgetett az augsburgi gyűlésen. Igérték is azok mind pénzt, mind sereget, de azon feltétel alatt, hogy Magyarország, ha segílyökkel a török járom alól kiszabadíttatik, a német birodalomhoz kapcsolassék, s a katonaszerződést és az adót a birodalom céljaira annak rendjeivel azontúl közösen viselje. A császár e kívánatban megegyezett s igérte, hogy annak valószínűsítését mind saját mind utódai kormányának s törekvéseinek céljául fogja kitűzni ³⁾). A birodalom által megszavazott sereg 40 ezer gyalogra s 8 ezer lovasra számtatott, melynek fele a következő két évben is köteles legyen a császár kívánsága szerint hat hónapig szolgálni zászlai alatt ⁴⁾). A pápa 50 ezer aranyat, az olasz fejedelmek

¹⁾ Forgách: Lib. XVI, 395. A sérelmeket „in magno volumine 100 fere foliorum miserunt in Germaniam“. Lib. XVII, 488. Istvánfy: Lib. XXII, 462. Corp. Juris Hung. I, 516.

²⁾ Hammer II, 311. 313.

³⁾ Reichsabschied von 1566. Bizarus: Bell. Pannon. Schwandternél I, 682.

⁴⁾ Forgách: Lib. XVI, 394.

1566.

összesen 4—5 ezernyi sereget küldöttek a kereszténység harczára; a cseh-osztrák tartományok 10 ezernyi hadat állítottak; e külhadaknak részint Óvár, részint Komárom vidéke tűzetett ki táborhelyül. A magyarok közül különféle helyeken mintegy 20 ezeren voltak fegyverben; Károly főherceg a karantán és krajnai tartományokból, Erdődy Péter bán pedig Tót- és Horvátországból 12—13 ezernyi sereget gyűjtött össze a Dráva vidékén; míg Schwendi Kassa táján szintannyi fegyverest számított zászlai alatt; úgy hogy a külön helyeken táborozó hadak száma összesen legalább 25 ezer lovasra s 80 ezer gyalogra emelkedett, melyeknek működéseit a Dunán száznál több kisebb-nagyobb hajó támogathatá.

Míg e hadak junius eleje óta külön táboraikba gyűlönének, Arszlán budai basa e hónap 6-kán Palotát kezdé vívni. De Thury György a vár nagy vitézül védte magát, s a basa tizenkét nap múlva értesülvén, hogy gróf Salm Eckhard a vár megsegéllésére siet, őt be nem várva, Budára visszavonúlt. Salm ellenséget itt nem találván, Thury tanácsa szerint Veszprém alá vezette seregét, s azt junius vége felé mindjárt az első rohammal megvette. A vívók harc közben több házat felgyújtottak, melyekről a tűz a székes-egyházra is elhatott, s ekként az öt százados templom, Gizelának, Sz. István nevének építménye, hamvakba borult. Salm a várat Szécsényi Mihály őrizetére bízván, miután serege jul. elején több magyar urak dandáraival megszaprodott, Tatát szállotta meg s pár napi vívás után azt is hatalmába ejté ¹⁾.

Gyula eleste.

Midőn Salm Tatát megvette, Pertev vezér-basa Gyulavarárt már mintegy két hét óta vívta 30 ezernyi seregével. Kerecsényi László, a vár kapitánya, bízva 2600 főnyi magyar és német őrségének kitartásában, mind János fejedelem, mind a basa feszőlítésát a vár átadása iránt határozottan

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXII, 464. kövv. Forgách: Lib. XVI, 410.

visszautasítá, és nem kevésbé szerencsés kitörései, mint az ellenség rohamainak visszaverése által nagy kárt tett a törökökben. De miután az erősség külső falai végkép lerontattak, s az ellenség már a belső vár falait is töretni kezdte; Kerecsényi látván, hogy már elesége is fogyatékán van, s a hosszú vívás alatt megtizedelt, megfáradt őrségében ragályos betegség kezd dűlni; a megsegíttetés iránt pedig, melyet futárai által többször hasztalan kért, minden reményét elvesztette: ő is megcsüggedt, s bár Géczy János, Erdélynek utóbb kormányzója, most egy dandár hadnagya, a várat még tarthatónak vitatta, azt a megszállás kilenczedik hetében, szabad elvonulás feltétele alatt szeptember 1-jén a töröknek megnyitotta. De Pertev basa nem tartotta meg szavát, s az elvonuló őrséget megtámadtatván, annak nagyobb részét levágatta vagy foglyává tette. Ezen utolsók közt volt maga Kerecsényi is, ki aztán fogságában nem sokára halállal lakolt kishitúségeért. Gyula eleste után az üresen hagyott Jenő és Világosvár is török kézre jutott ¹⁾.

E közben Szulejmán, ki máj. 1-jén rendkívül fényes szertartások közt indult ki Konstantinápolyból, melyet ekoron utóljára látott, jun. 27-kén Zimonyba érkezett, hova János fejedelmet is meghívatta. A találkozásnál, mely jun. 29-kén történt, a fejedelem háromszor térdelt le a vén szultán előtt, ki neki mindannyiszor inte, hogy keljen fel s kezét csókra nyujtván, őt kedves fia gyanánt üdvözlé. A fejedelem ezután a szultán mellé ült mondván, hogy megzavarva ennyi fénytől, nem tudna egyebet mondani, mint hogy ő Szulejmán egy hajdani szolgájának fia. A szultán erre kegyesen válaszolá, hogy igen kedvesen fogadja látogatását, kinek java miatt jött most is e hadjáratra, s mind addig nem nyugszik, míg a magyar koronát fejére nem teszi. Most volt volna ideje, hogy Szulejmán beváltsa szavát, mely szerint 26 évvel

Szulejmán
utolsó had-
járata.

¹⁾ Forgách: Lib. XVI, 413. Istvánfy: Lib. XXIII, 472. Bethlen Farkas: Lib. V, 80. 130. kövv.

1566.

előbb, midőn a még csecsemő királyfit Budáról anyjával együtt Lippára küldé, ígérte vala, hogy Budát a nagykorúvá növendőnek visszaadandja. De Szulejmánnak nem volt kedve ezen ígéretere megemlékezni; a fejedelem pedig őt nem merte arra emlékeztetni, s kérelme, melyet iratban nyújt be, csak arra szorítkozott, terjesztené ki a szultán országa határait a Tiszáig. Szulejmán nemcsak a kért földet, de annál sokkal többet is ígért neki adni, ha isten szerencsés véget ad hadjáratának. Másnap a szultán ajándékokat küldé neki s megvendégelni kívánta őt; de Szokoli Mohammed nagyvezér, kit a fejedelem sátorában meglátogatni elmulasztott, e miatt neheztelve, más ürügy alatt lebeszélte urát, ki aztán jul. 1-jén, midőn tőle János bucsút vőn, azt mondá neki, gondoskodnék seregről, hadi szerekről és pénzről; és ha ezek valamelyikében hiányt szenved, tudassa vele, hogy őt avval elláthassa ¹⁾).

Szigetvár
ostroma.

Zimonyból a szultán Eger felé akart megindulni táborával; de itt hírét vévén, hogy Zrínyi Miklós Szigetvárból Mohammed tirhalai szandzsákot Siklósnál meglepte, fiával együtt megölte s táborát felsákmányolta, hadi tervét megváltoztatván, mindenek előtt Szigetvárt tűzte ki boszúja céljává. Eszéknél tehát hidat veretett, és 90 ezer fegyveresből s 300 ágyúból álló hadait azon átvezetvén, augusztus első napjaiban Szigetvárat körültáboroltatá. Zrínyi Miklós, midőn a török hadi készületeiről értesülve, az országgyűlésről a múlt tavaszon e fészkebe visszatért, sejté, hogy e fontos erősséget, mely a délnyugati vidék védfalául szolgált, a török most nem fogja elkerülni, s bár Károly főhercegtől ígéretet vőn, hogy azt a szükséges védelmi szerekkel ellátandja, maga is gondoskodott jó karba állításáról. „Ha az édes haza kedves Nagyságod előtt, — így írt már ápril 19-kén Nádasdy Tamás özvegyének, Kanizsáy Orsolyának

¹⁾ Thordai Sámuel kézírataiból Katona: XXIV, 215. Forgách: Lib. XVI, 420. Hammer: II, 315.

Csáktornyról, — küldjön hozzánk néhány gyalog lövészt... Szigetre, hova isten nevében bezárkoznom eltökélt szándékom, akarván mindenek előtt a nagy istennek, s aztán ő es. kir. felségének s a kereszténységnek, és ezen végromlásra jutott, édes hazának hűségesen, állhatatosan vidám lélekkel és vérem ontásával, s ha sorsom úgy akarja, életemnek veszedelmével is szolgálnom“¹⁾. Midőn a török tábor a város alá érkezett, a benmaradt lakosokkal együtt 2500-an voltak benne Zrínyi paranesa alatt, ki miután nekik megesküdött, őket is megesküdteté, hogy a várat mind halálig eltökélvék védelmezni. Minthogy az alvárnagy Farkasics Péter a megszállítás napján betegség által kimult, az eskü után, a maga halálának esetére unokaöcsösét, Alapi Gáspárt nevezte ki vezérökké. Az erősség három részből, az új és ó-városból s a belső várból állott, melyek egymástól széles árkokkal elválasztva lévén, csak hidak által közlekedtek egymással. A hely erősségét nem hatalmas falak, mert ezek még a belső várnál is jobbára fa és föld művekből álltak, hanem, mint neve is mutatja, a várost körül folyó Almás folyam mocsárai alkották. A belső várat hármas ároktól övezett öt földbástya képezte, melynek löportárul szolgáló tornya készült csak szilárdabb anyagból.

A víváshoz augusztus 7-kén, az új városnál fogott az ellenség; de Zrínyi két napi harc után látván, hogy az meg nem tartható, aug. 9-kén annak házait s hidját felgyújtatván, az ó-városba vonúlt. A törökök nyomban elfoglalták az elhagyott újvárost s ágyúikat annak romjai közt állítván fel, az ó-várost, melynek árkait rőzsével s földdel kezdék betölteni, három oldalról támadták meg. Ezt tíz napig nagy erőfeszítéssel védték a várbeliek; de ekkoron a töltések már több helyen egészen a város faláig elkészültek; e közben pedig a szakadatlanul működő ágyúktól a falak is oly nagy kárt szenvedtek, hogy az aug. 19-kén intézett közönséges roham

¹⁾ Praynál: Ep. Proc. III, 177.

1566.

az ó-várost is az ellenség kezébe juttatá. A csekély őrség a mindenfelől betoluló nagy tömegeket tovább tartóztatni képtelen, a belső várba huzódott. A törökök azonban oly gyorsan elállták a kapu táját, hogy az őrsegből is többen kiszorultak, s a híd körül vitézül harczolva találták halálukat. Ezek közt voltak Bosnyák Márton, Botos Péter, Deák Balázs, Basa Péter, Mátyás György valamennyien alhadnagyok, számos más bajnokokkal. Radován és Dandó Ferencz alhadnagyok, vagy, mint akkoron nevezettek, vajdák, már elébb elestek a város védelmében; Szecsödy Máté a gyalogság kapitánya, összezúzott lábszárakkal vitetett be a belső várba.

Mohammed nagyvezér, magát ekként az egész város birtokában látván, Zrínyit miként már elébb is többször újra feladásra szólítá, egész Horvátország birtokát igérvén neki, ha kapuit megnyitja; de a levél, miként a megszállás előtt törvényül szabatotott, tűzbe vetteték. A törökök ezután ágyúikat az ó-városban állítván fel, négy oldalról szünet nélkül lődözék a belső várat, s ennek árkát is rőzsére s rostély gyanánt elrakott gerendákra hordott földdel kezdék betölteni. A munka gyorsan haladt; mert a várbeliek szerencsétlenségére, a lepadt víz helyett csak lágy iszap tölté az árkokat, minél fogva a töltés aug. 25-kén, két oldalon már egészen a falakig vitetett. A következő napon tehát az első közönséges roham intéztetett a belső vár ellen. De sikertelenül: a törökök több órai harc után nagy veszteséggel visszaüzettek, két zászlót hagyván a mieink kezében. Két napig ezután ismét szünet nélkül szórattak be a golyók. Aug. 29-kén, a magyarokra nézve annyi balszerencse napján, melyet viszont a törökre nézve a mohácsi ütközetben, Nándorfehérvár és Buda megvételein kívül még Rhodosz elfoglalása is oly nevezetessé tőn, a mindinkább elhatalmazó betegsége miatt mogorva, az ostrom hosszúra nyulása miatt türelmetlen Szulejmán egész roppant seregét ostromra juttatá. Seregének lelkesedését emelendő, még magát is nyeregbe emelteté. De hasztalan minden erőködésök: bár az

egész nap hosszant új és új pihent csapatok üzettek a falakra, az ernyedetlen őrség által egymás után visszaverettek. A következő két napon is szakadatlan, de nem több eredménnyel folyt az ostrom. A törökök ezrenként hullának el, a jancsárok agája pedig elfogatott.

A rohanásokkal nem boldogulván, szept. 2-kán a nagy bátyát kezdék aláásni, s az oda hordott nagy mennyiségű tűzszereket szept. 5-kén felgyújtották. Az erős déli szél által szitogatott lángok rövid időn az egész bátyát elborították, onnan pedig a vár épületeire is átharapódzának, mintegy halotti szövétnekül szolgálva Szulejmánnak, ki a reá következő éjjel vérhasban, vagy mint mások írják, szélhűdésben, meghalt. „Még sem égett ki e füstfészek, és még sem riad meg a diadal kürtje?“ — írta kevéssel halála előtt a nagyvezérnek. Szokoli Mohammed urának halálát gondosan eltitkolva, másnap még keményebb ostromot intéze. A Nádasdy-bátyánál, kétszer hatolt be az ellenség, de Zrínyi őt mind a kétszer visszaverte. Azonban már a vitézség minden csodái sem menthették meg Zrínyit és vitézeit: míg ők egész napon át a bátyákon küzdének, a tűz egyre terjedve, az egész várat elborítá, s a még életben maradt hősöknek nem maradt egyéb menhelyök a tágas toronynál. De most a török ezt is oly hevesen kezdé lövetni, hogy szept. 8-kán virradóra ez is lángba borult.

Közelgett tehát a pillanat, melyben Zrínyi már csak fogság vagy dicső halál között választhatott: a hős magát őrségének maradványaival együtt halálra szánta el. És kilépett a torony udvarára, könnyű bíbor dolmányba s mentébe öltözve, melynek zsebébe a vár kulcsai mellé száz magyar aranyat tétetett: „ne mondhassa — úgymond — a ki levetkőztet, hogy rajtam semmit sem talált;“ nyakában arany lánczczal, fején gyémántos forgóú fekete kalppal, s egy aranyos markolatú ősi szablyával, melyet a többiek közül azért választta ki, mert „avval kezdé meg, úgymond, a dicsőség pályáját, avval szerze hírt-nevet magának, s avval

1566.

akarja bevárni is, mit reá a végzet mért“. Ezután vitézeit rövid de lelkes beszéddel a halálharczra felbuzdítván, Juranics Miklósnak átadja a királytól vett zászlaját s a kaput megnyitattja. E pillanatban egy, apró golyókkal s vas darabokkal töltött nagy taraczkot süttet ki, s ennek füstje alatt, mint villám a föllegből rohan hada élén a híd felé nyomuló ellenségre. A harc heves, de rövid vala: alig oszlott szét a füstfölleg, melyből a hős halálos csapásait osztogatá, fején és mellén halálosan megsebesítve rogyott le, s körülötte hullottak el Juranics Miklós, Istvánfy Pál, Csáky György, Bajony János, Patacsics Péter s mind azok, kik vezérek után a hídra rohantak. A haldokló Zrínyi a jancsároktól agájok elébe vitetvén, lefejeztetett. Fejét Szokoli Mohammed nagyvezér Salm Eckhard grófhhoz küldé, testét pedig tisztességesen eltemetteté. Vezérek példája szerint a vitéz örök alig egy-kettő kivételével, mindnyájan hősi halállal hulltak el s csak holt testeiken keresztül juthatott a török, mintegy 25 ezer emberének eleste után a porrá égett vár birtokába ¹⁾).

Maximilián e közben augusztus közepén öcsésével, Ferdinánd főherczeggel együtt személyesen lejött a táborba, mely két tagban, Győr és Komárom mellett, hetek óta várta a parancsot a működés megkezdésére. Nagy hadi tanács tartatván, némely bátrabbak egyenesen az ellenségre kívánták vezetni a törökével számra is mérkőzhető sereget; midőn pedig e tanács a többség által veszélyesnek találtatott, némelyek, s köztök Forgách és Tahy azt tanáslák, szállanak meg Esztergomot, s annak vívása által vonnák el a törököt Sziget és Gyula alól. De a többségnek ez sem tetszék, s végzéssé lett, hogy a roppant erő körülszáncolt táborban várja be a jó alkalmat, mely a működésre kínálkoznék. Az alkalom erre nem is hiányzott; mert ha bár Sziget és Gyula Zrínyi

¹⁾ Budina, Schwandtnernél: I, 726. köv. Bizarrus: u. o. 692. köv. Ullova: Beschreib. des letzten ungr. Kriegs von 1565 und 1566. Forgách: Lib. XVI, 424. kövv. Istvánfy: Lib. XXIII, 478. kövv. Hammer: II, 312.

és Kerecsényi segély sürgetései daczára végkép sorsára hagyatott is: nem lehetett elgondolni, miért nem támadták meg legalább azon 14—15 ezer főből álló török hadat, mely egy ideig Fehérvár mellett táborozott, utóbb pedig háborítatlanul dúlta a dunántúli vidéket?... Szokoli nagyvezér Szigetet hamarjában némileg megerősítettvén, seregének egy részét Somogy és Szala megyék dulására küldé; s miután még Babocsát, Csurgót több apró, jobbára üresen hagyott erődökkel megvéttette, urának holt testével és majdnem 80 ezernyi fogolylyal ment vissza Nándorfehérvárra, hol reá Szelim, az új szultán, október 6-ka óta várakozik vala. És mihelyt ennek híre a győri táborba feljutott, Miksa serege is széjjeloszlott ¹⁾).

János fejedelem, miután Zimonyból távozott, mintegy 20 ezernyi török s tatár had által segélyezve, Tokajt kezdé vívni. De Kalvász Mátyás és Raminger Jakab magyar s német őrseregökkel azt vitézül védelmezték. A fejedelem Szigetvár megvétele után levelet vőn a fővezértől, melyben vele a szultán halálát titkosan tudatván, tanácslá neki, hagyna fel az ostrommal s bocsátaná haza a tatárokat, mielőtt ezek a szultán haláláról értesülvén, kicsapongásokra vetemednének. János tehát azonnal elvonúlt a város alól. A hazatérő tatárok azonban Szulejmán halálának tudta nélkül is oly kegyetlenül dúltak s raboltak, hogy őket a fejedelem végre is haderővel kénytelenítettett kiverni az országból. Egy csapattól Homonnay Istvánnak is sikerült Kapus mellett elszedni rablánczra fűzött számos foglyait; de a vad nép még is 40 ezer lakosnál többet vitt el magával rablásra; mert Schwendi kassai főkapitány, Székely Antal minden ösztönzéseinek daczára sem mozdult ki táborából ²⁾).

¹⁾ Forgách: Lib. XVI, 437. kövv. Istvánfy: Lib. XXII, 492.

²⁾ Istvánfy: Lib. XXII, 477. kövv. és 493. Bethlen Farkas Lib. V, 146. Sárospataki magy. Krónika. Történ. Tár. IV, 51. „Székely Antal keserves szívvel nézi és nagy búsulással a rabok vitelét, de ki nem bocsátatik a táborból, és erre fakad ki: Bizony elárulták az országot“.

1567.

II.

Békealku
a törökkel.

Szulejmán volt az utolsó erőteljes, hódoltató szultán. Utána a Porta fénye s hatalma, melyet ő tetőpontjára emelt, a hárem sorvasztó kéjei közt elpuhult szultánok alatt mind inkább enyészik vala. És hogy hazánk még ezután is annyi ideig viselte a barbár nép igáját, leginkább onnan eredt, hogy a bizodalmatlanság a nemzet s kormánya közt mind mélyebb gyökereket vert; belviszályok s lázadások támadtak, melyekben maga a nemzet egy része hívta fel a törököt segítségül nemzeti jogainak és vallásszabadságának védelmére. Szelim, Szulejmánnak gyöngé jellemű utóda alatt Szokoli Mohammed nagyvezér még fentartotta ugyan a szultánságnak Szulejmántól nyert hatalmát; az ország viszonyai mindazáltal ezen részről békésebbek lőnek. Hosszútóty még 1566 végén oly válaszzsal bocsáttatott haza Konstantinápolyból, hogy miután ő még Szulejmánhoz küldetett követül, Miksa király, ha Szelimtől valamit kérni akar, hozzá új követet küldjön, ki ajándékokat se feledjen el hozni; s ha békét kíván, Tatát és Veszprémet rontassa le a király. Wyss Albert továbbra is a Portánál marasztatott ¹⁾.

A török kitakarodta után úgy hangzának a Bécsbe érkezett tudósítások, hogy Szelim a jövő évben még nagyobb hadjáratot intézend Győr, Komárom sőt maga Bécs ellen is; miért Miksa deczemb. 24-kén kelt leveleiben az 1567-ki márcz. 9-re újabb „török segély“ kérése végett Regensburgba birodalmi gyűlést hirdetett ²⁾. De miután Hosszútóty a porta üzenetével megérkezett, január folytában (1567) két levelet intézett Szelimhez, melyek egyikében trónra jutásához szerencsét kíván, másikában menvédet kér küldendő követei számára ³⁾. A Porta ezt tavasz elején megküldötte ugyan;

¹⁾ Hosszútóty tudósítása Hammernél: II, 364. köv.

²⁾ Hatvani: Brüß. Okmánytár III, 45.

³⁾ Hammer: II, 365.

míg azonban Miksa a követeket, mint alább megírandjuk, útnak indította, a háború, bár kisebb mérvben, egyre folyt a felek között. Schwendi Szádvárt, Munkácsot, János fejedelem viszont Kővárt és Nagybányát, a segedelmére jött Hasszán temesvári basa pedig Dédest, a nem rég meghalt Perényi Gábor várát, Putnokot s Monokot, Vadászt, Rákóczy György kastélyát vette meg, s a Torna, Kassa, Regécz Eger és Szendrő közt fekvő vidéket feldúlván, 12 ezer lakost vitt el rabságba ¹⁾.

A Portának Hosszútóty által hozott üzenetéből, mely szerint a béke feltételül már eleve is Veszprém és Tata lerontását követelte, láthatá Miksa, hogy a békét sem hamar sem könnyű szerrel nem lehetend megkötnie; nehogy tehát a töröknek netalán ellenséges szándokai őt készületlenül találják, valamint a birodalomban és eseh-német örökös tartományaiban a szükséges haderő kiállítása végett gyűléseket tartott, úgy a magyar rendeknek is országgyűlést hirdetett június 1-jére Pozsonyba, hova személyesen is megjelenni ígérkezett ²⁾. Mire a rendek összegyűltek, a béke felől biztosabb hírek kezdének szárnyalni, mert már a fegyverszünet is létre jött, s az állandóbb béke kieszközlése végett Konstantinápolyba küldendő követek is ki voltak jelölve.

A rendek ennél fogva inkább a belkormányügyekre fordíthatták figyelmüket, melyekre nézve, miként a múlt évi gyűlésen történekből láttuk, annyi csalatkozott remény, annyi újabb panasztárgy keseríté a hazafiak kebleit. A király a békekövetek utasítása miatt csak június vége felé jelenvén meg Pozsonyban, az összegyűlt rendek addig is a sérelmek fölött tanácskoznak. „Ezek — úgymond Forgách, nagyváradi püspök, négy fő pontra oszlának: első volt, a katonaság és tiszteli hatalmaskodása, rablása és kegyetlensége; a

¹⁾ Forgách: Lib. XVII, 465. kövv. Istvánfy Lib. XXIV, 497.

²⁾ Kovachich: Suppl. ad Vest Com III, 257.

1567.

katonaság ugyanis mindent irgalom nélkül elrabolt, úgy hogy e miatt sokan éhségtől haltak el . . . A második abban állott, hogy a hadak kapitányai az urak s nemesek jószágait kényök kedvök szerint foglalgatták, bár azok birtokosai saját költségeiken szolgáltak a hadjáratokban. A harmadik pont arra vonatkozott, hogy Schwendi Tokajnál, Szikszónál, Kis-Várdánál s egyébütt is a Tisza mellett vámokat, harminczadokat állított fel, melyeken az átvitt gabona, bor stb. akár eladás, akár saját használat végett szállíttatott, volt legyen az uraké, nemeseké vagy jobbágyoké, hat forintnyi vámmal rovatott meg. Ezen kívül a városoktól, helységektől bizonyos mennyiségű bort szedetett adóképen, mit aztán a maga javára Lengyelországban adott el. A negyedik panaszpont abból állott, hogy a király a várnagyságokat s főkapitányságokat, világi és egyházi méltóságokat németekre, olaszokra ruházta; a magvaszakadtak jószágaiból pedig, melyek a kincstárra szállottak, soha semmit sem adományozott magyaroknak. Ezen utolsó, mint mely nemesak a választatásakor mondott esküjét s az ország főszabadságait sérté, hanem a nemzet méltóságát és gyarapodását is . . . csökkenté, leginkább bántja vala az ország rendeit¹⁾.

Egyébiránt, miként a megalkotott törvényekből kitűnik, ezeken felül még több panaszaik is voltak a rendeknek. Különösen, hogy miután ez időben több úr s királyi tanácsos, név szerint Batthyány Ferencz, Báthory Endre, Erdődy Péter, Perényi Gábor, Balassa Menyhért, Bebek György, Ország Kristóf elhaltak, a megürült egyházi s világi méltóságok üresen hagyatván, már alig léteztek annyian az országtanácsban, mennyi a törvényszékek rendes működésére megkívántatik vala (24. t. cz.); hogy a német cancellária avatkozása a kormány ügyeibe nőttön nő, s onnan nem ritkán oly rendeletek is adatnak ki, melyek nemcsak a magyar cancellária intézkedéseivel ellenkeznek, hanem az ország

¹⁾ Forgách: Lib. XVII, 487.

szabadságát is érzékenyen sértik; a német kamara pedig a bányavárosokat már-már egészen maga alá vonta (40. t. cz.); hogy a végek német kapitányai az egyházi javakat elzalogosítják, mint p. o. Schwendi a leleszi és jászai, mások a karpornaki, sz. gotthardi, bozóki, borsmonostori apátságokkal és prépostságokkal tőnek (31. t. cz.); tovább, hogy ugyanazok a nemesek birtokjogai felett is ítéleteket mondanak, s azokat erőszakosan hajtják végre (41. t. cz.); hogy ugyanazon kapitányok ráczokat s más kétes hitű embereket fogadnak zsoldjokba, kik a szegény népet nemesak a legkegyetlenebb módokon zaklatják, hanem a lakosokat s azok gyermekeit orozva elfogják s a kapitányok javára kéz alatt a törököknek adják el; magok a kapitányok pedig a jobbágyokat gyakran elfogatják, kínoztatják s halállal fenyegetik, csak hogy tőlök egynémit kicsikarhassanak, s előbb nem is eresztik szabadon, míg tőlök pénzt, marhát, bort stb. nem kapnak váltságul (30. t. cz.) stb. stb.

Míg ezen és hasonló sérelmek elég okot szolgáltatottak előleges tanácskozásaikban a rendeknek arra, hogy kedélyük a király leérkeztéig ingerültté hangoltassék: Maximilian azonban, úgy látszik, oly szándékkal jelent meg Pozsonyban, hogy teljesíteni kezdje azon ígétét, melyet a múlt évi augsburgi gyűlésen tett a német birodalom rendéinek, ama kivánságukra, melyet a török ellen megajánlott segélyhez függesztettek. „Bár járatos volt a latin nyelvben — úgymond Forgách — s élt is avval azon országgyűléseken, melyeket még atyja életében vezérelt volt, német nyelven nyitá meg a gyűlést, német iratban nyujtá át a segélyre és némely egyéb dolgokra vonatkozó királyi előadásokat“¹⁾. E körülmény még inkább nevelte a rendek keserűségét; „s kijelenték — úgymond az említett váradi püspök — hogy az előadásokat nem fogják tárgyalni, míg panaszai s könyörgéseik meg nem hallgattatnak, ettől függvén mind az

¹⁾ Forgách: Lib. XVII, 487

1567.

egyesek mind az egész nemzet javai, élete, szabadsága. Mert egy idő óta szokássá vált, hogy mind ezek utoljára vétesse-nek tárgyalásba, s azok legtöbbjei, kivált a fontosabbak, hallgatással mellőztessenek, vagy pusztá szóval játszassanak ki; mások pedig oly sokára halasztassanak, hogy azok, kiket illettek, költségeikből kimerülvén, válasz nélkül kénytelenítettessenek hazamenni“¹⁾).

Hiányoztak a király mellett oly magyar tanácsosok, kik elég bátrak és őszinték voltak volna, neki az ország ezen állapotát s a rendek elkeseredett hangulatát tudtára adni; miért is midőn a rendek panaszai s kívánatai ő felségének előadattak, azon válasz érkezett le tőle, „hogy rövid időn biztosokat nevezend ki azoknak megvizsgálására E válasz mindazáltal annyira leverte őket, mintha valamennyiöket végveszély fenyegetné. Átmennék az urak gyülekezetébe s előadják: miképen a császár válasza nem oly kegyes, mint ígérte volt; hanem siralmas mind magokra mind családjaikra nézve: minél fogva ők mit sem adhatnak adó fejében, miután attól, a mit adhatnának, megfosztatnak: látják, hogy már sem üdv sem remény nem maradt fel számukra, s nincs egyéb választásuk mint, hogy elhagyván szülő földjüket, ősi fészkeiket, külföldre vándoroljanak. És ezt mondva, keserves könyekre s jajokra fakadtak. A főrendek őket vigasztalják, bennök jobb reményt ébresztenek; de a császárnak mindeneket szelídebb alakban adnak tudtára. Utóbb még is magán úton értesítik őt mindenekről s könyörögnek: vigasztalná meg a bajok orvoslata által a már csaknem kétségbeesetteket. A császár ezután őket maga elejébe hivatván, kijelenté nekik: hogy ama válasz tudtán kívül a titkár hibájából érkezett hozzájuk: kívánja, adják elő magok a módokat, melyek által bajaikon segítettetni óhajtanak. Kivánságuk az, mondá a rendek szónoka, hogy ő felsége a múltak felett törvényt láttasson s igazságot szolgáltatasson, a régi törvénye-

¹⁾ Forgách: Lib. XVII, 487.

ket és szabadságot pedig állítsa helyre. A császár erre ugyan-
 azt válaszolá, mit elébb hibából eredtnek mondott, hogy az
 ügyet biztosai által meg fogja vizsgálatni, s értekezend
 azokkal is, kik a lefoglalt jószágokra igényt tartanak; mert,
 úgy mondá, ezekre a végek miatt volna szükség Végül
 kijelenté, hogy ezek miatt hozzá többé ne írjanak, mert sem
 iratukat el nem fogadja, sem határozatát nem fogja megvál-
 toztatni“¹⁾). Utóbb azonban, mint forrásunk mondja, taná-
 csosai figyelmeztették őt e válasz keménységére, minek
 következtében aztán jobb szavakat adott a rendeknek, s ki-
 jelenté azt is, hogy felavattatási esküjét, melyre őt kérel-
 meikben figyelmeztetik, meg fogja tartani. Nem ellenzé
 aztán, hogy a fentebb említett sérelmek törvény-czikke-
 lyekbe iktattassanak, azokat alkalmilag orvosolni igérvén.

Ezután a rendek megajánlák a két forintnyi adót, mely
 összesen 150 ezer aranyat tehetett az ország romjaiból, az
 ingyen vármunkák napszámát pedig, melyre minden jobbágy
 köteles, hatról tizenkettőre emelték. Az ajánlat által meg-
 engedszelt király némely kapitányokat, kiknek kihágásairól
 különben is volt tudomása, azonnal megbüntettetni ren-
 delte²⁾); a többi panaszos ügyek megvizsgálására pedig
 magyarokból s németekből álló hármás bizottmány rendel-
 tetett kiküldetni, melyek az alispánok és szolgabírák által
 vizsgálatnák meg a katonaság kihágásait. Az urak és neme-
 sek egy része még az iránt is kérte a királyt, jogosítaná fel
 teljesen a két protestans hitvallást. De bár ebben czélt nem
 értek, miután a király az alkotott törvényeket jul. 27-kén
 megerősítette s az azokban kifejezett nemzeti kívánatokat
 teljesíteni ígérte, király s rendek egymással némileg kien-
 gesztelődve váltak el egymástól³⁾).

¹⁾ Forgách: Lib. XVII, 490. és Bizarrus Schwandtnernél: I, 719.
 A nagyszombati kiadásban 101.

²⁾ Bizarrus Schwandtnernél: I, 719. Nagyszombati kiadásá-
 ban 101.

³⁾ Bizarrus e. h. Corp. Jur. Hung. I, 522.

1567.

Békekötés
a törökkel.

Békekövetekül Konstantinápolyba Veráncsics Antal egri püspök és Teuffenbach Kristóf neveztettek, kik miután az utasítás számokra, mely szerint a béke megkötésében Wyss Alberttel közösen működnének, jun. 25-kén Pozsonyban kiadatott ¹⁾, s a fegyverszünet pontos megtartása végett jul. közepén Szokoli Musztafa budai basánál, a nagyvezér unokaöccsénél is beszóltak ²⁾, aug. vége felé Konstantinápolyban megérkezvén, szept. 21-kén nyertek Szelim szultánál kihallgattatást. Bár a követek pénzzel, órákkal, ezüst edénnyel, mik szívet nyerő ajándékuval valának szánva, oly bőségesen elláttattak, hogy azok értéke a készpénzül vitt 30 ezer arannyal együtt 97,333 rajnai frtra emelkedett: a Porta az iránti követelése, hogy Veszprém és Tata lerontassék, — mi azonban végre még is mellőztetett, — s a határok kérdése az alkudozást oly annyira megnehezíté, hogy a békét csak az 1568-ki február 17-kén lehetett végre megkötni. Az okmány 25 czikket foglal magában, melyek közül a lényegesebbek következők: Miksa király és testvérei Ferdinánd és Károly főherczegek megtartják mind azt, mi jelenleg birtokukban van, s János fejedelmet békében hagyják a maga birtokában; a rablás és a párbaj, mik a határok békéjét annyiszor megháborítják, tilosak; a netalán történendő viaszályok a budai helytartó basa s a magyarországi főkapitány vagy az e végre kinevezendő más biztos által egyenlítésse-nek ki. A császár követei s ügynökei azon szabadságokkal és jogokkal élnek, melyek más hatalmak ügynökeinek engedményeztettek; a futárokat szabadon fogadhatják, s lakhatnak a hol tetszik; békeszegés esetében többé nem fognak bebörtönöztetni, hanem hazabocsáttatnak. A határok kérdése, mi iránt tisztába nem jöhettek, egy határszéli bizott-

¹⁾ Kovachich: Script. Min. II, 404. Egész terjedelmében közli Miller: Ep. Ferd. et Max. 195.

²⁾ Diarium Legation. Kovachichnál: Script. Min. I, 149. Veráncsics levelei Katonánál XXIV. 427. kövv. XXV, 3--30. Kovachich: Script. Min. II, 405. kövv. Miller: em. h. 383. kövv. Hammer II, 366.

mány által fog véglegesen eldöntetni. A béke nyolcz évig tartand s Miksa a szultánnak a folyó 1568-ik évi január 1-től számítva, minden év elején 30 ezer aranyból álló tiszteletdíjat küldend.

Március 10-kén a Portához érkeztek János fejedelem követei is, Orbay Miklós és Balog Ferencz, az adót hozván meg urok részéről. Ezeknek a császári követek előtt tudokra adatott, hogy a fejedelem szintén köteles a megkötött békéhez alkalmazkodni: szabadságára hagyatik mindazáltal némely birtok iránt csereszerződést kötni Miksával, mely azonban a Porta megerősítése alá terjesztendő. Ha a fejedelem örökös nélkül találna meghalni, Erdély magának szabadon választhat fejedelmet. Veráncsics és Teuffenbach követeket, midőn márczius 20-kán haza indultak, Ibrahim portai tolmács kísérte Bécsbe a békeokmánynyal.

Még a békekövetek visszatérte előtt meghalt Oláh Miklós, esztergami érsek s királyi helytartó ¹⁾, minek következtében Bornemisza Pál, nyitrai püspök nevezetett királyi helytartóvá; az érsekség — de csak a következő évi őszön, — Veráncsics Antal jutalma lett a polgári pályán, kivált a két törökországi követjárásban szerzett érdemeiért. A tudós férfiú csak ezután szenteltette fel magát pappá, mire már nagy is volt a szükség, Bornemiszán és Draskovics Györgyön kívül egy felszentelt püspök sem lévén az országban. Forgách Ferencz, a kissé kesernyés, de nagy tudományú, jeles történetíró, ki a nagyvárad püspökség címét viselte, többszöri mellőztetése miatt elkedvetlenedvén, János fejedelemhez pártolt át. Dudics Endre, pécsi püspök, kit a király némi ügyekben Lengyelországba járatott követségben, e

¹⁾ Oláh a bécsi gymnasiumnál két magyar ifjú segélyezésére 1000 frtnyi alapítványt tett, melyet aztán Kutassy Gy. kanonok 800, Poklostóy Máté sági prépost 1000 frttal szaporítottak. Az alapítvány 1779-ben 8000 frtot tön, s 332 frtnyi kamatából — mint az egyetem ezen évi nov. 18-kán kelt tudósítása bizonyítja — 8 magyar ifjú segélyezettett

1568.

megbízását bevégezvén, Krakóba visszatért s ott püspökségét egy udvari hölgy kezével cserélte föl, tetteg is bebizonyítván meggyőződését, mely szerint a trienti zsinaton annyi ékesszólással, de süker nélkül küzdött a papok házasága mellett. — Schwendi Lázár, ki ellen az 1567-ki országgyűlésen annyi panasz emeltetett, talán ettől is indíttatván, a török béke helyreállta után lemondott a kassai főkapitányságról; de helyét, a törvények ellenére, s a magyar urak bosszúságára, ismét német tábornok, Ruber János, foglalta el. A szatmári kapitányság a török követségből visszatért Teuffenbachnak jutott.

A jánospartiak
titkos terve.

János fejedelem a békével, mely az iránta neheztelessel viseltető nagyvezértől reáparancsoltatott, sehogy sem volt megelégedve, s újabb viszályokra keresett alkalmat!). Talált is azt nem sokára a magyarok elégtelenségében, kik az 1567-ki országgyűlés rendeleteinek nem sok fogamatát láthatták. Utasítása szerint Bocskay György, titkos híve, 1568-ban az országot beutazván, számos urat meglátogatott; mindenek előtt pedig sógorait, Balassa Jánost és Dobó Istvánt, az egri hőst, ügyekezett megnyerni terveire. Megkísérté még ezeken kívül Tahy Ferenczet, Draskovics György zágrábi püspököt s horvátországi bánt, ecsedi Báthory Miklós országbirót, Homonnay Gáspárt, Török Ferenczet, Nádasdy Tamás özvegyét s másokat. A terv abból állott, hogy Bornemisza püspök s kir. helytartó útból eltétvén, Zólyom, Nyitra, Léva, Pozsony és Nagyszombat a füleki és szécsényi szandzsákok segélyével elfoglaltatván, s ekként Miksa az országból kiszorittatván, Szapolyai János királylányát kiáltassék. De bár mily titokban történt is ez, Rákóczy György, Deregnyei Pál s Kálnásy Ferencz szatmári hadnagyok által tudtára esett Ruber főkapitánynak, ki azt nem késett a kormánynak följelenteni. Más részről Mohammed nagyvezér is Bécsbe küldé János fejedelem

1) Veráncsics lev. Katonánál XXV, 68. köv.

levelét, melyben a terv végrehajtására engedelmet és segílyt sürgetett. Még bizonyosabb nyomára vezetett az összeesküvés kísérletnek egy levél, mely állítólag Balassa Jánostól küldetett Erdélybe, de vivője, Szentkirályi Miklós által Ruber kezébe adatott. A mint a terv fölfedeztetésének híre terjengeni kezd, Draskovics bán, és Nádasdy özvegye is felküldék Bécsbe a Bocskaytól hozzájuk intézett levelet. Balassa és Dobó ezekről értesülvén, amaz személyesen, emennek nevében pedig, maga beteg lévén, unokaöccse, Zeleméry László Bécsbe siettek, hogy kitisztítsák magokat a vád alól, melyet titkos elleneik által koholtnak mondának. Miksa kegyelmet színlelve fogadta s azon nyilatkozattal bocsátotta el őket, hogy hűségökben nincs kétsége, s el is várja őket az országgyűlésre, mely eleinte az 1569-ki Vízkeresztre volt kihirdetve, de a fenforgó viszonyok miatt aug. 1-re halasztatott.

1568.

1569.

A biztosságba ringatott Dobó és Balassa az országgyűlésre valóban megjelentek. Miksa azonban, ki több német zászlóalj fedezete alatt jött Pozsonyba, — mit aztán utódai is követtek, — az országtanácsól a két úr ellen elfogatási rendeletet kívánt. Ezek a személyöket fenyegető veszélyről értesülvén, szabad lábon kívántak magok ellen törvényes vizsgálatot, állítván, hogy a Ruberhez vitt levél nem az ő irásuk, hanem az árulásairól s gonosz jelleméről ismeretes Kenderessy István koholmánya ¹⁾. De folyamodásuk sikertelen maradt, s a tanácsba idéztetvén, a nélkül, hogy szólhattak volna, fogságba tétettek. A nemesség, melynél nagy vala Dobó népszerűsége, 200 ezer aranyat ajánlott érettközességül, hogy míg pörük lefoly, szabadon bocsáttassanak; de kérelmeket a király nem hallgatta meg; hanem a cancellár, Liszthy János veszprémi püspök által az előleges nyomozások eredményét a rendek előtt felolvastatván, mind

¹⁾ Forgách a levelet valóban koholtnak állítja; Istvánfy nem akarja ítéletét megmondani

1569.

őket mind az elfogott két urat biztosítá, hogy velök törvényes módon fog bánni. A többieknek, névszerint Báthory Miklósnak, Homonnay Gáspárnak, Török Ferencznek, Ballassa Farkasnak és Magyar Bálintnak, kik legalább is annyiban bűnösök, hogy az összeesküvést, bár arról tudomásuk volt, föl nem jelentették, megkegyelmezett; de az Erdélybe menekült Bocskay Györgyöt, mint a ki idéztetvén, még nem jelent, s a hűtlenségben elmarasztaltatott, javaitól megfosztá, s azokat a nevezett három feljelentőnek adományozta ¹⁾.

Ezen összeesküvést a nemzet iránt ellenséges indulattal viseltető német tanácsosok arra ügyekeztek kizsákmányolni, hogy a király s a nemzet közt különben is megingatott bizodalmat még inkább gyöngítsék. „Néhányak e nyugtalankodása, így írt már júniusban Mihály testvérének Veráncsics Antal, — a németeknél minket többieket is oly gyanúba ejtett, hogy mindnyájunkról rosszul beszélnek“ ²⁾. Ez annyira ment, hogy a rendek is indítva érzék magokat az országgyűlés folytában kárhoztatni a békezavarók szándokait, s kérni a királyt, hogy néhányak bűnét ne tulajdonítsa az egész nemzetnek (3. d. t. cz.). Az ország kormánya tekintében szóba jött a nádorválasztás is; de a király erre most sem volt hajlandó, hanem azt válaszolá a rendeknek, hogy távolléte idejére Károly főherceget szándékozik a maga képviselőjévé kinevezni.

A rendek ezt, ha már nádort nem nyerhetnek, helyeselték ugyan: kérték mindazáltal a királyt, hozassa vissza Spanyolországból idősebb fiait, s ezeket alkalmazza a kormányhoz, hogy annak modorát, a nemzet törvényes szokásait és nyelvét korán megtanulják; távolléte idején pedig ezekből nevezzen maga helyett királyi képviselőt; és ha már a nádorválasztás elmarad, legalább egy magyar főkapitányt nevezzen ki a felvidékre, ki ott nemcsak a hadak vezérlete

¹⁾ Forgách: Lib. XIX, 576. Istvánfy XXIV, 507.

²⁾ Veráncsics eml. lev. Katonánál: XXV, 69.

és fegyelemben tartása, hanem az ítéletek végrehajtása végett is felette szükséges. A király mindazáltal ezt is mellőzvéen, a rendek azon panaszára, hogy igen terhes az ország lakosaira nézve azon új szokás, miszerint ügyeik, kérélmük a magyar országtanáctól a német hadi tanácshoz, ettől a kamarai hivatalhoz küldetnek, oly választ adott, hogy az igazságszolgáltatást s az ország jogait és szabadságait illető ügyek a magyar —, a hadi dolgok a hadi tanács —, a kamarát érdeklők pedig a kamarai hivatal által fognak tárgyalatni. Ennél fogva kívánta, hogy udvarában legalább két magyar tanácsos, egyike világi, másika egyházi folyton jelen legyen, egy részről az ország, másról a hadi és kamarai tanács közt közvetítőül szolgálendő. Azon bátor, ellenzéki hangot, mely az élébbi országgyűlések tanácskozásait bélyegzé, e gyűlésen többé nem találjuk ¹⁾.

A parasztságnak, kivált a végekben, hol a töröktől és a királyi hadaktól egyaránt zaklattaték, a béke sem adott jobb, nyugalmasabb létet, s ez volt fő oka a Tiszántúl 1570-ben kitört zavargásainak. Karácson György, egy alacson származású de oly rendkívüli erejű, hogy a lópatkót ~~markában~~ szétörte, nyilat az ekevason keresztül lötte, e mellett ábrándos, hatalmas beszédű férfiú, a haza megszabadítására isteni küldöttnek adván ki magát, még a múlt évben nagy számú hiszékeny parasztságot gyűjte össze maga körül. A tél beálltával azonban, hihetőleg, mert hadát még kevelé, oly meghagyással küldé őket haza, hogy a tavasz nyiltával Debreczen táján gyűljenek ismét össze, mert, úgymonda, az istentől rendelt nap még nem érkezett meg. Említett tulajdonai mellett feddhetetlen, sőt sanyarú élete, melyért a nép őt szent embernek kezdé tartani, 1570 tavaszán öt ezernél több parasztot gyűjtött táborába. Az első kísérletet, hogy népébe bizodalmat öntsön, a gyöngye Bala-Sz.-Mártonon szándékozott tenni, s annak megvételére leg-

Pörlázadás.

¹⁾ Corp. Jur. Hung. I. 533.

1569.

bátrabbjai közül hatszázat küldte ki, biztosítván őket, hogy isten harczoland velök s az ég tüze emésztendi meg a várat. De az ábrándos csapat részint a várbeliek, részint a segedel-mökre sietett szolnoki őrség által nagy részben levágotott, mi a bizodalmat Karácson iránt csökkenteni kezdé. Így lón, hogy a debreezeniek is megtagadták az eleséget, melylyel eddig táborát ellátták volt. Karácson e miatt haragra gyúl, s egy csapat hívével a városba megy és annak biráját fel-akasztatni parancsolja. De a lakosok, birájok védelmére fegyvert ragadnak, csapatát szétverik, magát elfogják s lefejeztetik. A többieket, kik a várost feldúlni készülének, az épen idején megérkezett Báthory Miklós Ecsedvár őrseregével s a Nagyváradról nyert segélylyel verte széjjel ¹⁾.

Erdélyi ügyek.
Békes Gáspár.

Azon összeesküvésnek, melyet a múlt évben, mint el-beszéltük, Bocskay György szitogatott, leginkább Békes Gáspár vala indítója, ki Csáky Mihály cancellár és Blandrata György orvos és tanácsos mellett legtöbb befolyással bírt a hígeszű, tudatlan, a nehéznayavalya és iszákosság miatt testileg nyomorú, lelkileg buta ²⁾ János fejedelem udvará-ban. Az Ázsiában elfoglalt töröknek ez nem volt inye szerint, s Mohammed nagyvezér nemcsak a királynak tudtára adatta azt, hanem a fejedelmet is meginté, maradna békében; Békes Gáspárt pedig avval fenyegeté, hogy őt idétlen tanácsaiért nem sokára kérdőre vonandja. A nagyravágyó, ravasz férfiú ezóta másfelé ügyekezett megvetni szerencséje horgonyát.

1570.

Az 1570 elején tartott medgyesi gyűlésen végzéssé tétette, hogy Miksa császárhoz békekövetség küldessék. A gyűlés után a fejedelem a három nemzet főbijeit Gyulafehérvárra hívatta, hogy velök a béke föltételeiről határozzon. A követ-séget maga Békes Gáspár vállalta magára, s ápril 12-kén a cseh rendekkel gyűlést tartó császárhoz Prágába, onnan utóbb vele együtt Speierbe utazott. Az alkudozások, melye-

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXIV, 525. Forgách: Lib. XX, 617.

²⁾ Forgách: Lib. XXI, 624.

ket Zsigmond lengyel király is támogatott a maga követe, Konavszky Ádám posznáni püspök által, befejeztetvén, a szerződés aug. 16-kán a következő feltételek alatt kötött meg: János lemond a királyi czímról, s Erdély, Bihar, Középszolnok, Kraszna és Mármaros megyék felett fejedelmi czímmel, függetlenül s örökös joggal fog uralkodni. A törököt a magyar királylyal közös ellenség gyanánt tekintendi, s ellene egymást közös erővel segítendik. Miksa a maga sógorának Albert bajor hercegnek, Mária leányát a fejedelemelek nőül szerzi. E szerződés, nehogy a török általa békeszerzésre ingereltessék, titokban marad: ha mindazáltal Szapolyay fejedelemségétől e miatt a török által megfosztatnék, Oppeln és Ratibor hercegségeket nyerendi örökségül. Ha pedig a fejedelem Erdély birtokában örökös nélkül halna meg, az erdélyiek vajdát szabadon választhatnak, ki azonban, valamint a rendek is, a magyar királynak hűséget, de a török előtt szintén titokban tartandót, esküsznek. — A nyavalyás fejedelem magtalan s kora halála bizonyosnak tekintetvén, Békes biztosított, hogy a császár őt e vajdaság elnyerésében minden módon gyámolítandja ¹⁾).

A szerződés utóbb János fejedelem s néhány úr által megerősítettvén, Békes az év végén ismét a császárhoz utazott a szerződés okmányait kicserélni, s az oppelni és ratibori hercegségek adománylevelét átvenni. Megbízást vitt magával az iránt is, hogy Albert bajor herceget meglátogatván, annak leányát fejedelmének eljegyezze. De Albertnek nem volt kedve leányát oly fejedelemeleknek adni, ki „az unitariások átkos eretnekségét“ vallja, kit a szultán a maga rabszolgájának nevez, „kinek teste egy nagy betegség“; és mire Békes útnak eredt, Mária, Albert leánya, már nagybátyjának, Károly főhercegnek volt jegyese. Ezen körülmény mindazáltal nem gátolta a békeszerződés okmányainak

¹⁾ Forgách: Lib. XIX, 573. XX, 605 kövv. Istvánfy: Lib. XXIV, 517.

1571.

kicszerelését, sem azt, hogy a császár márczius 10-kén Ope-
lont és Ratibort azon esetre, ha János vagy örökösei Er-
délytől megfosztatnának, nekik lekötelezze; mert ő most
egy másik unokahugát, a clevei herczeg leányát szánta
Jánosnak. De a fejedelem életének a mértékletlen borital és
a nehéznayavalya négy nappal később, márczius 14-kén,
1571-ben véget vetett ¹⁾. Vele együtt a Szapolyay-nemzetség
is sírba szállott.

III.

Báthory István
erdélyi fejede-
lemmé válasz-
tatása.

Erdély rendei ápril 1-jén Gyulafehérvárott tartott
gyűlésökből máj. 17-kére tüzték ki az új fejedelem válasz-
tását. Békes Gáspárra nézve nagyon is korán, mielőtt magá-
nak erősebb pártot szerezhete, történt a fejedelem halála.
Ő most — hihetőleg mivel a tartomány békéjét könnyen
megzavarható szerződést a császárral csak néhányak tudta-
val a rendek háta mögött kötötte meg s ezek haragjától fél-
hetett, — még mindig a császár udvarában időzve, Csáky
cancellár és Hagymásy Kristóf által oda működött, hogy a
három nemzet tömegesen hívassék egybe a fejedelem-válasz-
tásra; mert abban bízik vala, hogy a székelyeket pártjára
nyerendi. De a Báthory testvérek Kristóf és István, oly
végzést hozattak, hogy a választásra minden megyéből, és
székely székéből tizen, minden szász székéből hatan jelenjenek
meg főispánjaikkal s illetőleg főbiráikkal; a választás sza-
badságának biztosítása végett pedig Báthory Kristóf 2500
lovassal szálljon táborba Torda mellett. E rendszabály eleve
is a Báthoryaknak biztosította a sükert, kik egyébiránt a
Porta pártfogását sem mulaszták el magoknak jó eleve meg-
szerezni.

E körülmények közt Csáky erdélyi cancellár és Hagy-
másy Kristóf, kiket Békes megválasztásának kieszközlése

¹⁾ Forgách: Lib. XX, 616. kövv. Bethlen Farkas: Lib. V, 204.
V. ö. Szalayt: Adalékok a magy. tört. 225. kövv.

végezt Maximilián is felszólítottatott cancellára Liszthy által, érette mit sem tehettek. „Az egybegyűlt urak és követek a Miksával kötött szerződésről semmit sem akartak tudni, mondván: hogy az hátok megett koholtatott“; s május 25-kén a derék somlyai Báthory Istvánt kiáltották ki vajdajoknak. Az eszélyes úr, nehogy a császárt maga ellen haragítsa, míg fejedelemségében megerősödnék, Bécsbe küldött követe által titkon elfogadta a megholt Jánossal kötött szerződést, s Miksának, mint magyar királynak hűséget esküdött, minek következtében Békes, kit, mint unitariust, úgy is sokan nem jó szemmel néztek volna a fejedelmi széken, a bécsi udvarnál többé nem is számolhatott pártfogásra. A nagyravágyó úr eleve is sejté ezt, mert mielőtt a választás eredményéről hírt vehetett volna, Konstantinápolyban is ügyekezett magának Mohammed, Musztafa és Ahmed portai tolmácsok által — kiknek két elseje magyar, harmadika erdélyi szász hitehagyott vala, — pártolást szerezni. De ott is megelőzte őt Báthory, ki megválasztatása után a tíz ezer aranyból álló adót nyomban lefizette, minek következtében a szultán a nyár derekán egy fényes követtség által küldé meg neki a zászlót, buzogányt és főveget, mint a fejedelmi méltóság jelvényeit. A boszús Békes Gáspár, ki miután Bécsben sükeres pártfogolást többé nem remélhetett, fejét fondorlatokon törve tért vissza Fogaras várába, melyet még előbb vett meg Majláth Gábortól. Nem sokára ezután Miksa is megerősítette Báthoryt a vajdaságban, s elállott ama követelésektől is, melyekhez e megerősítést eleinte kötötte volt, hogy a pörös ügyek a hatósága alatt lévő földekről a királyi törvényszékek elejébe föllebbeztessenek; hogy vajdaságát csak a király tetszéséig tartsa; hogy a várakat, mihelyt kívántatik, a király embereinek adja át ¹⁾.

¹⁾ Förgách: Lib. XXI, 630. kövv. Bethlen Farkas: Lib. V, 212. kövv. Gr. Kemény Józs. és Kovács István: Erdélyország Tört. Tára I, 106. Szalay László: Békes Gáspár pályájához. Adalékok a m. nemz. tört. 231. kövv.

1571.

Ezen engedékenységre Miksát Báthorynak ismételt hűség-igérete mellett leginkább a törökkel való béke fentartásának kívánsága indította; mert bár mily titokban tartottak is az Erdélyt illető szerződések, azok még is tudomására jutottak a Portának, s ez tüstént fenyegetőleg kezdte fellépni a határszéleken. A füleki szandzsák Várgedét Gömörben meglepte s elfoglalta; a dunántúli részekben pedig a szigeti basa Thury György Nagy-Kanizsa vitéz kapitányát, ki 1566-ban Palotát Arszlán budai basa ellen diadalmasan megvédte, Kis-Komárom táján cselből megtámadván, megölte, s fejét Konsantinápolyba küldötte. Hasonlókép a nógádi s esztergomi basák is háborogtak a végekben s terjeszteni ügyekeztek a hódoltságot ¹⁾. Veráncsics érsek a török ezen ellenséges szándékaitól indíttatván, nagy buzgalommal erősítetté Érsekújvárat, mely a Vág és Nyitra völgyének fő védfalává lett ²⁾.

Miksát, ki 1571 óta gyakran betegeskedék, leginkább azon gond foglalkodtatá, hogy elsőszülöttének, Rudolfnak, az örökösödést mind Magyarországon, mind egyéb tartományaiban biztosítsa ³⁾. E végett őt Erneszt öcsésével együtt Spanyolországból visszahíván, az 1572-ki febr. 2-ra Pozsonyba kihirdetetett országgyűlésen is a maga képviselőjévé nevezte ki. A rendek azon reményben, hogy Rudolf, mint ifjabb király, Magyarországon fog székelni, Miksa előadását megelőzve, Rudolfot királylyá kiáltották, s ezt azon kérelemmel adták a császárnak tudtára, hogy őt még ez év folytatában megkoronáztatván, a magyar kormány élére helyezze. Miksa a rendek e megelőző készségét avval viszonozta, hogy Dobó Istvánnak és a fogságból megszökött Ballassa Jánosnak, az ifjú király közbenjárására megkegyelme-

1572.

Rudolf
királylyá
választatása.

¹⁾ Forgách: Lib. XXII, 700. Leibitzer Wagnernál: Annal. Scepi. II, 61. Istvánfy Lib. XXIV, 513. Veráncsics Katonánál: XXV, 263.

²⁾ Veráncsics levelei Katonánál: XXV, 230. kövv.

³⁾ Hubert. Langveti legati Saxon. Epistolae Secr. ad princ. suum Ep. 45. I, 109.

zett. Dobó azonban nem sokáig élvezhette már szabadságát. Szered várában néhány hét múlva élni megszűnván. Az alkotott tíz törvényezikk egyike az adót két évre négy forintban határozta meg házhelyenkint; egy másikban a rendek köszönetet mondanak a királynak, hogy az elhalt Mérey Mihály helyébe, kívánságuk szerint Czobor Imrét nevezte ki alnádorrá. Az országgyűlés alatt Bornemisza Pál, nyitrai püspök is lemondott, aggsága és betegsége miatt, a királyi helytartó tiszteréről, melyet aztán Miksa jun. 24-kén Veráncsics Antal esztergomi érsekre ruházott. A koronázó országgyűlés szept. 8-ra lőn kihirdetve. Az urak s nemesek Báthory Miklós és Batthyány Boldizsár vezérlete alatt 2500 lovassal fogadták a határszéleken a fejedelmeket. A koronázás szept. 25-kén nagy fényvel hajtattott végre Veráncsics Antal érsek által. A templomi szertartást nagy lakoma s ezt táncmulatság követte, melyben Balassa Bálint, a nem rég megkegyelmezett János fia juhász-tánczával különösen magára vonta a figyelmet. Az új királynak minden jobbagytelek után egy arany frtot szavaztak a rendek koronázási ajándokul, őt is, atyját is kérvén ez alkalommal, ne engednék ezután megsértetni az ország ősi szabadságait, s egy iratot nyujtván be nekik, mely szerint eddigi sérelmeiket orvosoltatni kívánják s reménylik ¹⁾).

A két országgyűlés között, jul. 7-kén (1572) múlt ki az életből II. Zsigmond lengyel király, s vele együtt halt ki a Jagellók nemzetsége, mely 200 év előtt Hedvignek, I. Lajosunk leányának kezével jutott a lengyel trónra, s a magyarnak is három királyt adott. A megürült királyságot Miksa másod szülöttének, Erneszt főherczegnek ügykezett megszerezni. A lengyelek közt pártok támadának, s a jelöltek közt Erneszt mellett Henrik anjoui herczeg és Báthory István erdélyi vajda nevei hangzának. Báthory azonban tiszteletből Miksa iránt, s azért is, nehogy ez Erdélyben az

Békes Gáspár
zavargásai.

¹⁾ Corp. Jur. Hung. I, 542. 544, Forgách: Lib. XXII, 699. kövv. Istvánfy: Lib. XXIV, 522. XXV, 530. Katona: XXV, 320. kövv.

1572.

egyre fondorkodó Békes Gáspár által zavart idézzen fel, ekkoron semmi további lépéseket nem tőn a lengyel trónért, melyre aztán a következő évi máj. 10-kén [tartott királyválasztó gyűlésen a francia herezeget emelték a lengyel rendek. De Báthory ezen szerénységét nem vette figyelembe a bécsi udvar, Békes Gáspár fondorlatai ott még mindig pártolásra találtak. Egyebek közt, miután az elhalt fejedelem neki és Csáky Mihálynak végrendeletében negyven-negyven ezer aranyat hagyományozott, s ezen összeg fejében utódának kárára s jogtalanul a huszti várhoz tartozó uradalmat kötötte le nekik, Csáky és Békes e várat Báthorynak átadni Miksa tanácsa szerint is vonakodtak ¹⁾. Csáky 1572 tavaszán meghalálózván, Báthory István Forgách Ferencz nagyváradai püspököt nevezte ki cancellárává. A bécsi udvarra neheztelő főpap ezóta nem szűnt meg ösztönözni fejedelemét erőteljesebb lépésekre a király és annak pártfogoltja Békes ellen. Báthory tehát, hogy Békest Erdélyből eltávolítsa, reávette Majláth Margitot, Ifiu János úr nejét, váltaná vissza tőle Fogarast, melyet Békes a közelebbi rokonok mellőztével vett volt meg Majláth Gábortól. Békes azonban e miatt törvényszék elébe idézve azt válaszolá, hogy csak a magyar királytól fogad el e tárgyban ítéletet. És valóban Miksa, ki nem ok nélkül tartott, hogy a minden tekintetben jeles, népétől szeretett Báthory magát elébb utóbb függetlenné teendi, — Békestől ez iránt megkérve, Ibrányi Ferencz híres törvénytudót küldi vala Erdélybe, hogy a kérdés felett ítéletet mondjon. A vajda azonban Ibrányit eltiltá a dologba avatkozástól: vannak, úgymond Erdélynek is birái, kik fognak tudni az ügy felett igazságosan határozni. De Békes ezután sem akart megjelenni a törvényszék előtt, hanem Földváry Istvánt többféle vádiratokkal küldé fel Bécsbe, Báthorynak ott újabb kedvetlenségeket okozandó. Miksa erre nov. 15-kén (1572) adott válaszában szinleg engedel-

¹⁾ Miksa levele Bethlen Farkasnál: Lib. VI, 251.

mességre inté ugyan a vajda iránt Békest; de egyszermind bátoritá is őt nyakasságában, kijelentvén: hogy nem kételkedik, miképen Békes úr, tartozó hűsége szerint nem mulasztandja el följelenteni, ha a vajda netalán ellenséges szándokot táplálna ő felsége ellen.

Báthory mielőtt erélyesebb rendszabályokhoz nyúlna, a Porta véleményét kívánta megtudni; miért is Kendy Sándort némi ajándékokkal Konstantinápolyba indítá. Miután pedig Szokoli Mohammed nagyvezér kijelenté, hogy egyáltalában nincs ellenére, ha az engedetlen urat megbünteti s Husztot a németek kezéből kiveszi; miután továbbá hírül vette, hogy Békes Fogarasra Miksa királytól magának új adományt eszközle ki; Földvárynak, Békes bécsi ügynökének, egy elfogott leveléből pedig megértette, hogy Békesnek gróffá neveztetése is tárgyalás alatt van; mi több, Ruber kassai főkapitány már parancsot vett, őt Fogaras birtokában haddal is segíteni, s ha lehet, még a vajdaságba is behelyezni, — mi végett Ruber októb. 18-kán fogna megjelenni a határokon: végre Báthory is elhatározta magát erélyesen lépni fel az ármányos úr ellen. Losonczy Bánfy Györgyöt tehát feles haddal Fogaras alá küldi s azt általa megszállatja. A meglepett s ellentállásra felkészülve nem lévő Békes az elhalt János-Zsigmond alatt összeharácsolt roppant kincsei-
nek könnyen elrejthető nagyobb részét magához vevén, a vár védelmét Gyulay Pálra bizza s míg általa egyik kapun kirohanást intézett, a másikon néhányad magával elillana s Magyarországra, innen pedig Bécsbe meneküle. Fogaras pár héti vívás után magát megadván, Báthory Medgyesen gyűlést tartott, Békes ellen honárulási ítéletet mondatott s mind azokat is, kik vele még ezután is ezimboráskodnának hasonlóval fenyegette; a múltakra egyébiránt böles mérséklettel, mely Békes eddigi barátai közül is mind többek szívéet meghódítá, a feledés fátyolát borította ¹⁾.

¹⁾ Bethlen Farkas: II, Lib. VI, 256. kövv. Földváry lev. u. o. 242. Istvánfy: Lib. XXV, 534.

1573.

Míg ezek Erdélyben történtek, Magyarország egy jeles emberét veszté el a széles tudományú, nagy műveltségű Veráncsics Antal esztergomi érsek és királyi helytartóban. Már bíbornokká kineveztetése is, melyre Miksától és Rudolftól az 1573-dik év elején ajánltatott, tárgyalás alá jött Rómában, midőn Eperjesen, hova törvénytétel végett utazott, lázba esvén, jul. 21-kén élni megszűnt. A nevezetes férfiú, ki mint tudós, író és statusférfiú egyaránt díszes helyet foglal el történetünkben, ezt nagy számú s felette becses leveleivel és emlékirataival maga is sok részében felvilágosította, gazdagította ¹⁾. Az érseki szék, halála után, egész 23 évig üresen hagyatott, s jövedelmei a végek, kivált Érsekújvár jó karban tartására fordítottak. A királyi helytartóságban Radeecz István, egri püspök neveztetett ki utódává.

A horvát
pórlázadás.

Más körben, de a hazára nézve szintén érzékeny veszteséget okozott Szlúni-Frangepán Ferencznek, Draskovics György zágrábi püspökkel együtt horvátországi bánnak, még a múlt év vége felé élete javában történt halála. Míg az erélyes, vitéz férfiú élt, a török büntetlenül soha nem pusztította a horvát végeket. Elvesztét már 1573-ban is sajnosan érezte a Száva és Dráva vidéke. A parasztság uraitól elviselhetlen terhekkkel és zsarlásokkal sanyargattatván, fellázadt, s Dózsa korát kezdé megújítani. A zavargás Tahy Ferencz szomszédvári uradalmában kezdődött. A zsarnok úr rég viszályban volt jobbágyaival, s ezek a királynak is benyújtották panaszukat. A kormány sokáig orvosolatlanul hagyá a panaszokat, míg végre 1573 elején Fehérvény István veszprémi püspök vezetése alatt egy bizottmányt küldé ki azok megvizsgálására. Ez Szomszédvárra érkezvén, a helyett hogy tekintélylyel lépett volna fel a zsarnok úr ellen,

¹⁾ Összes munkáit legújabbán összeszedte s a magy. Academia által megindított Magyar Történelmi Emlékekben több kötetben kiadta Szalay László, ki róla mint íróról egy becses monographiát is tett közzé „Adalékok a magy. nemzet történetéhez“ című munkájában. 146. kövv. l.

általa megnyeretvén, a vizsályt a tartományi gyűlés elejébe vitte, melyet Draskovich püspök s bán épen ez időben hívott volt össze. Megidézttettek a szomszédvári parasztek is, kik azonban midőn nyugalomra intetnének, némely őket pártoló urak bátorítására egy iratban kijelenték, hogy miután többszöri panaszaik után sem nyerhetnek igazságszolgáltatást, ők Tahy Ferenczet és örököseit uroknak elismerni többé nem hajlandók; készek azonban ő felségének s bár kinek is, kit Tahyn kívül urokul rendel, engedelmeskedni. Tahy s barátjai a gyűlésen erre nagy zajt ütnek s a többség által oly végzést hozatnak, mely szerint a parasztek, mint hűtlenségben elmarasztaltak, földjeikről, házaikból száműzessenek. A kétségbeesett szomszédvári parasztek erre fegyvert fognak s fellázadnak; példájok Krajnának kulpavidéki parasztságát is fellázítja, úgy hogy számuk, miután hozzájok a stajer parasztságból is mind többen csatlakoznak vala, rövid idő alatt 10—15 ezerre szaporodott.

A dühös nép Gubecz Máté vezérlete alatt rémítő kegyetlenséggel kezdett dúlni, ölni, égetni a nemesség jószágain, míg végre ez fegyvert ragadván, s a várak őrségei és Károly főherczeg karánti és krajnai hadnagyaitól is segítettvén, őket szét nem verte. Február végén már csöndes volt a vidék; de a lázadók és meggyőzőik kegyetlenségéről számtalan úri kastély és jobbágy helység üszkei, romjai tanúsokodtak; legtöbbet szenvedett Szomszédvár és Szamobor vidéke, hol a bán dandára majdnem valamennyi helységet fölégetett. És mi ezek tekintetét még szomorúbbá tette, a házak falai s a fák a helységekben s az országúton tele voltak a szegény elfogott s felakasztott parasztek hulláival; egy terepély vadkörte fa ágain egyebek közt tizenhat ily szerencsétlen függött. Mások megcsónkított orral s fülekkel bocsáttattak haza. Gubecz Máté maga Zágrábba vitetvén, a Dózsáéhoz hasonló kínos halállal lakolt ¹⁾.

¹⁾ Liszthy cancellár levele Katonánál XXV, 424. Istvánfy Lib. XXIV, 527. kövv.

1573.

Török
rablások.

E zavargást a török sietett hasznára fordítani. Míg Alapi Gáspár, Thúry György és utóda Bánfy Bálint halála után kanizsai várnagy, őrsége nagyobb részével a fellázadt parasztok ellen hadakozott, a szigetvári basa febr. 3-ka éjjelén Kanizsára ütött, a várost kirablotta s felégette, és ezernél több foglyot vitt el belőle Szigetre ¹⁾). A tavasz nyitáival pedig Bolondvárát, nem messze a Drávától, melyet őrségének gyakori rablásai miatt a királyi hadak megvettek, nemcsak visszafoglalta, hanem aztán egész Győrig rablott kalandjaiban ²⁾). Ilyféle rablásokat más végekben is űztek a törökök. Miksa, kit ekkoron a lengyel korona megszerzésének gondjai foglaltak el, türte a sérelmet, s csak Konstantinápolyban, — hol a meghalt Wyss Albert helyét Rym Károly foglalta el a követségben, — sürgette a béke pontosabb megtartását, mi végett aztán hogy előterjesztéseinek súlyt adjon, juliusban a kissé elmaradt adót s ajándékokat is megküldte.

A magyarok azonban mind hangosabban panaszkodának, hogy bár az adó és pénzsegély szünetlen szedetik, az ország eléggé még sem védelmeztetik a török becsapásai ellen ³⁾). Magyarországon ezek egy időre megszűntek ugyan, és szabadabban kezde fellélekzeni a végbeli népség; de Tót- és Horvátországban sem a már vén Draskovics püspök, sem társa a bánságban, az erélytelen Alapy Gáspár, kit Kanizsán Zrínyi György váltott fel a várnagyságban, nem bírta elejét venni e rabló. kalandoknak ⁴⁾); pedig Ungnad, ki az adóval Konstantinápolyba küldetett, és Rym Károly, állandó követ, a vége felé járó békét októb. 3-kán 1573-ban újabb nyolcz évre megerősítették ⁵⁾). De ezután is csak drága szemfény-

¹⁾ Istvánfy Lib. XXV, 532.

²⁾ Hubert. Langvetus, legatus Saxon. Epist. secretae ad Principem S. Halae 1599. I, 192.

³⁾ Hub. Langvet. szász követ levelei I, 192. és II, 238.

⁴⁾ Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 246.

⁵⁾ Hummer: II, 433.

vesztés maradt az a törökök részéről. Szelim szultánnak 1574-ben történt halála s III. Murad trónra jutása után az ellenséges becsapások még inkább szaporodtak. A következő évben, daczára a békének, melyet azonban a török Szelim szultán halála következtében megsemmisültnek tekintett, még várak is vívattak: a budai basa Kékköt, Divényt, Somosköt, Balassa János várait, kire több előkelő török rabul tartása miatt boszankodott, megvette; Ferhád bosnyai basa pedig Horvátországban, miután Auesperg krajnai kapitányt megverte s megölte, Buzint a Keglevichek, Zrint a Zrínyiek ősi fészket több más apró várral együtt elfoglalta ¹⁾). Ezen ellenségeskedésnek vége sem szakadt mind addig, mígnem Miksa az új szultánnak és Szokoli nagyvezérnek 1575 nyarán Preiner által nagybecsű ajándékokat küldött s a békeszerződést ismét megújította; minek következtében a határszéli basák is parancsot vőnek, felhagyni támadásaikkal. Az elfoglalt várak azonban továbbra is a török birtokában maradtak ²⁾); s ha ezután nem vívtak is más várakat a basák, a rabló kalandokat mindazáltal, miket Konstantinápolyban nem tekintettek békeszegésnek, azután is csak folytatták.

A császári udvar törekvései e közben ismét Lengyelország koronájának megszerzésére voltak irányozva. 1574-ben, május 30-kán meghalt IX. Károly francia király. Öcscse, Henrik az új lengyel király, mihelyt erről értesült, jun. 18-kán titkon távozott Krakóból, hogy magának Párisban új koronát szerezzen. Miksa császár is újabban működni kezdett ennek következtében, hogy Erneszt fiát a lengyel trónra emelhesse. Nem kételkedvén pedig, hogy Báthory fejedelem, kinek már elébb is nem megvetendő pártja volt a lengyel urak között, most, miután Erdélyben megerősödött, és jeles fejedelmi tulajdonai által magának hírt-nevet szer-

¹⁾ Istvánfy Lib: XXV, 546. kövv. — Kerchelich e h. 247. Hammer II, 450. kövv.

²⁾ Hammer II, 451.

1575.

zett, még félelmesebb versenytársul fog fellépni ellenében: hogy tehát őt saját tartományában elfoglalja, Békes Gáspár által ügyekezett őt új bajokba bonyolítani. A nyugtalan úr, Miksa pártolásáról biztosítva, Konstantinápolyban is nagy buzgalommal kezde működni ügynökei által a Porta kegyelmének megnyerésében; egyebek közt 30 ezer aranyra ígérte emelni az adót, ha a Porta őt kegyelmébe veszi. Meghitt emberét, Radák Lászlót, 1575-ki máj. 3-kán tudósítá, hogy Mohammed nagyvezértől biztosítást vett valahára, miképen a Porta nem ellenzi, hogy Erdélybe menjen, Báthoryt onnan elűzze s a tartományt magának elfoglalja, úgy mindazáltal, hogy ezt saját erejével, minden külsegély nélkül hajtsa végre. Felszólítá ennél fogva Radákot, adja ezt tudtára Andrásy Péter, Csáky Pál, Telegdy Mihály, Kendy Gábor, Alárdy Ferenez, Károlyi László, Veres János, Szentmihályi Péter s többi párthíveinek, készüljenek fel mennél előbb, a lehető legnagyobb titokban, s készítsék fel a székelyeket is, — kiket régi szabadságaik helyreállítása által ösztönzött volt a felkelésre, — hogy midőn a vitézségéről híres Székely Antallal nem sokára egy feles had élén a határszélekre érkezendik, azonnal hozzá esatlakozhassanak ¹⁾). Néhány nap múlva pedig újabban tudósítá őt, hogy a császár tanácsa szerint azonnal Kassa vidékére megyen, ott várandó be az ő s többi párthíveinek válaszát ²⁾). Szóljon tehát Csáky Pállal, mert kettejükben, mind maga, mind a császár legtöbbet biz-

¹⁾ E levelet Bethlen, (Lib. VI, 347.) s utána az Erdélyi Tört. Tárának érdemes kiadói hibásan teszik, mint már Katona is megjegyzé, 1573-ra, 1575 helyett.

²⁾ A császár azért sürgette Békes megindultát, mivel a lengyel rendek gyűlése, melyen a Henrik által üresen hagyott trónról valának intézkedendők, közelgett, s a császár erről Báthory figyelmét másfelé akarta fordítani. „Ante duos menses, instantibus comitiis polonicis Békesius profectus est in Poloniam — írja Bécsből a szász fejedelemnek, követe Langvet Hubert jul. 11-kén — et sparsa est hic fama, ipsum eo preficisci, ut res imperatoris, quantum in se esset, in comitiis iuvaret. Ep. 43. Lib. I, 106.

nak. Legyen gondjok reá, hogy Bethlen vára hatalmokban maradjon; mert ott kíván velök s többi pártfeleivel találkozni. Békes aztán meg május havában Kassa tájára utazott s Ruber főkapitány segedelmével, ki ez iránt a királytól parancsot vett, rövid idő alatt a felvidéki várak, kivált Eger, őrségeiből, nem annyira zsoldon, mint a gazdag tartományban nyerhető, szabad martalék reményével szép erőt gyűjte zászlai alá. És miután a nagyvezér álnok hitegetései által reászedett ügynökétől, Antalfy Imrétől, a török kegyelme iránt újabb biztatásokat is vett vala, s a magyar urak közül is Prépostváry Bálint, kállai várnagy, Perényi György, Csapy Kristóf, Pongrácz Frigyes, a szatmári őrség hadnagya, Lónyay Ferencz, Sulyok István, Kállay János, Deregnyei Pál s többen mások hozzácsatlakoztak, elébb Szatmárra, onnan pedig június 20-kán Erdélybe hatolván, Tordánál táborot ütött, ott várandó be a székelyeket és egyéb párthíveit.

De Báthory István fejedelem sem vala készületlen elfogadására. Ő az év elején más ügyekben Kassára küldött Bornemisza Gáspár s utóbb a királyiak fogságából megszabadult Borbély György által Békes fondorlatairól értesülvén, Kendy Sándort a Portára utasítá s magát fejedelemségében az új szultán által is megerősítettvén, az adónak 15 ezer aranyra való emelése s ajándokai által magának egyszersmind a nagyvezér jóakarátát is biztosítá ¹⁾). A fejedelem helyzete mindazáltal nem vala teljesen megnyugtató. Bár az urak nagyobb része hozzá szított; de Békes pártja sem vala megvetendő. Most pedig, midőn a válság beállott, számosan tétovázni kezdének. Különösen a székelyek, mivel Báthory régi szabadságaik megújítását most a veszély idején magától általok kicsikartatni nem engedé, a hűségben állhatatos Aranyos-székiek kivételével mindnyájan Békeshez pártolának. Az ügyek ezen állásában a fejedelem, mihelyt versenytársa mozgalmairól értesült, Daczó Jánost a temesvári,

Békes
lázadása.

¹⁾ Szalay: Adalékok a m. nemz. Tört. 248. köv.

1574.

Gyerófy Jánost a budai basákhoz küldé segélyért; a várak őrségeinek nagyobb részét pedig gyulafehérvári táborába rendelé. Szerencséjére, Békes több napig vesztegtele tordai táborában, utóbb pedig a helyett, hogy egyenesen Gyulafehérvárnak tartana, a székelyekkel való egyesülése végett, Maros-Vásásárhely felé tért el, s Radnót táján szállott táborba. Itt célját érte ugyan, mert Andrassy Péter 2000 lovas és még több gyalog székelyt hozott táborába: de ekkoron már a fejedelem is összevonta halait, és miután azokhoz Gyulafy László főkapitány, Hagymásy Kristóf, s a Bánfy testvérek, Farkas és Kristóf dandárai, Lugosról és Karansebesről 500 lovas és gyalog, a szászok közül pedig ezeren csatlakoztak, versenytársának elejébe indult. Út közben még Géczy János Nagyváradról, Gyerófy János pedig a budai basától tetemes segélyt hozott táborába.

Az ellenseges hadak jul. 9-kén a Maros mellett Radnót előtt találkoztak; az ütközet mindazáltal csak a következő napon vívatott Sz. Pál, Alárdy Ferencz kastélya mellett, hova Békes, az ellenségnek cselt hányini szándékozván, visszavonúlt. Eleinte a pártos úrnak látszék kedvezni a szerencse. Báthory tüzérsége, melyet ő maga és Cinna Rafael florenczi fi igazgatott, nagy felsőbbséget fejtett ki ugyan Békesé fölött; de ennek hadai oly hevesen támadták meg a fejedelem seregét, hogy ez már-már hanyatlani kezdte. Azonban egy részről Gyulafy László, másról Székely Mózes, mindenek felett pedig maga Báthory, a kissé megzavart harcrendet helyreállítván, ellenségét egy véres viadal után teljesen legyőzte. Békes maga is, miután seregének nagyobb része leváगतott, vagy a Marosba ugrasztatott, csak nagy bajjal tudott néhányad magával Szatmárba szabadulni az úzók elől.

Két héttel a győzelem után Báthory fejedelem Kolozsváron gyűlést tartott s ítéletet mondott híveivel a lázadókra. Az ítélet szigorú volt; maga Wesselényi Miklós ítélőmester is könyezve olvasá fel azt a rendek gyülekeze-

tében: Bekes Gáspár harminczad magával, kik vele együtt elfutottak, jószág- es fejvesztésre íteltettek; a foglyok közül Kabos Farkas, Pókay János, Bogáty Gáspár, Baresay Miklós, Csanádi János, Ösy Miklós és Csányi Miklós aug. 8-kán lefejeztettek; 34 székelynek orra, füle levágotott; más 34 Szamosfalván felakasztatott. Sokan börtönnel lakoltak; az első helyen említett 30 szökevény közül azonban később többen kegyelmet nyertek a megengesztelődött fejedelemtől. Bekes Kassán Rubertől be nem fogadtatván, Lengyelországba menekült, hol aztán a királylyá lett Báthory, Szbo- rovszky Péter krakói várnagy közbenjárására, iránta már 1576-ban megengesztelődött ¹⁾).

Míg Báthory István ily szerencsével és szigorral foj- totta el Erdélyben a lázadást, Lengyelországban újabb sze- rencse s felmagasztaltatás készült számára. A lengyel rendek Henrik királyt, ki általok felszólíttatván, visszatérni késett, az 1575-ki május 26-kán trónvesztettnek nyilatkoztatták, s a jövő decemberre királyválasztó gyűlést hirdettek. Ezóta egy részről Kobenczel János, s Dudics Endre, a volt pécsi püspök, most már második házasságban Tarnovszky grófné férje, Miksa császár-király követei, más részről Blandrata György és Berzeviczy Márton, erdélyi alcancellár, Báthory István fejedelem küldöttei, az ajándékokban, ígéretekben versenyeztek egymással, hogy küldőiknek a lengyel rendeknél többséget szerezzenek, Báthory mérlegében nem keveset nyomott a dicsőség, mely félelmes vetélytársának legyőzéséből, a lázadás elfojtásából reá háromlék. De még többek szavazatát megszerzé neki az, hogy Murad szultántól is ajánltatván, kormánya alatt a török részéről magoknak békét ígérhettek; s végre az sem maradt hatás nélkül, hogy a még nőtlen Báthory az ötven éves Anna hercegnét, az el- halt Zsigmond király hugát, kit sokan trónörökösnek tekin-

1574.

1575,

Báthory István
lengyel király.

¹⁾ Bethlen Lib. VI. 285. kövv. Huberti Langveti Epistolae: Lib. I, 106. 109. 112. 117. 127.

1575

tének, hitvesül venni ajánkozott. Ezen s több hasonló okoknál fogva történt, hogy bár az országtanács és a fő urak nagyobb része, a gnesznai érsek által vezéreltetve, Miksa császárt —, a nemesség azonban Szboróvszky Péter krakói főkapitány s néhány más fő úr által támogatva, december 14-kén (1575) egy szívvel-lélekkel Báthoryt választották meg királyukká.

Miksa a történekről értesülvén, Teuffenbach szatmári kapitány által meginteté Báthoryt, mondana le igényeiről a lengyel koronára, nehogy a kereszténységnek oly igen szükséges béke megzavartassék. A követ fel volt hatalmazva, Szatmárt és Nagybányát is oda igérni a fejedelemnek, ha a császár kívánatának enged. De Báthory akként válaszolt, hogy a maga becsületének s választói bizodalmanak egyaránt tartozik vele, hogy a királyságot elfogadja s azt úgy viselje, hogy választóinak soha se legyen okuk reá adott szavazatukat megbánniok. Reményli, hogy a császár nem fog ellenségesen fellépni; de ha megtámadtnék, készebb mindent szereneséltetni, magát életét is feláldozni, mint a már elfogadott méltóságról gyáván s a maga gyalázatára lemondani.

1576.

Míg aztán a császár a pártjától elébe szabott koronázási feltételek iránt alkudozott: Báthory, mihelyt értesült, hogy az Andrzejawban január 18-kán (1576) összegyűlt lengyel rendektől feltételei elfogadtattak, választatása megerősített, az erdélyi rendeknek január 25-kére Medgyesre országgyűlést hirdetett, s annak megegyeztetével testvérbátyját, Kristófot maga helyett teljes hatalmú vajdává rendelte, a fejedelmi címet s a jövedelmek egy részét továbbra is magának tartván fel. Miután pedig februárban egy ünnepélyes követség által a trón birtokba vételére meghívatott, Krakóba utazván, május 1-jén magát királylyá koronáztatta, s más nap menyekzőjét is megülte Anna hercegnével ¹⁾. Báthory

¹⁾ Hubert. Langvetus szász követ levelei Lib. I. 157. Bethlen Lib. VI, 390. kövv. Pray: Ep. Proc. III, 195—228. Chmel: Handschriften der kk. Hofbiblioth. in Wien. I, 28.

István egyike lőn Lengyelország legjelesebb fejedelmeinek¹⁾.

Miksa azonban, ki a választási feltételeket némely módosításokkal márcz. 23-kán Erneszt fia számára elfogadta, s abban is megegyezett, hogy ez Anna herezegnével egybekeljen, nem volt hajlandó lemondani igényeiről; és bár az új, lengyel királyt maga a szultán is támogatni ígerte²⁾, eltökélte magát, hogy fegyverrel szerezzen érvényt az országtanács választásán alapuló jogainak. E végett Magyarország felvidékén Ruber főkapitány által hadat szedetett, maga pedig az augsburgi gyűlésre ment, a birodalmi rendektől a háborúra segélyt kérendő. De mellvízkórsága³⁾, mely itt reá

Miksa halála.

Miksa, ha bár tényleg nem mozdította is elő a protestansok vallásfelekezését, sőt még törvény által sem akarta Magyarországon biztosítani hitvallásuk szabad gyakorlatát; de személyes hajlamait e vallás iránt halálíglan megtartotta. Testvér-hugának, Anna özvegy bajor herezegnének, ki őt végóráiban ápolá, ama kérdésére: akarna-e gyónni? — azt válaszolá, hogy „már meggyónt a mennyei papnak“⁴⁾. Az udvarában lévő szász követ bizonyítja, hogy ezen érzelmei miatt a kath. vallású udvarbeliek épen nem fájlalták halálát; „s midőn az új császárt (Rudolfot) a hozzá legközelebb állók diesérni akarák, azt szokták mondani, hogy nagyapjára ütött, semmi említést sem tévén atyjáról“⁵⁾. Érzelmeit a lelkisme-

Egyházi viszonyok.

¹⁾ Magas szelleméről tanúskodik egyebek közt az országtanácsban mondott egy igen jeles beszéde. Ld. B. J. Meneken: Sigism. Pol. R. Epistolae, Legationes et Resp. nec non Stephani Batorei Reg. Pol. Epistolar. 551. l.

²⁾ Praynál Ep. Proc. III, 223.

³⁾ Craton Cons. et Med. Caes. Oratio funebr. de divo Maxim. Franeofurti, 1577. 54. l.

⁴⁾ Hubert. Langvetus: e. h. Epist. 66. Lib. I, 163.

⁵⁾ U. o. 244.

1576.

ret szabadságának ügyében nyilván kifejezte egy levelében, melyet Schwendi tábornokhoz intézett. „A vallásügyeket — írá ebben egyebek közt — nem lehet karddal eldönteni; . . . Krisztus és az apostolok másként tanítottak. Az ő kardjok volt a nyelv, a tanítás, az isten ígéje s a keresztényi élet . . . Francia- és Spanyolország tegyenek mint tetszik; tetteikért isten, az igaz bíró, előtt számolni fognak. Mi személyemet illeti, ha isten is úgy akarja, én keresztényileg őszintén és jámborul akarok cselekedni.“ Ily érzelmeiktől vezéreltetvén, nem csak maga nem vetett gátokat a reformatio terjedésének, hanem az egyházi férfiaknak sem engedte meg, hogy az ellen kényszerítő eszközöket tegyenek fogantatba ¹⁾. A két német tábornok, Schwendi és Ruber, kik kormánya idejében a felvidéket, mint kassai főkapitányok igazgatták, a fejedelem ezen érzelmei mellett a vallási reformatiot kényők szerint terjeszthették a felvidéken ²⁾.

Még kedvezőbbek voltak erre a körülmények Erdélyben, s a János fejedelem alatt lévő magyarországi részeken, hol az 1557-ki s ismét az 1563-ki országgyűlés oly törvényt alkotott, hogy a vallás ügyében minden kényszerítés mellőztetvén, mindenki azon hitvallást követhesse, melyet akar, s erőszakot, méltatlanságot egyik fél se kövessen el a másikon ³⁾. E törvény védelme alatt a két vallási felekezet mellett, — melyek az 1559-ki medgyesi, s folytatólag a Kopácsy István elnöklete alatt 1561-ben tartott úgynevezett erdélyi, s véglegesen az 1563-ki tordai zsinatban, mely a Beza Tódor genfi hitvallását elfogadta, egymástól teljese-

¹⁾ Ribinyi: I, 194. 196. De hibáz Lampe midőn állítja (122) hogy Miksa 1564-ben a bányavárosoknak szabad vallásgyakorlatot engedett; mert ezen szavai: „permoderatissime cum illis ministris agat“, melyeket Oláh érsekhez intézett, még nem jelentenek vallásgyakorlati szabadságot.

²⁾ Smith: Epp. Agriens. III, 45. Ribinyi: I, 200. Riederer: Nachrichten zur Kirchengesch. Altdorf 1764. I, 97.

³⁾ Sigler, Belnél: Appar. Dec. I, 88.

különválván, magokat külön testület gyanánt megalkották, egy harmadik felekezet is támadt, a sz. háromság-tagadóké, kik hajdani főtanítójok nevérol socinianusoknak, közönségebben unitariusoknak neveztek. E felekezet Erdélyben Blandrata Györgytől, János-Zsigmond fejedelem orvosától s tanácsosától vette eredetét, kit aztán David Ferencz s többén mások is követtek. A felekezet 1566-ban a tordai zsinaton adta ki először hitvallását ¹⁾, mely miatt mind az ágostai, mind a genfi hitvallás követőit maga ellen lázította. Juhász Péter a tiszavidéki reformatusok superintendense, az unitáriusok ellen 1567-ben Debreczenben egy nagy zsinatot tartott, mely azok tanát fennen kárhoztatta. E vallási villongások a következő évben még nagyobb tüzzel folytak, midőn János fejedelem maga hirdetett a feleknek Gyulaféhvárra egy összejövetelt. A vitatkozók közt jelen voltak egyebek közt Juhász Péter debreczeni, Czegléd György nagyvárad, Sándor Endre dévai, Thúry Pál bihari, Klein Lőrincz beszercei lelkészek, míg az unitáriusokat Blandrata mellett David Ferencz, Hunyady Döme, Bazily István kolosvári stb. lelkészek képviselték. A vitatkozás tíz napig nagy hévvel, de süker nélkül folyt. Blandrata, midőn Czeglédytől szoríttatnék, végre azt válaszolá, hogy ő nem theologus, hanem orvos ²⁾.

Ugyanezen évben {még több helyt, nevezetesen Szikszón, Kassán, Sárospatakon is tartattak e tárgyban zsinatok. Az unitáriusok mindenütt kárhoztattak s az egyházi közönségből is kizárattak. Blandrata és David Ferencz ezt nem tűrhetvén, a tanaikhoz hajló fejedelem tekintélye alatt 1569-ben Váradon ismét egy igen népes gyűlést tartának, melynek azonban a szándéklott egyesülés helyett az lón következése, hogy a szakadás még határozottabbá lett ³⁾, míg

¹⁾ Lampe (Ember Pál) 147. kövv.

²⁾ U. o. 169.

³⁾ U. o. 224—263.

1576.

vége az a következő évi csengeri zsinat az egész reformált egyház által elfogadott vallástételével teljesen bevégezte. És ekként a reformationak félszázados korában már három, egymástól külön vált új vallási felekezet létezett Erdélyben s Magyarország tiszai részein. Az új fejedelem, Báthory István, bár kath. vallású, a meggyökerezett protestans hitfelekezetek szabadságát semmiben sem korlátozta; sőt maga is csak néha, és titkon, jobbára vadászat alkalmával hallgatta miséjét s gyónt meg egy lappangó szerzetesnek ¹⁾.

„A magyar egyház végromlása szélén áll — írja a legnagyobb aggodalom és fájdalom nyelvén 1576-ban Telegdy Miklós esztergomi prépost és érseki helytartó a pápához. — A reánk törő, s bennünket elnyelő bajok félelme e vég szükségben Szentséged kegyes és kegyelmes segedelméért kényszerít könyörögnöm ²⁾.

¹⁾ Szolikov: Comment. rer. Polonic. V. ö. Kemény József egy cikkét az 1855-ki Új Magy. Muz. VII. füz 378. s kövv. ll.

²⁾ Schmith: Epp. Agr. III, 114.

HARMADIK FEJEZET.

Rudolf országlásának első fele. 1576—1604.

I.

Rudolf jelleme, magán élete oly nagy befolyást gya-Rudolf egyéni-
korlott országlatának történetére, hogy ez jobbára csak sége.
amabban találhatja megfejtését. E jellem, e magán élet nem
oly nemű volt, minőt egy, annyi népek és országok sorsa
felett intézkedő fejedelemben lehet kívánni. A világos fejű,
vidám, könnyen megközelíthető, eszélyes Miksának teljes
ellentéte volt Rudolf; minek kulcsát II. Fülep spanyol ki-
rály udvarában kell keresnünk. Miksának, szabadabb gon-
dolkodás módja az egyházi ügyekben, hajlama a vallási
reformatióra nagy nehézségeket okozott a császári méltóság
elnyerésében, s utóbb sok bajt hozott fejére nemcsak a pápa
s a német egyházi választó fejedelmek —, hanem a nemzet-
ség idősb ága fejének Fülep királynak részéről is. Az eszé-
lyes, körültekintő császár tehát azon meggyőződésben, hogy
a császári koronát csak ezek pártolása által örökítheti meg
családjában, és azon vágytól indítatva, hogy fiát a maga
által tapasztalt bajoktól megmentse, őt 1571-ig több éven
keresztül a spanyol udvarban nevelteté. És ezen udvar ha-
tása felette károsná lett az egyéb tekintetekben sem ural-
kodóvá termett ifjú lelkületére.

Tudjuk, hogy a különben igen munkás II. Fülepnek
hosszú kormányéletében csak az volt egyetlen célja, hogy
az eretnekségeket kiirtsa, a kath. vallás meggyöngült ural-

1576.

mát helyreállítsa, a népek szabadabb szellemi mozgalmát elfojtsa s feltétlen engedelmességet alapítson meg a korlátlan fejedelmi hatalom irányában. Tudjuk, hogy ő maga a kath. egyház szertartásaihoz egészen szerzetesi ragaszkodással viseltetett; s a ki ellenkezést a maga akaratával egyéb-iránt soha sem tűrt, gyóntatóinak magára mindenható befolyást engedett, s rendesen kivált a fiatal főhercegek jelenlétében mindig áhitattal esókolta meg kezét a mise után az oltártól távozó papnak. Rendkívüli munkásságát a helyett, hogy népei boldogítására, a magában meghasonlott világ kiengesztelésére fordította volna, fanatismusában csak e meghasonlás nevelésére, alattvalói szabadságsovárgásának elfojtására használta fel. Bár természeténél fogva nem kegyetlen, a legkegyetlenebb rendszabályokat is vérfagyaláló nyugalommal írta alá midőn azoktól jó sükert várt céljaiban. „Az szeretetet és gyűlöletet csak koronájának előnye szerint mérlegelte. Hol az egyház és az állam jött kérdésbe, ott nem ismert irgalmat. S a titok, melybe igazságszolgáltatását burkolá, azt kétszeresen borzasztóvá tette“. Udvarában közmondássá lett, hogy „mosolyától nem messze van törének hegye“. Merev formaiságokkal elhalmozott udvarából minden öröm, minden életkedv, mulatság száműzve volt; csak az inquisitio iszonyú auto-da-féi hoztak abba némi szórakozást. Az újabb történetnyomozás az udvar e szerzetesi szigorában, e szomorú örömtelenségében helyezi egy részben okát ama gyászos viszálynak is, mely Fülep s tőle elütött heves vérű fia, Don Carlos, közt fejlett ki, s melynek ez végre áldozatává is esett börtönében ¹⁾, a nélkül hogy halála csak egy könyvet is csalt volna ki az atya szemeiből.

E példány szerint s ezen udvarban nevedett Rudolf. A természeténél fogva is komor, magába vonult, gyanakodó

¹⁾ A legújabban fölfedezett okmányok szerint Don Carlos miután elég kintartása nem volt magát éhséggel megölnie, az ellenkezővel, gyomrának túlterhelésével vetett volna véget életének.

s a nyilvánosságtól idegenkedő ifjú kedélyére e környezetnek felette káros lett hatása. Alig telt el pár év trónra lépte óta, már a prágai várakban elzárkózva találjuk őt, de abban lényegesen különbözve nagybátyjától, hogy míg ez magányát szakadatlan munkásságban, államiratok, folyamodások, titkos tudósítások s levelezések közt tölté: Rudolf minden idejét gyakran változtatott ágyasai, válogatott lovai, alchimiai s astrologiai kísérletek, órák, festészek s egyéb ily kézművek s művészetek közt osztá meg; s rövid idő alatt végkép alkalmatlan lón a kormányra. Ennek érzete pedig oly kórságos búskomorságot s gyanakodást fejtett ki benne legközelebbi rokonai, testvérei iránt, hogy életét tőlök folyton féltve, a tébolyodással határos szepegésben töltötte magára nézve örömtelen, népeire nézve számtalan szenvedések forrásává lett napjait. Ámbár pedig bűvös tükreiben úgy a jelent mint a jövőt s még a legtitkosabb gondolatokat is látni hitte: az árulkodók és rágalmozók még is nyertek bemenetet a különben elzártnak magányába. Félelme s gyanakodása végre oly fokig emelkedett, hogy a misét vasrostélylyal keményen elzárt oratoriumban hallgatta; a Hradschin gyönyörű kertjeit, melyekben az uralkodása kezdetén készített vízművek, barlangok, zeneszerek egymást váltogatták, sem látogatta többé, és sétáit hosszú folyosókon végezte, melyeknek vastag falain keresztül csak lőrésekhez hasonló félszeg ablakokon hatott be a napvilág. „A természeti dolgok vizsgálatába, festészetbe s hasonlóba annyira elmerült — mond egy szemtanú ¹⁾ — hogy azok kedvéért magát a kormány gondjaitól végkép elvonta. Idejét vegytani kísérletekkel, órák összerakásával tölté, s a császári trónról kézművesi székre szállt le. Ezt pedig nemesak néha tevé emberi kíváncsiságának engedve, hanem azokba végkép elmerült, s miattok a kormány gondjaitól elvonulván, alig jutott valaha

¹⁾ Daniel Eremita : Iter Germanicum, sive Epistola ad Camillum Guidum scripta 1609. Status partic. Regiminis Ferdinandi II, 805. k. 1.

1576.

eszébe, hogy fejedelmi kötelességei is vannak. A festvényeket annyira kedvelte, hogy nemcsak mind azt megszerezte birodalma költségén, mit a világ jelest adhatott ¹⁾, hanem egész napokat is festészek mellett töltött. E szenvedélyek benne fokonkint növekedvén, oly nagyon elhatalmaztak kedélyén, hogy mintegy kórsággá váltak; minél fogva a magányt mértékletlenül szeretve, palotájából magának börtönt csinált. Már rég ideje, hogy néhány megbizotton kívül senkit sem, vagy csak nagy kénytelenségből bocsát magához... Mély csöndben s hallgatásban ül festései s kézművesei között, melyből őt semmi sem képes kiragadni; s ha valaki kedve ellenére szól, azt az első tárgygyal, mely kezébe akad, szokta megdobni boszúságában“ stb.

E kórságos szenvedélyek csak kormányélete folytában hatalmaztak el ugyan ennyire Rudolfont; de ő már trónra léptekor is oly kevés hajlamot mutatott a kormányra, hogy miután a békét a Portával deczemb. 25-kén nyolcz évre megújította, s 1577-ben Bécsben némi tanácskozásokat tar-

¹⁾ A tőle hátrahagyott drágakő, festvény és más műtárgyak gyűjteménye 17 millió tallérra becsültetett. 1598-ki nov. 15-ről Rudolf azt írta Mátyás főherczegnek, hogy hallja, miként a nagyváradi várban öt réz szobor létezik, melyek egyike Corvin Mátyást ábrázolja: kéri tehát őt, küldje át neki azokat, miket ő bírni szeretne. Mátyás erre Kassáról ugyanazon évi decz. 1-jén válaszolá, hogy nem őt hanem csak négy réz szobor van ott s nem is Mátyás királyt, hanem az egy csoportban lévő három egyike, a középen Sz. Istvánt, másika jobbról Sz. Lászlót, kezében harc bárdal, harmadika, balról Sz. Imrét ábrázolja. A negyedik Sz. László lovag szobra, s mint amazok, úgy ez is a templomban léteznek. Hozzá átküldeni ezeket, úgymond, nem lehet, nemcsak mivel azokra felette sokat tart, azt hívén, hogy míg e szobrok meg vannak, a török addig meg nem veheti Váradot. A lakosok, írja tovább, már többször ki is kiáltottak a falaik alatt megjelent törökhöz: ne fáradnának hasztalan, mert sz. királyaik a vár megvételeit nem engedik. A törökök egy ízben oly magas sánczot raktak, hogy arról a városba beláthattak s a szobrokat lődözhatték; de azokat még egyszer sem találták el. A bécsi csász. titk. levéltárban lévő okmányok.

tott, — melyek következtében Magyarország hadügyeit Erneszt —, Horvátországéit pedig Károly főhercegekre bízta, a koronát is magával vivén, még azon évben Prágába ment lakni ¹⁾).

A horvát
végek.

Kormányának ezen első intézkedése is kellemetlen hatású volt kivált Horvátországban; mert bár a stíriai, karántföldi, s krajni rendek, magokat a török becsapásai ellen sikeresebben védendők, egy gyűlésükön a horvát végeken ezentúl állandólag 1300 hajdút, 500 huszárt és 600 labancot és vadászt ajánlkoztak tartani, s a Zrínyiektől a dubováci uradalmat a Kulpa mellett megvásárolván, annak határában Károlyvárt építeni kezdék: a gréczi haditanács mindazáltal ennek következtében a tartomány kormányára is oly nagy befolyást kezdte gyakorolni, hogy e miatt Alapy Gáspár báni hivataláról is lemondott. Még nagyobb lett a közéletlenség, midőn Alapy helyett Ungnád Kristóf neveztetett ki bánná. A horvátok már attól kezdének tartani, hogy hazájokat a magyar koronától elszakasztani és Stíriához, Karántföldhöz akarják kapcsolni ²⁾). E dolog Magyarországon is kedvetlenséget okozott. Rudolf, hogy a hadi ügyek igazgatása iránt tett rendeleteit törvény által is megerősítse az 1577-ki szept. 17-kére országgyűlést hirdetett, mely azonban a mirigyhalál dúlásai miatt kétszer is elhalasztván, csak az 1578-ki február 1-jén nyitattott meg ³⁾). A rendek, a felforgó tárgyban eleinte nagy ellenzést fejtének ki; utóbb mindazáltal a horvát végekre küldött hadi segély tekintetéből az intézkedést nagy nehezen elfogadták ugyan, de oly feltétel alatt, hogy Erneszt főherceg Magyarországon az országtanács, Károly főherceg pedig Horvátországban a bán tanácsával intézze a közügyeket ⁴⁾).

¹⁾ Podhradszky az 1842-ki Tudománytárban VI, 370.

²⁾ Istvánfy Lib. XXV, 550. Farlat. Illyr. V, 267. kövv. Kerche-lich: Hist. Eccl. Zagrab. 266.

³⁾ Kovachich: Vest. Comit. 712. Suppl. ad Vest. Com. III, 266.

⁴⁾ Corp. Jur. II. I, 557. Istvánfy: Lib. XXV, 551.

1579.

A két főherceg azonban a békét nem vala képes fenntartani a végekben: a létező állapot békének csak annyiban volt nevezhető, a mennyiben az adó évenként rendszeren megküldetett Konstantinápolyba; de a határszéli basák, bégek rabló kalandjaikat szünet nélkül folytatták a határokon, kivált Tót- és Horvátországban. Miután az előterjesztések Konstantinápolyban és Budán mit sem használtak, Károly főherceg az erőszakot fegyverrel akarta megtorlani, s 1579 nyarán Khevenhüller György karántföldi főkapitányt tíz ezernyi haddal indítá meg a nyugodni nem tudó bosnyai helytartó Ferhád basa ellen. Khevenhüller, Ungnad hadaival erősödven, eleinte némi sikerrel működött: Czeint, Osztrovaczot az Unna folyam mellett, miket a törökök a béke idején foglaltak el, s mindeddig hasztalan követeltek vissza a konstantinápolyi követek, megvette; de miután Ferhád három annyi erővel jelent meg e várak alatt, Khevenhüller nemcsak ezeket ismét átengedni, hanem hadának nagy részét elvesztvén, visszatérni is kénytelenített. Szerencsésebbek voltak Erdődy Tamás, Zrínyi György, Batthyány Boldizsár és Nádasdy Ferencz, kik a török becsapásainak gátlása végett a Mura és Kanizsa összefolyásánál egy Bajcsa nevű várdát építettek s a szigeti basát, ki azt meggátolni akarta, erősen megverték ¹⁾.

1580.
Országgyű-
lések.

Az adót 1578-ban csak két évre ajánlották volt meg az ország rendei: a király tehát, ez idő eltelte után, újabban segedelmet kérendő, 1580 elejére Pozsonyba országgyűlést hirdetett s azt Erneszt főherceg által nyittatá meg. Az ország rendei, mint fentebb említők, már Miksa alatt is többször hangosan panaszkodának, hogy hazájokban a hivatalok szeltében idegenekkel töltenek be; a várkapitányságokat, kamarai, kanczelláriai s más tisztségeket németek bírják, kik valamint hivatalaikat a törvények sérelmével foglalták

¹⁾ Khevenhüller: Annales Ferdinandi I, 7. Istvánfy Lib. XXV, 552. Kerchelich 259.

el, úgy eljárásaikban is sokfélekép sértik a nemzet jogait és szabadságait. Még inkább szaporodtak pedig e panaszok Rudolf alatt, kinek most a rendek azt is felette rossz néven vették, hogy bár semmi által sem gátoltaték, személyesen még sem jelent meg, hogy e panaszokat megszüntethesse. A rendek tehát több ülés folytában nagy zajjal sürgették megsértett jogaik és szabadságaik helyreállítását. A herceg maga a kívánatokat nem teljesíthette; de közbenjárását ígérte az császárnál. A rendek ez által némileg lecsillapítva, sérelmeiket összeszedték s a királyhoz Prágába küldötték, és míg azokra választ nyernének, a kir. előadásokat vették tárgyalásba. A Prágából leérkezett válaszra azonban, mely csak ígéretekkel adott s halasztást czélt, ismét felzajlott az indulatok vihara, s újabb feliratokban sürgették kérelmeik teljesítését. De az ezekre érkezett királyi válaszok sem elégitették ki a rendeket; s midőn a főherceg, biztatásaival s ellenvetéseivel semmire sem mehetvén, kijelentette volna, hogy azon felül, mi a leiratokban foglaltatik, egyébre nincs felhatalmazva, a tárgyalásokat végkép megszakasztották, s végzés nélkül, zajlongva oszlottak szét ¹⁾.

Néhány miniszter a királynak szilárd s erélyes fellépést, kényszerítést javasolt; de győzött még is a mérsékeltebbek tanácsa, és Rudolf nov. 7-kén kelt rendeletében a következő 1581-ki január 6-kára újabb gyűlést hirdetett, melyre a rendek kívánsága szerint személyesen megjelenni ígérkezett ²⁾. Azonban az ellenkező tanácsok felülkerekedte következtében-e, vagy, mint egy újabb leirat mondja, a király betegsége miatt, bizonytalan, — a gyűlés határozatlan időre elhalasztatott ³⁾.

¹⁾ Jászay Pál gyűjteményéből. Istvánfy: (Lib. XXV, 553.) e gyűlést igen hiányosan s annyiban hibásan is közli, a mennyiben azt úgy tünteti fel, mintha a rr. tárgyalásba sem vették volna a kir. előadásokat.

²⁾ Kovachich: Vest. Com. 717.

³⁾ Ugyanaz: Suppl. ad. Vest. Com. III. 269.

1581.

E közben Erdély Báthory Kristóf kormánya alatt boldog napokat élt. Ő bölcsesége, mérséklete, igazságszeretete által oly népszerűséget szerze magának, hogy midőn a különben is igen beteges férfiú egészségét a szeretett hitvesének halálából származott bánata még inkább gyöngíténé, 1580 folytában Gálfy János, Kendy Sándor, Zsombori László s többen mások, magok kezdék őt ösztönözni, hogy a halála után támadható zavarok meggátlása végett, fiát, Zsigmondot, még a maga életében választatná meg utódává. István, lengyel király, eleinte ellenzé ugyan bátyja szándokát, mert Zsigmond még csak kilencz éves vala, s a gyermek-kormány alatt nem akarta Erdélyt oly féle zavarásoknak újabban kitenni, minők azt János-Zsigmond kiskorúsága idején nyomorgatták; utóbb mindazáltal ő is meggyezett.

Báthory Kristóf tehát 1581-ki áprilban Kolozsváron e végett országgyűlést hívott egybe, s a rendek többsége által fiát a fejedelemségben a maga utódává nevezette. Ezen örömet nem sokáig élte túl Báthory Kristóf: néhány hét múlva, május 27-kén, már kiköltözött az életből. Az ország rendei Csáky Dénes és Bocskay István mellé, kiket az elhunyt fejedelem Zsigmond gyámjaivá rendelt, még tíz más tanácsost adtak, kik a fejedelem kiskorúsága alatt az országot kormányozták. De e bizottmány nem sokáig felelt meg a köz várakozásnak, s utóbb 1583-ban, márczius 6-án kelt rendeletében Báthory István király, Kendy Sándor, Zsombory László tanácsurakra s a pár évvel elébb Magyarországból átköltözött tudós Kovasóczy Farkas kancellárra bízta a kormányzást.

A Porta, daczára Márkházy Pál fondorlatainak, ki a fejedelemséget magának roppant ígéretekkel ügyekezett megszerezni, Báthory Zsigmondot még azon évben megerősítette a fejedelemségben. Nevelését még elhunyt atyja Leleszi Jánosra, azon jezsuiták egyikére bízta volt, kiknek számára, hogy Kolozsváron iskolát nyissanak, Báthory Ist-

ván király ezen évi (1581) május 12-kén adományozta a kolosmonostori apátságot ¹⁾.

Török rabló
kalandok.

Mióta Szokoli Mohammed nagyvezért egy bosnyák gyilkos életétől 1579-ben orozva megfosztotta s Ahmed basa rövid kormánya után 1580-ban a hareziás Szinán basa, Arabia és Tunisz meghódíttatója, jutott a nagyvezéri méltóságra, a határszéli basák mind Magyar- mind Horvátországban még sűrűbben űzték, mint az előtt, rabló kalandjaikat. De a szerencse most jobban szolgált a magyar fegyvernek. Czobor Márton és Révay Lőrincz győri várnagyok, értesülvén, hogy a budai őrség egy része a Vértes helységeit rabolja, Speciacasa Ferdinánd veszprémi kapitánynyal Zsám-bék táján a rablókra ütvén, őket vezérükkel együtt nagy részben levágták vagy fogolylyá tették. Még nagyobb kárt szenvedtek a törökök Nádudvarnál, a szolnoki basa vezérlete alatt Rácz István és Borbély Endre egri hadnagyoktól, kik Geszty Ferencz diósgyőri várnagy által segítettvén, 800 huszárral s német vasassal a 2000-nyi török hadat felében levágták, felében elfogták, s magát a basát is megsebesítve űzték vissza Szolnokra. Míg ez a Tiszánál aratás idején történt, Tótországban meg szüretkor vívtak ki egy szép diadalt Batthyány Boldizsár, Zrínyi György és Nádasdy Ferencz. Mintegy 2500 lovassal s gyaloggal Pozsega tájára indulván, a romjaiban fekvő Gorbonok vár da vidékén Skanderbeg pozsegai basára bukkantak, ki körülbelül ugyanoly számú haddal ment egy rabló kalandra. A harc heves és sokáig kétes vala, míg végre a törökök vezérüket elesni látván; öt harmadfél század magával a csatatéren hagyták s megfutamodtak. De a futamodók közül négy száznál többen Husszajn athinai várnagygyal együtt fogságba estek s oly sokan levágtattak, hogy az útát egy mértföldnyire hul-

¹⁾ Bethlen: Lib. VI, 435. kövv. Istvánfy: Lib. XXVI, 563. Márkházy Szinán nagyvezér megbukta után a hétteronyba zárattott; de utóbb az iszlámot felvévén, nemcsak szabaddá lett, hanem a lippai szandzsákságot is elnyerte. Bethlen: 442.

1581. lák borították ¹⁾). Most valahára a törökökön volt a sor panaszkodni. A szultán a történetek miatt maga is panaszlevelet írt a császárnak; Musztafa budai basa pedig Erneszt főherceghez küldé át a sérelmek jegyzékét. Rudolf, nehogy a viszonyok elmérgesedjenek, 1581 tavaszán Nyáry István honti főispánt némi ajándékokkal küldé Konstantinápolyba; hol azonban mind ő, mind Preiner, ki az állandó követségben a múlt év végén váltá fel Sinzendorfot, csak szitkokat nyertek a felfuvalkodott Szinán basától viszonzásul ²⁾).

Országgyűlések.

A körülmények az év folytában oly neműek voltak, hogy elébb vagy utóbb múlhatatlanul össze kellett hívni az országgyűlést. Radécsi István egri püspök s királyi helytartó erre nézve már márczius 13-kán írt a királyhoz. „Nem pazarlok, úgymond, hiú szavakat; hogy igaz a mit írok, maga Felséged is meg fog győződni. Titkos összeesküvés létezik a rendek közt, hogy Felséged kívánataiban a jövő dietán meg ne egyezzenek, ha nádort és érseket nem ad az országnak. Nem az én feladatom, megmondani, miért nincs nádor? Felséged nagyatyja és atyja tudták azt, s minden módon akadályozták a nádorválasztást, okait Felséged is megtudhatja a belső tanácsosoktól. S ha Felséged nem akar nádort választatni, a dieta előtt legalább alnádort kell kinevezni. Az érsekségről és nyitrai püspökségről is idején kellend gondoskodni, hogy elháríttassék mind az, a mi miatt a jövő dietán sokan súlyos zavarokat támaszthatnának“ ³⁾).

A király tehát még ugyanazon évi Sz. Márton napra csakugyan kihirdette az országgyűlést. De bár a múlt évi események után a személyes megjelenést mellőznie jó szerével nem igen lehetett, Rudolfnak arra nem volt nagy kedve. A várakozást megunt rendek 1582-ki január 1-jén végre egy

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXV, 554. köv. Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 259.

²⁾ Követségi tudósítások Hammernél: II, 512.

³⁾ Jászay Pálnak a m. Muzzeum birtokában lévő kézirat-gyűjteményéből.

küldöttséget határoztak Bécsbe intézni, mely a királyt meghívna¹⁾; mert felni lehetett, hogy a különben számosan összegyűlt rendek lassanként széteszlanak. Jelen volt ugyanis az egyházi rendből hét püspök, két prépost; a világiakból tizenkét főrendű, tizenkilencz megyei, öt káptalani, tíz sz. kir. városi követ; az ország főbirái közül Zazy András kir. személynök, Baranyai és Pethe itélőmesterek; hat főúr csak képviselőket küldött, s végre Horvát- és Tótország követei²⁾. A király január közepe táján végre megjelent Pozsonyban; s a diéta azontúl február 19-kéig tartott.

A rendek viselete tiszteletteljes volt a királyi felség iránt; igazságos követeléseiknél mindazáltal, sérelmeik orvoslatát illetőleg, most is szilárdan megmaradtak. Megkezdték ugyan a kir. előadások tárgyalását; de feliratukban a sérelmeket előrebozsátották. És hasztalanok voltak a királynak már annyiszor ismételt ígéretei, hogy a sérelmeket apránként s idő haladtával fogja orvosolni: a rendek, nem látván okát, miért nem lehetne tüstént megjavítani mindazt, minek sérelmes voltát maga a király is elismerte, halasztást tűrni nem akartak. Nem is tágsítottak elébb, mint sem a főrendek három hónapi heves viták után magok nem vállaltak kezességet a királyi ígérek teljesítéséért s őket különösen arról is nem biztosították, hogy azon sérelmek orvoslata végett, melyekről a királyi leiratokban az mondatott, hogy rögtöni megszüntetésök lehetetlen, ő felsége 1583-ban ismét személyes vezérlete alatt tartand országgyűlést. A rendek ekként némileg megnyugtatra, kapunkint két arany frt adót ajánlottak. A nemzet egyik leghőbb kívánsága volt a nádori tiszts betöltése, mert ettől várta jogai fentartásának legerősebb biztosítását; ennek megürülte óta kapván lábra a legtöbb visszafelés, ennek örködésétől remelte a kormány tör-

¹⁾ Radezy lev. a Királyhoz január 1-ről. Jászay Pálnak a magy. Muzem birtokában lévő kézirat-gyűjteményéből.

²⁾ U. o.

1582.

vényszerűbb eljárását s az idegen avatkozás meggátlását. De a király a nádorválasztás megengedésére semmi módon nem vala reabírható: hogy mindazáltal a közkivánságnak némileg mégis megfeleljen, az igazság kiszolgáltatása, kivált pedig a király s alattvalók, a kamara és a magánosok közti ügyek elintézése végett Istvánfy Miklóst, a híres történetíró, a meghalt Czobor Imre helyébe nádori helytartóvá választatta ¹⁾.

1583.

A sérelmek orvoslása tekintetében az év folyta alatt mi sem történt ugyan, nehogy azonban elégtelenségre újabb ok adassék, Rudolf a megigért országgyűlést 1583-ban márczius 1-re kihirdette s azon személyesen is megjelent. Sem a megsértett jogok biztosítva, sem a magyar kormánytanács tekintélye helyreállítva, sem az idegenek a hivataloktól, ígéret szerint elmozdítva nem lévén, a panaszok ismét hevesen megújítottak. A király azt ígérő leirataiban, hogy a meggyült bajokon, miként lehet, lassankint fog segíteni, a rendek most sem nyugodtak meg, s felirataikban előadták, hogy miután háborúban az ellentől, békében azoktól, kiktől védelmeket kellene várniok, végkép kipusztíttatnak, az ügy kése delmet nem tűr, és zajosan sürgették a gyors és gyökeres orvoslást. A király megismerte ugyan a nemzet kivánságának méltányosságát; de lehetetlennek állítá, kivált e sanyarú időben, rögtön megszüntetni mindazon visszaélést, megjavítani mind azon hibát, melyek az évek hosszú során két elő dének kormánya alatt már mintegy gyökeret vertek a köz életben; minél fogva apránként ígéré azokat javítani: megszüntetni az idegen befolyást a kormánynál, s honiakkal pótolni az idegeneket a várnagyságok és egyéb hivatalok ban. De a rendek egyáltalában nem akartak megelégedni avval, hogy ismét csak pusztá ígéreteket vigyenek haza a gyűlésről; s daczára a türelmét vesztett király el nem

¹⁾ Az érdekelt Istvánfy e gyűlést is hiányosan adja. A fentebbi részletek Jászay okmány-gyűjteményéből merítvék.

titkolt bosszúságának, követeléseiknél tovább is megmaradtak.

Ily viták közt folyt le két hónap, midőn végre Radezy István, egri püspök s királyi helytartó és Draskovich György kaloesai érsek néhány világi főrendüvel ismét közbenjárókká lőnek és becsületszavokat adták, hogy ő felsége igazságos kívánságaikat mennél előbb teljesítendi, s ekképen a rendeket némileg lecsillapítván, reávették, hogy a kívánt adót, kapunkint két forintjával, a következő két évre megajánlják. E végzésökhöz mindazáltal azon feltételt függesztették, hogy ha sérelmeik még ezen idő alatt sem orvosolhatnának, ők sem adót többé nem fizetnek, sem országgyűlésre nem jönnek. A király viszont bosszúsan jelenté ki, midőn az alkotott három törv. czikket megerősítette, „hogy a rendektől többet várt, s azt hitte volna, hogy ama záradékot bizvást kihagyhatják vala a törvényből“¹⁾. — Ez volt Rudolfnak utolsó jelenléte az országban; a nemzet ezentúl 25 évig nem látta királyát. E gyűlésnek is alig volt több sikere az előbbiekenél. Az egyen kívül, hogy a gyűlölt Ungnad helyett még az év folytában, Erdődy Tamás neveztetett ki horvát bánná.

¹⁾ Corp. Jur. Hung. 566. Istvánfy: Lib. XXV, 559. Törvénykönyvünk nem említi, de más kútfőkből bizonyos, hogy Rudolf a rendek kérelmére megengedte, miszerint udvarában azontúl két magyar tanácsos lakjék, kiknek tanácsával éljen a magyar ügyekben. Szóba jött e gyűlésen a Gergely pápa által megjavított naptár életbe léptetése is; mit különben Rudolf már az országgyűlés előtt a kormány útján is megrendelt volt; de mivel az a pápától származott, a jobbára protestans rendeknél nem talált viszhagra. Ezen évben nyomtatta ki Mosóczy Zakariás nyitrai és Telegdy Miklós pécsi püspök törvénytárunkat is legelőször, melyet Illosvay István egri nagyprépost, még 1544-ben gyűjtött össze. V. ö. Batthyány: Leges Eccl. I, 10. De mennyire hibás és hiányos ezen gyűjtemény, eléggé tanúsítja a két Kovachich szorgalmas nyomozásainak eredménye: a Vestigia — és Supplementa ad Vestigia Comitiorum, és Monumenta veteris Legislationis Hung. című munkák, melyekben amannak hiányai pótoltnak.

1583.

Az erőszak alkalmazásának tervezés.

A sérelmek orvoslata helyett az országgyűlés bezárása után, az év folytában egészen ellentétes eszközökhöz akart nyúlni a kormány. Megfélemlítés, zsarnokság által akartak volna hallgatást, néma engedelmisséget kieroszakolni az országgyűléseken, az országban.

A múlt gyűléseken a nemzeti jogokat legerélyesebben védtek, a sérelmek orvoslátát legbuzgóbban sürgették a főrendek közül Batthyány és Nádasdy, a rendek közül pedig Megyery Imre, Debreczeni György és Terenyi György. Mindenek előtt tehát ezek példás megbüntetését óhajtá az udvar, hogy aztán példájokból mások is okúljanak. Radéczy István egri püspök és helytartó ez iránt már május 17-kéről következőleg írt Rudolffhoz: „Mihelyt a lengyel királylyal a régi barátság és szövetség megújíttatik, időszerűnek vélném, hogy azokra forduljon a gondoskodás, a kik a diétán Felsőged ügyeit élesebben megtámadták, mérsékletlen és szemtelen beszédeket tartottak. Ez most a főteendő, mi által a magyar kevélységet megalázhatni hiszem. S én úgy vélekedem, hogy ebben nem nyilvános erőszakkal kellene fellépni, hanem rejtett eszközökkel volnának azok kiirtandók s megfélemezendők. Én azonban pap létemre ezen tárgyban bővebb commentárt nem írhatok; s azt bölcsőbbekre s kivált azokra hagyom, kiknek hivatása a birodalom méltóságát épségben fentartani“. Elmondván aztán, hogy Megyeryt, Debreczenyt és Terenyit tudja a leghetykébbeknek, a hatalmas Batthyány és Nádasdy urakat azonban még nem mervén megnevezni, mephisztói insinuatióval így folytatja: „De úgy hallom mások is, ezeknél nem alacsonyabbak, szintoly hetykék voltak, — kiknek nevei azonban nem jutnak eszembe. De nem akarom eltitkolni Felsőged előtt, hogy nem egyedül az említettek voltak a baj okai, sőt még inkább azok vezérei, kiknek szellemétől áthatva, még nagyobb kevélységre s macacsságra tüzeltettek. A tenger is csöndes volna, ha a szelek fel nem korbácsolnák. Nem tanácsolja egyedül az alacsonyabbak bünhesztését; mert akkor a nagyobbak, magokat is ve-

szélyeztetve látván, még váratlanabb dolgokra vetemedhetnének . . . Az ellenek foganatba veendő erőszak lehet nyilvános vagy titkos; ő a titkost inkább javasolja. Ha a főbbek elestek, a kisebbektől egy vagy más módon könnyű szabadulni. De ha erőszak nem alkalmaztatik, s az oly gögös kevélység meg nem fékeztetik: a kétségtelen következés az lesz, hogy a királyi hatalom, s a császári tekintély a magyarok előtt elhiványul, elvész minden engedelmesség, s Felséged legfőbb méltósága a leghiványabbaktól is ki fog gúnyoltatni. Ezért mondtam s mondom újra is, hogy a legfelsőbb hatalom méltóságának megőrzésére erély és erős lélek szükséges; különben megvettetik s elvész minden tekintély . . . Az erdélyi nő a főhatalom kedvéért kiirtá a két Kendyt és Bebéket, Lengyelország mostani királya, mint még vajda, kiüzte Békesit. A történelem sokakat említ, kik hatalmok alapját biztosítani tudták. Szükség, hogy annyi példákából tanúlva, Felséged is gondoljon valamit“¹⁾.

Az erőszak alkalmazása felett aztán, melyet ezen átkos levél indítványozott, a császár és Erneszt főherczeg titkos német tanácsában többször és hosszan folyt a tanácskozás, s több vélemény és javaslat váltatott Bécs és Prága között. A főherczeg és a német tanácsosok kivétel nélkül helyeselték Radéczy helytartó indítványát, jóváhagyták az erőszak alkalmazását, bár még kételyöket fejezték ki, valjon képesek lesznek-e e lépést kellően igazolni. A püspök javaslata elégségesnek látszék nekik. „Bár, úgy mondták, az elégséges próbák hiányzanak; de mivel a helytartó, mint a ki magyar, néhány okot említ, s azért feltehető, hogy az említett urak elfogatása a magyar törvény szerint végrehajtható: abban tehát ők is megegyeznek“. S még csak az iránt tértek el egymástól, hogy kik, mikor, hol és mi módon fogassanak el? Hogy a nevezettek közül Batthyány, Nádasdy és Megyery elfogatása legindokoltabb, egybehangzó volt mindnyájok véleményé-

¹⁾ Jászay Pál okmánygyűjteményéből. Eredetije a csász. titk. levéltárban.

1583.

nye; de, ha Batthyányt elfogatni nem sikerülne, azon esetben a legtöbben Nádasdyt sem javasolák elfogatni; Batthyány fogságát azonban Nádasdyé nélkül is helyeselték, mert őt tartották a legerélyesebb és legveszélyesebbnek; Megyery elfogatásának pedig csak azon esetben s akkor kell vala megtörténnie, ha és mikor a két főúr, vagy legalább Batthyány már tényleg el lesz fogva. Az államcsiny végrehajtásának helyéül s idejéül végre vagy Pozsonyt, a jövő országgyűlés folyama alatt, vagy Bécsset, egy az országgyűlés előtt ott tartandó értekezlet alkalmával, a körülmények szerint csak utóbb vélték meghatározhatni.

A német tanácsosok kihallgattatandónak tarták még Draskovich György győri püspököt s cancellárt is; mi végett több kérdést intéztek hozzá. Ezek elseje volt: „hiszi-e, hogy ő felségének elég igazságos oka van a kérdésben forgók elfogatására mind a mellett is, miket a bűnpróbák hiánya mellett fel lehet hozni?“ „Az ügy — válaszolá Draskovich — súlyos; ilyesmi száz év óta nem történt Magyarországon. Ha más módot tudna az ország békéjének helyreállítására, azt örömmel fogadná el. De ő nem lát más módot, mint azok elfogatását, kik eddig minden bajok szerzői voltak. Nem is hiányoznának a próbák, ha szorgalmasabban kutattatnának; de erre nézve nagy volt a hanyagság. Ha törvényesen kellene fellépni ellenök, úgy ők az országgyűlésre lennének megidézendők, elítélendők, s ha nem jelennének meg, proscribalandók. Erre azonban csakugyan nincs elégséges próba. Itt azonban Magyarország javáról, tekintélyének fentartásáról és felségsértésről van szó. S véleménye szerint nincs más út a főbbeck bűnhesztésére az elfogatásnál. Elfogadja tehát a kir. helytartó véleményét. S meg van győződve, hogy ha a kérdéses egyének elfogatnak, sokkal csöndesebb lesz a jövő diéta, mint ha nem fogatnak el“.

A veszélyes következményeket azonban, melyek ily kevésbé indokolt erőszakos lépésből felmerülhetnének, érettebben megfontolván, az udvar még sem mert a végrehajtás-

hoz nyúlni, mielőtt a magyar korona többi tanácsosaival s más főrendűekkel a közügyekről értekeznek. Ezek tehát felhivattak Bécsbe, s eléjükbe adatott, hogy miután ő felsége mennél előbb megtartani kívánja az országgyűlést, velök mindenek előtt tárgyalni óhajta azokat, mik iránt nehézségek merülhetnének fel. Mivel azonban a múlt országgyűlés alatt előbb Ernő főherceg, aztán maga ő felsége is megsértetett a rendek indulatos kitörései s viszályai, utóbb pedig az új kalendárium el nem fogadása által: nehogy a jövő gyűlésen hasonló sajnos események ismételtessenek, ő felsége felszólítja a megjelent urakat, adnának véleményt: mikorra legyen az országgyűlés összehívandó, mit kelljen az új kalendárium elvetése felett rendelni, s miként lehessen elejét venni az élesebb vitáknak, s mindent úgy végezni, hogy a rendek is megelégedve térjenek haza, s a közügyekről is a haza javának s ő felsége méltóságának igényei szerint legyen gondoskodva?

A jelen volt magyar tanácsosok és főrendűek azonban koránt sem feleltek meg Radéczy, Draskovich és a német tanácsosok titkos óhajlásának; mert az ezektől indítványozott erőszakos lépések helyett a következőkben fejezték ki véleményeiket. Az ország súlyos körülményei miatt szükségesnek tartják mennél előbb kihirdetni az országgyűlést. A múlt országgyűlésen történetekre vesse ő felsége, a maga atyai kegyelmessége szerint a feledés fátyolát. Az országgyűlést legalkalmasabb leendő az aratás és szüret közötti időben, augusztus elején megtartani, hogy aztán a rég elmulasztott nyolczados törvényszékeket is meglehessen Lukács napján tartani. A kalendárium ügyét újabban elő kellend terjeszteni az országgyűlésen. Az említett éles viták a múlt országgyűlésen a különféle sérelmek miatt elkeseredett kedélyekből származtak. Ha azonban ő felsége a közszolgálatra s a végházak kapitányságaira, miként már (Erdődyn) megkezdte, jó régi családbeli magyarokat nevez ki; ha továbbá a múlt országgyűléseken felterjesztett különféle sérelmeket

1583.

valamely módon kegyelmesen mérséklendi: úgy hiszik, amaz éles viták is megszeliődülnek, s az országgyűlés munkái rövid idő alatt mind ő felsége mind hívei megelégedésére fognak bevégeztetni; mire nézve mind a tanácsosok mind a többi főrendek, kik jelen vannak, buzgó szolgálatukat ígérnek. Végül azonban szükségesnek állítják, hogy a régi panaszok újakkal ne szaporíttassanak. Mert, úgy látszik, igen sérti az ország lakosait, hogy a magyar pénz, melyet ő felsége most veret, ő felsége országaiból kivitetik“.

Ernö főherczeg erre mindjárt más nap azon választ adá, hogy ő felségének mennél előbb elejébe terjesztendi a tanácsosok s urak véleményét. Egyébiránt, miután magok is tudják, miképen a nyolczados törvényszék megtartása az új s behozatni rendelt kalendárium elvetése miatt meggátoltott; s félni lehet, nehogy ő felsége, ki bizonyosan az új kalendárium szerint fogja kihirdetni az országgyűlést, a rendek ama haszontalan vitái által még inkább megsértessék: ismételve felszólítja a tanácsosokat, ügyekezzenek ama viták megújulását lehetőleg meggátolni ¹⁾.

1584.

Az urak és királyi tanácsosok ezen higgadt, czélszerű véleménye azonban egyáltalában nem volt inyére az udvarnak és pártjának. Czéltott eljárására abban semmi bátorítást nem nyervén, nem is merte fogamatba venni az erőszakos rendszabályokat. De a mind inkább elkeseredő kedélyek megnyugtatójáról sem gondoskodott. A sérelmek ezután is orvosolatlanul hagyattak, sőt újakkal is szaporodnak vala. Így midőn Rueber János kassai főkapitány 1584-ki márcz. 12-én meghalt, helyébe ismét a külföldi Nogarola Ferdinánd, szatmári várnagy neveztetett ki főkapitánynya. Rudolf, hogy magát hasonló kellemetlenségektől, mint minőket e gyűléseken tapasztalt, megmentse, négy évnél hosszabb időn át nem hirdetett ki országgyűlést; s a kormányt Erneszt fő-

¹⁾ Jászay Pál okmánygyűjteményéből. Az itt érintett valamennyi okmány eredetije a cs. titk. levéltárban

herczegre bízván, Prágában mindinkább elmerült kórságos szenvedélyeibe.

1584.

A négy év, mely ezen országgyűlést követte, minden tekintetben szenvedőleges a nép és nemzet köz és magán életében. A törökök, daczára annak, hogy Rudolf a békét még 1583 elején ismét nyolcz évre újíttatá meg, azután sem szüntek meg háborgatni, dúlni, rabolni a határszéleket, mit aztán a magyar végek kapitányai is hasonlóval viszonoztak a török bírta földön; de bár melyik fél intézte is a becsapást, és bár melyik fél győzött is, mindig az ország elsanyargatott szegény népe érezte annak kárát. Így történt például 1584-ben Gömör vármegyével, melyet a füleki törökök egész hosszában feldúltak s még a Feketehegy aljában fekvő Dobsinát is kirabolták ¹⁾; így Vas megyével, melyet Ali szigeti basa ugyanezen évben kalandozott be. E betörések azonban nem maradtak büntetlenül. Istvánfy István, veszprémi várnagy a koppáni törököket, midőn a Sió folyam mellett kalandozának, meglepven, részben levágta, részben foglyáa tette. Még nagyobb csapást szenvedtek Erdődy Tamás horvát bántól a bosnyai törökök, kik mintegy nyolcz ezeren mentek volt Krajna dúlására. Erdődy őket visszatértökben Szluni táján megtámadván, megverte s foglyait, kiknek száma a hatszázat meghaladá, megszabadította ²⁾. 1585 és a következő évben az ilyféle rabló kalandokon kívül még éhség és mirigyhalál is sanyargatta s pusztította az országot. Mind ez egyesülve a keresztény és pogány urak népkínzó zaklatásaival, csordultig megtölté az inség poharát. A végekre s hódoltságokra általában, de más legtöbb vidékekre is alkalmazható azon állapotrazj, melyet egy ezenkori irományban Dobsináról olvasunk: „adót, úgymond, mind a töröknek, mind a keresztény földesuraknak fizetnek, kik annak behajtásában tekintetbe sem veszik, hogy a nép a másik fél által

Az ország
sanyarú
állapota.

1585.

¹⁾ Wagner: Scep. II, 268.

²⁾ Istvánfy: Lib. XXV. 560.

1585.

már megróvatott, és semmit sem lágyítanak szigorúságukon. Szánandó ezen emberek állapota, kiknek a törvény daczára még máshova költözniök sem szabad, ha csak a török földre nem futnak. Ha a keresztények uradalmaiban keresnek menedéket, sehol sem maradhatnak bátorságban; mert földesuraik őket mindenütt nyomoztatják, rabszolgákként megköttetik s lakjaikba visszahajtván, török módra száznál is több csapással kínozzák, bilincsekkel terhelik, börtönnel sanyargatják. Vannak nemesek, kik a kézműveseket jószágokra édesgetik, nekik szabadságot ígérnek, házacskákat adnak; kiket aztán, ha megházasodtak s gyermekeket nemzettek, rabszolgákká tesznek . . . A szegények ezen elnyomása az a bűnsúly, mely miatt elveszett Magyarország szabadsága“¹⁾).

1586.

Kis háború
a törökkel.

E kölcsönös becsapások s rablások 1586 végén s a következő évben valóságos kis háborúvá mérgesedtek el a nélkül, hogy a békeszerződés azért megszegettnek tartatnék. Hasszán szigeti basa 1586-ban, Vlasich Mátyás hitehagyott horváltól vezetve, Muraköz egy részét pusztította s rablotta ki. Ezt azonban nem sokára megboszúlta Pálffy Miklós, nem rég óta komáromi várnagy, ki Nádasdy Ferencz hadaival s a győri és pápai őrség egy részével husvét táján ment szerencsét próbálni a fehérvári törökök ellen, kik a végeken általa készítettett palánkokat elrontani törekedtek. Egy heves csata után, melyben 70 török esett el, s 250 fogolylyá lett, a fehérvári basa csak futással menthette meg életét. Még érzékenyebb csapást mért a törökre a következő évben Nádasdy, ki február végén Huszár Péter pápai s Ormándy palotai várnagyokkal Koppánt meglepven, annak őrségét részben levágta, részben a várnagygyal, Redzseb béggel együtt foglyává tette, és miután a helységet kirabolta s felgyújtotta, 600 foglyot és nagy zsákmányt vitt haza. Pálfyt

¹⁾ Casp. Piltz: Histor. Devastationis Dobsinae 1584. Wittembergae 1671.

és Nádasdyt e süker annyira felbátorítá, hogy Görög János érsekújvári hadnagy ösztönzéseire a tavasz nyiltával eltökélték magokat Buda alá intézniök egy kalandot, hogy a budai őrségnek Hamzsabégnél legelő lónyáját elrabolják. A csiny sikerült ugyan; de midőn legénységök, a sok szép lóval meg nem elégedve, még az útban eső helységek kifosztásával is tölténé idejét, Szinán budai basa a törtétekről értesülvén, a budai és pesti őrséggel, melynek gyalogságát szekerekre ülteté, utánok siet, zsákmányukat elszedi, magokat a Vértesben szétveri. A lovasság nagyobb része megmenekült ugyan, de a gyalogság jobbára leváगतott, úgy hogy a mieink holtakban s foglyokban mintegy 600 legénnyel megkevesedve tértek vissza ¹⁾).

A törökök még ez évben alkalmat nyujtának a mieinknek megboszúlniök a szenvedett vereséget. Seszuvár az új szigeti szandzsákbég, a pozsegai, koppáni, pécsi, diakovári s más végekbeli bégeket összegyűjtvén, mintegy nyolez ezernyi haddal indult meg a Muravidék dúlására. Hamar tudtára esett a betörési szándok Zrínyij György kanizsai várnagynak, ki aztán nem is késett arról Batthyányt, Nádasdyt, Glubiczer és Trautmansdorf kapronczai várnagyokat értesíteni. A törökök Kanizsa előtt elhaladva, Lindva és Kerka folyamok közt dúlnak és rabolnak vala, midőn az említett urak dandáraikat Zrínyi hadaival egyesítvén, ezek számát mintegy 3000-re nevelték. A vezérek Kaczérlak és Sz. Balázs helységek mocsáros vidékén Kanizsától nem messze éjszak felé várták be a zsákmányával és számos foglyaival visszatérő rablókat; s oly szerencsével harcztak, hogy az ellenségben mintegy két ezeren, köztök Szinán, mohácsi basa, a esatamezön maradtak vagy a mocsárokbá vesztek, 1500-nál többen pedig Mohammed pécsi, Hasszán koppáni béggel és sok más előkelő törökkel fogságba estek; maga Seszuvár basa is nagy bajjal tudott a mocsárokon ke-

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXVI, 564. kövv.

1586.

resztül ötöd napon Segesdre menekülni; de utóbb veresége következményeitől tartván, magát méreggel ölte el. Az összerablott egész martalék, s 2000-nél több ló lett a győzedelem gyümölcse ¹⁾).

Míg ezek Magyarorszáiban történnek vala, Erdély ment maradt ugyan minden háborúskodástól; de azon rend és elégség, melyet Báthory Kristóf bölcs kormánya terjesztett a tartományra, ott is eltűnt a Báthory István királytól rendelt háromfejű kormány alatt. A király, ki, mint említők, főhatóságát a tartomány felett Lengyelországba távozván is megtartá, a kormánytanács viszályairól értesülvén, annak helyébe a rendek kívánsága szerint 1585-ki áprilban Géczy János nagyváradi főkapitányt nevezte ki a tartomány kormányzójául ²⁾. — A következő évben, decz. 13-kán, Báthory Istvánban legjelesebb királyainak egyikét vesztette el Lengyelország. A megürült trónért most Miksa főherceg, Rudolf öcsese és Zsigmond, János svéd király fia, anyai ágon a Jagellók utóda, versengtek egymással, mind a ketten támogatva a lengyel rendek egy-egy pártjától.

Magyarországban a kormányviszonyok még mindig a régi állapotban tengődvén, a bajok folyton szaporodtak: a nyolczados törvényszékek, az egyesek mondhatalan karára évek óta nem tartattak; a nemzetet nem teljesített igazságos kívánatai, hogy a végvárok magyar kapitányok védelmére bizassanak, a hivatalok, egyházi javadalmak magyaroknak adassanak, a közügyeket a magyar kir. tanács intézze, a magyar kamara a némettől független legyen stb. nem orvosolt sérelmei sűrű panaszokra fakasztották. E panaszok végre 1587-ben veszélyesebb szint kezdének öltetni, mintsem hogy azokat tovább is veszély nélkül mellőzni lehetett volna. A magyar tanácsosok tehát, név szerint: a veszprémi, csanádi

1587.

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXVI, 576. Wagner: Scep. II, 62.

²⁾ Bethlen: Lib. VI, 477

s nyitrai püspökök, Zrinyi, Nádasdy, Pálffy, Révay, Istvánfy és Joo János junius elején Ernő főherceg által Bécsbe hívtattak, hogy a kihirdetendő országgyűlést s különösen a következő kérdéseket illetőleg véleményt adjanak: mit kelljen tenni, hogy az országgyűlés csöndesebben folyjon le mint 1582 s a következő évben? miként orvosoltassanak, legalább részben, az akkor felhordott sérelmek? — mi történjék a naponkinti támadásoknak kitett végyvárakkal? — miként indíttassanak meg valahára a nyolczados törvényszékek? s mily rendszabályok alkotandók a király által már kihirdetett, de a rendektől az 1583-ki gyűlésen el nem fogadott új naptár ügyében?

A tanácsosok, bár nem akarták kétségbe vonni, hogy ő felségének voltak okai az országgyűlés ily hosszú elhalasztására, őszintén kijelenték mindazáltal, hogy azt már rég össze kellett volna hívni; ha ő felsége nem jöhetett, jött volna helyetteseül a főherceg; s jöjjen most is inkább csak ő, mintsem a gyűlés elmaradjon. De ha ő felsége most sem jöjné, szükség, hogy a főherceget teljes hatalommal ruházza fel, s ez a nemzetnek a meghívókban is tudtul adassék. Hogy a múlt gyűlések zaját el lehessen kerülni, szükség hogy legalább is némely sérelmek addig is orvosoltassanak; a többiek orvoslása pedig megígértessék. Zaj lesz kétségkívül a múltak miatt; de azokat rövid idő alatt lecsillapíthatja az udvar méltányossága s jó akarata. E végre jó lesz, ha eleve is magyarokkal töltenek be a püspökségek és kapitányságok. A többiről, úgymint a nyolczados törvényszékek megtartásáról, a végházakról, az új naptárról stb. csak a gyűlésen lehetend végezni. A gyűlés idejéül legezélszerűbb leend Sz. István napját kitűzni.

Midőn pedig a főherceg nagyobb biztosítást kívánt volna a tanácsosoktól az iránt, hogy a zaj elkerültessék: ezek azt válaszolák, hogy ennek, mint már kijelenték, legjobb ellenszere leend, a főbb sérelmek orvoslata; de ha ez addig nem történhetnék meg, úgy a kir. előadásokban az adó és

1587.

más kir. kívánatok előtt a sérelmek orvoslata tüzessék ki első helyen a tárgyalásra. E sérelmek, jól tudja az udvar, leginkább abban állnak, hogy a magy. kir. tanácsnak s kamarának régi hatásköre úgyszólván egészen megsemmisített, az ország ügyeit csupán idegenek kormányozzák; magának a kir. helytartónak sincs semmi hatalma; a kir. jövedelmek idegenek által kezeltetnek; a végvárak idegenek kezében; az egyházi javadalmakat szintén érdemetlen idegenek tartják; a rendesen nemfizetett idegen zsoldosok a szegény népet mindenéből kifosztják; a nemesek, szabadalmaik ellenére harminczad fizetésre szoríttatnak. Ezek iránt multhatatlanul kell végezni s ha ezekben ő felségétől jó választ nyernek, úgy nem kell félni a zavargástól.

Rudolf azonban, kinek a tanácsosok e véleményét Ernő főherczeg Prágába megküldötte, abban, mint szokatlanban nem akart megegyezni, hogy az eleve orvosolt sérelmek is a királyi előadásokba tétessenek; elégnék mondá októb. 17-én kelt levelében, annyit kijelenteni az előadásokban, hogy a sérelmek iránt egy külön leiratban küldendi le határozatát.

A német kamara és hadi tanács idő közben hosszan tárgyalta a múlt országgyűléseken felküldött sérelmeket; de vajmi keveset vélt azokból eleve is orvosolhatónak. Maga Ernő főherczeg azt javaslá október 19-kén kelt levelében, hogy Érsek-Újvár, Kassa, Tokaj, Szatmár ezután is németek kezében német kapitányok alatt hagyassanak; mert u. m. ezekbe Csehország is küld katonát.

Országgyűlés.

Ezen előzmények után az országgyűlés valahára csakugyan kihirdettetett Mindszent-napra. A meghívó levelekben Rudolf a német birodalmi ügyekkel való elfoglaltságát veti okául, hogy személyesen meg nem jelenhet; biztosítja mindazáltal a rendeket, hogy öcsesét, Erneszt főherczeget teljes hatalommal ruházta fel, végezni velök azokban, mik a közügyekben létező bajok orvoslatára s a végek kellő védelmére szolgálhatnak. Alighogy megnyílt az országgyűlés, midőn a lengyel rendektől levél érkezett, melyben kérék a

magyar rendeket, hogy tekintetbe vévén a régi szövetséget, ne segítsék Miksa főherceget, mint a kit csak néhány pártos hívott meg a királyi trón elfoglalására, a közakarattal választott svéd királyfi ellen. A magyarok nov. 19-kén válaszolták a lengyeleknek, kijelentvén, miképen Miksa főherceg még nem kért tőlök segedelmet; s magoknak sem áll szándékukban megsérteni a régi jó szomszédságot, bár egyébiránt a barátság szilárdítása s a két ország közjava végett óhajtják, hogy a rendek megegyeztével a főherceg nyerve el, megürült trónjokat ¹⁾).

Az ország belügyeit illetőleg: a rendek nem késtek megírni felterjesztéseket a halomra gyült sérelmek s nemzeti kívánatok tárgyában, melyek a már fentebb érintett pontokra vonatkoztak. A főherceg erre azt válaszolá, hogy e fontos tárgyak hosszabb megfontolást kívánnak s azokra nézve magának bővebb felvilágosítást kell szereznie; felhívja tehát a rendeket, hogy időnyerés végett addig is fogjanak a kir. előadások s kívánatok tárgyalásába. A rendektől azonban azt nyerte válaszul, hogy ők a kir. előadásokkal minden időveszteség nélkül igen hamar készen lesznek, mihelyt jó resolútiót kapnak a felterjesztett sérelmekre. Kérik tehát a főherceget, hogy miután neki teljes hatalma van ő felségétől, adja ki mennél előbb határozatát; ha valamiben felvilágosításra volna szüksége, kívánja s fogadja el azt tőlök, ők tudják azon dolgokat legjobban, hiszen az ő javaikról, jo-gaikról, életökről van szó. És midőn a főherceg erre hajólt, a rendek egy bizottságot neveztek ki keblökből, mely aztán nov. 29-kén kelt feliratában, megköszönvén a főherceg e jóakarátát, meg is adta a felvilágosításokat.

Távol van tőlök, mondják ezen iratukban, esorbítani akarniok ő felsége méltóságát, tekintélyét; sőt védeni, gyarapítani kívánják azt, úgy lévén meggyőződve, hogy az saját üdvökkel, fenmaradásukkal azonos. Nem a rendek törekvése,

¹⁾ Wagner: Seep. II, 63. Kovachich: Vest. Com. 725.

1587.

hanem az van ő felsége tekintélyének szintűgy, mint a nemzet becsületének kisebbitésére, hogy minden hivatal, minden közügy idegenek kezében létezik, kik a nemzet ügyeit nem értik, vagyonát lelkiösmeretlenül pazarolják jogaiban, becsületében elbizakodottan sértik. Ezért szólaltak fel már a múlt országgyűléseken is oly keserűen, s csak e bajok megszüntetését kérik jelenleg is. És ezt téve nem is kérnek mást, mint a mit a törvények rendelnek, mit ő felsége koronázásakor ünnepélyesen fogadott is. Nyíltan megvallják, hogy fellázad becsületérzetök, midőn látják, hogy fölöttök, javaik s jogaik felett mindenben idegenek, sem születésükre, sem tetteikre nézve nem kitünő idegenek rendelkeznek. Tudja meg ő felsége, hogy a magyar politikai rendszert bölcsen intézték el az ő őseik, midőn úgy állapították meg törvényeikben, alkotmányukban, hogy az egyházi ügyeket az érsek a többi püspökökkel, a hadügyet s egyéb fontosabbakat is a távollévő királyt helyettesítve a nádor, a közjövédelmeket s kiadásokat egy kincstartó, a városok ügyeit a tárnokmester, minden kül és belügyet, hadat és politikát, a király nevében, annak tanácsa intézze, igazgassa. Míg ezek így voltak, minden jól ment. Most az idegenek alatt minden zavarban, sülyedésben, pusztulásban. A végházak romokban, minden szükségesekek nélkül szükölködve, úgy hogy csak Isten irgalma tartja fen azokat. Az idegen kapitányok, bár akkora a díjok, hogy magyar kapitány azért háromszor annyi hadat volna képes fentartani, csak mulatsággal, zsarlással, a magánosok ügyeibe hivatlan avatkozással töltik idejüket, mit sem gondolva fegyveres népökkel, mely szinte rabolja, fosztogatja, zaklatja a népet. Nem akarnak hosszan beereszteni mind azon nyomorúságok leírásába, melyek mind az országra, mind ő felsége kincstárára onnan erednek, hogy az ország idegenek kezében van. Csak röviden írják, hogy minden felvilágosítás, mit ő felsége tőlök kívánt, csak ezekben áll: állíttassék helyre a magyar királyi tanács mint régen, még I. Ferdinánd idejében is fenállt, régi hatáskö-

rével s tekintélyével: és kezeskednek, hogy minden jobbra forduland; míg ha a közügyek mostani állapotukban maradnak, minden veszendőbe megy. Állíttassanak helyre az ország s nemzet jogai: ez az ő informatiójok.

A világos, erélyes felterjesztés nem maradt hatástalan a főherczegre. A nélkül, úgymond, hogy mind azokba beereszkedni akarna, miket a rendek bizottsága iratában bőven előadott, kijelenti, hogy abban ő is megegyez, hogy a kir. tanácsosok a fontosabb ügyek elintézésére évnegyedenként összegyűljenek; azokra nézve pedig, melyek halasztást nem tűrnek, néhány tanácsos mindig ő felsége, vagy annak távollétében a főherczeg oldala mellett legyen, s minden az ő tanácsukkal intéztessék. Ennél fogva ne is vesztegessék most az időt a többi bajok orvoslatával; majd e tanácsosok mindjárt az első évnegyedi gyűlésökön mindent lehetőleg rendbe hoznak. Most pedig a rendek vegyék a királyi előadásokat s kívánatokat tárgyalásba.

A rendeket azonban ezen engedmény nem elégítette ki, s ők még egy feliratban sürgették a régi szabadság s különösen a királyi tanácsnak oly módon helyreállítását, hogy az tárgyaljon s végezzen minden hadi és kamarai ügyeket is. És ezt oly határozottan kívánták, mint elébb még soha. A főherczeg erre, miként a királyt január 2-kán tudósítá, azt válaszolá neki, hogy lehetetlen dolgot kívánnak. A rendek azonban úgy vélekedének, hogy kívánatuk teljesen törvényes, s hosszabb vita után, melyben Pálffy volt a vezérszó-
nok egy erélyes óvást tőnek, hogy miután igazságos és törvényes kívánataik nem teljesítettnek, s ő felsége sem jó soha személyesen az országgyűlésre: ők az 1582-ki és 83-ki erélyes határozataikat továbbra is fentartják.

A főherczeg — miként a királyhoz említett levelében írja, — látván hogy ezen jegyzékváltással kormány és rendek nem csak nem közelednek egymáshoz, hanem ezek mind határozottabban és szilárdabbúl lépnek fel s olyakat kívánnak mit, mint mondja, a kir. tekintély csorbulása nélkül

megadni lehetetlen: e tárgyalásokat a rendek bizottságával megszaksasztá, s a mellette levő német tanácsosokkal, kivált az öreg Harachhal folytatott értekezlet után egy leiratot készítettett a rendekhez, melyben előadván, mit tett érettkök a király előtt, nehezteléssel inti őket, ne kívánjanak tőle lehetetlen dolgot.

Mielőtt azonban ezen irat a rendekhez elküldetett, Pálffy, Nádasdy, Illésházy és Joó Harrachot meglátogatván, előadák, miképen ugy vannak értesülve, hogy a főherczeg magát, a bizottság utolsó felirata által sértve érzi s egy új végleiratot készül küldeni az országos rendekhez. Kérik őt vesse magát közbe, mert ha e leirat elküldetik, a még függőben lévő tárgyakat többé nem lehetend kiegyenlíteni, s ez esetben félő, hogy a rendek végzés nélkül oszlanak szét. Ezt a legjobb szándékkal közlik; s tanácsosabbnak tartják, hogy a leirat elküldése helyett a magyar és német tanácsosok által még egy vegyes értekezlet tartassék, melyben a rendek utolsó felirata a főherczeg szándéklott leiratával összevettétvén, kölcsönös engedékenységgel kiegyenlítés kísértésék meg.

Harrach azt válaszolá, hogy ő nem tudja, sértve érzi-e magát vagy nem, a főherczeg; azt mindazáltal bizonyosan mondhatja, hogy a rendek egynémely kívánata, minő a kir. tanács teljes régi hatáskörében való helyre állítása, teljesíthetetlen. Ezt a főherczeg meg sem adhatja, mert nem tudná magát igazolni ő felsége előtt. Minthogy azonban a nevezett urak az értekezlet meg tartását tovább is sürgették s a kiegyenlítésre reményt nyujtottak, abban a főherczeg is meg egyezett.

1588-ki január 1-jén tehát, miután a németek elébb hat óraker reggel külön tanácskoztak, s az értekezlet módosztatát meghatározták, a magyar tanácsosokkal egy vegyes gyűlésben ültek össze. A kísérlet végre sikerült: a rendek december 28-kai felirata a főherczeg szándéklott leiratával pontonként összevettétvén, az egyesség csakugyan létrejött.

A magyar tanácsosok az értekezlet után nyomban az országos ülésbe mentek s a czikkelyeket, miként azok a törvénytárba beigtatva vannak, felolvasták. E szerint ugyanis a teljes tekintélyébe visszaállítandó királyi tanácsnak évnegyedként kellett gyűléseket tartania, s ott végeznie az ország minden fontosabb ügyeit. Mivel a nádorválasztásra most nincs alkalom, legalább a főkapitányok, kik annak helyét a hadi ügyekben pótolják, választassanak a magyar urak közül. Továbbá, mivel a királyi jövedelmek, a német kamara befolyásától függő eddigi kezelők hanyagsága s gondatlansága miatt, feletté megcsökkentek, négy bizottmány rendeltetett, mely az ország négy részének maradványaiban s Horvátországban mind a kir. jövedelmeket, mind a végházakat megvizsgálja, s nyomozása eredményét az országtanács első évnegyedi gyűlése elejébe terjeszse, s véleményt adjon: miképen volnának a kir. jövedelmek jobb módon kezelendők, s maga a kir. kamara is szabályzandó, hogy függetlensége a német kamarától helyreállíttassék.

Huszonegy vármegye azonban egyáltalában nem akarta elfogadni ezen egyezményt, s ellene óvást tévén, kijelenté, hogy készebb elszakadni, mintsem hogy azt elfogadja. A többség azonban reájok olvasta a törvényt, mely a kisebbségnek megnyugvást parancsol a többség végzésében. Így végre meg lön az egyesség. A compromissumot a főherczeg is elfogta; s ekként be lön fejezve a sérelmek s nemzeti kívánatok feletti vita. A rendek aztán a királyi előadásokat s kívánatokat vették tárgyalásba.

„Ha Felséged ezen ügyet lényegében átvizsgálja — u. m. a főherczeg január 2-kán kelt tudósításban, — s egyzersmind az idők és személyek viszonyait is megfontolja, úgy fogja találni, hogy e mostani végzés által nem csak hogy fel nem áldoztatott az eddigi álláspont, hanem hogy az 1582-ki és 83-ki végzések is több világosságot és javítást nyertek. Ezentúl a rendek nem fognak bennünket az említett évek határozatainak elfogadására oly erélylyel sürgethetni;

1588.

s így a jövő gyűlések lefolyása is könnyebb leend. E felett nagy előny az is, hogy most az egyetértés Felsőged s a rendek közt e tárgyakra nézve helyreállított. A rendek még ma tárgyalni kezdik a kir. előadásokat, s úgy hiszem, két-három nap múlva felsőged megelégedésére be is fogják azokat végezni. Nincs is egyéb hátra, mint hogy felsőged a még függőben lévő pontok, különösen a hadparancsnokságok és hivatalok iránt oly resolútiót adjon, a milyennel őket biztattam; kivált hogy a zólyomi és egri kapitányságokat illetőleg, mikre nézve én még e gyűlés folytában megérkezendőnek ígertem a királyi kinevezést, mennél előbb kegyelmesen resolválja magát; mert nyolcz-kilencz nap múlva innen magam is elutazni szándékozom.“

Azonban a királyi kívánatok tárgyalása még sem végződött oly könnyen s gyorsan, mint a főherczeg remélte. A rendek ugyan már Vízkereszt napján felküldték azok iránt válaszukat; de aztán a megyék s főrendek többsége, be sem várva a főherczeg feleletét, a gyűlésről szétoszlott. A főherczeg pedig, miután a rendek ajánlatait a német tanácsosok által megvizsgáltatta, több pontra nézve kívánt volna tétetni változtatást. De a még ott maradt rendek kijelentették, hogy miután azon határozatok egyértelemmel készültek, azokban ők nem tehetnek módosítást.

A főherczeg tehát január 9-kén ismét összehívta a magyar és német tanácsosokat. Legnagyobb nehézség fejlett ki az adó tekintetében. A király két évre portánként 6—6 frtot kívánt. A rendek ellenben csak egy évre ajánlottak meg két frtot, beleértve még a kamaranyereséget is; e fölött a főherczegnek portánként 40 denárt határoztak. A német tanácsosok a végházak javítása végett legalább is három frtot kívántak, mit azonban a magyarok nem fogadhattak el. A németek még több módosítást is akartak tétetni; de a magyarok, avval mentegetődzvén hogy, bár a dolgot nagy fontosságúnak nem látják, felhatalmazva nem lévén, az egyező értelemmel alkotott végzést nem másíthatják meg.

Szóba jött azután az új naptár ügye is. Megyery hevesen szólt ellene; de végre az még is csak elfogadtatott. Legnagyobb nehézség támadt azonban a magyar boroknak az osztrák tartományokba bevitele s a turóczi prépostság tárgyában, melyet a király Draskovich püspök sürgetéseire egy év előtt a jezsuitáknak adományozott. A rendek a magyar borok beviteli engedélyét makacsul kívánták; a turóczi prépostságot pedig a jezsuitáktól elvételni s magyaroknak adományoztatni óhajták.

A főherczeg e tárgyak iránt még külön is értekezett a cancellárral, a váci püspökkel, Illésházy és Révay urakkal; de siker nélkül: ők sem vélték magokat felhatalmazottaknak, hogy, mint a németek kívánták, megegyezzenek abban, hogy a borkivitel iránti végzés mind addig halasztassék, míg az iránt ő felsége az osztrák rendeket is megkérdezi. A főherczeg tehát e két tárgyat a király megerősítésére tartván fel, az országgyűlést bezárta.

A főherczeg jan. 20-ról kelt végtudósításában hosszan fejtegeté a császárnak, hogy bár akarata nem történt is meg mindenben: a gyűlés eredményével mindazáltal meg lehet elégedve, mert azon érdes szellem, melyben a rendek 1583-ban szétoszlottak, megszeldült, s remélhető hogy ezentúl jobb egyetértés lesz a király s a rendek közt. Ha konokabban ragaszkodott volna mindenben ő felsége előadásainak s a sérelmek tárgyában vett utasításának értelméhez, könnyen megtörténhetik vala, hogy a rendek, kiket a gyűlés elején a lengyelek levele igen felizgatott, hajthatatlanokká lettek, vagy ismét minden végzés nélkül szétoszlottak volna, és „Lengyelországban vagy Erdélyben keresván támaszt, merő kétségbeesésből könnyen a végsőkre vetemedhettek s ezen ország maradványait Felsőged egyéb tartományaival együtt a legnagyobb veszélybe dönthették volna. Néhányan közölők akkoron, midőn a körülmények úgy álltak, hogy már-már végzés nélkül fognak szétmenni, valóban is elég hangosan nyilatkoztak oly formán, hogy még ezen esetben sem oszla-

1588.

nak szét, hanem együtt maradva, más úton fogják megkísérteni ügyeik jobbra fordítását“. Tanácsos volt tehát a rendeket legalább némileg kielégíteni. „Ha ennél fogva Felsőged mind azt mi ezen országgyűlésen történt s tárgyaltatott, jól megfontolja, úgy fogja találni, hogy e körülmények közt jobb véget nem érhetett volna; mert mindent összevéve, semmi sem történt, mi Felsőged hátrányára vagy a rendek előnyére válnék“.

Rudolf tehát a magyar boroknak Ausztriába szabadon bevitelét s a turóczi prépostságot illető két czikkely kivételével az egész törvénykönyvet szentesítette.

E miatt azonban több vármegye panaszra fakadt s állítá, hogy ez által a többi czikkelyek érvénye is meggyöngült s nem akarta kiküldeni az adószedőket. A főherczeg ápril 4-kén biztosítá ugyan a kir. tanácsosokat, hogy ő felségének koránt sem volt szándoka a rendek e két kívánatát egyenesen megtagadni; hanem csak az ügy bővebb megfontolása végett halasztotta el azok szentesítését. Ily csekély dolgok miatt az egész törvénykönyvet kétségbevonni s a végzett nagy és fontos munkát megghiúsítani, valóban igazolhatlan lépés volna.

A tanácsosok azonban, Fehérvöi István nyitrai püspök s kir. helytartó, a cancellár, Batthyány, Nádasdy, Illésházy, Czobor és Joó azt válaszolták, miképen ők sem helyeselhetik azt, hogy ő felsége egy két német tanácsos véleményére megváltoztatta azt, mi az országgyűlésen végeztetett. Ezt nem kellett volna tenni, kivált miután azon czikkeket a teljes hatalommal felruházott főherczeg elfogadta. Ezen most már alig lehet ő felsége tekintélyének csorbulása nélkül másként segíteni, mint ő felsége nevében a megyéknek megírni; miképen ő felsége a borok kiviteléről szóló czikkelyt csak addig akarta halasztani, míg az iránt az osztrák rendeket is meghallgatja, s ez már megtörtént; a turóczi prépostság ügyét is újabban megvizsgálván, azt helyreállítani s a jezsuitákat másként ellátni határozta: most már tehát semmi

sem gátolván a két cikkely szentesítését, azokat a jövő országgyűlés cikkelyei közé kellend igtatni. Ha ő felsége erre nem állna reá, komoly zavaroktól lehet tartani; mert a többi végzések végrehajtását, az adó beszédését, a törvény-székek megtartását, a közmunkák kiszolgáltatását stb. is ettől függesztették fel a vármegyék.

Pálfy és Joó tanácsosok azonban biztosíták a főherceget, hogy ilyféle nehézség csak három-négy megyében létezik. Mire aztán a főherceg is azt javasla a királynak, hogy írasson ugyan a megyékhez, de csak annyit, hogy e cikkelyek egyedül azért nem szentesíttettek, mivel még bővebb megfontolás alá veendőök ¹⁾.

Az országgyűlésről kiküldött bizottmányok utóbb híven eljárak ugyan kiküldetésökben; de mivel az ország-tanács az általok indítványozott javításokat saját hatalmából meg nem tehetete, a prágai palotába zárkózott királyhoz pedig férni nem lehetett, sem Erneszt főherceg arra fel nem hatalmaztatott, mindenek ismét csak a régiben maradtak; minek következtében a zavarok egyre szaporodván, idővel mondhatlan bajok forrásaivá lettek. A nemzet belefáradva sérelmei s bajai orvoslatának sikeretlen sürgetéseibe, e gyűlés után egy időre színleg apathiába süllyedt s önmegadással látszék túrni szomorú sorsát: de e nyugalom csak erőgyűjtő pihenés vala a hosszú s heves harcok előtt, minő a szélcsönd, mely a zivatart előzi meg.

E közben Miksa főherceg s a svéd Zsigmond már javában harcoltak a lengyel koronaért. A harcban magyar is küzdött magyar ellen. Maximilián főherceg részére Prépostváry Bálint, Melith Pál és a székely eredetű Andrassy Péter Abaúj, Zemplén és Gömör vármegyében szedtek 600 lovas és némi gyalog zsoldost; az erdélyiek ellenben Géczy János kormányzó tanácsára Báthory Boldizsárt, a

¹⁾ Mind ezen okmányok a es. titk. levéltárból másolt Jászay Pál-féle gyűjteményben léteznek.

1588.

fejedelem unokatestvérét, Endre cardinál bátyját, 400 lovasal Zsigmond segélyére küldék. A szerencse Zsigmondnak szolgált: Miksa, miután Lublyót elfoglalta, versenytársától két ízben is megveretvén, 1588 elején elfogatott, s hosszú alkudozás után csak a következő évben nyerhette vissza szabadságát. Ezen alkalommal a magyarok s lengyelek közt a 16 szepesi város felett is hosszú de eredménytelen vitatkozás támadt, melynek csak a Zsigmond király s Anna főherceg között 1593-ban létre jött házasság vetett véget ¹⁾.

II.

A hódoltság
nyomora.

Mi alatt a lengyelekkel, Miksa főherczeg szabadon bocsáttatása végett az alkudozások — melyekben a magyarok közül Heresinczy Péter győri püspök s cancellár és Istvánfy Miklós nádori helytartó vőnek részt, — javában folynak vála, a törökök ismét egy nagyobb betörést intézének a király birtokaiba. Szinán budai basa telhetetlen pénzszomja ez időben nagy nyomort hozott a hódoltsági népre. A városok és faluk lakosai, ha a rendkívül súlyos adókat meg nem fizethették, rabságra vitettek s áru gyanánt adattak el; minek következtében a hódoltsági vidék mindinkább elnéptelenedett. Szikszó városkától ezer arany frtnyi adót követelt a basa, melyet a lakosság, bízva a kassai s tokaji őrségek védelmében, több sürgetések után is vonakodott megfizetni. A boszús basa szeptember végén a szomszéd bégeket a Rákoson összegyűjtvén, Kara Ali fehérvári szandzsákbég vezérlete alatt 12 ezernyi hadat s négy ágyút küldött megbüntetésökre.

De korán értésére esett a törökök szándoka Rákóczy Zsigmond egri várnagynak, ki eltökélve, e békesértést nem hagyni boszúlatlanúl, a kassai, ónodi, szendrői, diósgyőri és kisvárdai várnagyokat is segélyre szólítá; minél fogva, mire

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXVI, 570. kövv. Bethlen: Lib. VI, 547. Wagner: Scep. II, 63. Katona: XXVI, 366. kövv.

a törökök októb. 8-kán Szikszó alá értek, magyarok s németek összesen 2600-an egyesültek Rákóczy, Serényi Mihály, Szécsy Tamás, Homonnay István s a német Rothal János és Raibicz Albert vezérlete alatt. A törökök közeledtének hírére a lakosság szétfutott, s csak a lőfegyverrel ellátott fiatalosság vonult a templomba, melynek tornyában a segély megérkeztéig magát védheté.

E templomot vívák a törökök, midőn őket a mieink estenden két oldalról hevesen megtámadták. A törökök nyomban felhagyván a templom vívásával, a várost felgyújták s az alatta fekvő téren melyet a Sajó és Bársonyos folyamok szegélyeznek, állának harcrendbe. A csata sokáig kétesen hullámozott az égő város lángjainál; s a sokaság már-már erőt vett a négyszerte kisebb magyar hadon, maga Rákóczy is, miután hozzá azon hír hozatott, hogy a másik oldalon vívók megfutamodtak, legényeit az éji harc veszélyeinek tovább kitenni nem akarván, Szerencs felé kezdett visszavonulni. De csakhamar értesült, hogy amott nem a mieink, hanem a törökök futamodtak meg; azonnal visszatére tehát, s a már félig megnyert csatát oly jó végre vezette, hogy az ellenség, ágyúit, podgyászát, zászlait hátra hagyva, minden felől futásban kereste menekültét. A győzők más nap 1744 török hullát számláltak meg; de a Sajó hullámaiban is sokan veszték el; fogságba 376-an estek. A mieink 410 magyar és 220 német vitéz halálával fizették meg a négyszerte számosabb ellenség felett nyert szép győzedelmet¹⁾. E diadal által felbátorítva a győri, pápai és veszprémi örök is mintegy két ezren szerencsét próbálni mentek Buda felé; miután pedig a szikszói vereséget még ki nem pihent budaiak nem mutatkoztak, a kalandorok Gesztesz várát lepték és vették meg, melyet azonban Erneszt főherczeg

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXVI, 582. De úgy látszik hibásan neveztetik a budai basa Ferhátnak, ki csak később jött Budára Wagner: Scp. II, 269.

1589. az új budai beglerbég, Ferhát basa panaszára nem sokára visszatott ¹⁾).

A jezsuiták és
Báthory
Zsigmond
Erdélyben.

A következő év békésen folyt le az országban ²⁾). De Erdélyben ez idő táján oly dolgok történtek, melyek nem sokára nagy bonyodalmak forrásaivá lettek. Báthory István lengyel király, bár erdélyi fejedelem korában oly tartózkodva viselte is magát a vallás dolgában, hogy, minden vizsály mellőzése végett, még kath. isteni szolgálatot sem tartatott székhelyén, s vadászat ürügye alatt valamely távolabb helységbe szokott menni miséjét meghallgatni s meggyónni egy elrejtve tartott szerzetesnek: szívében még is buzgóan ragaszkodott a római kath. valláshoz. Ő 1583-ban, febr. 13-kán újabban is ezer aranyat alapított az Erdélybe általa már 1579-ben beküldött, s Kristóf testvérétől is pártolt jezsuiták számára ³⁾).

E szerzetnek 1581-ben már három háza volt a tartományban, Kolozsvártt, Monostoron és Fehérvártt, mind a három gyermekek tanításával foglalkodván. A rendek, kik ezen évben Kristóf fiát, Zsigmondot jövendő fejedelmökké választották, a szerzetnek e három helyen lételet nem ellenzék, kikötvén mindazáltal, hogy az több helyekre ne szállíttassék be. A rendek azonban nem sokára tapasztalták, hogy a szerzet magát mind erősebben megfészkei; nemcsak egész uradalmakat szerez, s már nem is csak a gyermekek tanítására szorítkozik: hanem tagjai „tisztöket túllépve, vallásukat erőszakkal terjesztik, útczán, templomokban, processiók által oly helyeken is, hol ez nekik meg volt tiltva. Váradon elfoglalták a reformáltak templomát, s a keresztnek fegyveres kézzel való körülhordása által csaknem nyilvános mozgalomra adtak okot. Kozmásan a papra rohantak, lakából

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXVI, 585.

²⁾ Ekkor történt Korpona alatt a nagy kopjatörés. Ld. Horváthy András korjegyzeteit az Új Magy. Muz 1858-ki 1 füz. De ezen eseményt nagyon különbözőleg beszéli el Istvánfy XXVI, 587.

³⁾ Katonánál: XXVI, 182.

kikergették, könyveit széttépték. A székely földet, Vásárhely és Karansebes környékét bebarangolták, nem nevelés, hanem vallásuk terjesztése végett“.

De leginkább bántá a rendeket, hogy az ifjú fejedelmet nevelője, Leleszi János, még inkább pedig gyóntatója, Carigli Alfonz, egészen hatalmokba kerítették, udvarát olaszokkal töltötték meg, s reá kizárólagos befolyást kezdtek gyakorolni. „Saját szemeinkkel láttuk, — mondák a rendek egy felterjesztésökben az ifjú fejedelemhez, — hogy a jezsuiták nemesak hivatalból, hanem minden időben Nagyságod körül vannak; ha ellenök szólunk, ezt úgy állítják elő, mintha felségsértés volna; Nagyságod, személyét tőlünk elfordítják, s mi miattok nem vagyunk bátorságban“. Ezen s több hasonló okokból az 1588-ki decemberben tartott országgyűlésen a rendek mind addig nem tágitottak, míg nem az ifjú fejedelem, hosszú vonakodása és sok ellenvetése daczára is kénytelen volt ama törvényt megerősíteni, mely a jezsuitákat az egész országból kitiltá, csak 25 napot engedvén nekik a távozásra ¹⁾).

De Zsigmond fejedelem, ki 20-dik évét betöltvén, ezen gyűlésen, Géczy János kormányzó lemondása után, a kormányt is tényleg átvette, már sokkal inkább be volt hálózva a jezsuiták által, mintsem hogy titokban azontúl is ne követte volna tanácsaikat. Ezek, tán ama reményben, hogy Rudolf segedelmével Erdélybe visszatérhetnek, azt tanácslákn neki, hogy a töröktől elhajólván, Rudolfal kössön egyességet. A vallás iránt ábrándos ifjú, e tárgyban legidősb unokabátyja, Báthory István nagyváradi főkapitány által már 1589-ben, júliusban, tétetett a császári udvarnál némi előterjesztéseket ²⁾, melyek nyomán az egyesség utóbb, Carigli Alfonz jezsuita törekvései következtében, mint látni fogjuk, valóban

¹⁾ Szilágyi Sándor: Az 1588-ki medgyesi országgy. tört. Új Magy. Muz. 1858, XI. füz.

²⁾ Rudolf lev. Katonánál: XXVI, 462.

1590. meg is történt, s nagy befolyást gyakorlott a magyar-török viszonyokra.

Viszonyok
a törökkel.

E viszonyok sem 1589-ben, sem a következő évben nem látszának ugyan elmérgesedni: a határszéli kalandok, becsapások még ritkábban, nagyobb erővel pedig sehol, egyik féltől sem intéztettek; s Rudolf az elbeszéltek békesértései miatt két év óta elmaradt adót s tiszteletdíjakat 1590 tavaszán Ehrenreichstein Farkas követe által meg is küldötte, s egyszersmind az említett harcokban fogolyjá lett három béget is szabadon bocsátotta ¹⁾); sőt Pezzen Bertalan,

1591.

Konstantinápolyban székelő követe által az 1591-ben végére járandó békét is újabb nyolcz évre meghosszabbították ²⁾): de a másod ízben nagyvezérré lett durva, harcziás Szinán basa a szultánt szünet nélkül háborúra ingerelte. És valóban, miután a perzsákkal békét kötöttek, 1591-ben ismét többféle békeszegést követtek el a törökök. Hasszán bosnyai helytartó a nyár derekán öt ezernyi haddal tört Horvátországba, Kőrös vidékét elpusztította, Sziszeket, noha sikeretlenül, vívta; a szigeti bég pedig Kis-Komáromot vette meg Szalában ³⁾. Szerencsére Szinán még ez évben másodszor is megbukott; s a viszonyok ennek következtében némileg megjavulván, Rudolf is útnak ereszté Krekvitz Fridrik császári udvari tanácsost a nagykövetségben, melyet az 1591 végével letelő nyolcz évi béke végett intézett a Portához. De bár a követ a 30 ezer arany mellett sok drágalátos ajándékkal ügyekezett a szultán és főbb basáinak kedvét megnyerni ⁴⁾): a béke nem lett tartós. Szinán basa nem sokára harmadszor is nagyvezérré emeltetett; s most annál inkább éreztetni akarta Rudolffal haragja súlyát, mivel Krekvicz, midőn Konstantinápolyba érkezett, őt, a nem rég megbukottat, meglátogatni s ajándékokkal megtisztelni elmulasztá. Hasz-

¹⁾ Rudolf levele Katonánál: XXVI, 459. 481. kövv.

²⁾ Hammer: II, 579.

³⁾ Istvánfy: Lib. XXVII, 592 kövv.

⁴⁾ Ld. Hammert II, 580.

szán bosnyai basa, általa utasítva, 1592 tavaszán Hrastovicszát, Gorát és Bihácsot megvette, s Petriniát a Kulpa mellett várrá erősítette; miután pedig a vidék védelmére sietett Erdődy bán gyöngye hadát megverte, ismét Sziszeket kezdé vívni. Ezt ugyan miként a múlt évben Mikáczi Miklós számai prépost, úgy most Jurák Balázs és Fintich Mátyás zágrábi kanonokok szintén vitézül megvédték; de az alóla szégyennel elvonulni kénytelen basa a nyár végén a petriniái bég pedig az egész télen át rablá s pusztítá a Száva és Kulpa közti vidéket ¹⁾).

E becsapások, még inkább pedig a Konstantinápolyban székelő császári követnek, a Pezzent felváltott Krekvitznek tudósításai oda mutattak, hogy a Szinán nagyvezér által szüntelen ingerlett Murad szultán a következő évben még komolyabban megkezdi a háborút. Rudolf tehát, miután Károly főherczeg is, kire eddig Horvátország védelme bízva volt, meghalálozott, s az őszön Prágába utazott Kutasy János győri püspök s cancellár, Nádasdy Ferencz és Pálffy Miklós által buzgon keretett, gondoskodnék az ország maradványainak erélyesebb védelméről: öt évi szünet után, az 1593-ki január 25-re, valahára ismét országgyűlést hirdetett.

Maga ugyan, az egész keresztény köztársaságot illető súlyos Országgyűlés. gondjaival mentegetődzve, nem jelent meg személyesen, hanem testvér öcscsét, Mátyás főherczeget küldé le maga helyett. A főherczeg február 10-kén érkezett le Bécsből néhány udvari, kamarai s hadi tanácsos kíséretében. Megjelentek a gyűlésen Tót- és Horvátország követei is, oly utasítást hozva magokkal, hogy ha a zaklatott tartományok számára bőségesebb segedelmet nem nyernek, nyilatkoztatnák ki, miképen küldőik el vannak tőkélve, tenni azt, mit önfentar-

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXVII, 596. Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 283. kövv. Istvánfy Sziszek második vívásakor Migazzit már lemiondottnak állítja, s a nevezett kanonokoknak —, egy más irat ellenben Kóvachichnál (Scrip. min. I, 201.) ekkor is Migazzinak tulajdonítja a diadalmas védelmet.

1593.

tásukra szükségesnek látandanak a nélkül, hogy a felelet-terhet a történeendőkért magokra vállalják ¹⁾); mi más szavakkal annyit tön, hogy hódolattal fogják megvásárolni a töröktől nyugodalmokat.

A magyar rendek már különben is eléggé ingerültek valának a miatt, hogy a király azon ígéreteiből, melyeket a felvidéki megyék követeinek adott volt, midőn azok 1591-ben a német zsoldosok túrheterlen zaklatásait és pusztításait nála Prágában bepanaszolták, eddigelé semmi sem teljesítettett ²⁾). De még inkább s egész zajlongássá nevelték az ingerültséget a királyi előadások, melyekben az adón s némi kamarai ügyeken kívül semmi sem foglaltatott, s melyek, miként a rendek nyilatkoztak, inkább romlására, mint fennmaradásra szolgálnak az országnak. Első felterjesztésekben tehát keserűen panaszkodtak, hogy ő felsége annyi ígéretek után, miszerint sérelmeik orvoslata, szabadságaik helyreállítása végett személyesen jövend hű magyarjai közé, ismét nem jelent meg; holott a birodalom esöndes lévén, jelenléte ott nem oly szükséges, mint itt, hol ők a veszély szélén állanak, s azért sérelmeik orvoslata is sürgetőbb, „mert a ki nem szabad, mondák, az kedvvel nem harcolhat“. Kifogást tettek a főherczeg korlátolt felhatalmaztatása ellen is; holott végin-ségre jutott hazájok védelméről multhatatlanul kell intézkedni, hogy hitveseikkel, gyermekeikkel együtt rabságra ne vitessenek, vagy nyomorúságosan el ne veszzenek. Kivánták tudni, áll-e a béke, vagy nem a törökkel? s hevesen kikelték az ellen, hogy a törökkel viszonyok, miktől még is az ő életök, javaik, becsületök föltételeztetnek, idegenek által s oly titkosan tárgyaltnak, hogy azt sem tudják, hányadán vannak a törökkel. Ha a béke megújított, azt károsabbnak tapasztalják a háborúnál; mert csak a múlt évben is többet vitt el a török rablánczon 35 ezer léleknél.

¹⁾ Kerchelich: Hist. Eccl. Zagrab. 290.

²⁾ Epist. Rudolphi, 337. l. Katonánál: XXVI, 541.

Visszatérve a királyi előadásokra, kifakadtak az ellen is, hogy ama bizottmányok munkálatai, melyek 1587-ben küldettek ki, elő nem adatnak; holott azokból kitéunt, hogy a kir. jövedelmek pontosabb kezelése mellett, a végházak legénységének ellátása után még néhány százezer forintnak kellene felmaradni ¹⁾. Az elejökbe terjesztett előadások, csak „ábránd és kamaraügy“: más előadásokat kívánnak tehát, melyek az ország fenmaradását tárgyazzák. Részökről készek életöket javaikat feláldozni, hogy a vérszomjazó ellenségtől szabadulhassanak. Úgy, miként az ügyek most állanak, nem látják, mi hasznukra lehet a kívánt adó megfizetése, holott azt sem tudják, birtokukban marad-e az, a miből s a mitől adóznának, a külső s belső ellenség, a törökök és a német zsoldosok zaklatása alatt. A bajok orvoslata végett mindenek előtt szükséges volna nádort választani, ki nemesak törvényt lásson, hanem mint egykor Nádasdy Tamás, maga fogja kezébe az ország zászlaját.

Ezen s hasonló panaszok s követelések kitörései közt folytak le az első napok. Február 16-kán Kutasy püspök s cancellár és Nádasdy Ferencz oly üzenettel jövének a rendekhez, kik a kolostorban tarták gyüleseit, miképen a főherczeg kívánsága, hogy a rendek kebelökből egy bizottmányt válasszanak, mely az országtanácsesal szűkebb körben értekezzék az ország védelmének módjairól s a múlt országgyűlésről kiküldött országos bizottmányok munkálatainak eredményeiről. De a rendek ezt sokáig ellenzék. Az ilyféle

¹⁾ A szenvedély hevében, úgy látszik, jó eleink a súlykot erre nézve nagyon is messze vetették el. A kir. uradalmak, bányák, harminczadok stb. jövedelmei nem tudom, mennyire mehettek; az egyenes adó azonban nem sokat tön az ország fenmaradt foszlányaiból. A Kovachich által (Suppl. ad Vest. Comit. III, 273) közölt kapuszám szerint mindeniktől két aranyat számítva, az adó összesen alig ment többre 40 ezer aranynál. A német kamara pedig, mint a szövegben írtuk, ezen évi három forint adót Magyar- és Tótországból, de Felső-Magyarország kivételével, 42,000 tallérra becsülte.

1593.

titkolódzások rontják meg, úgymondának, az országot; s nyilvános tárgyalást kívántak. Majd azonban Illésházy István és Seródy János pécsi püspök jövének át a rendekhez, s fejtegetvén, mily igen szükséges titokban tartani a minderről értesülő ellenség előtt az ország véderejét, s azt sem hallgatván el, mily nehezteléssel veszik az urak a rendek e bizalmatlankodását, holott ha valakinek, bizonyára nekik leginkább szívükön fekszik az ország közjava, s biztosítván őket arról is, hogy az értekezlet eredménye mindnyájoknak tudtul fog adatni: őket végre engedékenységre bírták.

Az értekezlet eredményével azonban egyáltalában nem elégedtek meg az ország rendei, s febr. 26-ról kelt második feliratukban élénken kikeltek a végházak állapotának rossz-szasága ellen, melyek oly gyöngék s fegyverzetlenek, hogy az ellenség első rohamát is alig fognák kiállhatni; eleségben annyira szűkölködnek, hogy a kiéhezett, nem fizetett, rongyos örségeknek kenyerek is alig van néhány napra. Kivánják ennél fogva, engedtessek meg egy küldöttséget menesztetniök a császárhoz, kit a keresztény világ első védőjeül rendelt az isten, kérni őt, hogy mielőtt végveszélybe merül-nének, jobban gondoskodják védelmükről, s ez iránt mind velök, mind többi tartományainak rendeivel behatóbban tanácskozzék. Kivánják továbbá engedtessek még nekik követeket küldeniök a szomszéd országokhoz, a pápához s egyéb keresztény fejedelmekhez, hogy tőlök segílyt kérjenek. Ha azt megnyerik, ők is készek életök s javaik végveszélyével is szolgálni ő felségének s a keresztény köztársaságnak. Különben, ha elhagyatnak, kétségbeestökben végletekre vetemedhetnek.

Ők — úgy mondják tovább — bár a nyomortól el vának árasztva, eddig is megtették amit lehetett. A végekre, ingyen munkában adtak évenként harminczhat ezer forintot, az állandó lovasok tartására szintén évenként ötvennégy ezret. E felett a főkapitányok által kihirdetett részletes felkelésekre majdnem minden évben többet költöttek száz ezer

forintnál, bár a múlt évek rossz termése oly inségbe ejtette a népet, hogy családjaikat is alig tarthatják. Az idén is kétszáz, mind e nyomor mellett is, kiállítani bizonyos számú lovasokat s gyalogokat, — 6000 lovast és 3000 gyalogot említettek szóval a tanácskozás alatt —, kik az országot addig is védjék, míg a külsegély megérkezik; remélvén, hogy ezt ő felsége is sürgetendi, a várak őrségeit pedig jó karba helyezni; remélvén azt is, hogy egyéb sérelmeiket is orvoslandja s a jövő évi januárban tartandó országgyűlésre személyesen is eljövend. Hogy az említett hadfogadást könnyebben végrehajthassák, kérik a főherceget, eszközölje ki a rendek számára a nagyszombati és szempezi harminczadot.

A rendek e feliratát a főherceg felhívására az udvari hadi tanács, az udvari német és a magyar kamara, s végre a német államtanácsosok külön birálat alá vetették. Legélesebb s gyanakodóbb a hadi tanács véleménye. „Az irat, úgymond egyebek közt febr. 28-káról kelt felterjesztésében, szép szavak, tetszetős szín mellett, heves, fenhéjázó, kellemtelen, s érzelmeiben is ő felsége iránt kétes és gyanús . . . a közembert vagy az ügyekben járatlan idegent képes ugyan áztatni, hogy nagy készültek tétetnek a török ellen; de valóban olyakat tartalmaz, mik ő felségének kisebbségére, a közügynek pedig semmi hasznára sem szolgálnának“. Ha, mondják tovább, a végvárok rossz karban vannak, a bűn súlya a magyarokat is s pedig első sorban terheli, miután most már az ötödik éve, hogy nem fizettek telekadót. Azt sem tartják megengedhetőnek, hogy a külföldre segélykérés végett követeket küldjenek; mert ez közvetve a gondatlanság vádját hárítaná ő felségére. Azon kifejezés iránt, hogy ha segélyt nem nyernek, a végletekre vetemedhetnek, felvilágosítást kell tőlök kívánni, mert az felette gyanús. Kétségbe vonják, hogy az ország védelmére annyit költenek, mint állítják. Hogy a rendek külön sereget tartsanak, s annak költségeire még a szempezi és nagyszombati tizedet

1593.

is kéri, azt mint veszélyest megengedni egyáltalában nem lehet. De nem is győznék azt, mert 6000 lovas és 3000 gyalog egy évi tartása 480 ezer frtba kerülne. Fizessék tehát a kívánt telek-adót, mely ezen összegnek csak mintegy harmad részét fogja tenni.

Ellenzi ezen, a rendek által felállítandó külön hadat az udvari kamara is, bár véleményét más érvekkel támogatja. A kívánt két harminczad átengedése épen megengedhetlen. Az óvári után ezen állomások a legjövedelimesbek. A harminczad jövedék pedig különben is több százezer frt évi kiadás fedezésére van igénybe véve. Ebből kell részben kikerülni ő felsége s testvérei tiszteletdíjának; ebből Mátyás főherczeg tízezer frtjának; ebből az ország főhivatalnokai és tanácsosai díjának, mi évenként 14,625 frtot tesz, a kamarai kormányzók évi 7663 frtnyi költségeinek; a nyolczados törvényszékekre és az országos bizottságokra szükséges 3000 frtnak; ebből fedeztetnek az évenként mintegy 7000 frtra rúgó postai kiadások, a 4750 frtra menő némely katonai nyugdíjak, az újvári német őrség 9000 frtnyi zsoldja, a győri német őrség 5050 frtnyi húsilletéke, a komáromiak 2500 frtja stb. stb.

A német államtanácsosok épen elszakadási s a töröknek hódolási szándékot véltek rejteni a rendektől felállítatni kívánt külön magyar seregben; erre mutatna az is, hogy a végletekre vetemedéssel fenyegetőznek. Egyébiránt a haditanács és a német kamara véleményeiben teljesen osztozva, azokat a magok részéről még több más érvekkel is támogatják.

E vélemények nyomán Mátyás főherczeg márezius elején küldé le válaszát a rendek feliratára. Sérelmeik tekintetében biztatta őket, hogy azokra az országtanács, mely ezentúl minden évnegyedben múlhatatlanul meg fog tartatni, találand orvoslatot; ezt komolyan kívánja maga ő felsége is, miért nem is szükség hozzá küldöttséget intézni. A külhatalmakhoz sem helyeselheti követségek küldését. Ha kül-

földről általában várható némi segély, azt ő felsége alkalmasabban és sikeresebben kieszközölheti, mit tehetsége szerint fog is tenni. Ő felsége már eddig is roppant összegeket fordított az ország védelmére, mondhatni, kincseket áldozott fenmaradásukért; miért várnak a rendek ő felségétől a jövőben kevesebbet, nem látja okát; s még kevesebbé annak, hogy a rendek magukat elhagyatva vélik s kétségbeesésről, a végletekre vetemedés szükségéről szólnak. Tagadni ugyan nem lehet, hogy van hiány a végekben; de bizonyára ennek oka sem ő felsége többi alattvalóiban, kik bőséges segédelmet nyújtanak, sem magában ő felségében, hanem részint abban keresendő, hogy eddigelé segélyt a birodalomból nem nyerhetett — mire azonban most van reménye; részint pedig abban, hogy jelenleg igen sok s egymástól messze fekvő végvárakat kell ellátni, mire ő felsége összes országaival együtt elégtelen.

De bízzanak ő felségében, ki a jövő birodalmi gyűlésen mindent megteendő értelekökbén. Ő, a főherczeg, pártolni fogja ő felsége előtt azt is, hogy a birodalmi rendekhez gyűlések alatt követséget küldhessenek. De még hasznosabbnak látja azt, hogy a rendek ő felségével s a többi tartományok rendeivel a végek jó karba állításáról közösen tanácskozzanak; ezt ama tartományok is kívánják. E végre hasznos leendő már e gyűlésből kijelölni s felhatalmazni egy bizottságot.

A mezei hadnak a rendek által szándéklott fogadását, s a szemcezi és nagyszombati harminczadoknak is erre fordítását illetőleg: igen megfontolandó, vajjon nem ingereltetnék-e az által támadásra az ellenség. De ezt még más, a hadügyre károsan hatható okok is ellenzeni látszanak. Mind ezt éretten megfontolva, nem lát jobb módot kellőleg gondoskodni a végekről, mint hogy az ő felségétől kért hat frtnyi telekadó egészen e ezélra fordíttassék és, miként már mondott, e végett a többi tartományokkal is tanácskozások tartassanak, s a birodalmi rendektől is kéressék némi segély. Ösz-

tönzi tehát őket, tegyenek a magok részéről is, a mennyit lehet, s vegyék mennél előbb tárgyalásba a kir. előadásokat; ezt téve tapasztalni fogják, hogy nincsenek annyira elhagyatva, mint némelyek vélik. Végül inti őket, ne avatkozzanak a királyi jogokba az által, hogy maguk akarják megszabni a jövő országgyűlés idejét. Reméli, hogy ezentúl ilyesmivel nem búsítandják ő felségét.

A rendekre csillapítólag hatott a főherczeg ezen kiméletes hangú leirata. A gyűlés ezentúl csöndesebben folyt le. Felvették azonnal a királyi előadásokat, s néhány nap múlva egy újabb feliratban minden kaputól három tallért ajánlottak az ország védelmére, melynek fele pünkösdkor, másik fele Sz. Mihálykor lenne behajtandó; úgy mindazáltal, hogy ezen adót ne a kamara, hanem a felvidéken Rákóczy Zsigmond, a dunai megyékben Illésházy István, Tótországban Istvánfy Miklós urak kezeljék, s ahhoz aránylag az oláhok, rácok, oroszok, zsidók, kétszer keresztelkedők és a molnárok hozzájáruljanak; hasonlókép a városok adója is abba számítassék. Tótország védelmére, a maga adóján felül a magyarországból is tízezer tallér fordíttassék. A többi ő felsége megegyeztével s a magyar tanács véleménye szerint a végekre, nagyobb részben mindazáltal a részletes és mezei felkelés jobb ellátására rendeltessék. Az ingyen közmunka mire fordítását ő felsége a magyar tanácssal határozza meg. A felvidékre vagy testvérei közül küldjön egyet, vagy magyar kapitányt nevezzen ki; a gróf Hardegg által elkövetett sérelmeket orvosolja s büntesse meg; a horvát bán hadát szaporítsa és fizesse ki, hatóságát pedig minden azon részeken lévő kapitányokra terjeszsze ki ő felsége.

A főherczeg e pontok majd mindenike ellen tett kifogást; különösen nem tetszék neki a három említett adószedő. A haditanács és a német kamara is egy értelemben volt vele; de a magyar tanácsosok ismételve kijelentették, hogy a rendeket már e határozatra is nagy bajjal lehetett reábirni, s félő hogy a közügyek legnagyobb megzavarásával s az

ország nyilvános veszélyére, minden végzés nélkül oszlanak szét a rendek, ha a főherceg nem fogadja el a felterjesztett czikkelyeket. Szólt a főherceg külön is a tanácsosok egy némely főbbjeivel; de ezek sem javasolhatták a további ellenkezést a rendek akaratával, minthogy a megyék követei jobbára egyenesen utasítva vannak, csak ezen alakban ajánlani meg az adót, az állandó lovasokat s az ingyen munkát. A körülmények felette kényesek: a rendek nagy része hajlandó a végleteket megkísérteni; még a török hódolásról is elég leplezetlenül hallani nyilatkozatokat. A főherceg tehát nem ellenzé tovább, hogy a telekadót magok a rendek szedjék be kinevezett biztosaik által.

A német kamara számítása szerint ezen adóból Magyar- és Tótországban, kivéve mindazáltal Felső-Magyarországot, nem várható több jövedelem 42 ezer tallérnál; miből, levonva a Tótország részére engedélyezett tízezeret, az adószedők díját s egyéb költségeket, csak huszonnyolcz ezer fogna esni az ország védelmére. A főherceg tehát csak azért sem ellenzé a rendek által kívánt behajtás módozatát, hogy saját tapasztalásukból győződjenek meg ezen adó csekélységéről a kitűzött célra, és szűnjenek meg tovább is bizalmatlankodni a kamara kezelésében. A kamara ezen adó csekélységének okát abban jelezte, hogy „azt, úgymond, csak a szegény jobbágy fogja fizetni, a főpapok, urak és nemesek pedig semmivel, vagy nagyon kevéssel fognak ahhoz járulni“.

A főherceg válasza a rendek felterjesztésére márczius 16-kán leküldetvén, ezek más nap egy küldöttség által nyujták be a megalkotott törvényczikkeket, kérvén a főherceget, hogy miután az ellenség részéről veszély fenyeget, s költségben is megfogyatkoztak, zárná be az országgyűlést. Mátyás ez ellen nem tett ugyan nehézséget, a törvényczikkelyek szövegét azonban nem vélte mindenben a rendek fogalmazása szerint megerősíthetni. Kitérülte egyebek közt ama kifejezést, az első czikkelyben, hol a rendek az ország

1593.

veszedelmét annak rossz igazgatásából származtatták. Egyebekben is tett némi csekély változtatást, mit viszont a rendek nem ellenzének, s végül csak azt sürgették, hogy az egyházi s világi hivatalok mennél előbb magyarokkal töltsenek be; s ő felsége a német birodalmi gyűlés bevégezése után azonnal az országba jöjjön s a nemzet minden sérelmeit orvosolja. Az országgyűlés ezek után márczius 18-kán bezáratott ¹⁾.

Horvát
országgyűlés.

Mihelyt a horvát- s tótországi követek hazaérkeztek, e tartományok rendei is tartottak Zágrábban, virágvasárnap utáni hétfőn egy közönséges gyűlést, melyre Erneszt főherczeg, most a krajnai, karántföldi és stájer részek hadi ügyeinek kormányzója, Eggenberg Rupert tábornokot küldé el a maga biztosául. Intézkedéseik kizárólag a haza védelmére vonatkoztak. Köszönettel vévén a magyarországi rendek intézkedését, mely szerint a végeik védelmére tízezer arany frtot rendeltek, a magok részéről minden kapu után pünkösztör 3. sz. Márton napján ugyanannyi frtot, az urak s nemesektől pedig 50 denárt rendeltek szedetni. Végezték ezen kívül, hogy a múlt évek alatt sokat szenvedett jobbágyak szükségtelenül ne fárasztassanak ugyan táborozással; de ha híre érkezik, hogy a bosnyai basa ismét betör országukba, akkor a nemességgel együtt ők is fejenként keljenek fel. Végre megkérendőnek határozták ő felségét, hogy a zágrábi káptalant, mely magát a múlt évek alatt Sziget védelmében oly dicséretesen tűntette ki, de javainak nagy részét elvesztette, máshol megadományozván, képessé tegye a haza további védelmére; Erneszt főherczeget pedig, hogy tartasson nagyobb fegyelmet a német zsoldosok közt, „kik még azt is, mit az ellenség érintetlen hagyott, felprédáltak,

¹⁾ Corpus Jur. Hung. I, 575. Diarium Deputator. Civit. Sopronien. Ugyanazon város levéltárából. Sokban megegyez evvel a Kovachich által (Sammlung Ungedr. Stücke 277.) közlött napló. Jászay Okmánygyűjteménye, mely a hadi tanács, kamara, a német és magyar tanácsosok véleményeit s Mátyás főherczegnek a diéta folyamáról a királyhoz írott tudósításait magában foglalja.

gabnát, bort, fegyvert s házi szereket elraboltak, a marhát ölték, a házak fedelét s kerítéseit leszakgatván felégették, számtalan embert öltek, a nemesek udvaraira betörték, házi s ékszereiket elrabolták, férfiakat, nőket ruháiktól megfosztottak, s azokat nemcsak szekrényeikből elorzották, hanem testeikről is levonták, a szántóvetők magját s barmait elvették, úgy hogy a szegény népnek félig meztelen testén kívül sok helyt semmijét sem hagyták meg s még azt is verésekkel illették; és mind ezen égbekiáltó bűnöket merő garázdaságból követték el, a nélkül, hogy abból akár az országra, akár kötelességeik teljesítésére bármilyen előny háramlott volna¹⁾.

Követekül, kikről a megalkotott törvénykönyv szól, a rendek Kutasy János vál. győri püspököt, Pálffy Miklós pozsonyi főispánt s érsekújvári főkapitányt és Nádasdy Ferenczet, aug. elején küldték fel Rudolphoz Prágába. Mivel, miként Mátyás a császárt mindjárt az országgyűlés végével tudósítá, leginkább Pálfynak és Nádasdynak volt köszönhető, hogy az országos gyűlés oly csendes folyamat nyert s oly jó véget ért: Rudolf a követséget nagy kegyességgel fogadta. Aug. 8-kán kelt válaszában mély sajnálkozását fejezván ki a hajdan oly virágzó ország nagy nyomorúsága felett, megígéré, hogy éjjeli s nappali gondjává teszi annak szenvedéseit enyhíteni. E végett rendelte már azon magyar s német tanácsosokból állott bizottságot is a múlt években, melynek feladata volt a bajok forrásait felfedezni s azok orvoslatának eszközeit kimutatni; és csak sajnálja, hogy a rendek e bizottság tudósítását a lefolyt országgyűlésen tárgyalásba nem vették. Mihelyt azonban a magyar tanácsosok Bécsbe fognak menni, hogy az adó mire-fordítása felett tanácskozzanak, Mátyás főherczeg által ama bizottságot is Bécsbe fogja

¹⁾ Articuli Dominor. et Nobilium aliorumque SS. et OO. Reg. Slavoniae in Congreg. eor. generali fer. 2-a prox. p. Dom. Palmar. a. d. 1593-o in area Capituli Eccl. Zagrab. conclusi. Az Erdődyek monrókeréki levéltárában lévő eredetiről.

1593.

rendelni, hogy a közbajok annak tapasztalatai s véleménye szerint lehetőleg orvosoltassanak.

Mi a német birodalom rendeihez intézendő követséget illeti: annak sikere attól függ, vajjon sikerülend-e ő felségének elhárítani azon nehézségeket, melyek a birodalmi rendek segélyezését eddigelé meggátolták. Ő felsége mindent reáfordítand, hogy e nehézségek elmozdítottassanak; s akkor aztán a követség is haszonnal fog felmehetni a birodalmi gyűlésre. Ezen alkalmas időről, ha beáll, nem mulasztandja el tudósítani az ország rendeit, hogy aztán követeiket elküldhessék. És ott a dolgok jól végeztetvén, rajta lesz ő felsége, hogy az országgal szomszédos tartományokban egy közgyűlés tartassék, melyre mind a birodalmi mind a magyar rendek is bizottságokat küldjenek, közösen tanácskozni Magyarország segélyezéséről a török ellen.

A követek kérelmére megígérte azt is, hogy a fentebb említett bécsi értekezletet illetőleg Mátyás főherczegnek oly teljes hatalmat adand, melylyel a rendek meg lesznek elégedve; meg fogja hagyni a főherczegnek azt is, hogy azon értekezletet akkorra tűzze ki, mikoron a követek annak megtartását legalkalmasabbnak itélelik. Mi több, hogy a rendek lássák, mennyire szíven fekszik az ország java 1200 lovast és 600 gyalogot mindjárt fogadtat a kincstár költségén. Lehetőleg siettetni fogja a birodalmi gyűlés megtartását is. És nehogy az ország bővebb megsegélyezése csak azutánra maradjon, megígérte végre azt is, hogy az örökös tartományokban még a birodalmi előtt tartand gyűléseket, melyekben a magyar segély tárgyalassék, s azon bizottságok megválasztassanak, melyek a birodalmi és a magyar követekkel együtt tanácskozzanak Magyarország bőségesebb védelméről a török ellen.

Végre még azon tudósítással is megörvendeztette a követeket, hogy legújabbán sikerült neki megnyerni egy birodalmi fejedelmet, ki négy ezernél több német lovast és egy regement gyalogot ajánkozott vezetni az országba.

És e fölött valamint már a német rend vitézeivel régebben folytatja a tárgyalást, hogy egy végvár védelmét saját költségükön magokra vállalják: igyekezni fog a jeruzsálemi sz. János rendjét is hasonló ajánlatra reábirni; valamint végre nem mulasztandja el segélynyújtás végett a többi külfejedelmeket is felszólítani ¹⁾.

1593.

III.

E sokféle gondoskodás az ország védelméről nem is volt fölösleges. A nyár elején Hasszán bosnyai basa 25—30 ezernyi sereggel harmad ízben is megszállá Sziszeket. De a két zágrábi kanonok, Jurák és Fintich, miként tavál, úgy most is vitézül védte a fontos várat. Fintich eleste nagy veszteség volt ugyan a várbeliekre nézve; de pár hét múlva megérkezett a várva várt segély. Erdődy Tamás bán, Eggenberg Rupert, és Auersperg károlyvári kapitány mintegy 8 ezernyi sereggel június 22-kén az ellenséget nagy hévvel megtámadták, megverték s majdnem egészen a Szávába és Kulpába ugrasztották; táborukat pedig minden ágyúikkal s podgyászaikkal együtt elfoglalták. Tizennevez ezer török veszett el a harcokban és a hullámokban, s ezek közt maga Hasszán basa is tizenegy béggel s Musztafa és Mohammed a szultán hugainak fiaival ²⁾. A veszteségnek, melyről a török évkönyvek ezen évet a veszély esztendejének nevezik, híre nagy zajt ütött Konstantinápolyban. A nép szintúgy, mint a fiaikat vesztett szultánnök boszúért kiáltának. Az ezektől s a 80 éves, de még mindig harcziás Szinán nagyvezértől egyaránt ostromlott Murad szultán azonnal hadjáratot határozott Magyarország ellen.

A 15 éves
háború
kezdeté.
Győzelem
Sziszeknél.

Szinán szeptember elején 150 ezernyi haddal érkezett Nándorfehérvárra, bilincsben hozván magával Krekwitzet, a

¹⁾ Rudolf válasza az országos küldöttséghez aug. 8. és 15-ről; levele Mátyás főhöz aug. 22-ről. Jászay Okmánygyűjteményéből.

²⁾ Istvánfy: Lib. XXII, 602. kövv. Decius Barovius: Comment. de reb. Ungar. Kovachichnál: Scrip. Min. II, 245.

1593.

császár követét is, ki ott a szenvedett méltatlanságok következtében meghalálozott. Ekkor Sziszek már a moreai beglerbég kezében volt, kit Szinán fölös hadakkal még augusztusban küldött volt előre. Fabriczy Endre és Granya Gáspár kanonokok most is emberül védték ugyan városokat 50 káptalani s ugyanannyi német zsoldossal; de miután az elsőség felett versenygő Eggenberg és Auerspergtől, kik az ellenség közeledtére Petrinia alól, melyet vívni kezdtek, visszavonulának, buzgó kérelmeikre sem kaphattak segílyt, a sokaságtól végre elnyomattak. Fabriczy a benyomult ellenségtől huszad magával elfogatott, a többiek Granyával együtt levágtattak ¹⁾). Szinán szept. 27-kén kelt át Eszéknél a Drávan; de hadjáratának ez évben nem nagy volt eredménye. Miután Veszprémet, melyet Speciacasa Ferdinánd várnagy, mind a mellett is, hogy őrsége 800 részint magyar részint német fegyveresből állott, három napi vívás után gyalázatosan odahagyott, — egy hét múlva pedig Palotát, melyet várnagya Ormány Péter minden védelem nélkül szintoly gyáván feladott, hatalmába ejtette, a tél közalgése miatt nyugtalankodó hadait Budára s onnan Nándorfehérvárra vezette vissza téli szállásokra ²⁾).

A pákozdi győzelem.

Ez alatt október közepéig mintegy 40 ezernyi sereg gyűlt össze Komárom táján, Pálffy Miklós dunáninneri, Zrínyi György dunántúli, és gróf Hardeck Ferdinánd győri főkapitányok, Nádasly Ferencz, Thurzó György, Illésházy István, s több más urak zászlai alatt. Fővezérre a császár Hardecket nevezte ki. A vezérek, értesülvén a török visszavonultáról, október 28-kán Fehérvár vívására indulának. De alighogy annak ostromát megkezdték, midőn nov. 3-kán hírvé veszik, hogy Hasszán budai basa, mintegy 20 ezernyi sereggel siet annak megsegítésére. A vívással tehát felhagyván, s

¹⁾ Tarnovi Istv. szerémi püsp. lev. szept. 6-ról Kovachichnál Script. Min. I, 205. Istvánfy 607.

²⁾ Istvánfy: Lib. XXVII, 609. kövv. Hammer: II, 583. kövv.

a külvárost fölégetvén, a már közel lévő ellenségre fordulának. Szerencsájökre a basa késedelmezése még elég időt engedte seregöket Pákozdnál harcrendbe állítaniok. Az ütközetet Pálffy kezdette meg a jancsárokra rohanván, s fel sem hagyott a harcvezetést, mígnem azokat jobbára levágta. E közben egybütött is rendkívül hevesen folyt az ütközet; de mintán a török had díszje, a jancsárok, legyőzettek, a törökök az egész harcvezetésen rendetlen futásnak eredtek. A harcvezetésen s a Budára vezető úton tíz, mások szerint még több, de mi legvalószínűbb hat ezer török hullája hirdeté a szép győzedelmet, melynek becsét nem kevésbé nevelte az, hogy a török egész tüzérsége, 44 kisebb nagyobb ágyú, a miénk kezébe esett ¹⁾.

A magyar vezérek, Pálffy, Nádasdy, most visszatérni kívántak Fehérvár vívására, nem ok nélkül remélvén, hogy a vereség által megfélemlített és segílyt sehonnan sem várható őrség lehangolva lévén, a nagy fontosságú várat könnyen hatalmukba ejthetik. De Hardeck, bár elébb ő sürgette leginkább e vár vívását, tán mivel Pákozdnál könnyű sebet vett, egyáltalában nem akart hajolni a magyar urak véleményére, s hadaival Győrbe ment vissza.

Pálffy a maga csekély erejével itt sikeresen működhetni nem remélvén, hadát a Dunán szintén átvezette s a felvidéki megyék táborához csatlakozott. Teuffenbach kassai főkapitány ugyanis, Szinán jöttéről értesülvén, a felső megyék réndeit szept. 23-kán Tarczalon összegyűjté, s velök a fölkelésről, a jelentékenyebb várak megerősítéséről, s a hadak élmezéséről tanácskozáván, Rákóczy Zsigmond, ecsedi Báthory István, a még vénsége daczára is harcziás Forgách Simon, Homonnay István, Dóczy Ferencz s több más urak-

A felvidéki
győzedelmek.
Fülek s több
más vár
megvétele.

¹⁾ Istvánfy u. o. 612. kövv. Sárospataki Krónika, Történ. Tár IV, 52. Reusner: Rer. memor. in Pannon. gest. narr. (kalocsa kiad.) 195. Zavodszky, Bélnél: Adpar. Dec. I, 355. Révay, Schwandtnernál: II, 758. Barovius, Kovachichnál e. h. 308. kövv.

1593.

kal s a felső vidék nemességével, mely jobbágyaiból is kapunkint egy fegyverest állított ki, táborba szállt, s november első tizedében Fülek ellen indult. A sereg mindenek előtt Szabadkát vette meg, melyet a füleki törökök néhány év előtt építettek a Rima folyam mellett. A 400 főből álló őrség nem sokáig állott ellen; s mire Pálffy nov. 24-kén a táborba érkezett, ez már egy, számszerint öt ezer főből álló török hadat széjjel vert és Füleket vívta. Megérkezte oly lelkesedést öntött hadainkba, hogy azok az alsó várat mindjárt másnap megvették; minnek következtében az őrség, melynek száma a 800-at meghaladta, nov. 27-kén mindennek hátrahagyásával a felső erősséget is megadta, csak magának kötvén ki szabad elköltözést. Divényt a törökök még a megelőző napon üresen hagyták, s Pálffy abba nyomban 100 legényt helyezett be Bogdán Gáspár alatt. Fülek eleste után a törökök Kékkő, Hajnácskő, Buják, Somoskő és Hollókő várakat mind üresen hagyták ¹⁾. Pálffy s a többi magyar urak még tovább is folytatni kívánták az oly szerencsésen kezdett hadjáratot; de Teuffenbach, miután Füleket Serényi Mihály védelmére bizta, a szigorú hideg miatt már zúgolódó németeivel visszatért Kassára, s csak arra sem volt reávehető, hogy a szándékukat nála nélkül is végrehajtani kívánó magyaroknak néhány ágyút kölcsönözzön. Pálffy és Illésházy tehát Majtényi László zólyomi és Pogrányi Benedek korpónai várnagyokkal együtt szintén hazatértek; de útközben még Szécésényt s az elhagyott Drégelyt és Palánkot is hatalmukba ejtették ²⁾.

Erneszt főherczeg [Németország kormányára menyén

¹⁾ Teuffenbach és Pálffy levelei (az elsőjének kelete hibás) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 51. kövv. Závodszy e. h. Istvánfy e. h. 617. A tarezali gyűlés végzései Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 301. Sárospataki Krón. e. h. 53.

²⁾ Illésházy István még kiadatlan „Emlékezetre méltó jegyzései“, melyekben az 1592-től száműzetéseig 1603-ig lefolyt eseményeket írja le, és az elébb említettek.

át, a király 1594 elején a hadi ügyek igazgatását Magyarországon Mátyás, Tótországban pedig s a szomszéd német örökös tartományokban Miksa főherczegre s testvéreire bizta. A háború már a tavasz elején több oldalról megkezdett. Mátyás főherczeg, miután január végén az ország-tanácssal s főkapitányokkal értekezett, Pálffy Miklóssal Nógrádot, Teuffenbach a felvidéki urakkal Hatvant, Miksa főherczeg, Erdődy Tamással, Zrínyi Györggyel, miután emezek Berzenczét, Csurgót, Babocsát megvették, Petriniát és Sziszeket szállotta meg. A szerencse mindenütt jól szolgált. Nógrád rövid de heves ostrom után márcz. 10-kén megadta magát. Teuffenbach a Hatvan segedelmére jött budai basát Turánál ápril 21-kén megverte; de a várat hásztalan víván, alóla utóbb visszavonult. A nyár derekán Petrinia és Sziszek is visszavétettek a töröktől ¹⁾.

Nógrád megvétele után Esztergom vívása tüzetett ki czélul, a sereg azonban Komárom s Érsekújvár alá vezette-tett vissza, hogy ott várja be a dunántúli megyék dandárait s a külföldről várt segélyt. És miután ezek összegyűltek, Mátyás főherczeg az egész haddal, mely mintegy 20 ezer magyarból s 30 ezer németből s csehől állott s a Dunán is 13 nagyobb és 25 kisebb hajó által támogatatték, május elején szállotta meg Esztergomot. Hiba volt azonban a főherczeg részéről, hogy Pálfyra s Nádasdyra, kik jeles hadvezéri tehetségeiknek már annyi fényes bizonyítványait adták s a törökkeli harc modorát is legjobban ismerték, keveset hallgatva, leginkább Ungnád Dávidnak a hadi tanács elnökének, s gróf Hardeck Ferdinánd győri kapitány-nak tárt fület. Ezen urak pedig sem a táborban fegyelmet tartani, sem az ostrom-munkálatokat helyesen intézni nem voltak képesek.

„E táborban, úgymond az ott szintén jelen lévő Illés-

Esztergom
ostroma.

¹⁾ Sárospataki Krónika e. h. 54. Isvánfy: Lib. XXVIII. 622. Hatvani: Brüss. Okm. III, 58. kövv.

1594.

házy — Mátyás herceg vala főkapitány; ez oly engedelmes ember lón, hogy semmi igazságot, büntetést a táborban nem mivele, és ez okáért, sok számtalan emberölések esnek vala, egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek; paráznasággal s részegséggel, vendégséggel, kalmáráruval, udvari pompával úgyannyira rakva volt a tábor, hogy nem a sz. istennek, de még a jámbor embernek is iszonya vala benne maradni. A kapitányok ha tíz órán az ételhez ültek, délután négy-öt órán részegen keltek fel az asztaltól, ki alunni ment, ki mulatni a mezőre. Mátyás herceg két hétig sem jött ki a táborból. Öt hat mértföldig minden felé a falukat, városokat mind elpusztították, a szegénységnek minden marhájakat, lovakat, barmokat elhordták pénz nélkül; a mezőn a vetéseket mind elkaszálták és lovaiknak adták, annakutána a kévéket is szabadon hordták, mint ellenségek, és a lovak alját is abból vetették meg. A hadakozó tanács véle vala a herceggel Ungnád Dávid, ki fölötte részeges ember vala; e mellett két német kapitány, kik soha sem törököt nem láttak, sem hadban soha nem voltak, és Ferdinándus gróf à Hardeck, győri kapitány“. De nem is termett e táborozás babérokat a vezéreknek. A város a benlakó ráczok segedel-mével, úgy a Tamáshegy is megvétetett ugyan néhány hét múlva; de a felső várban erősen tartá magát az ellenség ¹⁾).

Mivel kételkedni nem lehetett, hogy Szinán a nyáron megint bejő, a közönséges felkelés elrendelése s az adó megajánlása végett, Mátyás főherceg a király nevében junius elején táborában kis országgyűlést tartott a dunavidéki megyék rendivel; s hasonló gyűlést hirdtetett a felvidéknek is Teuffenbach által Kassára, s Horvátországnak Erdődy bán által Zágrábba ²⁾). „A magyarok, mond Istvánfy, azon re-

¹⁾ Illésházy évkönyve. Hueber levele Praynál: Ep. Proc. III, 236. Istvánfy: Lib. XXVIII, 626.

²⁾ Rudolf levele s utasítása Erdődy bánhoz máj. 1-ről. Mátyás főherceg levelei ugyanahhoz máj. 15-ről és 23-ról. Az Erdődyek monyorókeréki levéltárában lévő eredetiről.

ménységgel, hogy a Fehérvár alatt nyert győzelemhez képest Isten országukat megszabadítja, nem szánták sem magokat, sem nagy költségeket“: kihirdették a nemesség közönséges felkelését; költségül pedig, míg a hadjárat tartand, minden hónapra kapunkint egy-egy forintot ajánlottak, de oly feltétel alatt, hogy abból egyedül a magyar zsoldos had fizetessék, a magyar főkapitányok tekintélye pedig helyreállíttassék ¹⁾. Illésházy István a dunáninneni, Nádasdy Ferencz pedig a dunántúli vármegyékben oly erélyvel intézték a nemesség fölkelését, hogy rövid idő múlva újabban mintegy 20 ezer vitéz állott e megyékből Pálffy és Zrínyi országhajóvezetők zászlai alatt. De alighogy a nemesség Esztergom alá gyűlt, Mátyás herczeg Szinán vezér megindultának hírére, Ungnád Dávid tanácsára a várost felgyújtatta s táborát a Duna balpartjára tévén át, Komárom felé visszavonult ²⁾.

Szinán basa julius végén jelent meg Tata alatt roppant táborával, mely, miután a betört negyvenezer tatár is hozzá csatlakozott, 200 ezer főből állott. A tatárok jul. közepén Marmarosban törtek be az országba, honnan Debreczennek, Szolnoknak vették útjokat, iszonyúan dúlva, pusztítva mindenütt, merre mentek. Barangoló csapataikkal a tiszántúli urak s megyék több ízben csatáztak. Egy ily harcban esett el Pályinál, Debreczenen alól, Balassa Ferencz. Teuffenbach ekkor Hatvan alól már visszatért volt s Tokaj táján táborozék a felső megyék zászlóaljából és német zsoldosokból álló hadaival; de csak „rákháton méne a tatárok ellen való harcra“. — „Bizony — így fakad ki ellene a késedelmezése miatt boszús Dobó Ferencz — inkább hiszem, hogy azt akarta vala, hogy rakásban levágva találta volna a táborát és urakat, hogy a várakat a császár számára foglalhassa el“ ³⁾.

¹⁾ Kovachich: Vest. Com. 732. Suppl. ad Vest. Comm. III, 310.

²⁾ Závodszy naplója Katonánál: XXVI. 780.

³⁾ Sárospataki Krónika e. h. 54.

1594.

Győr ostroma
és eleste.

Szinán a meg nem segélyezett Tatát és Szent-Mártont rövid vívás után megvévén, Győrt szállotta meg. Mátyás főherceg Szinán közeledtére Révfalu mellett ütött tábor, szemközt a várossal, melylyel magát híd által tette kapcsolatba; Szinán látván, hogy míg a keresztény had a város közelében van, ezt meg nem vívhatja, mindenekelőtt ütközetre készült, s hogy seregét a Dunán áttehesse, hajóhadát is felhozatta Esztergomból. A keresztény had ezalatt munkátlanul vesztegle táborában. „Valamit a tanácsban végeztek reggel, délig az elbomlott, — úgymond Illésházy —; és a mit délután végeztek, estvélig elbomlott; hadnagyokkal (t. i. magyarokkal) nem tanácskoztak; hadakozó (hadi) tanács Ungnád Dávid a társaival és egyéb ifjú hercegek. Laknak, vígadnak vala az ifjú kapitányok: gondot egyik sem visel vala; dulás, fosztás, szegény ember-nyomorgatás bővelkedik vala a táborban, . . . az isten kiméne közölök, megvakítja őket“.

A híd elkészülvén, Szinán seregének egy részét a folyamon ellentállás nélkül átvezette; de alig bocsátkozott némi csatározásba, Mátyás szept. 7-kén táborának visszavonulót fuvatott, öt ezer szekeret és sok podgyászt hagyván a töröknek martalékul; a seregben is sokan veszték el a futáshoz hasonló, rendetlen hátrálásban. A nagyvezér ezután komolyabban fogott Győr vívásához. A helyzeténél fogva szintűgy, mint védművei által erős várban mintegy 7000 főre ment a német s olasz őrség, magyarok csak száz hatvanan valának köztök; porral, eleséggel is bőven el volt látva; s csak egy hiányzott: lelkesedett védők. Az idegenért harcolni, s ha kell, meghalni nem akaró várnagy, gróf Hardeck Ferdinánd, mihelyt a keresztény had visszavonult, bátorságát elvesztvén, a várat szabad elköltözés feltétele alatt szept. 27-kén feladta; — miért is utóbb Bécsben perbe fogott s Perlin Miklós hadi építésszel együtt lefejeztetett.

Szinán a szerencsét ekként reménye fölött gyorsan kedvezni tapasztalván, Győr megyétele után maga Komáromot szállotta meg, fiát a budai basát pedig Pápa vívására.

küldé. Pápa minden ellentállás nélkül megadta magát; de annál erélyesebben védte Komáromot Braun Rézmán és Sztársics Farkas. Mátyás főherczeg is, miután a Győr mel-
léli rendetlen visszavonulásakor szétszórodott seregét Rosen-
berg Péter újabb cseh és morva —, Rákóczy Zsigmond,
Dobó Ferencz, Homonnay István, Báthory István, Szokoly
Miklós és Vetésy László pedig magyar hadakkal ismét 40
ezerre szaporították, Nyárasdnál az érsekújvári dunaág mel-
lett megerősített táborba szállott. Innen Pálffy, bár a Győr-
nél vett sebéből egészen még nem gyógyult meg, a magyar
hadakkal Komárom felé nyomult előre; de még az napon
meggyőződött, hogy Szinán, babéraival megelégedvén, ha-
dait kevéssel elébb visszavonta s téli szállásokra vezette.
Visszavonultak vele a tatárok is, kik Komárom vívása alatt
kegyetlenül pusztították a Csallóközt. A sziget népe azon-
ban úgy tapasztalá, hogy csak a rablók változtak; mert a
fizettetlen német és cseh zsoldosok is ellenség módjára dúl-
ták, rabolták a vidéket, míg nem november végén az egész
had széteszlott ¹⁾).

Hogy a szenvedett csapások oka leginkább egy értel-
mes hadvezér hiányában feküdt, mindenki, még maga a prá-
gai várlakban tespedő Rudolf is tudta. És minthogy a vezér-
letre legalkalmasabb Pálffy Miklóst az idegen segélyhadak
élére is állítani s fővezérré kinevezni nem látá lehetőnek,
mihelyt hírül vette, hogy öcsese, Mátyás, Győr alul megfü-
tamodott, nyomban felszólítá, Erneszt öcsesét, fogadua Tillin
és Dela-Motteon kívül, kik szolgálatukat már elébb felaján-
lották, még több alkalmas kapitányokat is szolgálatába a
Németalföldön létező spanyol seregből. Erneszt főherczeg
mindenek felett gróf Mansfeld Károlyt ajánlá a császárnak;
s ez már okt. 11-kén felhatalmazta öcsesét, hogy a grófit

¹⁾ Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXVIII, 636. kövv. Zá-
vodszky naplója Katonánál: XXVI, 825. Sárospataki krón. Történ.
Tár IV, 54. köv. Barovius, Kovachichnál e. h. 365. kövv. Győr kapitá-
nyának nyilatkozata. Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 63.

1594. fővezérül fogadja szolgálatába a török ellen ¹⁾). De még inkább felébreszteni látszék őt a közügyek iránti részvétlenségéből Győr eleste s Komárom ostroma. A pápánál, a spanyol királynál s a német fejedelmeknél segílyt sürgetett; s ennek reményével vigasztalta a hon veszedelme miatt rette-
gésbe, búa esett országglakosokat is, kiket 1595 elején Pozsonyba országgyűlésre hívott egybe.

IV.

1595. Országgyűlés. Az ország rendei köszönettel vették ugyan a király e gondoskodását; mindazáltal fájdalmodkat sem titkolták el. Lazájok szenvedései s veszedelme fölött, melyet kivált onnan származtattak, hogy a király az országtól már oly régóta távol lakik, s a hon védelmét az ország szokásaival, jogaival szintűgy mint a török harcmodorával ismeretlen, jobbára önhaszonleső s az ország sorsát szívökön nem hordó idegen kapitányokra bízza. Miért újabban is kérték őt, jöjjen valahára személyesen hű jobbágyai közé, hogy önszemeivel láthassa bajaikat, szükségeiket. A felvidéknek minden esetre magyart nevezzen ki főkapitányául, ki ott a népet saját szel-
leme s törvényei szerint kormányozza. Magok az ország védelmére annyi segílyt ajánlanának, mennyi tőlök csak kitelhetett: minden kaputól 15 frtot, miből 9-et a jobbágyok, 6-ot az urak s nemesek saját erszényökből fizessenek. Rendelték tovább; hogy a kamara a kir. városoktól, az alispánok a lelkészektol s egytelkes nemesektől is szedjenek némi adót; a zsidók, fejenkint minden hóban 50 denárt fizessenek. Az ekként begyűlendő összegben minden megyében külön kapitány vezérlete alatt zsoldosok szedessenek, lovasnak 4, gyalognak 3 frt adatván havipénzül. Szabad hajdúkat, kik csak zsákmányért szolgálnak, tartani senkinek sem lön szabad ²⁾).

¹⁾ Rudolf levelei Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 61. kövv. 73. köv.

²⁾ Corp. Jur. Hung. I, 579.

„De mind ezekhez kevés bizodalom vala, — úgymond Illésházy — mivelhogy elrémültek vala a török hatalmasságától . . . Azonban, a hol megszűnik az emberi segedelem, ott kezd munkálni az isten keze. Egy új csillag láttatott vala az égen: . . . az erdélyi vajda, Báthory Zsign ond, . . . ki igen ifjú vala, practicát indítá a moldvai és havasalföldi Mihály vajdával, és elhajlanak a török császártól, és hajlanak Rudolphus római császárhoz“.

Báthory Zsigmond, kiben mint a jezsuiták nevendékében, korával a gyűlölet is nőtt a keresztény elvekkel meg nem férő török barátság ellen, mióta a jezsuiták Erdélyből kiűzettek, Carigli Alfonz gyóntatója ösztönzéseire, mint említők, már 1589-ben érintkezésbe lépett a királyi udvarral egy a török ellen kötendő szövetség tárgyában. A terv létesülését azonban sokáig meggátolták a fejedelem s unokabátyja, Boldizsár közt kitört viszályok, ki eleinte gyámi tekintélyt igényelt öcsese fölött, majd a főhatalmat is magához rántani ügyekezett, vagy legalább Geszty Ferencz s mások által efféle célról vádoltatott. Az urak aggodalommal látván a viszályok nőttön nőttét, 1591-ben tanácskozni kezdenek: a két rokon közül melyiknek fogják inkább pártját, Zsigmondnak-e, ki bár nem ment minden hibától, de törvényesen választott s megerősített fejedelmök, vagy Boldizsárnak, ki bár magán élete ellen van is kifogásuk, de lángeszű, bátor, vitéz, nagyraemertt?

Zsigmond előtt nem maradt titokban, hogy az urak közül többen szivesebben Boldizsárt látnák a fejedelmi széken; s egy napon felhívá a tanácsurakat: nyilatkoznának őszintén, mit tevő legyen bátyjával, ki őt mind súlyosabb helyzetbe hozza? Az urak véleménye, Kendy Sándor, Gálfy János és Gyulay Pál tanácsára oda hajlott, hogy ha az egyesség a rokonok közt helyre nem állítható, inkább Boldizsár távolíttassék vagy különben tétessék el útból, mintsem a törvényesen választott fejedelemtől elhajólva, hazájokat veszélybe ejtsék. Boldizsár úr most színre kibékült; de

Báthory
Zsigmond.

1595.

addig nem nyugodott, míg Gyulay Pált saját jószágán meg nem ölette, Gálffy Jánosra pedig, kit Belényesen elfogatván; Huszton elzárattott, utóbb maga Zsigmond által nem mondatott halált. Gyulay s Gálffy leghívebb emberei voltak ugyan Zsigmondnak: emez buzgó működésének köszönhető azt is, hogy fejedelemmé még gyermek korában elválasztattott; de Zsigmond feláldozta őket, csak hogy bátyját, ki terveit leginkább gátolhatta, maga iránt lekötölte. E terven ugyan is gyóntatója, Carigli Alfonz, ismét nagy buzgalommal működött, kivált mióta Szinán nagyvezér a szultánt a béke megszegésére bírván, Mehemet csaszsz által felszólította, hogy az erdélyi haddal ő is jelenjen meg táborában. Nehogy unokabátyjai István és Boldizsár a Rudolffal tervben lévő szövetséget gátolják, a császár által mind a kettejüknek az aranygyapjas rendet ígérte kieszközteni. A többi urakat különféle ígéretekkel egyenkint ügyekezett megnyerni az új szövetség támogatására.

Azonban Szinán (1593-ben) Nándorfehérvárra érkezvén, újabban kemény parancsot küldött a fejedelemeire, hogy dandárát a temesvári basa hadaival egyesítvén, Kállót s a király egyéb birtokait mennél elébb támadja meg. Báthory a rendek véleményét meghallgatandó, országgyűlést hirdetett. Boszúságára a rendek többsége egyáltalában nem volt hajlandó elállani a töröktől. „Nem szabad elfeledniök, — mondá a tekintélyes Kendy Sándor, — mily bajba keverte magát az ország, midőn a múlt időben a németek pártjára állott, mily csekély ezek ereje a törökéhez képest, s ha ígérnek is segílyt, mily késedelmesek annak kiállításában.“ A rendek határozata szerint Zsigmond kénytelen lón szept. 13-kán Sennyey Pongráczot tíz ezer forintnyi ajándokkal, kevéssel utóbb pedig Csegedy Mihályt a 15 ezer aranyból álló évi adóval is Szinánhoz megindítani, hogy őt a tartomány hűségéről a szultán iránt biztosítsa, egyszersem azonban kieszközölje, hogy tekintetbe vévén a késő évszakot, legalább az idén mentse fel Erdélyt a hadjárattól. De titkon a pápának

és Rudolf császárnak is megizente Carigli atya által az okokat, melyek őt e lépésre kényszerítik, s buzgó kívánságát, hogy fegyvereit mennél előbb egyesíthesse a császáréival a török ellen. Utóbb a temesvári basa sürgetései következtében kénytelen lőn ugyan hadait összegyűjteni s Nagyváradra indítani; de Szinán ekkoron már véget vetvén ez évi (1593) hadjáratának, azon meghagyással, hogy haderejét mindjárt a tavasz nyiltával talpra állítsa, őt is felmenté a további táborozástól ¹⁾.

Mennél inkább meggyőződött Báthory fejedelem, hogy a paranshoz képest a jövő évben vagy a törökkel, vagy a török ellen mulhatatlanul kellend harezolnia: a tél folytában, annál buzgóbban működött a szövetség megkötésén. A fő nehézség, mely miatt eddigelé ezélhoz nem juthatott, nem is a császár részéről, ki most minden, bár honnan jövő segélyt örömmel fogadott, hanem magoktól az erdélyiektől származott, kik hazájokat újabb veszélyeknek kitenni nem akarták. Ezeknek más értelemre hajlítása végett a pápa a tőle visszatérő Carigli jezsuitával 1594 telén nem csak egy külön követet küldött Erdélybe, hanem Báthory Endre cardinálnak, István és Boldizsár testvérének is, ki Lengyelországban egy gazdag püspökséget bírt, meghagyta, hogy Erdélybe menvén, a követtel együtt működjék, hogy az urakat a szövetségre hajlandókká tegye. A cardinál s a követ nem voltak fősvények az ígéretekben: Bocskay Istvánnak, a fejedelem anyai nagybátyjának, ki Báthory Istvánt már előbb felváltotta volt a váradi főkapitányságban, tetszék a szövetség; az arany gyapjas renddel keesegtetett Báthory István és Boldizsár sem tőnek ellenvetést: és e fő emberek megnyerve lévén, a többi tanácsurak is hallgattak. Midőn a cardinál Lengyelországba s Alfonz atya a pápai követtel Prágába és Rómába visszautazott, különösen avval is megbízva, hogy az említett rendet a császár és a pápa által kieszközölje, úgy

Báthory
Zsigmond
Rudolfhoz
hajól.

¹⁾ Bethlen: Lib. VII, 402. köv.

1595.

látásuk, minden akadály, el van hárítva. Prágából nem sokára parancs ment Teuffenbach kassai főkapitányhoz, hogy miután az erdélyi vajdával kezdett alkudozás biztos sikert ígér, ha ez a töröktől netalán háborgattatnék, Teuffenbach őt, mennyire a felvidék veszélyeztetése nélkül teheti, segíteni ügyekezzék ¹⁾. A fejedelem maga a tél folytában kivált abban működék, hogy Áron moldvai s Mihály havasalföldi vajdákat, s a temesi tartományban lakó rácokat és oláhokat is lázadásra indítsa a török ellen. A lépések mindenütt kivált eredményre vezettek: a két vajda, megunván a török zsarnokságát, Zsigmond szövetségéhez a császárral öromest hozzásatlakozni ígérkezett: a temesi oláhok és rácok pedig Palatics György által reábíratva, Zsigmondot fejedelmöknek ismerni s zászlai alatt fegyvert ragadni magokat levél által is kötelezték ²⁾.

A dolog ennyire haladván, a fejedelem május 12-kére (1594-ben) Tordára országgyűlést hirdetett, és a rendeknek Kovacsóczy Farkas cancellár s Iffjú János tanácsúr által előadatá, hogy szívökre vévén a veszélyt, mely magyarországi testvéreiket a töröktől fenyegeti, kövessék a vérség s rokonság szózatát, ők is amazokkal közösen ragadjanak fegyvert: Erdély sorsa Magyarországtól elválhatatlan; ha ez elmerül, amaz sem fog fenállhatni. A harczvagyó fiatalság nagyobb része pártolá az előadást. „Míg Magyarországbán, — így szólának — nincs család, mely egyik vagy másik kedves tagjának elvesztét ne gyászolná, az erdélyieknek sem válnék becsületükre a testvéreket cserben hagyniok. Fegyver helyett örökké csak arannyal tartsák-e távol határaiktól az ellenséget? Ám Magyarország élő példája, mennyire hihetnek a szószegő töröknek“. De az urak, Kendy Sándor tanácsát követve, a töröktől elhajlani most sem akartak; „Erdély — mondák — már kétszer állott a birodalomhoz, s

¹⁾ Pray: Epist. Proc. III, 235.

²⁾ Bethlen Farkas: Lib. VII, 458. kövv.

mind a kétszer mind magokat, mind országokat elvesztették, Rudolf magát sem ótalmazhatja a töröktől, nemhogy Erdélyt ótalmazná“. Mivel pedig a fejedelem minden módon azon volt, hogy a rendeket a maga értelmére hajlítsa, ezek oly végzéssel oszlottak szét, hogy míg a keresztény had Budát vissza nem veszi, az ország nyiltan el ne álljon a töröktől, s a mennyire lehet közönyösen viselje magát a két birodalom között.

Alig hogy a rendek széteszlottak, a pápától egy apát, a császártól Ungnád Dávid érkezett követül a fejedelemhez. A követek a tanácsurakat mind egyenkint, mind egybe- gyűjtve ösztönözték a török elleni háborúra; Zsigmond pedig a tanácsban kijelenté, hogy a szövetséget kész azonnal megkötni, mihelyt a császár és pápa segélynyújtásáról biztosítva leend.

Míg ez Gyulafehérváron történt, a temesi tartomány rácz lakosai, ígéretökhöz képest fegyvert fogva, Ohad és Dobra erődöket megvették, s miután a temesvári basát két ízben megverték, Beeskereket foglalták el; és győzedelmök jeléül néhány török zászlót a fejedelemhez küldvén, kérték őt, ne késnék a megígért segélylyel, mert a temesi basa újabb hadakkal készül őket megtámadni. A fejedelem Székely Mózeset egy csapat zsoldossal hozzájok azonnal megindítá, nem sokára több segedelmet is ígervén utána küldeni; minthogy pedig ez időben a moldvai és havasalföldi vajdák- tól is mind kedvezőbb híreket vett készségökről a török ellen feltámadni, azon reményben, hogy most az erdélyi urak is hajlandóbbak lesznek azoknak példáját követni, junius elején Gyulafehérvárra újabb országgyűlést hirdetett.

A jelenvolt urak, látván, hogy soraikból sokan hiányoznak, oly végzéssel akarták mellőzni a fejedelem unszolásait, hogy a gyűlés teljes nem lévén, ily fontos ügyben, mely mindnyájok fenmaradását illeti, semmit sem határozhatnak. De Zsigmond már megunta a halogatást. Junius 11-kén tehát Báthory István és Boldizsár unokabátyjaitól,

1595.

Bocskay István nagybátyjától és Geszty Ferencztől környezve, testőrsége kíséretében a tanácsterembe lép, s hosszú beszédben előadja, hogy a rendek visszaéltek türelmével; de ez már kimerült, s annyi halasztás után valahára határozott végzést kíván a fenforgó fontos kérdésben. Kívánja, hogy azok nevei, kik a török szolgaságot a keresztények barátságának elejébe teszik, följegyeztessenek; s ezek ellen kemény szavakra fakadva, azon fenyegetéssel végzé beszédét, hogy ha szándékaiban még tovább is gáncoskodnak, ezentúl nem szóval, hanem fegyverrel fog fellépni. Szavait a teremben néma csend váltotta fel. Majd Geszty Ferencz, az osztrák szövetség leghevesebb pártolója s a fejedelem anyai ágon rokona, emel szót és szavazást kíván. A török barátság híveinek nyelvét az erőszak lekötötte; s így a többiek a Rudolf császárral való szövetséget végzésül kiáltván ki, a fejedelemmel együtt templomba mentek s „Isten téged dicsérünkkel“ ünnepelték az új szövetséget.

De Zsigmond csalatkozott, midőn a hallgatag urak némaságát is megegyezésnek tartá a többiek véleményében. Nem sokára hármásával érkezett hozzá a kellemetlen követés: Alfonz atya meghozta ugyan az arany gyapjas rend adománylevelét; de csak magának a fejedelemnek; a ráczok az új temesvári basa által megveretvén, segílyt sürgettek; a huszti várnagy pedig hírül adta, hogy a tatárok Lengyelország déli részein keresztül haladván, Mármaros széleihez közelgetnek. Az ifjú fejedelem tehát minden fegyverben lévő zsoldosait rögtön összegyűjtvén, azokat Boldizsár bátyjának vezérlete alatt Huszt védelmére indította, és a rendeket fejenkint s fegyveresen Tordára, a tanácsurakat pedig előlegelesen is magához Gyulafehérvárra szólítá.

De e rendelet majdnem vesztére vált Zsigmondnak. A Kendyek, Sándor, Gábor és Ferencz, Kovacsóczy cancellár, s mind azok, kik a német szövetségben hazájok veszedelmét látták, még maga Báthory Boldizsár is, kit az arany gyapjas rend iránt megcsalt reményei ismét a török barátjává tőnek,

a helyett hogy Husztra sietett volna, Tordára gyűltek, az előbbi gyűlés végzését, mint erőszakoltat, megsemmisítették; a fejedelmet pedig magok közé jöni kérték. Zsigmond azonban, ki mellett semmi fegyveres erő nem létezett, — mert ötvenen kívül még testőreit is Boldizsár zászlai alá állította, el-tökélve a gyulafehérvári gyűlés végzését fentartani, Jósika István kíséretében jul. 28-kán titkon Kővárra távozott. Az urak, mihelyt erről értesültek, a török barátság fentartása iránt végzést hoztak, s úgy vélekedvén, miképen „jobb, hogy egy ember, a vajda, veszszen el, hogysesem egy ország“, Kolozsvárra új fejedelem választása végett gyűlést hirdettek ¹⁾).

Azonban Zsigmond sem maradt tétlen. Mihelyt Kővárra ért, hol Keresztury Kristóf várnagyban buzgó hívére talált, egy udvari papját a császárhoz utasítja, a nagyváradi és huszti őrségeket magához rendeli, biztosokat küld a szé-kelyekhez, szászokhoz, kik őket hűségökben megerősítenék, s amazokból néhány ezret Kolozsvárra rendelnének; az ott összegyűlt rendekhez pedig levelet ír, melyben okát adá, miért nem jelent meg a tordai gyűlésen, s minden végzésnek, mely a fehérvári határozat ellen intéztetnék, eleve is ellent-monda. E levél felolvastatván, az urak nagyobb része azt figyelembe sem veendőnek vélte, s minthogy a fejedelem ily súlyos körülmények közt hagyta el az országot, azonnal új fejedelmet kívánt választatni. De Zsigmond hívei, kik közé tartozának néhány magyar uron kívül a nemesek és a szé-kelyek nagyobb része, s a szászok mindnyájan, ilyféle szán-déknak hevesen ellentmondanak, s a fejedelemhez követeket küldeni kívánnak, kik őt a gyűlésben megjelenésre kérik; mi aztán határozattá lévén, a követség azonnal útnak eresz-tették. Boeskey István a váradi, Kornis Gáspár a huszti, Geszty Ferencz a dévai őrséggel s más fegyveresekkel ekkor

Az ellenzék kiirtása.

¹⁾ Conjuratio adversus Ser. Trans. Principem Sigismundum Bathorem anno 1594 conflata, ex cuiusdam Transilvani fidedigni scriptis. Datum 2-a octob. 1594. Hatvaninál: Brüсс. Okm. III, 64. Bethlen: Lib. VII, 470. köv. Istvánfy évkönyve.

1595.

már mellette s a székelyek is mintegy nyolcz ezeren útban lévőn Kolosvár felé, a fejedelem hadai élén vonúlt be a városba.

Boszúszomját elrejtve, színlelt nyájassággal nyujta kezét az elejébe jött uraknak. Pár nap múlva azonban, miután a török barátság felbontását minden ellentmondás nélkül újra végzéssé emeltette, őket aug. 28-kán, oly szín alatt, hogy velök némi ügyekben tanácskozni kíván, magához rendeli, s az összegyűltek közül Báthory Boldizsár főkapitányt, Kovacsóczy Farkas cancellárt, Kendy Sándor tanácselnököt, Kendy Ferenczet és Gábort, Iffiu Jánost, Bornemisza Jánost, az egri hős fiát, Forró Jánost, Lónyay Albertet, Gerendy Jánost, Szilvásy Boldizsárt, Szegedi Deák Gergelyt, és Szalánczy Györgyöt elfogatja, s vasra verve elzaratja. Geszty Ferencz még az napon mindeniktől írást vön, melyben várnagyaiknak rendelék, hogy váraikat a fejedelem emberének adják át. Más nap, épen Sz. János fejevétele napján Kendy Sándor és Gábor, Iffiu János, Deák Gergely és Forró János korán reggel a város piaczára vezettetnek, s minden kihallgatás és ítélet nélkül, mint felségsértők lefejeztetnek. Báthory Boldizsár neje kétségbe esetten fut a fejedelemhez s lábai elébe borúlva esd kegyelmet férje számára. De az ifjú zsarnok testőreihez fordulván, mondja nekik: „a ruházat, mely ezen asszonyon van, nem illő hozzá, vegyétek le róla, a kinek mi tetszik“; és miután az ájuldózó nő félig meztelenné fosztatott, „vessétek ki innen — úgymond — hogy fényesebben öltöztesse fel őt férje, ki tegnap óta Erdély fejedelme“. Pár nappal elébb ugyanis azt mondta volna egy társaságban a boldogtalan nő, hogy nem sokára fejedelmi öltözettel cseréli fel szokott mezét. A nő kivezetetvén, Zsigmond egy ablakhoz méne, honnan a kivégzettek hulláira nyílt kilátás, és siralmas hangon mondá: „Teremtő s megváltó istenem, miben vétettem ellened annyira, hogy atyámfiai vérével kényteleníttessem bemocskolni kezeimet? Hol az atyafiúi szeretet? De többre becsülendő az isten

minden rokonságnál“. De még ennyi áldozat sem hűtötte meg a vérengző zsarnok boszúját. Unokabátyját Boldizsárt és Kovacsóczyt még az napon Szamos-Újvárra viteté s röviddel utóbb megfojtatá. Ugyanazon halállal múlt ki Kendy Ferencz és Bornemisza Gyaluban. Szalánczyt saját várában parancsolá megfojtatni; de ő kétségbeesetten védé magát, míg a dühös poroszlóktól le nem vágatott. A többieknek kegyelmet eszközöltek ki barátaik; de ezek is vagy száműzettek, mint Gerendy és Lónyay, vagy börtönben sanyargattattak, mint Szalánczy György és Szilvásy. Valamennyiök jószágai pedig elkoboztattak. Báthory István még idején sejté a történeendőket s ecsedi várába vonúlt ¹⁾.

E véres dráma után nem volt többé ellenzék az országgyűlésen. A fejedelem a rendek közt megjelenvén, avval igazolta tettét, hogy a kivégzettek egy vagy más módon élete ellen leselkedtek, mit saját irataikkal képes bebizonyítani. De bár ezek elő nem hozattak, a gyűlés a történeteket helyeselte, és szétoszlott. A fejedelem ekként minden ellenzékét vérbe fojtván, a szövetség megkötése végett Boeckay Istvánt, Csáky Gergelyt, Süveg János szebeni királybíró és Carigli Alfonz jezsuitát Rudolphhoz Prágába küldé. Míg azok Rudolf biztosaival, Kutasy János győri, Szuhay István veszprémi püspökökkel, Erdődy Tamással, Pálffy Miklóssal, Forgách Simonnal és Joó János kir. személynökkel alkudoznak, a fejedelem maga hadait összegyűjtván, a Győr alól nagy zsákmánynyal és számos fogolylyal hazatérő tatár sereget támadta és verte meg; „és az egész télen felette sok kárt tön a török esászárnak; valahova indul vala csak kevesed magával is, győzedelmet vett a pogányon“, mond Illésházy.

¹⁾ Conjuratio adversus Sigismundum Bathoreum. Hatvaninál e. h. Bethlen: e. h. 480. Istvánfy: Lib. XXIX, 650. kövv. Illésházy évkönyve. Sárospataki Krónika. Történ. Tár. IV, 54. Decius Barovius: Comment. Kovachichnál: Script. min. II, 351. kövv. Báthory Endre card. lev. Erzsébet angol királynéhoz. Magy. Történ. Emlékek. Okm. V. 192.

1595.

A szövetségi
szerződés.

Ez alatt a szövetségi szerződés is elkészüle Prágában s 1595-ben, január 28-kán a következő pontok állapítottak meg: Rudolf és Zsigmond közösen viselnek háborút és kötnek békét a törökkel, melybe Moldva és Havasalföld is be fog kapcsoltatni. Erdélyt Zsigmond, a magyar király felsőségét elismerve, örökösen s oly terjedelemben bírja, mint azt János-Zsigmond és Báthory István bírta. Ha főörökös nélkül halna meg, tartománya a magyar királyra szálljon vissza; leányait ezen esetben, ha lesznek, a magyar király 100 ezer arany jegyajándokkal házastíja ki. Rudolf a vajdát „Erdély felséges fejedelmének“ ezímezi s német birodalmi herceggé nevezi; és a néhai Károly főherceg leányai egyikével házastíja össze. Ha Erdélyből a török által minden neki nyújtandó segély daczára is elűzetnék, a császár őt és az övét méltóságához illőleg látandja el. E szerződést a Pozsonyban együtt lévő magyarországi rendek is megerősítették és törvény-könyvükbe igtatták ¹⁾. Bocskay ezután Gréczebe ment át, s Mária Krisztiánát, kit neki az anya, Károly főherceg özvegye, tüzött ki ²⁾, fejedelme számára eljegyezte s mint ennek képviselője, márcz. 5-kén az esketést is végrehajtatta. A menyekző aug. 6-kán ment végbe Gyulafehérvárott, hova a menyasszonyt anyja is elkísérte. — Carigli Alfonz czélt ért: az ápril 16-kán tartott fehérvári országgyűlés a jezsuitáknak ismét megengedte Erdélyben, különösen Kolozsvárt, Monostoron és Gyulafehérvártt lakniok s működniök.

V.

Murad szultán 1595-ben január elején meghalálozott, s legidősb fia, III. Mohammed lön utódává. Szinán nagyvezér s fia Haszán, a budai helytartó, mindjárt a szultán

¹⁾ Corpus Jur. Hung. I, 579.

²⁾ „Ich las den gesandten gewiss die wall nit; nem der guette ferst, was man im giebt“ — írta a főhercegné Rumpfhoz. Hurternél: Ferdinand II. und seine Aeltern III, 324.

halála után békeajánlatot tétetett a néhai Krekwitz császári követ titkára, a Budán fogságban lévő Bonhome Péter által. De ugyanazon okok, melyek miatt a törökök a Fel-Dunánál most békét óhajtottak, Rudolfban és hadi tanácsában jobb reményeket ébresztenek vala a háború sikere iránt; miért az ajánlat el sem fogadtatott ¹⁾. Az erdélyi fejedelmen kívül még Áron moldvai és Mihály havasalföldi vajdákban is ellenségei támadtak a töröknek, készek Rudolfal szövetséget kötni, mi végett már a múlt őszen követeket is ígértek hozzája küldeni ²⁾. Sőt, még a Neszter folyam mellett lévő kozákok is, megunván a tatárok becsapásait hazájokba, fegyvert ragadni ajánlkoztak a török ellen, ha Rudolf nekik némi zsoldot adna. Egy harezias fejedelem s értelmes kormány ezen elemekből félelmes ellenséget támaszthatott volna a török ellen; és ettől félt a diván is, midőn az említett békeajánlatot tette. De Rudolf és kormánya, bár az oláh s moldvai vajdák szövetségre való készségét örömmel fogadták, s a kozákoknak már a múlt évben is adtak némi zsoldot ³⁾, nem tudták kellőleg hasznukra fordítani a kedvező viszonyokat. Megelégedtek azzal, hogy a török egy ideig ezen új ellenségektől elfoglaltatván, pillanatnyilag nem vezetend nagyobb erőt Magyarországra; és a moldvánok, oláhok, kozákok ügyét az erdélyi fejedelemre bízván, — ki, mint látni fogjuk azt elég ügyesen zsákmányolta ki, — magok a kedvező viszonyokat csak arra kívánták felhasználni, hogy a Fel-Duna mellett néhány várat vegyenek vissza a töröktől.

A hadi tanács mindenek előtt Esztergomot tűzte ki a munkálatok céljául. Az új fővezér, gróf Mansfeld Károly a tavaszon érkezett meg Belgiumból, honnan 2000 lovast és 6000 gyalog vallont is útnak indított volt ⁴⁾. A derék gróf-

Mansfeld
Károly gr.
hadjárata.

¹⁾ Rudolf lev. Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 76.

²⁾ Rudolf lev. Fehérvény helytartóhoz Katonánál: XXVI, 828.

³⁾ Rudolf lev. a lengyel királyhoz u. o. 837.

⁴⁾ Hatvaninál: U. o. 75. 77.

1595.

ban valahára oly fővezért nyert a sereg, minőt a magyarok régóta óhajtanak vala. „Ez — úgymond Illésházy — igen tudós és fő hadakozó ember vala; . . . de mindenek felett igen istenfélő lévén, semmi dűlást, fosztást tenni nem engedett, és csak kicsin kárért megöleti a németet. Samarjában, Csallóközben felakasztatott egy németet egy sás kévéért, mit levont volt egy pajtáról. És a németeknek sokszor szóval eleikbe adta, hogy ne legyenek háladatlanok a magyaroknak, kik sok és nagy országokat elfogyatták magokkal egyetemben a körösztyénység mellett; és a török őket, a németeket, régen kiűzte volna az országból, ha magyarok nem lettek volna. Csak egy magyar drabantnak is süveget vetet, és igen becsülé vala őket“ stb. ¹⁾).

Mansfeld a sereget, melyben összesen mintegy 60 ezer s köztök 14 ezer florenczi és pápai olasz zsoldos számláltatott, a magyarok pedig Pálffy és Nádasdy országos hadnagyk alvezérlete alatt voltak, julius elején vezette Esztergom vívására. A királyi várost a törökök üresen hagyták; de a vizi várost és a várat oly elszántan védelmezték, hogy a jul. 10-kén s a következő nyolcz napon háromszor megújított ostrom süker nélkül maradt. Mivel a várral szemközt lévő Párkány őrsege a vívókban sok kárt tett, Pálffy és Nádasdy a fővezér rendeletéből jul. 22-kén a Dunán egy hadosztálylyal átkelvén, Párkányt támadták meg. Két nap múlva kezökben volt a vár, melynek őrsege jobbára levágatott. Augusztus elején Hasszán budai basa segedelmére jött Esztergomnak; de Mansfeld által aug. 4-kén megveretvén, 14 ezer emberének, 37 ágyújának s egész táborszerének elveszte után nagy rendetlenségben kényszerűlt visszafutni. De a szép győzedelmet nem sokáig élte túl a derék vezér. A táborban uralkodó vérhas reá is átragadt, s 10 nap múlva,

¹⁾ Hasonló adatokat közöl Mansfeldről a táborozásban szintén jelenvolt Gabelmann Miklós: *Mansfeldiana militia Hungariae. Francofurti 1597.*

Komáromban, hova magát betegén vitette, a keresztény had s az ország pótolhatatlan veszteségére, meghalt.

1595.

Esztergom vívása ezután Mátyás főherceg vezérlete alatt folyt. A vizi város megvétetvén, a vár több napig hevesen lődztetett s aug. 29-kén két oldalról közönséges roham intéztetett. A törökök ezt még visszaverték ugyan; de bár még 1700-an voltak benne, kedvöket a védelemre elvesztették és szept. 1-jén a basát a vár megadására kényszeríték. A következő napon a törökök kivonulván, Burgau örgróf ezrede vette át a várat s abban iszonyúan kezdett gazdálkodni. „A törökök a régiségeket és ama szép képeket, melyeket a vár megvételekor bentaláltak, nagy kegyelettel tartották fen, — mond egy azonkori napló ¹⁾, — a németek azonban a gyönyörű képeket mindjárt bevonultok után gyalázatosan megrontották“. Szeptember 4-kén Pálffy és Schwartzemberg mintegy 8 ezernyi hadosztálylyal Buda felé intéztek egy erőszakolt szemlét, s útközben egy török hadra bukkanván, azt megverték s 600 foglyot hoztak vissza, kik, úgy látszik, keresztények lévén, a császári zászlók alá esküdtek.

Esztergom
visszavétele.

Utóbb még Visegrád is megvétetett ugyan a töröktől; de a rend és fegyelem Mansfelddel együtt eltűnt a táborból. „A vallonok — mond Illésházy — kiknek hadnagyok Schwartzemberg vala, miérthogy nem fizettettek, kiszállának a táborból a falukra a Garan mellé és Erdőhátra s ott rettenetes dülást, fosztást tevének; . . . ezekhez képest a németek sem akarának a táborban szolgálni“. Mátyást ezután Miksa főherceg és Basta György váltotta fel a vezérletben. De az ügyek alattok sem fordultak jobbra a táborban. Haszszán basa azt hitte, Budát mennek vívni, mire régóta nem volt jobb alkalom, s Vörösvárt, Zsámbékot több más apró erőddel együtt kiüríttette s felgyújtatta; Budavár kereszt-

1) Ephemerides expeditionis adversus turcas 1595. A csász. udv. könyvtár kéziratai közöl. Szalay: IV, 401.

1595.

tényflakosai közül pedig, miként török foglyok vallák, a véneket leöletni, az ifjakat távolabb helyekre kezdé küldeni. Az új vezérek azonban nem tudták, mit tevék legyenek: „Vác felé indultak kétszer is; de eszeket vesztette az úr isten; és így az egész nyarat hiában mulasztották el, sok pusztítással és szegény Magyarország nagy nyomorúságával, végre eloszlanak“¹⁾.

Báthory
Zsigmond
hadjárata.

Nagyobb erélylyel, több eredménnyel folyt a háború ez év alatt az Al-Dunánál. Zsigmond fejedelem, miután az ellenzéket az említett főurak vérében elfojtotta, nagy erélyt fejté ki, hogy a török ellen sükerrel kezdhesse meg a háborút. Mindenek előtt harczársakról gondoskodván, míg egy részről Rudolffal a szövetség iránt alkudozott, más részről új cancellára, Jósika István és Sennyey Pongrácz által Mihály havasalföldi és Áron moldvai vajdákat is a maga részére vonta. Ezek, segedelméről biztosítva, örömet fegyvert fogtak a török ellen, kinek zsarlásait mind tűrhetlenebbnek érezték; Áront különösen még az is ösztönözte, hogy a törökök Bogdánt akarták helyébe vajdává emelni. A szövetség, mely által a két vajda egynémiben már akkor elismerte Zsigmond felsőségét, 1594-ben november 5-kén már meg volt kötve. Nyolcz nappal később Mihály vajda Bukarestben több ezer török megöletésével hirdette elpartolását. Zsigmond segedelmét Áron mindjárt a szövetség megkötése után igénybe vette nemcsak a kozákok ellen, kik őt háborgatták, hanem Musztafa basa ellen is, ki Bogdánt a vajdaságba helyezendő, néhány ezernyi haddal indult meg ellene. Zsigmond, Király Albert vezérlete alatt rögtön néhány ezernyi sereget küldé szövetségese segedelmére, ki aztán a kozákokkal oly ügyesen vetett véget a vizálynak, hogy azok kevéssel utóbb magok is követséget küldöttek Gyula-

¹⁾ Illésházy évkönyve. Istvánfy: XXIX, 656. Gabelmann: e. h. Relation veritable du succes de la guerre stb. Hatvaninál: e. h. III, 80. Reusner: Rer. memor. in Pannonia gest. narrationes. 262. Závodszy naplója Katonánál: XXVII, 137. Wagner: Scép. II, 274.

fehérvárra és szintén szövetséget kötöttek Zsigmonddal. Utóbb Király és Áron vajda, Mihálytól is segítettvén, Musztafa basát Gyurgyevónál, midőn seregét a befagyott Dunán átvezetendő vala, megverték, s majdnem egész hadát megsemmisítették. Mihály vajda Gyurgyevóban hasonló kegyetlenséggel ölette le a törököket, mint elébb Bukarestben. Alig szabadult meg Áron e veszélytől, midőn a törökök a tél végén ismét egy tatár sereget küldének tartományára. De Király s a szövetséges vajdák, most a kozákok által is segítve, ezeket is megverték s kiűzték; sőt a Duna mellett néhány török várat is elfoglaltak, Neszterfehévárt pedig felégették ¹⁾.

De nem sokára ama rémítő hír érkezett a vajdákhoz, hogy Ferhád basa az új nagyvezér készül ellenök intézni hadjáratot, s még a próféta sz. zászlaját is áthozatta Damaszkusból. Áron vajda ezen annyira megijedt, hogy a szövetségből kilépni, s a veszedelmet gyors hódolattal szándékozott megelőzni. De korán híriül hozta ezt Rázván István, a bojárok egyike, Zsigmondnak. Ő tehát Kornis Gáspárt és Daczó Ferenczet egy haddal azonnal Moldvába küldi, Áront Jászvásárban elfogatja s május 19-én Alvinczben elzáratja, a vajdaságot pedig oly feltétel alatt, hogy felsőségét elismerje s neki mind maga, mind bojárai hűséget esküdjenek, Rázvánnak adja.

Mihály vajdának a törökön elkövetett iszonyú kegyetlensége, — nyolcz ezerre teszik az általa Bukarestben és Gyurgyevóban lemészárolt mozlemeket, — semmi reményt nem hagyott vala, hogy a töröktől valaha még kegyelmet nyerhessen. Ő tehát, hogy Zsigmond fejedelmet, kit újabb viszonyai a császárral, Rázván vajdával és a kozákokkal hatalmassá tettek, még inkább érdekébe vonja, még sükeresebb

¹⁾ Bethlen: Lib. VIII, 585. kövv. Barovius Kovachichnál: e. h. 376. kövv. Sárospataki Krónika Történ. Tár IV, 55. Engel: Gesch. der Wallachei 230. Hammer: II, 587.

1595.

segélyezésre bírja, alattvalójává sem vonakodott lenni: a tergovistyei érseket két más püspökkel és három előkelő bojárjal Gyulafehérvárra küldé, s általok május 20-kán főbb pontjaiban következő szerződést kötött Zsigmonddal: Mihály vajda s egész Havasalföld alája veti magát Zsigmond fejedelemnek, őt hűbérurának, királyának ismeri s bojáraival együtt hűséget esküszik. Zsigmond a vajdának, mint a maga helytartójának, zászlót és buzogányt küldend annak jeléül, hogy őt vajdaságában megerősíti. A vajda mellett a közügyeket 12 tanácsos fogja igazgatni, kik csak a fejedelem megerősítésével foglalhatják —, s annak akaratóból veszthetik el is hivatalaikat. Valahányszor a fejedelem Erdélyben országgyűlést tart, arra Havasalföld is küldend követeket, s a fejedelem ezekkel értekezve fogja kivetni a körülmények szerint szükséges adót, melynek behajtásáról és mire fordításáról a vajda s 12 tanácsosa köteles leendő számolni a fejedelemnek. A vajda díját, a 12 bojár tanácsával a fejedelem szabja meg. A vajda és az ország a fejedelmet „ő felségének, legkegyelmesebb urának“ —, ez pedig a vajdát „kedves hívének“ czímezendi; miért a vajda, alattvalóihoz intézendő leveleiben, sem magát „Isten kegyelméből“ való vajdának, sem a városokat a maga városainak nem nevezheti. A hűségesküt a vajda s a bojárök akkor teendik le, midőn a fejedelem a zászlót s buzogányt átküldendi. A fejedelem viszont kötelezi magát, hogy őket, s különösen egyházukat is jogaikban, nemzeti szokásaikban fentartja, s őket a törökök s más ellenség ellen is minden hadi erejével, pénzzel, ágyúval s egyéb hadi szerekkel segítendi. A követek hazatérvén, Zsigmond Palatics által küldte meg a vajdának hatósága jelvényeit s vétette át tőle s a bojáröktől a hűségesküt. — Tíz nap múlva, jun. 1-jén, az új moldvai vajda, Rásván István, követei is megjelentek Gyulafehérvárott, és Zsigmond velök is hasonló szerződést kötött ¹⁾,

¹⁾ Bethlen: Lib. VIII, 587. Istvánfy: Lib. XXIX, 668.

Ezek így végbe menvén, Zsigmond fejedelem jun. elején több levélben sürgette Rudolfot, küldené meg mennél előbb az ígért segedelmet. A török, úgymond, őt nagy ígéretekkel ostromolja, hogy elvonja új szövetségeitől, mi végett követet is intézett hozzája. A török ez évben minden erejét a havasalföldi s moldvai vajdák megbüntetésére gyűjti: kéri tehát őt, hogy miután a Fel-Dunán nincs mitől tartani, az aldunai tartományokat pedig végveszély fenyegeti, ne hagyja cserben az új szövetségeseket; ő maga rövid időn Bodon alá menend hadaival, hol, szintűgy mint Nikápolynál hídát vernek a törökök ¹⁾. Nehogy az alatt, míg maga országából távozik, a temesvári törökök azt felprédálják, Borbély Györgyöt, ki a hadi mesterséget még Mágócsy Gáspár alatt tanulta, s vezéri tulajdonainak több jeles tanuságait adta, máj. 27-kén karansebesi bánná nevezte s egy dandárral a török határszélekre küldötte; Horváth Mihály és Békes István alatt pedig egy más hadat Moldvába utasíta, melyet a tatárok ismét háborgattak. A szerencse kedvezett a szövetségeseeknek: a tatárok nagy vereséggel ismét kiűzettek.

De nagyobb veszély fenyegette őket a Dunánál. Mielőtt Zsigmond, kit ekkoron ifju neje, Mária Krisztierna fogadása vett igénybe, hadaival Havasalföldre megindulhattott, Ferhát nagyvezér egy roppant sereggel, előbb mintsem váraték, a Dunánál termett. Szerencsére a híd Gyurgyevónál, hol átkelni akart, még nem volt készen, s míg annak elkészültét várja, Szinán basa fondorlatai által megbukván, ennek kénytelenítettett átadni a nagyvezérségét. De ezen esemény csak néhány hétig halasztá, nem hártá el a veszedelmet. Midőn Ferhát letételésének hírért vette, Szinán már útban volt a sz. zászlóval, s augusztus közepe táján a Dunánál állott. Idő közben Mihály vajda és Király Albert, ki 2500 vitézzel volt zászlai alatt, több apró győzedelmet nyer-

¹⁾ Praynál: Ep. Proc. III, 243. kövv. Hatvaninál: Brüß. Okm III, 78.

1595.

tek ugyan a török had egyes osztályain; de erejük összesen is csak 16,000 emberből állván, Szinánnal, ki 100 ezernyi sereggel kelt át a Dunán, nyílt csatába ereszkedni nem merhettek. A vajda tehát családját Erdélybe küldvén, Király Alberttel együtt a havasok közé vonúlt, Kalugereni mellett, hol hajdan Negrevoda vár állott, egy meredek sziklák és mocsárok által védett helyzetben szállott táborba. Szinán Bukarestet megvén, és seregének egy részét Tergovistye felé küldvén, maga az ellenség üzésére indult. De itt erőlyesebb ellentállásra talált, mintsem hitte. A magyarok s oláhok erős helyzetökben több napig vitézül ellentálltak a sokaságnak. Egy napon oly erőlylyel verték vissza a törököt, hogy a rendetlen futamlásban maga Szinán is lezuhant a hídról, melyet a mocsáron át veretett; a szövetségesek ugyanekkor négy ágyút is hatalmokba ejtettek. E győzedelmek azonban sok vitézőkbe kerültek a vajdának s Király Albertnek; s mielőtt a sokaságtól végre is elnyomatnának, táborukat felszedvén, mélyebben a hegyek közé vonúltak, ott várandók be Zsigmond segedelmét, melyet újabban is kérve kértek.

Zsigmond, mihelyt menyekzőjét, mint említők, aug. 6-kán megülte, nem várván tovább Rudolfnak eddig hasztalan sürgetett segedelmét, Mindszenti Benedek, Bogáthy Boldizsár és Kornis Farkas által a székelyeket fegyverre szólította, hajdani szabadságaik visszaadását igérvén nekik; ha gyorsan és számosan táborba gyűlnek Feketehalomra. S hogy nekik s egyebeknek is jó példát adjon, aug. 27-kén Bocskay, Kornis Gábor, Csáky István s több más urakkal Gyulafehérvárról kiindulván, maga is Sebesre majd Feketehalomra ment hadaival. A székelyek emberül megfeleltek a várakozásnak: a fejedelem pár száz híján 15 ezret talált a táborban. Ő is beváltá tehát szavát s azonnal kiadá rendletét, mely a székely népnek minden régi szabadságait visszaadta; minek oly nagy lett hatása, hogy a székelyekből pár nap alatt még újabban öt ezren gyűltek táborába. Itt

várta be Zsigmond azon másfél ezer németet is, kiket Miksa főherczeg szept. 6-kán indított meg végre rakomazi táborából. Itt vette hírének is, hogy a vitéz Borbély György Tótváradot, Facsetet elfoglalván, s a temesvári basát egy véres ütközetben megvervén, Solymost, Lippát és Csanádot is megvette. Zsigmond ezután a töröcsvári szoros felé közeledett, hol még a szászok is újabb 4000, Rázván vajda pedig 3000 fegyveressel szaporíták táborát, mely, miután Mihály vajda és Király Albert 8000 vitézzel szintén hozzácsatlakozott, összesen 60 ezer, mintegy felében lovas, más felében gyalog fegyveresből s 75 ágyúból állott.

A vén Szinán basa a magyar-oláh táborát egy hegyről áttekintvén, eddig nyert babérait nem merete szerencsétlenné, s némi csatározás után Bukarestbe huzódott vissza. A fejedelem a két vajdával tartott tanácskozás után okt. 18-kán Tergovistytét szállotta meg, melyet Szinán a nyáron át hamarjában nagy erőfeszítéssel erősítettett és 4000 fegyveressel rakott volt meg. A székelyek s oláhok vetélkedő vitézsége három nap alatt megvívta a várat. Ali basa, az őrség nagy részével fogolylyá lett s leöletett. A roppant zsákmánynak legbecsesebb része volt a 46 ágyú, köztök kettő rendkívüli nagyságu. A vár megvételenek hírére Szinán, miután Bukarestet felgyújtatta, nagy gyorsasággal s rendetlenül vonult vissza Gyurgyevóra, hogy ott a Dunán átkeljen. A szövetséges sereg vezérei erről értesülvén, rövidebb úton azonnal utána sietnek, és még elég korán megérkeznek, hogy a nagyszámú társzekereket lefoglalják, s az őrizetökre hagyott csapatokat, a dulárok nagy részével, kik csak ekkor tértek meg több ezer fogolylyal rabló kalandjokról, levágják vagy a Dunába ugraszszák. Török írók állítása szerint ezen napon veszett el a dulárok magköve, úgy hogy ezóta soha sem bírtak többé a régi számra vergődni. A balparton szorult törökökből a győzők dühe egyet sem hagyott életben; s azért foglyuk egy sem —, de annál nagyobb volt zsákmányuk, több ezer, podgyászszal s hadi szerekkel rakott

1595.

szekér, számos ágyú s nagy mennyiségű barom esvén kezeikbe. Más nap, Gyurgyevó vívásához fogtak, s az őrség kétségbeesett ellentállása után harmad napon azt is megvették. Szinán a keresztények s minden míveltség dühös ellensége, szégyennel tért vissza Stambulba, s a következő év tavaszán hirtelen halállal múlt ki.

A győzedelmes Zsigmond november elején seregét haza felé indította, s útközben Rázván moldvai vajdát elbocsátván, egy erős dandárt adott segedelmére; mert míg ő távol járt, a lengyelek Mogila Jeremiást igtatták be a vajdaságba. De a szerencsétlen Rázván csatát veszített s elfogatván, káróba vonatott ¹⁾. Az új vajdát nem háborgatta Zsigmond, mert a következő év tavaszán ő is engedelmességet ígért neki ²⁾.

1596.

Mohammed szultán a szenvedett veszteségekért 1596-ban személyesen akart Magyarországon boszút állani. Ennek híre arra bírta a rendeket, kik az év elején Pozsonyban országosan gyültek össze, hogy minden eddiginél nagyobb pénzsegélyt, minden kapu után 18 frtot ajánljanak, melynek felét a jobbágyok, felét az urak s nemesek saját erszényökből fizessék; a lelkészek, a kir. tisztviselők s a zsidók, jövedelmeik arányában róvassanak meg az alispánok által. Mind e pénz zsoldosok fogadására s a végvárok kiigazítására vala fordítandó ³⁾. A rendek, mielőtt szétoszlának, márcz. 12-kén kelt levelökben hálát mondottak a pápának a múlt évben nyújtott tetemes segélyezéseért, kívén őt, emlékezniék meg ez évben is a kereszténység védfaláról ⁴⁾. VIII. Kelemen a

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXIX, 669. kövv. Illésházy évkönyve. Bethlen: Lib. VIII, 600. kövv. Sárospataki Krónika: e. h. 56. Török frók Hammernél: II, 603. kövv. Csodálni lehet, hogy Hammer egy szóval sem említi Zsigmondot, holott a szövetséges seregnek legalább háromnegyedét erdélyi hadak tették.

²⁾ Bethlen: IV, Lib. IX, 6.

³⁾ Corp. Juris Hung. I, 587.

⁴⁾ Katonánál: XXVII, 255.

múlt évben 10 ezer zsoldost küldött a fel-dunai seregbe; az idei hadjáratra havonként 30 ezer tallért ajánlott.

A török készülleteinek híre Zsigmond fejedelmet is arra indítá, hogy az év elején személyesen menjen fel Prágába a múlt évinél nagyobb segély kieszközlése végett. A császár két ezer vasas németet, ezer huszárt és 3000 magyar gyalogot; és azok zsoldjára havonként 24 ezer tallért ígért neki; s a távozt nagy becsű ajándékokkal tisztelte meg. A fejedelmet újabb hadi gondok várták országában. Alighogy haza ért s útjának eredményeit a rendeknek Kolosvárt elterjesztette, Borbély György várnagytól futár érkezik, hírül hozó, hogy a temesvári basa Lippát megszállotta. A fejedelem tehát seregét nyomban összegyűjtván, a vár megsegéllésére indula, miután pedig értesült, hogy jöttenek hírére a basa a vár vívásával felhagyott, jun. 10-kén viszont ő szállá meg Temesvárt. Néhány napi lövetés után Kornis Gáspár, Király Albert és Toldy István három oldalról rohamot intéztek, de sikeretlenül. Más nap ugyanazt készülének ismételni, midőn hírül hozzák, hogy egy tatár had a tábornot megtámadta. Az ostrommal tehát felhagyván, Zsigmond a tatárokrá vezette hadait, s őket széjjel verte. De, látván, hogy ostromszerei az erős vár vívására igen gyöngék, az ígért segély pedig Rudolftól nem érkezik, seregét maga is visszavezette Erdélybe. Itt nem sokára egy császár érkezett hozzá a szultán azon izenetével, hogy kész Erdélyt minden előbbi adója alól fölmenteni, s Havasalföldet is örökösen hozzákapcsolni, ha a fejedelem fegyverét leteszi s lemond szövetségéről a császárral. Zsigmond tagadólag utasítá ugyan vissza a hirnököt; de hogy Rudolfot ígéreteinek pontosabb teljesítésére ösztönözze, nem mulasztá el tudatni vele a török ígéreteit ¹⁾.

Magyarországban az országgyűlés végzése szerint máj. 15-kén kell vala megkezdeni a táborozást; de a külsegély

Vác és
Hatvan
visszavétele.

¹⁾ Bethlen: IV, Lib. IX, 2. kövv. Pray: Epist. Proc. III, 249. Istvánfy: Lib. XXX, 687.

1596.

felette lassan gyűlt, s Miksa főherceg, kit a császár ez idén fővezérré nevezett, csak a nyár közepén szállott táborba. Ezután Váczt Pálffy és Schwartzenberg vitézsége által rohammal megvévén, Hatvant táborolta körül. A várat, hova az ostromot magok ellen váró budaiak is átszállíták vala becsesebb vagyonukat, két hétig vitézül védte az ezer főnyi őrség s csak is holttetemeik felett s az égő üszkök között juthattak be végre szept. 3-kán az ostromlók. Az erélyes ellentállás oly dühösségre gerjeszté a vívókat, kivált a vallonokat, hogy a fegyvertelen népet, asszonyokat, gyermekeket is jobbára leölették. A vár végkép lerontatott ¹⁾.

Még Hatvan elrontásával foglalkodék Miksa serege, midőn híre szárnyalt, hogy Mohammed szultán Szegedre érkezett 150 ezernyi seregével, s onnan Dzsaffer basát 30 ezernyi haddal Szolnokra előre küldötte. Még nem tudatott az ellenség szándoka; Pálffy azonban azt javaslá, hogy bármi legyen az, e hadtestet, mielőtt a derék haddal újra egyesülne, meg kell támadni. De a helyes tanács mellőztetett, s Miksa a sereggel az Ipoly mellé vonúlt. Útközben a kémek tudósításaiból értesülvén, hogy a szultán Egert szándékozik megszállani, a táborban lévő Nyáry Pál várnagyot azonnal visszaküldé, német, esch és vallon hadakat is adván erősítésére, kikkel a vár őrsége 4500-ra szaporodott. Üdv helyett azonban Egernek is, mint már annyi más várnak veszedelmére volt a vegyes őrség, s az idegen haza szeretetétől nem lelkesülhetett idegen segélyhad. A szultán a várat szept. 21-kén szállotta meg. Az őrség eleinte jó kedvvel látszék harczolni; de miután egy hét múlva a várost elhagyni s a felső várba szorúlni kénytelenítettett, bár ott két rohamot szerencsésen visszavert, a második után, mely okt. 10-kén történt, az ellenséggel szabad elvonulása iránt alkuba ereszkedett; Nyáry Pált s a többi főtiszteket, kik az árulást min-

Eger eleste.

¹⁾ Rudolf lev. szept 10-ről. Hatvaninál: III, 85. Istvánfy: u. o. 690. Reusner: 277.

denkép meggátolni törekedtek, elfogták, s okt. 13-kán a várral együtt az ellenségnek adták át. Árulásukért azonban keserűen bűnhődtek: a török a vallonokat s németeket, a Hatvanban elkövetett kegyetlenségek megtorlásául, mind levágatta, a magyarokat pedig a fogoly tisztekkel együtt rabokká tette s emezeket Belgrádban a Nebojsze toronyba záratta, míg magokat kiváltanák ¹⁾. Nyáry Pál, ki a jancsárok agájának adatott át őrizetül a keresztesi ütközet alatt megszabadult ²⁾).

E közben Miksa főherczeg, határozatlan, mit tevő legyen, szept. végeig vesztegelt az Ipoly melletti táborában, midőn végre Kornis Gáspár megjelenése, kit hozzá Zsigmond fejedelem azon üzenettel küldé, hogy ő már Nagyváradnál van seregével, tudni óhajtja tehát, hol és mikor csatlakozzék hozzá? — tétovázásának véget vetett. Határozattá lőn, hogy a sereg Szécsény s Fülek felé azonnal Eger felmentésére induljon; a fejedelemnek tudtul adatott, hogy a főherczeg Miskolcz táján óhajt vele egyesülni; oda rendeltetett Teuffenbach kassai főkapitány is a felvidéki hadakkal. A megáradt esők s roszt utak miatt azonban csak lassan haladhatott előre a sereg; s a főherczeg még csak Rimaszombatnál volt, midőn Eger elestének szomorú hírért vette. Útját azonban folytatva, októb. 18-kán Vámosról a Sajó mellett egyesült Zsigmond és Teuffenbach tíz-tíz ezernyi hadaival, melyekkel a sereg összesen — mivel számos csapat elmaradozott, csak mintegy 40 ezer fegyveresből s 95 ágyúból állott, s októb. 22-kén Mező-Keresztesnél, a Csinesepatak által képzett mocsárok mellett szállott táborba.

A szultán okt. 23-kán két basát küld vala ellene 40 ezernyi hadosztálylyal; de ezek megverettek s 43 ágyújokat is elvesztették. Más nap a mocsároknál ismét megújult a harc, s a törökök ekkor is visszaűzettek. Harmad napon

¹⁾ Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXX, 692. kövv.

²⁾ Tököly Sebest, lev. Katonánál: XXVII, 357.

1596.

végre a szultán egész erejével megérkezett, hogy okt. 26-án megütköztek. Közeledtére a keresztény had a mocsárok túlpártjára vonult, hogy az azokon átkelendő ellenséget részenként biztosabban legyőzhesse. A kimenet igazolta a terv helyességét: az átkelést több ízben megkisértett ellenség mindig és mindenütt nagy veszteséggel visszaüzetett. Vezéreink a harcz előtt szigorúan meghagyták vitézeiknek, hogy a mocsáron, ha győznének is, át ne keljenek, míg arra parancsot nem vesznek; de a főherczeg győztes hadosztálya, hevében meg nem állhatá, hogy a vizen túl is ne üzze a megvert ellenséget: azután pedig oly tűzzel rohan annak azon osztályára, hol a szultán állott, hogy ez elveszettnek tartván az ütközetet, maga is megfutamlott s az utóhadban keresett menedéket ¹⁾).

Az ütközet melynek mezejét mind a két részről több ezer halott hullája borítá, meg volt nyerve: az ellenség nagyobb része megfutamlott; a tábor s benne a szultán sátra és 109 ágyú a mieink zsákmánya lón. A teljes diadalhoz nem kívántatott egyéb, minthogy a győztesek rendben maradjanak. De ezek a roppant martalék szemléletére, rendről, harczról megfeledkezve, Bory Mihály nógrádi és Vidfy drégelyi várnagyok példájára, fosztáshoz kezdenek, diadalmamorukban zászlaikat a pénzes ládákra tűzik s azok körül kurjongatva ugrándoznak. És ez lón veszedelmök. Látván ezt Czikala basa a török előhad vezére, lovasságával, mely az ütközet előtt cselvetés végett oldalt küldetett s épen e percben érkezett a csatahelyre, a zsákmánylókra rohan, őket a táborból kiűzi, s a mocsáron átugrasztja. A futamlók a diadalmi vígságnak credt keresztény had többi részeit is elrémítik s magokkal ragadják, úgy hogy táborukat, ágyúikat oda hagyva nagyobb részök vezéreikkel együtt hanyathom-

¹⁾ Így a török írók után Hammer: II, 617. De Illésházy évkönyve, s vele egyezőleg a többi keresztény írók szerint, a szultán, látván hada veszedelmét, Egerig vagy Szolnokig meg sem állott futásában, s csak itt vette hírül a váratlan győzedelmet.

lok rohan Miskolcz felé. A török had azonban, melynek szintén nagyobb része, de ellenkező irányban futott, át sem kelt a vizen s a mieink egy része, rémületéből észére térve, ismét összegyűle a táborban s még estebédjét is ott végezte; de miután társaik s vezérek visszatértét egy ideig hasztalan várak, nehogy meglepessenek, az éj beálltával a táborból szintén kivonultak, igás barom híjában podgyászt, ágyút mind ott hagyván. Teuffenbach a tartaléksereggel csak másnap reggel jó rendben huzódott vissza Kassa felé. Az ellenség csak ezután foglalta el az üresen hagyott táborn, melyben egyebek közt 10¹/₂ ezer arany esett zsákmányául. A szerencsétlen nap után Miksa főherceg Kassára, Báthory Zsigmond Erdélybe ment vissza. Íróink a török veszteségét 20 ezer emberre, a mieinkét öt vagy hat ezer lovasra s ugyanannyi gyalogra teszik. Ezek közt valának Erneszt és Auguszt holsteini hercegek, Poppel Venczel cseh úr, több más neves külföldivel; ezek közt Gabelmann Miklós a történetíró, ki csak azért jött a csatába, hogy azt saját észlelése után írhasssa le; a magyarok közül Pálffy Péter, Miklós testvére, Forgách Sebestyén, Telegdy János, Zeleméry István, Baranyay Pál sz. mártonhegyi főapát, Aponyi Gergely, Borbély Endre, Györgynek fia, Lázár István, s a nemességből többen hulltak el a csatamezőn ¹⁾.

VI.

Báthory Zsigmondnak a szerep, melyet eddigelé fejedelemségében játszik, némi dicsosozóút fűzött homloka köré, melyet még az 1594-ki szomorú események sem homályosítottak el. Dicséretére válik nemünknek, hogy a hol jó

Báthory
Zsigmond
állhatatlan-
sága.

¹⁾ Az említett Hammeren és Illésházyon kívül a szemtanú Tökoly Seb. (Katonánál: e. h. 353.) és Bornemisza György levelei M. Történ. Eml. V, 199. Istvánfy: Lib XXX, 695. kövv. Reusner: 287. Závodszyky naplója Katonánál: XXVII, 352. Sárospataki Krón. Történ. Tár IV, 57. köv.

1596.

és nemes czélt lát kitűzve, ott örömet az indokokat is nemeseknek, jóknak tartja, és szemet huny a gyarlóságokra, melyek az eszközök alkalmazásával elkövettetnek. Erdély, mióta János-Zsigmond Oppelnből visszatért, békében volt a töröktől, kinek felsőségét elismerte, kinek az adót rendesen megküldeni el nem mulasztotta. De a török e felsége, szégyenpirt borított a büszke nemzet arczára, valahányszor reagondolt; elégületlenséget s néma boszúságot ébresztett szívében az adó, valahányszor azt lefizette. A szolgaság körirata állott azon 10—15 ezer aranyon, melyet Konstantinápolyba küldött: ősei eltékozlott erényének, elvesztett dicsőségének bánatpénzét vélte abban látni mindenha a nemzet jobb, hazafiasb része. Az ifjúság, a nemesség nagyobb része lelkesedve üdvözlé Zsigmond fejedelmet, midőn kijelenté, hogy a török igáját le akarja rázni magáról s a nemzetről, hogy segélyére akar kelni a szorongatott magyar testvéreknek s e végre a keresztény fejedelmekkel kíván szövetkezni. Szóltanul türte, sőt helyeselte fejedelmének még azon vérengző kegyetlenségét is, melynél fogva törvénytelenül, kihallgatás nélkül mézároltatá le s veté börtönbe azon 13—14 urat, kiket szándékának ellenzése lázadásra ragadt. A szigorban, hogy még unokabátyjának vérevel sem irtódzott megpecsételni a szövetséget a magyar királylyal, sokan önzetlenségének, szándékai tisztaságának, czélja szentségének tanúságát vélték látni; s midőn aztán a török ellen fegyvert emelt, lelkesedve gyűltek zászlai alá, s diadalkoszorúkat fűztek fejedelmök halántékai köré.

De, fájdalom, Zsigmond alattvalóinak e lelkesedésére nem volt méltó. Őt csak hiúság, s egykori nevelőinek, most folytonos tanácsadóinak, és lelki vezetőinek, a jezsuitáknak, hatása által fellobbasztott rajongás vitte reá, hogy ama nemes czélt tűzze ki magának s nemzetének. És még annyi aczélosság sem volt lelkében, hogy a mit hiúságból s rajongásból kezdett, abban ugyanazon indokoknál fogva állhatatos, következetes maradt volna: még a hiúságnak s rajongás-

nak sem volt lelkében mélyebb gyökere. Könnyelmű, változékony, szeszélyes, hamar ráunt a szép, de fáradalmas, veszélyteljes szerepre; gyöngé, elvtelen, kórságos lelkét még a hadi dicsőség, melyet 1595-ben Havasalföldön s a temesi tartományban aratott, sem volt képes kitartásra szilárdítani. A jezsuiták befolyása-e, vagy saját beteges képzelete, bizonytalan, most meg a papi pályára, a bíbornoki kalapra fordítá hiúságát. Alig tette le havasalföldi hadjárata után a páncélt és sisakot, több és különféle színű vörös és fekete papi talárt készítettett magának, azon szeszélyes ötletből, hogy lemond fejedelemségéről, elválasztatja magát fiatal nejétől s pappá esküszik ¹⁾. Neje, úgylátszik, nem sok kecskekkel bírhatott. Alig hangzott el a menyekző zaja, ő már táborban volt a szorongatott Havasalföld felé, s midőn visszatért, a nászágy helyett elválást, papi pályát forgatott elméjében. Igaz, már napa is azon megjegyzéssel egyezett meg a házasságban, hogy választást nem enged neki több leányai közül, „elégedjék meg a jámbor avval, a melyik adatik neki“. De az idegenségnek neje iránt nem egyedül ebben rejlik oka. Kortársai ezt büvöletben keresték. „Báthory Zsigmondot, — mond a különben világos eszű Illésházy — menyekzőjekor megbüvölték volt, hogy nem lakhatott együtt feleségével“. „Az ördög, az emberi nemzetségnek és minden jónak ellensége — mondja másutt szintén ő — még menyekzőjökön megbüvölte volt ördögséggel, hogy feleségével sem nem lehetett sem nem maradhatott“. Egy más tanúság szerint szeretni kezdé nejét, midőn tőle távol vala; a viszonzlátáskor

¹⁾ „Non defuere, qui existimarent cum svasu italorum (de societate Jesu, — mert hogy más olasz volt volna udvarában, nem tudjuk), quorum familiaritate utebatur . . . intempestivae peregrinationis consilia suscepisse, eo proposito. ut abdicata conjuge . . . in cardinalium collegium adoptaretur; sicuti eius rei desiderium biennio ante (tehát 1595) cum certis aliis signis, tum vero vestibus et togis atris, ferrugineisque et punici coloris, quales sacris viris gestare mos est, in suum usum aptatis minime dissimulasset. Istvánfy: Lib. XXX, 706.

1596.

pedig utálattal fordult el tőle s majdnem ájulásba esett. A bűvölet Majláth Margitnak tulajdonított boszúból Zsigmond ellen, mivel fiát, Báthory Boldizsárt és második férjét Iffjú Jánost kivégeztette ¹⁾. E hiedelem tán csak azt akarta kifejezni, hogy kortársai őt lelkismereti mardosásokban vélték kinlódni, melyek őt „a sok ártatlan vérontásért bujdosni üzik a világba, mint Káint“ ²⁾. De megfejté az ellenszenv titkát maga Zsigmond, midőn 1596 elején Prágában a császárnak kijelenté szándokát, fejedelemségéről lemondani s nejétől elválni, természeti tehetetlenségével indokolván a még csak fél év előtt nősült 24 éves ifjútól váratlan határozatát ³⁾.

Lemondása
Erdélyről.

Rudolf akkoron mind Mária Krisztierna, mind a török háború tekintetéből lebeszélni ügyekezett a fejedelmet, s ez megnyugodva látszék távozni Prágából. Azonban akár a házasság élet iránti ellenszenv, akár a jezsuiták rábeszélései, — kik jövődjöket Erdélyben biztosabbnak hitték, ha e tartomány egyenesen a császári ház hatalma alá kerül, akár a török boszújától való félelem, nem hagyják nyugodni a szélsőséges, kórságos kedélyű fejedelmet. Nejét, a szelíd, türelmes Mária Krisztiernát Kővárba száműzé, s levelei által újabban is sürgeté a császárt, egyeznék meg kívánságában. Lemondási vágyának titkába még csak hárman voltak beavatva az urak közül: Boeskey István, anyai nagybátyja, cancellárja, az éles eszű, tevékeny, nagyravágyó Jósika István és Kornis Gáspár, az ország főkapitánya. Ezek, a fejedelem lelépte után a vajdaságra mind a hárman vágyók, azt mind a hárman elnyerni is reménylők, most magok is annál inkább megerősíteni ügyekeztek Zsigmondot szándé-

¹⁾ Bethlen: IV, Lib. X, 249.

²⁾ Illésházy István évkönyve

³⁾ Jam diu est, quod Trans. Princeps . . . desiderium suum exposuerit, ut cum naturae in se defectum sentiret, divortium sibi . . . facere . . . liceret. Rudolf lev. Hatvaninál: Brüss. Okmánytár. III, 92.

kában, minthogy ő maga is hol az egyiket, hol a másikat biztatá, ösztönöze a vajdaságra való törekvésben.

Az arany gyapjas rend a spanyol királytól valahára megérkezvén, hogy azt a császártól átvegye, Zsigmond, e három tanácsosa kíséretében, 1597 elején Prágába utazott. Lemondási s elválási szándokát a császárnak újabban is előadván, midőn ez őt a török háború tekintetéből arról ismét lebeszélni ügyekezék, Zsigmond avval kezde fenyegetődni, hogy ha meg nem hallgattatik s fejedelemségét, melynek sulyát már elviselhetlennék érzi, a császár átvenni tovább is vonakodik, ő azt a lengyelnek vagy a töröknek adja át, csak hogy tőle szabadulhasson. Rudolf tehát oly szerződést köttetett vele, mely szerint Erdélyért Oppelnt s Ratibort évenkénti 50 ezer tallérral adta cserébe, s ha papi pályára lép, bíbornokságot ígért kieszközölni számára; a szerződés mindazáltal mind addig titokban vala tartandó, míg a körülmények Erdély átvételére alkalmasabbak lesznek. Az említett három úr mindenike sokat forgolódott Rudolf miniszterei körül, hogy a vajdaságot magára ruháztassa; egyik s másik tán vett is némi biztatásokat ¹⁾; de a császár, ha már a dolognak meg kell történni, Miksa öcsésének szándékozott ekkoron átadni Erdély kormányát ²⁾.

¹⁾ Csak erre érthető Sümegi Ambrus azon állítása, hogy a császár miniszterei beszélték volna reá Zsigmondot a lemondásra: mert ezen állítással egyenesen ellenkezik Rudolf levele Albert főherczeg s németalföldi kormányzóhoz, ki előtt egyebekben sem lévén titka, fel nem tehető, hogy valótlanul adta volna elő a körülményt. Ld. e levelet Hatvaninál e. h. III, 92. Mit Zsigmond, Erdélybe visszatérte után, e szavakkal ír: *quin etiam nonnullorum, praesertim suae Maiestatis caesareae pollicitationibus illectus, provincias meas . . . assignavi*, — ha nem hiú mentség, csak azt bizonyítaná, hogy Rudolf és miniszterei is kétféle kártyával játszottak. — Az Alberthez írt levéllel egyenlő Rudolfnak a pápához írt levele, melyben a bíbornoki kalapot kéri Báthory Zsigmond számára. Magyar. Tört. Eml. Okm. V, 206. köv.

²⁾ Illésházy évkönyve, Istvánfy: Lib. XXX, 706. köv. Bethlen: Lib. IX, IV. köt. 35. köv.

1597.

Rudolf a felett, hogy a fejedelem esztelen szándékanak állhatatosságában maga sem bízott, kivált azért kívánta most halasztani Erdélyben a kormányváltozást, mivel mindenki azt hitte, hogy Mohammed szultán ez évben újabb hadjáratot intézend Magyarország ellen. Ez volt oka, hogy a hadi készülétek végett Mátyás főherczeg által febr. 2-kán (1597) a magyar rendekkel országgyűlést nyitattott meg ¹⁾. Ezért tartott maga is Prágában még a fejedelem ott léte alatt egy nagy hadi tanácsot, melyben a magyarok közül Pálffy, Nádasdy és Illésházy vetek volt részt. Ezért kérte még öcsesét, Albert főherczeget, Németalföldön a spanyol király helytartóját, február folytatában hozzá intézett leveleiben, hogy Basta György tábornokot és Lambertó kapitányt, kik neki mint kitűnő hadi tisztek ajánltattak, szolgálatába fogadja, amannak egyszersmind két, emennek egy ezer frtot utalványozván úti költségül; s hogy a 6000 vallon zsoldos felfogadása végett Belgiumba küldött Reichardt kapitány ebbeli törekvéseit lehetőleg elősegítse ²⁾.

De a török szándokai iránt nem sokára minden kétséget eloszlattott Zsigmond fejedelem. Még a múlt évben, a keresztesi ütközet után egy török csasz érkezett volt hozzá levelekkel a szultántól, a vezérektől s a Portánál székelő angol követtől, melyekben újra is Havasalföld és Moldva birtoka ígértetett neki minden adó elengedése mellett, ha Rudolftól elhajólva, a szultán felsőségét elismeri. A fejedelem akkoron a keresztesi vereség miatt nagy zavarban s félelemben lévén ³⁾, megbékülési szándokot színlelve, valóban pedig hogy a török terveit kikémleltesse, Deák Mártont követül küldé Konstantinápolyba s mind levelében mind élő szóval okát adá elhajlásának a szultántól. A nagy vezér újab-

¹⁾ Corp. Jur. Hung. I, 598.

²⁾ Ld. e leveleket Hatvaninál: III, 86. köv. Basta tehát nem volt, mint némelyek állítják, már 1595-ben Miksa főherczeg táborában.

³⁾ Szamosközy Bethlennél: IV, 36.

ban is esküdözve ígéré a követnek, hogy a szultán kész feledni a múltakat s kegyelmébe fogadni a fejedelmet, csak álljon el a németekkel kötött szövetségétől. Zsigmond ezeket, a követ visszatérte után, április 16-kán (1597) kelt leveleiben közlő a császárral, tudatván azt is vele, hogy a szultán ez évben sem személyesen, sem a nagyvezér által nem intézend nagyobb hadjáratot ¹⁾.

Ez évi
hadjárat.

A hadi készülétek e tudósítás következtében igen nagyagut tétettek, Pálffy ugyan és Prestyenzky parancsnok, a nálunk ekkor használatni kezdett petarda segítségével Tata kapuit még a tavasszal beszakasztván, a várat meglepték s megvették; de Miksa főherczeg csak augusztus közepén indult ki óvári táborából, melybe a pápa megint 10 ezer gyalogot s némi lovasságot küldött volt Aldobrandini vezérlete alatt. Pálffy, Nádasdy és Illésházy a prágai hadi tanácsban ez idén Budát tanácslák ostrom alá vétetni; de, bár különben a két első szava kik annyi jeles hadi tettekkel tüntették ki már magokat, bírt is némi tekintélyvel a német hadi tanács előtt ²⁾, a többség Pápát és Gyórt tűzte a hadmunkálatok céljául. Pápánál Zrínyi György, Batthyány Ferencz, Török István és Dersfy Ferencz a dunántúli nemességből még hét ezer vitézt hoztak a főherczeg táborába. Pálffy Esztergomnál kémelelte dandárával a budai törökök mozgalmait. Pápát az első, bár sikeres roham után augusztus 20-kán feladta az 550 főből álló őrség, melyből azonban, midőn kiköltözék, a vallonok az adott szó ellenére 300-at levágtak; a többieket Zrínyi György mentette meg a haláltól. A tábor innen ismét Óvárra vonúlt vissza, s csak többszöri tervváltoztatás és kóborlás után, mely alatt a németek s a vallonok

¹⁾ Rudolf a fejedelemnek ezen érintkezését a törökkel veszélyesnek látta, s azért neki szemrehányásokat is tett. A csász. lev. Illésházy évkönyvében.

²⁾ „Ez időben csak két magyarnak (Pálffynak és Nádasdynak) hittek vala valamit; egyébrek ugyan senkinek nem hittek“. Illésházy évkönyve.

1597.

ellenség módjára pusztítottak, szept. 9-kén szállta meg Győrvárát, hova Pálffy is megérkezett hadaival. „De Győr mind fekvése, mind mesterség által annyira meg volt erősítve, úgymond Illésházy — hogy rövid időn egész Németország sem vehette volna meg“; s Aly basa, egy hitehagyott olasz is vitézebbül védte azt, mint Hardeek és Perlin. Midőn tehát az esős, sáros időben a németek s olaszok közül ragályos nyavalyában több ezeren elhulltak, s híre érkezett, hogy Mohammed másod vezér a vár segélyére siet, Miksa főherczeg az ostrommal felhagyván, októb. 3-kán a Dunán átkelt s Komárom alatt szállott táborba, tétlenül nézván onnan, miképen táborolja körül s veszi meg Tatát okt. 12-kén az említett másod vezér. Utóbb midőn a török Vácz vívására indult, Miksa is megerősített táborba szállott Verőczenél; miután pedig a táborát nov. 6-kán megtámadó törököt visszaverte, a hideg beálltával seregét feloszlatta ¹⁾.

1598.

Győr vissza-
vétele.

Ennyi sikertelen hadjárat után 1598-ban ismét egy dicső hadi működéssel találkozunk, mely harczaink történetében a legkitünőbb jelenetek közé számítható, s annál méltóbb a magasztalásra, mivel csekély erővel nagy eredményt tudott előmutatni. Pálffy Miklós és Schwartzenberg Adolf, márczius vége felé Komáromnál ezer magyar lovast, ugyanannyi gyalogot, s 3000 németet, vallont és francziát összegyűjtván, Győrt egy petárda segedelmével oly módon határozták meglepni, s megvenni, mint a múlt évben Pálffy és Nádasdy Prestyenszkyvel Tatát vették meg. Aly basa oly bátorságban hitte magát az erős városban, hogy többször mondaná: elébb megszólal a vártorony (rezkakása, mintsem Győr a keresztények kezébe jusson. A két hős vitézsége s egyetértése meghazudtolta a török kevély szavát. Schwartzenberg és Pálffy márcz. 27-kén indultak meg a nagy munkára; s a következő nap éjjelén, jól kiszámított terv szerint,

¹⁾ Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXX, 710. köv. Sárospataki Krón. Történ. Tár IV, 58.

a várost nagy csöndben megközelítették, s annak kapuját petardával beszakasztván, mielőtt a török meglepetéséből föleszmélt, a városban termettek. A törökök mindazáltal mintegy 2000-en lévén a várban, nem veszték el bátorságukat s kétségbeesetten védék magokat. Három egész óráig elkeseredetten folyt a véres harc az utczákon, a falakon, a belső várnál; az őrség háromszor egészen a kapuig verte vissza a mieinket, míg végre annak nagyobb része s vele együtt Aly basa is elhullott. Néhány százan azok közül, kik a sánczoknál küzdének, látván, hogy már-már elnyomatnak, a löportárba vetettek tüzet, készebbek megtámadóikkal együtt légbe röpülni, mintsem kegyelmet kérni. Mire márcz. 29-ke megvirradt, a város s a belső vár 188 ágyúval a győzők kezében volt. A két ezernyi őrségből csak mintegy 300-an estek fogságba ¹⁾). Schwartzenberg jutalmul a vár kapitányává neveztetett; Pálffy utóbb a pozsonyi főispánságot családja örökbirtokául nyerte.

Győr megvétele után Schwartzenberg, Pálffy és Nádasdy Budát készültek megszállani; de a lassan gyülekező német birodalmi hadseregély, majd az engedelem megküldésével késlekedő prágai hadi tanács a terv végrehajtásában őket egészen az ősz beálltaig meggátolta. A hősök ez alatt sem hivalkodtak ugyan; s erélyes működésökről tanúskodik Gesztes, Veszprém, Palota s több más apró vár megvétele. De Budát már későn s azért süker nélkül szállották meg; mert noha a vízi várost s [a gellérthegyi erődöt ostrommal megvívták: a beállott esőzések miatt, melyek a ví-árkokat, aknákat vízzel megtölték s az ostromot a hegy lejtőjén lehetlenné tették, a vár alól november elején kénytelenek lőnek téli szállásokra vonulni. Ugyanezen ok szintazon na-

¹⁾ Schwartzenberg levelei Praynál: Epist. Proc. III, 250. Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 91. Pálffyé Miksa főherceghez u. o. 192. (tévedésből soroztatott az 1605-ki levelek közé). Istvánfy: Lib. XXXI, 718. Illésházy Évkönyve. Rudolf levele a pápához Magy. Tört. Eml. V, 204.

1598.

pokban Mohammed vezért is elszállani kényszeríté a Nyáry Pál várnagy és báró Reder által vitézül védelmeszt Nagyvárad alól, melyet Csanád, Arad és Nagylak megvétele után másfél hónapig süker nélkül vívatott ¹⁾).

Báthory Endre
cardinál.

Bár titokban tartatott, Báthory Zsigmond prágai szerződése Rudolffal, még is tudtára esett Báthory Endre cardinálnak, a fejedelem unokabátyjának. A még csak 27 éves, nagyravágyó cardinál nem késett meginteni öcscsét, ne adja át Erdélyt, mely 20 év óta áll már a Báthory család uralma alatt, a németeknek, kik azt ismét oly nyomorba fognák dönteni mint félszázaddal elébb, midőn Izabella királynétől, vették volt át. Ha, mint hallja, papi méltóságot óhajt, átengedi ő neki Erdélyért a magáéit, úgymint a warmi (wermlandi) püspökséget, a milkovi prépostságot, s a czervini apátságot, melyek oly gazdag jövedelmet nyujtanak, minőt a fejedelem bizonyosan nem nyerend Erdélyért a császártól; s e felett még Erdély jövedelmeinek egy részét is évenként kezébe szolgáltatná, csak hogy Erdély birtokától el ne essék a Báthory nemzetség ²⁾). De a cardinál intései s ajánlatai későn érkeztek: Rudolffnak a tartomány átvételére kiküldött követei, Szuhay István váczai püspök, Istvánfy Miklós, nádori helytartó és Petz Bertalan, ápril elején már Gyulafehérváron voltak. Miksa főherczeg pedig, kire a tartomány kormánya vala bizandó, Felső-Magyarországban várta a császár levelét, mely által a kormány átvételére felhatalmaztatnék. Jósika István, mióta meggyőződött, hogy reményei az igényelt vajdaságra meghiúsultak, egy részről Mihály havasali vajdával, másról a rendek azon felekezetével kezde fondorkodni, mely nemzeti vajdát óhajtott a tartományban. Szándékai azonban magától Mihály vajdától fölfedeztettek,

¹⁾ Istvánfy: e. h. 728. Mind Buda, mind Nagyvárad vívásáról számos részlet olvasható Hatvaninál: Brüсс Okm. III, 96. kövv. közlött naplóknban, és a sárospataki krónikában e. h. 60:

²⁾ A bécsi csász. könyvtár kéziratai közt. Hist. Prof. n. 222.

s a szegény sorsból magasra emelkedett nagyravágyó úr Zsigmond parancsára elfogatván, Szatmárba vitetett s ott a császár meghagyása szerint utóbb lefejeztetett. A pártfő elfogatása felekezetét is elnémítá. A követek, utasításuk szerint mindent elkövetének, hogy Zsigmondot a lemondásról lebeszéljék; de hasztalan: ő a követek jelenlétében ápril 8-kán az ország rendének gyülekezetébe ment, s lemondását előadván, zokogva búcsuzott el tőlök s kevéssel utóbb leverte kedélylyel utazott Oppelnbe gyóntatója Carigli Alfonz, Szármasághy Zsigmond és Szikszay Imre kíséretében.

Zsigmond
Oppelnbe
távozik.

A követek még a lemondás napján átvették a rendek hűségesküjét Rudolf iránt, s annak nevében viszont esküvel fogadták a rendek jogainak, szabadságainak fentartását. Istvánfy ezután Kővárba ment, hogy az oda száműzött fejedelemt is Gyulafehérvárra vigye, a követekkel együtt osztozandót a közügyek igazgatásában, míg a főherczeg megérkeznék. De Miksa hasztalan váratott: a gyanakodó Rudolf egyre késett neki megküldeni a felhatalmazást. Míg a követek a főherczegre várakozának, Mihály vajdától ismételve követek jövének hozzájuk, sürgetők, hogy Havasalföld viszonyai is hozassanak rendbe a császár irányában, s mi a ravasz embernek leginkább szívének feküdt, hogy zsoldosaira tett költségei megtéríttessenek. A követek tehát átmentek Tergovistyére a vajdához, s miután neki 10 ezer aranyat lefizettek, oly szerződést kötöttek vele, hogy a vajda Rudolfot, mint Magyarország királyát a maga királyának is elismeri, s magát iránta hűségesküvel kötelezi; a vajdaságot ő és nemzetsége örökösen bírja; ha az kihal, az oláh nemzet vajdáját szabadon választhatja, a magyar király által megerősítendő. Adót a vajda nem fizet s csak illő ajándékokkal tiszteli meg évenként hűbérurát, ki viszont neki öt ezer zsoldosra fogdíjat adni ¹⁾.

¹⁾ Rudolf lev. ápril 25-ről Albert főhg. németalföldi kormányzóhoz Hatvaninál: III. 92 A pápához ugyanazon keletről Simonyi Ernő-

1598.

Meg visszatér
Erdélybe.

A királyi biztosok intézkedései Erdélyben nem valának mindenben olyanok, hogy az új kormány iránt ragaszkodást ébreszthettek volna a rendekben. Egyebek közt fölötte elégtelen lón Bocskay István, ki nemcsak hogy a vajdaság elnyerése iránt táplált reményeit megghiúsulni látta, hanem még a nagyváradi főkapitányságtól is megfosztatott. Ő lett tehát az elégteleneknek, s pártjával titkon oda kezdett működni, hogy Zsigmondot Oppelnből visszatérésre bírja. Báthory az oppelni várlakot igen elhanyagolt, roskadozó állapotban találván, s a pápát is késedelmezőnek tapasztalván a bíbornoki kalap megküldésében ¹⁾, maga is megbánta volt már esztelen lemondását; és midőn tapasztalná, hogy a prágai kormánytanács, kikötött évdíját lefizetni is késedelmeskedik, sőt az erdélyi ellenzék mozgalmái miatt reá is oly gyanús szemekkel tekint, hogy már személyét sem látná bátorságban, a meghívást örömmel elfogadta. Augusztus 20-kán tehát Kolozsváron terem; nejét, az önmegadással tőrő Máriát, ki éppen anyjához készült visszatérni, magához hivatja, s vele kibékül. Ez alatt Bocskay által Kornis Gáspárt, ki a betöréssel fenyegető török ellen Sebešnél tábori gyűjt vala, Székely Mózes által pedig a székelyeket magához hajlítván, a királyi biztosokat Gyulaféhevárrott őrizet alá téteti s a rendeket aug. 29-re Tordára gyűjti. Idő közben visszatértéről s annak okairól Miksa főherceget is tudósítván, kéré őt, ne fáradjon Erdélybe, hova őt készülni hallja, s ne is legyen iránta ellenséges szándokkal, mert bár a kötött szerződés ellenére, mely a császár részéről megsértetett, fejedelemségét visszavette, az uralkodó ház iránti barátságos viszonyait ezután is szándéka fentartani. Ha azonban őt ellenségnek tekintenék, ő is kénytelen lenne magát a török

nél. Londoni Okmánytár. M. Történelmi Emlékek. V, 206. Istvánfy: Lib. XXXI, 722. Bethlen: IV, 60. kövv. A Mihály vajdával kötött szerződést közli Pray: Dissertatio VII, in Annal. Hung. 155.

¹⁾ Simonyi Ernőnél. M. Történ. Eml. V, 210.

pártfogása alá helyezni. A rendek azután követek által magok is békére kérték a főherceget; Zsigmondot pedig oly feltételek alatt, hogy jogaikat, szabadságaikat fentartsa, a jezsuitákat Gyulafehérvárról elmozdítsa, a vallásügyet egyébiránt jelen helyzetében hagyja, a múltakért mindenkinek bocsánatot adjon s halála esetére a rendek szabad fejedelmválasztását ne korlátozza, — ismét fejedelmöknek ismerték ¹⁾.

De nem sokára keservesen megbánta Erdély, hogy e kórságos ifju szeszélyeinek játékává engedte magát tétetni; mert csak ezután áradott még a tartományra a szenvedések, megaláztatások özöne. Zsigmond, félelmében, hogy Mohamed vezér s a tatár khán, kik Nagyváradot az ősz elején (1598) roppant haddal kezdék vinni s annak megvétele után Erdélyre törnek, követeket küldte a török táborba, kik Erdélynek a portávali régi barátságos viszonyait megújítanák. De a vezér, győzelmében bízva, visszautasítá a szőszegő fejedelem ajánlatát. Nyáry Pál és b. Reder vitézsége őt most megmenté ugyan a veszélytől; mert, mint említők, a törökök siker nélkül kénytelenítették elvonulni Nagyvárad alól: de minthogy a vezér csak Nándorfehérvárra, a tatárok pedig Szeged vidékére vonultak téli szállásokra: a jövő évre nem ok nélkül tartott a veszélynek megújulásától. Hogy tehát a töröknek ellentállhasson, a császár megengesztelését mulhatatlanul szükségesnek látván, Bocskay Istvánt és Náprágyi Döme püspököt és cancellárt 1599 elején Prágába küldötte.

Az utasítás azonban, melyet nekik adott, világosan mutatja, hogy az állhatatlan, szeszélyes ember nem tudván, hol keresse önmagával meghasonlott, nyavalyás lelke nyugodalmát, már ismét ingadozott a fejedelemség s magán élet között. Újítsa meg ő felsége — ez volt az utasítás veleje — az 1595-ki szerződést; adja vissza a várakat s városokat, me-

¹⁾ Istvánfy: e. h. 726. Bethlen: IV. 145. kövv. Sárospataki kron. e. h. 159.

1599.

lyek a fejedelem lemondása óta kezén vannak; s a háború folytatására kötelezzen neki évenként 300 ezer német tallért. Ha pedig ezekben meg nem egyeznék; adjon neki Tyrolban, vagy más osztrák tartományban illő lakással egy jószágot s évenként 100 ezer forintot. Az utóbbik esetben Erdélynek a hazafiak közül nevezzen ki vajdát.

A követek Rudolfot — ki ekkoron már szinte mélyen sülyedt kedélykórságába — nem találták hajlandónak arra, hogy Erdélyt Zsigmond kezére visszaeressze, s ápril 6-kán a következő szerződésben egyeztek meg vele: ő felsége Oepelnhez és Ratiborhoz még a trebitsi és leitmeritzi grófságot is hozzáadja, az 50 ezer tallérnyi évdíjat is megtoldja néhány ezerrel a szerint, a mint a fejedelem arra magát viselete által érdemesítendi. Erdély jogai és szabadságai épségben tartatnak fen; de kormányára ő felsége egy főherceget küldend. Az okmánynyal nagy-pénteken Prágából elutazván, a husvéti ünnepeket Nagyszombatban tölték a követek, midőn ott ama váratlan hír által lepetnek meg, hogy már Báthory Endre bíbornok Erdély fejedelme, ki a követek egyikét, Boeskayt, mint Báthory Boldizsár halálának egyik fő eszközét, Erdélyből azonnal száműzte; s jószágaitól megfosztotta ¹⁾.

Erdélyt
Báthory
Endrére
szállítja.

És a hír teljes valóság vala. A jezsuiták nem bocsáthatták meg Zsigmondnak, hogy őket feláldozta, s oda vitték a gyöngé embert, hogy ismét elviselhetlenül súlyosnak tekintse fejedelmi helyzetét. De lemondásával ő most elégtelt is akart szolgáltatni. Felmerültek lelkében a legyilkolt urak és rokonok árayai, kiket csak azért öletett meg irgalmatlanul, mivel az aunyi viszály s nyomor után néhány tized óta a béke áldásait élvezhető hazájokat újabb harcoktól féltve, védurat cserélni nem akartak. És mivel benne semmi, még a rajongás sem hajtott mély s erős gyökeret, ezen árnyak tekinteténél meg kellett ismernie, hogy igazuk

¹⁾ Aus Prag vom 24 aprilis 1599. Hatvaninál: III, 105.

volt, midőn ifju szeszélyét ellenzék; borzadva kellett megvallania, hogy bennök ártatlanok vérént ontá. A lelkiismeret szava elégtételt követelt. Elhatározá tehát, hogy unokabátyjának, Endre cardinalnak, a vele együtt száműzött István s a legyilkolt Boldizsár testvérének, adja át a fejedelemséget. Boesckay és Náprágyi Prágába küldése csak ürügy volt, melynek színe alatt Boesckayt, ki maga is a vajdaságra vágyott, ki Báthory Endrétől testvérének kivégeztetése miatt minden rosszat várhatván, annak fejedelemmé emeltetését is minden módon meggátlandó volt volna, Erdélyből eltávolíthassa. Mielőtt Boesckay Prágába megindult, Kabos István jezsuita már útban volt Lengyelország felé Báthory Endréhez, hogy őt a fejedelem nevében Erdélybe meghívja. A titokba csak az egy Szármasági volt beavatva, midőn Endre cardinal, miután Rudolfot biztosítá, hogy egyedül kibékülés végett keresi fel unokaöcsését, febr. 20-kán Kolozsváron megjelent.

Egy hónap múlva a Medgyesre hívott rendek gyülekezetébe mentek a kiengesztelődött rokonok, és Zsigmond előadá, hogy elfáradva a fejedelemség terheinek hordásában, mire magában elég erőt nem érez, nyugalomra vágyódik; tegyék e súlyt a kora virágát élő, szelíd lelkű Báthory Endrére; kinek bölcsesége, mérséklete alatt visszatérni remélhetik hányatott hazájok nyugodalmát; ő mint magános kíván a hazában maradni. Némelyek újabb zavaroktól félve, marasztalni akarták a fejedelmet; de ő nyilatkozatánál maradt; s a rendek a honfit külföldinek elejébe téve, a cardinalt márczius 29-kén egy értelemmel fejedelmökül üdvözlék; ő pedig esküvel ígérte, hogy a múltakra a szeretet fátyolát borítja. Az új fejedelem Zsigmondnak, a maga kívánsága szerint Beszterezét, Sajót, Vécset s némi más javakat 24 ezer frt évidíjjal adta kárpótlásul; Mária Krisztiernának pedig a fogarasi uradalom jövedelmeiből évenként 14 ezer frtot kötelezett. A sorsát önmegadással tűrő hölgy, kitől Zsigmond most örökre elvált, májusban anyjához Gréczbe, onnan később Tirolba a

1599.

halli apácza-zárdába ment, s 22 év múlva ott végezte be életét. Maga Zsigmond is nem sokára sógorához, Báthory Gizeldisz férjéhez, Zamojszky cancellárhoz — kinek az elbeszélte események előidézésében aligha nem volt munkás része, — Lengyelországba menekült a kitörni készülő zivatar elől; onnan pedig, — mint Illésházy mondja — „másod magával bujdosni méne a világra, mint Kain a sok ártatlan vérontásért bujdosik vala“¹⁾

A török
háború folyta.

E közben a háború már javában folyt a törökkel. Nagyobbszerű ütközetek ez év alatt nem történtek ugyan; de pusztításaival mindegyik fél igen nagy károkat okozott a másiknak. A tatárok, kik mintegy 60 ezren, mint mondók, részint Buda alatt, részint Szeged táján telelének, márczius eleje óta szörnyű rablásokat tőnek a Tiszántúl és Miskolcz táján, Szendrő körül s az egész Cserháton, Rosnyóig. Vámosnál a sárga és veres labanczokat megverték, Bástya Györgyöt Szepsiből ágyúival s hadaival Kassára szalaszták. Azonban a férfias lelkű Bécs Ferenczné Buzitán megótalmazá tőlök kastélyát: „mert ez asszony megbátorítván magát, vett egy szakálost, melylyel nagy erősen és bátorságosan lőtt a tatárookra; és látván az ellenség a benne való merészséget, odahagyá. Jó asszony volt ez is akkori időben; sok kellene olyan“ — mond a sárospataki krónika²⁾.

A dunántúl a háborút ez idén is Schwartzenberg, Pálffy és Nádasdy intézték; de mivel az év elején tartott pozsonyi országgyűlésen megajánlott tíz ezer vitézt német birodalmi hadak nem támogatták, velök és csekély számú zsoldosaikkal nagyobb erőt nem fejthetének ki. A vitéz férfiak ez idén Buda ellen szándékoztak olyatén cselet végrehajtani, minőt a múlt évben Győrnél oly szép eredmény jutalmazott. Ápril 16-kán mintegy nyolcz ezer emberrel

¹⁾ Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXXI, 735. Bethlen: IV, 177. kövv.

²⁾ Történelmi Tár: IV, 61.

indulának ki e végett Esztergomból; de midőn a következő nap hajnalán a várost megközelíték, s a petardát már-már a kapuhoz helyezendők valának, a várőrségtől, mely szándékukat kikémlelte, ágyúlövésekkel fogadtattak; minek következtében, a csel nem sikerülvén, miután Zsámbék rablófészket megvették s légberöpítették, meg visszavonultak ¹⁾. Közelebb értek czélukhoz Székesfehérvárnál, melyet május 9-kén 5000 vitézzel leptek meg hasonló módon. A petárda egy kaput szerencsésen beszakasztott, s a várost meg is vették; de miután a törökök egy órai harez után a várba vonultak s a mieink annak vívására felkészülve nem voltak, a várost kirabolván s felgyújtván, nagy zsákmánnyal mentek vissza ²⁾.

Sokkal nagyobb károkat tőn ennél a töröknek Pálffy Miklós a hajdúk által, kiket ez időben a martalékvágy igen elszaporított volt. Értesülvén, hogy a törökök a Dunán számos hajókon Buda s többi váraik ellátására nagy élelmi szállításokat intéznek, azoknak lefoglalása végett június elején 1250 hajdút néhány sajkán Szegszárd felé —, nehogy pedig tervét a budai törökök meghiúsítsák, ezek háborgatására 800-at Buda tájára indított meg. A hajdúk emberül megfelelték a feladatnak. Mindenek előtt a bácsi bégnek 20 hajóból s négy sajkából álló szállítmányát vették el; a 300 törökből álló kíséretet levágták, magát a béget, ki elébb foglyait iszonyú kinzásokkal szokta volt megöletni, hasonló módon végezték ki. Még nagyobb lőn a hajdúk nyeresége néhány nap múlva Tolmánál, hol egy másik, 5000 török által fedezett nagy szállítmányt egy nap hajnalán meglep-
vén, az őrségben 1200-at levágván s még sokkal többet a vízbe fulasztván, egy gályát, 8 sajkát, 60 nagyobb és 58 kisebb (gimblia) hajót s ezeken roppant martalékot, közte 20 ágyút, ejtettek hatalmukba, miket aztán, mivel magok-

¹⁾ Aus Gran von 20. ápril 1599. Hatvaninál: III, 104.

²⁾ Aus Komorn vom 12. May. 1599. U. o. 106.

1599.

kal el nem vihetének, jobbára felégettek, vagy a vízbe süllyesztettek. Ezután feladatuk szerint, Valpót vették meg s égették fel; végre pedig az észéki hosszú hidat, mely a török csapatoknak fő átjárásául szolgált, szintén fülégetvén, az egész vidéket feldúlták. E szállítmányok lefoglalása nagy eleséghiányt okozott a törökök váraiban ¹⁾. A hajdúknak visszatértükben a bosnyai basa, a pécsi, szigeti és koppányi bégek több ezernyi haddal állák útjokat. De a derék harcziak, bár a heves csatában 200-at vesztenek magok közül, miután a basát számos népével levágták, végre itt is győzedelmet aratának ²⁾. Angusztus elején maga Pálffy is egy kirándulást intézett Zrínyi Györggyel Buda felé, és Szulejmán basát, ki egy török csapatnak, melyet Kolonics úgrasztott meg, segítségére sietett, megverte s elfogván, Bécsbe küldötte ³⁾. Schwartzenberg végre Pest ellen tönkpetarda segítségével egy kísérletet, melyet azonban süker nem követett, s ő maga is megölt lábbal tért onnan vissza ⁴⁾.

Ekkoron már Ibrahim nagyvezér is útban vala Magyarország felé, hova azonban csak szept. közepén érkezvén meg, inkább békekísérlet, mint harc végett látszék jönni. Ghazigirai tatár khán még a nagyvezér megérkezte előtt háromszor is ajánlkozék közbenjáróul a béke megkötésére. Miután Ibrahim szept. 18-kán Budánál, a tatár khán pedig Pestnél tábort ütött, meg is kezdettek ugyan a békealkudozások, melyekre Rudolf Kutasy János esztergomi érseket s kir. helytartót, Pálfyt, Redern Menyhértet és Petz Bertalant hatalmazta fel; de miután a törökök Gyórt, Esztergomot, Füleket és Nógrádot —, Rudolf biztosai pedig

¹⁾ Pálffy lev. a császárhoz jun. 30-ról és egy névtelen tudósítása Komáromból. Melléklet Rudolf leveléhez Hatvaninál: III, 109. köv. 116. köv. Istvánfy: XXXI, 740.

²⁾ Hatvaninál: III, 119. köv.

³⁾ Aus Gran vom 8. aug. Hatvaninál: III, 118. És: Ein anderes aus Prag vom 16. aug. U. o. 119.

⁴⁾ Hatvaninál: e. h. 121.

Hatyant, Egert, Sirokot, Cserepvárt kivánták, az értekezlet sikerre nem vezethetett. A nagyvezér ezután, hogy a mieinket a békeföltételek elfogadására kényszerítse, a tatárokat a Vág völgyére küldé pusztítani, maga pedig Nógrád vidékére ment táborával.

A magyar-német sereg, számszerint mintegy 20 ezer fegyveres, a nagyvezér megérkezte óta Esztergom alatt sánczolta el magát Schwartzenberg fővezérlete alatt. Pálffy és Nádasdy most minden módon ösztönzék a fővezért, vezetné a hadat vagy a pusztító tatárokra, vagy a hegyek közt könnyen legyőzhető nagyvezérre. Schwartzenberg azonban, a hadi tanácstól erre felhatalmazva nem lévén, nem akart kimozdulni táborából, bár nem ellenzé, hogy Pálffy a maga dandárával szerencsét próbáljon. Pálffy ezután át is ment a Dunán; de csekély erejével nem nagy kárt tehetett a mozgalmairól korán értesült törökben, ki aztán októb. vége felé minden további munkálat nélkül visszaindult Nándorfehérvárra. Ekkor a tatár khán is kitakarodott valahára az országból, szokása szerint Mármarosnak névén útját. Szendrőnél 700 hajdú éjente táborára ütvén, abban oly nagy rémülést, zavart okozott, hogy az álmukból felvert tatárok nyakra före futásnak eredtek, s a hajdúk számos fogolyt megszabadítván, 13,000 lovat ejtettek zsákmányul. A késő őszen Schwartzenberg, Pálffy és Nádasdy még a dunántúl intéztek egy rövid hadjáratot, s Lakot, Bolondvárt, Koppányt, Ozorát, Dombót vették meg; de Kaposvár vívásával a beállott tél miatt fel kelle hagyniok. Az éven annyifelé szétáradt ellenség dúlása éhséget, ez pedig ragályos nyavalyákat hozott a szánandó országra ¹⁾.

VII.

E közben Erdélyben is beálltak a szenvedések és — mit a nemzet még keservesebben érzett, a megaláztatás nap- Erdély szenvedései.

¹⁾ Hatvaninál: e. h. 119—132. Istvánfy: Lib. XXXI, 742. Sárospataki krónika, e. h. 61.

1599.

ai. Báthory Endre, mindjárt a fejedelemség átvétele után Kamuthy Farkast engesztelő levelekkel ereszté útnak Prága felé. De a követ Bécsben elfogatott, leveléi elszedettek. Ijedtében Báthory egy részről a törökkel is érintkezésbe lépett ¹⁾; más részről a pápa által ügyekezett Rudolfot megkérlelni. Malespina casertai püspök és sz. széki követ közbenjárására Rudolf, ki most a magyarországi események miatt Erdélyben mit sem kezdhetett, kiengesztelődést színtelt ugyan az új fejedelem iránt; de boszúját csak elhalasztotta, míg arra kedvező alkalom kínálkoznék ²⁾. Megjött ez nem sokára. Endre első gondjai közé számítá, Mihály havasalföldi vajdával megújítani a szövetséget, mi végett mindjárt kormányralépte után Ravazdy Györgyöt és Vitéz Miklóst küldé hozzá követekül. A ravasz vajda, bojárjaival együtt, egész készséggel megújítja a hűségesküt, melylyel magát elébb Zsigmond iránt lekötölte volt. De ugyanazon időben Prágába is követeket járatott, a császártól engedelmet sürgetvén, hogy Báthory Endrét megbuktathassa s Erdélyt a császár védurasága alatt elfoglalhassa. És mihelyt e felhatalmazás, legalább kérelmének első részére, kezében volt, a székelyeket, kiknek szabadságait Báthory Zsigmond, havasalföldi hadjárata után ismét megnyirbálta, ezek helyreállításának ígérétevel nagy részben pártjára nyervén, október második felében Erdélybe tört.

Báthory Endre épen országgyűlést tartott Gyulafehérvárott, hogy a pápai követ által a császárral kötött szerződést országul megerősíttesse, midőn híret veszi, hogy a szószegő vajda Brassónál táborozik, s a székelyek, kivéve az Aranyos székiet, jobbára hozzápártoltak. A rendeket tehát, hogy fegyveresen gyűljenek össze, rögtön hazaereszté, s hadait mindenfelől gyorsan összeszedvén, Kornis Gáspár

¹⁾ Ibrahim nagyvezér megszökött titkára, egy kőszegi származású ifju, a fejedelem több levelét áthozta magával. Hatvaninál: e. h. 131.

²⁾ Westernach levele Albert főherceghez Hatvaninál: e. h. 121.

vezérletére bízá. A pápai követ e közben Székely Mózes és Bogáthy Menyhért kíséretében októb. 16-kán Mihály vajdához siet, s neki előadja, miképen a császárnak komoly parancsa, hogy a vajda Erdélyt békében hagyja. De a vajda látni akarja a rendeletet, s midőn válaszul nyeri, hogy az Báthory Endrénél van, azon felelettel küldé vissza a követet, hogy neki a császártól más rendelete van zsebében, melyet pontosan végrehajtani is szándékozik. Báthory ekkor már mintegy 9 ezernyi hadat vezetett a vajda ellen, s az ütközetet okt. 28-kán, Szebentől nem messze elfogadta. A harcz öt egész óráig nagy elkeseredéssel folyt; de végre a vajdának kédvezett a szerencse. Az erdélyiek közül 2700-an estek el a csatamezőn, ezren pedig elfogattak. Ezek közt volt maga a vezér is, Kornis Gáspár. Ravazdy Györgyöt a székelyek szintén a foglyok közt találván, mivel három évvel előbb, midőn szabadságaik visszavétele miatt fellázadtak, köztök sok kegyetlenséget vitt végbe, darabokra vagdalták. A szerencsétlen Báthory Endre, ki csak kevesed magával futott el a csatából, úzóbe vétetvén, vitéz ellentállás után egy fiatal székelytől megsebesítettet s elesvén lefejeztetett. Fejét a gyilkosok Mihály vajdához vitték, ki aztán arczképét lemásoltatván, testét is felkeresteté, s Gyulafehérvárott testvére, Báthory Boldizsár mellé temettette ¹⁾.

Báthory
cardinal ve-
szedelme.

Mihály vajda, ki most magát Erdélyben császári királyi helytartónak és főkapitánynak czímeztette, a városokat egymás után meghódoltatván, nov. 20-ra a rendeknek gyűlést hirdetett; Rudolfhoz pedig a történekről szóló tudósítással követeket küldött, s nem is kételkedvén, hogy Erdély, szolgálatainak jutalmául birtokában marad, általok utasítást kért, mit tevő legyen tovább a tartományban s különösen számos foglyaival? ²⁾ Rudolf, ki e közben Kővárt, hová szá-

Mihály vajda
igényei.

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXXI, 737. Hatvaninál: III, 121. 131. 140. Mihály vajda követeinek tudósítása u. o. 133. kövv. Westernach lev. u. o. 137. Betlen: IV, 315. kövv.

²⁾ Westernach Albert főhöz Hatvaninál: III, 137.

1599.

mos úr futott volt családjával és Husztot, Székely Mihály szatmári kapitány által megvétette, kedvesen fogadta a győzelem híret hozó követtséget, s mind ő maga, mind Mátyás főherceg hizelgő kifejezésekben magasztalták levelekben a vajdát, mint a ki fontos szolgálatot tett legyen a kereszténységnek ¹⁾. A császár némi ajándékok mellett azon válaszszal ereszté vissza a követeket, hogy rövid napok múlva biztosokat küldend Erdélybe, kik e tartomány viszonyait szabályozzák. Az udvarnál már ekkor is nem ok nélkül tartottak attól, hogy nem lesz könnyű dolog a vajdát Erdélyből jó szerével eltávolítani ²⁾; nehogy tehát ott magát megfészkelje, Ungnad Dávid és Székely Mihály már novemberben biztosokul nevezettek, támogatásukra pedig Básta György egy dandárral küldettek a tartományba. Ezek már decz. 5-kén jelentették, hogy a vajda sűrű közlekedésben áll a törökökkel, s most is követe jár a nagyvezérnél, kitől viszont egy csausz van nála; hogy továbbá a városokat s más országlakosokat erejökön fölül sarcolja, adóztatja; egyedül Gyulafehérvártól 50 ezer tallért zsarolt ki, s e fölött a város által még katonáit is fölruháztatta; így bánik a többi városokkal is, és a kizsarolt nagy összegeket a Báthoryak kincseivel együtt részint Oláhországba, részint Konstantinápolyba küldi ajándokul a vezéreknek; az elfoglalt városokat és várakat pedig nem a király, hanem a maga hűségére esküdteti, s azokban a német őrseget túrni sem akarja: nagy ideje tehát, hogy ő felsége komolyan gondoskodjék, hogy a vajda akár jó szerével, akár erőszakkal eltávolíttassék ³⁾.

¹⁾ Mátyás lev. a vajdához Dat. Viennae 16. nov. 1599. Rudolfé ugyanazon Dat. Pilsnae 29. nov. 1599. A magy. akad. birtokába jutott Jancsó-féle gyűjtem.

²⁾ Aus Wien von 8. Dec. 1599. Hatvaninál: e. h. 136.

³⁾ Ungnadtól már deczemb. 5-kén futár jött Erdélyből, Hatvaninál 140.

Igazolták a biztosok e tudósítását az alkudozások, melyek aztán 1600 elején köztök s a vajda közt folytak. Ez ugyanis a következő kívánságokat terjeszté Ungnad és Székely Mihály elébe: a' császár Erdélyt, Havasalföldet és Moldvát örökösen ruházza reá, Erdélyhez Bihar, Középszolnok, Kraszna, Zaránd és Mármaros megyéket is hozzákapcsolván, Nagyváraddal és Huszttal együtt; Erdélyben Görgényt, Gyalut, Véceset és Fogarast, Magyarországbán Husztot s Kővárt családi birtokul adományozza neki; hasonlókép örökösen ruházza reá mind azt, mit a töröktől elfoglaland, megemlítvén különösen a temesi tartományt; czíme s a pénzsegély ugyan az legyen, mely Báthory Zsigmondnak adatott; háború idején ezen felül 20 ezer fegyverre járjon zsoldja; tudta nélkül ő felsége a törökkel ne alkudozzék, s a békébe, ha megkötetik, ő is befoglaltassék; ha tartományaiból a török által elűzetnék, ő felsége Magyarországbán adjon neki birtokot 100 ezer arany jövedelemmel ¹⁾.

A biztosok ezekben meg nem egyezhetvén, az ügyet a császár elejébe terjesztették. De a vajda egyáltalában nem lön megelégedve Rudolfnak febr. 11-kén kelt leiratával, mely szerint neki csak Havasalföld biztosított örök birtokul; s nemcsak a császár biztosaival daczoskodni, hanem a törökkel is egyezkedni kezdett Erdély s Moldva békés birtoka iránt, s gondja volt reá, hogy Ungnádnak és Székely Mihálynak tudtára essék, miképen a török, kinek követe jelenleg is nála volt, minden órán kész őt kegyelmébe fogadni s a zászló megküldésével a fejedelemségben megerősíteni, mihelyt neki Lippát, Jenőt, Lugost és Karansebest általadja. A biztosok ellenben mind magok, mind a melléje rendelt, négy tanácsos által nem mulaszták el őt figyelmez-

¹⁾ A hajdani cs. kir. főhaditanács levéltárában levő magyar eredetiről. Német fordítását közli gr. Kemény József is a Történ. Tárban III, 123.

1600.

tetni, mi véget ért Utyeszenics Frater György, a két Báthory s mind azok, kik az osztrák ház ellen hűtlenekké lettek. A vajdára ez hatni látszék, s oly siralmas hangon kezdé elszámolni érdemeit a császár iránt, oly tüzzel esküdözött a maga és fia üdvére, hogy előtte semmi szentebb mint hűsége a császári ház s a kereszténység iránt, miképen még a biztosok is megindultak rajta, s biztosíták őt, hogy ő felsége, miként tudokra adatott, rövid napok alatt Petz Bertalan udvari tanácsost pénzzel s kedvezőbb válaszzal küldendi Erdélybe ¹⁾).

Báthory
Zsigmond
újabb nyugta-
lankodása.

A vajda azonban nem várja be ez újabb biztost. Értesülvén, hogy Báthory Zsigmond, sógora, Zamojszky lengyel cancellár, által segítettve, lengyel és kozák hadakkal Moldvába ment, hogy ott Mogila Jeremiás vajdával egyesülvén, Erdélybe törjön, őt megelőzni szándékozott. A biztosok őt minden módon visszatartóztatni ügyekeztek a hadjárattól, mely a császárt a lengyel királylyal is háborúba keverheté; de Mihály egyáltalában nem akarta bevárni a támadást Erdélyben, hol mint jól tudá, a székelyeket kivéve, senkire sem támaszkodhatik, Báthorynak pedig nagy a pártja. Mit sem hajtva tehát a biztosok ellenzésére, Gyulafehérvárról ápril 22-kén, a nála lévő török követtel megindult ²⁾), s egy erős székely-oláh haddal Báthoryt és Jeremiást Szucsavánál megverte s Lengyelországba úzta, a moldvánokat pedig a maga hűségére esküdtette.

E közben Ungnad és Székely Mihály nem szüntek meg sürgetni a kormányt, küldené be a tartományba mennél elébb Miksa főherceget : csak az ő jelenléte tarthatja távol a daczos vajdát s csöndesítheti le Báthorynak is egyre növekedő pártját ³⁾). De Rudolf, ekkoron már egészen elmerülve

¹⁾ A kir. biztosok tudósításai. Gr. Kemény J. közlése Történ. Tárbán. 130. k.

²⁾ U. o. 146. kövv.

³⁾ U. o. 164.

lévén kedély-kórságába ¹⁾, bizalmatlansággal viseltetett testvére iránt, s tartván attól is nehogy a harcziás vajda a törökhöz szegődjék, Petz tanácsos által oly engedményt küldött le a vajda számára, hogy ez Erdélyt, de a felség nevében, tovább is kormányozza ²⁾. A vajda azonban, győzedelme után, annyival is elhatározottabb szándékkal tért vissza Erdélybe, uralmát abban megalapítani, mivel időközben már a törökkel is megbékült, s ennek követe útban vala a zászlóval.

Eltökélve, mind a két császár iránt hűséget színlelni, Mihály vajda
zsarnoksága. a Petz Bertalan által hozott császári határozat ellen nem tett sok kifogást; de annál nagyobb szigorral lépett fel az erdélyiek ellen, kik közül többeknek Báthory Zsigmondhoz intézett leveleit elfogván, azokból egy maga ellen intézett és szélesen elterjedt összeesküvésnek jött nyomára. Magát mind a két császár részéről biztosítva vélvén, kivált miután a zászlót s a buzogányt Konstantinápolyból átvette, kíméletet nem ismert többé zsarnokságában: az előbbieknél még nagyobb adókat vetett ki, hadait a nép által ingyen tartatá, számosak jószágait feldúlatta vagy elfoglalta, a várnagyságokat s más tisztségeket oláhoknak osztogatta. Ennyi zaklatás végre kimerítette az erdélyiek türelmét, fellázította büszkeségöket. Székely Mózes, főkapitány, Sibrik Gáspár, Makó György hadnagyok, több másokkal, kik közt a nem sokára oly híressé leendő ifjú Bethlen Gábor nevét is olvassuk, Báthory Zsigmondhoz futottak, őt az országba jövetelre ösztönzendők; a nemesség pedig az egy Hunyadot kivéve, valamennyi vármegyéből nem sokára fegyveresen Tordára gyűlvén, az engedelmességet a vajda iránt megtagadta. Mihály vajda nagy veszélyben látá magát, mert vett hírei szerint Báthory Zsigmond s a menekült magyarok Zamojszky

¹⁾ Hatvaninál: III, 149. kövv.

²⁾ Eredetiről, az eml. levéltárból. Erre vonatkozik a vajda is egy későbbi levelében Tört. Tár. III, 178.

1600.

lengyel cancellár kíséretében már ismét Moldvában táboroztak, Jeremias vajdával onnan Havasalföldre törni szándékozik. E zavarában tehát még egy részről követe által magát Rudolftól Erdély birtokában megerősíttetni kéré, — mit a maga személyére, holtiglan meg is nyert ¹⁾; más részről az általa különben rég gyűlölt Básta György segedelméért folyamodott, nem is gyanítván, hogy benne ellenségét hoz magára. A kormány ugyanis, mihielyt értesüle, hogy a vajda a zászlót s buzogányt a töröktől átvette, bár ezt Mihály vajda csak színlelésnek állítá, azonnal rendeletet küldé Bastához, menne a felvidéki hadakkal Erdélybe, s örködnék a császár jogainak épségben maradása felett. A tábornok, Erdélybe érkezvén, egy perczig sem habozott seregét a nemességgel, melytől ez iránt meg is kéretett, egyesíteni s a vajda ellen vezetni. Az ütközet szept. 18-kán Enyed és Miriszló közt történt: a vajda, tíz ezer emberénél többet vesztvén, seregének romjaival Havasalföldre futott. A győzedelmes nemesség ezután szörnyű kegyetlenséggel ölte, zaklatta a székelyeket, kik a vajda pártján álltak.

Mihálynak azonban nem sokára saját tartományában is meggyült a baja. Báthory és Zamojszky, vereségéről értesülvén, hadaikat azonnal Oláhországba vezették. A vajda ekképen szorongattatván, újabban is Bastához folyamodott segélyért; esküvel fogadta, hogy Erdélyről végkép lemond, s hogy szava hitelre találjon, még nejét, fiát s leányát is Erdélybe küldötte. De míg innen hasztalan várt segélyt, Zamojszky és Székely Mózes által egy újabb ütközetben megveretvén, Krajovára, innen a vulkáni szoroson s Hunyad vármegyén keresztül egy kis csapattal Lippára menekült, onnan utóbb Prágába menendő.

Székely Mózes és a többi urak, kik Báthory Zsigmond mellett voltak, őt azonnal vissza akarták vezetni Erdélybe.

¹⁾ Rudolf válasza a vajda követeihez. Szeptemb. 12-ről. Jászay Okmánygyűjteményéből.

A rendek azonban látván Básta ellenzését, nehogy országuk újabb bonyodalmak martalékává legyen, a főkapitánynya választott Csáky István, Székely Mózes meghitt barátja által Zsigmondot s a véle volt magyarokat reábírták, hogy ideiglen Moldvába vonuljanak, míg a fejedelemség visszavételére jobb alkalom kínálkoznék. A rendek ezután Bornemisza Boldizsárt harmad magával Prágába küldék kieszközölni Rudolfnál, hogy vagy Miksa főherceget küldje hozzájuk, vagy engedje meg, hogy magok választhassák meg fejedelmöket ¹⁾.

Míg Erdélyt 1600-ban e zavarok sanyargatták, Magyarország is keserves napokat élt. A török ugyan ez időn nem intézett nagyobb hadmunkálatot Nagy-Kanizsa megvételén kívül, — mi, való, súlyos csapás volt az országra, e vár lévén az ország délnyugati maradványainak fő védhelye; — de annál többet szenvedett a különben is éhségtől, s mirigyhaláltól sanyargatott haza a mind inkább elszaporodó szabad hajdúktól és még inkább az idegen zsoldosoktól, kik, mivel zsoldjuk rendszeren meg nem fizettetett, a védetlen nép kiméletlen fosztogatása által szereztek magoknak kárpótlást, s még a nemesek és urak házaikat sem hagyták illetlenül. Pápanak mintegy másfél ezer vallon őrsege fizetlensége miatt még lázadásra is vetemedett, s a fehérvári basával a vár átadása iránt alkuba ereszkedvén, Maróthy Mihály várkapitányt a csekély számú magyar vitézekkel együtt fogolylyá tette, számos városi lakost pedig, s kiket a vidéken elfoghatott Budán, Fehérváron árveréssel adta el a töröknek. Schwartzenberg Adolf a hűtlen őrség megbüntetése végett hadait a vár alá vezette; de egy golyó véget vetett a vitéz férfiú életének. Még előtte, márcz. 23-kán, de természetes

A török
háború
Magyar
országban.

¹⁾ Illésházy évkönyve. Mihály vajda levele a császárhoz Tört. Tár. III, 174. kövv. Nagy Szabó Ferencz memorialéja, Erdélyi Történ. Adatok kiadta gr. Mikó Imre I, 54. kövv. Istvánfy: Lib. XXXII, 747. Bisselius: Actatis nostrae gestor eminent. medulla Ambergae 1675. 119. Bethlen: Lib. X, IV, 485. kövv.

1600.

halállal, rövid betegség után múlt ki amannak annyi csatában fegyvertársa, s a magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselője Pálffy Miklós. Schwartzenberg halála után Nádasdy Ferencz folytatta Pápa vívását. A vallonok kitörés által akarták elkerülni az éhhalált, mely őket a hosszan elzárt várban fenyegeté: egy részök keresztül is vergődött, s a keresztények ellen boszút esküvén, török szolgálatba állott ¹⁾).

Rudolf
korsága.

Mátyás főherczeg, több évek óta a magyar kormányügyek igazgatója, októb. elején Kanizsa felmentésére készülv, midőn őt Rudolf, hihetőleg az erdélyi bonyodalmak miatt, sietve Prágába hívatá. „En itt a dolgokat, fájdalom, súlyos és veszélyes állapotban találtam — írja Mátyás testvérenek, Albert főherczegnek. — Meghitt, testvéries bizodalommal adom tudtára Kedveltségednek, hogy a császár ő felsége . . . egy idő óta mély búskomorságba esett . . . Idejét jobbara csüggetegségben, szepegésben s oly gondolatokkal tölti, mintha őt megölni, vagy a kormánytól elmozdítani szándékoznának . . . Ily gyanúból üzte el az udvarból két legidősebb titkos tanácsosát, Rumpfot és Trautsamot; hajigál és dobál maga körül; nyugton sem enni sem alunni nem tud; önmaga is megbűvöltnek tartja magát, s időnkint annyira erőt vesz rajta az elcsüggedés és a szepegés, hogy nyavalyatöréstől kell tartani“ stb. ²⁾).

Nem csoda, ha Rudolf ezen lelki állapota mellett a köz dolgok is fonákul intéztettek, mert ő bizalmatlanságában még testvérei közül sem akarta valamelyiket azok igazgatására felhatalmazni. Az erdélyi követek csak több heti várakozás után juthattak valahára a császár elébe; s határozatlan biztatásoknál, hogy majd lesz gond Erdélyre, akkor sem nyerhettek egyéb választ ³⁾. Miksa főherczeggel is tartattak

¹⁾ Illésházy évkönyve. Istvánfy: Lib. XXXII, 751. Hammer: II, 633.

²⁾ Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 149. kövv.

³⁾ Istvánfy: Lib. XXXII, 756.

némi értekezletek; de eredményre azok sem vezettek, s ő Erdélyről végkép lemondva, távozott Prágából ¹⁾. Az erdélyi urak tehát ösztönöztetve Zamojszky mindenható lengyel cancellártól s a töröktől is, ki, ha hozzá hajólnának, tíz évig az adót is elengedni ígérte, február elején 1601-ben Kőlozsváron országosan összegyűlvén, Báthory Zsigmondot, kivált Csáky István működése következtében, Moldvából behívták, a zsarlásai miatt megunt Básta Györgyöt pedig az általa nem rég adományul nyert Husztra szalasztották. Rudolf ennek hírére ismét Mihály vajdát nevezte ki erdélyi helytartójává, melléje adván Básta Györgyöt is mintegy 20 ezernyi labanczczal, vallonnal s hajdúval. Báthory, aug. 3-kán, Goroszlónál, nem messze Somlyótól, Székely Mózes vezérlete alatt 30 ezer emberrel állá el útjokat; de megveretett, s 54 ágyúját és 10 ezer emberét elvesztvén, ismét Moldvába menekült. A győzedelmes királyi had valamenynyiek közt pedig leginkább a hajdúk, iszonyú módon pusztíták a szegény országot. De nem sokára Básta és Mihály vajda közt is kitört a régi gyűlölség, kivált miután ez ismét korlátlanul vágyott uralkodni a tartományban. Básta értesülvén, hogy a vajda a székelyeket fegyverben rendelte magához, őt azon ürügy alatt, hogy a törökkel ezimboráskodik, vallonai által aug. 19-kén, Torda mellett, saját sátorában megölette ²⁾.

Mihály vajda
halála.

Magyarországban 1601-ben is, miként az elmúlt évben, a rendek Mátyás főherceg vezérlete alatt országosan összegyűlvén, minden jobbágyháztól egy, saját erszényökből fél forintot ajánlottak a háború folytatására. Úgy látszék azonban, hogy a béke valahára megtér az országba. Ibrahim nagyvezér, ki Kanizsa megvétele után Nándorfehérvárra ment telelni, újabban is békealkudozást kezdett, melyre

¹⁾ Hatvani: Brüss. Okm. III, 152.

²⁾ Illésházy évkönyve. Rudolf levele Albert főhghhez Hatvaninál: III, 153. kövv. Nagy Szabó Fer. gr. Mikó Imrénél: Tört. Adatok I, 60. Istvánfy: 757

1601.

részünkről Kutassy esztergomi érsek, Nádasdy és Nyáry Pál, három német tanácsossal voltak kinevezve biztosokul. De a nagyvezér halála a békereményeket ismét megghiúsította. A harcz szept. elején egyszerre két oldalról kezdetet meg Székesfehérvár és Kanizsa vívásával, amott Mercoeur Fülek Emanuel lothringeni herczeg és Rosswurm tábornok, emitt a stajer Ferdinánd főherczeg, utóbb magyar király, vezérlete alatt.

Székesfehérvárnál kedvezőbb volt a szerencse: királyaink egykori koronázási és temetkezési városa miután 58 évig volt a török járma alatt, szept. 17-kén alig tíz napi heves vívás után megvétetett ¹⁾. De alighogy a mieink behelyezkedtek s a réseket hamarjában kiigazították, Haszán az új nagyvezér, a budai s több más basák alatt mintegy 80 ezrenyi sereggel azt ismét vívni kezdé. Mátyás főherczeg ki a vár megvételésnek hírére szept. vége felé szintén a táborba jött volt, a török közeledtére, azt Csókakőnél, a Vértes lejtőin, sánczoltatta körül, s octób. 9-ke óta néhány napon át szerencsés csatározásokat folytatott az ellenséggel, ki táborát több ízben megtámadta. Minthogy azonban e csatározások népét felette fogyasztották, október 14-kén hadi tanácsot tartván, elhatározá, az ellenséggel nyílt csatában megütközni, mi végett táborával még az napon a Sárrétig nyomult s ott szekérvárba szálla.

A sárréti
győzelem

Az ütközetet másnap reggel Murad budai basa kezdé meg a mieink jobb szárnyán, hol a magyar dandárok állának. Ezek sokáig vitézül visszatarták az ellenséget, de a sokaság ismételt rohamainak már-már kénytelenek valának engedni, midőn a lothringeni herczeg, német lovassággal, majd maga Mátyás is udvari zászlajával segedelmökre jött. És most magyarok, németek vetélkedve rohannak az ellenségre; a budai basa, egy más basával és nyolcz szandzsákkal halva kerülnek el a csatamezőn, és mire az éj beállt az ellenség

¹⁾ Istvánfy: XXXII, 777.

minden oldalon legyőzve, megerősített táborába, más nap pedig onnan is tovább vonult. Mátyás főherceg az elesett basák fejét Ferdinándhoz a kanizsai táborba küldé, őt az által biztosítandó, hogy nincs mit tartania a várbeli törökök megsegíttetésétől ¹⁾. De csalatkozott. Haszán nagyvezér Fehérvártól egyenesen a szorongatott Kanizsa alá sietett, s Ferdinánd főherceg, bár Rosswurm a fehérvári táborból néhány ezernyi haddal segedelmére jött, táborát s ágyúit elvesztve, futott el a vár alól ²⁾.

VIII.

Mihály vajda halála sem adta vissza békéjét a zaklatott Erdélynek; sőt csak azután kezdődtek még szenvedéseinek legkeservesebb napjai. Bástá maga maradván ura a tartománynak, abban mind ő maga, mind hadai gonoszul gazdálkodának, kivált azok ellen fordítván dühöket, a kik Báthory Zsigmond pártjára álltak vala. A városok közül ezt leginkább Kolozsvár és Beszterce sinylé meg, melyek miután Bástá által megvétettek, türhettelen sarczokkal bünhesztettek a Zsigmondhoz való szításokért. Egyedül a Beszterczétől kizsarlott összeget 300 ezer frtra számítják az egykorúak. A polgárok ezen felül minden arany s ezüst szereiket s más értékesebb vagyonukat átadni kényszerítették a zsarnok vezérnek; ruháikat, élelmi szereiket meg féktelen zsoldosai rablották el. De a mezei nép sem talált nagyobb kiméletre. A fölött, hogy kinzóit ingyen kényszerítették élelmezni, még vagyontól is megfosztatott: vermei, kamrája, esürei felverettek s kiürítették, marhája falkánként hajtatott el, s még szerencsésnek mondható magát, ha testéről ruháját is le nem ránták s hajlékát is rá nem gyújták. Az igás barmától megfosztott nép földjeit sem művelheté; minek következtében oly nagy lón az éhség s drágaság, hogy egy mérő ga-

¹⁾ Mátyás főhg lev. Albert főhghez Hatvaninál: III, 156. kövv.

²⁾ Istvánfy: e. h. 774. kövv. Török írók Hammernél: II, 648.

1601.

bonát 25 aranyon is alig lehetett szerezni, s a nép sok helyt csak ló, macska és más tisztátalan állatok husával tengette életét. „A szegény tartományt — úgymond Istvánfy — oly inségre juttatta a katonák féltelensége és telhetetlen kincs-szomja, hogy a szegény nép és a nemesség egyaránt többet kénytelenített szenvedni tőlök, mint bár mily vad ellenségtől . . . A nép előtt oly gyűlöletessé lett a németek uralma, hogy már csupán nevöket is iszonyattal hallá“¹⁾. A hová pedig a hajdúk s a német és vallon zsoldosok el nem hatoltak, ott meg nem sokára a törökök s tatárok dúltak és rablottak.

Báthory
Zsigmond
új mozgalmai.

Báthory Zsigmond, ki azelőtt rokonai vérét sem iszonyodott ontani, mivel a töröktől, ki alatt békességben élnek vala, elhajlani nem akartak, ki kórságos állhatatlanságában kétszer önként mondott le a fejedelemségről, most a törökök segélyével ügyekezett azt visszanyerni. Követei Toldy István és Torma Kristóf, kiket még a kolozsvári gyűlésből a goroszlói ütközet előtt küldött volt Konstantinápolyba, sikerrel jártak: a megengesztelődött szultán nemcsak az athnámét megküldötte számára²⁾, hanem a temesvári basát is segedelmére rendelte. Csáky István pedig a tatár khántól hozott némi segélyhadat³⁾. Báthory a törökökkel s tatárokkal már az 1601-ki novemberben visszatért Erdélybe. Székely Mózes és Borbély György ezekkel, s az erdélyiek közül zászlai alá gyűjtött néppel Kolozsvárt kezdé vívni, de siker nélkül; minek következtében Zsigmond Dévára méne telelni. De az állhatatlan ember, kivel a mellette lévő jezsuiták a török szövetségben bűnt láttattak, már ismét le akart mondani a jó formán még vissza sem nyert fejedelemségről. Híveinek tudta nélkül 1602-ben, márczius elején Bástával

¹⁾ Istvánfy: u. o. 784. Bethlen: V, 36. kövv. 71. kövv. Sepsi László Máté Krónikája. gr. Mikó: III, 39.

²⁾ Közli ezt Katona: XXVIII, 40.

³⁾ Bethlen: V, 37.

fegyverszünetet kötven, Bogáthy Miklóst egy olasz jezsuitával Prágába küldé egyezkedni.

1602.

Rudolf kegyelemmel fogadta ajánlatát s Erdélyért neki a hűtlen Poppel György Lobkovitz várát 50 ezer frt évdíjjal ígérte kárpótlásul. Székely Mózes, Borbély György s többen mások ezekről értesülvén, a szószegő s változékony Báthoryt foglyukká tenni ügyekeztek. De ő Bástával személyesen találkozáván, ennek egy hadosztálya által fedve, juliusban örökre búcsut vett Erdélytől s Csehországba utazott, holott aztán 12 év múlva be is végezte nyavalyás életét, mely alatt annyi inséget hozott szerencsétlen hazájára. Básta a kolozsvári gyűlésen Báthory lemondása után a rendeket újabban is megesküdteté Rudolf hűségére; Székely Mózes pedig, ki a Báthoryval kötött szerződést elismerni nem akarta, s törökökből, székelyekből álló, mintegy öt ezernyi hadával Déváról Gyulafehérvárra indult, e város mellett megverte s Erdélyből kikergette. Székely a maga pártfeleivel, kik közt vala az ifjú Bethlen Gábor is, a temesvári basa vendégszeretetéhez folyamodott, míg alkalma nyílnék újabb támadásra. Erdélyben a harezok egy időre megszűntek; de a béke Bástá kormánya alatt még tán a háborúnál is nagyobb nyomort hozott a zaklatott tartományra, melyben a jog és igazság helyett a legzsarnokiabb önkény uralkodott. És jaj volt annak, ki ez ellen szót emelni merészkedett: a kegyetlen ember vérpatakba fojtá az ellenzékét. Iszonyat okává lett nevét több nemzedék átokkal szokta volt említeni ¹⁾.

Új szerző dése

Rudolfal.

Székely
Mózes.

Az 1602-dik év Magyarországon is szomorúan folyt le. Az iszonyú pusztítások, melyekkel a mód felett elszaporodott szabad hajdúk s a ben telelt vallon és német zsoldosok az országot sanyargatták, keserves panaszokra fakaszták az ország rendeit, kiknek az év elején szokás szerint Mátyás

Belbajok.

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXXIII, 785. Illésházy évkönyve. Nagy Szabó Ferencz. Gr. Mikó Imrénél Erd. Tört. Adatok: I, 66. Laczkó Máté u. a.: III, 39. köv. Bethlen Farkas: V, 75. kövv.

1602.

főherczeg nyitotta meg gyűlésöket. E panaszok nem voltak ugyan újak, mert Rudolf országglata alatt még nem folyt le országgyűlés, melyen hasonlók nem hallattak volna; most azonban nagyobb jelentőséggel bírtak, mint eddigelé, mert kezdetét jelzik azon élénk ellenzéknek, mely pár év múlva nyílt lázadásná fokozódott a türelmökéből kimerült rendek részéről. A hang már fenyegetőbbé kezdé válni, melyen sérelmeiket a trón elébe terjeszték; mert panaszaik több ízben azon gúnnyal utasítottak vissza a király személyét környező német tanácsosok által, hogy a magyarok már csak szokásból panaszkodnak, hogy kevesebb adót kelljen fizetniök. „Igaz, — mondák a rendek egy fölterjesztésökben: — de hát orvosoltattak, vagy csak kevesbítették-e valaha a sérelmek, melyeket a háborúk e szerencsétlen évei alatt annyiszor a trón elejébe juttattak? Tíz év óta háború székévé lett az ország, évenként ezrei jönnek be a világ minden részeiből összeszedett katonáknak, itt szállnak táborba, itt szerveztetnek haddá, itt élelmeztenek ingyen míg a háború tart, s ennyi terhek után, bár törvény tiltja, itt osztatnak fel jobbára téli szállásokra is. Jelenleg is a fehérvári ostrom óta tíz ezer vallon és német, gyalog és lovas már az ötödik hóban tartatik ingyen Pozsony és Nyitra megyék népségétől. És ugyanazon súly alatt roskadozik a felvidéki és tótországi megyék népe; mert mennyibe kerül e seregélelmezés, mutatják a megyék számadási könyvei. De ezt még csak tűrhetné a nép, ha az általa élelmezett had fegyelemben tartatnék. De ezen idegen zsoldosok a városokat és falvakat, kényök kedvök szerint foglalják el, mintha örökségök volna, nem gazdának, hanem rabszolgának tartva a ház urát. És nem kevesebb a panasz a hajdúk ellen, kik az országot be-kóborolva, rabolnak, égetnek, gyilkolnak. Mind a két féle fegyveresek, honiak és idegenek, egyaránt bántják a parasz-
tok, urak és papok javait: feltörik a templomokat, felássák a sírokat, hogy a halottakon található ékszereket elrabolják; gazdáikat veréssel, sebekkel illetik. sőt gyakran meg is ölik;

a férjektől hitveseiket, a szüléktől gyermekeiket, az anyáktól 8—9 éves lánykaikat, s az ártatlan, szemérmes szüzeket elrabolják, s meggyalázva csak nagy váltságért adják vissza. A nemesek általok házaikból kiűzve, a várakba kénytelenek megvonulni családjaikkal. A jobbágyok, elfoglalt vagy felgyujtott hajlékaikból vad állatok módjára erdőbe, barlangokba, sziklaüregekbe kénytelenek menekülni... De még a hegyek s erdőkben sem biztosak e rablóktól; felkutatják még ott is őket, hogy ruháiktól megfoszthassák. Dühök egyaránt kiterjed minden nemre, korra, osztályra; még az adószedőket is kirabolják, s a kirablottakat verésekkel, sebekkel terhelik. S így lőn, hogy számlanak, kik nemes vérből származtak, s egykor birtokaikon bőségben éltek, most rongyokkal fedve, éhesen, koldulva kénytelenek bujdosni... Ez siralmas képe a hajdan gazdag országnak; és mind e nyomornak nem kevésbé okozója a féktelen katonaság, melytől még is védelmét várná, mint a török s tatár. Tudják a rendek, hogy e bajok jobbára a hadak fizetetlen-ségéből erednek. De az ország lakosainak bűne-e, hogy a hadak nem fizettetnek? Itélje meg ő felsége, ítélje meg a világ, szabad-e e fizetetlen hadak martalékává dobní az országot?“ stb. 1).

De ezen panaszok sem hatottak el a műhelyeibe temetkezett Rudolffhoz; a bajok legalább nem orvosoltattak. A rendek még is Mátyás főherczeg ígéreteire, hogy részéről a nemzet bajainak enyhítésére minden lehető megteendő, a végvárakba 2000 lovast, ugyanannyi gyalogot, s minden 20 házhely után egy-egy lovast, adóul pedig minden háztól a jobbágyok részéről 150, földesuraikéröl 50 denárt, — Mátyás főherczegnek végre „az ország iránti szeretetéért s gondoskodásáért, melylyel annak nyomorait enyhíteni ügyekezík s védelméért, melyben, mint nem rég Fehérvár alatt, életét is veszélyezteté“, hálájok mellett házankint 20 denárt ajánlottak.

1) Katonánál: XXVIII, 91. kövv.

1602.

Illésházy
viszályai a
kormánynyal.

Élénk figyelmet vont magára ezen országgyűlés alatt a kir. ügyigazgatónak Illésházy István ellen felségsértés miatt indított keresete, mi utóbb nagy befolyást gyakorlott a mindinkább bonyolódó közügyekre. A kormány, hogy a maga érdekeit mind a vallás mind az adó ügyében az ekkoron évenként tartott országgyűléseken annál sikeresebben támogattassa, nemcsak minden, régi szabadalmú, hanem újabban kiváltságot nyert mezővárosokat is gondosan meghívta a gyűlésre. Ez történt már néhány gyűlés alatt Modorral. Ugyanezt akarta tenni a kormány Sz. Györggyel és Bazinnal is, melyeknek e czélből 1598-ban szabadalmat adván, megengedte, hogy magokat Illésházy Istvántól kiválthassák, ki e városokat neje, Pálffy Kata után 220 ezer frtért beiratkép birta. Illésházy, kinek ez nem lehetett inyére, e városok törekvéseit meg hiúsítandó, az általuk példányul vett Modort akarta mindenekelőtt kiküszöbölni a rendek közül; s pártoltatva a rendek által, kik a megyéket ily kis városok által szintén nem örömet láttak ellensúlyoztatni, az 1600-ki országgyűlésen azt végre is hajtotta. A kormány azonban nemcsak Modor jogát helyreállította, hanem most Sz. György és Bazin kiváltságát is annyival inkább sürgeté, s Illésházyt, ki a maga jogait élesebben védelmezi vala, némi keresett ürügy alatt felségsértési váddal is terheltette. A véleményadásra felszólított tanácsosok ítéletökben Illésházy bűnös volta fölött nem tudtak megegyezni, minek következtében a kormány, az országtanács és az 1601-ki országgyűlés rendeinek közbenjárására késznek nyilatkozott elállani a keresettől, ha Illésházy sem gátolja tovább az említett két város kiváltságát. De István úr nem akart megválni birtokától s a káptalanok előtt óvást tévén, isten és a jövőkor ítéletére hivatkozott. A vád e miatt újra felvétellett s Illésházy az 1602-ki országgyűlés alkalmával megidézttetett. A a bírák egyenkint, de egymástól most is eltérve küldék fel ítéletöket a királyhoz ¹⁾.

¹⁾ Rudolf lev. Erdödy Tamáshoz, 1602-ki jan. 10-ről, melyben őt

A háborút 1602-ben Haszán nagyvezér augusztusban Fehérvár vívásával kezdette meg, s az ősi koronázási város, a német őrség hűtlensége miatt, a mohácsi vérnapi évfordulati napján ismét török kézre került. Rosswurm, a király hadainak az évben fővezére ¹⁾, idejét kártyázással elmulasztván, a város segedelmére már későn érkezett; visszatorlásul azonban, a nagyvezér távozta után Pestet vette meg, s abba német őrséget vetvén, Budát kezdé vívni; de a beállott tél őt onnan siker nélkül kényszeríté elvonulni. E közben Nádasdy és Thurzó Adonyt, Földvárt, Paksot és Tolnát vették meg ²⁾.

Az 1602-ki országgyűlésről benyújtott panaszoknak, melyeket Rudolf tán nem is látott, legkisebb eredménye sem lett. A várnagyságokat mind több és több helyt idegenek foglalták el; a fizetetlen zsoldosok és a hajdúk pusztításai, rablásai nőttön nőttek. „A táborból a német had — úgymond Illésházy — a vármegyékre szálla; és mivel nekik nem fizettek, szabadon dúlták, rablították az országot: sem nemes ember háza, sem úré, a kinek vára nem volt, meg nem maradhatott“. De már nem egyedül a katonaság féktelenségei tették tárgyát az ország panaszainak. A király folytonos távolléte s a kormányügyektől való visszavonultsága következtében a német kamara és haditanács már a kormány s az ország közügyeiben is számtalan törvényteleniséget, jog- és alkotmány sértést követett el, melyeket a kü-

A király s
kormány
viszásságai.

az Illésházy ellen tartandó törvényszékre meghívja (Az Erdődyek monyorókeréki levéltárából). Illésházy lev. Mátyás főhöz 1600 ápril 30-ról; két más levél ugyanahhoz, kelet nélkül. A kamarához 1600. nov. 8-ról; Unverzagt Farkas kamaraelnökhöz 1601. deczemb. 5-ről. (Jancsó Imre gyűjteményéből). V. ö. Jászay Pál: A kir. városok szavazatjoga. Pest. 1843. Podhradszky: Illésházy J. élete. Új Magy. Muz. 1856. VI. füz. 302. kövv.

¹⁾ „Fő a hadban egy kevély, gonosz ember vala kártyás, részeges, német, Rosbur nevű, valami szegény nemből való“. Illésházy évkönyve.

²⁾ Istvánfy: Lib. XXXIII, 787. kövv.

1603.

lönben jó akaratú Mátyás főherceg sem volt képes igen korlátozott hatalmánál fogva meggátolni. Sőt a mindig bizalmatlan, mindig gyanakodó Rudolf néha csak azért sem adott helyt Mátyás közbenjárásának, nehogy annak hatalma a nemzetnek iránta nyilvánuló bizodalma által reá nézve veszélyessé váljon. Még a bizalom és hála nyilvánítása is bántá Rudolfot, melyet a rendek 1602-ben Mátyásnak szavaztak; s ez fő oka, hogy midőn az ország rendeit 1603-ban február 24-re Pozsonyba szokás szerint gyűlésre hívta, nem Mátyást, kit más ürügy alatt Németországba küldött, hanem Miksa főherceget bízta meg annak megnyitásával.

A rendek látván, hogy ismét csak a végre hivattak össze, hogy az adót megajánlják, s annyiszor ismételt panaszai daczára a főherceg a királyi előadásokon kívül semmi egyébnek tárgyalására vagy elintézésére sincs felhatalmazva: a kivánt adót megajánlották ugyan, de Náprágyi Döme erdélyi püspököt, Révay Pétert és Joó János királyi személynököt panaszai hosszú lajstomával Prágába küldötték. Mind Náprágyi ápril 15-kén a király előtt tartott beszédében, mind az ország rendei, a követek által benyújtott feliratukban ¹⁾ élénk színekkel festik a számos bajokat, melyeket leginkább a királynak már 20 évi távollétéből származtattak: elpanaszolják az idegen zsoldosok s a szabad hajdúk iszonyú dúlásait és rablásait, mikben amazok már annyira mentek, hogy a kizsákmánylandó helységeket egymás közt felosztják; fájdalommal adják elő, hogy míg más tartományokba a király azoknak saját cancelláriái által küldi rendeleteit, közügyeikről saját előbbkelő fiaikkal tanácskozik: a magyar ügyeket, a magyar cancelláriának csaknem eltörlése után, egyedül a német kamara és hadi tanács által intézteti; ezek által küldi rendeleteit, még azokat is, melyek az ország jogait, törvényeit, alkotmányát közelebbről illetik;

¹⁾ Mind a kettő Illésházy évkönyvében; az utóbbik e cím alatt: „Supplicatio Regni Ungariae“.

elpanaszolják, hogy az ország birái mellőztetnek, tekintélyök a német hatóságok által lerontatik, az ország lakosai közönségesen s néha csekélység miatt is a bécsi kamara törvényszéke elébe idéztetnek; hol aztán, ki sem hallgatva, puszta vádra elítéltetnek; a magtalanul elhaltak jószágai, a mellékági örökösök kárára, a kamarától lefoglaltatnak stb. Isten irgalmára kérik tehát a királyt, állítaná helyre a közügyek alkotmányos kezelését, a hazai törvények eltiprott tekintélyét, s vetne gátot valahára a nemzet tűrhetetlen zsaroltatásának.

A király május 9-kén iratban adott választ a követeknek: hogy biztosokat küldend, kik a katonaság bepanaszolt kártételeit megvizsgálják; hogy zsoldosaitól nem csak Magyarország, hanem egyéb tartományok is szenvednek, melyeken azok keresztül jönnek; hogy a háborútól e féle bajok el nem maradhatnak; egyébiránt részletesen kívánta előadatni a panaszokat ¹⁾. De a követeket e válasz nem elégítette ki, s egy rövid feliratban kijelenték, hogy miután panaszaik, kivált az egyes megyék külön beadott könyörgéseiben elég részletesen megírvák, egyebet nem tehetnek, mint még egyszer komolyan figyelmeztetik ő felségét, hogy ha a zsoldosok tűrhetetlen hatalmaskodásai meg nem fékeztetnek, a kétségbeesett nép maholnap fegyverhez fog nyúlni, minek következményeit előre nem lehet ellátni ²⁾.

A tatár khán, ki hadaival az országban Szigetvár és Pécs táján telelt, még az országgyűlés alatt tűzzel vassal dúlá, rablá a dunántúli tartományt és Horvátországot. A rendesebb hadakozás azonban csak az ősszel kezdődött, midőn Rosswurm, Nádasdy és Kollonics Szigfrid egy török hadat Budánál megverték, utóbb pedig Hatvant is meg-

¹⁾ Responsum suae Mattis ad Supplicationem Regnicolarum ddo 9-ae maji 1603. Illésházy évkönyvében.

²⁾ Replicatio Legatorum ad Respons. suae Mattis ddo 10-a maji 1603. u. o. Ezen s még néhány más okmánynyal végződik Illésházy érdekes évkönyve.

1603.

vették ¹⁾) A haza ez évben két jeles fiát veszté el Zrínyi Györgyben és Nádasdy Ferenczben; amaz még a tavaszon, emez nem sokára említett győzedelme után halt meg.

Székely Mózes
fejedelem.

Erdélyben ez alatt már ismét zajlott a háború. Básta, miután Székely Mózeszt az országból kiszalasztotta és Radulyt havasalföldi vajdaságába visszahelyezte, az év elején fizetetlen, de martalékkal megrakodott hadainak egy részét Szatmárba, Debreczenbe s Tokajba vezette át. Székely Mózes, az alkalommal élvén, a temesvári basától vezérlett török s tatár hadak kíséretében ápril havában a tartományba ment, Gyulafehérvárt, Kolozsvárt, több más városokkal együtt elfoglalta s magát fejedelemmé választotta. De uralkodása nem sokáig tartott. A nyár derekán, miután neki Szeben is meghódolt, tán hogy a székelyeket is pártjára kelni indítsa, Brassónál tábort ütött. Míg azonban ott időzék, Raduly vajda, bár vele nem rég szövetséget kötött, hitét megszegvén, július 17-kén őt egy éjen váratlanul megtámadta. A meglepett törökök s tatárok rövid harc után az éji tolongásban sok embert vesztvén, elfutottak; Székely maga sokáig vitézül ellentállott csekély számú magyar hadával, míg végre a nagy számú ellenségtől elnyomatván, megöltetett. Oldala mellett estek el Bogáthy Miklós, Toldy István, Perusich Máté, Szentpály János és többen mások, mintegy 4000 magyarral, székelylyel; Bogáthy Menyhért s Bethlen Gábor csak egy kis csapatral menekült Dévára. Néhány hét múlva Básta, miután az Eperjesen nem rég meghalt Dobó Ferencz kincseit s javait lefoglalta ²⁾), németek, vallonok s hajdúkból álló hadakkal ismét megjelent a tartományban, s a temesvári basát, ki vereségét megboszulni jött, újabban is megverte. Rudolf tíz tagból, nagy részben németekből, álló bizottmányt nevezett ki, mely Básta elnöklote alatt a német

¹⁾ Istvánfy: Lib. XXXIII, 793. 800. köv.

²⁾ Dobó örököse, özv. Perényi Zsófi csak egy év múlva nyerhette vissza javait, midőn Kollonics nejjé lett. Bethlen F.: V, 174. és Bocskay manifestuma.

kamara által elejökbe szabott utasítás szerint igazgatná a tartományt. A kegyetlen ember zsarnok kényét ezentúl még keservesebben megsínylette Erdély ¹⁾.

1603.

E közben Magyarországon is mindinkább forrongni kezdének a kedélyek, s a hadi eseményeknél a belügyek itt is élénkebben foglalkodtaták ez év alatt a közfigyelmet; mert mik az országgyűlés eloszlása után történtek, nem oly neműek valának, hogy az elkeseredett kedélyeket megnyugtathatták volna. A német kamara, tekintélye sérelmét látta a rendek ama panaszaiban, melyeket ezek törvénytelen hatalom-terjeszkedései s az ország ügyeibe avatkozásai ellen emeltek; és még inkább daczolni kezdett az elbúsult nemzettel. Illésházy István ügyében, mely az országgyűlés alkalmával a kir. helytartó, Pethe Márton kalocsai érsek, alatt tartott rendkívüli törvényszék által újabb tárgyalás alá fogatott, s melyben a birák véleménye egymástól ismét elágazó vala ²⁾, Istvánfy Miklós nádori helytartó Prágába hívatott, hogy a birák többségének iratban felküldött véleménye szerint, a vádlott ellen mondja ki a kárhoztató ítéletet. De Istvánfy kinyilatkoztatta, hogy egyes birák véleménye nem elégséges az ítélet hozására, s a hazai törvények által tiltatik, magyar ellen külföldön mondani ítéletet. Unverzagt Farkas, kamarai elnök, ki a vádlott szép jószágaira áhítozott, ezután Jóó Jónos kir. személynököt idézte fel, bizton remélvén, hogy e tisztviselő, ki Illésházyval viszályban volt, az ítéletet meghozván s kihirdetvén, őt czéljára segített. Tartott ettől maga Illésházy is, miért a személynök ellen előzőleg vádat emelt, annak egy levelét, mutatván elő, melyben a király s főhercegek ellen még élesebb kifejezések foglaltattak, mint a melyek miatt ő fogatott kereset

A kedélyek forrongása.

¹⁾ Istvánfy: c. h. 794. Nagy Szabó Ferencz, Gr. Mikó Imrénél: e. h. I, 78. Bethlen: V, 175. Pray: Ep. Proc. III, 260.

²⁾ Copia Actorum in causa fiscii contra Dnum Illésházy penes supplicationem ejus revisa subsecutorum. Anno d. 1603. die 24. febr. (Jancsó Imre gyűjteményéből).

1603.

alá ¹⁾). Unverzagt kapott az alkalmon, s reá vette Rudolfot, hogy mind a kettejüket Bécsbe idéztesse s fogassa el. Illésházy, szerencséjére, mindjárt Bécsbe érkezte után értesült a veszélyről, s azonnal megfordulván, haza, onnan pedig kincseivel Lengyelországba menekült. Jóó János személynök azonban, ki a titkos tervről mit sem tudott, elfogtván börtönbe záratott; jószágai, valamint Illésházyéi is elkoboztatnak. A kamara, úgylátszó rémszabályok által, akarja elnémitani a nemzet panaszait. Többen mások is perbe fogattak. Homonnay Györgytől Terebes, Mágócsy Ferencztől Regécz foglaltatott le; Homonnay Bálint, amannak unokaöcscse fejés jószágvesztésre íteltetett ²⁾).

A honi alkotmányos törvények, a személy és birtokjogok e sérelmei kapcsolatban a katonaság féktelen zsarlásaival s pusztításaival Magyarországon szintúgy mint Erdélyben oly nagy ingerültséget ébresztettek az ország lakosaiban, miszerint még csak valamely osztályérdek különösebb sérelmének kellett hozzájárulni, hogy az indulatok forrongása lázadásig emelkedjék. És megtörtént ez is az 1603-ki nov. 11-kén kelt rendelet által, mely szerint a kassai tanács és polgárközség a még Nagy-Lajostól épített sz. Erzsébet templomát, melyet az evangélikus hitfelekezet mintegy 50 év óta bírt, az Egerből ide menekült kath. káptalannak átadni köteleztetett. A kassai főkapitány, gr. Belgiojoso Barbiano Jakab egyszersmind parancsot vőn, e kormányrendeletet erőhatalommal is végrehajtani. A városi hatóság ellentállott s a főkapitány erőszakhoz nyúlt. A templomot 1604-ben,

¹⁾ A személynök levelében egyebek közt ez állott: „Ezt látjuk, hogy mind nemzetségünknek, marhánknek és mi magunknak el kell fogyni ez német nemzetség miá. Ha császárhoz megyünk panaszolni, papirossal adnak választ: ha herczeg urunkhoz megyünk, nevetéssel adnak választ. Azért most volna ideje, hogy dolgunkhoz látnánk és ne mulatnánk“. Podhradszkynál: Illésházy élete e. h. 306.

²⁾ Extractus ex literis Dni C. H. die 3-a decemb. datis. A perhez tartozó iromány. Istvánfy: XXXVII, 798. Podhradszky: e. h. 303.

január 6-kán fegyveresen lefoglalta s az egri káptalannak adta át; az evangélikus lelkészeket a városból kiűzte, s ennek büntetéseiül összesen 28 faluból álló jóságait a kincstár számára foglalta le. A túlságos és helytelen szigor, mely a várost minden törvénylátás nélkül sujtotta, nem kevésbé sérté a polgárokat, mint azon gyalázó kifejezések, melyekkel Belgiojoso a városi tanácshoz küldött parancsában a templomot az evangélikusok isteni szolgálata által megfertőztetettnek állítá, s mint azon gúnyos elutasítás, melyet a városnak a szenvedett sérelem bepanaszlása végett Prágába küldött követei Rudolf minisztereinek részéről tapasztaltak. Ez volt nálunk elő jelentékenyebb fellépése az ellenreformationnak, melyet Ferdinánd főherczeg Stajerországban már több évek előtt nagy hévvel megkezdett, s ösztönzéseire Rudolf is mind Magyarországon, mind Erdélyben követni határozott ¹⁾. A kényuralom és ellenreformatio, valamint egy időben tünnek fel történelmünk mezején: úgy együtt is lőnek ikerforrásai vá azon forrongások és lázadásoknak, melyeknek szomorú jelei, egy hosszú századon át, a török elleni harcokkal párhuzamosan, s velők gyakran egybeszővődve, annyi nyomort annyi szenvedést árasztottak nemzetünkre, a vallási s polgári szabadságot azonban végre még is megmentették.

Ily körülmények közt nyitotta meg Mátyás, főherczeg 1604-ben, febr. 3-kán a pozsonyi országgyűlést. Az elkeseredettség, mely az urak s a rendek közt többséget alkotó evangélikus hitfelekezetűek kedélyét a kassai események miatt elfogta, hamar átterjedt a Karok és Rendek egész testületére; mert a régi s újabb sérelmek miatt azoknak is számtalan volt a panaszkodás, kik magokat a kassai események által érdekelve nem érezték. Az országgyűlés felette zajos lőn. Felhordattak az ország régibb s újabb sérelmei, s orvoslásuk sürgettetett. Különösen nagy hévvel vívtak az evan-

¹⁾ Katonánál: XXVIII, 189. — Laczkó Máté, Gr. Mikó Imrénél: Erd. Tört. Ad. III, 41. Sárospataki Krón. Tört. Tár. IV, 63.

1604.

gelikus rendek a kassai templomért s vallásuk szabad gyakorlatának biztosításáért. Mátyás főherczeg, ki erre nézve felhatalmazva nem volt, biztatásokkal s közbenjárásának ígéretével ügyekezett a rendeket lecsillapítani. Biztosítván őket, hogy folyamodványaikat, a maga kérelmeivel is támogatva, ő felségének már átküldötte, végre odavitte az ügyet, hogy a rendek mind a múlt évekkel egyenlő adót s hadi segílyt megajánlották, mind egyebekre nézve is megalkották a törvényczikkelyeket. Az evangelikus rendek azonban, kik magokat folyamodványaikban a kk. és rr. többségének neveztek, kérelmeikre hasztalan várták a király válaszát; sőt a körülményekből s a király mellett befolyással bíró egyének elveiből ítélve, attól tartának, hogy az egyáltalában nem leend kedvező rájuk nézve. Mielőtt tehát szétszözlottak, ápril 8-kán oly értelmű óvást tettek Istvánfy Miklós nádori helytartónál, hogy, ha kérelmeik ellenére bármi rendelet bocsáttatnék ki, mely vallásuk gyakorlatának szabadságát sérti, annak eleve is ellentmondanak; s ha e miatt a béke megzavartatnék, okai annak nem ők lesznek ¹⁾.

Rudolf a felterjesztett 21 törvényczikkelyre három hét múlva, máj. 1-jén adta ki megerősítését, úgy mindazáltal, hogy azokhoz egy 22-dik t. czikket kapcsolt, mely válaszul szolgált az evang. rendek kérelmeire, s melynek következő a veleje: Ő felsége azoknak folyamodványát, kik magokat Magyarország rendei többségének nevezik, de a kik magokat név szerint kijelölni felszólítva sem akarták, kedvetlenséggel értette. Ő felsége nem emlékezik, hogy őket vallásuk szabadságában sértette, vagy valamely templomaikat s azok

¹⁾ Erdélyre nézve az ellenreformatiot Rudolf az 1604-ki októb. 28-kán kelt levelében e szavakban fejezte ki: „Nihil magis habemus in votis, quam ut redacta ad obedientiam Transilvania, et impias, ex illa haereses extirpare, et divini numinis verum cultum iterum in ea instaurare, atque orthodoxam et cath. religionem . . . ubique propagare et firmare possimus“. Kazy: Hist. Univ. Tyrnav. 75. V. ö. Sárospataki Krón. e. h. 64.

jövedelmét az említett rendek jószágain elvétette volna. Ő felsége tehát annál kevesbbé adhat helyt követeléseknek, mivel ezekből azt látja, hogy vallásgyakorlati szabadságuk sürgetésében a királyi városokkal egy ezélra működnek, holott ezek a korona s király birtokai lévén, hozzájuk semmi közük. Minthogy pedig ő felsége, dicső elődei nyomán a római kath. hitvallás buzgó híve, s azt tartományaiban, s különösen az annyiféle eretnekségtől elárasztott Magyarországon is virágoztatni s terjeszteni kívánja; ezennel megújítja valamennyi elődeinek e vallás érdekében alkotott rendeleteit s törvényeit. Nehogy pedig ilyféle vallási vitatkozások, a közügyek tárgyalását késleltessék, azokat végkép eltiltja, s rendelí, hogy illetén nyugtalanok s újítók az elődei törvényeiben kiszabott büntetésekben marasztaltassanak el ¹⁾.

III. Mohammed szultán 1604 elején meghalálózván, utóda, a még kiskorú Ahmed alatt a törökök kormány Rudolfnak békét ajánlott; minek következtében ez Szuhay István egri püspököt, Erdődy Tamás dunántúli főkapitányt, Althan Adolf esztergomíj és Molard János komáromi várnagyokat márcz. elején a béke felett alkudozni Pestre küldötte. Minthogy azonban a törökök Győr és Esztergom, a királyiak pedig Eger és Kanizsa városokat kívánták a béke díjául, az alkudozás eredménytelen maradt, s a felek ismét fegyvert ragadtak. Mohammed nagyvezér szeptember első tizedében 70 ezer emberrel; a Rákoson ütött tábort; miután pedig Pestet és Hatvant várnagyaik; felgyújtván odahagyták, néhány nap múlva Esztergomot szállotta meg. Rudolf hadai, melyeknek vezérletére Básta György hívatott ki Erdélyből, Esztergommal szemközt, Párkánynál szálltak táborba s a várbeliekkel híd által tartván fenn a közlekedést, az ellen-

¹⁾ Corp. Jur. Hung. I, 637. Istvánfy: Lib. XXXIII, 806. Lampe (Ember Pál): Hist. Eccl. Reform. in Hung. et Trans. 332. Szirmay: Notitia Hist. Comit. Zemplén. 108.

1604.

séggel több ízben szerencsésen csatáoztak. A nagyvezér, látván hogy sem az ostrommal, sem az újabban megkisértett békealkuval nem érhet célzt, októb. 11-kén Budára, onnan utóbb haza vezette seregeit ¹⁾.

A magyarokat ekkoron a török háborúnál már élénkebben foglalkodtatták a belküzdelmek, melyekkel a vallási s polgári szabadságért vívott százados harcok megkezdettek.

¹⁾ Istvánfy: e. h. 803. Rudolf levele Albert főherczeghez Hatvaninál: III, 165.

2.5.25
5.25
5.25
81.412
144
18
3.25

